

e-ISSN: 2717-9052
ANKARA 2020

A NKARA

ANADOLU VE RUMELİ ARASTIRMALARI

Cilt /Volume 1 Sayı / Issue 2 KIŞ / WINTER 2020

N

K

A

R

A

D ERGİSİ

<https://www.ankaradergisi06.com>

ankaradergisi06@gmail.com

AJARS

ANKARA'S JOURNAL OF ANATOLIA AND RUMELIA STUDIES

Cilt/Volume:1 Sayı/Number:2 Kış/Winter 2020
e-ISSN: 2717-9052

ANKARAD - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Yaz ve Kış olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli elektronik bir dergidir.

AJARS - International Journal of Social Sciences is a double blind peer-reviewed international electronic journal published twice a year Summer and Winter.

SAHİBİ / OWNER

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

leventkayapinar@hotmail.com

05353930212

DERGİ İLETİŞİM

Elmek / Email: ankaradergisi06@gmail.com

Genel Ağ / Web

<https://www.ankaradergisi06.com/>

KAPAK TASARIM / COVER DESIGN BY

Arda Ada YILMAZYAŞAR

Dr. Öğr. Üy. Hasan YILMAZYAŞAR

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

TARANDIĞIMIZ İNDEKSLER

ICI Index (International Copernicus Index), İdeal Online, İSAM,
ResearchGate, Google Scholar, NLClibrary, ASOS İndex.

© Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi

©Ankara's Journal of Anatolia and Rumelia Studies

ANKARA

2. SAYININ BAŞ EDİTÖRÜ / EDITOR IN CHIEF OF 2th ISSUE

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

EDİTÖR

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

Dr. Ökkeş NARİNÇ

EDİTÖR KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya TAŞ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ (İzmir Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeynep ZAFER (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma Akkuő YİĞİT (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan KARAGÖZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim Kelağa AHMET (Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Neriman HACISALİHOĞLU (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Sevgi PARLAK (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Zülfiye KOÇAK (Bitlis Eren Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hasan YILMAZYAŞAR (Anadolu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can SANNAV (Trakya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ferhan Kırıldökme MOLLAOĞLU (Trakya Üniversitesi)

DİL EDİTÖRÜ (Language Editor)

Dr. Öğr. Üyesi Cansu Özge ÖZMEN (İngilizce)

SAYFA DÜZENİ VE KİTAP İNCELEME YAYIN YÖNETMENİ (Layout and Book Review Editor)

Dr. Ökkeş NARİNÇ

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ (General Manager)

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Akif KİREÇÇİ-Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YAMAN-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU-Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN-İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Cüneyt KANAT-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Çiğdem ÜNAL-İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Dimitri KOROBENIKOV-ABD
Prof. Dr. Dragi GEORGİEV-Üsküp Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan AFYONCU-Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY-Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma ACUN-Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Fehmi YILMAZ-İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hale ŞİVGİN- Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hamiyet SEZER-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan MERT-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya BOYANA-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR-Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İdris BOSTAN-İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. İlker ALP-Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. İvan RUSEV- Varna Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. Krasimira MUTAFOVA- Veliko Tırnova Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL- Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ERSAN-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN-Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZ-Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet YAVUZERLER-Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DAŞ-Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ- Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR-İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN-Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TURAN-Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TÜRKER-Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Nejla GÜNAY-Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Nenad MOACANİN-Zagreb Üniversitesi
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Nicolas VATİN- EPHE

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Nuri KARAKAŞ-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Orlin SABEV-Bulgar Bilimler Akademisi Sofya
Prof. Dr. Recep KARACAKAYA-İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Rositsa GRADEVA-Bulgaristan Amerikan Üniversitesi
Prof. Dr. Selda KAYA KILIÇ-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar SARISIR-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ-Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut YİĞİT-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur DOĞAN-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit EKİN-Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Üçler BULDUK-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Viorel DANAİTE-Bükreş Üniversitesi
Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN-Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ-Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Zeliha DEMİREL-Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Aleksander FOTIC-Belgrad Üniversitesi
Doç. Dr. Alper ALP- Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Arif SARI – Milli Savunma Üniversitesi
Doç. Dr. Birten ÇELİK-Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Çağla Derya TAĞMAT-Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Dritan EGRO- Tiran Üniversitesi
Doç. Dr. Emine DİNGEÇ-Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Esra ÖZSÜER-İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Fahri KILIÇ-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Filiz ÇOLAK-Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Gergana GEORGİEVA-VelikoTırnova Üniversitesi
Doç. Dr. Güneş IŞIKSEL-İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. H. Veli AYDIN-Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Halil Saim PARLATIR-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Hristiyan ATANASOV-Sofya Merkez Devlet Arşivleri
Doç. Dr. Marinos SARIYANNİS-Girit Akdeniz Araştırmaları Merkezi
Doç. Dr. Mehmet ERSAL-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ÖZKAN-Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Mümin İSOV-Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Nuray ÖZDEMİR-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer METİN-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Önder DUMAN-Ondokuz Mayıs Üniversitesi

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

- Doç. Dr. Paschalidis ANDROUDIS-Aristoteles Üniversitesi
Doç. Dr. Sema KÜSKÜ-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Sinan GÜZEL-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Sıddık ÇALIK-Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Sırcan KATIC-Belgrad Tarih Enstitüsü
Doç. Dr. Mustafa UYAR-Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Stefka PIRVEVA-Bulgar Bilimler Akademisi Sofya
Doç. Dr. Süleyman POLAT-Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Tatjana KATIC-Belgrad Tarih Enstitüsü
Doç. Dr. Tülay METİN-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Ü. Gülsüm POLAT- Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Beycan HOCAOĞLU-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Bilge KAYA YİĞİT-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Hasan DEMİRHAN-Kırklareli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Kader ÖZLEM-Uludağ Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Meral ORTAÇ-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Nilgün Nurhan KARA-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Nuri ADIYEKE-Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Özgür KOLÇAK-İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Rüstem BOZER-Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Sabri ÖZÇAKIR-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Selahattin BAYRAM-İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Şebnem PARLATIR-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Anca POPESCU-Bükreş Üniversitesi
Dr. Dragana AMEDOSKİ-Belgrad Tarih Enstitüsü
Dr. Georgi ZELENGORA- Sofya
Dr. Nadejda VASİLEVA-Trakya Üniversitesi
Dr. Nevena GRAMATİKOVA-Sofya
Dr. Nevena NEDELÇEVA-Tırnova
Dr. Betül ÖZCAN BALKIR- Yozgat Bozok Üniversitesi

2. SAYININ HAKEMLERİ / PEER REVIEWERS OF 2th ISSUE

- Prof. Dr. Feridun EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal BEYDİLLİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep DÜNDAR (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Salih TUNÇ (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Pınar ÜLGEN (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Prof. Dr. Nejla GÜNAY (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Hacer TOKYÜREK (Kayseri Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN (İzmir Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Petru GOLBAN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail EFE (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet ERSAL (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer METİN (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim Alper ARISOY (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hilal AKÇA (Kayseri Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Selda UYGUR GÜRBÜZ (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Pınar KASAPOĞLU AKYOL (Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tefik SÜTÇÜ (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kader ÖZLEM (Uludağ Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Cansu Özge ÖZMEN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

**Cilt 1 Sayı 2 KIŞ-2020’de yayımlanan yazıların tümünün sorumluluğu
Yazarlarına aittir.**

**The responsibility of all the articles published in Vol 1 Issue 2 Winter-2020
belongs to their authors.**

OKUR YORUMLARI / LETTRES

Lütfen yayımlanan yazılar hakkındaki yorum, görüş ve önerilerinizi dergi editörlerine gönderiniz:

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR: leventkayapinar@hotmail.com

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR: akayapinar66@hotmail.com.tr

Dr. Ökkeş NARİNÇ : onarinc@nku.edu.tr

Readers are highly encouraged to express their comments, views or suggestions on published articles to the editors:

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR: leventkayapinar@hotmail.com

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR: akayapinar66@hotmail.com.tr

Dr. Ökkeş NARİNÇ : onarinc@nku.edu.tr

Sayı / Number : 2	Kış / Winter 2020
e-ISSN: 2717-9052	ankaradergisi06@gmail.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER-İNCELEMELER / ARTICLES-RESEARCHES

- AYDIN Mehmet Korkud**355-372
Bayburt Halkevi: Teşkilat ve Faaliyetleri / Bayburt Community Center: Organization and Its Activities
- AYDIN Özden** 373-397
Nüfus Sayımı Mühim Bir İş: Bağdat-Musul Örneği (1912-1913) / Population Census an Important Job: Baghdad-Mosul Example (1912-13)
- BAŞKUTLU Salih-ÖZÇAKIR Sabri**399-431
Osmanlı İdaresi Zamanında Midilli Adasında Rumların Kurduğu Atlas ve Diagora Jimnastik Cemiyetleri ve Nizamnameleri / Atlas and Diagora Gymnastics Associations Established by Rums in Lesbos during the Ottoman Rule
- EROL Ayşe** 433-454
XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya ve Bursa'da Gayrimüslim Cerrâhlar ve Tedavi Ettikleri Hastalıklar / The Non-Muslims Surgeons in Bursa and Konya and the Diseases They Treat in the Second Half of the XVIIth Century
- ISMAIL Nilghiun** 455-480
Religious and Official Wedding Customs in the Early of the 20th Century the Crimean Tatars of Dobruja, Romania / 20. Yüzyılın Başlarında Dobruca Kırım Tatarlarının Dini ve Resmi Düğün Gelenekleri, Romanya
- KARACOBAN Atanas- OZBAY Dalila** 481-501
A Sample of Cultural Interaction in the Age of Modernism: The Representation of the Dobruja Turk in Romanian Painting / Modernizm Çağında Kültürel Etkileşimin Bir Örneği: Romanya Resminde Dobruca Türk'ünün Bir Tasviri

- KARAGÖZ Hakan** 503-575
Belgrad, Petervaradin ve Zenta Arasında Osmanlı-Habsburg Savaşı, Habsburg Gözüyle Prens Eugen'in 1697 Zenta Seferi ve Seferin Günlükleri / The Ottoman-Habsburgs War over Belgrade, Peterwardein and Zenta, the Chronicles of Prince Eugen's 1697 Zenta Campaign and the Campaign from the Perspective of the Habsburgs
- NARİN Burak** 577-590
Cumhuriyet Devri Türk Şiirinin Ana Hatları ve Yahya Kemâl Beyatlı Poetikası'na Dâir Bir Değerlendirme / An Evaluation to Main Lines of the Republican Age Turkish Poetry and Yahya Kemal Beyatlı Poetics
- PUSTU Yunus** 591-636
Osmanlı Döneminde Ankara'ya Muhacir İskânı (1856-1918) / Settlement of the Immigrants in Ankara during the Ottoman Era (1856-1918)
- SANNAV Sabri Can** 637-654
Arşiv Belgelerine Göre 1821 Rum İsyanının Sakız ve Limni Adaları'ndaki Etkileri ve Sonuçları / The Effects and Results of the 1821 Greek Revolt on the Chios and Lemnos Islands according to Archival Documents
- ŞAHİN Ahmet Metehan** 655-666
Namık Kemal'in Mektuplarına Dair Bazı Mülhâzalar / Some Considerations on Namik Kemal's Letters

ÇEVİRİLER / TRANSLATIONS

- DÜŞÜNCELİ Derya Koray** 669-682
Ernst Werner, İaonnis Kantakuzinos, Umur Paşa ve Orhan / Johannes Kantakuzenos, Umur Pasha und Orchan.
- AKBIYIK İBRAHİM Nebiye** 683-688
Antoaneta Alipiyeva, Karma Balkanlar. İbrahim Kamberoğlu'nun Geri Dönen Şiirleri / Смесените Балкани, Завърналата се Поезия на Ибрахим Камбероглу

KİTAP TANITIMI/ BOOK REVIEW

VATANSEVER Erhan.....691-696

Editör İlker Alp, İbrahim Kelağa Ahmet, Balkan Savaşları ve Edirne, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, Edirne 2020, I. Cilt ISBN 978-975-374-261-0, II. Cilt ISBN 978-975-374-262-7

BELGELER / DOCUMENTS

BAKSI Elif.....699-709

Maârif Tarihimizden İlk Erkek ve Kız İdâdîleri, NAFİ ATUF / The First Boy and Girl High Schools in Our Educational History NAFİ ATUF

NARİNÇ Ökkeş..... 711-715

Baş Kumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa Hazretleri ve Dördüncü Ordu-yı Hümayun Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerinin Beyrut'a Ziyaretleri (20 Şubat 1916) / Visits of Deputy Commander and Minister of Defense Enver Pasha and the Fourth Army Commander and Minister of Hardware Cemal Pasha, to Beyrut

YAYIN İLKELERİ 717-724

MAKALELER-İNCELEMELER
ARTICLES-RESEARCHES

ANKARAD, 2020; 1(2): 355-372	ankaradergisi06@gmail.com
e-ISSN: 2717-9052	DOI:

BAYBURT HALKEVİ: TEŞKİLAT VE FAALİYETLERİ*

Mehmet Korkud AYDIN**

Öz: Halkevleri, Cumhuriyetin ilanından sonra halka yeni düzen çalışmalarını anlatmak için kurulmuş kültür ve eğitim kurumlarıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında bu vazifenin, Atatürk'ün direktifi ile Türk Ocakları tarafından yürütülmesi düşünülmüş ancak Türk Ocaklarının geleneksel yapısı CHP ile Ocak arasında bir uyumsuzluğa sebep olmuştur. Türk Ocakları 1931'de tasfiye edilmiş ve 1932'de 14 il merkezinde Halkevleri kurulmuştur. Halkevleri süreç içinde memleketin hemen her yerinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Halkevleri dönemin şartları gereği CHP'ye bağlı faaliyet göstermiştir. Bahsi geçen yılların idari yapısı içinde Gümüşhane'nin bir ilçesi olan Bayburt'ta da 1935'de bir halkevi kurulmuştur. Bayburt Halkevi'ne bağlı olarak; Çerçi, Maden ve Masat Halkodaları faaliyet göstermiştir. Bayburt Halkevi faaliyetlerini ise şu kollar marifetiyle gerçekleştirmiştir: Dil ve Edebiyat Kolu, Ar Kolu, Gösterit Kolu, Spor Kolu, Sosyal Yardım Kolu, Kitapsaray ve Yayın Kolu. Demokrat Parti'nin kurulmasının ardından Halkevlerinin yapısı ve işleyişi tartışma konusu olmuştur. Halkevleri, Demokrat Parti iktidarı tarafından 1952'de kapatılmıştır. Bayburt Halkevi de aynı tarihte faaliyetlerine son vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Bayburt, Halkevi, Halkodaları, Cumhuriyet Halk Partisi, Kültür.

BAYBURT COMMUNITY CENTER: ORGANIZATION AND ITS ACTIVITIES

Abstract: Community Centers were cultural and educational institutions. It was established after the proclamation of the Republic to explain the new order to the public. In the first years of the Republic, this duty was given to the Turkish Hearths upon Atatürk's

* Bu makale, Mayıs 2014'te Bayburt'ta gerçekleştirilen Tarihi ve Kültürü ile 19. Yüzyıldan Günümüze Bayburt Uluslararası Sempozyumu'nda sunulan; "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bayburt'un Önemli Bir Kültür Kurumu Olan Bayburt Halkevleri: Kuruluşu, Teşkilatları ve Faaliyetleri" isimli bildirinin düzenlenmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

** Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, A.İ.İ.T Bölümü, korkudaydin@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1645-7825.

instruction. However, due to the Turkish Hearths' traditional structure, there were incompatibilities between the Republican People's Party and the association organizations. Turkish Hearths were liquidated in 1931 and Community Centers were established in 14 cities in 1932. In this process, community centers started to operate in almost every part of the country. Community Centers operated under RPP due to the conditions of the period. Within the aforementioned years' administrative structure, a community center was established in Bayburt, a district of Gumushane, in 1935. Affiliated with the Bayburt Community Center, Cerci, Maden, and Masat Community Rooms were operated. Bayburt Community Center carried out its activities through the following branches: Language and Literature Branch, Art Branch, Stage Branch, Sports Branch, Social Assistance Branch, Library, and Publication Branch. Community Centers were closed in 1952 by the Democratic Party government. Bayburt Community Center ceased its activities on the same date.

Keywords: Bayburt, Community Center, Community Rooms, Republican People's Party, Culture.

Giriş

Cumhuriyetin ilanından sonra devlet adamları ülkenin içinde bulunduğu zor şartları düzeltmek ve tam bağımsız bir ülke inşa edebilmek için her alanda köklü ve disiplinli bir şekilde yeni düzen çalışmalarına başlamışlardı. Ancak bu yeni düzen çalışmalarının halk tarafından kavranabilmesi çok kolay olmamıştır. Özellikle, cumhuriyetin ilk on yılı içerisinde yaşanan toplumsal huzursuzluklar bu durumun en önemli göstergeleridir.

Atatürk'ün yönlendirmesi ile 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, teşkilatlarına kısa süre içinde eskiye özlem duyan bazı grupların sızmaları nedeniyle çok uzun ömürlü olmamıştır. Zira bu süreç içinde Menemen Hadisesi yaşanmıştır. Bu durum ise Cumhuriyet kurumunun halk tarafından henüz yeteri kadar idrak edilmediğini ve yıkıcı faaliyetlerle karşı karşıya kalabileceğini göstermiştir.¹ Ayrıca, 1929 yılında patlak veren ve tüm dünyayı etkileyen ekonomik kriz de Cumhuriyet idaresinin gerçekleştirme planladığı yeni düzen çalışmalarını sekteye uğrattığı söylenebilir.²

Atatürk gerek ideolojik gerekse ekonomik alanda ortaya çıkan huzursuzlukları giderebilmek için 1930'dan sonra çıktığı yurt gezilerinde, meseleyi

¹ Necdet Aysal, "Yönelimsel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler "Serbest Cumhuriyet Fırkası- Menemen Olayı.", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 44, Yıl: 2009, s.s. 581-625, s. 599 vd.

² Eyüp Öz, "1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Sosyo- Ekonomik ve Siyasal Yansımaları.", Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 2/2, Yıl: 2019, s.s. 259-281, s. 263.

yerinde görüp değerlendirmek ve halkı aydınlatmak imkânını bulmuştur. Atatürk'ün bu yıllarda gerçekleştirdiği yurt gezileri sonrasında elde ettiği izlenim ise cumhuriyet idaresinin yeni bir ekonomi politikasını benimsenmesinin ve devletçi anlayışın yaşama geçirilmesinin gerekliliği olmuştur.³ İşte bu düşünce, milletin cumhuriyet değerlerini ve yeni düzen çalışmalarını benimsemesine katkıda bulunacak olan Halkevlerinin kurulmasını sağlamıştır. Ancak, Halkevleri fikrinin tek başına, 1930'lu yılların bir sonucu olduğu söylemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Zira Halkevleri, II. Meşrutiyet döneminde kurulmuş olan Türk Ocaklarının yapısı üzerine inşa edilmiş bir kurumdur.⁴ Bu sebeple, Halkevlerinin kuruluş süreci ve yapısı hakkında bilgi sahibi olabilmek için Türk Ocakları'ndan bahsetmek yerinde olacaktır.

Osmanlı Devleti'nin ayrılıkçı hareketlerle parçalandığı XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. Yüzyılın başlarında, Osmanlı aydını yüzünü Türk Tarihine ve Türk kültürüne döndürecektir. Nitekim süreç içinde gayrimüslim tebaanın Osmanlı Devleti'nden kopacağı anlaşılmış ve İslamcılık politikasının da ihtiyaca cevap vermediği düşünülmüştür. Bu notadan sonra devletin bakiyesi olarak geriye sadece aslı unsur olan Türk zümresi ve muhitinin kalacağına anlaşılmış üzerine aydın kadro; Türkçülük cereyanını devleti kurtaracak bir siyaset olarak düşünmeye başlamıştır.⁵

Türk Milliyetçiliği hareketi, II. Meşrutiyet döneminde kurulan dernekler vasıtasıyla gücünü artırmıştır. Bu dönemde kurulan Türkçü dernekler ise; Türk Derneği, Türk Yurdu Cemiyeti, Türk Bilgi Derneği, Türk Gücü Derneği ve Türk Ocağı'dır. Bu dernekler arasında en uzun ömürlü ve etkili olanı; 3 Temmuz 1911 tarihinde faaliyetlerine başlayan Türk Ocağı'dır.⁶ Türk Ocakları, İttihat ve Terakki Fırkası'nın siyasete hakim olduğu bir dönemde faaliyetlerine başlamış, İttihat ve Terakki üzerinde etkili olmuş; fakat Fırkanın hâkimiyetine girmemiştir. Türk Ocağı bu dönemde bir partinin hakimiyetine girmek yerine, kurulan parti ve kuruluşlardan kendisine ideolojik olarak yakın bulduklarıyla iş birliği içine girmiş ve böylece

³Zeki Ankan, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu VI/23, .s.262

⁴Hamit Pehlivanlı, "Kırıkkale Halkevi(1942-1951)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi XXIV/70(Mart-2008), Ankara 2008, s.127

⁵Yavuz Çiller, "Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları", Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt: 10 Sayı:2, Yıl: 2015, s.s. 45-65, s. 51 vd.

⁶Mustafa Arıkan, Ahmet Deniz, "Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlakinin Tasfiyesi", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 15, Güz 2004, s.402

siyaset üstü bir kurum haline gelmiştir.⁷ Takip ettiği bu siyasî tutum cumhuriyetin ilanından sonrada faaliyetlerini sürdürmesini sağlamıştır. Atatürk de Türk Ocağı'na ilgi ve desteğini esirgememiş, Cumhuriyetin ilk yıllarında çağdaşlık ülküsünü millete Türk Ocağı vasıtasıyla yaymayı amaçlamıştır.⁸ Bu doğrultuda Türk Ocakları'nın CHP'ye bağlanması düşünülmüş, CHP'nin 1927 yılındaki Büyük Kongresi'nde kabul edilen parti tüzüğü'nün 40.maddesiyle de Türk Ocakları, partinin bir kuruluşu haline getirilmiştir.⁹ Atatürk'ün ilgisine mazhar olan Türk Ocakları da politikalarında bu yönde bir takım değişikliklere gitmiştir. Kuruluşunda tüm Türklerin harsî birliğini amaç edindiğini ifade eden Ocak; 1927 yılında yaptığı tüzük değişikliğinde faaliyet alanını; -Türkiye Cumhuriyeti'nin takip ettiği genel siyasete uygun olarak- "Türk Ocaklarının bütün faaliyetleri, Türkiye Cumhuriyeti ile sınırlıdır" şeklinde ifade etmiştir. Böylece, Türk Ocağı, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bir kültür şubesine dönüşmüştür. Atatürk'ün 5 Şubat 1931'de Hâkimiyet-i Millîye gazetesinde çıkan demecinde bu durum şöyle ifade edilmektedir¹⁰:

"Türk Ocakları, Cumhuriyet Halk Partisi'nin kültür şubesidir. Parti, millete eğitimlik yapacak; ilim, iktisat, siyaset ve güzel sanatlar gibi bütün kültür sahalarında vatandaşları yetiştirmek için öncülük edecektir. Ocaklar, Cumhuriyet Halk Partisi'nin programını vatandaşa açıklamakla gerçek görevlerini yapmış, ideallerine en büyük hizmeti yerine getirmiş olurlar. Yasanızın üçüncü maddesinde bu yön açıkça belirtilmiştir. Bu yol üzerine yapılması gereken milleti uyumlu olarak beraber yürütmekten ibarettir"

Türk Ocaklarının kendine has yapısı, Ocak'ın CHP'nin kültür kolu olarak faaliyet göstermesini imkânsız kılmıştır. Ayrıca, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına sebep olan karışıklıklar, Türk Ocaklarının halka CHP programını da yeteri kadar anlatamadığını göstermiştir. Nitekim bu durum; CHP'nin ve Mustafa Kemal'in Türk Ocaklarına bakışını değiştirmiştir. Atatürk'ün Denizli'yi ziyaretinde Ocak üyelerine karşı takındığı tutum, Ocakların gözden düşüğünün bir ispatıdır. Vasıtasızlıktan köylere gidemeyip halkla temas kuramadıklarından şikâyet eden bir üyeye Atatürk

⁷Pehlivanlı, agm., s.127; Tahir Kodal, "Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 52, Yıl: 2014, s.s. 295- 314, s.302 vd.

⁸M. Arıkan,A. Deniz, agm.,s.406

⁹Yaşar Özüçetin, "Kırşehir Halkevi ve Faaliyetleri", Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl 6,Sayı 11,Bahar 2010 s.114.

¹⁰Hakimiyeti Millîye Gazetesi, 5 Şubat 1931;Yine, Atatürk'ün Aydın Türk Ocağı'ndaki Konuşması için bkz.;Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille), (Haz: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, M. Akif Tural) Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara 2006, s. 780

kızarak, şeyhlerin ve müritlerin otomobil masraflarını düşünmeden köylere kadar gittiklerini söylemiştir.¹¹ Yine, burada yaptığı konuşmada Türk Ocalarının asıl görevinin CHP programını halka izah olduğunu söylemiştir. Türk Ocaklarına karşı oluşan bu memnuniyetsizlik sonucunda CHP, halka ulaşmak için farklı bir teşkilat kurma hazırlıklarına girişmiştir. 1931 yılında basında Halkevlerinin kurulacağı haberlerinin çıkmaya başlamasıyla artık Türk Ocaklarının kapatılmasına kesin gözüyle bakılmaya başlanmıştır. Bu gelişmelerden sonra Atatürk'ün, 25 Mart 1931 tarihli gazetelerde şu açıklaması yer almıştır:¹²

“Kuruluş tarihinden beri bilimsel alanda halkçılık ve milliyetçilik fikirlerini yaymak için bağlılıkla inançla çalışan ve bu yolda memnunluk verici görevlerini yapmış olan Türk Ocakları'nın, aynı kuralları siyasal ve uygulama alanında gerçekleştiren partimle tam anlamıyla tek vücut olarak çalışmalarını uygun gördüm. Bu kararım ise, milli kurtuluş konusunda güvenin göstergesidir. Aynı cinsten olan güçler ortak amaç yolunda birleşmelidir.” Bu beyanat, Türk Ocaklarının kapatılmasının ilk kez kesin bir dille ifadesidir.¹³ Mustafa Kemal'in bu beyanatından kısa bir süre sonra da Türk Ocakları Olağanüstü Kongresi toplanmış ve 10 Nisan 1931 tarihinde Türk Ocaklarının tasfiyesine ve varlıklarının CHP'ye devrine karar verilmiştir.¹⁴

Türk Ocaklarının tasfiyesinden sonra kurulacak yapı için de çalışmalar başlamıştır. Bu noktada Ocakların yerini alacak yapı ise “Halkevleri”dir. “Halkevleri” ismi 1931 yılından itibaren basın tarafından zikredilmeye başlanmış olsa da yeni bir terim değildir. İstanbul Türk Ocağı'nın 10 Ekim 1925 tarihinde yapılan kongresinde idare heyetine sunulan bir raporda, Türk Ocakları'nın bir kulüpten çok Halkevleri olması düşüncesi savunulmuştur.¹⁵ Böylece ilk kez bu tarihte Halkevleri ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Türk Ocakları kapandıktan sonra açılacak teşkilatın ismi konulmuş olsa da nasıl teşkilatlanacağı başlangıçta pek belirgin değildir. Halkevlerinin teşkilatlanmasının nasıl olacağını konusunda CHP'ye yol gösteren; Vildan Aşir Savaşır olmuştur. Avrupa'da öğrenim görmüş olan Savaşır, katıldığı bir konferansta Çekoslovakya'daki Sokol adlı kuruluşları anlatmış, Türkiye'de de “Halkevleri” ya da “Halkınevleri” adıyla benzer bir örgütlenmeye gidilebileceğini söylemiştir. Bu konuşmanın ardından

¹¹ Kodal, agm, s. 308

¹²Hakimiyeti Millîye Gazetesi 25 Mart 1931, Vakit Gazetesi 25 Mart 1931, Cumhuriyet Gazetesi 25 Mart 1931, Milliyet Gazetesi 25 Mart 1931

¹³M. Arıkan, A. Deniz, agm, s. 411

¹⁴Özüçetin agm., s.115

¹⁵Z. Arıkan agm., s.264

Atatürk, Savaşır'ı arayarak tebrik etmiştir.¹⁶ Bu süreçte Milli Eğitim Bakanlığına getirilen Dr. Reşit Galip ise Halkevlerini kurmayı üstlenmiştir.¹⁷ Hazırlıkların tamamlanmasından sonra, 19 Şubat 1932 tarihinde Halkevleri açılmış ve ilk olarak 14 il merkezinde faaliyetlerine başlamıştır. Bu şubeler şunlardır; Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, İstanbul-Eminönü, İzmir, Konya, Malatya ve Samsun'dur. Hazırlıklarını tamamlayamayan yerlerde de 24 Haziran 1932 tarihinde tören düzenlenerek; Antalya, Bilecik, Edirne, Gaziantep, Giresun, Silifke, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Kocaeli, Kütahya, Ordu, Rize, Sinop, Şebinkarahisar, Tekirdağ, Trabzon, Van, Yozgat ve Zonguldak'ta da Halkevleri açılmıştır.¹⁸

1.Halkevlerinin Şubelerive Faaliyetleri

İnkılap ve sosyal ilerleme hamlelerini ayakta tutmak, geliştirmek gayesiyle kurulan Halkevleri; çalışma alanlarını, vatandaşların eğilimlerini dikkate alarak, Dil, Tarih ve Edebiyat Kolu, Güzel Sanatlar Kolu, Temsil Kolu, Spor Kolu, İhtimai Yardım Kolu, Halk Dershaneleri ve Kurslar Kolu, Kütüphane ve Neşriyat Kolu, Köycüler Kolu, Müze ve Sergi Kolu olmak üzere 9 şubeye ayırmıştır.¹⁹ Müze ve Sergi Kolu, Tarih çalışmalarının Dil Tarih ve Edebiyat Kolundan ayrılmasından sonra Müze ve Tarih Kolu olarak faaliyet göstermiştir.²⁰ Bu kolların faaliyetlerine değinecek olursak;

1.1.Dil ve Edebiyat Kolları: Bu Kolların en önemli faaliyeti; konferans ve törenler düzenlemektir. Halkevlerinin ilk açıldığı dönemlerde bu faaliyetlerde sadece halkevi başkanları ve yöneticileri görev almışsa da zamanla konferanslar gibi konferansçılarında sayısı artmış, halkevleri her bilgili vatandaşın konuştuğu bir kürsü halini almıştır. Buldukları yerde Türk Dil Kurumunun doğal bir üyesi olarak faaliyet gösteren Dil ve Edebiyat Kolları, güzel ve öz Türkçenin yayılmasında, sevilip benimsenmesinde önemli bir görev üstlenmiştir. Bu görevin bir sonucu olarak da halkevi dergileri doğmuştur.²¹

¹⁶ Anıl Çeçen, Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri, Gündoğan Yayınları, İstanbul 1990, s.92

¹⁷Z. Arıkan agm., s.267,268

¹⁸CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942,Ankara 1942 s.3; Nurcan Toksoy, Halkevleri-Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak-, Orion Yayınevi, Ankara 2007, s.42

¹⁹Nurcan Toksoy, age., 50 vd.; Mesut Aydın, M. Korkud Aydın, Türk İnkılabı Tarihi, Canteğin Matbaası Ankara 2011, s. 345; Yavuz Haykır, "Elazığ (Elaziz) Halkevi Yayınları ve Altan Dergisi", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 171, Yıl: 2007, s. 122

²⁰CHP Halkevleri ve Halkodaları, s.16

²¹CHP Halkevleri ve Halkodaları, s.4

1.2.Güzel Sanatlar Kolları: Bu şubeler, kitlelerin terbiye ve yükselmesinde Güzel Sanatların birinci planda geldiği düşüncesiyle açılmıştır. Resimlerin memleket turnelerine çıkarılması, resim sergilerinin açılması, halkevlerinde resim atölyelerinin kurulması, mükâfatlı sergilerin tertip edilmesi ve hemen hemen her halkevinde yılda bir defa fotoğraf sergilerinin açılmasının teşvik edilmesi bu kolların başlıca faaliyetlerindedir. Güzel Sanatlar kolları musiki alanında da faaliyetlerde bulunmuştur. Halk sazları ile birlikte Batı'ya ait enstrümanlar, memleketin en uzak köşelerine kadar bu kolların marifetiyle yayılmıştır. Bu kolların musiki alanındaki faaliyetleri sayesinde memleketin en ücra köşelerinde bile toplantı açılışları ve bayram kutlamaları, halkevi bando ve orkestralarının dinletileri eşliğinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Güzel Sanatlar Kolları, halkoyunlarının köylerden alınıp şehirlere getirilmesi, tanıtılması ve öğretilmesinde de etkili olmuştur.²²

1.3.Temsil Kolları: Halkevlerinin, tiyatro, kukla, Karagöz ve Orta oyunu gibi etkinlikleri memleketin her köşesine ulaştırmasını sağlayan şubesi Temsil Kollarıdır. Bu kolun amacı tiyatro- temsil zevkini kendi muhitlerinde yaymaktır.²³ Bu kollar marifetiyle hayatında bir kez bile tiyatro temsili izlememiş vatandaşların bu gösterilerle tanışması hatta bu gösterilerde yer alması sağlanmıştır. Yine bu şube marifetiyle sinema gösterimlerinin de Anadolu'nun her köşesine ulaştırıldığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte halkevlerinin fiziki yetersizlikleri bu şubenin faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir.

1.4-Spor Kolları: Spor ve beden terbiyesi işi; Türkiye Cumhuriyeti'nin milli kültür davasının bir kolu olarak da kabul edilmiştir. CHP, bu fikrin bütün yurt gençliğini içine alan bir teşkilata bağlanmasını faydalı gördüğü için beden terbiyesi işini Beden Terbiyesi Kanunu ile devletleştirmiş ve bu doğrultuda kurulan Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü ile iş birliği yapma kararı almıştır. CHP bu kararını Halkevlerinin spor kolları marifetiyle uygulamıştır. Halkevlerinin Spor Kollarının amacı, Beden Terbiyesine dair ilmi, teknik usulleri halka öğretmek, yaymak ve halkı sporun şuuruna disiplinine alıştırmaktır. Bu şubeyi kuran fikre göre, milli sporlarımız, danslarımız ön planda tutularak unutulmuş olanlar diriltilmeli ve yaşmakta olanlar da yaygınlaştırılmalıdır. Ayrıca, vücudun gelişmesinde, ahlak ve karakterin şekillenmesinde, vatan ve millet duygularının güçlenmesinde, fedakârlık, kahramanlık gibi hislerin uyandırılmasında spor bir vasıta olarak kullanılmalıdır. Bu kolların başlıca faaliyetleri ise şunlardır;

²²CHP Halkevleri ve Halkodaları, s.5

²³ Kenan Olgun, Türkiye'de Halkevleri Gerçeği- Teftiş Raporları Işığında Birinci Yılda Halkevleri-, İKSAD Publishing House, Ankara 2019, s. 71

Güreş, Atlı Cirit, Boks, Eskrim, Su Sporları, Dağcılık, Kayak, Bisiklet, Spor Gezileri, Ziyaretler, Müsabakalar, Atletizm, Voleybol, Basketbol, Tenis, Gülle Atma vb. spor dallarıdır.²⁴

1.5.Sosyal Yardım Kolları: Bu kolların vazifesi; halkevinin bulunduğu bölgede gerçek anlamda yardıma muhtaç, kimsesiz kadınlar, çocuklar, dul-lar, düşmüş ihtiyarlar ve hastalar gibi vatandaşlara yardım edilmesini sağlamak, muhitte şefkat ve yardım duygularını uyandırmaktır.²⁵

1.6.Halk Dershaneleri ve Kurslar Kolları: Öğretme ve okutma, vatan-daşı eğitime, halkevi teşkilatlanmasının temel amacıdır. Bu amacın gerçek-leştirilmesinde Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubeleri görevlidir. Türkçe okuyup yazma kursları, fizik, kimya ve elektrik gibi ilimlerin uygulamalı kursları, meslek kursları ve küçük sanatlara ait kurslar, güzel sanatlar kurs-ları, yabancı dil kursları, derslerinde başarısız olan öğrenciler için açılan kurslar bu şubenin sorumluluğunda gerçekleştirilmiştir.²⁶

1.7.Kütüphane ve Neşriyat Kolları: Yayın faaliyetlerini Dil ve Edebiyat şubesiyle ortaklaşa gerçekleştiren bu şubenin asıl amacı, kütüphanelerin tanzimi ile kitapların muhafaza edilmesi, kitap sayısının artırılması ve halka ulaştırılmasının sağlanmasıdır. Bu kolların bünyesinde uygun odalar ve seyyar kütüphaneler kurulmuştur. Halkevleri, kendi muhitlerinde bir kütüphane bulursa dahi kendi kütüphanelerini açmak zorunda tutulmuşlar-dır. Bu sebeple buldukları yerde halk kütüphanesi görevini üstlenmişler-dir.²⁷ Bununla birlikte halkevleri, kendi binalarındaki okuma odalarından ve salonlarından ayrı olarak, Halkevine uzak muhitlerde, cezaevlerinde ve köylerde de okuma odaları açmışlardır. Bu yolla okuma vasıtaları halkev-leriyle sınırlı kalmamış, evlere gelme imkanı bulamayan vatandaşların aya-ğına götürülmüştür. Okuma odası olmayan köylere de seyyar kütüphaneler götürülmüştür.²⁸

1.8.Köycülük Kolları: Bu kolların amacı, yakınlarında bulunan köylere geziler düzenleyerek alanında uzmanlaşmış doktor, öğretmen, ziraat mü-hendisi, veteriner, dişiçi vb. kimselerle köylüyü buluşturmak, köylünün so-runlarıyla ilgilenip çözüm yollarını öğretmek, köylerin modern planlarla yapılandırılmasına ve imarına yardımcı olmaktır. Bununla birlikte bu şube marifetiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu kalkınma

²⁴CHP Halkevleri ve Halkodaları,s.6-7

²⁵CHP Halkevleri ve Halkodaları,s.8

²⁶CHP Halkevleri ve Halkodaları,s.9

²⁷ Muzaffer Erol, "Halkevi Kütüphaneleri", Türk Kütüphaneciliği, Cilt: 14 Sayı, Yıl: 2000, s.s. 472-479, s. 474.

²⁸CHP Halkevleri ve Halkodaları,s.14

hamleleri, kültür, sanat, sağlık, eğitim ve benzeri alanlardaki yenilikçi faaliyetleri köylüye ulaştırılmak istenmiştir.²⁹

1.9.Tarih ve Müze Kolları: Bu kolların amacı, muhitlerinin tarihlerini aydınlatacak araştırmalar yapmak, Milli Tarih için faydalı yayınlar oluşturmak, tarihi eser ve kalıntıları muhafaza etmek ve halk arasında yaşayan masal, türkü, adet, halk sanatı ve benzeri halk ürünlerini araştırıp bunların yaygınlaştırılmalarını sağlamaktır.³⁰

Halkevleri ile ilgili bu genel bilgi ve girişten sonra Bayburt'ta önemli bir kültür kurumu olan Bayburt Halkevi'nin kuruluşu, teşkilatı ve faaliyetleri ile ilgili bilgilere geçebiliriz.

2.Bayburt Halkevi

2.1.Halkevinin Açılışı

Cumhuriyetin ilk yıllarında Bayburt'ta yeni düzen çalışmalarını halka anlatmakla görevli olan kurum Türk Ocağıdır. Bayburt Türk Ocağı, Türk Ocakları Olağanüstü Kongresinin 10 Nisan 1931 tarihli kararıyla birlikte kapatılmış, 2 baraka ve 7 baraka arsasından oluşan taşınmazları CHP idaresine devredilmiştir.³¹ Halkevlerinin kurulmasının ardından, söz konusu dönemin idari yapısı içerisinde Gümüşhane ilinin bir ilçesi olan Bayburt'ta da bir Halkevi açılmıştır. Bayburt Halkevinin açılış tarihini gösteren herhangi bir belgeye tesadüf edilememiştir. Dolayısıyla, açılış tarihi ile bilgileri, Halkevleri tarafından çıkartılan resmî yayınlardan takip etmek gerekmiş ve Halkevlerinin Faaliyet Raporlarına bakılmıştır. Halkevlerinin önceki yıllara ait faaliyetlerini içeren 1933 ve 1934 senesi Faaliyet Raporları Hülasasında Bayburt Halkevi ile ilgili bir bilgiye tesadüf edilmemiş; ancak 1935 senesi Faaliyet Raporları Hülasasında Bayburt Halkevi faaliyetlerine yer verilmiştir. Bu bilgilerden hareketle Bayburt Halkevinin bu yıl içerisinde faaliyete geçtiğini ifade etmek mümkündür. Ayrıca basında çıkan haberlerde, 22 Şubat 1935 tarihinde 22 halkevinin faaliyete geçtiği bilgisi yer almaktadır.³² 22 Şubat 1935'te açılmış olan halkevleri ise Akçakoca, Alaşehir, Ayvalık, Bartın, Beşiktaş, Beyoğlu, Burdur, Dinar, Edremit, Gerede, Göynük, İnegöl, Kadıköy, Kandıra, Merzifon, Mudurnu, Simav, Söke, Şehremini, Şişli, Tire, Üsküdar halkevleridir.³³ Bayburt Halkevi'nin kuruluşuna dair basın kaynaklarında da kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

²⁹CHP Halkevleri ve Halkodaları,s.14 vd.

³⁰CHP Halkevleri ve Halkodaları,s.16

³¹BCA, 490.01.65.247.2,Belge 2

³²Ulus Gazetesi, 21 Şubat 1935; Zafer gazetesi, 23 Şubat 1935

³³Nurcan Toksoy, age., s.43

Bayburt Halkevi, başlangıçta faaliyet gösterebileceği bir binaya sahip değildir. Buna rağmen kuruluşundan tasfiyesine kadar faaliyetlerini maddi ve manevi tüm zorluklara rağmen sürdürmeyi başarmıştır. Bunda şüphesiz en büyük pay, Halkevine sahip çıkan Bayburt halkındır. Bayburt halkı, 1937 yılında başlayan halkevi inşaatının tamamlanabilmesi için 15 bin liralık yardımda bulunmuştur.³⁴ Bayburt Halkevinin inşaatı hususunda, bölgeye Üçüncü Ordu Umum Müfettişi olarak atanmış bulunan Tahsin Uzer³⁵'in de önemli çalışmaları olmuştur. Tahsin Uzer, 14 Mayıs 1936 tarihinde başbakanlığa yolladığı raporunda, Bayburt Halkevi binası için Çoruh kenarında bir arsa ayrıldığını söyleyerek, CHP ile Bayburt halkının da inşaat malzemeleri için yardımda bulunacaklarını belirtmiştir. Ayrıca Uzer, Bayburt Halkevi inşaatı için Başbakanlık makamının ayırdığı ödeneğin gönderilmesini talep etmiştir.³⁶ Bu tarihten kısa bir süre sonra Doğu illerinde halkevlerinin inşa edilmesi için çalışmalara başlayan İçişleri Bakanlığı, Tahsin Bey'in bu yöndeki raporuna istinaden, Bayburt Halkevi için on bin liralık bir tahsisat ayırmıştır.³⁷

Halkevinin açılması noktasında Bayburt ilinde var olan büyük ilgi, CHP idarecilerinin de dikkatini çekmiştir. Giresun Mebusu Naif Atıf Kansu, 19 Şubat 1940 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine yolladığı telgrafta, Bayburt'un bölgedeki kazalar içerisinde halkevlerini yaşatabilecek yegâne memleket olduğunu söylemiştir. Kansu'ya göre, Bayburt; hem nüfuzlu hem varlıklı hem de halkevlerine ihtiyaç duyan bir muhittir.³⁸

2.2. Bayburt Halkevi İdarecileri

Bayburt Halkevinin idarecileri ile ilgili olarak Cumhuriyet Arşivi'nde çok az sayıda belge bulunmaktadır. Bu belgelere göre 1937 tarihinde Bayburt Halkevi başkanı olarak geçen isim; 1879 doğumlu Tevfik Bölen'dir. Ortaokul mezunu olan Tevfik Bölen, ticaret ve ziraat ile uğraşmıştır. CHP'nin kuruluşundan itibaren parti üyesi olan Bölen, I. Dünya Savaşı'nda Bayburt sınırında askerliğini yapmış ve Milli Mücadele döneminde de orduya maddi ve bedeni yardımda bulunmuştur.³⁹

³⁴BCA, 490.1.998.855.2, Belge 20

³⁵Tahsin Uzer hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Mustafa Şahin, Cemile Şahin, "Osmanlı'nın Son Döneminde Partizanlık ve İç Çekişmeler Sebebiyle Azledilen Tahsin (Uzer) Bey'in, İşgal Öncesi, 20 Günlük İzmir Valiliği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, X/22, (2011/Bahar), s.3345.

³⁶Cemil Koçak, *Tarihçinin Eleği*, Timaş Yay., İstanbul, 2012, s. 16.

³⁷BCA, 30.10.0.0.79, Belge 6.

³⁸BCA, 490.1.998.855.2, Belge 17.

³⁹BCA, 490.01.939.646.1, Belge 32

1939 tarihinde ise Bayburt Halkevi başkanı olarak geçen isim; 1907 doğumlu Haşim Köklü'dür. Noter olan Haşim Köklü, ortaokul mezunudur. Bayburt Halkevinin son başkanı ise Ramiz Sağkan'dır. Sağkan'ın, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan yazışmalarından, halkevi başkanlığına 1950 yılında geldiği anlaşılmaktadır. Ramiz Sağkan'ın kimliğiyle ilgili ise herhangi bir bilgi mevcut değildir.

2.3. Bayburt İlçesinde Faaliyet Gösteren Halk Odaları

Halkevleri il ve ilçe merkezlerinde faaliyet gösterirken, bucaklarda ve köylerde de Halkodaları açılmıştır. Bayburt ilçesinde bu yıllarda faaliyet gösterdiği bilinen halkodaları ise şunlardır:

2.3.1. Maden Halkodası: Maden Halkodasının 1947 tarihindeki başkanı Fahri Güzel'dir. Açıldığı yıl bilinmemekle birlikte halkodası inşaatı, 1945 tarihinde bitirilmiştir. Halkodasının binası köy malı olarak inşa edilmiş olup CHP'ye ait değildir. 3 oda ve 1 salondan oluşmaktadır. Yaklaşık 40 kişilik bir kapasitesi vardır. Altyapısının yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Kitaplığında sadece 12 kitabı bulunmaktadır. Ayrıca çeşitli etkinliklerde kullanılmak üzere lazım olan spor aletleri, gramofon ve çalgı aletleri ile masa-sıra ve sandalye gibi temel mobilyaları ise bulunmamaktadır.⁴⁰

2.3.2. Çerçi Köyü Halkodası: Hart Bucağına Bağlı Çerçi Köyü Halkodasının 1947 tarihindeki başkanı, aynı zamanda köy muhtarı da olan Zihni Özkan'dır. Halkodası binası 1922 yılında inşa edilmiş ve halkodasından önce okul olarak hizmet vermiştir. Kagir yapıdaki bina CHP'ye ait değildir. Köy malıdır. Kitaplığında 82 kitap bulunan Çerçi Köyü Halkodası'nın da alt yapısının yetersiz olduğu görülmektedir. Radyo, çalgı aleti, gramofon ve spor aleti bulunmamaktadır.⁴¹

Bu iki halkodasından başka, 1945 yılında Balahor Köyüne bir halkodası açılmasının planlandığı ancak aynı yıl bundan vazgeçilerek Masat Köyü'ne açıldığı anlaşılmaktadır.⁴²

2.4. Bayburt Halkevi Bütçesi

Bayburt Halkevi'nin açılışının ardından halkevi binasının inşaatının gerçekleştirilmesi için CHP Genel Sekreterliği'nden Bayburt'a 40.000 lira civarı bir para gönderildiği bilinmektedir. Bu paranın yanı sıra halktan da 15.000 lira civarında bir yardım toplanmıştır.⁴³ Ayrıca, Bayburt Halkevi bütçesine dair Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan diğer belgelere göre 1939-1941 yılları arasında Bayburt Halkevi'ne ayrılan toplam tahsisat

⁴⁰BCA, 490.01.834.294.1, Belge 16

⁴¹BCA, 490.01.834.294.1, Belge 19

⁴²BCA, 490.01.956.701.1, Belge 23

⁴³BCA, 490.1.998.855.2, Belge 19

miktarı 3900 liradır ve bu paranın 2900 lirası ödenmiştir. Halkevine ayrılan tahsisat miktarı yıllara göre şöyledir:⁴⁴

TABLO 1: 1939-1941 Yılları Arasında Bayburt Halkevine Ait Tahsisatı Gösterir Liste					
Yıl	Hususi İdare Bütç. Ayrılan	Hususi İdare Bütç. Ödenen	Belediyeler Bütç. Ayrılan	Belediyeler Bütç. Ödenen	Toplam Ödenen
1939	600 lira	600 lira	850 lira	850 lira	1450 lira
1940	200 lira	200 lira	1300 lira	300 lira	500 lira
1941	750 lira	750 lira	200 lira	200lira	950 lira
Genel Toplam					2900 lira

1951 yılına gelindiğinde ise Bayburt Halkevi'ne herhangi bir maddi yardım ulaştırılmadığı, Halkevi başkanı Ramiz Sağkan'ın 22 Mayıs 1951 tarihinde CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği yazıdan anlaşılmaktadır. Ramiz Sağkan son bir buçuk yılda Halkevinin bütün masraflarını kendisinin karşıladığını, buna rağmen evin birikmiş borçları bulunduğunu ve yardım edilmemesi halinde kendisinin haczedileceğini söylemiştir.⁴⁵ Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi, CHP'nin maddi imkanlarının azalmasına sebep olmuş ve bu doğrultuda, tüm halkevleri gibi Bayburt Halkevi de ekonomik yönden sıkıntılı bir döneme girmiştir.

2.5. Bayburt Halkevi'nin Çalışma Kolları

Bayburt Halkevi açıldıktan sonra faaliyetlerini bünyesinde kurduğu şubeler marifetiyle gerçekleştirmiştir Bu şubeler, Dil ve Edebiyat, Ar, Gösterit, Spor, Sosyal Yardım, Kitapsaray ve Yayın kollarıdır. 1935 senesine ait çalışma planında Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesinin faaliyet göstermediği görülmektedir.⁴⁶ Ancak 1950 yılından itibaren okuma yazma kursları bu şube marifetiyle gerçekleştirilmiştir.⁴⁷ 1935 senesinde faaliyet gösteren kolların başkanları şunlardır: ⁴⁸

TABLO 2: 1935 Yılına ait Bayburt Halkevinde Görev Yapan İsimler

⁴⁴ BCA, 490.1.1496.98.1, Belge 9, BCA, 490.1.1496.98.1, Belge 7; BCA, 490.1.1496.98.1, Belge 6; BCA, 490.1.1496.98.1, Belge 5, BCA, 490.1.1496.98.1, Belge 20

⁴⁵ BCA, 490.1.1496.100.1, Belge 3.

⁴⁶ BCA, 490.1.985.817.2, Belge 68

⁴⁷ BCA, 490.1.1055.1050.4, Belge 8

⁴⁸ BCA, 490.1.985.817.2, Belge 68

Dil ve Edebiyat Kolu Başkanı	Ortaokul Direktörü M. Kemal
Ar Kolu Başkanı	Selahattin Bey
Gösterit Kolu Başkanı	Öğretmen Cemal Perker
Spor Kolu Başkanı	Zöhtü Temuçin
Sosyal Yardım Kolu Başkanı	Yakup Kefeli
Kitapsaray ve Yayın Kolu Başkanı	Öğretmen Hüseyin Sümer

Halkevi kollarının gerçekleştirdiği faaliyetler, farklı meslek gruplarından kimseleri bir araya getirmiş ve halkın ihtisas sahibi kimselerin bilgi ve tecrübelerinden yararlanmasını sağlamıştır. 1935 senesinde Bayburt Halkevi kollarının çalışmalarını yürüten kişi sayısı 51'dir. Bu kimselerin 7'si Öğretmen, 8'i tüccar, 35'i işçi, 1'i çiftçidir. Ayrıca bu kimselerin arasında kadın üye bulunmamaktadır.⁴⁹

2.5.1. Kol Faaliyetleri

1935 senesinde Bayburt Halkevi'nde gerçekleştirilen toplantıları, bu toplantıların sayısını ve katılan vatandaşların sayısını aşağıdaki tabloda gösterebiliriz.⁵⁰

TABLO 3: 1935 Yılına ait Bayburt Halkevinde Gerçekleştirilen Toplantı ve Etkinlikler		
Bayburt Halkevi	Toplantı Sayısı	Katılan Sayısı
Komite Toplantısı	14	42
Kol Toplantısı	29	249
Gösteri	12	1250
Konferans	9	950
Sinema Gösterimi	3	350
Kongre	2	128
Şölen	3	120
Bayram Kutlaması	2	350
Toplam	74	3239

⁴⁹BCA, 490.1.985.817.2, Belge 68

⁵⁰CHP Halkevlerinin 1935 Senesi Çalışma Raporları Hülasesi, Ulus Basımevi 1936,s.195; BCA, 490.1.985.817.2, Belge 70; BCA, 490.1.985.817.2, Belge 71

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Bayburt Halkevi, açılır açılmaz Bayburt Halkını kültür ve sanat etkinlikleriyle buluşturan bir merkez olmuş, bayram kutlamaları dâhil olmak üzere her alanda Bayburt halkının hayatının içerisinde kendine etkin bir yer bulmuştur.

Bayburt Halkevi'nin, Bayburt'ta düzenlenen milli merasimlerde ki rolüne dair önemli bir bilgiyi, Halkevi Başkanlığının 2Ağustos 1939 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine yolladığı telgrafta görebiliriz. Buna göre 24 Temmuz Lozan Günü töreni, Halkevi Bاندosu tarafından İstiklal Marşı ile açılmış ve hükümet hekimi Hasan Bulak'ın yaptığı konuşmanın ardından Halkevi Bاندosu bir kaç parça icra ederek töreni tamamlamıştır.⁵¹

2.5.1.1.Kitapsaray Kolu Faaliyetleri: Halkevi kütüphanesinin Bayburt halkının eğitim ve kültür faaliyetlerinde önemli bir yer tuttuğunu belirtmek gerekir. 1945 yılına gelindiğinde halkevi kütüphanesinde 29 tanesi eski harflerle yazılmış toplam 1418 adet kitap ve 3159 adet mecmua bulunmaktadır.⁵² 1940'lı yılların şartları ve Bayburt'un bu yıllardaki nüfusu göz önünde bulundurulduğunda Halkevinin donanımlı bir kütüphaneye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

2.5.1.2.Spor Kolunun Faaliyetleri: Spor kolunun, toplantıların yanı sıra kayak sporu ile ilgili de çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Bunun için gerekli olan aletler, Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğünce gönderilmiştir. Başlangıçta ilgisizlikten metruk bir halde kaldığı anlaşılan bu takımlar, CHP merkezinden gelen ihtarın ardından kullanılmaya başlanmıştır.⁵³

2.5.1.3.Halk Dershaneleri ve Kurslar Kolunun Faaliyetleri: Bayburt Halkevinin giriştiği faaliyetler arasında şüphesiz en önemli olan okuma yazma kurslarının başlatılmasıdır. Okur-yazar oranı, tahsilli nüfusunu I. Dünya Savaşı ile başlayan ve Milli Mücadele'nin sonuna kadar devam eden uzun savaş yıllarında neredeyse tamamen kaybetmiş olan Türk Milleti'nin en büyük sıkıntılarında birisiydi. Türkiye Cumhuriyeti, Harf inkılâbından sonra açılan Millet Mektepleri ve Halkevlerinde başlatılan okuma yazma kursları marifetiyle bu sorunu çözmeye çalışmıştır. Bayburt Halkevi de 1950 senesinde okuma yazma kursunu Halk Dershaneleri ve Kurslar kolu bünyesinde başlatmıştır. CHP Genel Sekreterliği okuma-yazma kursu için, Gümüşhane il idaresi marifetiyle Bayburt Halkevi'ne 400 liralık bir ödenek ulaştırmıştır.⁵⁴ Okuma-yazma kursunun öğretmen ihtiyacı da Milli eğitim Müdürlüğü tarafından karşılanmıştır. Milli Eğitim

⁵¹BCA,490.1.979.796.1,Belge 41

⁵²BCA, 490.1.1046.1018.3,Belge 17

⁵³BCA, 490.1.998.855.2,Belge 21

⁵⁴BCA, 490.1.1055.1050.4,Belge 1, BCA, 490.1.1055.1050.4,Belge 4

Müdürlüğü, halkevinin açtığı kurs için öğretmen olarak Celal Güney, Mehmet Sevil ve Perihan Fırat'ı görevlendirmiştir.⁵⁵ Kurs çalışmalarının Mili Eğitim Bakanlığı teşkilatınca ve Parti müfettişlerince teftiş edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, kursa katılıp başarı gösterenlere belge verilmesi de kararlaştırılmıştır.

Bayburt Halkevinin, faaliyetleri sebebiyle zaman zaman CHP yönetimi tarafından eleştirildiği de görülmektedir. Özellikle, halkevi binası inşaatının, ayrılan 40 bin liralık ödeneye ve halktan toplanan 15 bin liralık yardıma rağmen vaktinde bitirilememesi, inşaat için gönderilen paradan bir sinema makinesi alınarak yönetmeliklere aykırı bir şekilde halka ücret karşılığında sinema gösterilmesi ve altı aylık çalışma planlarının partiye vaktinde gönderilmemesi, CHP idaresinin tepkisini çekmiş ve bu durumun düzeltilmesi konusunda halkevi idaresi uyarılmıştır.⁵⁶

3.Halkevlerinin Tasfiyesi ve Bayburt Halkevinin Durumu

II. Dünya Savaşı'nın ardından dünya siyasetinde ortaya çıkan yeni dengeler, Türk siyasi hayatının da köklü bir şekilde değişmesine sebep olmuştur.⁵⁷ Özellikle, Demokrat Parti'nin kurulmasının ardından, CHP içinde yaşanan kan kaybı gizlenemez bir hal almıştır. Nitekim çok sayıda CHP üyesi istifa ederek Demokrat Parti saflarına katılmıştır. Bu yeni süreç, CHP kadar, CHP'nin bir kolu olan Halkevlerini de etkilemiştir. Halkevlerinin faaliyetlerine katılmanın CHP'yi güçlendireceğine inanan ve bu arada DP'ye geçen pek çok vatandaş, halkevlerinin etkinliklerinden uzaklaşmıştır. Bu durum, Halkevlerinin CHP'den bağımsız bir hale getirilmesi fikrini doğurduysa da bunu gerçekleştirmek mümkün olmamıştır. Hatta bu durum karşısında, Halkevlerinin kapıları CHP üyeleri dışındaki kimselere kapatılmıştır.⁵⁸ Cumhuriyet ve çağdaşlık ülküsünü millete yayma düşüncesiyle yola çıkmış olan halkevleri, bu süreçte parti merkezinin takındığı tutum sebebiyle siyaset üstü bir kurum haline gelmeyi başaramamıştır. Her ne kadar 1947 ve 1950 yıllarında gerçekleştirilen CHP kongrelerinde halkevlerinin partiden ayrılması tartışılmışsa da herhangi bir sonuç alınamamıştır. Demokrat Parti'nin 1950 yılında iktidara gelmesi ile birlikte halkevleri için sıkıntılı günlerde başlamıştır. DP, Halkevlerinin CHP'nin elinden çıkması için çeşitli girişimlerde bulunduyorsa da bunu başaramamıştır. CHP'nin artık iktidarda olmaması, halkevlerinin devletin kaynaklarına erişmesini engellemiş, halkevleri maddi ve manevi anlamda hareket edemez hale

⁵⁵BCA, 490.1.1055.1050.4,Belge 8

⁵⁶BCA, 490.1.998.855.2,Belge 20, BCA, 490.1.998.855.2,Belge 21

⁵⁷İsmail Efe, "NATO'ya Üyelik Sürecinde Türkiye- ABD İlişkileri ve Türk Kamuoyundaki Akisleri", History Studies, Cilt: 11, Sayı: 2, Yıl:2019, s. 605

⁵⁸Z. Arkan, agm., s.278

gelmişlerdir. Demokrat Partinin bu durum karşısındaki son hamlesi ise Halkevlerini kapatmak olmuştur. Nitekim 8 Ağustos 1951 tarihinde, Demokrat Parti grup başkan vekili Refik Şevket İnce, yedi milletvekili ile birlikte Halkevlerinin kapatılması ile ilgili kanun teklifini Meclise sunmuştur. TBMM, Halkevlerinin kapatılmasını kabul etmiş ve 11 Ağustos 1951 tarihinde Resmi gazetede yayınlanan 5850 sayılı kanun doğrultusunda Halkevleri kapatılmıştır.⁵⁹

Bayburt Halkevi, Demokrat Parti iktidarının iş başına gelmesiyle birlikte diğer halkevleri gibi faaliyet gerçekleştirme noktasında çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Bayburt Halkevi'nin -daha önce de ifade edildiği gibi- 1951 yılında kirada olduğu ve kirasını ödeyemez bir duruma düştüğü bilinmektedir.⁶⁰ Bununla birlikte, CHP'nin 1950 yılından itibaren Bayburt Halkevine yeterli miktarda maddi yardımda bulunamadığı ve halkevi yönetiminin icra tehlikesiyle karşı karşıya olduğu anlaşılmaktadır.⁶¹ CHP ve DP'nin arasındaki sert rekabetin bir sonucu olarak hareket edemez hale gelen Bayburt Halkevi, memleket genelinde halkevlerinin kapatılmasının kararlaştırılması ile birlikte faaliyetlerine son vermiştir.

Sonuç

I. Dünya Savaşı ve İstiklal Mücadelesi yıllarında her yönden tükenmiş bir memleketin yeniden inşası ve yüzyılların ezilmişliği ile kendine güvenini kaybetmiş bir milletin tekrar diriltilmesi için başlatılmış olan yeni düzen çalışmaları, yeni Türk Devleti'ni ayağa kaldıracak milli bir ülkü haline getirilmişti. İşte, amacı Türk milletini muasır medeniyetler seviyesinin üstüne taşımak olan bu ülkü; memleketin en ücra köşelerine kadar Halkevleri sayesinde ulaştırılmıştır. Bir memleketin kalkınması ve modernleşmesi hususunda gereken her detayın düşünüldüğü bir proje olan Halkevleri, maddi ve fiziki bir takım imkânsızlıklar ile yeni düzen çalışmalarının kimi çevrelerce tam olarak kavranamaması sebebiyle istenen başarıya ulaşamamıştır. Ayrıca Türk siyasi hayatında ortaya çıkan değişiklikler ve buna bağlı gelişen iktidar- muhalefet kavgaları, Halkevlerinin yıpranmasına sebep olmuştur. Bu süreçte CHP'nin Halkevleri ile ilgili yaklaşımları ise Halkevlerinin siyaset üstü bir kurum haline gelmesini engellemiştir. Gerek evler üzerindeki hâkimiyetini kaybet istemeyen CHP'nin tutumu, gerekse bu kurumu kendi kontrolüne geçirmek isteyen DP'nin tavrı, aslında sadece Millete ait olması gereken halkevlerinin siyasi çekişmeler sebebiyle henüz görevini tamamlayamadan kapanmasına sebep olmuştur. Halkevlerinin bütün güzel

⁵⁹Pehlivan, agm.,s.143

⁶⁰Bayburt Halkevi'nin kendi binasına sahip olmasına rağmen, söz konusu dönemde neden kirada olduğuna dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

⁶¹BCA, 490.1.1496.100.1,Belge 3

planlamalara rağmen hedeflerine ulaşmadan kapanması, Türk Milleti için tartışmasız büyük bir kayıp olmuştur. Halkevlerinin kapanması ile birlikte Bayburt da gelişmesine katkı sağlayacak önemli bir eğitim ve kültür kurumundan mahrum kalmıştır.

Halkevlerinin kapatılmasının ardından mirasına sahip çıkılmaması bir başka üzücü meseledir. Bunun en bariz örneği Cumhuriyet Arşivinde Bayburt Halkevi ile ilgili kaynakların kıt olmasıdır. Bu durumdan, halkevi yazışmalarının ve tutanaklarının yeteri kadar muhafaza edilmediği sonucuna ulaşmak mümkündür.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- BCA,490.01.65.247.2,Belge 2
BCA, 490.01.834.294.1,Belge 16, 19
BCA, 490.01.939.646.1,Belge 32
BCA, 490.01.956.701.1,Belge 23
BCA, 490.1.1046.1018.3,Belge 17
BCA, 490.1.1055.1050.4,Belge 1, 4, 8
BCA, 490.1.1496.100.1,Belge 3
BCA, 490.1.1496.98.1,Belge 5, 6, 7, 9, 20
BCA, 490.1.985.817.2,Belge 68, 70, 71
BCA, 490.1.998.855.2, Belge 17, 19, 20, 21

Tetkik Eserler ve Makaleler

- ARIKAN, Mustafa, Ahmet Deniz,“Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlakinin Tasfiyesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 15, Güz 2004, Konya 2004, ss. 401-432.
- ARIKAN, Zeki, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu* VI/23, Ankara 1999, ss. 261-281.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (Bugünkü Dille), (Haz: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, M. Akif Tural) Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara 2006.
- AYDIN, Mesut, M. Korkud Aydın, *Türk İnkılabı Tarihi*, Azim Matbaası Ankara 2016.
- AYSAL, Necdet, “Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler ‘Serbest Cumhuriyet Fırkası- Menemen Olayı.’”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 44, Yıl: 2009, s.s. 581-625
- CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, Ankara 1942.
- CHP Halkevlerinin 1935 Senesi Çalışma Raporları Hülâsası, Ulus Basımevi 1936.
- ÇEÇEN, Anıl, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, İstanbul 1990.
- ÇİLER, Yavuz, “Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 10 Sayı:2, Yıl: 2015, s.s. 45-65.

- EFE, İsmail, “NATO’ya Üyelik Sürecinde Türkiye- ABD İlişkileri ve Türk Kamuoyundaki Akisleri”, *History Studies*, Cilt: 11, Sayı: 2, Yıl:2019.
- EROL, Muzaffer, “Halkevi Kütüphaneleri”, *Türk Kütüphaneciliği*, Cilt: 14 Sayı, Yıl: 2000, s.s. 472-479, s. 474.
- HAYKIR, Yavuz, “Elazığ (Elaziz) Halkevi Yayınları ve Altan Dergisi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 171, Yıl: 2007, s.s. 121-170.
- KODAL, Tahir, “Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 52, Yıl: 2014, s.s. 295- 314.
- OLGUN, Kenan, *Türkiye’de Halkevleri Gerçeği- Teftiş Raporları Işığında Birinci Yılında Halkevleri-*, İKSAD Publishing House, Ankara 2019.
- ÖZ, Eyüp, “1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin Türkiye’ye Sosyo- Ekonomik ve Siyasal Yansımaları.”, *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2/2, Yıl: 2019, s.s. 259-281.
- ÖZÜÇETİN, Yaşar, “Kırşehir Halkevi ve Faaliyetleri”, *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 6, Sayı 11, Bahar 2010, Ankara 2010, ss. 113-130.
- PEHLİVANLI, Hamit, “Kırıkkale Halkevi (1942-1951)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* XXIV/70(Mart-2008), Ankara 2008, ss. 127-147.
- TOKSOY, Nurcan, *Halkevleri-Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak-*, Orion Yayınevi, Ankara 2007.

Sürelî Yayınlar

- Hakimiyet-i Millîye Gazetesi, 5 Şubat 1931; 25 Mart 1931.
- Cumhuriyet Gazetesi, 25 Mart 1931.
- Milliyet Gazetesi, 25 Mart 1931.
- Ulus Gazetesi, 21 Şubat 1935.
- Vakit Gazetesi, 25 Mart 1931.
- Zafer gazetesi, 23 Şubat 1935.

ANKARAD, 2020; 1(2): 373-397	ankaradergisi06@gmail.com
e-ISSN: 2717-9052	DOI:

NÜFUS SAYIMI MÜHİM BİR İŞ: BAĞDAT-MUSUL ÖRNEĞİ (1912-1913)

Özden AYDIN*

Öz: 1897-1898 yılında, etnik-ulusal özneleriyle eklemellenmiş Bağdat-Musul coğrafyasında bir nüfus sayımı yapılmıştır. Dört sene önceki sayımın aksayan yönleri 1912-1913 yıllarında merkezle yapılan yazışmalarda ortaya çıkmıştır. Bu yazışmalarda, belli bir düşünce alışkanlığının diyalektiğinin gereği olarak sayımın *mühim bir iş* statüsünde gördüğünü vurgulamıştır. Bu mühim işin ağırlığı ile hareket eden memurların karşılaştıkları güçlükler ve kendilerini savunma yöntemleri araştırmanın bir kısmını oluşturmuştur. Bütün bu bilgiler ile birlikte, belli bir müfredat, plan çerçevesinde, belli kurallara göre yapılan nüfus sayımının işleyişi hakkında bilgi verilecektir. Öte yandan sayımı yapılan coğrafyanın temel bazı özellikleri ile arşiv malzemelerinde bahsi geçen etnik-ulusal öznelerin millet-devlet eksenli tarihsel anlatılara konu edilen çalışmaların tasviri yapılacaktır. Son olarak sayımın argümanları istatistiki olarak değerlendirilmiştir. Böylece çalışmanın eksik kısmı tamamlanarak yekpare bir anlatımın dışına çıkmıştır. Bu bağlamda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit ettiğimiz vesika grubu bu mühim işin değerlendirilmesine öncülük etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, nüfus sayımı, Bağdat, Musul.

POPULATION CENSUS AN IMPORTANT JOB: BAGHDAD-MOSUL EXAMPLE (1912-13)

Abstract: In 1897-1898, a census was conducted in Baghdad-Mosul geography articulated with ethnic-national subjects. The lagging aspects of the census four years ago were revealed in the correspondence with the center in 1912-1913. In the these correspondence, he emphasized that the census has the status of *an important business* as a requirement of the dialectic of a certain habit of thought. The difficulties faced by civil servants, who act with the weight of this important work, and their self-defense methods constituted part of the research. Along with all this information, information will be given about the functioning of the census carried out according to certain rules within a certain curriculum and plan. On the other hand,

* Dr. Özden Aydın, e-posta: ozdenaydin58@gmail.com, ORCID:0000-0003-0729-9183.

some basic features of the geography and the works of ethnic-national subjects mentioned in the archive materials in the nation-state oriented historical narratives will be described. Finally, the arguments of the census were evaluated statistically. Thus, by completing the missing part of the study, a monolithic narrative has been left. In this context, the document group we identified in the Prime Ministry Ottoman Archive pioneered the evaluation of this important work.

Key Words: Ottoman Empire, population census, Baghdad, Mosul.

Giriş

Osmanlı Nüfus Hizmetlerinin Ana Hatları

Devletler yönettikleri ülkelerin, idari, askeri ve ekonomik mekanizmalarını düzenlemek veya sağladıkları düzeni daha iyi bir şekilde devam ettirebilmek amacıyla belli periyotlarla halkın nüfus miktarını ve dinamiklerini tespit etme eğiliminde olmuşlardır. Bu bağlamda devletin varlığı hazine ve ordu olarak algılandığında, dolu bir hazine ve büyük bir ordu güçlü bir devlet olmanın göstergesiydi. Bütün bunlardan hareketle, geniş bir coğrafyada hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu, nüfus sayımlarını ekonomik ve askeri kaygıları üzerinden tasarlamıştır.

Dünya Savaşı öncesi Bağdat-Musul coğrafyasında 1912-13 tarihleri arasında yapılan nüfus sayımı ve aynı yıllar arasındaki yazışmaların dökümünü vermeden evvel, öteden beri devam nüfus sayım uygulamalarının nasıl kurgulandığı, mahiyeti, geçirdiği tarihsel dönüşümden bahsederek nüfus hizmetlerinin genel bir resmi çizilmeye çalışılacaktır. Bu sebeple nüfus sayım geleneği açısından tahrir kayıtları hakkında kısa bir bilgi verilecektir. Çünkü tahrir defterleri incelenerek yapılan çalışmalar bir hayli çoktur. Burada bütün bunlardan bahsetmemiz konu üzerinde terennüm etmekten öteye gitmeyecektir. Böyle bir anlatım da makalenin hacmini genişleteceğinden, tahrir ve nüfus sayımlarının herkes tarafından bilinen klasik ve kısa bir malumatı aktarılacaktır.

Tarihi geçmişi Osmanlı'ya kadar götürdüğümüz ve belli periyotlarla gerçekleştirilen nüfus sayımlarının öncelikli amacı devletin fetih politikası gereği asker toplama gayesi ve hazinenin gelirlerini belirlemek amacıyla vergi nüfusunu tespit etmeye yönelikti. Kuruluş döneminde, Osmanlı'nın Rumeli'ye geçişiyle birlikte gaza önderlerinin etrafında şenlenen ve git-tikçe kalabalıklaşan bir nüfusun varlığı, zamanla onların kayıt altına alınmasını zorunlu kılmıştır¹. Böylelikle nüfusun, toprağı üretim sahasında kullanmaya başlaması yeni vergileri de beraberinde getirmiştir.

¹ Ömer Lütfü Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: II, Ankara 1942, s. 279-304. Osmanlı Arşivi'nde Tahrir Defterleri'nin

Nüfus tahrirlerinin ilk kez ne zaman yapıldığına dair pek çok farklı görüş vardır. Ebul'ula Mardin bu sayımları Orhan Bey (1326-1360) zamanına kadar götürmektedir². I. Beyazıt (1389-1402) devrinden itibaren ve daha sonra yapılacak olan tahrirler, fethedilen toprakların arazi kayıtları, padişah cülusları, daha önce tahrir tabi tutulmuş yerlerin tekrardan gelir tespitleri ya da yeni ıslahatların uygulanması aşamasında gerçekleşiyordu³.

Enver Ziya Karal, ilk tahririn II. Selim (1566-1574) devrinde yapıldığını iddia etmektedir⁴. Ömer Lütfi Barkan ise, ilk defa gerçekleştirilen arazi ve nüfus tahrirlerinin menşei Sultan III. Murat devrinde (1574-1595) olduğunu söylemiştir⁵.

Kapsam açısından tahrirlerde, hanenin tanımının tespitinde, göç (yer değiştirmelerde kayıtlar silinmektedir), vergi vermeyen gruplar (asker, ulema sınıfı ve vakıf sahipleri) kayıt dışı bırakılmıştır⁶. Bu çeşit bir uygulamanın en önemli handikabı, imparatorluğun gerçek nüfusunu ortaya koyan net rakamlara ulaşmada çeşitli zorlukların yaşanmasına neden olmasıdır⁷. Her halükarda tahrir defterleri demografik araştırmalar açısından önemli bir kaynak hüviyetindedir.

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu pek çok alanda köklü değişiklikler yapmak zorunda kalmıştır. İmparatorluk başlangıçta tahrirler şeklinde yürüttüğü nüfus sayımlarını, dünyadaki askeri ve ekonomik gelişmelere adapte olabilmek amacıyla bu yüzyılda farklı bir vizyonla ve daha esnek bir yaklaşımla nüfus çalışmalarını yürütmüştür⁸.

büyük bir kısmı Ömer Lütfi Barkan'ın özverili çalışmasıyla tahlil edilmiştir. Bu defterlerinin istatistiki bilgisi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I-II", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1940, II/1, s. 20-59, II/2, s. 214-247.

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1995, s. 6-7.

³ Numan Elibol, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi*, 2007, Cilt: 12, Sayı: 2, s. 137.

⁴ Karal, a.g.e., s. 7.

⁵ Barkan, a.g.m., II/I, s. 20-39.

⁶ Bekir Kemal Ataman, "Ottoman Demographic History (14th-17th Centuries.), Some Consideration", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXXV. [V 1992], p. 188-89.

⁷ Elibol, a.g.m., s. 141.

⁸ Musa Çadircı, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul 1980, s. 109.

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı tarihi için dönüm noktası olacak kurumsal alanda çoğu yeniliğin altına imzasını atan Sultan II. Mahmut'un (1808-1839) devrinde, nüfus sayım teşebbüsleri 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesinden hemen sonra kurulacak olan yeni ve donanımlı bir orduya (Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye) alınacak askerin potansiyelini (öncelikli sebep) ve vergi nüfusunu tespit edebilmek, cizyenin yeniden tahsisinin yapılması amacıyla tüm memleket sathında olmasa bile (Mısır, Arabistan, Arnavutluk, Bosna ve Güneydoğu Anadolu sayım dışı bırakılmış) bir nüfus sayımı yapılmasına karar verilmiştir⁹. Bu nüfus sayımı 1829 yılında İstanbul'da yapılmış ve 14-40 yaşları arasında askerliğe elverişli olan Müslüman erkek nüfus sayılmıştır¹⁰. Ülke genelinde yapılmamasına sebep olarak 1828-29 Osmanlı-Rus harbi gösterilmiştir¹¹. Ayrıca sayımdan önce vergilerin istenildiği gibi adil bir şekilde alınmadığı -gayr-i müslim nüfustan- sebep gösterilmiş, bundan dolayı da sayımın tekrar yapılması gerektiği II. Mahmut tarafından öne sürülmüş ve sayım tekrarlanmıştır¹².

Osmanlı tarihinde modern anlamda -sayım, düzen ve teşkilat açısından- ilk nüfus sayımı 1831 yılında yapılmıştır. Bu nüfus sayımında, nüfusun yaşa göre sınıflandırılması yönünde bazı tekliflerde bulunulmuş ise de reformcu ve müdahaleci bir padişah olan II. Mahmut sayımın eski usule göre yani askerliğe elverişli olanlar ile vergi mükelleflerinin tespitine yönelik yapılabileceğini salık vermiştir¹³.

Nüfus sayımı belli bir prosedür dahilinde gerçekleşiyordu. Sayımların daha sağlıklı bir şekilde yürütülmesi, bu işleri yapabilecek bürokratik bir organizasyonun teşkilini gerekli kılıyordu. Bu amaçla Dâhiliye Nezareti bünyesinde oluşturulan Ceride-i Nüfus Nezareti (Sicill-i Nüfus Nezareti) 1831 yılında kuruldu¹⁴. Daha sonra bu nezarete bağlı olarak sancaklarda Defter

⁹ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 67.

¹⁰ İstanbul'da yapılan nüfus sayımın detaylarını bu çalışmada bulabilirsiniz: Sedat Bingöl, "İstanbul'da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 36, s.43-60.

¹¹ Halime Doğru, "Osmanlı Devletinde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Defteri Örneği", *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2, Eskişehir 1989, s. 242-43.

¹² Necdet Bilgi, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında", *Türk Yurdu*, Aralık 1999-Ocak 2000, Cilt: 19-20, Sayı: 148-149, s. 119.

¹³ İbrahim Serbestoğlu, "19 Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus Algısının Değişimi ve Nüfusu Artırma Çabasında Müfettişlerin Rolü", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 31, Haziran 2014, s. 260.

¹⁴ Stanford J. Shaw, "The Ottoman ensus System and Population 1831-1919", *International Journal of Middle East Studies*, Sayı: 9, 1978, s. 325-36. Ceride; sözlükte defter, zabıtname, tutanak, gazete anlamlarına gelmektedir. Haraç tahsildarlarının arazi yüzölçümlerini

Nazırlıkları ihdas edilmişti. Eyaletlerde ve bazı sancaklarda nüfus nazırı, kazalarda nüfus memuru, nahiyelerde kayıt memuru gibi personeller görevlendirilmişti¹⁵. Bu şekilde sayımla ilgili tüm sorumluluklar ilgili birimlere dağılmış oluyordu. Nazırlık bünyesinde göreve başlayacak nüfus memurları rical, ulema, haccagan, müderris, kapıcıbaşı, gedikli ve ketebe arasından seçilmeleri sağlanmıştı¹⁶.

Nüfus sayım memurları, sayım yaptıkları sancak merkezlerinde “*beldenin hâkim, mütesellim, müftü, nakibüleşraf ve sair vücuh ve ihtiyarları*” huzurunda ve emirlerine verilen kâtiplerle birlikte mahalle mahalle, kaza ve köylere giderek bütün erkek nüfusu kayıt altına almışlardır. Sayımların kaydedildiği bu defterler müslim ve gayr-i müslim için ayrı ayrı düzenlenmiştir¹⁷. Böyle bir organizasyon sayesinde nüfus sayımı daha sağlıklı bir şekilde yapılmış oluyordu.

1844 sayımı Serasker Rıza Paşa tarafından ordunun yeniden tanzim edilmesi maksadıyla yapılmıştır. Rıza Paşa, 1831 yılı sayımlarında, sayım memurlarının ciddiyetsizlikleri ve kabiliyetsizleri yüzünden sağlıklı bir sonuç alınmadığı bu sebeple de 13 sene sonra böyle bir sayım yapmaya ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştır¹⁸. 1852’de Rumeli’de, 1856 nüfus sayımında yalnız Anadolu, Suriye ve Doğu Anadolu’nun bir kısmında sayım yapılmıştır. 1866-1874 yılları arasında ise Tuna vilayetini kapsayan bir sayım gerçekleştirilmiştir. Bu nüfus sayımında düzenlenen defterlerde kişilerin yaşları, medeni durumları, meslekleri, gelirleri vb. detay bilgilerin kayıt altına alınması, şimdiye kadar yapılan sayımlara göre en kapsamlı olmasını sağlamıştır. Bu sayımı önemli kılan bir başka sebepte Osmanlı tebaası olan herkes “Tezkire-i Osmaniye” veya “Osmanlı Nüfus Cüzdanı” verilmiş olmasıdır¹⁹.

1868 yılında Meclis-i Vâlâ’nın yerine kurulan, iki meclisten biri olan ve bugün Danıştay olarak görev yapan Şura-yı Devlet’e nüfusla ilgili konuları

yazdıkları defterlere eskiden ceride denilmiş ve tabir bu şekliyle mali literatüre girmiştir. Zamanla bu mali cetvellere günlük olaylar, doğum ve ölüm kayıtları da eklenmiştir. Cevdet Küçük, “Ceride Nezâreti”, *TDVİA*, Cilt: 7, İstanbul 1993, s. 409-10.

¹⁵ Mehmet Güneş, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 8, Sayı: 15, Ankara Kış 2014, s. 227.

¹⁶ Bilgin, a.g.m, s. 119.

¹⁷ Mahir Aydın, “Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri”, *Sultan II. Mahmud ve Reformaları Semineri 28-30 Haziran 1989 Bildiriler*, İstanbul 1990, s. 85-86; Güneş, a.g.m., s. 226.

¹⁸ Karal, a.g.e., s. 9; Fahri Maden, “Osmanlı Devleti’nde 1881-1882/1293 Nüfus Sayımı ve Meydana Gelen Hadiseler”, *Türkiye’de İskân ve Şehirleşme Tarihi*, Ed. Mehmet Ali Beyhan, Kitabevi, İstanbul 2012, s. 100.

¹⁹ Karpat, a.g.e., s. 79-80.

düzenleme yetkisi verilmiştir. Bu amaçla *Tahrir-i Nüfus Umum Müdürlüğü* ihdas edilmiştir. Böylece modern bürokrasinin filizlenmesiyle, Osmanlı nüfus sayım sistemi için yeni bir dönemece girilmiş oldu.

Tahrir-i Nüfus Umum Müdürlüğü, nüfus sayım yöntemi, kayıt sistemi ve nüfus memurlarının görevlerini tespit etmek amacıyla bir nizamname yayımlamıştır. Fakat iç ve dış sorunlar nizamnamenin yürürlüğe konmasını engellemiştir²⁰. Yeni bir nizamname ortalık yatıştıktan sonra 4 Eylül 1881 tarihinde Sicill-i Nüfus Nizamnamesi adıyla yürürlüğe konmuştur. Bu tarihten itibaren Şura-yı Devlet, sayım yapılması, kayıtların tutulması ve sonuçların (istatistiklerin) değerlendirilmesi için bir dizi adım atmıştır.

Bu yeni nizamnamenin yürürlüğe girmesinden beş-altı sene kadar sonra yani 1886/87 yıllarında nüfus sayımı yapılabilmişti. 1893 yılında çalışmaların derlenip, ayrıntılı sonuçlarının padişaha takdim edilmesiyle, sayımların en güvenilir halini alması sağlanmıştır. 1893 yılı kadınların ilk kez sayıma dâhil olduğu tarihtir²¹. Sicill-i Nüfus Nizamnamesi 1900 yılında yenilenmiş ve 1902'de yeni kanun ve ek nizamnamelerle daha ayrıntılı bir görünüme kavuşmuştur²². Nizamnamenin bu yeni düzenlemesi ışığında 1903'te başlayan nüfus sayımları, üç yıl kadar devam etmiş ve 1906 tarihine gelindiğinde tamamlanabilmiştir²³. Osmanlı İmparatorluğu'nda Birinci Dünya savaşı arifesinde son bir nüfus sayımı 14 Mart 1914 tarihinde yapılmıştır²⁴.

Sayımdan elde edilen veriler, *Esas Defter* denen büyük defterlere kaydedilmiş, bu defterler 1885 sayımının ürünü olan Atık Defterlerin yerini almıştır²⁵. Defterlerde mahiyetleri açısından belli bir düzen takip edilmiştir. Buna göre; köy ve kasabada yaşayanlar ayrı ayrı birinci sütuna, aile bireyleri ikinci sütuna kaydedilip, yaşı, askerlik durumu ve şahsi bilgileri ise Esas Defterlere kaydedilecekti. *İcmal Defterlerine*, Esas Defterlerin içerisindeki bilgilere ek olarak, din ve etnik aidiyetlerine ait bilgiler kaydedilecekti. Doğum ve ölüm gibi tabii durumlar ile göç ve askerlik gibi günlük

²⁰ Küçük, a.g.m., s. 410.

²¹ Karpat, a.g.e., s. 96-100.

²² Cem Behar, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik, *Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü*, Ankara 2000, s. 70. Sicill-i Nüfus Nizamnamesi maddeleri için bkz., Sicilli Nüfus Nizamnamesi (Mevaddı Umumiye), Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd01ic02c002/ink050/mmbd01ic02c002ink0500672.pdf>.

²³ Karpat, a.g.e., s. 110-11.

²⁴ Çimen, a.g.m., 198.

²⁵ Behar, a.g.m., s. 58.

gerçekleşebilecek işlemler *Yevmiye Vukuat Defterlerine* kaydedilmesi gerekiyordu²⁶.

2. Bağdat ve Musul Coğrafyasında Nüfus Sayımı (1912-1913)

Bağdat ve Musul kentlerinin nüfus bilgilerini ve nüfus sayım hizmetlerinin işleyişi hakkında bilgi vermeden evvel bu coğrafyanın kapsadığı alan hakkında bir ön bilgi vermek gerekir.

Eski çağlarda, Babil, Mitanni, Asur, Med ve Perslerin iktidar merkezlerinden biri olan Musul, 641 yılından itibaren Arapların hâkimiyeti altına girmiştir. Emevilerin El-Cezire adıyla inşa ettikleri eyaletin merkezi olmuş, bir süre sonra da bölgeye Abbasiler gelmiştir. Arapların bölgedeki varlıkları Selçuklunun (1055) Musul coğrafyasına adım atmasıyla birlikte Türklerin egemenlik sahası haline gelmiştir. Musul coğrafyası Selçuklular ile birlikte Büveyhoğulları, Zengiler, Erbil Atabeyliği, Karakoyunlular, Akkoyunlular gibi pek çok devletin yönetiminde kalmıştır²⁷.

Musul, 1523 yılındaki Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) fethinden sonra Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı'nın bölgedeki varlığı Safevîler ile arasının açılmasına neden olmuştur. Aralarında zaman zaman çıkan savaşlar neticesinde Musul'un sınırları iki yönetim arasında el değiştirmiştir. 1639 yılında Kars-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra bu savaş hali kısmen durmuş olsa da 19. yüzyıla kadar aralıklarla devam etmiştir²⁸. Bölgedeki Türk egemenliği Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar kesintisiz devam etmiştir (1918'e kadar)²⁹.

Musul, Osmanlılar hâkimiyetine girdikten sonra bazen Bağdat'a, bazen de Şehr-i Zor'a bağlı bir sancak haline getirilmiştir. 1586 yılına geldiğinde ise müstakil bir eyalet olmuş ve beylerbeyliğine Canbuladoğlu Hüseyin Paşa getirilmiştir³⁰. 1587'de Musul eyaleti, Musul Paşa sancağı, Erbil, Nusaybin, Sancar, Ağca Kal'a, Bacvan, Zaho ve Eski Musul olmak üzere 8 sancaktan oluşuyordu. 1592'de Tikrit de Musul'a bağlanmıştır³¹. Musul'a

²⁶ Karpat, a.g.e., s. 94-95; Adnan Çimen, "Sayım Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/3, Ankara 2012, s. 202.

²⁷ Remzi Kılıç, "Kerkük ve Musul'un Tarihi Coğrafyası", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XXVIII, 2010, s. 245.

²⁸ İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunları İle Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal İnceleme*, Otopsi Yayınları, İstanbul 2003, s. 22-23.

²⁹ E. Honigmann, "Musul", *İA*, MEB Yayınları, Cilt: VIII, Eskişehir 1997, s. 738-741.

³⁰ Ahmet Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2003, s. 36.

³¹ Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdari Taksimatı", *Belleten*, Arapçadan terc. Mustafa Öztürk, Cilt: LIV, Sayı: 211, Ankara 1991, s. 1233-1257.

kimi zaman mutasarrıf, bazen de mütesellim, kimi zaman da vezirler vali olarak atanmıştır. Bu durum Musul'un idari taksimatında sürekli olarak bir değişim yaşandığının kanıtıdır.

Musul, 1878 yılında ise vilayet olmuştur³². Musul vilayetine bağlı sancak ve kazalar ise, Musul Sancağı; Zibar, Dohuk, Zaho, Akra, Sincar, İmadiye, Süleymaniye Sancağı; Bazıyan, Süleymaniye, Şeyh-i bâzar, Gülanber, Mekre, Şehr-i Zor ise; Kerkük, Erbil, Râniye, Ravendüz, Salahiye, Köy, Sancak kazalarından müteşekkildir³³. 20. yüzyılda Musul'un idari taksimatı bu sancaklar esas alınarak yapılan nüfus sayımında 350 bin nüfus barındırdığı görülmüştür³⁴.

Irak ve civarındaki bölgenin merkezi durumunda olan Bağdat, kadim tarihinin avantajlarını her zaman hissettiren bir şehir olmuştur. Tarih boyunca Doğu ve Batı ticaretinin en önemli kavşak noktasında, kervanların geçiş güzergâhında olması şehrin ekonomik potansiyelini arttırmıştır. Eski çağlardan itibaren Bağdat'ın en eski sakinleri, Sümer, Babil, Asur, Keldenlerdir. Daha sonra İskender ve Selefkıyan'a intikal eden Bağdat toprakları, Harun Reşit zamanında İslam'ın bir parçası haline gelmiş ve en zengin, debdebeli zamanını yaşamıştır. Şehirdeki Abbasi devri, Halife El-Mansur ile başlamıştır. Abbasi egemenliğinin son bulduğu 1258 yılında Bağdat, Moğol istilasının korkunç akıbeti ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. 1339-1340 yılları arasında Moğol iktidarı, Bağdat'ın kültürel çehresinde önemli bir tahribata sebebiyet vermiş, âlimler ya öldürülmüş ya da şehrin dışına çıkmaya mecbur bırakılmıştır. 1410-1467 yılları arasında Karakoyunlu Türkmenlerinin hâkimiyetinde kalan Bağdat, daha sonra da Akkoyunluların idaresine girmiştir. Büveyhiler ve Selçuklular arasında meydana gelen savaşlar şehrin nesnel belleğine zarar vermiş ve nüfusunun azalmasına neden olmuştur. Şehir ancak Selçuklular döneminde rahat bir nefes alabilmiştir. 1508 yılına gelindiğinde Bağdat, Safevi hükümdarı Şah İsmail'in yönetimine girmiştir. Bu tarihten sonra burayı kontrol altına almak isteyen Osmanlılar, Safeviler ile mücadele etmek zorunda kalmıştır³⁵.

Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566), 1534 yılında zorlu bir İrakeyn Seferi'nden sonra Bağdat başta olmak üzere Irak-ı Arap topraklarının büyük bir kısmını Osmanlı sınırlarına dâhil etmiştir. Fethin sonucunda yaklaşık bugün ki halini alan Irak toprakları, Musul Bağdat ve Basra olarak üç

³² Kılıç, a.g.m., s. 249.

³³ Kılıç, a.g.m., s. 250.

³⁴ Besim Darkot, "Musul", *İA*, Cilt: VIII, MEB yayımları, Eskişehir 1997, s. 744

³⁵ Abdülaziz ed-Dürî, "Bağdat", Cilt: 4, *TDVİA*, İstanbul 1991, s. 425-432; Yusuf Halaçoğlu, "Bağdat", Cilt: 4, *TDVİA*, İstanbul 1991, s. 433.

eyaletle ayrılmıştır³⁶. Kanuni, Bağdat'ta bulunduğu süre boyunca, şehirde Osmanlı vilayeti idari taksimatına göre düzenleme yapmış, 1535 yılı Nisan ayında Beylerbeyliği kurmuştur. Bu yeni şehrin bir sene sonra tahriri yapılmıştır. Fakat bu tahrire dair herhangi bir bilgi yoktur. İdari taksimata göre vilayetin 15 sancağı vardır³⁷ ve Irak topraklarının bir kısmı Bağdat vilayetine dâhil değildir. Örneğin; Sincar ve İmadiye sancakları Diyarbakir Beylerbeyliği'ne bağlıdır. Musul, Erbil, Zenginabad, Cessan vb. sancaklar ise Şehr-i Zor Vilayeti'ne bağlıdır³⁸.

Musul ve Bağdat coğrafyasının büyük bir kısmı Müslümandır. Bunların bir kısmı Sünni bir kısmı da Şii'dir. Diğer dini aidiyeti ise Yahudi, Ermeni, Keldani, Süryani, Yezidi'dir. Ayrıca Arap, İran, Türkmen ve Kürt aşiretlerin mesken tuttuğu kadim bir tarihe ev sahipliği yapan bir coğrafyadır. Bu haliyle Irak coğrafyası, birbirinden farklı dillerin konuşulduğu, etnik dinamiklerin harmanlandığı bir potadır.

Osmanlı Arşivi'nde yer alan bu dosya, Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi belgeleri içerisinde Tahrirat Kalemi (DH.SN.THR), 43/39 kodu ile kayıtlıdır. Bu birimde bulunan belgeler genel itibariyle H.1326/M.1900'dan itibaren tutulduğu görülmektedir. Araştırma yaptığımız Bağdat-Musul nüfus sayımını içeren 38 âdet belge (13 sayfa boş) H.1328-1329/M.1912-1913 tarih aralığındadır. Belgeler Hicrî takvime ek olarak Rûmî olarak da verilmiştir. Anlaşılan o ki Osmanlı idaresi, istatistik dairelerinde standart bir uygulama olarak kullandığı Rumi takvim esasına bağlı kalırken, Sicill-i Nüfus Dairesi, Hicrî takvim kullanımına devam etmiştir. Bu 38 belgenin tasnifinde bazı güçlükleri önlemek amacıyla Musul ve Bağdat olarak iki ayrı sınıflandırmayı tercih ettik ve sıralamayı bu şekilde vermeyi uygun gördük.

2.1. Musul'un Nüfusuna Dair Bilgiler

Tasnifini yaptığımız ilk belge, Musul vilayetinde yapılacak olan nüfus sayımında görevlendirilecek nüfus personelinin tespiti, komisyonların sayısı, alacakları maaşların miktarı ve sayım için kullanılacak kırtasiye malzemelerinin masraflarına ait istatistiki verilere ait bir cetveldir. Daha sonraki belgelerin konusu ise Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi ile Musul Nüfus Müdürlüğü arasında sayımın gidişatına dair bilgilendirmeyi esas alan yazışmalardan ibarettir.

³⁶ Mustafa Öztürk, "Osmanlı Mîri Rejiminin Suriye ve Irak'ta Uygulanmasının Sonuçları", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 18, Ankara Yaz 2016, s. 7.

³⁷ Bu sancaklar hakkında detaylı bilgi için bkz. Erdinç Gülcü, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Bağdat Vilayeti'nde Meydana Gelen İsyânlar ve Eşkiyalık Hareketleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 57, Erzurum 2016, s. 1810.

³⁸ Sahillioğlu, a.g.m., s. 1238-1240.

2.1.1. Nüfus Sayım Hazırlıkları

Musul vilayeti ve kazalarında gerçekleştirilmek istenen nüfus sayımı öncesince nüfus sayım personeli oluşturulmuştur. Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemî bünyesinde göreve başlayan bu personel; komisyon, kâtip ve redif zabıt olarak üç sınıfa ayrılmıştır. Bir komisyonda; 2 redif zabıtı, 1 başçavuş, 1 belediye azası, nüfus müdürü veya kaymakam ile 1 kâtip; toplam 5 kişi görev almaktadır³⁹. İhtiyaç duyulduğu takdirde sayılarının arttırıldığı anlaşılan personelin idari mesuliyetleri ile vazifeleri için belli bir ücret almaları kararlaştırılmıştır. Bu kurumsal hizmetin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi, sayımın hızlı ve etkin bir şekilde yapılması komisyonun asli görevidir.

Tablo-1 Musul vilayeti nüfus komisyonu görevlilerinin sayıları, maaşları ve masrafları

Yerleşim Birimi	Komisyon Görevlileri	Komisyon Sayısı	Sayım Ücreti-3 Aylık (kuruş)
Merkez	Müdür ve memurlar	3	23.400
Kaza	Müdür ve memurlar	14	100.800
-	Arttırılan müdür ve memurlar	33	272.250
-	Tebyiz harcı	-	13.200
TOPLAM		50	409.650

Tablo-1'de görüldüğü üzere, Musul merkez ve kazaları dâhilinde gerçekleştirilecek olan nüfus sayımı öncesi oluşturulan komisyonlarının sayıları toplamda 50'dir⁴⁰. Komisyonların maaş ve nüfus defterlerinin masrafları ise 409.650 liradır. 1831 sayımı ve sonrasında her sayım memurunun birden fazla kazaya atandığı bir uygulama başlatılmıştır. Bu uygulamanın burada geçerli olup olmadığını bilemiyoruz. 1000 kişiden ibaret bir nüfus defterinin tebyiz⁴¹ harcı ise 40 kuruş olarak hesap edilmiştir. Yukarıdaki tabloya ek olarak her bir komisyonun aylık maaş ve masraflarının detaylı dökümü ise aşağıdaki gibidir:

Tablo-2 Her bir komisyonun birer aylık maaş ve masrafları⁴²

Görevliler	Vilayet komisyonları	Kaza komisyonları	Arttırılan komisyonlar
------------	----------------------	-------------------	------------------------

³⁹ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 3

⁴⁰ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 1

⁴¹ Müsvedde halinde olan nüfus defterlerinin temize çekilmesi.

⁴² BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 1

Vilayet ve liva nüfus müdürü ve memurları	600	-	-
Kaza nüfus müdür ve memurları	-	400	-
Hariçten tayin olunan nüfus memuru	-	-	750
Hariçten tayin olunan nüfus kâtibi	600	600	600
İdare meclisi, belediye azası veya eşraf	600	600	600
Redif zabıtı	600	600	600
Kırtasiye ve müteferrika	200	200	200
TOPLAM	2.600	2.400	2.750

2.1.2. Musul Nüfusunun Sayısı ve Yapısı

Musul vilayeti halkı oldukça farklı etnik grupları barındırmıştır. Nüfusun büyük bir kısmını Araplar, Kürtler, Keldaniler, Türkler, Rumlar ve Süryaniler oluşturmaktadır. Türklerin yoğun olarak yaşadığı Kerkük, vilayetin ikinci büyük yerleşim alanıdır. 1894 yılında nüfusun %90'ı Müslüman iken %10'luk kısımda Musevi, Süryani, Rumlar ve Yezidiler yer almaktadır⁴³. Yerleşik nüfus özellikle Musul, Kerkük, Süleymaniye ve Erbil sancaklarında ikamet etmektedir.

Musul'da aşiret ve kabilelerin ekserisi göçebedir. Göçebe aşiret ve kabileler arasında bulunan Tay ve Cubur, Akra, Zaho ve Kerkük taraflarında ikamet etmektedir. Aşiretlerin bazıları deve ve koyun besleyerek, bazıları da çobanlık yaparak geçimlerini sağlıyorlardı. Salib ve Hemad/Hemavend gibi aşiretler ise hiçbir iş gücü tutmayan sadece avladıkları hayvanların etinden ve derisinden istifade ederek hayatta kalmaya çalışan aşiretlerdendir. Bunlar daha yabani bir hayat sürdükleri seçtikleri yaşam tarzından bellidir. Hemad/Hemavend aşireti bir süre eşkıyalık yapmış daha sonra yerleşik hayata geçerek toprakla uğraşmaya başlamıştır⁴⁴.

⁴³ Komisyon, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul (H. 1330/1912)*, ed. Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Orhan Özdi, Ortadoğu Stratejik Araştırma Merkezi (ORSAM), Ankara 2012, s. 43-44.

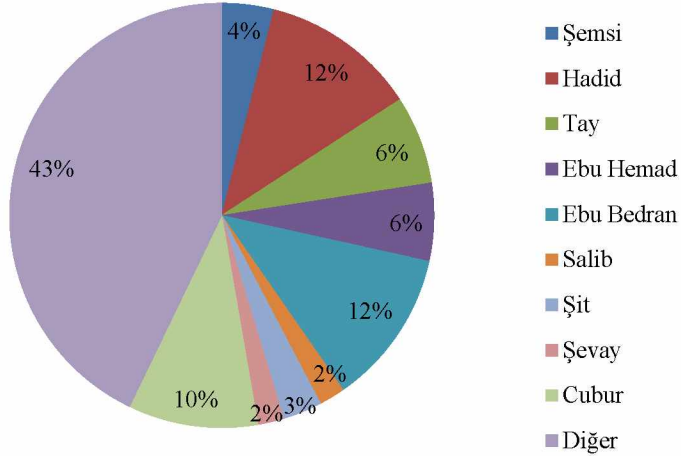
⁴⁴ Komisyon, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Bağdat (H. 1321/1903)*, ed. Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Orhan Özdi, Ortadoğu Stratejik Araştırma Merkezi (ORSAM), Ankara 2012, s. 213.

Tablo-3 Musul'un Kayıtlı ve Kayıt Dışı Tahmini Nüfusu

Yerleşim birimi/nüfus kayıt tarihi	Kayıtlı erkek nüfus	Kayıt dışı erkek nüfus	Toplam nüfus
Musul merkez	35.967	-	35.967
Aşayir-i Seb'a ve Şeyhan	25.780	-	25.780
Aşayir-i Seb'a ve Şeyhan, Dızman, Şirkan	-	25.287	25.287
Şemsi, Hadidi, Tay, Ebu Hamed, Ebu Bedran, Salib, Şit, Şevay aşiretleri	-	23.355	23.355
TOPLAM	61.747	48.642	110.389
Sincar	4.784	10.600	15.384
İmadiye	4.257	26.505	30.762
Dohuk	5.263	18.550	23.813
Zaho	3.657	6.000	9.657
Akra	6.393	7.600	13.993
TOPLAM	86.101	117.897	203.998
Kerkük	94.585	110.995	205.580
Süleymaniye	44.704	45.718	90.422
TOPLAM	225.690	274.610	500.000
Kadın nüfusu	Kayıtlı kadın nüfusu	Kayıt dışı kadın nüfusu	Toplam nüfus
	-	500.000	500.000
TOPLAM	225.390	774.610	1.000.000

Tablo-3'te yer alan Musul kazalarından Sincar 4 Şubat 1912 tarihinde, İmadiye 8 Şubat 1912'de, Dohuk 13 Şubat 1912'de, Zaho 20 Şubat 1912'de, Akra kazası da 27 Şubat 1912 tarihinde nüfus bilgilerini müdürlüğe bildirmiştir. Musul'un sancaklarından Kerkük 16 Mart 1912'de, Süleymaniye ise 11 Mayıs 1912'de nüfus bilgilerini ait dokümanları

müdürlüğe teslim etmiştir. Musul merkez kazası, 1894 tarihli salnameye göre Şeyhan ve Aşayir-i Seb'a olmak üzere iki nahiyeden oluşmaktadır⁴⁵. Burada kayıt dışı tahmini kadın nüfusu 500.000 olarak verilmiştir ve 13 Mayıs 1912 tarihli belgeden anlaşıldığı kadarıyla sayımları esnasında bazı güçlükler yaşanmıştır. 1881/82 yıllarında Sicill-i Nüfus Nizamnamesi gereği ilk defa kadınların sayıma dâhil edilmesi öngörülmüştür. Bu bağlamda Nüfus Müdüriyeti Tahrirat Kalemi kanunların uygulanmasının elzem olduğunu vurgulamıştır⁴⁶. Kadınların sayısının erkeklerden daha az olması beklenirken aynı olması şaşırtıcı gelmektedir. Bağdat'ta 1895 yılında yapılan sayımda kadın nüfusu tahminen 405.000'dir⁴⁷. 17 yıl sonra kadın nüfusunda %12 civarında (45.000 kişilik) bir artış görülmesi şaşırtıcıdır. Bu durum sayının abartılarak verilmiş olduğunu akla getirilebilir.

Şekil-1 Musul kazalarında kayıt dışı aşiretlerin nüfus oranı

Bu grafik, Musul kazasının kayıtlı ve kayıt dışı tahmini göçebe ve yerleşik nüfus oranlarını göstermektedir. Burada kayıt dışı aşiretlerin nüfus sayıları: Şemsi 1000, Hadidi 3000, Tay 1700, Ebu Hemad 1500, Ebu Bedran 3000, Salib 500, Şit 755, Şevay 500, Cubur 2500⁴⁸dir. Kaza ve sancaklardaki aşiretlerin toplam nüfusu 14.455'dir. Aşiret dışında kalan kişiler bu durumda 10.832 kişidir. Yaklaşık %43'lük kısmı kazadaki diğer grupların sağladığını görmekteyiz. Bu durum kazanın sakinlerinin ağırlıklı olarak

⁴⁵ Komisyon, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, s. 18.

⁴⁶ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 9.

⁴⁷ Karpat, a.g.e., s. 429.

⁴⁸ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 7.

göçebelerden meydana gelmediğini ispatlamaktadır. Tespit ettiğimiz arşiv belgelerinde bu grupları kimlerin temsil ettiğine dair bir bilgi yoktur. Fakat Musul'un 1894 tarihli nüfus sayımında İslam, Keldani, Süryani, Katolik, Ermeni, Protestan, Rum, Yahudi ve Yezidilerin nüfuslarına ait bilgiler mevcuttur⁴⁹.

Musul vilayetinde yukarıda nüfus miktarları verilen ve bahsi yeni geçen aşiretlerden Şemsi, Sincan Yezidileri, Bedran, Süne gibi kayıtlı ve kayıtsız yerleşik ve göçebe aşiretler, nüfus sayımı esnasında idari personele bir takım güçlükler yaşattıkları Musul Nüfus Müdürlüğü ile Dâhiliye Nezâreti arasında 22 Nisan 1912 tarihli yazışmadan anlaşılmaktadır. Vali Mahzar sorun teşkil eden bu aşiretler hakkında nasıl bir muamele yapılacağını dair bilgiyi Dâhiliye Nezareti'nden talep etmektedir⁵⁰.

Osmanlı idarecileri sayımlarında sorun yaşatan bu gruplar içerisinde yer alan Yezidi taifesine özel bir muamele uygulamış ve kayıt altına alırken büyük bir çaba sarf etmişlerdir. Nitekim Musul'un kuzey bölgelerinde Sincar ile Şeyhan nahiyesinde ikamet eden, göçebe ve gayr-i Sünni olan Yezidiler'in kaynaklarda toplam nüfusunun (Halep coğrafyası da dâhil) 150.000 olduğu biliniyor. Yezidiler, kendilerini "Yezidi" olarak tanınmaları ve bu şekilde kaydedilmeleri halinde sayıma dâhil olacaklarını ön koşul olarak sunmuşlardır. Osmanlı idarecileri de Yezidiler'in Hıristiyan misyonerlerin etkisinde kalarak din değiştirmemeleri ve ileride herhangi bir sorunun kaynağı olmamaları şartıyla isteklerini kabul etmişlerdir⁵¹.

Musul vilayetinin nüfusunun Tablo-3'te görüldüğü üzere 1 milyon raddeindedir. Fakat müteakip belgelerde nüfusun 500 bin olduğu ifade edilmiştir. Burada kanaatimizce önceki belgede kadınların sayımında yaşanan güçlük sebebiyle nüfusa dâhil edilmedikleri sonucuna varabiliriz. Bu zikredilen 500 bin nüfusun sayım masrafları 490.650 liradır. Bu sayım masrafları içerisinde yer alan müsvedde ve defterler 850 kuruştur. Ayrıca semenli (bedelli) ve semensiz (bedelsiz) Tezkire-i Osmaniye'den (Nüfus Kâğıdı) olan 250 bin adet defterin masrafları da buna dâhildir. Bütün bu masrafların karşılanması ve Bağdat'a gönderilmesi Maliye Nezareti'nden istenmiştir⁵².

2.2. Bağdat'ın Nüfusuna Dair Bilgiler

2.2.1. Nüfus Sayım Hazırlıkları ve Defterlerin Nakli

⁴⁹ Komisyon, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, s. 41-42.

⁵⁰ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 10.

⁵¹ Komisyon, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, s. 216.

⁵² BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr.11.

Bağdat valisi Ahmet Cemal Bey, 21 Şubat 1912 tarihli yazışmada Bağdat valiliğinden gönderilmesi emrolunan nüfus defterlerinin akıbeti hakkında Dâhiliye Nezareti'ne bilgi vermiştir. Burada öncelikle Bağdat şehrinin 1897-98 yıllarına ait nüfus defterlerinin pek çok sayfasında karalama ve okunamayacak derecede silik olduğuna işaret edilmiştir. Dâhiliye Nezareti tarafından bu seneye ait defterlerin bir an evvel düzenlenmesi ve nakledilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bu sebeple de Bağdat valiliği ilk iş olarak bu bozuk ve silik defterleri bir an önce düzenlemesi ve İstanbul'a nakletmesi gerekiyordu. Burada nüfus sayımına kilitlenmiş bir valiliğin çizmiş olduğu yol haritasını takip edeceğiz.

Bağdat valisi, nüfus defterlerinin üstünkörü bir biçimde hazırlanmasından şikâyetçidir. Merkezle yazışmalarında bahsi geçen vaziyeti açıklarken mahçup olduğunu anlayabiliriz. Bir süre sonra da bu durumu telafi edebilmek için elinden geleni yapacağını söyleyerek âdetâ günah çıkarmıştır. Bunun faturasını nüfus memurlarına kesmiştir. Bir savunma tutanağı hazırlamıştır. Burada; devletin birinci derecede ihtimam gösterdiği nüfus kayıt defterlerinin Bağdat nüfus idaresi departmanının intizamsız ve ehil olmayan kişilerin elinde olduğu ve bu sebeple de nüfus defterinin pek çok yerinde oldukça fazla tahrifatın olduğu ifade edilmiştir. Bu duruma sebebiyet verenlerin ortaya çıkarılması amacıyla tetkikat başlatılmış, askeri ve mülki amirlerden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Daha sonra bu önemli işin bir an evvel neticelenmesi için nüfus idaresinde revizyona gitmiştir. Bu yönde atılacak ilk iş kadro değişikliği idi. Ahmet Cemal Bey bütün bu aksaklığın faturasını kestiği personeli görevinden el çektirerek, Evkaf Nezareti'nde işinin ehli olan memurlardan Ahmet Hakkı Efendi'nin Bağdat Nüfus Müdürlüğü'ne tayin edilmesini talep etmiştir. Bu isteği kabul edilmiştir⁵³.

Ahmet Cemal Bey, vilayet merkezindeki nüfusun 250 bine ulaştığını ekleyerek sözüne devam eder, kayıtların silik ve üstü çizik bir halde bırakılmasını istemediğini, bununla birlikte defterlerin yeniden tanzim edilmesinin de imkânsız olduğunu söylemektedir. Bu amaçla 1912 yılı Mart ayından itibaren yeniden bir sayım yapılmasından başka çare olmadığını vurgular.

Merkezden gelen uyarılar, Vali Ahmet Cemal Bey'in eksiklik ve ihmalleri yeniden gözden geçirmesini zorlayan teknik bir yönelime itmiştir. Bu bağlamda sayımın yapılması, kayıtların tutulması, toplanması ve merkeze intikali noktasında bir yol haritası çizmiştir. Buna göre; sayımın üç dört ayda sonuçlanacağını öngörür ve Bağdat şehrini 12 bölgeye ayırarak her bölgeye; 2 redif zabıtı, 1 başçavuş, 1 belediye azası, nüfus müdürü veya kaymakam ile 1 kâtip; toplam 5 kişilik komisyon oluşturur. Sayım işinin

⁵³ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 3.

sağlıklı bir şekilde yürümesi için de nüfus nezaretinin, personelin maaşlarının ödenmesi gerektiğini vurgular. Son olarak da Bağdat'ın nüfus sayımına gelecek sene başından itibaren başlanacağını söylemiştir⁵⁴.

2.2.2. Bağdat'ın Nüfus Miktarı ve Yapısı

Bağdat şehrinin nüfusu, 1897-98 yıllarında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre tahminen 250 bin civarındadır. Fakat hazırlanan nüfus defterlerinin yazılarının bozuk ve silik olması yeniden düzeltmelerini gerektiriyordu. Gerekli düzeltmelerin zor ve zaman alacak olması sebebiyle yeni bir sayımın yapılmasına karar verilmiştir 1912 Şubat'ında sayım başlamıştır. Dâhiliye Nezareti ise bu bozuk ve silik defterlerin bir an evvel gönderilmesinde ısrar etmektedir.

Bağdat vilayetinin tahrir nüfusunun tahminen 250 bin olduğu ifade edilmiş ve nüfus sayım masrafları için 115.750 liranın sarfına karar verilmiştir. Dâhiliye Nezareti kanalıyla Bağdat valisi Ahmet Cemal Bey'le yapılan yazışmaların ana teması nüfus defterlerinin bir an evvel merkeze ulaştırılması idi. 1 Şubat 1912 yılında başlayan ilk yazışmada nüfus defterlerinin Diyarbakır yoluyla merkeze intikali esnasında dört-beş ay kadar bir gecikme yaşandığı bildirilmiştir. Postaların ivedi bir şekilde merkeze intikal edilmesi istenmiştir. Nakil için tercih edilen Diyarbakır yolu bu iş için uygun değildir⁵⁵. Nitekim yollarda gereğinden fazla kalması buna işarettir. Bu sebeple de İngiliz postası ve Bombay yoluyla irsali emredilmiştir⁵⁶.

21 Mayıs 1912 tarihinde Bağdat nüfus defterlerinin 425 adetten ibaret olduğu ve bunlardan 20 âdetinin semensiz Tezkire-i Osmaniye⁵⁷, 230

⁵⁴ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 3.

⁵⁵ II. Mahmut döneminde kurulan nazırlıklardan biri de Posta Nezareti idi. 23 Ekim 1840 yılında kurulan nezaret önce başkentte örgütlenmiş daha sonra ülke genelinde faaliyet göstermeye başlamıştır. 15 büyük posta yolunun teşkil edilmesiyle muntazam bir hizmet ağı geliştirilmiştir. Bu yollar üzerinde Tatarların yoğun mesaieleri ile hizmet yürütülmüştür. Bu posta yolları içerisinde Bağdat-İstanbul arası mesafe için ilk uğrak yeri Diyarbakır'dır. Bağdat-Diyarbakır arası 169 saattir. Diyarbakır'dan İstanbul'a evrak ulaşımı yapılmıştır. Yani toplam 469 saat gibi bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Bilgi için bkz. Nesimi Yazıcı, "Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", 150'nci Yıldönümünde Tanzimat Ekonomisi Sempozyumu Bildirisi, 5-6 Haziran 1989, s. 338. Ayrıca ilgili konuda bir başka bilgi; Bağdat'ta resmi evraklar Pazartesi günleri Musul, Diyarbakır ve Sivas yolu ile İstanbul ve Avrupa'ya gönderilmekte idi. Bilgi için bkz. Komisyon, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Bağdat*, s. 156.

⁵⁶ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 2.

⁵⁷Dâhiliye Nezâreti Nüfus İdare-i Umumiyesi'nde bazı evrak ile il nüfus müdürlükleri ve ilçe nüfus memurlukları arasındaki çeşitli yazışmaları içeren eden nüfus fonu genel olarak çeşitli şekillerden oluşmaktadır. Bunlar arasında bulunan semenli (bedelli) veya semensiz (bedelsiz) tezkire-i Osmaniye vardır. Bilgi için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, İstanbul 2010, s. 364.

âdetinin ise semenli Tezkire-i Osmaniye olduğunu öğrenmekteyiz⁵⁸. Bundan yaklaşık iki ay sonra nüfus defterlerinin 450 âdete ulaştığı bildirilmiştir. Bu defterlerin 8 âdeti, yabancı esas (Esas Defter), 36 âdeti Vukuat Defteri'dir. Bu defterler 18 renk (her bir renk bir dosya) olarak düzenlenmiştir. Bu defterlerin Bağdat Nüfus İdaresi tarafından 15 Temmuz 1912 tarihinde postaneye irsali istenmiştir. Fakat Bağdat Nüfus Müdürlüğü, nüfus ve ilişkili evrakların Bombay yolu ile İstanbul'a naklinin mümkün olmayacağına karar kılmış, bu durumu Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti'ne bildirilmiştir⁵⁹.

Bağdat nüfusuna ait defterlerin bir yandan İstanbul'a naklinin gerçekleşmesi istenirken, öte yandan da naklin hangi tarihte ve hangi posta yolu ile yapılacağı tartışma konusu olmuştur. Posta ve Telgraf ve Telefon Nazırı Talip Bey, defterlerin İstanbul Postanesi ve Paket Postanesi⁶⁰ mühimme dairesine teslim edilmesine onay çıkmadığını dolayısıyla naklinin mümkün olmadığını beyan etmiştir⁶¹. Bu durumda defterlerin Bombay yolu ile nakli mümkün değil ise ve İstanbul postanelerine teslim edilmesi imkânsız ise ne yapılması gerekir? gibi bir soru sormak yerinde olacaktır. Nitekim bu sorunun cevabı sonraki belgelerde de cevaplanmış değildir.

Fakat nüfus defterlerinin nakli hususunda aynı sorular 7 Ağustos 1912 tarihinde bir kez daha gündeme gelmiştir. Merkezle kurulan diyalogda nüfus defterlerinin bir an evvel postaneye gönderilmesi gerektiği ısrarla ifade olunmuştur. Bağdat vilayeti ise mezkûr defterleri 8 Aralık 1912 tarihinde nüfus kâtibi Mehmet Azmi imzasıyla teslim etmiştir⁶². Bağdat Nüfus Müdürlüğü yaklaşık 4 ay gibi bir süre zarfında defterleri teslim edebilmiştir. Bu durum sayım defterlerinin hazırlanması ve kopyalanma sürelerinin ne kadar zor ve zahmetli bir iş olduğunu gösterir. Ayrıca bu defterlerin Bağdat Nüfus Müdürlüğü bünyesinde kopyalanarak saklanması Dâhiliye Nezareti'nin üzerinde durduğu bir diğer önemli konudur. Nezaretin bu isteği mükerrer sayfalarda sürekli karşımıza çıkmıştır⁶³.

⁵⁸ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 13.

⁵⁹ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 15.

⁶⁰ İstanbul Galata Rüşumat (Gümrük) Binası Eski Paket Postanesi 1907-1911 yılları arasında inşa edilmiş olup postane olarak hizmet vermektedir. Bilgi için bkz, Ali Murat Aktemur, "Batılılaşma Dönemi Mimarisinden Eklektik Üslupta Bir Yapı: Galata Rüşumat (Gümrük) Binası (Eski Paket Postanesi)", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 0, Sayı: 28, 2012, s. 3

⁶¹ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 16.

⁶² BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 17,18, 24, 26.

⁶³ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 23, 25, 27.

19 Ocak 1913 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Bağdat vilayetine yazılan telgrafta nüfus sayımının 3 ay içerisinde bitirilmesi istenmiştir. Fakat sayım işinin 3 ay gibi bir zamanda bitirilmesi imkânsız görünüyor. Ayrıca sayımın neden bu kadar uzun sürdüğünün hesabının verilmesi niyetiyle bir takım sorular yöneltilmiştir. Bağdat'ta şimdiye kadar kaç nüfus yazılmış veya ne kadar yazılmamıştır? Tahririn gelecek seneye ertelenmesine ihtiyac var mıdır? Sayım neden hala bitmemiştir?. Bu soruların acilen cevaplanması gerekmektedir⁶⁴. Dâhiliye Nezareti'nden vilayet yetkililerine sorulan sorular için ehemmiyetini ortaya koyar niteliktedir.

Arşiv vesikalarında Bağdat nüfusu için verilen rakamlar birbirini tutmamaktadır. 200.000 ile 250.000 arasında değişen bir rakam verilmektedir⁶⁵. Sayımın 200.000 olarak ifade edildiği belgeden⁶⁶ öğrendiğimiz kadarıyla, bu sayı içerisinde sadece 90.117 kişi kayıt altına alınmış ve kalan 109.883 kişinin sayımı bitmemiştir. Bu karışıklığın sebebi ise Nüfus Nizamnamesi'ne aykırı olarak beş-on aile halkının bir haneye yazılmasından dolayıdır⁶⁷. Sonuç olarak nüfusun kaydedildiği Esas Defter bozuk olmuştur. Karışıklığın bir an evvel giderilmesi ve sayımın Mart ayı sonuna kadar bitmesi gerekmektedir. Sayımın gecikmesinin bir diğer sebebi de 1897-1898 sayımından sonra ahalinin sağa sola dağılmış olmalarıdır. Bu dağılan ahalinin karışıklığa sebep olabileceği düşünüldüğünden, tahrir komisyonlarından üzerlerindeki sorumluluğu yerine getirmeleri istenmiştir. Bu durumda komisyon sayım işini bir an evvel ve acilen bitirmesi gerekir⁶⁸. Öyle görünüyor ki sayım esnasında Nüfus Nizamnamesi'ne aykırı hareket edilmesi personelin işlerini zorlaştırmış ve sonuçta sayımın uzamasına neden olmuştur. Ayrıca yazışmalar bize, nüfus sayımının bir an evvel sonlandırılması için merkezin sabırsızlandığını söylüyor. Karşı savunmada ise işin zorluğu bazı örnekler ile ifade edilmeye çalışılmıştır.

Irak coğrafyası birbirinden farklı etnik ve dini dinamiklerin yaşadığı bir coğrafyadır. Bu durum sayımın yapılmasını zorlaştırıcı bir takım

⁶⁴ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 28, 29.

⁶⁵ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 30 nolu belgede nüfusun 200 bin civarında olduğu; BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 19 nolu belgede ise nüfusun tahminen 250 bin olduğu ifade edilmiştir.

⁶⁶ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 30.

⁶⁷ Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'nin ikinci maddesine göre, kadın ve erkeğin ayrı ayrı isimleri, dini aidiyetleri, ikametleri, meslekleri, eğitimleri, fiziksel özellikleri gibi detaylı bilgilerin kaydedilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bilgi için bkz. Sicili Nüfus Nizamnamesi (Mevaddı Umumiye), Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd01ic02c002/ink050/mmbd01ic02c002ink0500672.pdf>.

⁶⁸ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 30.

dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Çünkü yerleşik olmayan aşiretleri sayımı büyük gayret gerektiren bir iştir.

Bağdat nüfus sayımı hazırlıklarının devam ettiği bir zamanda Bağdat valisi Ahmet Cemal Bey, 2 Eylül 1909 tarihinde vilayetteki nüfusun yapısı ile ilgili bir maruzatını Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir. Vali, vilayetin nüfusunun ekseriyetle aşiretlerden meydana geldiğine dair kısa bir malumat vermiş, ardından “tahrir-i layiha-i kanuniyye” ile daha önce arz olunduğu üzere aşiretlere arazi tahsisıyla iskânları mümkündür. Ayrıca yirmi sene müddetle askerden muaf tutulmalarını gerekmektedir. Vali bu maruzatının uygulamaya konmasını, aksi takdirde nüfus sayımına müsaade olunmayacağına söyler⁶⁹. Osmanlı idaresi göçmen aşiretlerin yerleşik hayata geçmesi için büyük çaba harcamıştır⁷⁰. Yerleşik hayatı benimseyen bir aşiretin sayımı her zaman daha kolay olmuştur.

Bu talepler Bağdat yönetimine mi ait yoksa aşiretlerin kendi koşullarını sağlamlaştırmak için direndiklerinin mi göstergesi, bunu bilemiyoruz. Bu isteklerin gerçekleştirilmemesi durumunda aşiretlerin sayım işine balta vuracakları, sayımın sonlandırılmasını sekteye uğratacakları kesin görünüyor.

2.2.3. Nüfus Sayım Masrafları ve Komisyon Maaşlarının Ödenmesi

Bağdat vilayeti ve kazalarında gerçekleştirilmek istenen nüfus sayımı öncesince idari bir personel oluşturulmuş ve bunların maaş ve masrafları aşağıdaki gibi belirlenmiştir. Nüfus sayımının tamamlanması, personel için öngörülen maaşların zamanında ödenmesine bağlıdır. Aksi halde sayımın uzaması söz konusu olmuştur.

Tablo-4 Her Bir Komisyonun Birer Aylık Maaş ve Masrafları⁷¹

Görevliler	Vilayet komisyonları	Arttırılacak Komisyonlar
Vilayet ve liva nüfus müdürü ve memurları	600	-
Sonradan tayin olunan nüfus memuru	-	750
Nüfus kâtibi	600	600

⁶⁹ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 5.

⁷⁰ Karpat, a.g.e., s. 50.

⁷¹ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 12.

İdare meclisi, belediye azası veya eşraf	750	750
Redif zabıtı	750	750
Kırtasiye ve müteferrika	100	100
TOPLAM	2.800	2.950

Komisyon faaliyetlerini yürütebilmek için bir yol haritası izlemesi gerekiyordu. Öncelikle bu komisyon bünyesinde istihdam olan personel belirlendi. Memurların sosyal güvencelerinin sağlanmasına özen gösterildi. Nüfus müdürünün bulunduğu komisyonun üç aylık maaşı 8.400 kuruş, arttırılacak olan komisyonun üç aylık maaşı 97.350 lira, tebyiz harcı; her bin nüfus için 40 kuruştan toplamda 10.000 liradır. Bu durumda toplam masraf 115.750 liradır. Nüfus müdüriyetinde görev alan redif zabıtına verilecek olan maaş 600 kuruştur. Bu miktarın az olduğu belirtilmiş ise de sayımda bulunacakları süre içinde 600'er kuruştan 1.200 kuruşun verilmesi öngörülmüştür⁷². Personel içinde tahrir kâtibinin maaşı ise her ay 600 kuruş olacağı belirtilmiştir⁷³. Nüfus sayımı sonuçlarının defterlere kaydedilmesi ve muhafazası oldukça zaman alan ve zor bir iş olması, kâtiplerin tam zamanlı çalışmalarını mecbur kılmıştır.

Nüfus personelinin ihtiyaca göre arttırılacağı, nüfus sayım programında yer almıştır. 4 Eylül 1912 tarihli telgrafın satır arasında arttırılacak olan personelin özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Nüfus Nizamnamesi'nin ikinci maddesinde tahrir komisyonlarının arttırılacağı mahallere tayin olunacak nüfus müdürü, memurları ve kaymakamların kefaletli olacağı kayıtlıdır. Bu kefaletli memur statüsünde olanlara, Maliye Nezaretince kendilerine semenli Tezkire-i Osmaniye verilecektir⁷⁴.

Bağdat Nüfus Müdürlüğü'nden Sadarete yazılan telgrafta ise; Ahmet Cemale Bey, yeniden bir nüfus sayımı yapılması gerektiği ve sayıma Bağdat Nüfus İdaresi tarafından 1912 senesi martından itibaren başlanılacağı ifade etmiştir. Sayım için gerekli komisyon tertip edilmiş ve maaşları için öngörülen miktar yazılmıştır. Maaşların bir an evvel itası hususu Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Tahrirat Kalemi'nden istenmiştir. Bu bilgilerden sonra defter miktarları, memurların maaşları ve diğer masrafların 40.000 liraya ulaştığı bildirmiş ve bütün bu masrafların karşılanması gerektiğini telgrafta

⁷² BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 19.

⁷³ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 22.

⁷⁴ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 21.

dile getirmiştir⁷⁵. Nüfus muhasebesi bu masrafların karşılanması amacıyla 29 Mart 1913 tarihinde 38.350 kuruşu Bağdat Nüfus Müdürlüğü'ne havale etmiştir. Böylece sayıma başlanılacağı ifade olunan Mart ayı içerisinde masraflar hazinece tahsis edilmiştir.

Nüfus sayımlarının emniyetli bir şekilde yapılabilmesi için askeri bir birlik oluşturulduğunu müteakip sayfalardaki bilgilerden öğrenmekteyiz. Bu amaçla 19 Şubat 1912 tarihinde Bağdat'ta Dördüncü Ordu Müfettiş Vekili ile Basra'da 13. Ordu Kumandanı görevlendirilmiş ve vazifeye memur edilecek kişilere 100 bin lira tahsis edilmiştir⁷⁶. Bu ödenek sayımın bir diğer masraf kaydını da oluşturmaktadır.

Vilayet halkının sağa sola dağılması sayımın uzamasına neden olmuş, bu durum da yeni masrafları beraberinde getirmiştir. Sayımın tamamlanması için 75.600 kuruşa ihtiyaç vardır. Bu masrafların karşılanması amacıyla 30 Ocak 1913 tarihinde 50.000 kuruşun havalesi yapılmıştır. Bu havaleden sonra tahrir devam edilmiştir⁷⁷. Sonuç olarak şimdiye kadar sayım masrafları için hazine tarafından 6 Temmuz 1912 tarihinde 115.750 lira, 4 Şubat 1913 tarihinde ise 50.000 kuruş gönderilmiştir. Böylelikle bütün bu masraflar için toplamda 165.750 lira tahsis olunmuştur⁷⁸.

Nüfus sayımının Mart ayı sonuna kadar bitireceğini taahhüt eden Bağdat Valiliğine, 4 Şubat 1913 tarihinde 50.000 liralık havale yapıldığı halde, sayımı neden bitiremediğine dair hesap sorulmuştur. Ayrıca sayımı bitirmeyenlerin bir an önce tamamlamaları gerektiği vurgulanmıştır. Tahrir nüfusu komisyonları 18 Mart 1913 tarihinde vazifelerini sonlandırmışlardır. Fakat 5 komisyonun buldukları mahallerde nüfusun yoğun olmasından dolayı sayıma devam edecekleri bildirilmiştir. Sayıma devam edecek bu 5 komisyonun vazife süreleri boyunca maaşları 13.600 kuruştur. Maaşların tahsisi için 15.500 kuruşun havalesi yapılmıştır⁷⁹. Böylece nüfus sayımının uzamasına sebep olan ve Bağdat vilayeti yetkililerince öne sürülen bu engel de ortadan kaldırılmış oluyordu.

Sonuç ve Değerlendirme

19. yüzyıl içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni ve akılcı bürokrasisi, devletin idari ve askeri ihtiyaçlarını tespit etmek amacıyla nüfus sayım sistemini geliştirmiştir. Bu sistemin azami ölçüde örgütlenmesi, kararlı ve

⁷⁵ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 4.

⁷⁶ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 4.

⁷⁷ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 31, 32.

⁷⁸ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 33, 34.

⁷⁹ BOA, DH.SN.THR, 43/39, vr. 35, 36, 37, 38.

başarılı bir şekilde işlemesi amacıyla da devletin beşeri ve mali kaynaklarının tüm unsurları seferber edilmiştir.

20. yüzyılın ilk çeyreğinde, I. Dünya Savaşı arifesinde bölgesel amaçlı yapılan nüfus sayımlarına bir örnek teşkil eden Bağdat-Musul coğrafyasında 1897-1898 yılı kayıtlarına geçilen bir sayımın, 1912-1913 yıllarında yeniden yapılmasının salık verilmesine tanık olmaktayız. Bu sayım ile verilen istatistiki veriler Bağdat-Musul coğrafyasındaki toplumunun nüfusuna ilişkin somut verilere dayanması nüfus araştırmaları açısından oldukça önemlidir.

1897-98 yılında Bağdat ve Musul'da nüfus sayımı yapıldığını öğrenmekteyiz. Bu sayım merkez tarafından defterlerdeki deformasyon sebebiyle kabul edilmemiştir. Bağdat vilayeti ya bu defterlerdeki hataları düzeltecek ya da yeniden bir sayıma gidecekti. Sonuçta sayımın tekrar yapılmasına karar verilmiştir. Yeni bir sayım; yeni bir program, personel ve masraf demektir. Bu haliyle elimizdeki belgeler mevcut sayımın ehemmiyetine uygun olarak değerlendirilmiş, istatistiki bilgileri çıkartılmıştır

Bağdat nüfusu, kayıtlı ve kayıt dışı göçebe ile yerleşik nüfusu açısından zengin repertuar sunmuştur. Fakat merkezin siyasi radarına takılan yerleşik olmayan nüfusun sayımında sorun yaşanmıştır. İrili ufaklı bu aşiretlerin sayıma entegre olabilmeleri elzem olduğundan, devletin mantığa uygun ve tedbirli hareket etmesi gerektiriyordu. Aksi halde bu durum sayımın yapılmasına engel olabilirdi.

Bu sayıma dair bilgiler Osmanlı'nın Irak'taki topraklarının toplumsal ve demografik tarihi hakkında kapsamlı bilgiler içermemektedir. Çünkü dini aidiyet gibi bilgilerden ziyade yerleşik ve göçebe aşiretlere dair ilgi çekici bazı bilgiler vermektedir. 1876 Kanun-i Esasi'de nüfusun dini aidiyete göre sınıflandırılmasını yasaklaması buna neden olarak gösterilebilir. Tablo-3'te görüldüğü üzere aşiretlerin nüfus bilgileri yuvarlanmış olarak verilmiştir. Aşiretlerin nüfus sayımı bölgede mevzilenmiş askeri birimlerce yürütülmüştür. Bu durumun aşiretlerin çıkabilecekleri muhtemel zorlukları engellemek için olabilir.

1912-13 yıllarında Bağdat-Musul coğrafyasında yapılan bu sayımın Esas Nüfus Defterlerine kaydedilmiş olması, nüfusun tespit ve takibinde kolaylaştırıcı somut veriler olması noktasında oldukça önemlidir. Çünkü bu tür kayıtlar çok fazla ayrıntıyı barındırdığından, nüfusla ilgili sosyal, kültürel ve ekonomik alanda bir konu yelpazesinin açılmasına olanak sağlamaktadır.

Özellikle 1881/82 yıllarından itibaren kadınların sayıma dâhil edildiğini biliyoruz. Fakat bazı yerlerde sayılmadığının örneklerini görmekle birlikte

Bağdat ve Musul'da kadınların nüfusa dâhil edilmesi sayımların kusurlu yönünün azalması açısından önemlidir.

Bağdat ve Musul nüfus defterlerinin 425 adet olması yerleşim birimlerinin büyüklüğü vermesi açısından önemlidir. Yukarıda gördüğümüz kadarıyla bu defterlerin nazırlığa gönderilmesi esnasında uzun ve zahmetli bir sürecin yaşandığına tanıklık etmiş olduk.

Bağdat ve Musul'da ikinci bir sayımın yapılmasına tanık oluyoruz. Bu ikinci sayım bir yıldan daha uzun sürmüştür. Resmi yazışmalardan Şubat ayında başladığı anlaşılan bu sayımın 1913 Mart'ında bitirilmesi taahhüt edildiği halde, nüfusun sağa sola dağılmış olması, nüfus personelinin maaş ve masraflarının tahsisi gibi sorunlar, sayımın Mayıs ayına kadar uzamasına sebep olarak gösterilmiştir. Bu durum merkezle nüfus müdürlüğü arasında uzun ve sık yazışmaların yapılmasına neden olmuştur.

Verdiğimiz istatistiki veriler, gerek Musul gerekse Bağdat nüfus personelinin maaş ve masrafları hakkında bir fikir edinmemizi sağlamıştır. İstatistiki malzeme tamtamına doğru olmasalar da aktarılabilir niteliktedir.

Kaynakça

A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi: (BOA, Fon, Dosya No/Gömlek No)

Dâhiliye Nezâreti Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Tahrirat Kalemi (DH.SN.THR), 43/39; 11 Receb 1331/16 Haziran 1913.

B. Araştırma-İnceleme:

ABDÜLAZİZ ED-DÜRÎ, "Bağdat", Cilt 4, *TDVİA*, İstanbul 1991, s. 425-433.

AKTEMUR, Ali Murat, "Batılılaşma Dönemi Mimarisinden Eklektik Üslupta Bir Yapı: Galata Rüşumat (Gümrük) Binası (Eski Paket Postanesi)", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 0, Sayı: 28, 2012, s. 1-17

ATAMAN, Bekir Kemal, "Ottoman Demographic History (14th-17th Centuries.), Some Consideration", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXXV. [V 1992], p. 187-198.

AYDIN, Mahir, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformaları Semineri 28-30 Haziran 1989 Bildiriler*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s. 81-106.

BARKAN, Ömer Lütfi, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: II, Ankara 1942, s. 279-304.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I-II", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1940, II/1, s. 20-59, II/2, s. 214-247.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, 1953, Cilt: 10, s. 1-26.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİV REHBERİ, 2010.

BEHAR, Cem, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s. 61-72.

- BİLGİ, Necdet, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında", *Türk Yurdu*, Aralık 1999-Ocak 2000, Cilt: 19-20, Sayı: 148-149, s. 117-124.
- BİNGÖL, Sedat, "İstanbul'da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 36, s.43-60.
- ÇADIRCI, Musa, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul 1980, s. 109-132.
- ÇİMEN, Adnan, "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlı'da Nüfus Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/3, Ankara 2012, s. 183-216.
- DARKOT, Besim, "Musul", *İAi*, Cilt: VIII, MEB Yayınları, Eskişehir 1997, s. 741-744.
- DOĞRU, Halime, "Osmanlı Devletinde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Defteri Örneği", *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2, Eskişehir 1989, s. 233-285.
- ELİBOL, Numan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi*, 2007, Cilt: 12, Sayı: 2, s. 135-160.
- GÜLCÜ, Erdiç, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Bağdat Vilayeti'nde Meydana Gelen İsyanlar ve Eşkiyalık Hareketleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 57, Erzurum 2016, s. 1819-1837.
- GÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2003
- GÜNEŞ, Mehmet, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 8, Sayı:15, Kış 2014, s. 221-240.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, "Bağdat", Cilt 4, *TDVİA*, İstanbul 1991, s. 433-437.
- HONİGMANN, Ernest, "Musul", *İA*, MEB Yayınları, Cilt: VIII, Eskişehir 1997, s. 738-741.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1995.
- KARPAT, Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.
- KILIÇ, Remzi, "Kerkük ve Musul'un Tarihi Coğrafyası", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XXVIII, 2010, s. 245-259.
- KÜÇÜK, Cevdet, "Ceride Nezâreti", *TDVİA*, Cilt: 7, İstanbul 1993, s. 409-10.
- MADEN, Fahri, "Osmanlı Devleti'nde 1881-1882/1293 Nüfus Sayımı ve Meydana Gelen Hadiseler", *Türkiye de İskân ve Şehirleşme Tarihi*, ed. Mehmet Ali Beyhan, Kitabevi, İstanbul 2012.
- KAYMAZ, İhsan Şerif *Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunları İle Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal İnceleme*, Otopsi Yayınları, İstanbul 2003.
- KOMİSYON, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Bağdat (H. 1321/1903)*, ed. Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Orhan Özdil, Ortadoğu Stratejik Araştırma Merkezi (ORSAM), Ankara 2012.
- KOMİSYON, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul (H. 1330/1912)*, ed. Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Orhan Özdil, Ortadoğu Stratejik Araştırma Merkezi (ORSAM), Ankara 2012.

- ÖZTÜRK, Mustafa, “Osmanlı Mirî Rejiminin Suriye ve Irak’ta Uygulanmasının Sonuçları”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 18, Ankara Yaz 2016, s. 1-15.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Osmanlı Döneminde Irak’ın İdari Taksimatı”, *Belleten*, Arapçadan terc. Mustafa Öztürk, Cilt: LIV, Sayı: 211, Ankara 1991, s. 1233-1257.
- SERBESTOĞLU, İbrahim, “19 Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Nüfus Algısının Değişimi ve Nüfusu Arttırma Çabasında Müfettişlerin Rolü”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:17, Sayı: 31, Haziran 2014, s. 255-272.
- SİCİLİ NÜFUS NİZAMNAMESİ (Mevaddı Umumiye), *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi*, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd01ic02c002/ink050/mmbd01ic02c002ink0500672.pdf>
- SHAW, Stanford J., “The Ottoman ensus System and Population 1831-1919”, *İnternational Journal of Middle East Studies*, Sayı: 9, 1978, s. 325-338.
- YAZICI, Nesimi, “Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşınacılığı”, *150’nci Yıldönümünde Tanzimat Ekonomisi Sempozyumu Bildirisi*, 5-6 Haziran 1989, s. 333-377.

OSMANLI İDARESİ ZAMANINDA MIDİLLİ ADASINDA RUMLARIN KURDUĞU ATLAS VE DİAGORA JİMNASTİK CEMİYETLERİ VE NİZAMNAMESİ

Salih BAŞKUTLU*-Sabri ÖZÇAKIR**

Öz: Genç erkeklerin askerî talimlere ve özellikle savaşa hazır hale getirilmesi ihtiyacı, başta jimnastik olmak üzere fiziksel egzersizlerin önemini XIX. yüzyıl boyunca Avrupa'da artırdı. Önde gelen beden kültürü organizasyonları olan Alman Turnen ve İsveç jimnastiği tüm Avrupa'ya olduğu gibi Osmanlı Rumlarının kurduğu jimnastik cemiyetlerine de ilham verdi. XX. yüzyıl başında Midilli Adası'nda Atlas ve Diagora isiminde iki jimnastik cemiyeti kurulmuştu. Midilli'de yaşayan Rum gençlerini Osmanlı'ya karşı örgütlemek ve onlara ulus bilinci aşılamak amacıyla tesis olunan bu cemiyetler fiziksel egzersizleri bir nevi araç olarak kullanmayı tercih etmişti. Aynı dönemde fiziksel egzersizlerin doğrudan tepki çekmeyen ve zararlı görünmeyen uygulamaları- en azından başlangıçta böyleydi-yalnızca Rumları değil, Ermeni, Yahudi ve Bulgarların da kurduğu benzer cemiyetlere hareket rahatlığı sağlıyor ve fiziksel etkinlikler güçlü bir ulus inşa etmenin aygıtı olarak algılanıyordu. Bu çalışmada Osmanlı Devleti için stratejik bir önemi olan Midilli Adası'nda Rumların kurmuş olduğu Atlas ve Diagora jimnastik cemiyetlerinin faaliyetleri incelenmiştir. Osmanlı merkezi yönetiminin jimnastik cemiyetlerinin faaliyetlerine yönelik olarak zamanında almış olduğu tedbirler dikkat çekmektedir. Nitekim jimnastik cemiyetlerinin nizamnamelerini Osmanlı'nın koymuş olduğu kurallara uygun biçimde düzenlemesi faaliyetlerinin devamını mümkün kılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Midilli Adası, Jimnastik Cemiyeti, Ulus Bilinci.

* Arş. Gör., Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, salihbaskutlu@hotmail.com. ORCID: 0000-0003-1676-6505.

** Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi Bölümü, sabriozcakir@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-2179-2372.

ATLAS AND DIAGORA GYMNASTICS ASSOCIATIONS ESTABLISHED BY RUMS IN LESBOS DURING THE OTTOMAN RULE

Abstract: The need for young men to be fit for war increased the importance of physical exercises, mainly gymnastics, throughout the nineteenth century in Europe. German Turnen and Swedish gymnastics acted as leading body culture organizations and inspired the gymnastics associations established by the Rums (Ottoman Greeks) as well. At the end of the nineteenth century, two gymnastics associations, Atlas and Diagora, were established in Midilli (Lesbos). Gymnastics associations, established in order to organize the Rum youth living in Lesbos against the Ottomans and instill national awareness among them, preferred to use physical exercises as a kind of tool. In the same period, non-harmful practices of physical exercise, at least initially, provided freedom of movement to similar associations established by not only Rums but also Armenians, Jews and Bulgarians. Physical activities were perceived to be a device for building a strong nation. In this study, the activities of the Atlas and Diagora gymnastics associations established by the Rums in Lesbos, which had a strategic importance for the Ottoman Empire, were examined. Measures were taken against the activities of gymnastics associations. As a matter of fact, the regulation of gymnastics associations in accordance with the detailed rules laid down by the Ottomans made it possible to continue their activities.

Key Words: Ottoman Empire, Lesbos, Gymnastics Association, National Consciousness.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılda Batı'da var olan örneklerinin etkisiyle toplumsal hayatın bir parçasını temsil eden kulüp, dernek, akademi, siyasi parti vb. yeni gruplaşmalar ve ilişki ağları ortaya çıktı. Ayrıca her cemaat (millet) çoğunlukla dini yapılarla alakalı (cami, kilise, sinagog) hayır cemiyeti, yardım derneği ve kültür derneklerine sahipti. Derneklerin yasal statüsü 1901 tarihli Fransız yasasından esinlenen 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu ile netlik kazanmıştı. Spor kulüpleri ile jimnastik cemiyetlerinin de Cemiyetler Kanunu sonrasında sayıları arttı ve bu kurumlar daha sağlam temellere oturdu.¹ Aslında Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önce sınırlı olan örgütlenme faaliyetleri Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) fermanlarının sunduğu toplumsal özgürleşme ile hız kazanmıştı. Aynı

¹ François Georjeon ve Paul Dumont, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak: Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler (18.-20. Yüzyıllar), çev. Maide Selen, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, 2. bs., s. 17,18.

Başkutlu, S., Özçakır, S. (2020). Osmanlı İdaresi Zamanında Midilli Adasında Rumların Kurduğu Atlas ve Diyagora Jimnastik Cemiyetleri ve Nizamnameleri. ANKARAD, 1(2). s. 399-431.

dönemde yasal olarak kurulması mümkün olmasa da siyasi amaçlı örgütlenmeler dışındaki cemiyetlerin varlığı da söz konusuydu.²

Osmanlı toplumunda II. Meşrutiyet'in (1908) ilanı sonrasında gerçekleşen siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel dönüşümlerin sonucu olarak dernek kurma hak ve özgürlüğü tanındı. 1908 öncesinde kurulan dernekler 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'yla meşrutiyet kazanıyorlardı. 21 Ağustos 1909 tarihinde Kanun-ı Esasi'ye eklenen bir yasayla (120. madde) dernek kurma hak ve özgürlüğünün anayasal güvencesi sağlanmış oldu. Gizli cemiyet kurmanın yasaklandığı Cemiyetler Kanunu'na göre Osmanlı Devleti'nde yaşayan etnik unsurların birliği, diğer bir ifadeyle "İttihad-ı Anasır" ın korunması amaçlanmıştı.³

Cemiyetler Kanunu'nun 3, 4 ve 6. maddelerinde Osmanlı tebaasını birbirine düşüren, hükümeti değiştirmeye yönelik, şerî ve ahlâkî kurallara aykırı, kanun hükümleri dışında faaliyet gösteren, milliyet farkına dayalı gizli cemiyet kurulması yasaklanmış, 5. madde ile de cemiyet üyeliği için en az 20 yaş sınırı getirilmişti.⁴ Kanun ile etnik milliyetçilik ve ayrılıkçı emeller taşıyan cemiyetlerin kurulmasını önleyecek düzenlemeler yapılmasına rağmen söz konusu amaçları taşıyan çok sayıda dernek kurulmuştu.⁵ Rum, Ermeni, Yahudi ve Bulgarlar tarafından kurulan spor kulüplerinin (jimnastik cemiyetleri, izcilik örgütleri ve bisiklet cemiyetleri) bir kısmı Osmanlı gayrimüslim tebaası tarafından gerçek amaçları gizlenerek kurulan aslında ulus bilinci aşılama ve milli kimliği geliştirmek amacıyla faaliyet gösteren demeklere örnek olarak gösterilebilir. Bulgar bisiklet cemiyetinin 1907 yılında Plevne'de yaptığı toplantıda Osmanlı Devleti aleyhindeki davranışları merkezi hükümetin dikkatini çekmiştir.⁶ Yine Bulgarların Bulgaristan ve Doğu Rumeli'de kurdukları Yunak⁷ Birliği olarak da adlandırılan jimnastik cemiyetlerinin Bulgar milli kimliğinin gelişimi ve ulus inşa

² Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "İkinci Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Anadolu'da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Rum Örgütlenmeleri (1908-1922)", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2017, s. 82.

³ Zafer Toprak, "1909 Cemiyetler Kanunu", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt I (1985), s. 205-208.

⁴ M. Şükrü Hanoğlu, "Cemiyet", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt IX (1993), s. 329-331.

⁵ Osmanlı gayrimüslim tebaası tarafından kurulan spor cemiyetlerinin ayrıntılı bir değerlendirilmesi için bkz. Nejla Günay, "Osmanlı Devleti'nde Kurulan Spor Cemiyetleri ve Jimnastik Derslerinin Milliyetçilik Hareketlerindeki Rolü", Belleten, 81/292 (2017), s. 923.

⁶ Mehmet, Süme ve Selami Özsoy, "Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de Bisiklet Sporü", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(2010), s. 345-360.

⁷ Yunak sözcüğü Bulgarca'da kahraman anlamına gelmektedir. Jimnastik cemiyetlerine güçlü temsil eden isimler verilme geleneği Çeklerin 1862 yılında kurduğu şahin anlamına gelen Sokol teşkilatında da görülmektedir.

Başkutlu, S., Özçakır, S. (2020). Osmanlı İdaresi Zamanında Midilli Adasında Rumların Kurduğu Atlas ve Diyagora Jimnastik Cemiyetleri ve Nizamnameleri. ANKARAD, 1(2). s. 399-431.

sürecinde önemli bir rolü bulunmaktadır.⁸ Giresun'da Ermeni mekteplerinde okutulan Fransızca jimnastik kitabında hürriyet ve vatanperverlik ile ilgili bilgiler, vatan sevgisi ile Ermeni milliyetçiliğini yansıtan bir şarkı da bulunmaktaydı. Kitapta jimnastik başlığı altında yukarıdaki konular aktarılmış, jimnastiğe dair bilgi verilmemişti. Dolayısıyla kitap zararlı eserler arasında kabul edilerek Ermeni mekteplerinde okutulması uygun görülmemiştir.⁹

Osmanlı coğrafyasında yaşayan Rumlar XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyılın başında Anadolu'da eğitim, kültür, edebiyat, sanat ve spor alanlarında faaliyet gösteren çok sayıda cemiyet kurmuştu. Cemiyetler daha çok Avrupa etkisine açık bölgelerde kurularak Yunan aydınlanmasına aracılık eder nitelikte gelişmişti. İzmir'de kurulan ilk cemiyetler XIX. yüzyıl boyunca İstanbul ve Anadolu'daki cemiyetleşme hareketine öncülük etmiştir. Rumların Anadolu'nun hemen her bölgesindeki cemiyetlerini eğitim-kültür, sosyal yardımlaşma, ticari ve mesleki alanlardan spor cemiyetlerine ve kadın cemiyetlerine kadar farklı alanlarda örgütlendikleri görülür. Devam eden süreçte Batı Anadolu Rumlarının kurduğu cemiyetler siyasi ve toplumsal koşullara bağlı olarak ve savaşların da etkisiyle kültürel Helenizm'den siyasi Helenizm'e yönelerek, "Megali İdea" bağlantılarını arttırmışlardır.¹⁰

Milli hareketleri inceleyen tarihçilerden biri olan Maurice Agulhon milli kimliğin sadece ideolojik bir tercih değil "toplumsallaşma tercihi" olduğunu hatırlatarak; bu tercihin "milli gruplar" tarafından sunulan okullar, jimnastik cemiyetleri, tiyatro, müzik ve gösteriler aracılığıyla oluşturulduğunu aktarmaktadır. Selanik'te Rumlar tarafından kurulan spor kulüplerinden biri amacını fiziksel etkinliği geliştirme olarak belirtse de, gerçekte Helenizm davasını geliştirmeye ve güçlendirmeye çalışarak "milli enerji"nin harekete geçirilmesinde aktif rol oynamıştır. Bu kulüp resmi olarak başka bir amacı savunur görünmesine rağmen dolaylı olarak milli kimliğin, milli bilincin üretilmesine hizmet etmektedir.¹¹ Selanik'te Ortodoks Rumlar tarafından kurulan Omilos Filomuson isimli kulübün kuruluş amacı tüzüğünün birinci maddesine göre "üyelerin ahlaki, zihinsel ve bedensel bakımdan gelişmesi" olarak belirlenmiştir. Omilos Filomuson, spor derneklerinin yurtseverlik ülkülerini yaymada üstlendikleri rolü

⁸ Sabri Özçakır, "“Heroes! Bring Happiness to Your Motherland! Long Live the Yunaks”: The Bulgarian Yunak Gymnastics Movement in the late Ottoman Period", *The International Journal of the History of Sport*, 36, 2-3 (2019), p. 186-206.

⁹ BOA, DH.MKT. 1044/43, H. 30/11/1323; BOA, MF.MKT., 911/46, H. 21/12/1323.

¹⁰ Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, a.g.t., s. 78-92.

¹¹ François Georgeon ve Paul Dumont, a.g.e., s. 22, 23.

Başkutlu, S., Özçakır, S. (2020). Osmanlı İdaresi Zamanında Midilli Adasında Rumların Kurduğu Atlas ve Diyagora Jimnastik Cemiyetleri ve Nizamnameleri. ANKARAD, 1(2). s. 399-431.

göstermesi ve Helen milliyetçiliğine hizmet etmesi bakımından spora yüklenen farklı anlamlara diğer bir örnektir.¹²

Rumların Osmanlı coğrafyasında fiziksel etkinlikler aracılığıyla yürüttüğü propaganda faaliyetleri yalnızca jimnastik cemiyetleri ile sınırlı değildi. Rumların izciliği de jimnastik gibi kullanarak Rumlar arasında milliyetçi duyguların artmasını amaçladığı görülmüştür. Nitekim İstanbul Rum İzci Teşkilatı, Mütareke yıllarında (1918-1922) faal ve organize olmuş bir izcilik örgütüydü. Yerel Rum topluluğu arasında oldukça popüler olarak Yunan ulusal kimliğinin desteklenmesinde aktif olarak rol aldı. Özellikle Rum izcilik hareketi, Yunan ulusal kimliğinin oluşumunda fiziksel aktivite ve izci hareketinin rolünü ve etkisini temsil etmiştir. İstanbul, Trakya ve Anadolu'daki Rum izci grupları, ulusal bir motivasyonla Megali İdea düşüncesini geliştirmek ve güçlendirmek için çaba sarf etmişlerdir. O dönemde Osmanlı Devleti'nin Rum toplumu üzerindeki otorite eksikliği Rum izci gruplarının yaygınlaşması için uygun bir ortam yaratmıştı.¹³

Osmanlı coğrafyasında Rumlar tarafından kurulan "cemiyetler" etnik aidiyet kazandırma amacıyla başlatılan bilinçlendirme projesinin bir ayağını oluşturduğu gibi sosyal dayanışma esasıyla cemaat bağlarının korunmasını ve güçlenmesini sağlayarak, aynı zamanda ortak kültür yaratma ve bu kültürü sürdürebilme adına önemli görevler üstlenmişlerdir.¹⁴

Bu araştırmada Osmanlı Devleti için stratejik önemde olan Midilli Adası'nda yaşayan Rumların kurmuş olduğu Atlas ve Diyagora jimnastik cemiyetlerinin faaliyetleri ve bu cemiyetlerin nizamnameleri incelenmiştir. Çalışmada jimnastiğin Avrupa'da XIX. yüzyıl boyunca nasıl kullanıldığı ve XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başında Osmanlı azınlıklarının jimnastiğe farklı anlamlar yükleyerek onu nasıl ideolojik bir aygıt dönüştürdükleri de irdelenmiştir. Ayrıca spor cemiyetleri kavramı jimnastik cemiyetleri, izcilik örgütleri ve bisiklet cemiyetlerini kapsayan bir şemsiye kavram

¹² Meropi Anastassiadou, Yüzyıl Dönemecinde Selanik'te Seçkin Sporları ve Sporcu Seçkinler, Der. François Georgeon ve Paul Dumont, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak: Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler (18.-20. Yüzyıllar), çev. Maide Selen, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, 2. bs, s. 178-192.

¹³ Sabri Özçakır and Salih Başkutlu, "The Corps of Rum Scouts of Istanbul According to Ottoman Archival Documents In The Armistice Period (1918-1922)", History Studies, 11(4), p. 1299-1311; İstanbul Rum İzci Örgütü ile ilgili Yunan ana kaynakları kullanılarak oluşturulan kapsamlı bir çalışma için bkz. Anna Maria Aslanoğlu, "Staying Away from Politics, Not Foreseeing Militarism: The Case of Corps of Greek Scouts in Armistice Istanbul, 1918-1923", Boğaziçi University, Unpublished Master's Thesis, İstanbul, 2010.

¹⁴ Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "Osmanlı Rumlarında Cemiyetleşme Olgusu ve Rum Kültür Cemiyetleri: İzmir Örneği", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XIX/39 (2019-Güz), s. 395-440.

Başkutlu, S., Özçakır, S. (2020). Osmanlı İdaresi Zamanında Midilli Adasında Rumların Kurduğu Atlas ve Diyagora Jimnastik Cemiyetleri ve Nizamnameleri. ANKARAD, 1(2). s. 399-431.

olarak kullanılmıştır. Aynı dönemde Osmanlı gayrimüslim tebaası tarafından kurulan futbol kulüpleri, futbolun Osmanlı toplumunda modern sporların öncüsü bir konumda olması ve faaliyet alanının geniş olmasından dolayı araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Avrupa'da XIX. Yüzyıl Boyunca Jimnastiğin Gelişimi

XIX. yüzyılın ilk yıllarında Kuzey ve Orta Avrupa'da geliştirilen jimnastik sistemleri yeni bir vatandaşlık ve milliyet duygusunun teşviki ile, jimnastik veya egzersiz kültürünün geliştirilmesi için uygun bir ortam sağladı.¹⁵ Diğer bir ifadeyle Avrupa ülkeleri arasındaki gerilim ve çatışmalar jimnastiğin gelişimi için zemin hazırladı. Jimnastikten ulusun sağlığını, savaşa yeteneğini ve savunma gücünü geliştirmek için yararlanıldı.¹⁶

XIX. yüzyılın başında Avrupa'nın farklı ülkelerinde ortaya çıkan beden eğitimi anlayışları -jimnastik sistemleri- savaş ve askerî örgütlenmelerdeki değişikliklerden etkilenmiştir. Zira savaş artık ulusun bütün vatandaşlarının topyekûn sürdürdükleri bir cephe hattına kaymıştı. Bu açıdan ulusun her ferдинin bu mücadeleye hazır olması elzemdi. Sadece Almanya ve İsveç'te değil, aynı zamanda Danimarka'da da siyasi durumlar ve ordunun etkisi ile Avrupa devrimlerinin ve savaşların etkileri, askerî egzersizler ile fiziksel aktivitelerin birleşmesine neden oldu.¹⁷

Söz konusu jimnastik sistemlerinin yeni vatandaş yetiştirme idealleri birbirine benzerdir. Beden eğitiminin yayılması ve teşvik edilmesi için en büyük itici güçlerden birinin, savaşın gerçek veya hayali tehlikesi olduğuna şüphe yoktur. Bu, özellikle Fransız birlikleri tarafından işgal edilen Almanya, Napolyon Savaşları'nda (1803-1815) Finlandiya'yı kaybeden İsveç ve ayrıca 1807 yılında Fransa ile İngiltere arasındaki savaşa giren ve yenilen Danimarka için geçerlidir.¹⁸

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da milliyetçiliği temel alan başarılı bir jimnastik sistemi ortaya çıktı. 1862 yılında Çek Miroslav Tyrs önderliğinde yürütülen Sokol hareketi Slav uluslar arasında da popülerlik

¹⁵ Suzanne Lundvall, "From Ling Gymnastics to Sport Science: The Swedish School of Sport and Health Sciences, GIH, from 1813 to 2013", *The International Journal of the History of Sport*, 32(6), 2015, p. 789-790.

¹⁶ Gertrud Pfister, "Epilogue: Gymnastics from Europe to America", *International Journal of the History of Sport*, 26(13), October 2009, p. 2055.

¹⁷ Gertrud Pfister, "Cultural Confrontations: German Turnen, Swedish Gymnastics and English Sport - European Diversity in Physical Activities from a Historical Perspective", *Sport in Society*, 6(1), March 2003, p. 61-91.

¹⁸ Gertrud Pfister, *Cultural confrontations*, Ibid, p. 74.

Başkutlu, S., Özçakır, S. (2020). Osmanlı İdaresi Zamanında Midilli Adasında Rumların Kurduğu Atlas ve Diyagora Jimnastik Cemiyetleri ve Nizamnameleri. ANKARAD, 1(2). s. 399-431.

kazandı.¹⁹ Çek Sokol jimnastik sisteminin kurucuları Alman Turnen sistemini örnek alan jimnastik eğitmeni Friedrich Ludwig Jahn'ın jimnastik kavramlarını kendi koşullarına uyarladılar ve jimnastiğin ulusal bilinci harekete geçirmedeki gücünden yararlandılar.²⁰

XIX. yüzyıl boyunca ve sonraki dönemde genç erkeklerin askerî talimlere ve özellikle savaşa hazır hale getirilmesi ihtiyacı, başta jimnastik olmak üzere fiziksel egzersizlerin önemini artırdı. Alman Turnen ve İsveç jimnastiği önde gelen beden kültürü organizasyonları olarak hareket etti ve diğer Avrupa ülkelerine ilham verdi. Çek Sokol, Alman Turnen ve İsviçreli jimnastik öğretmenlerinden etkilenen Bulgar Yunak jimnastik hareketi Todor Yonchev tarafından vatanseverlik, militarizm, ulusal kimlik ve dayanışma etrafında şekillendirildi.²¹ Bulgaristan bağımsızlık hareketinin güçlenmesi ve ulus bilincinin gelişmesinde etkili olan Yunak Birliği Osmanlı'nın faaliyetlerini en fazla takip ettiği ve denetim altına almaya çalıştığı jimnastik cemiyetlerden biriydi.²²

Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Kurduğu Jimnastik Cemiyetleri

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat sürecinin başlamasıyla birlikte modernleşmenin etkisiyle Müslüman ve gayrimüslim tebaada siyasi, sosyal, kültürel ve sportif cemiyetler ortaya çıkmaya başladı. Osmanlı Devleti'nde Avrupa'ya nazaran geç başlayan spor cemiyetlerinin kuruluşu gayrimüslim ahali arasında ciddi manada yaygınlık göstermiştir. İlerleyen dönemlerde Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Bulgarlar arasında spor cemiyetlerinin kurulması sürekli ve düzenli bir hal almıştı. Osmanlı millet sisteminin ulusçuluk karşısında dağılmaya yüz tuttuğu bir zamanda spor cemiyetlerinin en önemli motivasyon kaynağı milliyetçilik olmuştu.²³ Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaası tarafından kurulan spor kulüplerinin üyeleri arasında

¹⁹ Velimir Sesum and Zoran Milosevic, "Sokol Movement in Vojvodina from 1869 to 1945", *Physical Education and Sport Through the Centuries*, 1(2), 2014, p. 4-18; Angela Wichmann, "Diversity versus Unity: A Comparative Analysis of The Complex Roots of the World Gymnaestrada", *International Journal of the History of Sport*, 32(4), March 2015, p. 618.

²⁰ Claire E. Nolte, *The Sokol in the Czech Lands to 1914: Training for the Nation*, Palgrave Macmillan, London, 2002, p. 5.

²¹ Vassil Girginov and Lozan Mitev, "Modernizing Bulgaria: Todor Yonchev - Middle-Class Patriot and the Assertion of a Nation", *In Reformers, Sport, Modernizers: Middle-Class Revolutionaries*, ed. J.A. Mangan, Routledge, Taylor & Francis Group, London, 2012, p. 174-176.

²² Sabri Özçakır, *Ibid*, p. 190.

²³ Nejla Günay, a.g.m., s. 917-918.

milli kimliği geliştirmek ve ulus olma bilinci aşlamak amacıyla hizmet ettiği bilinmektedir.

Osmanlı gayrimüslim tebaası tarafından kurulan jimnastik cemiyetlerini Avrupa'da XIX. yüzyıl boyunca gelişen jimnastik sistemlerinden ayrı değerlendirmek mümkün değildir. Batı'nın ilgiyle izlendiği ve örnek alındığı XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başında Osmanlı azınlıklarının kurduğu jimnastik cemiyetlerine Osmanlı Devleti daima şüpheyle yaklaşmış ve jimnastik cemiyetleri takibat altına alınmıştır. 1896 yılında Osmanlı tebaası olan Rumlar tarafından kurulan Tatabla-Heraklis Jimnastik Kulübü hakkında devlet yetkilileri geniş çaplı bir araştırma yapmıştır. Jimnastik kulübünün öğrencileri, eğitmenleri, müfredatı ve ruhsatının varlığıyla ilgili bilgiler toplanmıştır.²⁴ İstanbul'da kurulan Makabi isimli Musevi jimnastik cemiyetinin beden eğitimi amacıyla kurulmasına rağmen siyasi faaliyetler ile meşgul olduğu için Beyoğlu Mutasarrıflığı ve İstanbul Polis Müdüriyeti tarafından takip edilmekteydi.²⁵ Ayrıca İstanbul Makabi jimnastik cemiyeti Bulgar Yunak jimnastik hareketi ile iş birliği ve iletişim halindeydi.²⁶

Osmanlı Devleti'nde diğer bir azınlık grup olan Ermenilerin de jimnastik cemiyetleri vardı. Ermenilerin Rusçuk'da Truşak adında bir cemiyet kurdukları bilinmektedir. Hatta bu cemiyette silah talimlerinin yapıldığı rapor edilmiştir.²⁷ Ermenilerin Filibe'de kurdukları jimnastik cemiyeti de Bulgaristan Komiserliği tarafından yakından takip edilmiştir. Komiserlikten yazılan raporlarda Filibe'deki jimnastik cemiyetinin üyelerini kırlara çıkararak jimnastik talimi yaptırdığı, bu cemiyetin jimnastik cemiyeti olmasının zahiri olup hakikatte azasını eşkıyalığa alıstırdığı bildirilmiştir. Ayrıca Filibe'nin güvenilir ve namuslu Ermenilerinden hiç kimsenin bu cemiyete iştirak etmediği de aktarılmıştır.²⁸ Ermenilerin yurtdışında eğitim alabilecekleri okullarda jimnastik eğitiminin üst seviyelerde verilmesi ve bu okulların jimnastik eğitimiyle anılması devlet yetkililerini teyakkuza geçirmiştir. Hayrenik Gazetesi'nde çıkan yazıda Ermeni gençlerinin Fransa'nın Nantes şehrindeki mekteplere gitmeleri tavsiye ediliyor. Bu mekteplerde "meç" yani eskrim talimi öğrenebilecekleri bilgisi sansür memurları

²⁴ BOA, ZB., 340/30, R. 26/04/1324.

²⁵ BOA, DH.EUM.THR. 40/40, H. 28/06/1328. Makabi jimnastik cemiyetinin faaliyetleri için bkz. Firdes Temizgüney, "Osmanlı İstanbul'unda Siyonist Bir Cemiyet: Maccabi Jimnastik Cemiyeti", Tarih Okulu Dergisi (TOD), 12/XXXVIII, Şubat 2019, s. 339-362.

²⁶ BOA, DH.SN.THR. 11/34, H. 17/08/1328; BOA., DH.SN.THR. 8/29, H. 6/06/1328. Beyoğlu'nda bulunan Makabi Musevi Jimnastik Cemiyeti'nin gizli faaliyetleri için bkz. BOA., DH.EUM.THR., 40/40, H. 28/06/1328.

²⁷ BOA., HR.SFR.04., 827/59, M. 14/07/1908.

²⁸ BOA., A.}MTZ (04), 144/19, H. 25/05/1324; BOA., A.}MTZ.(04), 142/39, H.03/04/1324; BOA., HR.SFR.04, 235/79, M.17/07/1906.

Başkutlu, S., Özçakır, S. (2020). Osmanlı İdaresi Zamanında Midilli Adasında Rumların Kurduğu Atlas ve Diyagora Jimnastik Cemiyetleri ve Nizamnameleri. ANKARAD, 1(2). s. 399-431.

tarafından yanlış yorumlanarak jimnastik ve silah talimi olarak aktarılmıştır. Eskrim taliminin Osmanlı mekteplerinde de yaptırılmasından dolayı kaygılanmanın gereksiz olduğu anlaşılmıştır.²⁹

Osmanlı Devleti'nde jimnastiği ayrılıkçı hareketleri için kullanan milletlerden biri de Bulgarlardı. Sosyete Jimnastik Cemiyeti üyelerinin faaliyetlerini sıkı bir biçimde sürdürdükleri, talimlerine ateşli silahlarla yapılan talimleri de ekledikleri ve hatta bu talimlerin birinde birkaç kişinin el ve yüzlerinin yandığı Doğu Rumeli Vilayeti'ndeki yetkililere bildirilmiştir.³⁰ XIX. yüzyılın son çeyreğinde Bulgarların bağımsızlık ideali için çalıştığıyla alakalı şüpheler bulunan Yunak jimnastik cemiyetinin birçok yerde örgütlendiği görülmüştür.³¹ Osmanlı hükümeti konunun önemini farkındaydı. Bu açıdan Bulgar okullarında jimnastik derslerinde askerî talimlere yer verilmesinin öğrencilerin yiğitlik hissini arttırdığı ve onlara cesur bir fert olma özgüvenini aşıladığı için bu dersin okutulmasının uygun olmadığı bildirilmişti.³² Bulgaristan'da jimnastik faaliyetlerinin bağımsızlığa giden yolda bir araç olarak kullanılması imparatorlukta diğer etnik grupları da etkilemiş benziyor. Ermeni ve Yahudi jimnastik cemiyetlerinin Bulgarları desteklediği görülürken Balkanlarda Bulgarlarla rekabet içinde olan Yunanlıların jimnastik cemiyetlerinin buna sıcak bakmadığı görülmüştür. 1902 yılında Filibe'de yapılan jimnastik oyunları Rum ve Bulgar jimnastikçiler arasında gerginliklere sahne olmuştur.³³ Bulgar jimnastikçilerinin yoğun bir Yahudi nüfusun yaşadığı Selanik'te insanları örgütlemesi dikkat çekmektedir. Bulgarların jimnastik alanındaki yoğun çabaları 1910 yılında Sofya'da Hırvat, Sırp, Slav ve Yunanlıların da katıldığı Birinci Jimnastik Cemiyeti'nin toplanmasıyla sonuçlanacaktı.³⁴

Osmanlı Devleti'nde fiziksel etkinlikleri milli bilinç oluşturmak amacıyla kullanan milletlerden biri de Rumlardı. Jimnastik cemiyetleri ve Yunanistan yanlısı Rum ihtilalciler arasındaki ilk bağlantılardan biri 1893 yılında

²⁹ BOA., DH.MKT., 177/32, H.25/05/1311; Günay, a.g.m., 936.

³⁰ BOA., A.}MTZ.RŞ.. 1/10, H. 7/10/1296.

³¹ BOA., A.}MTZ (04), 147/57, H. 17/07.1324; BOA., DH.MKT, 511/2, H. 16/02/1320; BOA., Y.A.HUS. 428/56, H. 26/01/1320.

³² BOA., MF.MKT. 299/51, H. 16/07/1313; BOA., DH.ŞFR. 184/76, R. 11/09/1311; Günay, a.g.m., s. 927.

³³ "Filibe'de Rumlar tarafından teşkiline teşebbüs edilen "Olimpiya" nam cimmastik cemiyetinin Filibe civarında cimmastik talimine çıkmaları ve bunların Yunan bahriyesi tarafından iktisa eyledikleri elbiselerinin Bulgarların nazar-ı hıkd ve hasedlerini celb eylemesi yüzünden iki millet arasında esasen mevcud olan münaferet tezayüd etmiş ve şehir dahilinde ve bazı gazino ve meyhanelerde tarafeyn beyninde musademat bile vuku bulmuştur" BOA, HR.SFR.04. 423/13, M. 21/06/1902.

³⁴ BOA, DH.SN.THR. 11/34, H. 17/08/1328; BOA, DH.SN.THR. 8/29, H. 16/06/1328.

kayıtlara geçmiştir. İmparatorluğun Rum tebaasının jimnastik cemiyetlerine verdikleri isimlerle bir algı oluşturmaya çalıştığına inanan devlet yetkilileri çoğu zaman bu duruma müdahale etti.³⁵ 1912 yılında Yanya’da faaliyet gösteren Pan İronik (?) Jimnastik Cemiyeti’nin bölgedeki Rum gençleri arasında Yunan propagandası yaptığı ve ayrıca isminin de Yunan milliyetçiliği çağrıştırdığından Osmanlı Devleti’nin bölgedeki çıkarlarına zarar verdiği düşünülüyordu. Bu nedenle cemiyetin isminin değiştirilmesi istendi.³⁶ Rum gençlerinin müzik eşliğinde sürekli jimnastik hareketleri yapmaları devletin sıkı takibatı altındaydı. Bunların Etnik-i Eterya gibi ayrılıkçı örgütlerle etkileşimi olup olmadığı sık sık sorgulanırdı.³⁷ Hükümet yetkilileri tarafından yapılan araştırmalar neticesinde Rum gençlerine musiki ve jimnastik talim ettirildiği ancak bu gençlerin tanınan kişiler olduğu Etnik-i Eterya Cemiyeti’ne mensup olmadıkları rapor edilmişti.³⁸ 1906 yılında Manastır Vilayeti’ne bağlı Görice Rum Mektebi jimnastik muallimi Vasil Lostra’nın öğrencilere silah talimi yaptırdığı haberleri Osmanlı hükümetini harekete geçirmişti. Bu muallimin “erbab-ı fesat”tan olduğu ve öğretmenlikten men edilmesine karar verilmişti.³⁹ Rum Patrikhanesi öğrencilerin jimnastik dersinden mahrum kalmaması için üç seneden beri okulda görev yapan Vasil’in yerine biri tayin edilinceye kadar göreve devam etmesini istiyordu. Görice Metropolitinin bütün itirazlarına rağmen kararda herhangi bir değişiklik olmadı. Patrikhanenin, Osmanlı Devleti’nde jimnastik eğitmeni bulunmadığı için Yunan tebaasından olan bu şahsın seçildiği bilgisi devlet yetkililerini ikna etmeye yetmedi.⁴⁰ Bu kişi okullarda askerî talim yaptırdığı ve Rum öğrenciler arasında “zararlı” fikirler yaydığı için görevinden uzaklaştırıldı.⁴¹ Yunan tebaasından olan bu kişinin Osmanlı Rumları üzerinde “millî” bir bilinç oluşturmaya çalıştığı için gönderildiği anlaşılıyor.

Yunanistan’da XIX. yüzyılın ikinci yarısında kurulan gönüllü birçok derneğin Megali İdea ve irredentizm⁴² bağlamında ulusal bir rol üstlendiğini

³⁵ Ahmet Yiğit, “Jimnastik Sporunun Osmanlı Devleti’ne Girişi ve Uygulama Örnekleri”, Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları VIII. Sempozyumu, Edt.: Cengiz Buyar, Mehmet Türkmen, Nurdin Useev, Kahramanmaraş, 2019, s. 410.

³⁶ BOA., DH.İD., 132/12, H. 01/Ş/1330.

³⁷ Ahmet Yiğit, a.g.e., s. 410.

³⁸ BOA., Y.EE.KP., 10/990, H. 22/L/1317.

³⁹ BOA., TFR.I.MN., 87/8663, H. 16/M/1324.

⁴⁰ BOA., BEO., 2870/208462, H. 17/M/1324.

⁴¹ BOA., BEO., 2821/211553, H. 11/Ra/1324.

⁴² İredentizm, etnisitenin yaşadığı vatani ve aynı etnik grubun millî vatan dışında kalan soydaşlarını korumak için başka devletlerin topraklarını ilhak etmeye dayalı bir düşünce olarak tanımlanabilir. Bu kavramın kullanıldığı bir çalışma için bkz. Yusuf Ziya Bölükbaşı,

belirtmekte fayda var. Bu dernekler temel olarak Osmanlı Rumlarının yaşadığı bölgelerde faaliyet gösteriyorlardı. Gönüllü dernekler arasında yer alan spor ve özellikle jimnastik cemiyetlerinin birçoğu 1896 yılında Atina’da gerçekleşen ilk modern olimpiyat oyunları döneminde kurulmuş ve faaliyetleri arasına atıcılık ve eskrimi de almıştır. Burada jimnastik üzerindeki vurgunun özellikle askerî eğitim üzerine odaklandığını da belirtmeliyiz.⁴³

Atlas ve Diagora Jimnastik Cemiyetleri

Midilli Adası’nda⁴⁴ kurulan ilk jimnastik cemiyeti Mayıs 1908’de Dr. Theodosiadis başkanlığında “Diagoras Midilli Jimnastik Cemiyeti” ismiyle kuruldu. Cemiyetin kuruluş amacı tüzüğüne göre “jimnastiğin tüm sosyal sınıflara yayılması, sporun geliştirilmesi ve sporcuların hazırlanması” idi. Dolayısıyla bu cemiyet belirli bir sosyal sınıfın ihtiyaçlarına hizmet eden kapalı bir kulüp değil, tüm sosyal tabakalarda fiziksel egzersizin geliştirilmesini birincil hedefi olarak belirleyen bir dernekti. Bu hedeflere ulaşmak için bir spor salonu kurulması ve yıllık jimnastik oyunlarının organize edilmesi öngörülmüştü. Nitekim cemiyet gerekli tüm araçlarla donatılmış büyük bir spor salonu inşa etmeyi başardı. Spor salonunun yapılması derneklerin hayalini kurduğu ulusal bilinçle yüklü bireylerin yetiştirilmesi için önemliydi. Ancak Osmanlı hükümeti 28 ve 29 Haziran 1909’da yapılması planlanan ve Yunanistan’ın ana spor kulüplerinin de davet edildiği jimnastik oyunları için gerekli izinleri vermedi. Hatta cemiyetin faaliyetleri hükümeti rahatsız edince başkan Dr. Theodosiadis bu yönde uyarı aldı.⁴⁵

Atlas Jimnastik Cemiyeti ise 1909’un başında kuruldu. Cemiyetin başkanı, Rum milliyetçisi olarak tanınan bir isimdi. Kendisine yardımcı olan kişi

“Etnisite, Kimlik ve Dış Politika: Türkiye’nin Suriye Türkmenleri Politikası”, PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(1), 2018, s. 105-123.

⁴³ Christina Koulouri, “Voluntary Associations and New Forms of Sociability: Greek Sport Clubs at the Turn of the Nineteenth Century”, In Greek Society in the Making, 1863–1913: Realities, Symbols and Visions, 1997, p. 145-160.

⁴⁴ Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) tarafından Eylül 1462 tarihinde Osmanlı topraklarına dahil edilen Midilli Adası sahip olduğu stratejik konum itibarıyla Osmanlı Devleti için önemli bir yere sahipti. Ege denizinin kuzeydoğusunda yer alan adanın ekonomisi büyük oranda tahıl, üzüm ve zeytin yağı üretimine dayanmaktaydı. 1887 yılında adanın nüfusu 94 bin civarındaydı. Bu sayıma göre adanın nüfusu büyük oranda Hristiyan’dı. Sadece %14,5’lik kesimi Müslümandı. 1892 yılına gelindiğinde adanın nüfusu 107 bin dolayındaydı. Machiel Kiel, “Midilli”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 30, 2005, s. 11-15.

⁴⁵ Σταυρούλας Λυκιαρδόπουλος (Stavroulas Likiardopoulos), Η εκπαίδευση στη Λέσβο κατά την τελευταία περίοδο της Οθωμανοκρατίας (1800-1912) (Osmanlı Yönetiminin Son Döneminde Midilli’de Eğitim (1800-1912)), Ege Üniversitesi (Midilli) Eğitim Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008, s. 437-439.

Başkutlu, S., Özçakır, S. (2020). Osmanlı İdaresi Zamanında Midilli Adasında Rumların Kurduğu Atlas ve Diyagora Jimnastik Cemiyetleri ve Nizamnameleri. ANKARAD, 1(2). s. 399-431.

ise, Midilli Lisesi'nde öğretmen olan ve tanınmış bir popülizm takipçisi olarak bilinen Giannis Delis'ti. Atlas cemiyeti kuruluşundan hemen sonra askerî birliğe atıfta bulunan uygulamaları kabul etmeye başlamıştı. Yunan ordusunun subaylarına benzeyen üniformalar giymeleri, mangalar halinde oluşturulmaları ve Yunan bayrağına benzeyen rozetler taşımaları askerliği anımsatıyordu. Cemiyet trompet ve davul eşliğinde askerî geçit törenlerini andıran yürüyüşler düzenledi.⁴⁶

Midilli'de kurulan jimnastik cemiyetleri isimlerini Yunan mitolojisi ve antik Yunan döneminden ilham alarak almışlardı. "Atlas" Yunan mitolojisinde gökyüzünü omuzlarında tutan devin adıydı ve birçok sanat eserinde gökleri taşıyan olarak temsil edilirdi.⁴⁷ Diagora ismi ise, Antik çağların en ünlü boksörlerinden biri olan Diagoras'tan gelmekteydi. Diagoras, Antik olimpiyat oyunlarının düzenlendiği şehirler olan Olimpia, Nemea ve İstmia'da şampiyonluk kazanmıştı.⁴⁸

Her iki jimnastik cemiyetinin faaliyeti Osmanlı merkezi hükümeti tarafından takip edilmekteydi. Midilli Adası'ndaki Rum jimnastik cemiyetleri tarafından bazı kimselere askerî talimler yaptırıldığı haber alındığından gerekli incelemelerin yapılması hususunda emirler verilmişti.⁴⁹ Midilli Adası'nın da bağlı bulunduğu Cezayir Bahr-i Sefid Eyaleti Valisi Ali Ekrem Bey, Midilli'de tesis olunan Atlas ve Diagora cemiyetlerinin eskrim talimi yapmalarına izin verildiğini, gerek kasaba dahilinde gerekse haricinde askerî talimleri andıran ayak ve silah talimlerini yapmalarına ise asla izin verilmediğini sadarete bildirmişti.⁵⁰ Hükümet yetkilileri yerel idarecilerden mezkûr jimnastik cemiyetlerinin Cemiyetler Kanunu'na aykırı hareket etmelerinin önlenmesini istiyordu. Bu cemiyetlerin askerî faaliyetleri yanında sosyalizmi yayma çalışmaları yaptıkları sadarete bildirilmiştir.⁵¹ Osmanlı hükümeti Midilli'deki jimnastik cemiyetlerinde sık sık silah talimleri icra edildiği, nutuklar îrâd edildiği ve Yunanistan'a iltihak fikrinin işlendiği bilgisini alıyordu. Ancak Midilli mebusu böyle bir durumun

⁴⁶ Σταυρούλας Λυκιαρδόπουλος (Stavrulas Likiardopoulos), Ibid, p. 437-439.

⁴⁷ Axel Borchert, Multimedia Atlas Concepts. In: Cartwright W., Peterson M.P., Gartner G. (eds) Multimedia Cartography. Springer, Berlin, Heidelberg, 1999, https://doi.org/10.1007/978-3-662-03784-3_7; Atlas: Greek mythology, Encyclopedia Britannica, Erişim tarihi: 13.12.2020, <https://www.britannica.com/topic/Atlas-Greek-mythology>.

⁴⁸ Judith Swaddling, The Ancient Olympic Games, University of Texas Press, 1999, p. 81.

⁴⁹ BOA., DH.MKT., 2836/58, H. 19/Ca/1327; Günay, a.g.m., s. 932.

⁵⁰ BOA., BEO., 3532/264852, H. 19/Ra/1327.

⁵¹ Ahmet Yiğit, a.g.e., s. 411; Bayram Ali Sivaz, İttihat ve Terakki Partisinin Beden Eğitimi ve Spor Politikaları ve Uygulamaları", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2016, s. 226.

Başkutlu, S., Özçakır, S. (2020). Osmanlı İdaresi Zamanında Midilli Adasında Rumların Kurduğu Atlas ve Diyagora Jimnastik Cemiyetleri ve Nizamnameleri. ANKARAD, 1(2). s. 399-431.

olmadığını sadarete iletmişti. Hükümet yine de bu duruma karşı ihtiyatlı davranılması gerektiği düşüncesindeydi. Hükümet kanadından asker gönderilmesine “şimdilik” gerek olmadığı belirtilmiştir. Buna rağmen Osmanlı hükümetinin jimnastik cemiyetlerini bağımsızlık fikrinin işlendiği ve azınlıklar arasında ulus bilincini artırıcı bir faaliyet alanı olarak gördüğü anlaşılmaktadır.⁵²

Osmanlı Devleti'nin Midilli Adası'ndaki jimnastik cemiyetlerinin faaliyetlerini takip ettiği bir dönemde, Nisan 1909 ortalarında Midilli'yi ziyaret eden İngiltere'nin İzmir Başkonsolosu Henry D. Barnham adadaki iki jimnastik cemiyetinde gençlere Yunan ordusunda hizmet etmiş subaylar tarafından silahlı eğitim verildiğini aktarmıştı. Atlas ve Diagora jimnastik cemiyetlerinin Osmanlı Devleti'ni rahatsız eden faaliyetlerinin aday ziyaret eden İngiliz konsolosun da dikkatini çekmesi, Osmanlı hükümetinin bu cemiyetlerin faaliyetlerini takip etmesinin haklılığını da gözler önüne sermekteydi.⁵³ Yeni Tasvir-i Efkar'da Ayvalık Hadisesi ile ilgili yayınlanan haberde Midilli'de Rumların kurduğu Atlas ve Diagora isimli cemiyetlerin görünürde jimnastik yapmak hakikatte ise asker talimi yapmak amacıyla kuruldukları ve bu cemiyetlere üye olan Rumların sayısının bine ulaştığı bildirilmektedir. Midilli'nin köylerinde de şube açan cemiyetlerin özellikle pazar günleri trampet takımıyla köylere gitmeleri Osmanlı hükümetinin dikkatini çekmişti. Hatta Atlas ve Diagora jimnastik cemiyetlerinin askerî talimlerde ve ayrılıkçı faaliyetlerde buldukları yönünde haberler İstanbul basınına kadar ulaşmıştı. Durumun ciddiyeti üzerine Osmanlı hükümeti adada sıkıyönetim ilan edileceğini Vali Ali Ekrem Bey aracılığıyla Midilli'nin saygın kişilerine iletmişti. Ekrem Bey jimnastik cemiyetlerinin jimnastik dışındaki askerî talimleri ile toplu halde trampet çalarak gezmekten vazgeçmelerinin lüzumunu da beyan etti.⁵⁴

Midilli'de Rumlar tarafından kurulan Atlas ve Diagora jimnastik cemiyetlerinin hazırladıkları nizamnameyi hükümetin onayına sunmadıkları ve cemiyet üyelerinin tek tip kıyafet giyerek boru ve trampet eşliğinde askerî tarzda yürüyüş yaptıkları tespit edilmişti.⁵⁵ Midilli'de yerel Rum ahalinin silahlanıp askerî kuvvet oluşturmaya çalıştıkları haberlerinin İstanbul'a kadar ulaşması devlet bürokrasisinde ciddi rahatsızlığa neden olmuştu. Yunanistan'ın Ege adaları üzerinde yoğun diplomasi yürüttüğü bir zamanda

⁵² BOA., DH.MKT., 2658/42, M. 30/11/1908; BOA., DH.SFR., 407/38, R. 12/09/1324.

⁵³ Metin Ünver, Midilli Adası'nın İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914), Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 150.

⁵⁴ Metin Ünver, a.g.t., s. 149; Zeki Arıkan, “1909 Ayvalık Hadisesi”, Belleten, 75/272 (2011), s. 181, 182.

⁵⁵ BOA., DH.MKT. 2840/90, H. 23/05/1327.

bu tür haberler imparatorluk yetkililerini harekete geçirmiştir. Atlas ve Diagonora jimnastik cemiyetlerinin uyarıları dikkate almayarak askerî talimler yaptıkları, boru ve trampet çalarak ve çift sıra olarak köylere gittikleri yönündeki haberler yerel Müslüman halkı tedirgin etmişti. Son olarak Atlas cemiyeti üyelerinin bir Pazar günü Midilli'nin bir köyündeki propagandif faaliyetleri hükümetin sert tepki göstermesine neden oldu. Midilli'deki Rumları devrimci eylemlere kışkırtmakla suçlanan "Atlas"ın liderleri tutuklandı. Cemiyetin bütün faaliyetleri yasaklandı.⁵⁶ Aynı dönemde Ayvalık Hadisesi'nde sonra "Diagonora"da geçici olarak kapatıldı.⁵⁷ Ayrıca diğer spor derneklerinin faaliyetlerini sürdürmeleri için bazı şartlar belirlendi. Buna göre, spor derneklerinin köylerdeki faaliyetleri durduruldu. Jimnastik cemiyetlerindeki eğitmenin Osmanlı vatandaşı olması şartı getirildi. Spor derneklerinde siyasi tartışmaların yapılması, yabancı bayrakların varlığı ve yabancı liderler lehine tezahüratlar, izinsiz gezilerin yapılması ve askerî tarzda tatbikatların icra edilmesi yasaklandı. Derneklerin yapacağı tüm faaliyetlerini yetkililerin onayı doğrultusunda yapmaları ve resmî Osmanlı renklerini (kırmızı-beyaz) taşımaları kararlaştırıldı.⁵⁸

Bu kapatılma hadisesinden sonra Midilli'deki jimnastik cemiyetlerinden biri olan Atlas Jimnastik Cemiyeti üyelerine silah talimi yaptırdığı gerekçesiyle dava açıldı. Toplam 32 sanık (dört kurucu ve yirmi sekiz üye) vatanı ihanet suçundan yargılandı. Dava Midilli'de yapıldı (28 Ocak-11 Şubat 1910). Sanıkların suçlamaları kabul etmediği davada tanıklar da dinlenmişti. Tanıklar Atlas kulübü üyelerinin tek tip elbise giyip, boru ve trampet çalarak köyleri gezdiklerini ve silah atışı yaptıklarını, ayrıca cemiyet üyelerinin Yunan ordusu elbisesine benzer elbise giydiği ve taktıkları rozetlerin de Yunan bayrağını andırıldığını ifade etmişlerdi. Davada Hristiyan hakimlerinde karışmış gibi görüldüğü bir dizi sahne arkası eylemin ardından beraat kararı verildi.⁵⁹

1909 yılında Atlas ve Diagonora jimnastik cemiyetleri temsilcileri derneklerin faaliyetlerini tekrar sürdürmeleri için Osmanlı hükümetinden izin istemiştir. Söz konusu cemiyetlerin yeniden açılmasının gündeme gelmesi üzerine, Midilli'deki hükümet temsilcileri bu cemiyetlerin açılmasına itiraz etmiştir. Onlara göre, bu cemiyetler sosyalizmi yaymaya çalışmaktan başka bir şey yapmadıkları ve köylülerin jimnastikle uğraşmaya

⁵⁶ BOA., DH.SFR., 415/3, R. 28/03/1324; BOA., DH.SFR., 414/105, R. 25/03/1325; Nejla Günay, a.g.m., s. 932.

⁵⁷ BOA., DH. MKT., 2907/67, H. 05/08/1327.

⁵⁸ Σταυρούλας Λυκιαρδόπουλος (Stavrulas Likiardopoulos), Ibid, p. 437-439.

⁵⁹ Σταυρούλας Λυκιαρδόπουλος (Stavrulas Likiardopoulos), Ibid, p. 437-439; Nejla Günay, a.g.m., s. 932-935.

vakitlerinin olmaması sebebiyle gereksizdi.⁶⁰ Ancak, adadaki hükümet temsilcilerinin çabaları yetersiz kalmış, her iki cemiyetin de nizamnameleri hükümetin onayından geçtikten sonra faaliyetlerine devam etmişlerdir.⁶¹

Midilli Rumları hedef kitlelerine ulus bilinci aşılarmayı ve milli kimlik oluşturmayı fiziksel egzersizler üzerinden jimnastik cemiyetleri aracılığıyla yapmayı tercih etmişti. Rumlar yalnızca jimnastik cemiyetlerini değil, kültür ve yardımlaşma cemiyetlerini de benzer biçimde hedef şaşırtmak amacıyla kullanmışlardır. Cemiyetler Kanunu'nun kabulünün ardından siyasi cemiyet teşkilinin yasaklanması ile, Rumların isim değiştirme yoluna giderek Osmanlı idarecilerinin hedefi olmamak adına hayırsever ve kültürel pelerin altında faaliyetlerine devam ettikleri de bilinmektedir.⁶² Hatta Anadolu Rumlarının sıklıkla tek bir çatı altında kurdukları sanat ve spora yönelik cemiyetler Rumların kültürel kimlik söylemlerinin bir parçası olarak Helenizm ideolojisinin gelişmesine ve yayılmasına hizmet etmiştir. Osmanlı coğrafyasında yaşayan Rumlar, müzik ve sporun bazen de jimnastiğin iç içe olduğu bir örgütlenme yapısı kurmuşlardır.⁶³

Atlas ve Diagora Jimnastik Cemiyetlerine Ait Nizamnamelerin İçeriği

Atlas Jimnastik Cemiyeti Nizamnamesi 26 maddeden oluşmaktadır. Nizamnamenin 1. maddesinde Atlas Jimnastik Cemiyeti'nin kuruluş amacı açıklanmıştır. Buna göre, bu cemiyet adada yaşayan herkesi jimnastikle tanıştırmayı hedeflemişti. Bunun için Midilli'de bir talimhane tesis edilecekti. Cemiyet, hükümet temsilcilerinin gözetiminde yıllık jimnastik oyunları tertip edecekti. Cemiyetin yapacağı faaliyetler askerî talimler şeklinde olmayacaktı. Nizamnamenin 2 ila 5. maddelerinde cemiyet azaları hakkında bilgi verilmiştir. Cemiyet azalığına kadınlar da dahil olabilecekti. Fahri aza, daimi aza ve muhabere azası şeklinde üç kısma ayrılmıştı. Cemiyetin fahri azası idare heyeti tarafından seçilecekti. Her Midillili veya Midilli'de oturan yabancı kişiler idare heyetinin onayından sonra cemiyetin daimi azalığına seçilebilecekti. Cemiyete üye olan yabancı uyruklu kişilerin idari işlere müdahale hakkı olmayacaktı. Cemiyetin idare heyeti azalığına ise ancak Osmanlı vatandaşı olan kişiler seçilecekti. Cemiyete bir yıllık abone olma bedeli bir gümüş mecdiye olarak kararlaştırılmıştı. Daimi azaların jimnastikhanede eğitimlere katılması ve cemiyetin her türlü aktivitesinde bulunması gerekmekteydi. Cemiyetin daimi azaları ile alakalı

⁶⁰ "...köylülerin jimnastik yapmaya vakitleri müsait olmadığı gibi buna ihtiyaçları da bulunmadığı ve köylerdeki kulüplerin avam-ı ahali arasına sosyalizm fikirlerini ilka etmeye çalıştıkları" BOA., DH.MKT., 2852/89, H. 03/06/1327.

⁶¹ BOA., DH. MKT., 2907/67, H. 05/08/1327.

⁶² Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, a.g.t., s. 91.

⁶³ Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, a.g.t., s. 135.

Başkutlu, S., Özçakır, S. (2020). Osmanlı İdaresi Zamanında Midilli Adasında Rumların Kurduğu Atlas ve Diyagora Jimnastik Cemiyetleri ve Nizamnameleri. ANKARAD, 1(2). s. 399-431.

diğer görev ve hukuki düzenlemeler nizamnamenin 4. maddesinde açıklanmıştır. Muhabere azası ise cemiyetin merkez idaresi haricinde yer alan Midillililer arasında idare heyeti tarafından seçilecekti. Bunlar daimi azaların hukuklarına tabi olacaktı. Nizamnamenin 6 ila 9. maddeleri cemiyetin idare heyeti hakkında bilgi vermektedir. İdare heyeti bir başkan bir başkan yardımcısı, iki kâtip, bir sandık emini, iki nazır ve dört müsteşar olmak üzere 11 kişiden oluşacaktı. Cemiyetin idare heyetine seçilebilmek için Osmanlı vatandaşı olmak şartı vardı.⁶⁴

Nizamnamenin 10. maddesi cemiyetin yıllık toplantıları hakkında bilgi vermektedir. Buna göre cemiyetin ilgili kurulları her yıl eylül ayında iki sefer toplanacaktı. Bu toplantılar esnasında cemiyetin idari işleri görüşülecekti. Nizamnamenin 11. maddesinde cemiyet ve idare heyeti başkanının, 12. maddesinde başkan yardımcısının 13 ve 14. maddelerinde katiplerin, 15. maddesinde sandık emininin ve 16. maddesinde jimnastikhane nazırlarının görev ve yetkilerinden bahsedilmiştir. Nizamnamenin 19. maddesinde cemiyet tarafından tertip edilecek oyunların usul ve esasları hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre cemiyet her yıl mart veya nisan ayında oyunlar tertip eder. Bu oyunların ve gezintilerin içeriği hükümet yetkililerinin onayına sunulacaktı. Oyunlarda askerî üniformayı andıracak kıyafetler kullanılmayacaktı. Oyunlar neticesinde başarı elde eden oyunculara madalya takdim edilecekti. Nizamnamenin 20 ila 27. maddeleri cemiyetin genel hükümleriyle alakalıdır. Cemiyet hiçbir surette siyaset ile uğraşmayacaktı. Cemiyetin kendisine ait sancağında “Atlas” kelimesi yazılı bulunacaktı. Cemiyet hükümetin denetimine sürekli açık olacaktı. Cemiyet yapacağı etkinlikleri bir gün öncesinde hükümet temsilcilerine bildirecekti. Özellikle nizamnamenin 24. maddesi hükümetin çekincelerini gidermeye yönelik bir hüküm içermektedir. Buna göre cemiyetin yapacağı faaliyetler esnasında askerî tarzda hareketler icra edilmeyecek, ayak talimleri yapılmayacak, boru ve trampet çaldırılmayacak, başka ülkelere ait bayrak ve işaretler bulundurulmayacaktı. Cemiyet tarafından hazırlanan nizamname hükümet yetkililerinin onayına sunulmuş, yapılan bazı değişiklikler neticesinde kabul edilmiştir.⁶⁵ Görüldüğü gibi Atlas jimnastik cemiyeti resmi onay almak adına Osmanlı otoritelerinin uygun görmediği bölümleri değiştirmişlerdir.

Diyagora Jimnastik Cemiyeti Nizamnamesi 32 madde içermektedir. Nizamnamenin 1 ve 2. maddelerinde cemiyetin amacı açıklanmıştır. Buna göre Midilli adasında teşkil olunacak bu cemiyet vasıtasıyla sağlam bir vücuda sahip bireylerin yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Bu maksadın

⁶⁴ BOA., DH. MKT., 2907/67, H. 05/08/1327.

⁶⁵ BOA., DH. MKT., 2907/67, H. 05/08/1327.

gerçekleştirilmesi için adada denize yakın bir yerde jimnastikhane inşa edilmesi planlanmıştı. Bunun dışında hükümetin bilgisi ve izni dahilinde diğer jimnastik cemiyetleriyle yılda bir defa olmak üzere bazı oyunlar tertip edilecekti. Nizamnamenin 3 ila 5. maddelerinde cemiyetin azaları ve onların yetkileri açıklanmıştır. 6 ila 9. maddelerde cemiyetin idare heyetinin görev ve yetkilerinden bahsedilmiştir. 10. maddede cemiyetin yılda iki kez toplanacağı belirtilmiştir. 11 ila 13. maddelerde cemiyette görevli reis, başkatip ve sandık eminin görevleri açıklanmıştır. Nizamnamenin 14. maddesinde jimnastikhane müfettişinin görev ve yetkilerine değinilmiştir. Buna göre, müfettiş jimnastikhane bulunan aletlerin cinsi ve sayısı ile alakalı bir defter tutacak ve ihtiyaç duyulan malzemeleri jimnastikhane müdürüne teslim edecekti. 15. madde jimnastikhane müdürüyle alakalıydı. Jimnastikhane müdürü cemiyetin idare heyeti tarafından tayin edilirdi. Bu göreve gelmek için Osmanlı vatandaşı olmak şartı aranıyordu. 16. madde jimnastikhane uyulması gereken kurallar ile alakalıydı. 17. madde tedkik komisyonundan bahsediyordu. 18. madde ise cemiyetin yaptırdığı gezintileri izleyen memurun göreviyle alakalıydı. Osmanlı hükümeti için bu madde çok önemliydi. Gezintilerin askerî tarzda olmaması gerekiyordu. Nizamnamenin 19. maddesi cemiyetin fahri reisi, 20. maddesi ise cemiyete bağış yapacaklar hakkında bilgi vermektedir. 21. maddeye göre Pazar günleri cemiyetin özel günü ilan edilmişti. 22 ve 23. maddelerde oyunlarda eğitilecek kişiler hakkında bilgi verilmektedir. 24. madde müsabakalar ile alakalıdır. Bu madde yarışmaların nasıl ve ne şekilde yapılacağı ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Yarışmalar hükümet gözetiminde yapılacağı ve giyilen kıyafetlerin askerî tarzda olmayacağı özellikle belirtilmiştir.⁶⁶

Nizamnamenin 25 ila 32. maddeleri cemiyetin genel hükümleriyle alakalıdır. Cemiyet hiçbir surette siyaset ile uğraşmayacaktı. Cemiyetin kendisine ait mühründe “Diagora” kelimesi yazılı bulunacaktı. Cemiyet sürekli hükümetin denetimine açık olacaktı. Cemiyet yapacağı etkinlikleri bir gün öncesinde hükümet temsilcilerine bildirecekti. Özellikle nizamnamenin 28. maddesi hükümetin çekincelerini gidermeye yönelik bir hüküm içermektedir. Buna göre cemiyetin yapacağı faaliyetler esnasında askerî tarzda hareketler icra edilmeyecek, ayak talimleri yapılmayacak, boru ve trampet çaldırılmayacak, başka ülkelere ait bayrak ve işaretler bulundurulmayacaktı.⁶⁷

XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren sportif cemiyetlerin Rumlar arasında yaygınlık gösterdiği bilinmektedir. Midilli gibi Batı dünyası ile sürekli etkileşim halinde olan, ticari potansiyeli yüksek bir bölgenin bu

⁶⁶ BOA., DH. MKT., 2907/67, H. 05/08/1327.

⁶⁷ BOA., DH. MKT., 2907/67, H. 05/08/1327.

Başkutlu, S., Özçakır, S. (2020). Osmanlı İdaresi Zamanında Midilli Adasında Rumların Kurduğu Atlas ve Diagora Jimnastik Cemiyetleri ve Nizamnameleri. ANKARAD, 1(2). s. 399-431.

olgudan geri durması mümkün değildi. Adada kurulan jimnastik cemiyetleri bunun bir kanıtıdır. Atlas ve Diagora jimnastik cemiyetlerine ait nizamnameler içerik yönünden benzerlik taşıyordu. Her iki nizamnamede de cemiyetlerin hedef kitlesi Rum gençleriydi. Bu cemiyetlerin nizamnameleri incelendiğinde Osmanlı hükümetinin çekinceleri dikkate alınarak hazırlanmış görülecektir. Her iki nizamnamede cemiyet üyelerinin militarist bir algı ile hareket etmeyecekleri özellikle belirtilmiş olsa da Rum gençleri arasında ortak bir aidiyet duygusu yaratmayı hedefledikleri bir gerçektir.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılda başlayan ve Batı'daki örneklerine benzer biçimde kurulan kulüp, dernek, cemiyet vb. yapılar, 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'nun getirdiği dernek kurma hak ve özgürlüğü ile meşruiyet kazanıyordu. Cemiyetler Kanunu ile milliyet farkına dayalı cemiyetlerin kurulması yasaklanmaktaydı. Ancak XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarında içerisinde spor cemiyetinin de olduğu ve üyelerine ulus bilincini aşlamayı hedefleyen çok sayıda cemiyetin varlığından söz edilebilir. Bilhassa Osmanlı gayrimüslim tebaası tarafından kurulan spor kulüpleri, (jimnastik cemiyetleri, bisiklet cemiyetleri ve izcilik örgütleri) hedef kitlelerine ulus bilinci aşlamayı ve milli kimlik oluşturmayı fiziksel egzersizler üzerinden yapmayı tercih etmişti. Fiziksel egzersizlerin kitleleri harekete geçirmedeki gücü Osmanlı gayrimüslim tebaası tarafından etkili bir biçimde kullanılmaktaydı.

Osmanlı Rumlarının Midilli'de kurmuş oldukları Atlas ve Diagora jimnastik cemiyetlerinin asker talimi biçimindeki faaliyetleri Osmanlı merkezi otoritesini tedirgin etmekteydi. Midilli Rumlarının jimnastik cemiyetleri bünyesinde askerî bir kuvvet oluşturabileceği inancı bizzat Cezayir-i Bahri Sefid valisi Ali Ekrem Bey'in duruma el koymasına neden olmuştu. Atlas ve Diagora jimnastik cemiyetlerinin faaliyetlerine devam edebilmeleri için yeni hazırladıkları nizamnamelerinin Osmanlı idaresi tarafından uygun görülmesi gerekmekteydi. Atlas ve Diagora jimnastik cemiyetlerinin nizamnameleri askerî tarzda hareketler içermemek ve ada dahilinde yürüyüşler yapmamak, boru ve trampet çalmamak ve ayrıca başka ülkelere ait bayrak ve işaretler bulunmamak kaydıyla onaylanmıştı. Osmanlı yöneticileri jimnastik cemiyetlerinin faaliyetlerini sürekli gözetim altında tutmuştu. XIX. yüzyılın son çeyreğinde Bulgaristan ve Doğu Rumeli'de örgütlenen Yunak Birliği Bulgar bağımsızlık hareketinde aktif rol almıştı. Gerek Bulgar Yunak deneyimi ve gerekse aynı dönemde Osmanlı azınlıklarının sporun farklı formlarını milli kimlik inşası ve ulus bilincini arttırmak amacıyla kullanması Midilli Rumlarının daha büyük bir örgütlenme kurmasını önlemek adına Osmanlı yöneticilerini harekete geçirmişti. Rumların Midilli'de jimnastik cemiyetleri aracılığıyla yürüttükleri faaliyetlerinin, XIX. yüzyıl

Başkutlu, S., Özçakır, S. (2020). Osmanlı İdaresi Zamanında Midilli Adasında Rumların Kurduğu Atlas ve Diyagora Jimnastik Cemiyetleri ve Nizamnameleri. ANKARAD, 1(2). s. 399-431.

boyunca Avrupa'da ortaya çıkan jimnastik anlayışlarından etkilendiğini görmek mümkündür. Genç erkeklerin askerî talimlere ve özellikle savaşa hazır hale getirilmesi ihtiyacı, başta jimnastik olmak üzere fiziksel egzersizlerin önemini artırdı. Önde gelen beden kültürü organizasyonları olan Alman Turnen ve İsveç jimnastiği tüm Avrupa'ya olduğu gibi Osmanlı Rumlarının kurduğu jimnastik cemiyetlerine de ilham verdi.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO.)

2870/208462; 2821/211553; 3532/264852.

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemî Evrakı (DH.EUM.THR.)
40/40.

Dahiliye Şifre Kalemî (DH.ŞFR.)

407/38; 415/3; 414/105; 184/76.

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.ID.)

132/12.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT.)

1044/43; 2907/67; 2658/42; 2840/90; 2836/58; 2852/89; 511/2.

Dahiliye Nezareti Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalemî (DH.SN.THR.)

11/34; 8/29

Hariciye Nezareti Paris Sefareti Belgeleri (HR.SFR.04.)

827/59; 423/13; 235/79.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT.)

911/46; 299/51.

Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı (TFR.I.MN.)

87/8663.

Sadaret Bulgaristan Evrakı (A.}MTZ (04))

147/57; 144/19; 142/39.

Sadaret Rumeli-i Şarki Evrakı (A.}MTZ.RŞ..)

1/10.

Yıldız Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.)

428/56.

Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı (Y.EE.KP.)

10/990.

Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB.)

340/30.

Araştırma Eserler

ANASTASSIADOU Meropi, Yüzyıl Dönemecinde Selanik'te Seçkin Sporları ve Sporcu Seçkinler, Der. François Georjeon ve Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*

Başkutlu, S., Özçakır, S. (2020). Osmanlı İdaresi Zamanında Midilli Adasında Rumların Kurduğu Atlas ve Diyagora Jimnastik Cemiyetleri ve Nizamnameleri. ANKARAD, 1(2). s. 399-431.

Yaşamak: Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler (18.-20. Yüzyıllar), cev. Maide Selen, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, 2. bs, ss. 175-193.

ARIKAN Zeki, "1909 Ayvalık Hadisesi", *Belleten*, 75/272 (2011), ss. 159-189

ASLANOĞLU Anna Maria (2010), *Staying away from politics, not foreseeing militarism: The case of Corps of Greek Scouts in Armistice Istanbul, 1918-1923*, Boğaziçi University, Unpublished master's thesis, İstanbul.

"Atlas: Greek mythology" *Encyclopedia Britannica* (Erişim tarihi: 13.12.2020), <https://www.britannica.com/topic/Atlas-Greek-mythology>.

BORCHERT Axel (1999), *Multimedia Atlas Concepts. In: Cartwright W., Peterson M.P., Gartner G. (eds) Multimedia Cartography. Springer, Berlin, Heidelberg, https://doi.org/10.1007/978-3-662-03784-3 7.*

BÖLÜKBAŞI, Yusuf Ziya, "Etnisite, Kimlik ve Dış Politika: Türkiye'nin Suriye Türkmenleri Politikası", *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/1 (2018), ss. 105-123.

CİHANGİR Çiğdem Kılıçoğlu, *"İkinci Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Anadolu'da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Rum Örgütlenmeleri (1908-1922)"*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2017.

CİHANGİR Çiğdem Kılıçoğlu, "Osmanlı Rumlarında Cemiyetleşme Olgusu ve Rum Kültür Cemiyetleri: İzmir Örneği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/39 (2019-Güz), ss. 395-440.

GEORGEON François & DUMONT Paul (2000), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak: Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler*, İletişim Yayınları, İstanbul.

GIRGINOV Vassil and MITEV Lozan (2012), "Modernizing Bulgaria: Todor Yonchev - Middle-Class Patriot and the Assertion of a Nation", In *Reformers, Sport, Modernizers: Middle-Class Revolutionaries*, Ed. J.A. Mangan, Routledge, Taylor & Francis Group, London, pp. 162-184.

GÜNAY Nejla, "Osmanlı Devleti'nde Kurulan Spor Cemiyetleri ve Jimnastik Derslerinin Milliyetçilik Hareketlerindeki Rolü", *Belleten*, 81/292 (2017), ss. 917-946.

HANİOĞLU M. Şükrü, "Cemiyet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 9 (1993), ss. 329-331.

SWADDLING Judith (1999), *The Ancient Olympic Games*, University of Texas Press.

KIEL Machiel, "Midilli", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 30 (2005), ss. 11-15.

KOULOURI Christina, "Voluntary Associations and New Forms of Sociability: Greek Sport Clubs at the Turn of the Nineteenth Century", *Greek Society in the Making, 1863-1913: Realities, Symbols and Visions*, 1997, pp. 145-160.

ΛΥΚΙΑΡΔΟΠΟΥΛΟΣ Σταυρούλας (Likiardopoulos Stavroulas), *Η εκπαίδευση στη Λέσβο κατά την τελευταία περίοδο της Οθωμανοκρατίας (1800-1912) (Osmanlı Yönetiminin Son Döneminde Midilli'de Eğitim (1800-1912))*, Ege Üniversitesi (Midilli) Eğitim Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008

LUNDVALL Suzanne Lundvall, "From Ling Gymnastics to Sport Science: The Swedish School of Sport and Health Sciences, GIH, from 1813 to 2013", *The International Journal of the History of Sport*, 32/6 (2015), pp. 789-799.

NOLTE Claire E., *The Sokol in the Czech Lands to 1914: Training for the Nation*, Palgrave Macmillan, London, 2002.

Başkutlu, S., Özçakır, S. (2020). Osmanlı İdaresi Zamanında Midilli Adasında Rumların Kurduğu Atlas ve Diyağora Jimnastik Cemiyetleri ve Nizamnameleri. ANKARAD, 1(2). s. 399-431.

- ÖZÇAKIR Sabri, “‘Heroes! Bring Happiness to Your Motherland! Long Live the Yunaks’: The Bulgarian Yunak Gymnastics Movement in the late Ottoman Period”, *The International Journal of the History of Sport*, 36/2-3 (2019), pp. 186-206.
- ÖZÇAKIR Sabri and BAŞKUTLU Salih, “The Corps of Rum Scouts of Istanbul According to Ottoman Archival Documents In The Armistice Period (1918-1922)”, *History Studies*, 11/4 (2019), pp. 1299-1311.
- PFISTER Gertrud, “Epilogue: Gymnastics from Europe to America”, *International Journal of the History of Sport*, 26 /13 (2009), pp. 2052-2058.
- PFISTER Gertrud, “Cultural confrontations: German Turnen, Swedish Gymnastics and English Sport-European Diversity in Physical Activities from a Historical Perspective”, *Sport in Society*, 6/1 (2003), pp. 61-91.
- SESUM Velimir and MILOSEVIC Zoran, “Sokol Movement in Vojvodina from 1869 to 1945”, *Physical Education and Sport Through the Centuries*, 1/2 (2014), pp. 4-18.
- SİVAZ Bayram Ali, “İttihat ve Terakki Partisinin Beden Eğitimi ve Spor Politikaları ve Uygulamaları”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2016.
- SÜME Mehmet ve ÖZSOY Selami, “Osmanlı’dan günümüze Türkiye’de bisiklet sporu”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (2010), ss. 345-360.
- SWADDLING Judith, *The Ancient Olympic Games*, University of Texas Press, 1999.
- TEMİZGÜNEY, Firdes, “Osmanlı İstanbul’unda Siyonist Bir Cemiyet: Maccabi Jimnastik Cemiyeti”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 12/XXXVIII (2019), ss. 339-362.
- TOPRAK Zafer, “1909 Cemiyetler Kanunu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt I (1985), ss. 205-208.
- ÜNVER Metin, “Midilli Adası’nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- WICHMANN Angela, “Diversity versus Unity: A Comparative Analysis of The Complex Roots of the World Gymnaestrada”, *International Journal of the History of Sport*, 32/4 (2015), pp. 614-629.
- YİĞİT Ahmet, “Jimnastik Sporunun Osmanlı Devleti’ne Girişi ve Uygulama Örnekleri”, *Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları VIII. Sempozyumu*, Editörler: Cengiz Buyar, Mehmet Türkmen, Nurdin Useev, Kahramanmaraş, 2019, ss. 385-415.

Ek 1: Midilli’de 1908 senesi Eylül’ünde te’sîs olunan Atlas Jimnastik Cem’iyyetinin nizâm-nâmesi⁶⁸

Birinci madde – Maksadı bi’l-cümle ahaliye jimnastik fenninin ta‘mimi ile masarî’in tehiyyesinden ibaret olmak üzere Midilli’de “Atlas Jimnastik” cemiyeti namıyla bir cemiyet tesis olunur işbu maksadın hayr-ı husulüne vesait evvelen münhasıran jimnastik talim ve taallümüne mahsus olan alat ve edevata malik bir talimhanenin Midilli’de tesisi saniyen jimnastik fenninin azaya tedris ile hükümete ihbar-ı madde olunarak bir memur-ı mahsus terfîk edilmek ve meşîyyet-i askeriye ve askerî talimleri şeklinde olmamak üzere beray-ı tenezzüh gezintiler tertibi salisen hükümet-i

⁶⁸ BOA., DH. MKT., 2907/67, H. 05/08/1327.

Başkutlu, S., Özçakır, S. (2020). Osmanlı İdaresi Zamanında Midilli Adasında Rumların Kurduğu Atlas ve Diyagora Jimnastik Cemiyetleri ve Nizamnameleri. ANKARAD, 1(2). s. 399-431.

mahalliyenin taht-ı nezaretinde olmak üzere “Atlas” namıyla senevi oyunlar icrasını yani idman-ı bedeni oyunları tertibi rabian cemiyet azalarının sair jimnastik cemiyetlerinin oyunlarına iştiraki ve hamisen sair jimnastik cemiyetleriyle münasebatda bulunulması.

Aza-yı cemiyet

İkinci madde – Cemiyet azalığına zümre-i nisvandandan kabul olunarak aza-yı fahriye aza-yı muntazama ve aza-yı muhabere namlarıyla üç kısma takسیم olunur.

Cemiyetin aza-yı fahriyesi

Üçüncü madde – Cemiyetin aza-yı fahriyesi heyet-i idare tarafından intihab olunur saniyen aza-yı fahriye aza-yı muntazamanın kaffe-i hukukuna malik olmağla beraber taahhüdatından muaf olurlar salisen cemiyetin mak-sadına nailiyet hususunda hıdemat-ı fevka`l-adede bulunanlar aza-yı fahriye intihab olunur

Aza-yı muntazama

Dördüncü madde – Her Midillili veya Midilli`de mukim yabancı heyet-i idareye beyandan sonra muntazam aza intihab olunabilir şu kadar ki Atlas kulübü münhasıran bir Osmanlı kulübü olup kavanin ve nizam-ı Osmaniye nin kaffe-i ahkamına tabi bulunduğundan kulübün heyet-i idaresi azalığına münhasıran tebea-i Osmaniye den olan zevat tayin edilecek ve kulübe tebea-i ecnebiyeden dahil olacak zevatın umur-ı idareye asla müdahaleye hakkı olamayacaktır saniyen bir senelik abone bedeli bir dane sim mecidiyeden ibaretdir cemiyetin mebdе`i Temmuz`un onuncu gününden itibar olunmuşdur salisen aza-yı muntazama jimnastikhaneye devam ile idman-ı beden eder ve gezintilerle huruclara ve oyunlara ve cemiyetin her dürlü rüsumuna iştirak eder rabian rüsum zamanlarında nişane-i mahsusayı giyerler hamisen aza beynindeki hukuk ve vezaif müsavidir sadisen her sal-i cedidin ilk üç aylık müddeti zarfında abone bedelini tediye etmek lazımdır işbu mühletin hitamından sonra heyet-i idarenin abonesini tediye etmeyi cemiyetden ihracda hakkı vardır sabian heyetin her dürlü kararına tebeyyet etmek lazımdır saminen mesail-i mühimmeden dolayı heyet-i idareye tahriren müracaat ile cemiyetin fasl-ı mahsusunda zikr olunacağı vechile ictima-ı umumisini talep edebilirler ictima-ı umuminin davetine istida la-ekall elli aza-yı muntazama tarafından imza edilmek iktiza eder dokuzuncusu gerek jimnastikhanede gerek gezintilerde gerekse oyunlar zamanında etvar ve hareket-ı na-layıkandede bulunan azalar cemiyetden ihrac olunur onuncusu iras-ı fitne eden veya cemiyetin işbu talimatına muhalif hareketda bulunan azaların ihracları heyet-i idarenin salahiyeti dairesindedir on birincisi ihrac olunan azalar istidaları heyet-i idarece kabul olunursa tekrar cemiyete dahil olabilirler on ikincisi cemiyet sandığından maaş

Başkutlu, S., Özçakır, S. (2020). Osmanlı İdaresi Zamanında Midilli Adasında Rumların Kurduğu Atlas ve Diyagora Jimnastik Cemiyetleri ve Nizamnameleri. ANKARAD, 1(2). s. 399-431.

alanlar cemiyete aza-yı muntazama olarak kabul olunmazlar on üçüncüsü azalıkdan çekilen veya ihrac olunanlara abone bedeli iade olunmaz azadan hiçbiri jimnastikhanenin alat ve edevatından bir şey alamaz

Aza-yı muhabere

Beşinci madde – Cemiyetin merkez idaresi haricinde mukim Midilliler heyet-i idare tarafından aza-yı muhabere intihab olunur aza-yı muhabere aza-yı muntazamanın hukuk ve taahhüdâtına tabidirler.

Heyet-i idare

Altıncı madde – Cemiyet cümlesi behemehal tebea-i Osmaniyeden olmak şartıyla bir reis bir reis-i sani umumi ve (...) iki katib bir sandık emini iki nazır dört müsteşar yani on bir azalık heyet tarafından idare olunur

Yedinci madde – Heyet-i idare her sene Eylülü'nün dördüncü Pazar günü abone bedelini te'diye eden azaların ictima'-ı umimisinde re'y- hafi ve ekseriyet-ara ile intihab olunur bu sûretle intihab olunan heyet-i idare azası atideki haftada in'ikad ederek miyanelerinden re'y-i hafi ile reis-i sani katibler nazırlar sandık emini intihab olunur heyetin intihab olunan azalarından birinin intihabının adem-i kabulü takdirinde en ziyade re'y kazanan kimse ile istibdal olunur

Sekizinci madde – Heyet-i idare her bir defa muntazaman in'ikad eder maffih reisin veya iki azanın talebi üzerine fevkalade olarak in'ikad eder heyet-i idarenin temamiyeti reis ya reis-i sani veya katib-i umumi aralarında olmak şartıyla altı azanın mevcudiyetiyle kaim olur kararlar ekseriyet-ara ile ittihaz olunur tesavi-i ârâ takdirinde mesele gelecek in'ikadda talik olunur red olunan teklif aynı in'ikadda mevzu-ı bahs olamaz iki defa red olunan bir teklif altı ay mürrur etmeden tekrar mevki-i müzakereye konulamaz. Bir aza istifa ettiği takdirde en ziyade re'y kazanan kimse ile istibdal olunur heyet-i idare azasından biri dört muntazam in'ikad müddetince meclise gelmediği halde istifasını vermiş gibi add ve hemen istibdâl olunur kulüb azası arasında husul-i uhuvvet ve devam-ı muhadenete mani olacak suretde ef'al ve akvale cür'et eden ve cemiyetin talimat dairesinde devamına mani olan aza ekseriyet-i mutlaka ile azl ve derakab diğer ile istibdal olunur.

Dokuzuncu madde – Bütçenin kalem-i mahsusundan vuku bulacak mesarîf-i fevka'l-ade heyet-i idare kararıyla icra edilir işbu kalemin tükenmesi halinde heyet tahsisat-ı mukteziye hakkında karar verebilir.

İctimaat

Onuncu madde – Cemiyetin senevi Eylül ayında iki ictima-ı umumisi vardır biri heyet-i idarenin teslim-i hesabını dinleyüp üç aza bir heyet-i teftişiyeye intihab etmek üzere Eylül ayının ikinci Pazar günü diğer heyet-i

Başkutlu, S., Özçakır, S. (2020). Osmanlı İdaresi Zamanında Midilli Adasında Rumların Kurduğu Atlas ve Diyagora Jimnastik Cemiyetleri ve Nizamnameleri. ANKARAD, 1(2). s. 399-431.

teftişiyenin mazbatasını dinleyüp heyet-i idare azasını intihab etmek üzere Eylül ayının dördüncü Pazar günü heyet-i idarenin tensibiyle cemiyet-i fevkalade olarak ictima edebilir böyle fevkalade meclis akdi elli azanın tahiren talebiyle de kabil olabilir cemiyetin tamamıyeti azasının sülüsü ile kaim olur cemiyetin her ictimai gerek jimnastikhanede ve gerek kasabanın nikat-ı merkezîyesinde ta'lik olunan ilannameleriyle ihbar olunur ictimaat-ı umumiyede kararlar ekseriyet-ara ile ittihaz olunur tesavi-i ârâ halinde mesele gelecek ictimaa ta'lik ve te'hir olunur.

Reis

Onbirinci madde – Reis cemiyet ile heyet-i idareye riyaset eder in'ikadların zabıtnameleri ve aza-yı fahriyenin şehadetnameleriyle bilcümle evrakda vaz-ı imza eder huzur-ı hükümetde cemiyetin vekili olup heyet-i idarenin emriyle mukavelenameleri imza ve istikrazat akd eder ve lazım-ı tediye emirlerini imzalayıp senevi bûdcede muayyen veya fevkalade mesarîfin tediyesini emr eder heyet-i idare ile maan her sene bûdcesini tanzim ile nizamnamenin ahkamını katiyen hıfz ve ifasına itina eder.

Reis-i sani

Onikinci madde – Reis-i sani reisin hin-i gıyabında aynı hukuk ve taahhüdât ile anın yerine vekaleten ifa-yı memuriyet eder reis-i saninin gıyabında katib-i umumi anın yerine kaim olur.

Katib-i umumi

Onüçüncü madde – Cemiyete irsal olunan evrakı kabul eder cemiyetin mekatibesini ifa eder cemiyetin defatir-i mütenevviyası evrak ve mührü katib-i umuminin taht-ı tasarrufunda bulunur heyet-i idare in'ikadıyla cemiyet-i ictimaiyenin zabıtnamelerini tanzim eder.

İn'ikadat zabıtnameleri ve aza-yı fahriye şehadetnameleriyle cemiyetin evrakını reis ile maan imzalar katib-i umumi varid olan ve irsal kılınan evrakın kaydına mahsus defteri aza sicilini muhsin ve vahib fihristini dahi tanzim eder katib-i umuminin gıyabında bir katib-i muhassas ifa-yı memuriyet eder

Katib-i muhassas

Ondördüncü madde – Katib-i muhassas katib-i umumiye muavenet eder ve anın gıyabında yerine kaim olur katib-i muhassasın gıyabında reisin daveti üzerine heyet-i idare azasından biri vekaleten ifa-yı memuriyet eder

Sandık emini

Onbeşinci madde – Sandık emini cemiyetin varidatının yani abone bedeli ve muhiye (?) ile ihsanların kaydına mahsus tahsil koçanlarıyla memuriyetine muktezi bilcümle defatiri tutar reis ya katib veya nazır tarafından mûmza tediye emirleri hükmüyle jimnastikhaneye aid mesarîfin tediyesini

Başkutlu, S., Özçakır, S. (2020). Osmanlı İdaresi Zamanında Midilli Adasında Rumların Kurduğu Atlas ve Diyagora Jimnastik Cemiyetleri ve Nizamnameleri. ANKARAD, 1(2). s. 399-431.

icra eder her üç ay nihayetinde cemiyetin varidat ve mesarifatını irac eden bu layiha bittanzim heyet-i idareye arz eder Eylülün ilk on gününde dahi sal-i mazi muvazene defterini tanzim etmeye mecburdur sandık emininin yedindeki yekun bin guruşa balığ olursa cemiyet namına maa faiz bir bankaya teslime mecburdur sandık emini sandıkdaki nü kud için şahsen mesuldür ve heyet-i idarenin tensibiyle bir tahsildar tayin eder

Jimnastikhane nazırları

Onaltıncı madde – Nazır jimnastikhane umurunun suret-i muntazamada cereyanına nezaret edenlerdir jimnastik mualliminin ittifakıyla heyet-i idare tarafından kararlaştırılan jimnastikhanenin ya alat ve edevatının tamiir ve tekmilini nazırlar icra eder nazırlar jimnastikhanede mevcut alat ve edevatın aded ve nev ve halinin kaydına mahsus bir defter tutuyorlar

Muhsinler ve vahibler

Onyedinci madde – Defaten on lira-yı Osmani ihsan eden büyük muhsin beş aded lira-yı Osmani verene muhsin ve üç aded lira-yı Osmani dahi ihsan edene vahib tesmiye olunur bunların esamisi levayih-i mahsusada yaldızlı yazılarla hakk olunur

İyad

Onsekizinci madde – (İyon Panden?) Pazar cemiyetin yevm-i ıydi olarak tahsis olunmuşdur Yortu merasimi program-ı mahsus ile heyet-i idare tarafından tanzim olunur bundan maada heyet-i idare cemiyet azalarının iş-tirak edebilecekleri diğer yortular dahi tertib etmek salahiyetini haizdir

Oyunlar hakkında

Ondokuzuncu madde – Cemiyet her sene Mart veya Nisan’da azalar miyanında oyunlar tertib edilir işbu oyunların programı heyet-i idare tarafından tanzim olunur ve hükümete vakt ü zamanıyla ibraz edilerek tasdik etdirilir. Heyet kararıyla diğer zaman dahi cemiyet azaları miyanında hususi veyahud Midilli ve haric cemiyetlerinin davetiyle oyunlar tertib olunur şehir haricinde umumi oyunlar tertib edileceği zaman gezintiler hakkında olduğu gibi hükümete ihbar-ı keyfiyetle memur-ı mahsus almak şartdır masari’inin elbisesi heyet-i idare tarafından tayin olunur şu kadar ki askerî üniformalarına müşabih elbise ihtiyar olunmayacaktır senevi oyunların netayici cemiyetin resmi terakkiyatı olup oyunlarda birinci çıkanların esamisi levayih-i mahsusada yazılır fevkalade inikad olunarak masari’inin tasnifi için bir heyet-i teftişiyeye intihab olunur katib-i umumi birinci ve ikinci çıkan masari’inin esamisini havi bir defter tutar oyunlarda galib gelenlere madalya tevzi olunur birinci çıkan galibinin ismiyle oyunların nev’i ve vuku bulduğu seneyi havi gümüş madalya ikincilere ise aynı şerait ile bakır madalya ita olunur işbu madalyanın resm ve şekli evvel emirde hükümete ibraz olunarak müsaade istihsal olunacaktır işbu madalyalar cemiyetin

Başkutlu, S., Özçakır, S. (2020). Osmanlı İdaresi Zamanında Midilli Adasında Rumların Kurduğu Atlas ve Diyagora Jimnastik Cemiyetleri ve Nizamnameleri. ANKARAD, 1(2). s. 399-431.

rüsum-ı muhtelifesinde getirilir bu madalya ile beraber galiblere cemiyetin mührüyle reis katib-i umumi ve heyet-i teftişiyeye azalarının esamisiyle mümza birer şahadetname verilir

Ahkam-ı umumiye

Yirminci madde – Cemiyet kaffe-i jimnastik cemiyetleriyle ihtilat eder cemiyetin siyasiyata müdahalesi hiçbir sebebe mebni tecviz olunamaz ve binnaen aleyh ictimaat-ı umumiye ve hususiyede mebahis-i siyasiyeye girişmek ve müheyyic nutuklar irad etmek katiyen men olunur reis ile katib-i umumi cemiyetin vekilleridirler cemiyetin devren “Midilli jimnastik cemiyeti” dahilen cemiyetin reisi olduğunu 1908 senesiyle kürre-i arzı hamil “Atlas”ın resmi suretinde bir mührü vardır ve hükümetce görüldükden sonra kabul olunacaktır cemiyetin nişane-i mahsusası ve ortasında “Atlas” kelimesini havi bir sancığı vardır işbu sancak ve alamet-i farika dahi hükümete tevdi olunacak numunesine muvafık olacaktır cemiyetin dağıdılmasında varidat bir emr-i hayr için terk ve vasiyyet olunur

Yirmibirinci madde – Kulübün kaffe-i muamelatı hükümetin nazar-ı teftiş ve murakabesinde bulundurulacağından hükümetce her ne zaman lüzum görülürse kulube izam kılınacak olan memurlara defatir ve kuyudun tedkiki ve iktiza ederse kulüb dahilinde taharriyat icrası için asla mümanaat olunmayacağı gibi kulüb heyeti memurin-i aidesine bu hususda irae-i teshilat eylemeyi dahi vecaib-i kanun-şinasiden add eder

Yirmiikinci madde – Kulüb heyetinin müctemian karada tenezzühleri veya oyunlar tertib etmek tasavvurunda olduğu halde bir gün evvel hükümete keyfiyeti bildirerek terfik olunacak zabita memurini her nereye gidilecek ise beraberce götürmek heyetce taahhüd olunmuştur.

Yirmiüçüncü madde – Meşiyet-i askeriye tarzında hareketler icra etmek ve asker talimlerine müşabih ayak talimleri tertib eylemek ve boru ve trampet çalmak ve düvel-i ecnebiyeden bazılarına aid bayrakları açmak veya hud iktisa olunacak elbise vesaire üzerinde ecnebiliğe delalet edebilecek alamet-i farika bulundurulmak hükümetce katiyen men olduğundan kulüb heyeti işbu memnuiyet ahkâmının müstemirren muhafazasını deruhde eyler

Yirmidördüncü madde – Kulüb heyet-i idaresi münhasıran tebea-i Osmaniyeden müteşekkildir ve heyet-i mezkureye tebea-i ecnebiyeden ferd-i efride kabul olunmayacaktır

Yirmibeşinci madde – İşbu nizamname-i dahili ahkâmına mugayir olarak edna mertebe bir hal ve hareket vukua geldiği hükümetce tahkikat-ı resmîye ile sabit olduğu halde kulüb heyet-i idaresi hakkında taraf-ı hükümetden lazım gelen takibat-ı kanuniye icra kılınmak üzere kulüb derhal zabıtaca sedd ü bend edileceği heyetimize resmen tebliğ olduğundan evamir-i

Başkutlu, S., Özçakır, S. (2020). Osmanlı İdaresi Zamanında Midilli Adasında Rumların Kurduğu Atlas ve Diyağora Jimnastik Cemiyetleri ve Nizamnameleri. ANKARAD, 1(2). s. 399-431.

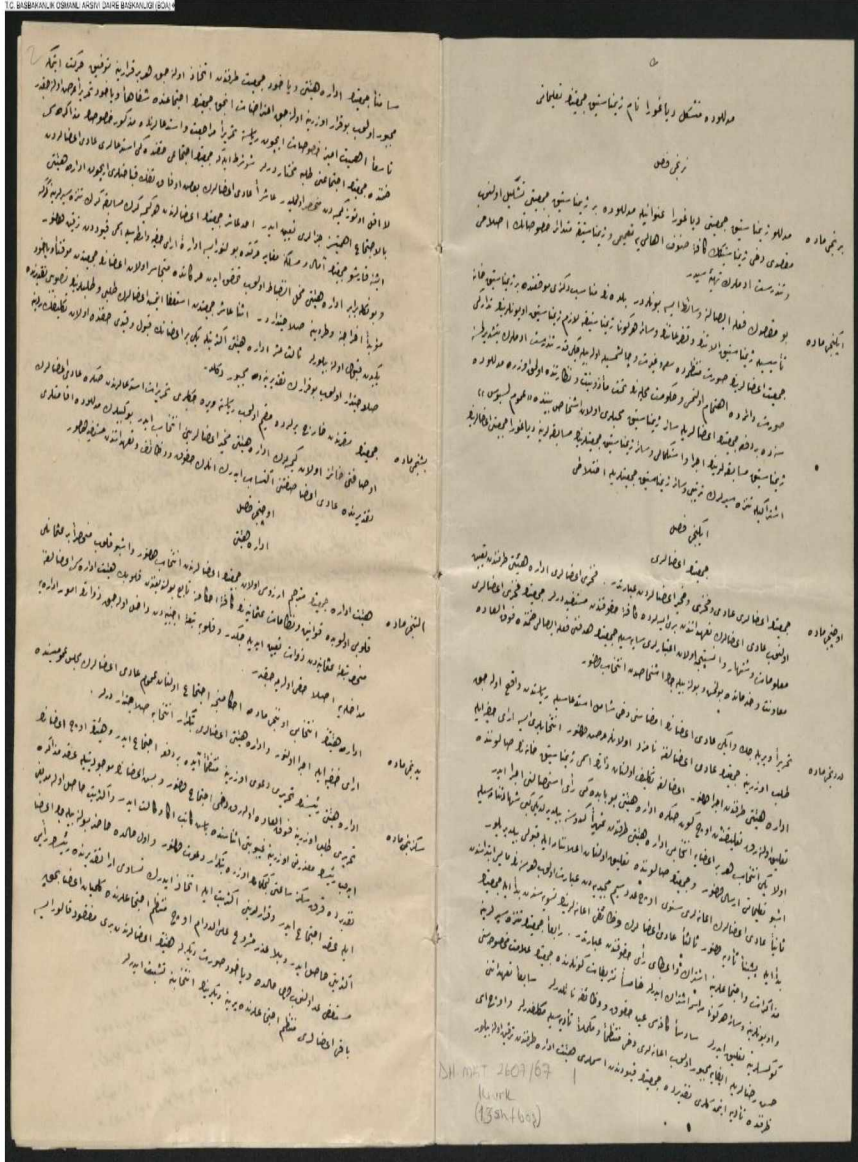
hükümet dairesinde hareket ve hilafından mücanebet eyleyeceğimizi katiyen taahhüd eyleriz taraf-ı hükümetden bittasdik kulübümüz heyet-i idaresine tevdi kılınan işbu nizamname-i dahilin bir sureti dahi heyet-i idareimizce imza ve tahtim olunarak Midilli mutasarrıflığı makamına takdim kılınmıştır

Yirmi altıncı madde – İşbu nizamname-i dahili hükümetce tasdik edilmiş olduğundan bir maddesinin bile tağyiri lazım geldiği halde madde-i muaddilenin evvel emirde makam-ı mutasarrıfiye takdimiyle tasdik etdirilmesi mukarrerdir

Fi 20 Haziran sene 1325

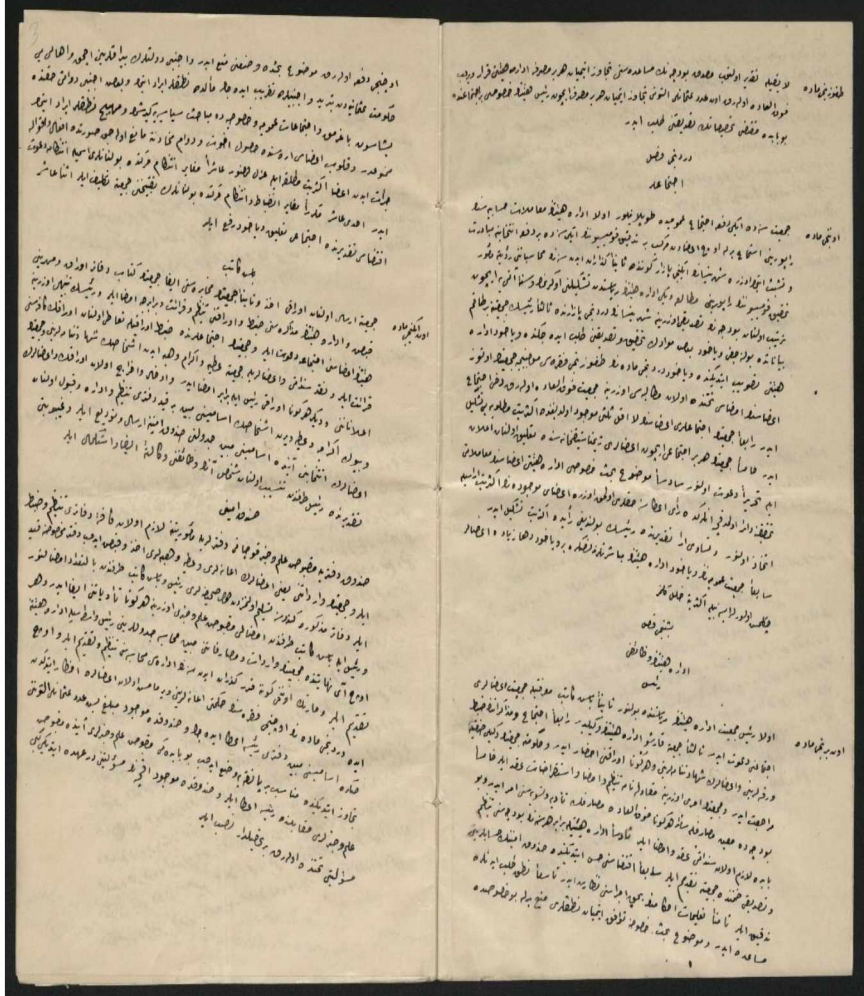
İctinâb etmeye hakkı olacaktır

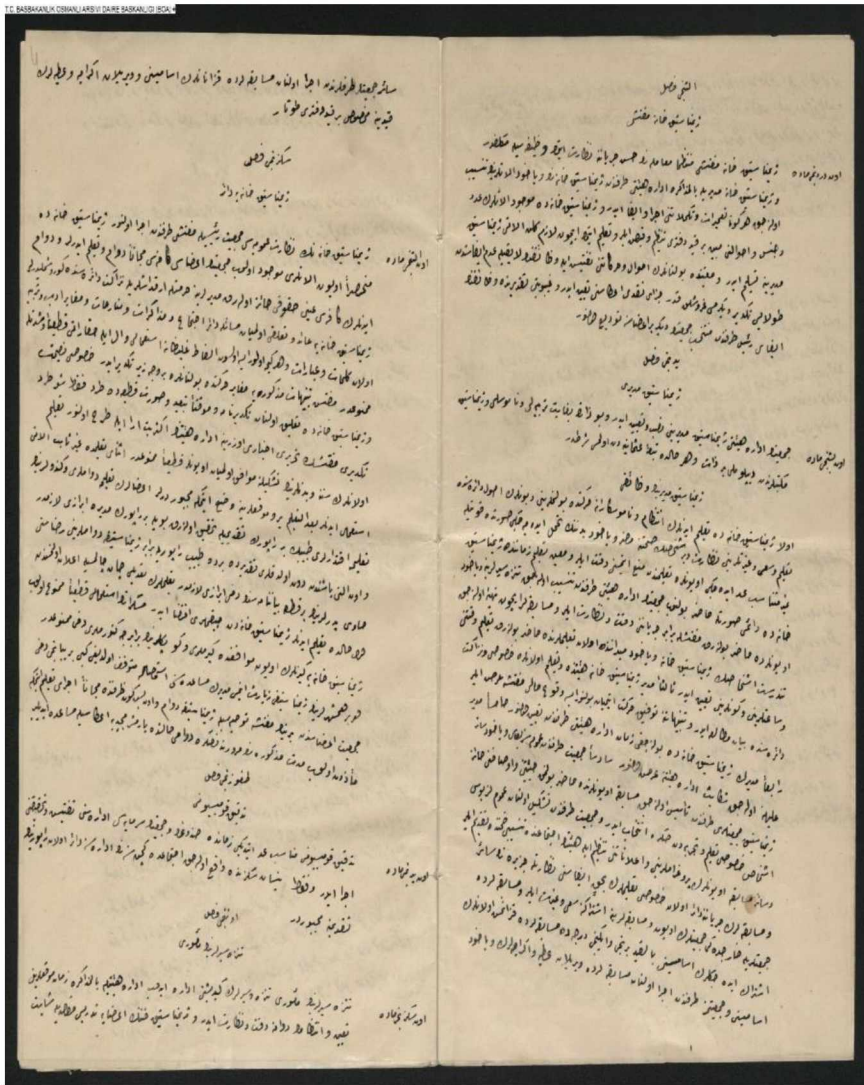
Ek 2: Midilli'de Kurulan Diyağora Jimnastik Cemiyeti Nizamnamesi⁶⁹

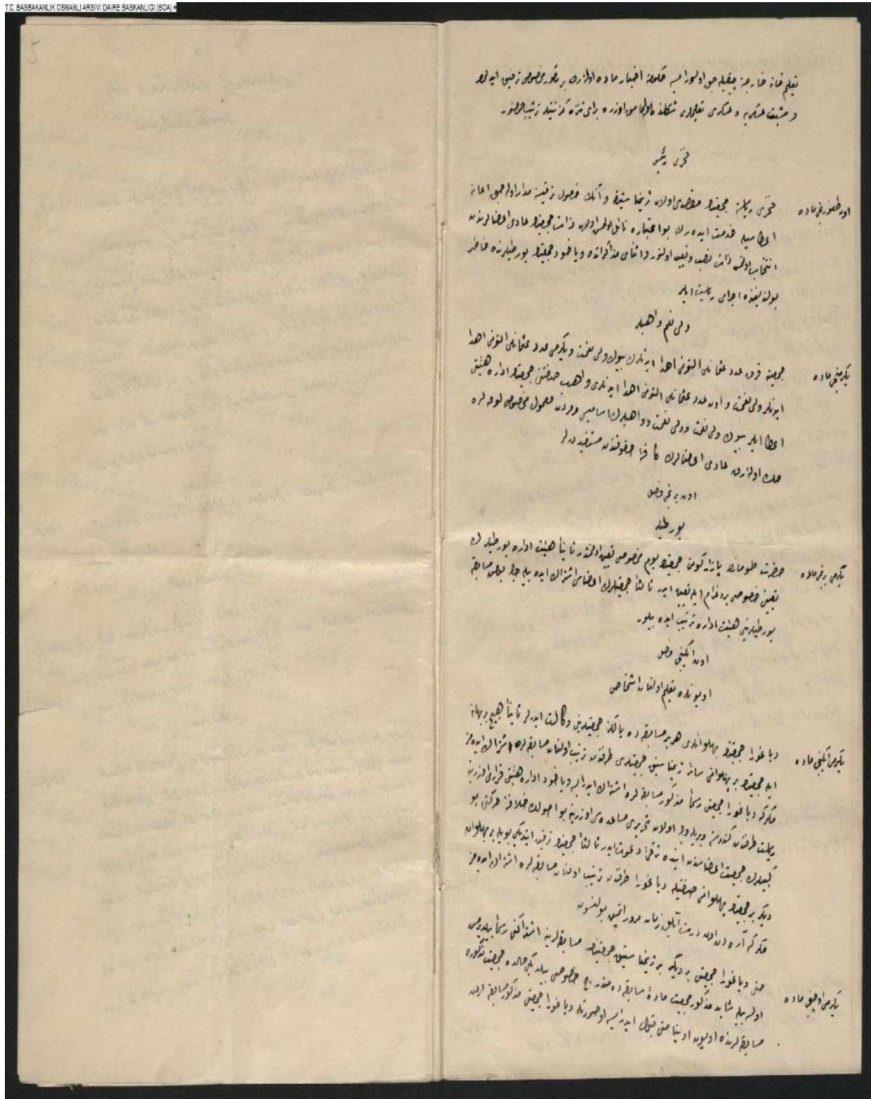

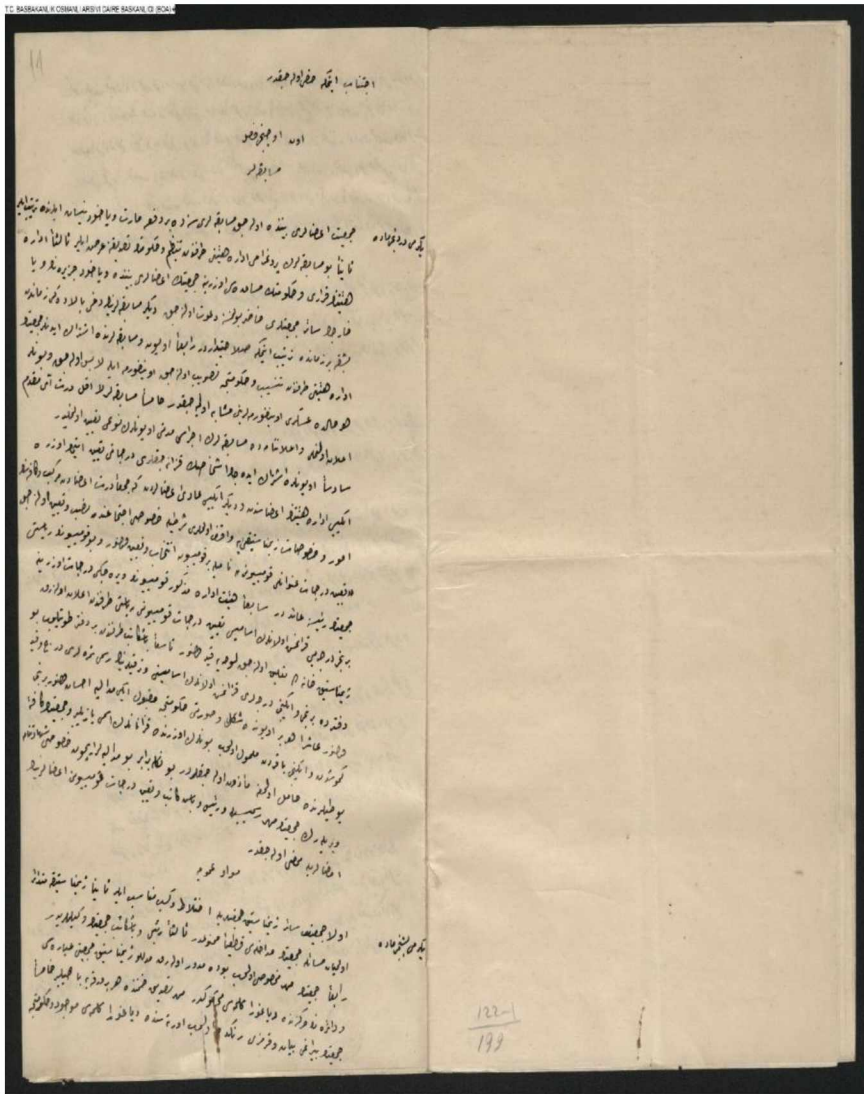
⁶⁹ BOA., DH. MKT., 2907/67, H. 05/08/1327.

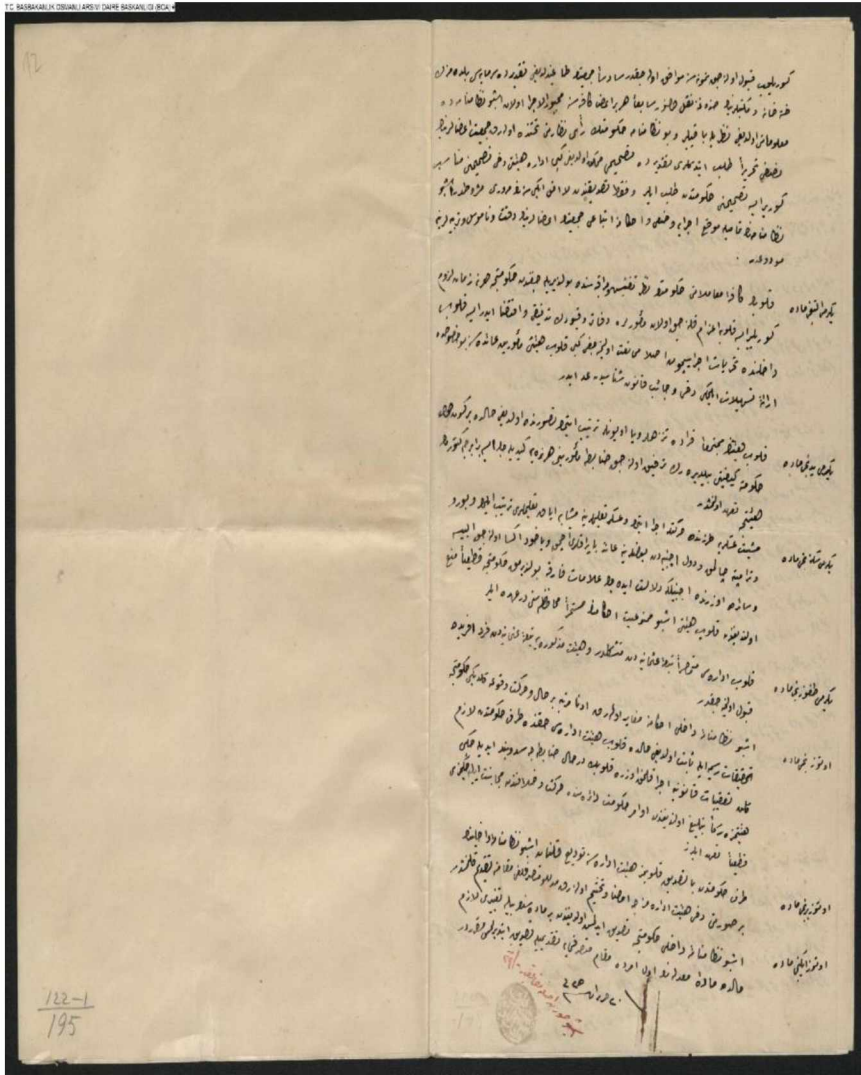
TC İSBAHİMLİK ÇEVRE VE YERLİ İDARE BAKANLIĞI

XVII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA KONYA VE BURSA'DA GAYRİMÜSLİM CERRÂHLAR VE TEDAVİ ETTİKLERİ HASTALIKLAR*

Ayşe EROL**

Öz: Osmanlı Devleti'nin resmî kayıtlarında cerrâhî müdahale gerektiren hastalıklar -ilgisi dolayısıyla- şer'iyeye sicillerine kaydolunmuştur. Bu çalışmada XVII. yüzyılın ikinci yarısına ait seksen beş adet Konya ve Bursa Şer'iyeye Sicili taranmış, bunlardan on altısı Konya'ya, on biri Bursa'ya ait olmak üzere toplam yirmi yedi defterde yer alan gayrimüslim cerrâhlarla ilgili iki yüz altı rıza senedi/ameliyat sözleşmesi incelenmiştir. Söz konusu belgeler, gayrimüslim cerrâhlar, hastalar ve hastalıkları bağlamında tasnif ve tahlile tâbi tutulmuştur. Buna göre Konya'da yedi, Bursa'da on sekiz gayrimüslim cerrâhin fituk başta olmak üzere mesane taşı, kasık yarığı, ur gibi birçok hastalığı açık ya da kapalı ameliyat yöntemiyle tedâvi ettikleri, hastaların talepleri doğrultusunda evde bakım hizmeti verdikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Konya, Bursa, Şer'iyeye Sicili, Gayrimüslim Cerrâh, Hasta, Hastalık.

THE PATIENTS CURED BY THE NON-MUSLIM SUGEONS IN BURSA AND KONYA IN THE SECOND HALF OF THE XVII. CENTURY

Abstract: The diseases which require surgery were registered in the court register in the official records kept during Ottoman Empire period, due to their relevance. This study scanned eighty-five court registries entered into the records in the second half of the XVII. century while two hundred six letters of consent/operation contracts executed by the non-Muslim surgeons included in a total of twenty seven registry books sixteen of which were kept for Konya and eleven of which for Bursa have been scrutinized. Such documents have been classified and analysed within the context of the non-

* Bu çalışma, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya ve Bursa Gayrimüslimleri (Şer'iyeye Sicillerine Göre)" başlıklı -hazırlanmakta olan- doktora tezine müteallik bir makaledir.

** Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, erol.ayse@hvbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5024-7376

Muslim surgeons, patients and their diseases. Accordingly, seven Non-Muslim surgeons in Konya and eighteen non-Muslim surgeons in Bursa have treated many of the diseases such as bladder stony, tumour and in particular hernia through open and closed surgery methods while they also performed home care services as per the request of the patients.

Keywords: Konya, Bursa, Court Registry, Non-Muslim Surgeon, Disease.

Giriş

İtalyan tarihçi Carlo Ginzburg’ün “maddî varlıkların en güvenilmez ve tehditkâr olanı” şeklinde tanımladığı insan bedeni¹, batıda olduğu gibi birçok doğu toplumunda da kutsal sayılmış, “Tanrı’nın/Allah’ın yarattığına kulunun müdahale etmesine” izin verilmemiştir.² Antik Çağ’dan başlayıp Orta Çağ’ın sonlarına kadar devam eden bu kutsal beden algısı, -Rönesansla birlikte- Batı’da ortaya çıkan anatomi alanındaki cesur girişimler sayesinde dönüşüm geçirerek sekülerleşmeye başlamıştır.³ Fakat teşrih/anatomi XIX. yüzyıla kadar Batı’dan Doğu’ya girmemiştir.⁴ Cerrâhînin dayandığı temel bilim dalı olan anatominin⁵ Doğu’da daha geç gelişmesi dolayısıyla cerrâhî de modern çağlara kadar -tam anlamıyla- gelişmemiştir.⁶ Bununla birlikte cerrâhî müdahale addedilebilecek uygulamaların başlancığı

¹ Carlo Ginzburg, Tahta Gözler: Mesafe Üzerine Dokuz Düşünce, Çev: Aysun Şişik, Metis Yayınları, İstanbul 2009, s.79.

² Talip Demir, “Kutsaldan Sekülere Değişen Beden Algısı”. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9/2 (Ağustos 2018):311-325.(s.315). İnsan bedeninin kutsiyeti Yahudilik ve Hristiyanlıkta “Tanrı insanı kendi suretinde yarattı” âyeti ile, İslâm dininde ise bu ayete benzeyen “Allah Âdem’i kendi suretinde yarattı” hadisi ve “...sonra onu şekillendirip ruhundan ona üfleyen Allah’tır” âyeti ile formüle edilmiştir. Bkz.Kutsal Kitap, Eski Antlaşma, Yaratılış 1/27. (<https://www.kutsalkitap.org/online-kutsal-kitap/> Erişim Tarihi: 23.08.2020), Şaban Çiftçi, “Allah Âdem’i Kendi Suretinde Yaratmıştır” Hadisinin Tahrir ve Değerlendirmesi, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Mart 2014, Yıl: 1, Sayı: 1, s.1-20, William Montgomery Watt, Tanrı Suretinde Yaratılma: İslâm Kelâmına Dair Bir Araştırma, Çev: Hüseyin Kahraman, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 21, Sayı 21, Ocak 2006, s.253-261. Kur’an-ı Kerim, 32/9. İnsanın önemine/kutsiyetine işaret eden diğer ayetler için bkz. 15/29, 95/4, 17/70, 2/34.

³ Demir, a.g.m., s.323.

⁴ Richard E. Nisbett, Doğulular ile Batılılar Nasıl ve Neden Birbirinden Farklı Düşünürler?: Düşüncenin Coğrafyası, Varlık Yayınları, İstanbul 2018, s. 148. Bu döneme kadar anatomik deneyler hıızır ve maymun gibi hayvanlar üzerinde yapılmaktaydı. Ali Haydar Bayat, Tıp Tarihi, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul 2016, s.109, 121, 305.

⁵ İbrahim Ceylan, Türklerde Cerrâhînin Gelişimi, Türk Cerrâhî Derneği Yayınları, Ankara 2012, s.64.

⁶ Nisbett, a.g.e. s.148.

prehistorik döneme tarihlendirilmiştir. Yaklaşık 15.000 yıldır dünyanın çeşitli yerlerinde devam eden inançlar ve büyüye dayalı bedeni sakatlama pratikleri vardır. Bunlardan en önemlileri tıp tarihinin en eski cerrâhî operasyonları olan trepanasyon ve sünnettir.⁷

İlk büyük medeniyetlerde(Mezopotamya-Mısır-Hitit) ve Çin, Hint, Yunan, Roma ve İslâm medeniyetlerinde dinî inanca dayalı tıp anlayışının bir sonucu olarak ilaç kullanmadan veya bir cerrâhtan devâ beklemeden önce etkili bir dua yardımıyla hastalık uzaklaştırılmaya çalışılmıştır.⁸ Bir başka ifade ile cerrâhî, çağlar boyunca tedâvide en son seçenek olmuştur.

İslâm Medeniyeti dairesinde yer alan Osmanlı Devleti’nde cerrâhlik hekimlikten ayrı olarak gelişmiştir.⁹ Cerrâhlik maharet ve tecrübe isteyen bir meslek dalı olarak görülmüş ve cerrâh daha çok bir sanat erbabı sayılmıştır. Bu sebeple cerrâhlik mesleği ya sarayda chl-i hiref teşkilâtına bağlı olarak veya usta bir cerrâhin yanında yahut babadan oğula geçen bir sanat şeklinde öğrenilmiştir. Cerrâhlar dârü’ş-şifâlarda, saraylarda, orduda veya dükkân denilen muâyenehanelerinde çalışmışlardır. Yara ve çıban tedâvisi, fitik rahatsızlıklarının iyileştirilmesi, diş çekimi, kan alma, sünnet gibi müdahaleler cerrâhin meşgul olduğu başlıca işlerdi.¹⁰

Bu çalışmanın esas kaynağı olan şer’iyye sicilleri, eski mahkeme kararlarının tutanak defterleridir¹¹ ve ihtiva ettiği konulardan biri de tıp tarihinin dikkate değer vesikaları olan rıza senetleridir ki bunlar cerrâhlar ile ameliyat olacak hasta arasında veya bazı hallerde hekim ile tehlikeli bir tedâviyi gerektiren bir hastalığa tutulmuş hastalar arasında tedâviden önce kadı ve şahitler huzurunda sonucun kötü olması halinde hekimin sorumlu olmayacağı bildirilen kayıtlardır.¹²

XVII. yüzyılın ikinci yarısında(h.1059-1112/m.1650-1700)Konya ve Bursa şer’iyye sicillerinde yer alan gayrimüslim cerrâhlar ve hastaları arasında düzenlenen rıza senetlerinin tasnifi ve tahlîli, çalışmanın konusunu

⁷ Bayat, a.g.e., s.40. Trepanasyon: Tedâvi veya büyü amacıyla, canlı bir insanın kafatasında, keskinleştirilmiş bir âlet yardımıyla delik açma ve kemik parçası çıkarma işlemine trepanasyon denir. Bayat, a.g.e., s.40.

⁸ Bayat, a.g.e., s.49, 154 vd.

⁹ Ceylan, a.g.e., s.64.

¹⁰ Nil Sarı, “Osmanlılarda Cerrâhlik Mesleği”, DİA, 7.Cilt, İstanbul 1993, s.423-424.(s.423).

¹¹ Ahmed Akgündüz, Şer’iyye Sicilleri Cilt I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988, s.11.

¹² Özen Tok, “Osmanlı Dönemi Hekim-Hasta İlişkileri(Kadı Sicillerine Göre XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, Turkish Studies, Volume 3/4, Summer 2008, s.789-805. (s.796).

teşkil etmektedir. Bu minvâlde söz konusu senetler, cerrâhlar ve tedâvi ettikleri hastalar/hastalıklar bağlamında Konya ve Bursa özelinde karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

1- XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya ve Bursa’da Mukim ve Seyyah Gayrimüslim Cerrâhlar

XVII. yüzyılın ikinci yarısına ait mevcut Konya ve Bursa sicillerine yansıdığı kadarıyla Konya’da yedi, Bursa’da on sekiz¹³ mukim ve seyyar/seyyah¹⁴ gayrimüslim cerrâh bulunmaktadır.¹⁵ Söz konusu cerrâhların bazılarının ikâmet ettikleri mahal ve aslen nereden geldiklerine dair kesin bilgi içeren birkaç belge mevcuttur. Bu kayıtlara göre Konya cerrâhlarından Aslan veled-i Nikola, İçkale Mahallesi’nde sâkindir.¹⁶ 27 Eylül-31 Aralık 1670 tarihleri arasında Konya’da düzenlenen otuz adet ameliyat

¹³ Dönemin Bursa sicillerindeki ameliyat sözleşmelerinin yedisinde Hristo veled-i Miho, ikisinde Miho veled-i Hristo olarak kaydedilen cerrâh(lar)la ilgili bu belgelerin tarih aralıkları(8 Mayıs 1664-8 Mayıs 1665) dikkate alındığında -baba ve oğul oldukları düşünülse bile bunların aynı yıl ameliyat sözleşmesi düzenleme ihtimalinin zayıflığı sebebiyle de- aslında aynı kişi oldukları varsayılırsa Bursa’nın gayrimüslim cerrâh sayısı on yedi olarak kabul edilebilir. Bu on yedi cerrâhın da baba adlarına bakıldığında ve yukarıda değinildiği üzere cerrâhlığın babadan oğula geçen bir sanat olarak telâkki edildiği göz önünde bulundurulduğunda -Konya’daki gayrimüslim cerrâhlardan farklı olarak (şayet bir isim benzerliği yahut kâtip kaynaklı yazım hatası yoksa)- Bursa’daki gayrimüslim cerrâhların kuşaklar boyu cerrâhlik mesleğini sürdürdükleri söylenebilir. Bkz.Ek-1.

¹⁴ Çalışma konusunun tespitinde olduğu gibi seyyar cerrâhların aynı zamanda “seyyâh” olabileceği hususunda da bana yol göstererek sair kaynakları bu bağlamda taramaya yönlendiren danışman hocam Sayın Prof.Dr. Ahmet Güneş’e kıymetli katkılarından dolayı müteşekkirim. Seyyâh/gezgin hekimler ve cerrâhlar konusunda bkz.Bayat, a.g.e., s.110, 132, 157, 180 vd., Tok, a.g.m., s.796.

¹⁵ Çalışma konusu dönemin ilgili belgelerinde yer alan Konya ve Bursa’daki gayrimüslim cerrâhların isimleri, bu cerrâhlarla düzenlenen rıza senetlerinin tarih aralığı ve tedâvi ettikleri hastalıkların nitelik ve niceliği hakkındaki tablo için bkz.Ek-1.

¹⁶ Cerrâh Aslan veled-i Nikola’nın bu mahallede mütemekkin olduğu, sara marazına müptela olup kendini su kuyusuna atan Hatir zımmının babası Yovan veled-i Hatir’in, aynı mahallede sâkin olan ve içlerinde Aslan veled-i Nikola’nın da bulunduğu beş kişi karşısında oğlunun dem ve diyetine müteallik dâvâ ve nızası olmadığı hususundaki beyanından anlaşılmaktadır. (KŞS.35/s.210/hkm.3/h.2 Safer 1101/m.15 Kasım 1689)Yine başka bir belgede mezbûr cerrâhın zevcesi Ruşen binti Durmuş adlı nasraniyeden boşandığını görülmektedir. (KŞS.32/s.65/hkm.3/h.2 Cemâziye’l-âhir 1110/m.6 Aralık 1698). (Ayrıca çalışma konusu Konya sicillerinden 16 numaralı defterde 20 Cemâziye’l-evvel 1083 tarihli bir hükümde(s.46/hkm.3) esnaf olan başka bir Aslan veled-i Nikola’dan bahsedilmektedir.) Bu çalışmada hicri tarihleri miladî tarihe çevirirken Türk Tarih Kurumu Başkanlığı’nın internet sitesindeki tarih çevirme kılavuzu kullanılmıştır. Site adresi burada bir defaya mahsus olmak üzere verilip diğer tarihlerde tekrar edilmeyecektir: <https://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> (Erişim Tarihi: 22.08.2020).

sözleşmesinin taraflarından biri olan cerrâh/hekim¹⁷ Dimitri veled-i Miho’nun ise vilâyet-i Rumili’nden geldiği ifade edilmiştir.¹⁸ Dimitri, hayli meşhur bir cerrâh olmalı ki hastalarından Hüseyin b. Abdullah, kasık yarığı tedâvisi için Kıbrıs Ceziresi’nden Konya’ya gelmiştir.¹⁹ Bursa’da Kostantin veled-i Papas’ın “...fi’l-asl vilâyet-i Rumili’nde Yanık nam kasaba mütemekkinlerinden olub hâlâ mahmiyye-i mezbûrede vâki Bali Bey Hanı’nda misâfîret vechi üzere mütemekkin cerrâh taifesinden...” olduğu kayıtlıdır ve biri 30 Mayıs 1697, diğer ikisi 17 Haziran 1697 tarihlerinde olmak üzere üç adet fitik ameliyatı sözleşmesi yapmıştır.²⁰ Yine başka bir belgede Bursa Bali Bey Hanı’nda misafir olan Mihal veled-i Dimitri adlı cerrâhtan bahsedilmektedir fakat aslen nerede sâkin olduğu belirtilmemiştir.²¹

Çalışma konusu döneme ait mevcut sicillerin mevzubahis olduğu bir kez daha belirtmek kaydıyla Konya’da en fazla ameliyat sözleşmesi 1682 senesinde cerrâh Andon veled-i Todorov ile²², Bursa’da ise 1675 senesinde cerrâh Dimo veled-i Miho ile yapılmıştır.²³ Sözleşmelerin genellikle sonbahar, kış ve ilkbahar aylarında düzenlendiği görülmektedir. Konya’da aralık ayları(%18,01), Bursa’da mayıs ayları(%28,89), rıza senetlerinin en fazla düzenlendiği aylardır.

Konya sicillerinde yer alan rıza senetlerinde cerrâhların aldığı ücretler çoğunlukla kaydedilmemiş olsa da²⁴ en yüksek meblağ 14 Şubat 1677 tarihli bir sözleşmede zikredilmiştir: Seydişehir Kazası’na tabi Taşağıl Karyesi’nden Veli b. Pir Ahmed, cerrâh Elkesa veled-i Kosta’ya “benim mesânemde taş olub küllî za’âf târî olmağla mezkûr Elkesa mesâneden taş ihracında mâhir ve hazâkati beyne’n-nâs şâyi ve mütevâtir olduğu ecilden

¹⁷ Dimitri veled-i Miho bazı belgelerde cerrâh bazı belgelerde ise hekim olarak tavsif edildiğinden dolayı burada her iki ifade de zikredilmiştir. Örnekler için bkz.KŞS.14/s.122/hkm.4, KŞS.14/s.126/hkm.3, KŞS.14/s.117/hkm.2, KŞS.14/s.118/hkm.4.

¹⁸ KŞS.14/s.160/hkm.1-2-3 vd.

¹⁹ KŞS.14/s.115/hkm.3 (h.12 Cemâziye’l-evvel 1081/m.27 Eylül 1670)

²⁰ BŞS.B-77/s.46/hkm.355(h.9 Zilkâde 1108/m.30 Mayıs 1697), BŞS.B-77/s.47/hkm.365(h.27 Zilkâde 1108/m.17 Haziran 1697), BŞS.B-77/s.47/hkm.366(h.27 Zilkâde 1108/m.17 Haziran 1697)

²¹ BŞS.B-77/s.12/hkm.89.(h.10 Muharrem 1108/m.9 Ağustos 1696)

²² 16 Mayıs 1678-27 Mayıs 1687 tarihleri arasında toplam 65 ameliyat sözleşmesi cerrâh Andon veled-i Todorov ile yapılmıştır. Bunların 44’ü 1682 senesine tekâbüll etmektedir.

²³ 12 Mayıs 1675-10 Eylül 1675 tarihleri arasında 9 adet fitik ameliyatı sözleşmesi cerrâh Dimo veled-i Miho ile yapılmıştır.

²⁴ İncelenen Konya sicillerinin %91,93’ünde(161 belgenin 148’inde), Bursa sicillerinin %8,89’unda(45 belgenin 4’ünde) cerrâhların aldığı ücretler kaydedilmemiştir.

18 guruş ücret ile mürâcaat” eylediğini belirtmiştir.²⁵ En düşük meblağ ise 3 Aralık 1676 tarihli, cerrâh Elkese veled-i Kosta’nın aynı ameliyat için Aksentli Mahallesi’nden Hasan b. Emir ile küçük oğlu Süleyman için yaptığı sözleşmede 5 guruş olarak kayıtlara geçmiştir.²⁶ Mesâne taşı ihracına dair bu iki örnekte aynı cerrâhın aynı ameliyat için aldığı ücreti değiştiren etkenlerden birinin hastanın yaşı olduğu düşünülebilir fakat durumun esasen öyle olmadığını gösteren bir başka hükümde aynı yılda aynı cerrâh yine aynı ameliyat için Seydişehir Kazası’nın bir köyünden küçük Himmet’in babası Abdi b. Mehmed ile 11 esedî guruş ve 4 guruş kıymetli bir kalıça karşılığında anlaşmıştır.²⁷ Bu durumda ameliyat ücretini belirleyen en önemli iki unsurun ameliyatın zorluk derecesi ve cerrâhın mahâreti/şöhreti olduğu söylenebilir.

Bursa’da en yüksek ameliyat ücreti tüccâr Elhâc Ali b. Elhâc Mehmed’in, cerrâh Uzgori veled-i Miho’ya fitık ameliyatı için 10 Ağustos 1693 tarihinde ödemeyi vaad ettiği 140 guruştur²⁸ ki söz konusu dönemde bu meblağ -aynı yılın tereke kayıtlarından anlaşıldığına göre her 1 guruş 160 akçe olmak üzere- 22.400 akçeye tekâbül etmektedir.²⁹ En düşük ameliyat ücreti ise cerrâh Dimo veled-i Miho’nun 7 Temmuz 1675 tarihli fitık ameliyatı sözleşmesinde 2 guruş olarak belirtilmiştir.³⁰

Ameliyat ücretinin hastanın iyileşmesi halinde ödenmesi de kayıtlarda yer alan mühim detaylardan biridir.³¹ Bu durum “...eğer maraz-ı mezbûrdan lütf-u İlâhi ile ifâkat müyesser olursa febihâ ücreti edâ ideyim...³²”, “...eğer maraz-ı mezbûrdan ifâkat bulursam meblağ-ı mezbûr 20 guruş ücreti kendüye teslim...³³”, “ol marazdan oğlum mezbûr Ali halâs olursa kavl

²⁵ KŞS.13/s.75/hkm.2(h.18 Zilhicce 1087/m.21 Şubat 1677)

²⁶ KŞS.21/s.266/hkm.2(h.27 Ramazan 1087/3 Aralık 1676)

²⁷ KŞS.21/s.262/hkm.2(h.20 Ramazan 1087/m.26 Kazım 1676)

²⁸ BŞS.B-150/s.51/b2(h.8 Zilhicce 1104/m.10 Ağustos 1693). Bu meblağ aynı yılın sair kayıtlarında takriben (ortalamanın üzerinde) 1 ev fiyatına tekâbül etmektedir. bkz. BŞS.B-150/s.51/a4(h.2 Zilhicce 1104/m.4 Ağustos 1693), BŞS.B-150/s.12/a3(h.18 Rebiü’l-âhir 1104/m.27 Aralık 1692) vd. (Belgelerde hüküm numarası verilmeyen kayıtlar her sayfa başında 1’den başlamak üzere numaralandırılmış olup sağ sayfa “a” sol sayfa “b” olarak adlandırılmıştır.)

²⁹ BŞS.B-151/s.34/a1(h.19 Rebiülahir 1104/m.28 Aralık 1692), B-151/s.51/b2(h.12 Şaban 1104/m.18 Nisan 1693)vd.

³⁰ BŞS.B-88/s.173/hkm.1254(h.13 Rebiü’l-âhir 1086/m.7 Temmuz 1675).

³¹ Bu konuya fetva örnekleriyle değinen makale örneği için bkz.Fethi Gedikli, Osmanlı Hukukunda Hekim Sorumluluğu ve XVII.Yüzyılda Ünlü Bir Fitık Cerrâhi, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sayı 4, 2007(Güz), 15-27.

³² KŞS.13/s.54/hkm.4(h.27 Zilkâde 1087/m.31 Ocak 1677)

³³ BŞS.B-150/s.60/a1(h.14 Safer 1105/m.15 Ekim 1693)

itdiğim ücreti edâ iderim...³⁴” gibi ifade kalıpları ile belirtilmiştir. Hastanın ölmesi halinde ücret ödeme yükümlülüğünü ortadan kaldıran bu anlaşmaya kimi zaman riâyet edilmediği, cerrâhların ölen hastanın yakınlarını tehdit edip cebren ücret aldığı da görülmektedir: Konya’da Saidili Nahiyesi’nin Lâdik Karyesi’nden Mercan veled-i Ahî, altı sene önce küçük oğlu Haylok’un mesânesindeki taşı ihraç eden Yenişehir Kasabası hekimi es-Seyyid Receb Çelebi’nin, mezbûr Haylok ameliyat sonrasında ölmesine rağmen “kardeşi Hüsam’ın Saidili Nahiyesi subaşı olduğu” tehdidiyle kendisinden hilâf-ı şer 25 esedî guruş ve “2 geyim at nalını” aldığını iddia ve ispat etmişti.³⁵

2- XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya ve Bursa’da Hastalar ve Cerrâhî Müdahale Gerektiren Hastalıkları

Bu dönemde Konya’da yüz altmış bir³⁶, Bursa’da kırk beş hasta gayrimüslim cerrâhlara başvurmuş olup Konya’da bu hastaların %86,96’sı Müslüman, %13,04’ü gayrimüslim; Bursa’da %60’ı Müslüman, %40’ı gayrimüslimdir. Konya’da hastaların %97,52’si erkek, %2,48’i kadın iken Bursa’da tüm hastaların erkek olduğu görülmektedir. Konya’da hastaların %19,25’ini, Bursa’da %15,56’sını çocuklar teşkil etmektedir.

Diğer hususlarda olduğu gibi rıza senedi ile ilgili mürâcaatlar da mahkemelere üç şekilde yapılmıştır: “asâleten, vekâleten ve vesâyeten”. Hastaların çoğu zaman bireysel olarak, nadiren bir yakını veya başka biri olan vekilleri vasıtasıyla, çocuk hastaların ise vasîlerinin mahkemeye başvurdukları görülmektedir. Konya’da bireysel başvuru %73,29, vekâleten başvuru %7,45, vesâyeten başvuru %19,25 oranındadır. Bursa’da bireysel başvuru %82,22, vekâleten başvuru %2,22, vesâyeten başvuru %15,56 oranındadır.

Belgelerin verdiği bilgilere göre hastalar Konya ve Bursa nefsi mahalleleri haricinde bu sancaklara tâbi nahije ve karyelerden, sair sancaklardan hatta -yukarıda bir vesile ile bahsedildiği üzere- Kıbrıs Cezîresi’nden gelerek cerrâhlara mürâcaat etmişlerdir. Konya’dan Hamza b. Mehmed’in hüccetinde olduğu gibi hastanın ikâmet ettiği yerin belirtilmediği hükümler de mevcuttur.³⁷ Konya nefsinde Türbe-i Celâliye, Şeyh Aliman, Ulurmak ve

³⁴ BŞS.B-114/s.115/hkm.769(h.25 Zilkâde 1088/m.19 Ocak 1678)

³⁵ KŞS.12/s.39/hkm.3(h.13 Cemâziyel-ahir 1074/m.12 Ocak 1664)

³⁶ Bu makalenin “gayrimüslim cerrâhlar”ı konu edinmesi sebebiyle buradaki sayısal analizlere dâhil edilmeyen fakat hastalarının gayrimüslim olması dolayısıyla tez tasnifinde (ve ilgisi gereği bu makalede de) yer alan iki Müslüman cerrâh(Hüsam b. Receb ve Mehmed b. Abdullah) ile ilgili belge künyeleri: KŞS.12/s.39/hkm.3, KŞS.26/s.92/hkm.3.

³⁷ KŞS.14/s.118/hkm.4(h.20 Cemâziye’l-evvel 1081/m.5 Ekim 1670)

Ayinedâr mahalleleri³⁸ başta olmak üzere Konya'nın Aksaray, Bayburd, Belviran, Bozkır, Hatunsaray, İnsuyu, İshaklı, Seydişehir, Turgud kazaları³⁹; Hatunsaray, Sahra, Saidili, Sudirhemi nahiyeleri⁴⁰; Akkilise, Çamlık, Çobanlar, Boyalı, Kavak, Lâdik, Necmeddin, Sille, Yağlılar vs. köyleri⁴¹; Isparta'nın Yalvaç ve Karaağaç kazaları⁴²; Bursa nefsinde Alacahırka, Hacı Yakub, Hoca Hasan, Reyhan Paşa vs. mahalleleri⁴³ ve Gemlik, Kite, Mihaliç, Mudanya kazaları⁴⁴; Kite, Canbazlar, Timurtaş vs. köyleri⁴⁵, Kütahya'nın Emed Kazası'na tabi (A)baş köyü⁴⁶, Kütahya Çerçi Mahallesi⁴⁷ hastaların mukim olduğu yerlerden bazılarıdır.⁴⁸

Hanlarda kalan misafir ve tüccâr taifesinden eşhasın, medrese ve zâviye sâkinlerinin de mahkemelerde tedâvi hücceti düzenledikleri görülmektedir. Konya'da Şeyh Ahmed Efendi Hanı'nda misafir Acem Safer veled-i Mardros⁴⁹, Sultan Veled Medresesi'nden Molla Mehmed b. Hüseyin⁵⁰; Bursa'da Han-ı Cedid'de sâkin Evanos veled-i Zakarya ve Serkiş veled-i Manok⁵¹, Zâviye-i Mevlidhâne'de sâkin Hz. Mevlâna fukarasından Derviş Mehmed b. eş-Şeyh Hüseyin es-Semerkandi⁵², Pîrînc Hanı'nda sâkin

³⁸ KŞS.16/s.43/hkm.1, KŞS.15/s.27/hkm.5, KŞS.27/s.44/hkm.1, KŞS.14/s.129/hkm.1 vd.

³⁹ KŞS.15/s.20/hkm.4, KŞS.15/s.19/hkm.2, KŞS.15/s.4/hkm.4, KŞS.35/s.205/hkm.3, KŞS.13/s.24/hkm.3, KŞS.14/s.129/hkm.4, KŞS.34/s.148/hkm.2, KŞS.34/s.169/hkm.3, KŞS.16/s.42/hkm.5 vd.

⁴⁰ KŞS.21/s.255/hkm.1, KŞS.27/s.17/hkm.3, KŞS.26/s.230/hkm.3, KŞS.27/s.18/hkm.3 vd.

⁴¹ KŞS.35/s.205/hkm.3, KŞS.34/s.150/hkm.4, KŞS.26/s.119/hkm.3, KŞS.15/s.19/hkm.2, KŞS.27/s.39/hkm.1, KŞS.26/s.230/hkm.3, KŞS.27/s.17/hkm.3, KŞS.14/s.122/hkm.4, KŞS.26/s.131/hkm.2 vd.

⁴² KŞS.16/s.44/hkm.3, KŞS.16/s.37/hkm.2 vd.

⁴³ BŞS.B-88/s.40/hkm.309, BŞS.B-114/s.39/hkm.273, BŞS.B-143/s.103/hkm.725, BŞS.B-109/s.119/hkm.846

⁴⁴ BŞS.B-147/s.46/hkm.299, BŞS.B-109/s.125/hkm.885, BŞS.B-88/s.165/hkm.1190, BŞS.B-88/s.44/hkm.336

⁴⁵ BŞS.B-109/s.125/hkm.885, BŞS.B-88/s.165/hkm.1190, BŞS.B-144/s.41/hkm.279

⁴⁶ BŞS.B-109/s.120/hkm.849

⁴⁷ BŞS.B-77/s.12/hkm.89

⁴⁸ Belgelerde geçen yer adlarını tam olarak tespit ve teyid etmek amacıyla başvuru kaynağı: Tahir Sezen, Osmanlı Yer Adları, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yayımlı No: 26, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara 2017.

⁴⁹ KŞS.25/s.260/hkm.3 (h.9 Receb 1092/m.25 Temmuz 1681)

⁵⁰ KŞS.34/s.98/hkm.2 (h.27 Şevvâl 1098/m.5 Eylül 1687)

⁵¹ BŞS.B-109/s.17/hkm.109(h.12 Şevvâl 1074/m.8 Mayıs 1664); BŞS.B-88/s.40/hkm.311(h.22 Receb 1084/m.2 Kasım 1673)

⁵² BŞS.B-88/s.189/hkm.1367(h.19 Cemâziye'l-âhir 1086/m.10 Eylül 1675)

kuyumcu Yanoli veled-i Apostol⁵³, Yeni Han’da sâkin tüccâr Elhâc Ali b. Elhâc Mehmed⁵⁴, aslen Menteşe Sancağı’nın Tavas Kazası’ndan olup Bursa Sarrafiye Medresesi’nde sâkin Yusuf b. Osman adlı danişmend⁵⁵ ve “fi’l-asl Alâiye Sancağı’nda Akseki Kazası’na tabi Hoca Köyü nam karye sâkinlerinden olup hâlâ medîne-i Burusa’da Çendek Medresesi’nde sâkin Mustafa b. Seydi nam tâlib-i ilm⁵⁶” cerrâhlara mürâcaat eden misafir, tüccâr ve ehl-i ilm zümresinden kişilerdir. Bu örneklerde görüldüğü üzere çalışma konusu belgelerden hastaların toplumsal kimlikleri, statüleri hakkında da fikir edinilebilmektedir. Ayrıca bazı belgelerde hastaların yaşları veya yaşlarına işaret eden “sagir, mürâhık, emred” gibi tanımlayıcı kelimeler geçmektedir: Konya Çiftenerdüban/Çiftemerdiven Mahallesi sâkinlerinden Parsi veled-i Vartan adlı zimmînin dört yaşındaki sagir oğlu Serkiz⁵⁷, Bursa Timurtaş Karyesi’nden Asmine bint-i Vasil’in mürâhık oğlu Aleksi veled-i Kosta⁵⁸ ve yine Bursa’dan Todori adlı emred zimmî⁵⁹ gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Çalışmanın başlarında da belirtildiği üzere çoğu toplumda olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de cerrâhî müdahale, tedâvide tercih edilebilecek son seçenek olarak addedilmiştir. Belgelerde geçen ve ameliyat öncesinde ilaç tedâvisi denendiğini ifade eden “...ilâ hâze’l-an ilaç-pezîr olmayub...”⁶⁰ kalıbı da bu hususu tasdik etmektedir.

“İlaç-pezîr” olmayan hastanın ameliyatının nasıl ve hangi âletlerle yapıldığı konusunda farklı yazarlar muhtelif fikirler ileri sürmüşlerdir. Ameliyat esnâsında hastaya fazla acı hissettirmemek için uyuşturucu maddelerin kullanılıp kullanılmadığı hakkında Halil Sahillioğlu belgelerde geçen “ifâkat” bulma tabirinin Arap dilindeki kök anlamına temas ederek hastanın uyuşturulma ihtimâlinden söz etmişse de Fethi Gedikli bunu zayıf bir olasılık olarak görmüş ve bu işlemlerin hangi araçlarla nasıl yapıldığı hakkında herhangi bir bilgi verilmediğini iddia etmiştir⁶¹ fakat Evliyâ Çelebi, çalışma konusu döneme tarihlenen meşhur eserinde Beç şehrinde şâhit olduğu bir ameliyattan bahsederken “...hemân mecrûha bir filcân za’ferân

⁵³ BŞS.B-140/s.68/hkm.405(h.2 Rebiü’l-evvel 1089/m.24 Nisan 1678)

⁵⁴ BŞS.B-150/s.51/b2(h.8 Zilhicce 1104/m.10 Ağustos 1693)

⁵⁵ BŞS.B-150/s.51/b3(h.14 Zilhicce 1104/m.16 Ağustos 1693)

⁵⁶ BŞS.B-150/s.51/b4(h. 14 Zilhicce 1104/m.16 Ağustos 1693)

⁵⁷ KŞS.34/s.121/hkm.3(h.16 Zilhicce 1098/m.23 Ekim 1687)

⁵⁸ BŞS.B-144/s.41/hkm.279(h.4 Cemâziye’l-âhir 1095/m.19 Mayıs 1684)

⁵⁹ BŞS.B-88/s.173/hkm.1254(h.13 Rebiü’l-âhir 1086/m.7 Temmuz 1675)

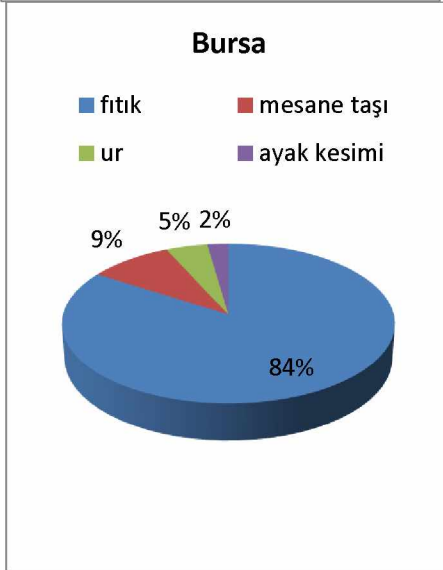
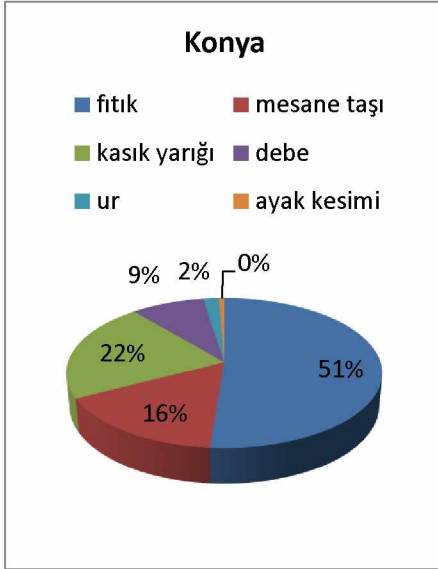
⁶⁰ BŞS.B-88/s.40/hkm.310(h.21 Receb 1084/m.1 Kasım 1673), BŞS.B-114/s.38/hkm.269(h.28 Zilhicce 1087/m.3 Mart 1677) vd.

⁶¹ Fethi Gedikli, a.g.m., s.26.

gibi bir su içürüb kefere kendünden geçüb mest-i medhûş olunca...” ifadesi ile hastanın uyuşturulduğuna değinmiştir.⁶²

Bu dönemde mürâcaat kesâfetine göre hastalıklar tasnif edildiğinde hastaların Konya’da fitik, kasık yarığı, mesâne taşı, debe, ur şikâyetleri ve ayak kesimi talebi, Bursa’da yine fitik, mesâne taşı, ur şikâyetleri ve ayak kesimi talebiyle cerrâhlara başvurdukları müşâhede edilmektedir. Mevcut belgelerin verdiği bu sınırlı bilgilere göre -başka bir deyişle mahkeme kayıtlarına yansıdığı kadarıyla- Bursa’da kasık yarığı ve debe şikâyetiyle cerrâhlara başvurulmadığı görülmektedir.

⁶² Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi(Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini), Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003, VII. Kitap, s.108. Cerrâhi işlemler esnasında uyuşturucu özelliği olan bitkileri kullanma tekniğinin tarih öncesi döneme müstenid olduğu hususunda bkz. Ali Haydar Bayat a.g.e., s.40. Osmanlı döneminde de uyutucu/murkid olarak lüffah/adamotu kullanıldığı hakkında bkz. Hülya Bilgin(Ed.), Türkiye’de Anesteziyoloji ve Reanimasyon Biliminin Tarihsel Gelişimi, TARD Yay., Bursa 2016, s.56.

Yukarıdaki grafiklerde görüldüğü üzere Konya ve Bursa’da gayrimüslim cerrâhlara en fazla mürâcaat fitik sebebiyle yapılmıştır. Hükümlerde “fitik marazı”nın türü belirtilmemiştir. Bir belgede “iki taraflı” olduğu ifade edilmişse⁶³ de bu tavsif fitiğin çeşidini tespitte imkân vermemektedir. Fakat

⁶³ Konya Türbe-i Celaliye Mahallesi sâkinlerinden Abdülehad Çelebi b. Bayram Efendi’nin aynı mahallede sâkin vekili İbrahim Efendi b. Hızır, mezbûr Abdülehad’ın iki taraflı

sicillerde geçen diğer hastalık adlarının tıp terminolojisindeki tanımları göz önüne alındığında⁶⁴ “fitık” kelimesinin tek başına kullanımının bel fitiği anlamına da gelebileceği düşünülebilir. Ayrıca R. Murphey bir makalesinde bu fitiğin bilhassa bedenleriyle çalışan erkeklerde sıkça görülen bel fitiği olduğunu iddia etmişse⁶⁵ de nihayetinde bütün bu faraziyelere rağmen “fitık” kelimesinin belgelerde hangi türü kastettiği sarih değildir.⁶⁶

İlgili döneme ait Konya ve Bursa sicillerinde yer alan fitık marazına ait belgelerden muhtevâsi itibariyle temâyüz eden birkaç örneği burada zikretmek yerinde olacaktır. Örneğin Konya sicillerinde yalnızca bir belgede rastlanan tedâvi için “hastanın cerrâhı isticâr etmesi, cerrâhın da nefsinin icâr etmesi⁶⁷” hususuna Bursa sicillerinde daha fazla rastlanmaktadır. Bu ifadeler ya da Murphey’nin söylemiyle bu özel hizmet anlaşmaları, birçok durumda özellikle de ameliyat sonrası nekâhet dönemi uygulamalarında uzun süreli hastane bakımından ziyade evde yapılan bakımın tercih edildiğine⁶⁸ delâlet etmektedir. Dolayısıyla ameliyat sonrası evde bakım uygulamasının Bursa’da daha yaygın olduğu sonucuna varılabilir.

Konya’da Sultan Veled Medresesi’nde sâkin Molla Mehmed b. Hüseyin cerrâh Elkesyan veled-i Papas ile düzenlediği sözleşmede “...ben fitık marazına mübtelâ olub merkum Elkesyan maraz-ı mezbûra ilaç itmekde hâzik ve mâhir olduğu beyne’n-nâs şâyi’ ve mütevâtir olmağın benim marû’z-zikr marazıma ilaç itmek için mezkûru isticâr eyledim, mübâşeret eyesün...⁶⁹” sözleriyle cerrâhı isticârını belirtirken Bursa Reyhan Paşa Mahallesi’nden Elhâc Mehmed b. Hasan, cerrâh Miho veled-i Hristo ile düzenlediği sözleşmede “...ben fitık marazına mübtelâ olub merkum Miho maraz-ı mezbûra ilaç ve tumar etmekte hâzik ve bunun emsali olan hususun muâlecesinde kemâ-yenbağî kâdir olmağla merkum Miho maraz-ı merkuma ilaç ve tumar etmek için tarih-i kitabdan 15 gün tamamına 1150

fitiğının tedâvisi için cerrâh Elkesyan veled-i Papas’a başvurmuştur. KŞS.34/s.146/hkm.1(h.20 Muharrem 1099/m.26 Kasım 1687)

⁶⁴ Kasık yarığı: fitık, debe: fitık, Şaban Doğan, Terceme-i Akrahâdin Sabuncuoğlu Şerefeddin(Giriş, İnceleme, Metin, Dizinler) Birinci Cilt, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs 2009, s.643, 568.

⁶⁵ Rhoads Murphey, “Osmanlı Tıbbi ve Kültürlerüstü Karakteri (Onaltıncı Yüzyıldan Onsekizinci Yüzyıla)” Çev.Tuncay Zorlu, Osmanlı Bilimi Araştırmaları II, İstanbul 1998, s.263-292. (s.275.)

⁶⁶ Bir belgede mevzubahis 1 yaşındaki bebeğin fitık marazından muzdarip olması bu belirsizliği destekleyen verilerden biridir. KŞS.26/s.92/hkm.3(h.9 Zilhicce 1092/m.20 Aralık 1681)

⁶⁷ Bu hususa temas eden başka makale örneği için bkz. Fethi Gedikli, a.g.m., s.15-27.

⁶⁸ R.Murphey, a.g.m., s.276.

⁶⁹ KŞS.34/s.98/hkm.2(h.5 Zilkâde 1098/m.12 Eylül 1687)

akçaya isticâr ve kabul eyledim, ol dahi vech-i muharrer üzere müddet-i merkume tamamına değin nefsinı bana icâr eyledi...⁷⁰” cümleleriyle kaç gün süreyle ve ne kadar ücretle cerrâhın nefsinı kendisine icâr ettiğini de ifadelerine eklemişti.

Konya ve Bursa’da en fazla görülen ikinci hastalık olan mesâne taşı ile ilgili ameliyat sözleşmelerinin dikkat çekici hususiyetlerinden biri hastaların büyük oranda çocuk olmasıdır. Bursa’da bu hastalıktan muzdarip hastaların tamamı, Konya’da %76.92’si çocuktur. Daha çok -az gelişmiş ya da gelişmemiş- ülkelerde ve çocuklarda görülen mesâne taşlarının sebebi -eğer altta yatan bir ürolojik bozukluk yoksa- düşük protein alımı ve A vitamini eksikliğidir. Bu tür endemik mesâne taşlarının sık görüldüğü bölgelerde çocukların genellikle anne sütü ve tahıl ürünleri ile beslendiği tespit edilmiştir.⁷¹ Ayrıca iklimsel şartlara bağlı yüksek sıcaklık ve yetersiz sıvı alımı da mesâne taşı oluşumuna sebep olan diğer unsurlardır.⁷²

Çalışma konusu belgelerden aşağıdaki hükümde mesâne taşı ameliyatının hangi âletle yapılacağını özellikle belirtildiği ifadeden ameliyatın şekline işaret edildiği sonucu çıkarılabilir: Bursa Derinkale’de Zargana(?) Mahallesi’nden Mehmed b. Mustafa, küçük oğlu Ali’nin mesânesindeki taşın ihracı için mecliste cerrâh Aleksî veled-i Kostantin’in de bulunduğu mecliste sarf ettiği “...zimmî-i mezbûr Aleksî’nin ihracının maharetini istimâ eylediğim ecilden ustura ile yarıp çıkarmak için 8 kita esedî gurus ücretine kavil eyledim...⁷³” cümlesindeki “ustura ile” ayrımı kuvvetle muhtemel ameliyatın açık yapılması talebine/tercihine delâlet etmekteydi. Çünkü günümüzdeki adıyla endoskopik mesâne taşı ameliyatı, diğer anlamıyla kapalı ameliyatın sözkonusu dönemde bilindiğine dair kesin kanıtlar vardır. Osmanlı döneminin mühim tıp kaynaklarından Cerrâhiyyetü’l-Haniyye’nin yazarı Şerafeddin Sabuncuğlu mesânedeki taş çıkarmanın yolunu anlatırken “...ben yarmadan bir tecrübe buldum, bu tecrübe sebebiyle yarmaktan müstağni oldum...” sözlerinin devamında kapalı ameliyatı tasvir eder.⁷⁴

⁷⁰ BŞS.B-109/s.119/hkm.846(h.18 Şevvâl 1075/m.4 Mayıs 1665)

⁷¹ Turgut Yapanoğlu-Yılmaz Aksoy-İsa Özbey-Özkan Polat, Çocuklarda Perkütan Suprapubik Sistolitotripsisi, Türk Üroloji Dergisi 32(2), 199-202, 2006, s.200-201.

⁷² Abdurrahman Önen, Çocuklarda Üriner Sistem Taş Hastalığı, Çocuk Cerrahisi Dergisi, 27(1),: 8-32, 2013, s.9.

⁷³ BŞS.B-114/s.115/hkm.769(h.25 Zilkâde 1088/m.19 Ocak 1678)

⁷⁴ Ümit Emrah Kurt, Hekim Şerafeddin Sabuncuğlu’nun Cerrâhiyyetü’l-Haniyye Adlı Eserinde Yer Alan Cerrâhî Âletlerin Tanımlanması, Çizimi, Sınıflanması ve Karşılaştırılması, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Alk Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2012, s.420. “...ol tecrübe budur kim alasin bir bolad biz kim sureti budur kendisi ince ola ağaca saplanmış ola ucu müselles ola yani üç köşeli ola ol taşın altından bir pare ibrişimle bağlayasın ta kim taş kavuka kaçmaya ondan sonra alasin ol âleti kim gördün zekerin deliğinden içeri

Müslüman kadınlar ameliyat için gayrimüslim hekimleri de tercih etmekteydi. Konya’da bu dönemde gayrimüslim cerrâhlara başvurduğu tespit edilen dört kadından biri olan Döndü binti Bayram, vekili Ali Beşe b. Yusuf vasıtası ile cerrâh Andon veled-i Todorov’dan mesâne taşının ihracını talep etmişti.⁷⁵ Yine Konya Şeyh Aliman Mahallesi sâkinlerinden Hacı b. Hüseyin küçük kızı Fatıma’nın, Karacığan Mahallesi’nden Ali b. Ahmed ise altı yaşındaki kızı Emine’nin mesânesindeki taşın ihracı için cerrâh Andon veled-i Todorov’a başvurmuşlardı.⁷⁶

Evvelce bahsedildiği üzere ilaçla tedâvisi mümkün olan hastalıklara önce bu tedâvi uygulanıyor, sonrasında hasta “ilaç-pezîr” olmazsa cerrâhî müdahale yöntemine başvuruluyordu. Bursa’nın Gemlik Kazası’na tabi Kartırlı Karyesi’nden Kezban binti Osman, cerrâh Yani veled-i Dimo ile yaptığı muâhedede “...sadrî oğlum Mehmed b. Osman nam sagîrin mesânesinde taş olub ilâ-haze’l-an ilaç-pezîr olmayub lakin merkum Yani bunun emsâli hususun muâlecesinde beyne’n-nâs meşhur olmağla 3 gurus ücret ile muâlece itmek üzere muâhede ve ahd-i misak eyledim, bi emrillahi’l-meliki’l-müteâl esnâ-yı ilacda mezbûrun şakkından nâşî fevt olursa mezbûrdan dem (ve) diyetine müteallik dâvâ ve nizam yokdur...”⁷⁷ ifadeyle ameliyat öncesinde uygulanan ilaç tedâvisinden oğlunun fayda görmediğini dile getiriyordu. Bu ilaç tedâvilerinin de yer aldığı Osmanlı dönemi tıp kaynaklarından Cerrâh-nâme yahut diğer adıyla Alâ’im-i Cerrâhîn’de mesâne taşını erittiği rivayet edilen dört farklı karışım zikredilmiştir.⁷⁸

Konya sicillerinde yer alıp Bursa sicillerinde rastlanmayan kasık yarığı tabir edilen hastalık belgelerinde en sık görülen üçüncü hastalık olup

uzunluğunca arkinlıkla sokasın ta kim miskabın ucu taşa erişe ondan sonra miskabı elinle dönderesin arkin arkin taşı delesin ta kim miskab taşın bir yanına geçe miskabı çıkarasın ol saat bevl o taşın deliğinden çıka...” Kurt, a.g.t., s.420. Ayrıca bu çalışmada geçen mesâneden taş çıkarmaya yarayan aletlerin içerisinde ustura bulunmaması ve ilgili hükümlerde “ustura” ayrımının bir belgede bulunması o dönemde genellikle kapalı ameliyatın tercih edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Mevzubahis aletler için bkz. a.g.t., s.493. Ayrıca mesâne taşlarının ihracına dair hekimbaşı Âhi Çelebi’nin eserini(Böbrek ve Mesâne Taşları Hakkında) ele alan bir makale örneği için bkz.Esin Kahya, “15. Yüzyılda Yaşamış Hekimlerimizden Hekimbaşı Ahi Çelebi”, Erdem, Cilt 9, Sayı 25, 1996, s.293-342.

⁷⁵ KŞS.26/s.203/hkm.2

⁷⁶ KŞS.26/s.131/hkm.3(h.24 Muharrem 1093/m.2 Şubat 1682), KŞS.25/s.256/hkm.4(h.10 Receb 1092/m.26 Temmuz 1681)

⁷⁷ BŞS.B-147/s.46/hkm.299(h.16 Zilhicce 1098/m.23 Ekim 1687)

⁷⁸ Mehmet Gürlek, İbrahim bin Abdullah’ın Cerrâh-name (Alâ’im-i Cerrâhin) Adlı Eseri(Giriş-Metin-Sözlük) Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, s.137, 138, 161.

fitik/kasık fitiği anlamına gelmektedir.⁷⁹ Konya Kerim Dede Mahallesi sâkinlerinden es-Seyyid Kasım Çelebi ibn-i Es-Seyyid Ömer Çelebi⁸⁰, İçkale Mahallesi’nden Yanos veled-i Yağmur⁸¹, Acem taifesinden Acem Güzel veled-i Güzel⁸², Karaciğan Mahallesi’nden Molla Mustafa b. İbrahim⁸³ kasık yarığı şikâyetiyle Konya cerrâhlarına başvuran hastalardan bazılarıdır.

Yine Konya sicillerinde görülen fakat Bursa sicillerinde bulunmayan başka bir hastalık “debe”dir. Bu kelime de fitik anlamına gelmektedir ve belgelerde bazen nev’i de belirtilmiştir: Konya’da Çıralımsacid Mahallesi sâkinlerinden Arslan veled-i Karagöz, küçük oğlu Serkiz’in hayasında debe sebebiyle cerrâh Dimitri veled-i Miho’ya⁸⁴, Konya Fakı/Fakih Dede Mahallesi sâkinlerinden Osman ibn-i Elhâc İsa kasığındaki debe şikâyetiyle Elkesa veled-i Mihor’a⁸⁵, Konya’nın Bayburd Kazası’nın bir karyesinden Elhâc İsmail halife ibn-i Sefer’in “debe marazının” tedâvisi için vekili Ahi baba Elhâc Süleyman b. Abdi Beşe cerrâh Andon veled-i Todorov’a⁸⁶ başvurmuşlardı. Yukarıda bahsedilen meşhur Cerrâh-nâme’de debe marazının da sebepleri ve türlerine göre farklı tedâvi metodları ele alınmıştır.⁸⁷

Konya ve Bursa sicillerinin her ikisinde rastlanan hastalıklardan bir diğeri belgelerde genel adıyla “ur marazı” olarak ifade edilmiş, bazen urun mahiyeti ve yeri hakkında detaylar da verilmiştir. Bu maraza müptela hastalardan biri Konya Çiftnerdüban Mahallesi’nden Parsi veled-i Vartan’ın dört yaşındaki oğlu Serkiz’dir. Babası mezbûr Parsi cerrâh Elkesyan veled-i Papas’dan oğlunun boynundaki urun tedâvisini talep etmişti.⁸⁸ Yine aynı cerrâha başvuran Süleyman Beşe ibn-i Hasan’ın vekili ve kardeşi Bektaş, müvekkili Süleyman’ın sol kulağı dibindeki ur marazından muzdarip olduğunu beyan etmişti.⁸⁹ Konya Çıralımsacid Mahallesi’nden Desbina binti Bali de cerrâh Andon veled-i Todorov’a “...benim boynumun sağ

⁷⁹ Bkz. 65 numaralı dipnot

⁸⁰ KŞS.16/s.56/hkm.4(h.4 Cemâziye’l-âhir 1083/m.28 Eylül 1672)

⁸¹ KŞS.16/s.43/hkm.2(h.17 Cemâziye’l-evvel 1083/m.10 Eylül 1672)

⁸² KŞS.16/s.49/hkm.3(h.22 Cemâziye’l-evvel 1083/m.15 Eylül 1672)

⁸³ KŞS.16/s.26/hkm.1(h.14 Rebiü’l-âhir 1083/m.9 Ağustos 1672)

⁸⁴ KŞS.15/s.25/hkm.5(h.8 Şaban 1081/m.21 Aralık 1670)

⁸⁵ KŞS.16/s.27/hkm.4(h.18 Rebiü’l-âhir 1083/m.13 Ağustos 1672)

⁸⁶ KŞS.26/s.42/hkm.2(h.8 Şevvâl 1092/m.21 Ekim 1681)

⁸⁷ M.Gürlek, a.g.t., s.57-59.

⁸⁸ KŞS.34/s.121/hkm.3(h.16 Zilhicce 1098/m.23 Ekim 1687)

⁸⁹ KŞS.34/s.221/hkm.2(h.2 Rebiü’l-âhire 1099/m.5 Şubat 1688)

tarafında ur demekle maruf seretan⁹⁰ marazı olub bana zaaf virmekle...⁹¹ ifadeleri ile mürâcaat etmişti.

Bursa'da ise Bedreddin Mahallesi'nden Hokaz veled-i Murad boynunda olan urun tedâvisi için cerrâh Aleksî veled-i Kosta'yı 14 guruş ücret mukâbilinde bir müddet için isticâr ettiğini⁹², Câmi'i Kebîr Mahallesi'nden Agya veled-i Yanos ise cerrâh Anderya veled-i İstemat'ın boynunun sol tarafındaki urun muâlecesi için 20 gün tamamına değin 10 esedî guruşa nefisini kendisine icâr ettiğini belirtmişti.⁹³

Çalışma konusu belgelerde geçen cerrâhî müdahale ile ilgili son husus hastaların ayak kesimi talebidir. Bu talebin/ayağın kesilmesine kadar giden sorunun sebebi sözleşmelerden birinde ehl-i örfün işkencesi diğerinde hastalık olarak ortaya çıkmaktadır. Konya Pîrî Paşa Mahallesi sâkinlerinden Hasan b. Ali Efendi, daha önce Musa b. Şükrullah adlı şahsı darp ve bıçakla mecrûh ettiğini itiraf etmiş ve Karaman mütesellimi "... Köse Mustafa Ağa beni habs ve tomrukda eziyet itmekle tomruk sıkıldığından iki ayağım çürüyüb bi'd-defa'ât muâlece eylediğimde kâbil-ilaç olmayub bana küllî elem ve ızdırab ve za'af ârız olub bi'z-zarûre iki ayaklarımı kat lazım gelmekle..." sözleriyle cerrâh Elkesa veled-i Kosta'dan ayaklarını kesip cerâhatine ilaç eylemesini talep etmişti. Tedâvi esnasında ölürse Elkesa'dan dem ve diyetine müteallik dâvâsı olmadığını belirttiikten sonra hastanın babası Ali Efendi de oğlu ölürse dem ve diyeti için mezbûr Elkesa ile dâvâ ve nizası olmadığını ayrıca bildirmişti.⁹⁴ Bursa Arab Mehmed Mahallesi sakinlerinden Mustafa b. Mehmed ise sol ayağındaki bir hastalıktan dolayı o ayağının topuktan kesilmesini cerrâh Yasef veled-i Filiboz'dan talep etmişti.⁹⁵

Sonuç

1650-1700 yılları arasında Konya ve Bursa Şer'iyeye Sicilleri'nde yer alan gayrimüslim cerrâhların mevzubahis olduğu rıza senetleri/ameliyat sözleşmelerindeki bilgilere istinâden hazırlanan bu çalışmada, mümkün mertebe mezkûr iki kadîm sancakta yarım asır boyunca kayıtlara yansıyan cerrâhî müdahale gerektiren hastalıkların panoraması çizilmeye çalışılmıştır.

⁹⁰ Seretan marazı: iyileşmez bir tür çıban, kanser. Şaban Doğan, a.g.t., s.877. Yine aynı tezde bahsedilen seretan marazının tedâvisi için bkz. s.189.

⁹¹ KŞS.24/s.144/hkm.2(h.24 Rebiü'l-evvel 1089/m.16 Mayıs 1678)

⁹² BŞS.B-111/s.35/hkm.184(h.6 Rebiü'l-evvel 1095/m.22 Şubat 1684)

⁹³ BŞS.B-88/s.240/hkm.1707(h.18 Rebiü'l-âhire 1087/m.30 Haziran 1676)

⁹⁴ KŞS.13/s.67/hkm.2(h.14 Zilhicce 1087/m.17 Şubat 1677)

⁹⁵ BŞS.B-143/s.10/hkm.76(h.2 Zilkâde 1092/m.13 Kasım 1681)

Erol, A. (2020) XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya ve Bursa’da Gayrimüslim Cerrâhlar ve Tedavi Ettikleri Hastalıklar. ANKARAD, 1(2). s. 433-454.

Belgelerin verdiği bilgilere göre ilgili dönemde Konya ve Bursa sancaklarında mukîm cerrâhlar haricinde seyyar/seyyâh cerrâhların Osmanlı’nın önemli ticâret yolları güzergâhında bulunan bu sancaklara da uğradıkları ve hastaları tedâvi ettikleri anlaşılmaktadır. Hastalar Konya ve Bursa nefsi hâricinde sair kaza, nahiye, kasaba ve karyelerden hatta sair sancaklardan, adalardan gelerek bu cerrâhlara başvurmuşlardır.

Cerrâhlara başvuru sebebi olan hastalıklardan Konya ve Bursa’da en fazla görülen iki hastalık fitik ve mesâne taşı problemleridir. Kasık yarığı ve debe şikâyetlerine sadece Konya’da rastlanmaktadır. Her iki sancakta da en az karşılaşılan sorunlar ur ve farklı sebeplere bağlı ayak kesimi talepleridir. Hastalıkların tedâvisinde önceliğin ilaç tedâvisine verildiğini ve “ilaç-pezîr” olmayan hastaların cerrâhî müdâhaleye yöneldiğini, bazı hastalıklarda ameliyat şeklinin(açık/kapalı) değişkenlik gösterdiğini ve tercihen ameliyat sonrası evde bakım hizmetlerinin uygulandığını gösteren kayıtların mevcut olması dikkate şâyân hususlardan bazılarıdır.

Ayrıca belgelerin, -daha çok tıp tarihini ilgilendiren ciheti hâricinde- dönemin cerrâh ve hastalarının kimliklerini, ekonomik durumlarını, hastalıklar ve dönemsel şartlar(ekonomik, teknolojik, coğrafi vs.) ya da gelişmişlik düzeyi arasındaki ilişkiyi, sosyal yaşamın kayıtlardaki izdüşümlerini de yer yer günyüzüne çıkardığı ifade edilebilir.

Kaynakça

1- Arşiv Vesikaları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Konya Şer’iyye Sicilleri: 12, 13, 15, 16, 17, 21, 24, 25, 26, 27, 32, 34, 35, 36 numaralı defterler.

Bursa Şer’iyye Sicilleri: B-77, B-88, B-104, B-109, B-11, B-114, B-140, B-143, B-144, B-147, B-150 numaralı defterler.

2-Sair Kaynaklar

AKGÜNDÜZ, Ahmed. *Şer’iyye Sicilleri*, Cilt I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.

BAYAT, Ali Haydar. *Tıp Tarihi*, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul 2016.

BİLGİN, Hülya (Ed.), *Türkiye’de Anesteziyoloji ve Reanimasyon Biliminin Tarih-sel Gelişimi*, TARDYay., Bursa 2016.

CEYLAN, İbrahim. *Türklerde Cerrâhînin Gelişimi*, Türk Cerrâhî Derneği Yayınları, Ankara 2012.

Erol, A. (2020) XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya ve Bursa’da Gayrimüslim Cerrâhlar ve Tedavi Ettikleri Hastalıklar. ANKARAD, 1(2). s. 433-454.

ÇİFTÇİ, Şaban. “Allah Âdem’i Kendi Süretinde Yaratmıştır” Hadisinin Tahrir ve Değerlendirmesi, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Mart 2014, Yıl: 1, Sayı: 1, s.1-20.

DEMİR, Talip. “Kutsaldan Sekülere Değişen Beden Algısı”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2 (Ağustos 2018):311-325.

EVLİYÂ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi(Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini)*, Haz.Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, Yapı Kredi Yay., VII. Kitap, İstanbul 2003.

GEDİKLİ, Fethi. “Osmanlı Hukukunda Hekim Sorumluluğu ve XVII.Yüzyılda Ünlü Bir Fıtık Cerrâhi”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 4, 2007(Güz), s.15-27.

GÜRLEK, Mehmet. *İbrahim bin Abdullah’ın Cerrah-name (Ala’im-i Cerrahin Adlı Eseri)(Giriş-Metin-Sözlük)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.

GİNZZBURG, Carlo. *Tahta Gözler: Mesafe Üzerine Dokuz Düşünce*, Çev. Aysun Şişik, Metis Yayınları, İstanbul 2009.

KUR’AN-I KERİM ve Türkçe Anlamı (Meâli), Diyânet İşleri Başkanlığı Yay., 5. Baskı, Ankara 1980.

KURT, Ümit Emrah. *Hekim Şerafeddin Sabuncuoğlu’nun Cerrâhiyetü’l Haniyye Adlı Eserinde Yer Alan Cerrâhi Âletlerin Tanımlanması, Çizimi, Sınıflanması ve Karşılaştırılması*, Doktora Tezi, İstanbul üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2012.

KUTSAL KİTAP, Eski Antlaşma, Yaratılış 1/27. (<https://www.kutsalkitap.org/online-kutsal-kitap/> Erişim Tarihi:23.08.2020).

KÜÇÜK, Fatih. *14 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (1080-1081/1669-1670)(Değerlendirme ve Transkripsiyon)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013.

MURPHEY, Rhoads. “Osmanlı Tıbbı Ve Kültürlerüstü Karakteri (Onaltıncı Yüzyıldan Onsekizinci Yüzyıla)” Çev. Tuncay Zorlu, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları II*, İstanbul 1998, s.263-292.

NİSBETT, Richard E. *Doğulular ile Batılılar Nasıl ve Neden Birbirinden Farklı Düşünürler?: Düşüncenin Coğrafyası*, Varlık Yayınları, İstanbul 2018.

SAK, İzzet. *37 Numaralı Konya Şer’iye Sicili(1102-1103/1691-1692)(Transkripsiyon ve Dizin)*, Konya Ticâret Odası Yay., Konya 2010.

SARI, Nil. “Osmanlılarda Cerrâhlik Mesleği”, *DİA*, 7.Cilt, İstanbul 1993, s.423-424.

SEZEN, Tahir. Osmanlı Yer Adları, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yayın No: 26, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara 2017.

TARİH Çevirme Kılavuzu. <https://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> (Erişim Tarihi: 22.08.2020).

Erol, A. (2020) XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya ve Bursa’da Gayrimüslim Cerrâhlar ve Tedavi Ettikleri Hastalıklar. ANKARAD, 1(2). s. 433-454.

TOK, Özen. “Osmanlı Dönemi Hekim-Hasta İlişkileri (Kadı Sicillerine Göre XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği), *Turkish Studies*, Volume 3/4, Summer 2008, s.789-805.

ÖNEN, Abdurrahman. Çocuklarda Üriner Sistem Taş Hastalığı, *Çocuk Cerrahisi Dergisi*, 27(1): 8-32, 2013.

WATT, William Montgomery. Tanrı Süretinde Yaratılma: İslâm Kelâmına Dair Bir Araştırma. Çev: Hüseyin Kahraman, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 21, Ocak 2006, s.253-261.

YAPANOĞLU, Turgut -Aksoy, Yılmaz- Özbey, İsa- Polat Özkan. Çocuklarda Perkütan Suprapubik Sistolitotripsi, *Türk Üroloji Dergisi*, 32(2), 199-202.

EK 1: XVII. yüzyılın ikinci yarısında Konya ve Bursa’nın gayrimüslim cerrâhları ve tedâvi ettikleri hastalıkların nitelik-nicelik tablosu

Konya							
Cerrâh	Düzenlenen ameliyat sözleşmelerinin tarih aralığı	Yapılması kararlaştırılan ameliyatlara nitelik ve niceliği					
		Fırtık	Mesâne taşı	Kasıksık yarığı	Debe*	Ur	Ayak kesimi
Dimitri veled-i Miho	27 Eylül 1670 31 Aralık 1670	-	1	20	10	-	-
Elkesa veled-i Mihor	9 Ağustos 1672 27 Eylül 1672	-	-	15	1	-	-
Elkesa veled-i Kosta	18 Aralık 1676 9 Mart 1677	5	9	-	1	-	1
Andon veled-i Todorov	16 Mayıs 1678 27 Mayıs 1682	52	10	-	2	1	-
Ayvaz veled-i Todoros	26 Mayıs 1681 12 Mart 1692	2	-	-	-	-	-
Elkesyan veled-i Papas	5 Eylül 1687 21 Şubat 1688	21	4	-	-	2	-
Aslan veled-i Nikola	12 Aralık 1689 23 Mart 1691	2	2	-	-	-	-
							Toplam 161

*Hükümlerde bu terim “debe marazı”, “kasık debesi”, “haya debesi” şekillerinde belirtilmiş olup bu tabloda tamamı “debe” kelimesi ile ifade edilmiştir.

Bursa							
Cerrâh	Düzenlenen ameliyat sözleşmelerinin tarih aralığı	Yapılması kararlaştırılan ameliyatların nitelik ve niceliği					
		Fı-tık	Mesân e taşı	Ka-sık ya-rığı	Deb e	U r	Ayak ke-simi
Hristo veled-i Miho**	8 Mayıs 1664 27 Mayıs 1665	5	2	-	-	-	-
Miho veled-i Hristo**	4 Mayıs 1665 8 Mayıs 1665	2	-	-	-	-	-
Manol veledi Yorgi	1 Kasım 1673 8 Aralık 1673	3	1	-	-	-	-
Dimo veled-i Miho	12 Mayıs 1675 10 Eylül 1675	9	-	-	-	-	-
Aleksan veled-i Papas	5 Mayıs 1676 7 Mayıs 1676	2	-	-	-	-	-
Anderya veled-i İstemat	30 Haziran 1676	-	-	-	-	1	-
Aleksi veled-i Kosta	7 Eylül 1676 22 Şubat 1684	1	-	-	-	1	-
Yorgi veled-i Dimo	3 Mart 1677 13 Mart 1677	2	-	-	-	-	-
Aleksi veled-i Kostantin	19 Ocak 1678	-	1	-	-	-	-
Yani veled-i Yorgi	24 Nisan 1678	1	-	-	-	-	-
Toplam 45							

Kosta veled-i Pan	2 Mayıs 1678	1	-	-	-	-	-
İsdafi veled-i Yorgi	6 Haziran 1680	1	-	-	-	-	-
Yasef veled-i Filiboz	13 Kasım 1681	-	-	-	-	-	1
Uzgori veled-i Miho	28 Mart 1683 15 Ekim 1693	5	-	-	-	-	-
Hristodori veled-i İstoroç	19 Mayıs 1684	1	-	-	-	-	-
Yani veled-i Dimo	23 Ekim 1687	-	1	-	-	-	-
Mihal veled-i Dimitri	9 Ağustos 1696	1	-	-	-	-	-
Kostantin veled-i Pappas	30 Mayıs 1697 17 Haziran 1697	3	-	-	-	-	-

**Bu cerrâhların ameliyat sözleşme tarihleri dikkate alındığında -baba ve oğul oldukları düşünülse bile bunların aynı yıl ameliyat sözleşmesi düzenlemeleri ihtimalinin zayıflığı sebebiyle de- durumun aslında kâtip kaynaklı bir yazım hatasından kaynaklandığı ve bunların aynı kişi olduğu varsayılabilir.

RELIGIOUS AND OFFICIAL WEDDING CUSTOMS IN THE EARLY OF THE 20th CENTURY THE CRIMEAN TATARS OF DOBRUJA, ROMANIA

Nilghiun ISMAIL*

Abstract: This paper is about the Crimean Tatar community and focuses on its social issues linked to religious wedding traditions and customs. This research is based on quantitative and qualitative documents. I used some documents owned by the Arhivele Naționale Române, Direcția Județeană Constanța, DJCAN, fond Cultul Musulman, Primăria Orașului Constanța (National Archives of Romania Constanta County District, fund The Muslim Cult, Constanta City Hall) and fondul Colecția Registrele de Starea civilă - Dobrogea, Primăria Orașului Negru-Vodă, Consiliul Local Negru-Vodă (Fund Civil Records Collection, Negru-Vodă Town Hall, Negru-Vodă Town Council); literary sources, which are heritage of the Constanța County Library "Ioan N. Roman"; and qualitative sources for oral history, based on interviews got on a field research developed in two stages: February and July-August, 2016. The body of the paper draws on the field research based on a survey, which includes face-to-face and in-depth interviews for pre-wedding, wedding customs with the Crimean Tatars of Dobruja. Finally, my paper shows community's challenges in maintaining its own cultural identity.

Key words: Romania, Crimean Tatars, Oral History, Religious Weddings, Wedding Customs.

20. YÜZYILIN BAŞLARINDA DOBRUCA KIRIM TATARLARININ DİNİ VE RESMİ DÜĞÜN GELENEKLERİ, ROMANYA

Öz: Bu makale Kırım Tatar topluluğun dini nikah gelenek ve görenekleriyle sosyal konulara odaklanır. Araştırma, nicel ve nitel belgelere dayanmaktadır. Bu araştırma için Arhivele Naționale Române, Direcția Județeană Constanța, DJCAN, fond Cultul Musulman, Primăria Orașului Constanța (National Archives of Romania Constanta County District, The Muslim Cult, Constanta City Hall - (Romanya Köstence İlçe Bölgesi Ulusal Arşivleri, Müslüman

* Ph.D. The Faculty of Economics and Administrative Sciences, Giresun University, Turkey, e-mail: nilgunismail2014@gmail.com

Kültü fonları, Köstence Belediye Binası) ve fondul Colecția Registrele de Starea civilă - Dobrogea, Primăria Orașului Negru-Vodă, Consiliul Local Negru-Vodă (Sivil Kayıt Koleksiyonu, Negru-Vodă Belediye Binası, Negru-Vodă Belediye Meclisi); Köstence İlçe Kütüphanesi “Ioan N. Roman” mirası olan edebiat kaynaklar; ve sözlü tarih için nitel kaynaklar, iki aşamada geliştirilen bir saha araştırmasına dayanan görüşmelere dayanmaktadır: Şubat 2016 ve Temmuz-Ağustos, 2016. Makalenin ana bölümü, Dobruja'nın Kırım Tatarları ile düğün öncesi, düğün gelenekleri için yüz yüze görüşmeleri içeren bir ankete dayalı alan araştırmasına dayanmaktadır. Son olarak, bu makale topluluğun kendi kültürel kimliğini korumadaki zorluklarını göstermektedir.

Anahtar kelime: Romanya, Kırım Tatarları, sözlü tarih, dini düğün, düğün adetleri.

1. Introduction

This study is elaborated from the perspective of a native Crimean Tatar. I always feel honored to study, write and talk on issues concerning the Crimean Tatars of Dobruja, focusing above all on their history and day-to-day life, as I am the fourth generation of a Crimean Tatar family born in Dobruja, Romania. After the Crimean Wars (1853-1856), my great-grandfather, *Hacı İzzet İsmail* together with his family left their native home, Kerçi, Crimea and settled down in Dobruja.

Limited time conditions of this study led me to an article based on personal documentation, photo gallery and materials that I acquired from field research based on individual activity. For religious wedding I relied on documents with *Direcția Județeană Constanța a Arhivelor Naționale, DJCAN*, fond Cultul musulman (National Archives County Departments of Constanța), for changes in administrative organization of Dobruja I used documents with *Direcția Județeană Constanța a Arhivelor Naționale, DJCAN* fond Prefectura Constanța (National Archives County Departments of Constanța), for community's social and day-to-day life I relied on newspapers of time owned by the Constanta County Library „Ioan Roman” and my oral history documentation is based on the interviews conducted by me in a field research, in two stages: February 2016, and July-August 2016.

Although considerable research has been devoted to the history of the Crimean Tartars¹, rather less attention has been paid to the history of the

¹ Within this study I use the term Crimean Tartars as they belong to Turkic people. In the documents with the Ottoman Archives (BOA), the word *Kırım ahâlisi* is used to denominate them before the establishment in the Danube Province (*Tuna Vilyeti*), *Kırım muhacir* after 1860, and after 1890 they are named *Tatar mülteci coming from Romania* (for more details see İsmail N., 2017, *Balkan Turks The Crimean Tatars of Dobruja*).

Crimean Tatars of Dobruja, on their runaway from the Crimean peninsula after the Crimean War 1853-1856, challenges they faced after the Ottoman-Russian War of 1877-1878, how they had to change their life and adapt to new conditions in the newly created state Romania, and their day-to-day life. This research focuses on changes of religious weddings, pre-wedding and official wedding customs in the early 20th century, Romania. The study was designed to highlight the Crimean Tatars' life, customs and changes occurred along the 20th century. Today, in Romania, as part of the European Union, where the existence of the Crimean Tatar community is in question, they are an endangered minority, their religious wedding customs are also in danger of extinction.

This paper attempts at answering to a few research questions: i. what do we know about religious weddings of the Crimean Tatars in the early of the 20th century?; ii. did the Romanianization process change their wedding traditions?; iii. at the beginning of the 21st century, could we state about extinction of their wedding traditions?

1.1 Evidence in the Romanian literature

In many ways, the focus and content of this part of the study reflects the literature that is available on the Crimean Tatar community in Romania today. For, despite over two hundred years of Crimean Tatar existence in this country, the scope and depth of scholarly literature on the group is very limited. This study is not about to give a brief story that was not told in English, but to take into consideration its wider implications in the field literature. I do not intend to attack the literature in domain. My intention is rather to reconstitute the social and historical dimensions of pre-wedding and wedding events about Crimean Tatars of Dobruja, in the field literature

Within this study my purpose, is to take a glance on pre-wedding and wedding customs with the Crimean Tatars of Dobruja, a Turkic community living on the western shore of the Black Sea and highlight the community's link with the Turkic world.

There are two main research about wedding and pre-wedding customs with Crimean Tatars of Dobruja: Mehmet Naci Önal with his doctoral thesis "Din folclorul turcilor dobrogeni. Tradiții privind nașterea, căsătoria și moartea" (*From the folklore of the Dobrogean Turks. Traditions regarding birth, marriage and death*) published in 1997. Mehmet Naci Önal, in his book based on his doctoral research, page 39 gives details about I. Dumitrescu's studies, a former primary school teacher with Prevelia village, who in the early 20th century wrote about the Crimean Tatars living in Prevelia

(village's former Turkish name was *Tatâlgıac*², Romanian spelling) (See Figure 1. Royal Decree, December 7, 1929).

20. Județul Constanța				
Nr. consilierilor: 30.				
Capitala: Municipiul Constanța. Nr. consilierilor de aici: 32.				
Comună urbană Caron-Syva. Nr. consilierilor: 10.				
Comune rurale:				
- Hârșova " " " 10.				
- Măgălia " " " 10.				
- Medgidia " " " 10.				
- Tulcea " " " 10.				
Nr. Județ	NOMELE COMUNELOR RURALE	Nr. satelor comunei în nr.	Date de organizare administrativă adoptate de comisie	
			NOMELE SATELOR	NOMELE SATELOR
1	Albești - <i>Albişti</i> <i>Albişti - Buzdugiu</i> <i>Albişti - Buzdugiu</i> <i>Albişti - Buzdugiu</i>	9	Albești 287	Grada 452
			Arca 222	Holaceni 370
			Coroana 370	Valea Veche 441
			Doih Mai 222	Vătoarea 259
2	Basarabi - <i>Basarabi</i> <i>Basarabi - Ciocănești</i> <i>Basarabi - Ciocănești</i>	10	Basarabi 469	Comsol 292
			Castelul 592	
			Coșca Veche 670	
			Galata 378	
			Năpârți 726	
			Poarta Albă 284	
			Timișoara 546	
			Valea Hârșov 698	
			Valea Seacă 292	
			Vălnic-Teșeni 442	
3	Cetatea - <i>Cetate</i> <i>Cetate - Ciocănești</i> <i>Cetate - Ciocănești</i>	10	Asănești 269	
			Castelul 281	
			Cetatea 311	
			Dobromir-vii Deal 495	
			Dobromir-vii Vale 478	
			Fundeni 478	
			Lepezi 320	
			Nădragii 371	
			Păstureni 687	
			Ponița 480	
Sipoteni 720				
Tudor-Vladimirescu 310				
Valea Hârș 305				
Valea Toponi 274				
4	Cobadin - <i>Cobadin</i> <i>Cobadin - Ciocănești</i> <i>Cobadin - Ciocănești</i>	12	Ciocănești de Jos 4066	Cobănești 491
			Ciocănești de Sus 697	Fura 92
			Cobadin 7670	Vetrariul 291
			Gorcani 261	
			Ștefan Mare 803	
			Ștefan Mare 803	
			Ponița 348	
			Petraruș 441	
Vătoarea 2207				

Figure 1. Royal Decree, December 7, 1929. Romanian government, by an order issued on the 9th December 1929 changed the names of all settlements in Dobruja

I. Dumitrescu left us valuable information about Ottoman Turks and Crimean Tatars in the early 20th century Dobruja, but unfortunately he mentioned less about wedding customs.

Another study in this domain is Maria Magiru's "Istoricul așezărilor turcilor și tătarilor în Dobrogea după 1878. Viața, obiceiurile, tradițiile" (*History of Turk and Tatar settlements in Dobrogea after 1878. Life, customs,*

² Romanian government, by an order issued on the 9th December 1929 changed the names of all settlements in Dobruja "Royal Decree, December 7, 1929, Law no. 167/1929 for the organization of the local administration published in *Monitorul Oficial* (Official Gazette) nr.170 / 3 august 1929, *Constanța County, villages and village administrative units* <https://lege5.ro/Gratuit/gezdiobuge/legea-nr-167-1929-pentru-organizarea-administratiunii-locale?pid=37665662#p-37665662>, accessed on 29 November 2020

traditions). Maria Magiru's study provides details about pre-wedding and wedding customs as if all the events were related by I. Dumitrescu in his short story published in 1921. Once again, I emphasize that I. Dumitrescu left us less information about wedding, and almost nothing about prewedding "Tartars marry out of love. I counted all those in Prvelia and found that, out of 37 marriages, 28 weddings of love and only 9 were conventional weddings; so in this case, 75% of marriages are of love and only 25% are conventional. Now let me show what I mean by the conventional marriage to the Tartars. They, in addition to the well-known polygamy, are accustomed to the following, freely accepted and by law. I. a man can marry his older brother's wife, who is dead; II. a woman can take the husband of her older sister, who is deceased; III. Two brothers can marry two sisters; IV. two stepdaughters, a brother and a sister, children of parents who are remarried and born before their marriage, can marry; V. the rarest case, when a lad has the vanity to marry the daughter of a worthy man. These marriages between the same blood are done so as not to alienate the property; or small children, left over from the dead, not to fall into bad hands. As I said, we have a percentage of 75% of married couples in love and this is favored by the fact that the dowry does not play any role. Most of the time the young man steals the girl, in order to save the expenses, because in this way he is no longer obliged to give her parents the money mer-acî and siut-acî, nor to make the wedding with chatter, food and drinks. The lad is always talking to the girl in the evening, she pretends to be outside, gets in the cart and picks her up"³.

"Tătarii se căsătoresc din iubire. Am făcut socoteala tuturor celor din Prvelia și am găsit că, din 37 de căsătorii, 28 s-au făcut din dragoste și numai 9 convenționale; deci, în cazul acesta, căsătoriile 75% sunt făcute din iubire și numai 25% sunt convenționale. Acum să arăt ce înțeleg eu prin căsătoria convențională la Tătari. Ei, în afară de cunoscuta poligamie, mai obișnuiesc urmaștoarele, libere și prin lege. I. Un bărbat poate lua pe femeia fratelui său mai mare, care este mort; II. O femeie poate lua pe soțul surorii sale mai mari, care este decedată; III. Se pot căsători doi frați cu două surori; IV. Se pot căsători doi vitergi, frate și sora, copii unor părinți căsătoriți a doua oară și născuți înainte de căsătoria lor. V. Cazul cel mai rar, când un flăcău are vanitatea să ia fata unui om de seamă. Aceste căsătorii între inși de același sânge se fac pentru a nu se înstreina

³ Biblioteca Județeană Constanța „Ioan Roman”, Analele Dobrogei. Revista Societății Culturale Dobrogene, Vol.no.1, 1921 Constanța, pag. 174-175 (Constanța County Library "Ioan N. Roman", Annals of Dobruja. Journal of the Dobrujan Cultural Society, vol. no.1., 1921, Constanța, pp. 122-123).

avutul; sau copii mici, rămași de pe urma celor morți, să nu încapă în mâini rele. Cum am spus, avem un procent de 75% de căsătorii din dragoste și lucrul acesta este favorizat de faptul că zestrea nu joacă nici un rol. De cele mai multe ori flăcăul fură fata, pentru ca să scutească cheltuielile, căci în felul acesta nu mai este obligat să dea părinților ei banii meracî și siut-acâ, nici să mai fața munta cu tărboi, mîncăruri și băuturi. Întotdeauna, flăcăul este vorbit cu fata și seara, ea se face că ese pe afară, se sue în căruță și mai ia-o de unde nu-i”.

In 2016, browsing newspapers of the interwar time owned by the Constanța County Library “Ioan N. Roman” I found details about the settlement of the Crimean Tatar refugees⁴ after the Crimean War 1853-1856 and the Ottoman-Russian War of 1877-1878 in Dobruja and some aspects of day-to-day life traditions with the Crimean Tatar community⁵.

1.2. Methodology within this research

This paper is a quantitative research based on documents of primary sources found with the “National Archives of Romania Constanta County District, fund The Muslim Cult” and qualitative study broadly based on sources of oral history, on interviews done by me on a field research developed in two stages: February 2016 and the end of July and beginning of August, 2016.

For secondary sources I relied on literary sources “Biblioteca Județeană Constanța „Ioan Roman” about wedding customs of the Crimean Tatars ethnic minority.

Despite all its qualities, observing and interviewing respondents is not a sufficient method of collecting data in the purpose of developing a study on an ethnic minority. But when the object of the analysis is about your own ethnic minority, which is on the verge of extinction, you find that field research is the only working method. In field research I had to record several hundred full hours of questions and answers, then the material was transcribed and analyzed in detail, but at the end of my activity I obtained a historical document as Dr. Martha Norkunas, from the University of

⁴ Biblioteca Județeană Constanța „Ioan Roman”, Analele Dobrogei. Revista Societății Culturale Dobrogene, Anul 1, **no.1**, 1920, Constanța, pag. 174-175 (*Constanța County Library “Ioan N. Roman”, Annals of Dobruja. Journal of the Dobrujan Cultural Society, 1st year, no.1, 1920, Constanța, pp. 174 -175*).

⁵ Biblioteca Județeană Constanța „Ioan Roman”, Analele Dobrogei. Revista Societății Culturale Dobrogene, Anul 1, **no.3**, 1920, Constanța, pag. 491-494 (*Constanța County Library “Ioan N. Roman”, Annals of Dobruja. Journal of the Dobrujan Cultural Society, 1st year, no.3, 1920, Constanța, pp. 491- 494*)

İsmail, N. (2020). **Religious and Official Wedding Customs in the Early of the 20th Century the Crimean Tatars of Dobruja, Romania.** ANKARAD, 1(2). s. 455-480.

Middle Tennessee, Oral History Department⁶ states „*An oral history interview is something quite out of the ordinary because you are creating a historical document in those moments that you're sitting together. No paper documents exist to create the world that we've now created through these narratives*” Oral history have several types of activities with different scientific status, including the collection of oral testimonies practiced by professional archivists. From an archival point of view, the recording being the material resulting from the original interview, it represents a primary source document⁷.

By this field research conducted by me in two steges, the end of February 2016, and the end of July and the beginning of August 2016, I registred a number of interviews

with twenty six individuals, which were fully recorded and analyzed. Of these, sixteen interviews were recorded with Crimean Tatars residing in Constanța, eight with Crimean Tatars residents of Amzacea village (situated in southern Constanța county) and two with the Crimean Tatars residents of Tătaru village (situated in southern Constanța county). The interviews with the Crimean Tatar community in Constanța were the main focus of the study. The material collected at Amzacea and Tătaru provided a basis for comparing the responses received to the interview for the rural and urban communities. Relying on qualitative method, I interviewed a small number of respondents, and as Șandor Sorin Dan stresses the success of a field research based on interview “does not dependent on sample size⁸”.

The interview's participants were found through family and family contacts among the Crimean Tatar communities in Constanța, Amzacea and Tătaru villages. Most of the interviews were conducted within the family, because many people refused to speak, or did not show up for the interview, as happened with members of the community in Bucharest, where I did not find anyone at the headquarters, and the door was locked.

This study is based on another field research conducted by me with a number of open-ended interviews between the end of July 2011 and the

⁶ Dr. Martha Norkunas, University of Middle Tennessee – MTSU, Oral History

<https://www.mtsu.edu/faculty/martha-norkunas>, accessed on 28 November, 2020

⁷ Nicoară, Toader, 2005, *Istorie locală și surse orale*, p.42

http://www.hiphi.ubbcluj.ro/studii/Public/File/cursuri/suporturi_conversie/Istorie_lo-cala.pdf, accessed on 28 November 2020

⁸ Șandor Sorin Dan, *Metode și tehnici de cercetare în științele sociale*

https://www.academia.edu/27674254/Metode_și_tehnici_de_cercetare_în_științele_sociale, accessed on 29 November, 2020

early August 2011 with the purpose to find out the state of the Tatar language spoken by the Crimean Tatars in Dobruja and code switching about Crimean Tatar and Romanian language. The interviews were conducted with ten individuals, were fully recorded and the results were disseminated at various international symposia and published in the proceeding papers (2011-2014). As regarding the respondents from Tătaru I paid a visit to Tătaru village and the interview was done on the grounds of the mosque, where I found people working on renovating the mosque. Only two persons wanted to participate to my field study. All the participants were informed about the purpose of the study in very general terms. It was presented to them in the form of a topic: "Study on education, language and culture with the Crimean Tatars in Dobrogea". The purpose of my field survey was to discover knowledge and information hold by the members of the community, knowledge that I grouped as follows: education, financial income, social status, day-to-day life, ethnicity, history and customs. Each question was drawn based on my previous studies and selected to be illustrative for: age, social status, education and culture. Within this study I used factual questions referring to: family income, if they attend meetings with the Democratic Union of Turkish-Muslim Tartars of Romania⁹, if they held a leading position with the UDDTMR, etc; identification questions, referring to certain socio-demographic characteristics such as sex, age, occupation, education, etc.; opinion questions: regarding their attitudes inside the community, beliefs of respondents, etc.

The interviews were conducted by me in Constanța (sixteen), Amzacea village (eight) and in Tătaru village (two). I do not claim that such a small number of people could represent the Crimean Tatar community, but the sample is fairly balanced regarding the total number of the community, 20, 282 in statistics with the Institutul Național de Statistică, România¹⁰. Both genders were equally represented and their ages ranged from twenty to eighty-seven. Some of them were trained professionals with college or university education with experience in their professions, 2 students but many of them retired.

In accordance with the purpose of this study, all the participants were fourth-generation of the Crimean refugees after the Crimean War (1853-1856). By this term I refer to the people who ran away from Crimea, their

⁹ Uniunea Democrată a Tătarilor Turco-Musulmani din România, UDDTMR, <http://uniuneatatar.ro/despre-noi>

accessed on 01 December 2020

¹⁰ Institutul Național de Statistică, Recensământul populației și al locuințelor <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/> accessed on 28, November, 2020

homeland, came and settled in Dobruja, which in the meantime became their second homeland. Their length of living in Dobruja was ranging between one and a half century and two hundred years.

All the interviews were conducted at participants' homes, excepting the interviews with the respondents in Tătaru. Most people were interviewed as individuals on a face-to-face basis, but in eight cases couples were interviewed together. The time length of the interviews ranged from 60 min to 2h 30min, with the average length of one hour. In all cases, the language of interview was Romanian but many of the elder respondents preferred to speak Crimean Tatar language.

The interviews begins with identification questions, referring to socio-demographic characteristics such as: sex, age, occupation, education, we continued with factual questions: family income, if they attend union meetings, have ever held a leadership position within the union and I ended with the key questions: mother tongue, history of Crimean Tatars, culture and customs. The structured interviews were used for all the questions, semi-structured interviews according to the respondent's answer having the opportunity to explore in depth the basic topic and when a question was not understood to intervene, explain the question, and in turn the respondent felt obliged to be honest. During interviews so many times I used non-verbal language to encourage the respondent to speak, but also to assess respondent's sincerity degree.

The whole study was conducted entirely through my own financial efforts, during holidays between semesters and summer holiday.

1.3. Profile of the ethnic minority of the Crimean Tatars of Dobruja, Romania from historical perspective

Theoretical and methodological issues having discussed here I introduce the main characters within this study. This part of the study presents a short profile of the Crimean Tatar community in Dobruja, Romania and is intended to provide the historical and sociological perspective necessary for understanding the patterns of wedding customs that will be unveiled in second part. For although Crimean tatar weddings customs reflects to a great extent the types of wedding customs, traditions and ceremonies that can be found among the Muslim ethnic minorities and across the Turkic world, they also stem from the history and characteristic features of the Crimean Tatar community, as well as this community's particular position in Turkic world.

The first period of significant Crimean Tatars refugee to Dobruja began in the 1820's and lasted until 1878, when it was interrupted by the outbreak of the Ottoman-Russian War of 1877-1878. It is difficult to say how many Crimean Tatars, Nogays, Circassians entered Dobruja during that period,

because there are no records about them within the Ottoman Archives. The overwhelming majority were peasants, arriving from all parts of Crimea, where they had been impoverished by so numerous Russian-Ottoman wars and by the Russian army, with the only purpose to dislocate them from their houses, householders and agricultural lands. Almost all settled in the inland Dobruja's villages and began farming or in the Black Sea costs towns as Köstence, Varna, Balçık (İsmail, 2017: p.91).

In 1878, when Dobruja was ceded to newly created state Romania, based on documnets with the Ottomna Archives, it stresses the difficulties of peasants in their contact with the new reality which was, to say the least, shocking. They were unfamiliar with the Romanian new administrative relations and the pace of society, ignorant of the Romanian language, laws, institutions, and culture in general. The most serious problem was the lack of language competence, which forced them to take as real facts whatever documents were given to them, exposing them to robbery by public officers and notaries (İsmail, 2019: p. 85)

When Crimean Tatars, now Romanian citizens, began moving to urban areas after World War II, new problems arose, associated mainly with their slow adjustment to urban and industrial society of the communist era. The attitude of the surrounding society did not help much with the Crimean Tatars' adjustment problems. Many members of the communist regime's leadres expressed fear at the arrival of what they considered to be "traitors", as the Crimean Tatars in Dobruja, shelltered their relatives who ran away from Crimea after the Second World War.

During communist regime the Crimean Tatars formed ethnic organizations (İsmail, 2015: p. 450), but unfortunately these organizations were to replace the dissolving primary community.

2. Muslim Religious weddings in the early 20th Century

Crimean Tatars: Turkic people, affiliated to Muslim religion, are Sunni Hanefi, with their country of origin in Crimea, the Crimean peninsula.

In the past, religious weddings had an important place in pre-wedding and it hold up before the wedding night.

Mehmet Naci Önal, in his book "Din folcroul turcilor dobrogeni. Tradiții privind nașterea, căsătoria și moartea" (*From the folklore of the Dobrogean Turks. Traditions regarding birth, marriage and death*), based on doctoral thesis, states "Until 1935, in Romania, the religious courts for Muslims (*kadılık*) functioned continuously. Unfortunately, we have not been able to find out if the wedding ceremony took place in these institutions".

„Până în anul 1935, în România, au funcționat continuu, pentru musulmani judecătoriile religioase (*kadılık*). Din păcate nu am reușit să

İsmail, N. (2020). Religious and Official Wedding Customs in the Early of the 20th Century the Crimean Tatars of Dobruja, Romania. ANKARAD, 1(2). s. 455-480.

aflăm dacă festivitatea cununiei avea sau nu loc în aceste instituții”. (Önal M. N., 1997: 163)

During a research on this topic with the National Archives of Romania Constanta County District, fund The Muslim Cult I found out that even after 1916, which was the year when the Crimean Tatars got the Romanian citizenship (İsmail, N., 2017: 442) religious ceremony still had an important place in pre-wedding. Analyzing documents, I noticed that they also performed the official wedding, which was fulfilled at the Town Hall or Village Hall.

As documents found with the National Archives of Romania Constanta County District, fund The Muslim Cult prove, in the first decades of the 20th century, religious wedding used to take place in the mosque or at home, in the presence of *kadı* and two eyewitnesses. From the official documents owned by the National Archives of Romania Constanta County District, fund Muslim Cult I found out that the official documents were written in Romanian language.

At the beginning of the 20th century, as proved by the registered wedding document, religious wedding was the equivalent of the official ceremony: *Registered no.4731 from 26 october 1926* (Figure no. 2)¹¹. Investigating some marriage documents issued in Constanța (town harbour on the western shore of the Black Sea) between 1920-1929, we found out that religious wedding was performed inside the mosque – Constanța, *Anadolchioi camı* (Romanian spelling) or at home (see Figure no. 3)¹² by the *kadı*, with two eyewitnesses, in accordance with the Muslim cult.

¹¹Arhivele Naționale Române, Direcția Județeană Constanța, fond Cultul Musulman, nr. inventar 116, pag.184 (*National Archives of Romania Constanta County District, fund The Muslim Cult, no. inventory 116, pag.184*)

¹² *Ibidem*, pag.26

İsmail, N. (2020). Religious and Official Wedding Customs in the Early of the 20th Century the Crimean Tatars of Dobruja, Romania. ANKARAD, 1(2). s. 455-480.

Figure no. 2: Marriage Document Registered no.473 /26 october 1926, Arhivele Naționale Române, Direcția Județeană Constanța, fond Cultul Musulman, nr. inventar 116, pag.184

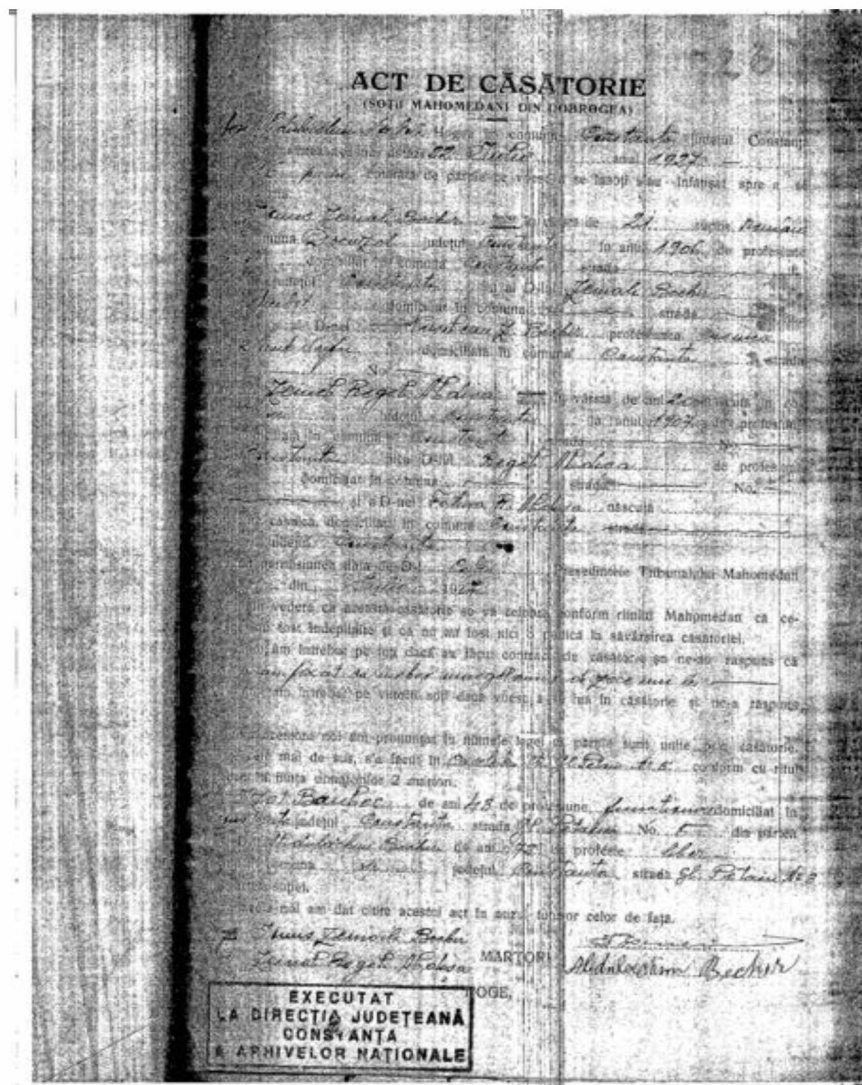

Figure no. 3: Religious ceremony took place in the mosque – Anadolchiocami or at home 1927 Arhivele Naționale Române, Direcția Județeană Constanța, fond Cultul Musulman, nr. inventar 116, pag. 26

For example, at that time, *kadı* Izet Baubec (Romanian spelling) was the President of the Muslim Court (see Figure no.4)¹³.

¹³ *Ibidem*, pag.45

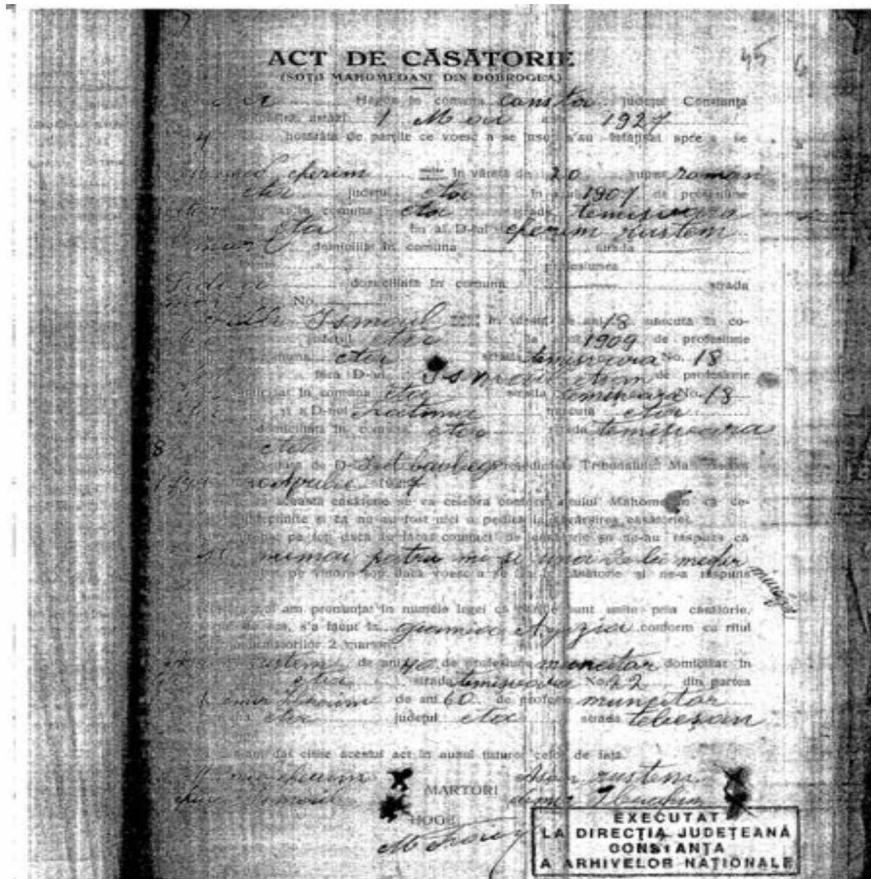

Figure no. 4: *Izet Baubec (Romanian spelling), the President of the Muslim Court, 1927, Arhivele Naționale Române, Direcția Județeană Constanța, fond Cultul Musulman, nr. inventar 116, pag. 45*

As shown within the Enclosure no. 2, the marriage document was a registered official document.

From some analyzed documents, I found out that with some wedding documents it was even stated the amount of *mehr*, which ranged from 3000 lei to 4000 or 5000 lei, and even to 10000 lei.

With documents consulted, I identified that many of wedding documents are signed in Ottoman writing (see Figure no. 4 and Figure no.5)¹⁴, which states that people even though owned Romanian citizenship, still used Ottoman writing.

¹⁴ *Ibidem*, pag.3

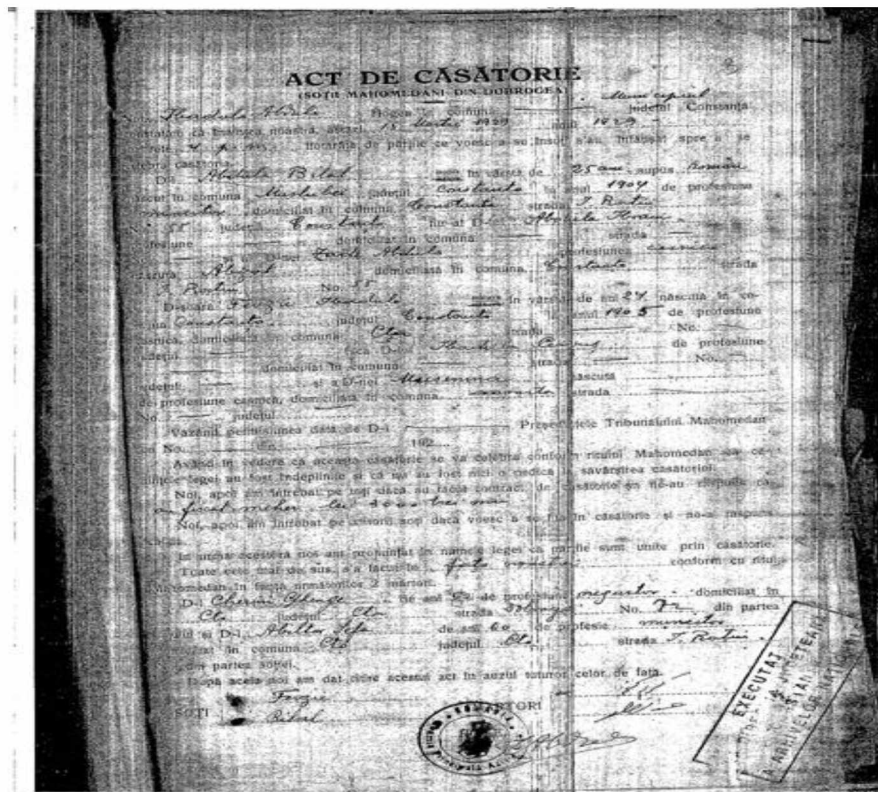

Figure no.5: Document signed with Ottoman writing, 1929, Arhivele Naționale Române, Direcția Județeană Constanța, fond Cultul Musulman, nr. inventar 116, pag. 3

From documents presented and analyzed it is obvious that religious weddings took place according to old customs, nothing had changed until 1929. Even the payment of *mehr* is mentioned in the official document and the religious ceremony itself took place at the mosque. The fact that the marriage document is signed in Ottoman language, and sometimes fingerprint is used proves once again that almost nothing had changed, only the document was issued in Romanian.

3. Muslim Weddings in the Interwar Period and Communist Regime

Analyzing documents found with the Arhivele Naționale Române, Direcția Județeană Constanța, fund Cultul Musulman and Arhivele Naționale Române, Direcția Județeană Constanța, fund Colectia Registrelor de Starea civilă - Dobrogea, Primaria Orașului Negru-Vodă, Consiliul Local Negru-Vodă, I identified that beginning with the 1930s there were many changes in official wedding and religious wedding. The most important thing that

caught my eyes was that the official wedding became more important than the religious wedding and the mayor replaced the *kadi*.

All Muslim couples got married at the State office and the event was performed by the mayor, inside the Town Hall. The religious wedding was performed at home witnessed by the family members. The wedding document is in Romanian language and it includes a note about the religious confession of bride and groom, and nothing is said about *merh* (Figure no. 6)¹⁵.

8

Primăria Oraşului Negru Vodă

Nr. înregistrării	LUCUL celebrării, anul, luna şi ziua celebrării	PRESENŢA, vârsta, profesia, naţionalitatea, denumirea, locul şi data naşterii	PRESENŢA DE NINELE PĂRINŢILOR	PRESENŢA, vârsta, profesia, naţionalitatea, denumirea, locul şi data naşterii	PRESENŢA DE NINELE PĂRINŢILOR	PRESENŢA
		MIRELUI		MIRESEI		
1	2	3	4	5	6	7
7	În casa Popovici 1933. Decembrie 30. ora 12.00	Do. Zehin Seiti Veli Demirhan De 34 ani, plugar Muhamedan. Născut la 22 Octom brie 1909. Com. Barabani. Domiciliat în Com. Barabani Județul Constanța	Seiti Veli Demirhan și Seiti Veli Demirhan	Do. Nusra Safade Smetula De 28 ani, casnică Muhamedană. Născută la 9 Noiembrie 1905. Com. Agulea Jud. Constanța Municipiul Comuna Tataru Județul Constanța	Safade Smetula și Mearșe S. Smetula	Do. Lecherin Ismail și Lecherin Bogdan

¹⁵ Arhivele Naționale România, Direcția Județeană Constanța a Arhivelor Naționale, DJCAN, fond Colectia Registrelor de Starea civilă - Dobrogea, Primaria Oraşului Negru-Vodă, Consiliul Local Negru-Vodă (National Archives of Romania Constanta County District, Fund Civil Records Collection - Dobrogea, Negru-Vodă Town Hall, Negru-vodă Town Council).

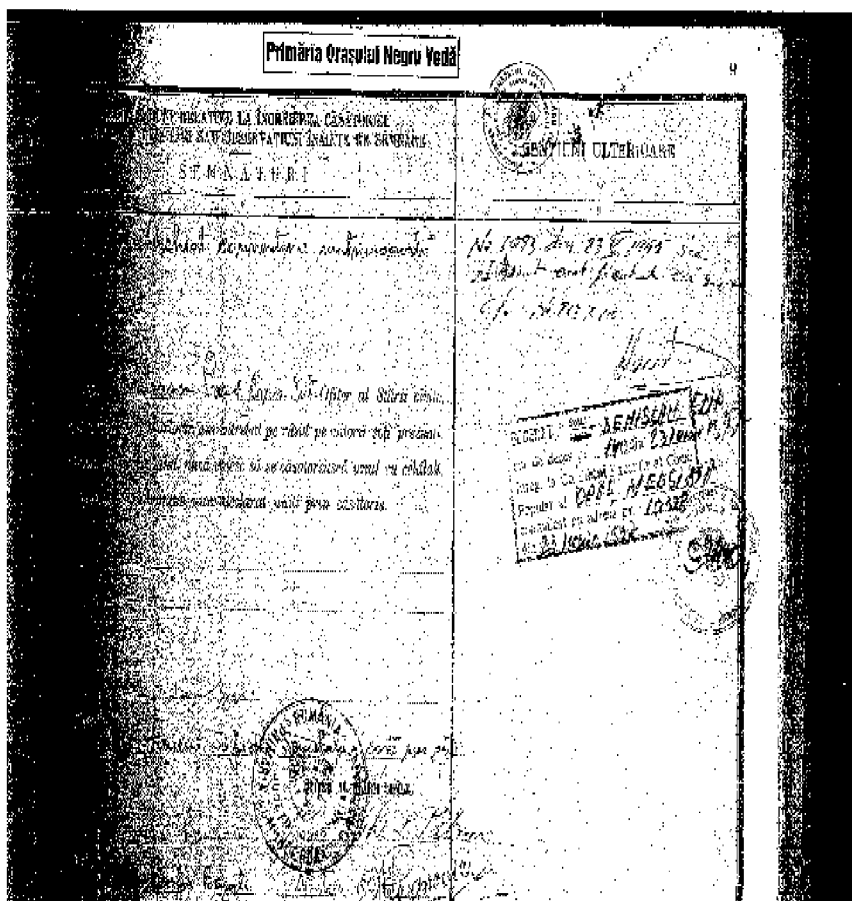

Figure no. 6 Arhivele Naţionale România, Direcţia Judeţeană Constanţa a Arhivelor Naţionale, DJCAN, fond Colectia Registrelor de Starea civilă - Dobrogea, Primaria Oraşului Negru-Vodă, Consiliul Local Negru-Vodă (National Archives of Romania Constanta County District, Fund Civil Records Collection - Dobrogea, Negru-Vodă Town Hall, Negru-vodă Town Council).

During communist regime, after 1944, Muslim couples got married at the State Office, the ceremony performed by the mayor, inside the Town Hall; there is no mention about religious confession of bride and groom on the wedding document

In conclusion, as time went on, the importance's order of the two weddings – religious and official reversed; the religious wedding and wedding

customs were partially forgotten, while the official wedding, performed by the mayor, inside the Town Hall, became the most important.

4. Crimean Tatars wedding customs in the early of the 20th Century

This part of the study is based on interviews conducted by me in Constanța. The main interviewers are Mamuriye Mustafa (Gazi)¹⁶, whom I first met on August 2016 and Şukran Denizlam (Raşid)¹⁷, maternal and paternal relative.

As mentioned, both of the interviews are part the field research “Study on education, language and culture with the Crimean Tatars in Dobrogea”. The aim of the field research was to find out which of the minority’s customs are still in practice; if the new generations speak their mother tongue, which is the level of knowledge of history and culture related to Crimea and its history held by the ordinary people of Crimean Tatars minority, as it is well known that the ethnic minority of the Crimean Tatars is an endangered minority¹⁸. The aim of my project is to find out as much information as possible about the daily life of the minority in the Crimean Tatar villages, in the interwar period and the communist regime, before the last voices of the Crimean Tatar minority disappear. The objective of this part of my research is to show wedding and pre-wedding customs role to keep family all together.

The great surprise of the field research was Mamuriye Mustafa (Gazi), a former primary school teacher, whom I did never meet before the interview. This interview was conducted in Crimean Tatar language, as the interviewer studied in the Crimean Tatar language; all generations after 1940s never studied in their mother tongue. Mamuriye Gazi introduced herself and stated:

“My name is Gazi, Mamuriye from the Mustafa family, I was born in 1934, in the village of Akbaş, Albești. I went to primary school before the Second World War (1940-1941), in the village, and the secondary school, one year, *ruştiye*, to Mangalia. At *ruştiye*, the secondary school, in the morning we studied in Romanian, with Romanian teachers, but that was before the Second World War. In the afternoon, we studied in mother tongue, in Tatar language, we had Koran classes, mathematics, geography - we learned

¹⁶ Mamuriye Mustafa (Gazi), borne in 1934, Akbaş village, Constanța County, Romania

¹⁷ Şukran Denizlam (Raşid), borne in 1932, Kanlıçukur village, Constanța County, Romania.

¹⁸ For more details see Ismail, N., A short presentation about the Romanian Crimean Tatars, in *Endangered Turkic Languages*, vol.3

Romania's geography in Tatar language and natural sciences. When we left school, prayers were said, and we stood. At the insistence of the teacher from the village, I attended the Tatar pedagogical school, the gymnasium, in Constanța, in 1955”

Mamuriye Gazi confessed to me that all her life she wished to publish her book about wedding customs (*toy* Crimean Tatar language spelling) and *sunet toy* customs with the Crimean Tartars, but she never succeeded.

“Here is what I wrote (and brought my manuscript), in Tatar, about our weddings, about the toy sound. I gave all this to the union, I also gave it to Professor Yusuf, but they did not receive it from me. They asked me where I got them from, but I lived through all this. I had nowhere to read them. There was no such thing then”.

And then I interfered:

“But the manuscript is in Tatar language”, “Yes, that's right, in Tatar, but I studied in Tatar and I wanted to pass on for children, as you see, they know nothing about our customs”.

Then, very disappointed, she showed me the rejected manuscript, which was in the Crimean Tatar language. The editorial staff of the Uniunea Democrată a Tătarilor Turco-Musulmani din România (UDTTMR) rejected her manuscript on the grounds “it is not typed”. From the beginning, Mamuriye Mustafa (Gazi) amazed me with her stories about weddings and *sunet toy* in the Crimean Tatars villages during the interwar and communist times.

The second interviewer is Şukran Denisleam (Raşit), as Mamuriye Mustafa (Gazi) belongs to the same generation and she had the chance (they were the last generation) to study both primary and secondary school (*ruştiye*) in Tatar language

“My name is Şukran Denisleam, married Raşit, I was born in 1932, in Kanlıçukur village, Grăniceru. I studied primary school in our village, and secondary school, two years, *ruştiye*, in Negru-Vodă”.

Şukran Denisleam (Raşit) talked about kinds of weddings: “Well, during the communist regim, in Dobruja, marriages practiced by kidnapping the girl, was a common event for marriages in the '40s and '50s. By mutual agreement, the lad kidnapped the young girl, and the young girl went to the house of the man she loved and settled in his house. In general, the kidnapping took place when both the young girl and the lad came from poor families. There was a lot of poverty in communism.

Everyone was poor. The communists had taken everything from our houses, we had nothing left”.

Following the discussions with Mamuriye Mustafa (Gazi) I found out she knew a lot about wedding traditions and customs in general about the Crimean Tatars. She was so excited to talk about her knowledge on pre-weddings, weddings and traditions in general, that she didn't need the questions from the questionnaire. Ever since I interrupted her from her stories because I lost the series of stories, which for me seemed detached from a fairy tail.

She started:

“Well, the wedding is an event of great importance, and in the past, in our villages, all the inhabitants attended the wedding, whether or not they were invited. In the past, weddings lasted for several days, each day had its own traditions, which were strictly followed. In the past, the wedding ceremony, especially in the country, was sophisticated, full of mystery and agreed by both families. A couple would not marry without the permission and blessing of both families; there is an exchange of financial agreements accepted by the members of the two families. In Dobruja, in our Muslim society, the groom pays the bride's family a sum of money named *mehir*. *Mehir* is the amount of money that covers the costs of the perspective bride and, in case of misunderstandings in the couple and the two break up, the amount must cover the bride's costs. In our villages, among the Tatars, in Dobruja, there is a very strict custom that forbids marriage between a lad and a young girl, if they are father's relatives up to seven grade, and mother's relatives up to third grade. In contrast, in Dobruja, mixed marriages between a young Muslim and a non-Muslim are quite common. You know, in Muslim society, women and men do not have the same rights. With Muslims, the man and his family must take the initiative, while the girl and her family remain passive. The first step comes from the young man and his family”.

She talked about traditional marriage proces:

“In the past, traditional marriage meant a series of preparations and phases that were strictly respected by both families. The pre-wedding phase stars with - the search for the bride - the family of the potential bridegroom begins the search for a suitable young girl asking first the relatives, then close friends and finally the neighbors. The process of finding the bride was done in great secrecy and care was taken to include those who could pay a visit to the family of the future bride. The matchmaker had to be a respectful person, so that he / she (uncle, cousin, neighbor, sometimes even the young person's mother) could not be rejected by the bride's family. In the second stage - *agreement to marry* - the prospective groom's family must ask for the young girl in marriage. During the agreement to marry, the bride to be opens the room's door and asks suddenly „*Kârdan mi? Zarardan mi?* (It's

an yes or it's a no?). When the answer is „*Kârdan*” the bride to be, is expected to cook lunch for the groom's guests. Feasting the prospective groom's relatives, with food cooked by the bride to be, seals the second phase of the pre-wedding customs. The prospective groom's relatives, upon arrival at the house of the bride to be, offered traditional delicacies, among them *katlama*, a special home made pie. *Katlama* was offered to guests immediately after the agreement of the parties. In the past, the prospective bridegroom was not present at the time of this ceremony. During this event they discuss *mehir*, the amount of money to be paid to the bride. At the end of this step, each member of the prospective groom gets a *şeyre* (see Figure no.7) and a *testimal* wrapped in a *şerik* (see Figure no.8) from the bride to be's family.

The next step after the ceremony of agreement to marry is *the engagement*, named *nişan toy*, which, actually sets the price offered by the prospective groom to bride to be, and wedding's terms. Engagement ceremony is held in the bride's home and costs of engagement are financed by the bride's family. The prospective groom's relatives, upon arrival at the house of the bride to be, bring with them the traditional *bokhşa*, or *satu* - gifts from the groom's family to bride and her family, alongside with *katlama* pie. *Bokhşa* consists of presents, in general clothes for family member”.

Figure 7. Hand made *şeure*
made *şerik*

Figure 8. Hand

5. Wedding Customs with the Crimean Tatars of Dobruja

Mamuriye Mustafa (Gazi) stated:

“And now the wedding begins. In the past the wedding ceremony lasted four days and three nights, from Monday to Thursday or from Thursday to Sunday, financed by the groom’s family.

The first day is named *kobete toy*. On *kobete toy*, a special meal is cooked by meat got sacrificing the animals sent by the groom. Feasting the wedding guests with *kobete*, a special pie cooked for them is a specific custom. The wedding guests brought presents, which usually consists of money, small objects for kitchen and home made pie, *katlama*. Bride, together with her family, organizes a sort of exhibition made from the gifts received.

The second evening, named *kına gecesi* (hena’s night) is held in the night before the wedding day in the bride’s house. Young girls and lads of both

families usually joined the event. It was a tradition, that in the *kına gecesi*, a young unmarried girl brought a hand made *mendil* (handkerchief) and gave it to the young man courting her. *Mendil* is the proof of acceptance, and at the same time it stands for young girl's skills, as she wanted to marry. *Mendil*'s lace border is hand made by needle and colored silk thread.

Figure no. 9 Hand made *mendil* (handkerchief)

Then follows the event named *kelin alma*, fetching the bride, which combines joy, happiness, dancing, singing, feasting and having a wonderful time. Everybody is invited to *kelin alma*. Guests go to fetch the bride, on foot if the bride's house is in the neighbourhood, or by horse-drawn cart, if the bride is from a remote village. During this event the following customs were strictly observed:

(i) Before the bridal procession starts, an elderly poor woman, who helps the bride, named *markhia kudaghi* (Crimean Tatar phonetics) leaves the bride's house with bride's dowry and goes straightforward to the groom's house, village.

(ii) Then the bridal procession moves to groom's village. Together with the bride in horse-drawn carts they arrive at the bridegroom's village.

(iii) At the entrance in the village, the bridal procession is expected by some young men, relatives with the groom. Young men on horse back go straight to bride's mother and ask for *şeyre and mendil*.

(iv) Bridegroom's mother makes special preparations for the bridal procession. A lad from the village, groom's close relative, on horse back meets the bridal procession at the village's entrance, and he announces the bride's

arrival loudly shouting „*Mujde: Khelin kheldi!*”. For *mujde* and his performance, the lad is rewarded with *Dokuz*. *Dokuz* is a home weaved fabric in a rectangular shape, edges embroidered with golden yarn made by the bridegroom’s mother for the special moment of *mujde*.

(v) The bridal procession is led by a lad riding a horse, carrying the holly book, *Koran*. At arrival, the young man asks a certain amount of money, which is the next step in selling the bride.

(vi) When the bridal procession arrives at the groom’s house, a member of the groom’s family brings a hen, the symbol of fertility. The hen is given to the bride’s sister or sister-in-law, and turned around the bride’s head, as hen stands for luck, happiness and fertility.

(vii) Following these customs bride goes straight to *koşe* and waits for her house to be arranged by the elderly women of the bride, who came as wedding guests to the groom’s house, to set up a special place for the young married couple.

On the last evening - *Khıyeu camı* (groom’s soul friends), the young unmarried men together with the groom gather in the stable or in the house of a neighbour. This evening means joy, feasting, having a good time and playing a lot of games.

In the end of the evening, two young men, groom’s best friends together with the bridegroom, enter in the house, which was decorated by bride’s relatives, who in the meantime finished their work and left the house. Groom’s duty, before entering the house is to perform a blessing prayer. Then the two young men accompanying the bridegroom look for the bride’s mother and ask for *şuberek*. Custom says that she has to be ready with *şuberek* for bridegroom’s friends.

The most famous dishes provided at the wedding receptions in Dobruja is *katlama*, a special home made pie along side with *kobete*, another home made pie baked from the meat of the sacrificed animals sent by the groom, and the famous Crimean Tatar dish prepared from minced meat named, *şuberek*.

6. Instead of Conclusions: Challenges in keeping wedding customs

Today, the modern state and its authority replaced the traditional authorities (including family) in many domains: education, social protection, legal regulation of marriage, divorce, child birth, inheritance, hygiene, health and security. During communism period the state attempted to monopolize all the responsibilities and to create a genuine paternalism. The communism regime has deeply affected the evolution of family in Romania. Its brutal and painful social upheavals brought a new type of social organization, a new economic, social and political environment and a new life. All these changes had a great influence on traditional Crimean Tatars family structure.

İsmail, N. (2020). **Religious and Official Wedding Customs in the Early of the 20th Century the Crimean Tatars of Dobruja, Romania.** ANKARAD, 1(2). s. 455-480.

Today, our traditional cloths, specially decorated rooms for wedding ceremony are preserved in museums. There is a special room arranged and decorated with the UDTTMR, the association of the Crimean Tatars of Romania. There are some traditional cloth and jewellery owned by “Muzeul de Artă Populară”, Constanța (*Museum of Folk Arts, Constanța*).

Our study suggests that we need knowledge about their traditions, customs, family structure and also, changes that occurred inside community. Some pre-wedding and wedding traditions and customs changed under the influence of factors such as industry, commerce, urban development, school instruction, hygiene, standard of living, people mobility, secularization of social organizations and the gradual development of state's social role.

Today, in a Romania, a European Union country, and in where the existence of the Crimean Tatar community is in question, they being an endangered minority, their wedding customs are also in danger of extinction. In the 21st century, when the process of acculturation and assimilation dominates, the community is in danger of losing its ethnic identity and altering its cultural identity.

Bibliography and sources

Primary sources

Arhivele Naționale Române, Direcția Județeană Constanța, DJCAN,

- a. fond Prefectura, Dosar 56/1938, Județului Constanța, Împărțirea administrativă a Județului Constanța, 1930 (*National Archives of Romania Constanta County District, fund Prefectura, Administrative organization Constanța county, 1930, file 56/1938*)
- b. fond Cultul Musulman, nr. inventar 116 (*National Archives of Romania Constanta County District, fund The Muslim Cult, no. inventory 116*)
- c. fond Colecția Registrele de Starea civilă - Dobrogea, Primaria Orașului Negru-Vodă, Consiliul Local Negru-Vodă (*National Archives of Romania Constanta County District, Fund Civil Records Collection - Dobrogea, Negru-Vodă Town Hall, Negru-vodă Town Council*).

Oral history sources

Interviewers

Mamuriye Gazi (Mustafa), borne in 1934, Albești (*Akbaş*) village, Constanța County, Romania.

Şukran Raşid (Denislam), borne in 1932, Grăniceru (*Kanlıçukur*) village, Constanța County, Romania.

Documentary works

Biblioteca Județeană Constanța „Ioan Roman”

Analele Dobrogei. Revista Societății Culturale Dobrogene, Anul 1, **no.3**, 1920, Constanța (*Constanța County Library “Ioan N. Roman”, Annals of Dobruja. Journal of the Dobrujan Cultural Society, 1st year, no.3, 1920, Constanța*)

Analele Dobrogei. Revista Societății Culturale Dobrogene, Anul 1, **no.1**, 1920, Constanța, pag. 174-175 (*Constanța County Library “Ioan N. Roman”, Annals of Dobruja. Journal of the Dobrujan Cultural Society, 1st year, no.1, 1920, Constanța*).

İsmail, N. (2020). Religious and Official Wedding Customs in the Early of the 20th Century the Crimean Tatars of Dobruja, Romania. ANKARAD, 1(2). s. 455-480.

Analele Dobrogei. Revista Societății Culturale Dobrogene, Vol. **no.I**, 1921 Constanța (*Constanța County Library "Ioan N. Roman", Annals of Dobruja. Journal of the Dobrujan Cultural Society, vol. no.I., 1921, Constanța*)

References

BĂRBULESCU Argentina, Port și podoabe. Țesături și broderii (*Cloths and Ornaments. Fabrics and Embroidery*) in *Dobrogea studiu etnografic. Turcii și tătarii (Dobruja Ethnographic Study Turks and Tartars)*, vol. III, coordinated by Maria Magiru, Editura Ex Ponto, 2009, pp. 49-73.

ISMAIL, Nilghiun, Crimean Tatars of Dobruja, Romania – Historical, Educational and Cultural Issues (1880-1918), in *Conference Proceedings International Scientific Conference Strategies XXI, Strategic Changes in Security and International Relations*, 11-12 April, 2019, **vol.3**, ISSN 2285-8318, ISSN-L 2285-8318, pp.83-90

ISMAIL Nilghiun, *Balkan Turks The Crimean Tatars of Dobruja*, Editura ProUniversitaria, București, 2017.

ISMAIL Nilghiun, *The National Archives of Romania. Case Study: The National Archives – Constanta County District*, in “Conference Proceedings “Diplomasi ve Dış Politika Araştırmalarında Arşivlerin Rölü”, 7-9 Nisan, 2016, Istanbul, published by Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2016, pp. 435-467

ISMAIL, Nilghiun, 2016, A short presentation about the Romanian Crimean Tatars, in *Endangered Turkic Languages*, vol.3, coordinated by Suer Eker, Ulku Celik Şavk, published by the support of Hodja Akhmet Yassawi International Turkish-Kazakh University in Ankara / Astana, 2016, pp. 375-391

LEGEA nr. 167/1929 pentru organizarea administrațiunii locale (Law no. 167/1929 for the organization of the local administration) published in *Monitorul Oficial* (Official Gazette) nr.170 / 3 august 1929, *Constanța County, villages and village administrative units*

<https://lege5.ro/Gratuit/gezdiobuge/legea-nr-167-1929-pentru-organizarea-administratiunii-locale?pid=37665662#p-37665662>

MAGİRU Maria, Istoricul așezărilor turcilor și tătarilor în Dobrogea după 1878. Viața, obiceiurile, tradițiile, in *Dobrogea studiu etnografic. Turcii și tătarii*, vol. III, coordinated by Maria Magiru, Editura Ex Ponto, 2009, pp.7-33

NICOARĂ Toader, 2005, *Istorie locală și surse orale*, p.42

http://www.hiphi.ubbcluj.ro/studii/Public/File/cursuri/suporturi_conversie/Istorie_lo-cala.pdf.

ÖNAL Mehmet Naci, *Din folclorul turcilor dobrogeni. Tradiții privind nașterea, căsătoria și moartea (From the folklore of the Dobrogean Turks. Traditions regarding birth, marriage and death)*, Editura Kriterion, București, 1997.

ȘANDOR Sorin Dan, Metode și tehnici de cercetare în științele sociale

https://www.academia.edu/27674254/Metode_și_tehnici_de_cercetare_în_științele_sociale

A SAMPLE OF CULTURAL INTERACTION IN THE AGE OF MODERNISM: THE REPRESENTATION OF THE DOBRUJA TURK IN ROMANIAN PAINTING

Atanas KARACOBAN* - Dalila OZBAY**

Abstract: The present study attempts to bring to light an artistic experience almost unknown to the larger public, which is the representation of the Turkish people of Dobruja in the Romanian painting of the first half of the twentieth century, which is the period of modernism in art promoting freedom of artistic expression, innovation and experimentation. Among the origins of modernism, of primary importance stand the principles of romanticism, aestheticism, symbolism, and particularly in the case of painting, Impressionism, and the entire late nineteenth-century artistic reaction against realism and tradition. Along with these predecessors, in the case of Romanian artists, the rediscovery of Dobruca was another factor providing new concerns and perspectives in painting. The authors of this study are therefore also conscious of the influence of the Turkish community from Dobruja on the development of Romanian painting in the new context of territorial changes after the second Balkan War, the emphasis on which being another aim of the present study.

Key words: Art, Painting, Modernism, Impressionism, Dobruja.

MODERNİZM ÇAĞINDA KÜLTÜREL ETKİLEŞİMİN BİR ÖRNEĞİ: ROMANYA RESMİNDE DOBRUCA TÜRK'ÜNÜN BİR TASVİRİ

Öz: Bu çalışma, halkın çoğunluğu tarafından bilinmeyen bir sanatsal deneyime; sanatsal dışavurum, yenilik ve deneyselliği destekleyen, sanatta bir modernleşme çağı olan yirminci yüzyılın ilk yarısındaki Romen resmindeki Dobrucalı Türklerin resmedilmesine

* Öğr. Gör., Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Ankara, Türkiye, akaracoban@gazi.edu.tr / Lecture, Gazi University, Faculty of Fine Arts, Ankara, Turkey, akaracoban@gazi.edu.tr.

** Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Resim Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, dozbay@nku.edu.tr / Assoc. Prof. Dr., Namik Kemal University, Faculty of Fine Arts, Department of Painting, Tekirdag, Turkey, dozbay@nku.edu.tr.

ışık tutmayı amaçlamaktadır. Öncelikli olarak romantizmin prensipleri, estetisizm, sembolizm ve özellikle resim alanında Empresyonizm ve gerçekçilik ve gelenekselliğe karşı çıkan bütün geç on dokuzuncu yüzyıl sanatsal tepkileri Modernizm'in kökenleri arasında görülebilir. Bütün bu öncüllerin yanı sıra, Dobruca'nın yeniden keşfi Romen ressamların resimlerinde, resme yeni konular ve perspektifler getiren diğer bir faktör olmuştur. Bundan dolayı, bu çalışmanın yazarları İkinci Balkan Savaşı'ndan sonra oluşan sınır değişiklikleri kapsamında Dobruca'da kalan Türk halkının Romen resim sanatının gelişmesine yaptığı etkinin bilincindedir, ki söz konusu etmen bu çalışmanın diğer hedeflerinden biridir.

Anahtar Sözcükler: Sanat, resim, Modernizm, Empresyonizm, Dobruca.

Introduction

Modernism in art manifested in the first half of the twentieth century in music, visual arts, and literature (more precisely, it started at the beginning of the World War I and finished as a regular period in the early 1930s). Modernism was an international movement in art in general, a complex artistic manifestation and a period. The term “movement” is, actually, inappropriate since modernism is not a unified movement or trend but includes a number of different, and in some respects even contradictory, trends, movements, doctrines, and styles. Modernism is a quickly moving succession of artistic events and an agglomeration of ideas, theories and often conflicting interpretations concerning the human condition and the means of artistic expression. It is thus more appropriate to use “modernism” as a generic term to be applied retrospectively to the wide range of experimental and avant-garde artistic and intellectual trends of the first half of the twentieth century, which, although different and often contradictory in matters of concern and technique, are unified by certain common aspects.

The artists, including painters, of Romania, who excelled in the first half of the twentieth century, came under the influence of modernism as well as of some of the major late nineteenth-century predecessors of modernism, among which impressionism.

The present study, however, focuses primarily on the rediscovery of Dobruja by the Romanian painters following its territorial annexation after second Balkan War; in particular, these painters manifested a great interest in the life of the Turkish minority.

In this respect, in the following we shall reveal the ways in which the Turkish people of Dobruja received their artistic expression in the art of painting

and consequently became another important factor of influence on Romanian art of that period.

Modernism in Art

After romanticism, “symbolism, impressionism, aestheticism, and decadence are regarded as the strongest reactions against the principles of realism and naturalism, and as influencing the rise of modernism directly”.¹ Romanticism, symbolism, impressionism, aestheticism, and decadence are among the main late nineteenth century precursors of modernism, although in the years following World War I “it became customary to see classicism and Romanticism as two radically different philosophies of life, and to place modernism on the side of the anti-Romantic”.² A more trenchant opinion, that of Edmund Wilson in *Axel's Castle* (1931), considers symbolism to be a development out of Romanticism and that “the literary history of our time is to a great extent that of the development of symbolism and its fusion or conflict with naturalism”.³

This opinion has been very popular, other critics maintaining that symbolism follows “the Romantics in their devotion to the imagination”⁴ and contains “within itself a shift from a Romantic to a modernly ironic aesthetic”.⁵ Symbolism developed in its turn into a more complex range of experimental and innovative trends and movements (surrealism, Dadaism, cubism, stream of consciousness novel, and so on) which are assembled and assigned together as “Modernism”. A major impact was provided by the new developments in philosophy and psychology which challenged the traditional values and views, and especially

Man's understanding of himself was changing. Anthropology was probing the primitive roots of religion: James Frazer's *The Golden Bough* appeared in twelve volumes between 1890 and 1915. Philosophers like Nietzsche and Bergson had already emphasised the importance of instinct rather than reason. Psychologists like Freud and Jung were showing the power and significance of the unconscious.⁶

The rise of modernism was thus influenced by contemporary, early twentieth-century developments in philosophy, psychology and anthropology. In 1900 Freud published *Interpretation of Dreams*, and, in 1901, *The*

¹ Golban, 2019, p. 61.

² Hartman, 1993, p. 50.

³ Wilson, 1953, p. 25.

⁴ Faulkner, 1977, p. 11

⁵ Scott, 1991, p. 206.

⁶ Faulkner, 1977, p. 14.

Karacoban A. Dalila O. (2020). A Sample of Cultural Interaction in the Age of Modernism: the Representation of the Dobruja Turk in Romanian Painting. ANKARAD, 1(2). s. 481-501.

Psychopathology of Everyday Life; in 1905 Einstein published his *Special Theory of Relativity*, showing that there is no absolute truth, only relative truths; Edmund Husserl was preparing a revelation in philosophy, involving new considerations for the relation between the mind and phenomena, and Bertrand Russell prepared another in the field of logic. Changes were produced also in visual arts – the introduction of Cubism in 1907, for example—and in music. Marinetti's *Futurist Manifesto* was published in 1909; in 1916, with the war at its most terrible stage, the Romanian Tristan Tzara and others in neutral Switzerland founded the movement "Dada", radical and influential, denying knowledge, morality, progress, logic, and past, and which manifested itself especially in poetry.

The rise of modernism was also influenced by the contemporary changes in the social and cultural background. Among them, the entire range of social and political attitudes sustained by the irrationalism of the World War I, the Russian Revolution, the rise of communism and the different versions of Socialism, the stronger than before feminist movements, the Great Depression, the rise of Fascism, and the threats of another world war. These aspects of the first half of the twentieth century rendered a period of crisis in the history of humanity and helped to radicalise a generation of writers who fused political radicalism and utopianism, moved to "the Left" and came to be known as exponents of modernist Marxism, such as Berthold Brecht, W. H. Auden, Andre Breton, Luis Aragon, and others. They opposed the modernists of "the Right", such as Ezra Pound, W. B. Yeats, and T. S. Eliot, who rejected mass popular culture from a conservative position and supported an elite culture that excluded the majority of the population.

One of the most visible changes of the first half of the twentieth century was the adoption of objects of modern production into daily life, particularly the telephone, photography, cars, and electricity. What were just occurrences in the 1880s became now parts of actual life, common aspects of daily existence, which came to answer the need for communication and which needed to be worked with and continuously developed. Modernism, influenced by the social, political and cultural experiences of its period, became a factor leading to new social organization, new forms of private and public life. In this respect, modernism produced inquiries into sex, infantile sexuality, and family bonds; modernism reshaped exhibitions, theatre, cinema, books, architecture, music, strengthening the public view that the world was changing. The life and conceptions of public changed as well, showing, in particular during the "Jazz Age" of the 1920s, considerable enthusiasm for the automobile, telephone, cinematography, air travel, and other technological advances. Many modernists embraced the new

technological discoveries similar to those who embraced the new political attitudes of the period. The modernists who were involved in design and architecture believed that the new technology rendered old styles, inherited from all the previous periods, obsolete, and that the new design of houses and furniture should answer to the requirements of the new consumer culture that developed in Europe and America at the turn of the century. Modernist architects and designers rejected the decorative motifs in design, preferring to emphasise the materials used and the pure geometrical forms. They emphasised simplicity and clarity of form, the open-plan interiors, and made the skyscraper the archetypal modernist building. Modernism is thus to be regarded in relation to the major social, political, and technological changes of the period, which were embraced by the modernists, in particular by those representing the so-called “consumer modernism”.

Modernism “entails first of all an intellectual and cultural set of movements, and many modernists, especially in literature and visual arts, are less pragmatic than focused on their own art, seeking to make their art more vivid and more difficult and force the audience to exercise at full the intellectual abilities”.⁷ These modernists are less interested in the social, political, and technological changes of the period, and represent the so-called “High Modernism”. The exponents of High Modernism react against the consumer culture (popular music, Hollywood film industry, advertising, etc.) which they see as commercial and materialistic, as “kitsch” with no difficult features and aimed simply at having maximum appeal. These modernists emphasise the psychological and the spiritual, and believe that by rejecting the depiction of material objects they help art move from a materialistic to a spiritualist phase of development. Also, many high modernists do not see themselves as part of a revolutionary culture, including the political field, and reject politics along with the artistic conventions. These modernists claim to be apolitical and believe that a revolution of consciousness has greater importance than a change in political structures.

The contrary to modernism aspect in the process of development of literature and other arts is the realistic and socially concerned type, both modernism and realism being parts of the distinction made between innovation and tradition, experimental and conservative, modern and contemporary. Modernism is distinguished from realism, in opposition to which the characteristics of modernism emerge clearer.

A painter like Picasso and Matisse or a writer like Joyce, Woolf, and Eliot is considered to be an exponent of modernism if this writer or painter is characterised by aesthetic concentration, creative intensity, imaginative

⁷ Golban, 2013, p. 408.

Karacoban A. Dalila O. (2020). A Sample of Cultural Interaction in the Age of Modernism: the Representation of the Dobruja Turk in Romanian Painting. ANKARAD, 1(2). s. 481-501.

freedom, emphasis on individual, namely psychological, experience, and the concern with psychological issues, the private consciousness and sensibility. The modernist is also characterised by the indifference to the objective actual reality of the present period or recent past and the inclination towards remote past, lack of social concern, and the attempt to develop new means of artistic expression and to explore new fields of human experience. An example for the new means of artistic expression would be the use of geometry in painting, or the interior monologue and the stream of consciousness technique in fiction.

Many modernists believe that by rejecting tradition and the rules they could discover radically new ways of making art. In music, for instance, Arnold Schoenberg rejects the traditional tonal harmony and the hierarchical system of organizing works of music, and discovers a wholly new way of organizing sound by the so-called "twelve-tone technique" based on the use of twelve-note rows. In painting, the abstract artists Wassily Kandinsky and Piet Mondrian, taking as their examples the impressionists, reject the depiction of the natural world, proclaim colour and shape as the essential characteristics of art, and attempt to redefine art as the arrangement of pure colour.

The new theories stimulate the artists' interest in discovering new methods to show the fact that the human perception of actual phenomena is not reliable, which, among other things, questions the traditional concept of human self-control and self-responsibility, and recognises the imperfectability of the human being. In the discourse of the imaginative prose, for example, this perspective determines important changes in the character representation strategies. Rejecting the nineteenth century academic and historicist traditions in art, modernism embraces and at the same time confronts the changes of its contemporary period, the new economic, social and political aspects of an emerging fully industrialized world. These two aspects of acceptance and rejection give the consumer and high versions of the modernist culture. But the prevalence of the industrialised and consumer culture, as well as the social, political, and economic issues which became more stringent and critical by the early 1930s, led to the disappearance of the strict distinction between consumer and high versions of modernism. In its turn, the merging of elite modernist and mass consumerist culture led to a radical transformation of the meaning of modernism. Also, the economic and political problems turning into a period of crisis in the 1930s and the 1940s led to the weakening of modernism and determined the revival of traditional, realistic, and socially concerned art.

The Image of the Dobruja Turks in the Romanian Painting of the First Half of the Twentieth Century

Karacoban A. Dalila O. (2020). A Sample of Cultural Interaction in the Age of Modernism: the Representation of the Dobruja Turk in Romanian Painting. ANKARAD, 1(2). s. 481-501.

The representation of the Turkish people in Romanian art has a long tradition, of more than 500 years, given the political, military, social, economic, and cultural ties between the Romanian states and the Ottoman Empire. An example would be the Romanian mural painting, particularly covering the walls of various monasteries, which discloses the need of the Romanians to reflect historical and social movement of the epoch.

Voronet

Coming closer to a more recent period – the first half of the twentieth century – it is to emphasize the changes which occurred in Romanian diachronic advancement of the arts, since most of the artists would study in Europe and consequently become influenced by the innovative tendencies of the period. Among them, Impressionism, a school of painting focused on work done en plein air and aimed at demonstrating that human beings do not see objects but light itself. Impressionism attempted to achieve a projection of the artist's immediate perceptions, to render the subtle evocation of atmosphere and the pure sensation, perceiving reality as a subjective projection of feelings and impressions.

Impression means the very instance of aesthetic representation and represents the highest form of truth, which “makes it a species of metaphor – a style of figuration that would reproduce the inchoate feelings that

Karacoban A. Dalila O. (2020). A Sample of Cultural Interaction in the Age of Modernism: the Representation of the Dobruja Turk in Romanian Painting. ANKARAD, 1(2). s. 481-501.

Impressionism locates between sensing and thinking”, where “impressions bring to consciousness the same kind of truth that metaphor brings to language”.⁸

Apart from Impressionism with regard to the artistic practice, concerning historical context, one of the most important events in the history of Romania preceding the twentieth century is the War of Independence of 1877-1878, which influenced the advancement of Romanian art, in general, and stimulated the artistic representation of the ottoman Turk, in particular. This representation would mainly concern the war and its related experiences, as in the following paintings.

Theodor Aman

⁸ Matz, 2001, p. 65.

Karacoban A. Dalila O. (2020). A Sample of Cultural Interaction in the Age of Modernism: the Representation of the Dobruja Turk in Romanian Painting. ANKARAD, 1(2). s. 481-501.

Theodor Aman

Nicolae Grigorescu

Following this period, the representation of the Turk embarks on a more rustic and pastoral perspective, with a lyrical mode of expression, in which one may observe the French influence with its clearer, more bright and luminous perception. The earlier, more narrative expression, as by Theodor Aman, of the Romanian fight for independence, is now replaced by a more poetic, lyrical vision, as in the following.

Karacoban A. Dalila O. (2020). A Sample of Cultural Interaction in the Age of Modernism: the Representation of the Dobruja Turk in Romanian Painting. ANKARAD, 1(2). s. 481-501.

Nicolae Tonitza

Karacoban A. Dalila O. (2020). A Sample of Cultural Interaction in the Age of Modernism: the Representation of the Dobruja Turk in Romanian Painting. ANKARAD, 1(2). s. 481-501.

Nicolae Grigorescu

Such images reveal the modesty and honesty of a simple man, which points to the artist having changed his attitude in order to express sympathy for common people in a pastoral context with calm and gentle figures.

The 1918 unification of the Romanian states and the whole of the inter-war period of the first half of the twentieth century would provide further changes in the representation of the Turk in the art of painting, which are first of all related to and determined by the new territorial modifications of Romania. The painters, schooled in their contemporary French and European tradition, rediscovered Dobruja; some of them settled there to paint, which led to the rise of the concern with an autochthonous, national heritage, including the ethnic origins of the Turkish minority, as with those artists who visited and worked in Balchik. The ethnic values of the Turks, rendered artistically under the influence of various European trends, particularly Impressionism, intermingle with Dobruja motives, Turkish peasants and their rustic universe as to prompt a new direction in contemporary Romanian art.

Karacoban A. Dalila O. (2020). A Sample of Cultural Interaction in the Age of Modernism: the Representation of the Dobruja Turk in Romanian Painting. ANKARAD, 1(2). s. 481-501.

Jean Alexandru Steriadi

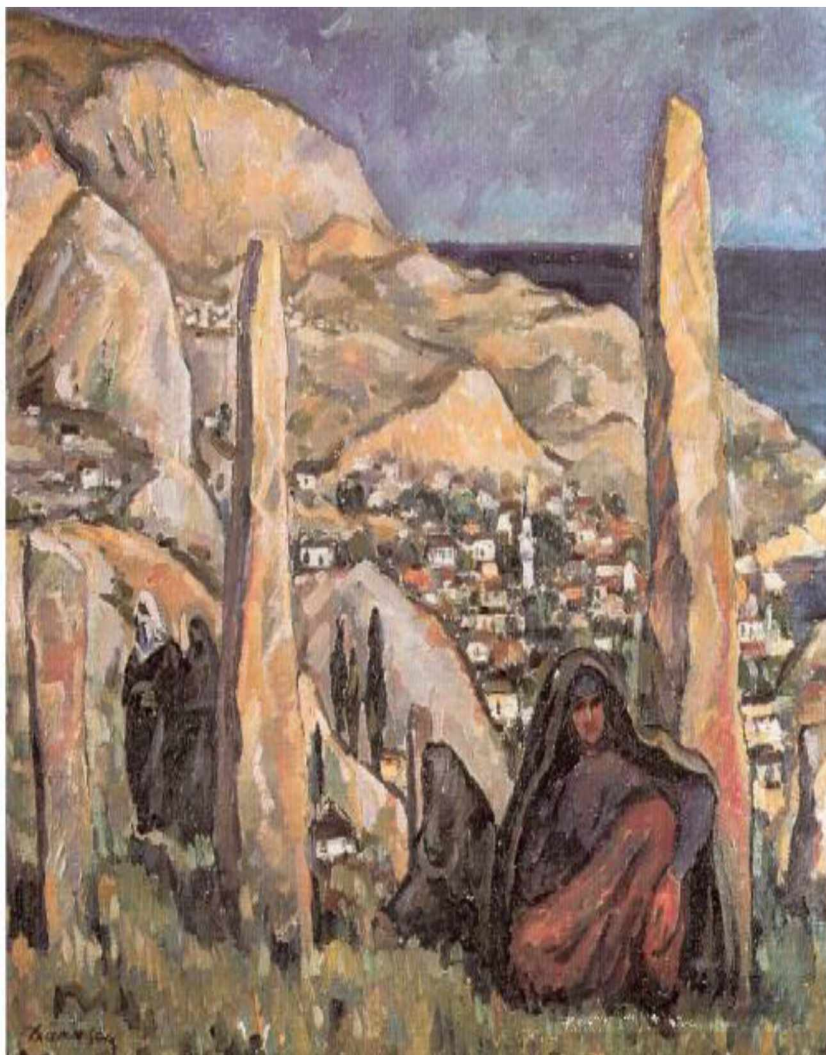

Ștefan Dimitrescu

Apart from the artistic works inspired by the life of the Turkish minority, the rediscovery of Dobruja allowed the artists to achieve the plein air representation, pictorial elucidation of light, predilection for landscape, which along with other aspects of their creativity marked the rise of the so-called

Karacoban A. Dalila O. (2020). A Sample of Cultural Interaction in the Age of Modernism: the Representation of the Dobruja Turk in Romanian Painting. ANKARAD, 1(2). s. 481-501.

Balchik School of Painting. The strong light and colours of the region, in particular, received a special concern as well as a different artistic expression since Dobruja was not an industrial area, keeping instead the purity of nature intermingled with the ethnic, cultural values of the local Turks and Tatars.

Nicolae Dărăscu

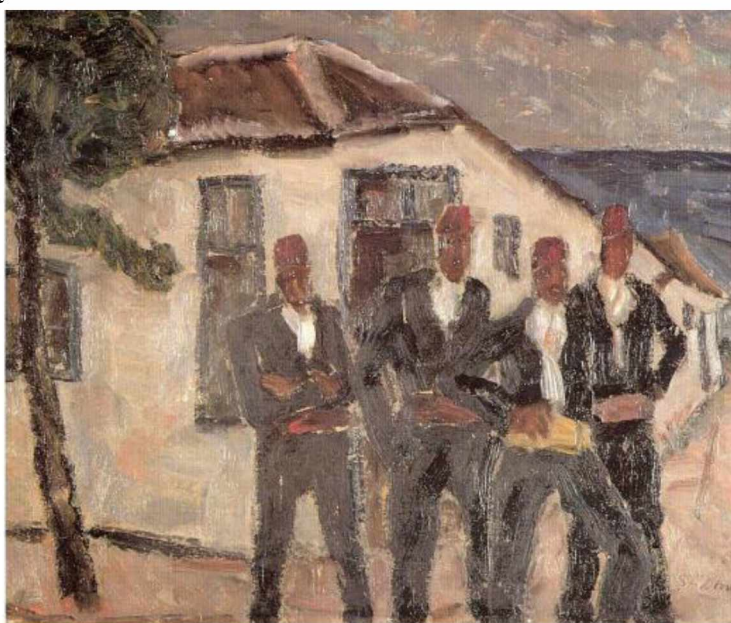
Karacoban A. Dalila O. (2020). A Sample of Cultural Interaction in the Age of Modernism: the Representation of the Dobruja Turk in Romanian Painting. ANKARAD, 1(2). s. 481-501.

Iosif Iser

The realism of the period mingled with the individual expressive form of the artist determine a particular character configuration which would disclose the sentimental relationship between the Romanian artist and Turkish minority, where the painter would emphasize the ethnic identity with simplicity and directness.

494

Ștefan Dimitrescu

Karacoban A. Dalila O. (2020). A Sample of Cultural Interaction in the Age of Modernism: the Representation of the Dobruja Turk in Romanian Painting. ANKARAD, 1(2). s. 481-501.

However, in the age of Modernism of the first half of the twentieth century, the changed vision, concerns, and modes of artistic representation diversified the inter-war art produced in Romania, including the one created in Dobruja. Impressionism more than cubism and constructivism as well as realism determined the methods applied in the creative process as to render different aspects of the life of the Dobruja Turks in different contexts, yet combined into a whole of an ethnologic-ethnoaesthetic synthesis, as it can be seen in the following.

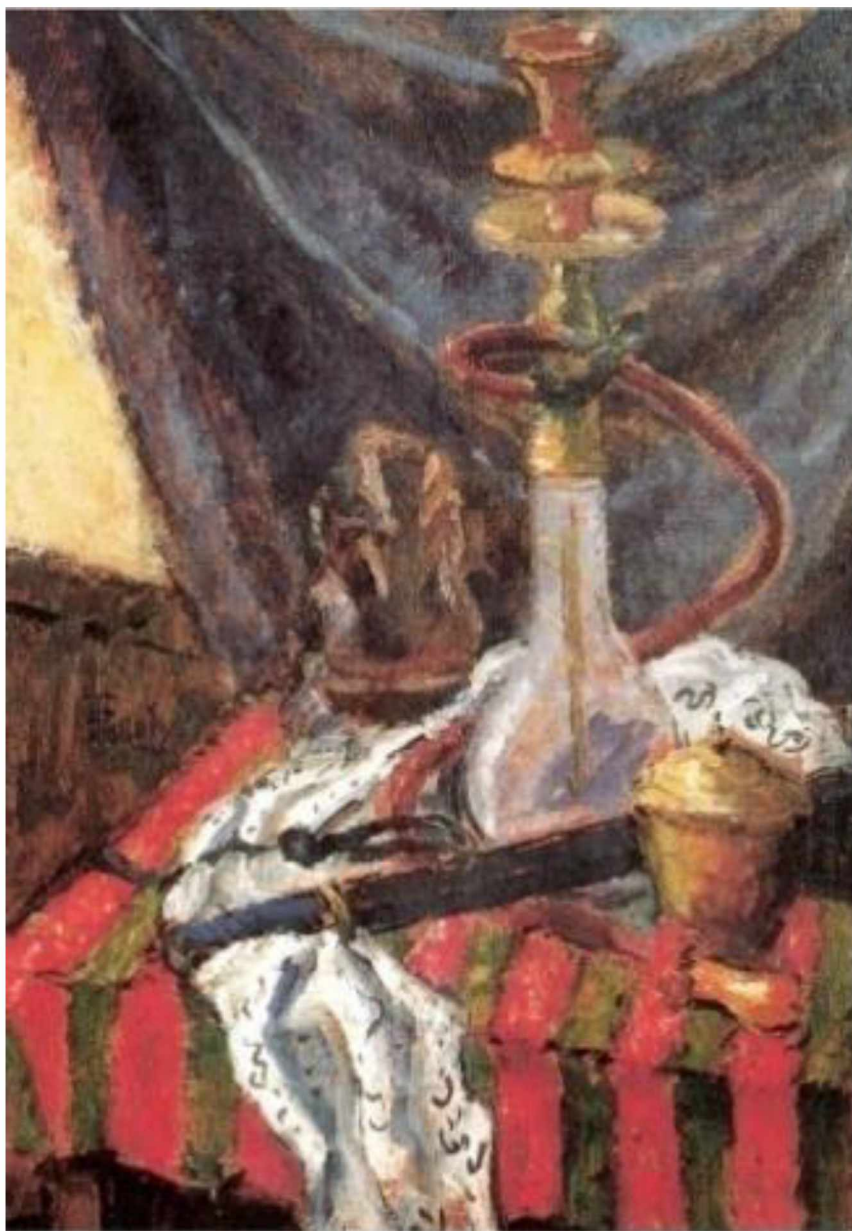
Ștefan Dimitrescu

Karacoban A. Dalila O. (2020). A Sample of Cultural Interaction in the Age of Modernism: the Representation of the Dobruja Turk in Romanian Painting. ANKARAD, 1(2). s. 481-501.

Ștefan Dimitrescu

Karacoban A. Dalila O. (2020). A Sample of Cultural Interaction in the Age of Modernism: the Representation of the Dobruja Turk in Romanian Painting. ANKARAD, 1(2). s. 481-501.

Theodor Palady

Karacoban A. Dalila O. (2020). A Sample of Cultural Interaction in the Age of Modernism: the Representation of the Dobruja Turk in Romanian Painting. ANKARAD, 1(2). s. 481-501.

Iosif Iser

Karacoban A. Dalila O. (2020). A Sample of Cultural Interaction in the Age of Modernism: the Representation of the Dobruja Turk in Romanian Painting. ANKARAD, 1(2). s. 481-501.

JEAN ALEXANDRU STERIADI (1880 – 1956) – TURC

16,5 x 23 cm;
38 x 44 cm (răsă)

Cărbune pe hârtie.
Studiu de portret de turc.
Semnat centru stânga jos în cărbune.
(TAP)

Jean Alexandru Steriadi

Karacoban A. Dalila O. (2020). A Sample of Cultural Interaction in the Age of Modernism: the Representation of the Dobruja Turk in Romanian Painting. ANKARAD, 1(2). s. 481-501.

Iosif Iser

Conclusion

Modernism, which is based on the rejection of tradition, has become a tradition of its own, an institutionalized type of art that has lost its innovative and experimental power. The involvement in social issues, together with holism and spirituality, are revived as alternatives to modernism by those who blame modernists of reductionism, of failing to see systemic and emergent effects, of conforming the individual creativity to the realities of

Karacoban A. Dalila O. (2020). A Sample of Cultural Interaction in the Age of Modernism: the Representation of the Dobruja Turk in Romanian Painting. ANKARAD, 1(2). s. 481-501.

technology, arguing, instead, that individual creative expression should focus on contemporary social and moral issues and make everyday life more emotionally acceptable.

The Romanian painters working in Dobruja managed to achieve this representation of everyday life as to make it more emotionally acceptable by focusing on particular aspects of a provincial, rustic existence, with its human types, clothes, activities, values, and so on, which was offered to painters by the Dobruja Turks and which, once represented in the art of painting, suggests the cultural mixedness of the Romanian and Turkish civilizations.

References

- FAULKNER, P. (1977). *Modernism*. London: Methuen.
- FLOREA, V. (1982). *Arta moderna și contemporana*. București: Editura Meridiane.
- GOLBAN, P. (2013). *The foundations of English literary criticism: from Philip Sidney to Henry James*. Lewiston: The Edwin Mellen Press.
- GOLBAN, P. (2019). *Victorian fiction as a Bildungsroman: its flourishing and complexity*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- HARTMAN, G. (1993). Romanticism and anti-self-consciousness. *Romanticism*. Ed. C. Chase. London: Longman.
- MATZ, J. (2001). *Literary impressionism and modernist aesthetics*. Port Chester: Cambridge.
- SCOTT, C. (1991). Symbolism, decadence and impressionism. *Modernism 1890-1930*. Eds. M. Bradbury and J. McFarlane. London: Penguin Books.
- WILSON, E. (1953). *Axel's Castle: a study in the imaginative literature of 1870-1930*. New York: Charles Scribner's Sons.

**BELGRAD, PETERVARADİN VE ZENTA ARASINDA
OSMANLI-HABSBURG SAVAŞI**
**Habsburg Gözüyle Prens Eugen'in 1697 Zenta Seferi ve
Seferin Günlükleri***

Hakan KARAGÖZ**

Öz: 1697 sefer yılı, II. Viyana Kuşatması'ndan sonraki Büyük Türk Savaşları'nın (1683-1699) neticesini tayin edecek olmasından dolayı hem Habsburglar hem de Osmanlılar için büyük önem arz etmiştir. Söz konusu yıl içinde cereyan eden Zenta Seferi'nde, tarafların birbirlerine karşı gösterecekleri üstünlük, dönem savaşlarının kaderini tayin edeceği gibi savaşların sonunda imzalanacak antlaşmanın şartlarını da değiştirecekti. Bu süreçte her iki imparatorluğu temsil eden orduların ve onları yöneten komutanların mücadelelerindeki üstün yanlarına veya zafiyetlerinin neler olduğuna ilişkin tespitlerde bulunmak; yine iki ezeli rakibin sefer yılındaki operasyon planları ve casusluk istihbaratlarıyla birlikte bu dönemde vuku bulan hadiselerin etki ve sonuçlarını değerlendirmek çalışmanın ana hedefleri arasında yer almıştır. Çalışmada incelenen bu hususlar, Avusturya Savaş Arşivi'nde kayıtlı günlüklerin verilerinin yanı sıra, arşiv belgeleri, muhtelif vesika istinsahları, kronikler ve yazma eserlerin verileri perspektifinde değerlendirilmiş ve zaman zaman mukayeselere gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Prens Eugen, Zenta Seferi, Habsburglar, Osmanlılar, Günlük

**THE OTTOMAN-HABSBURGS WAR OVER BELGRADE,
PETERWARDEIN AND ZENTA**

**The Chronicles of Prince Eugen's 1697 Zenta Campaign and
the Campaign from the Perspective of the Habsburgs**

Abstract: The 1697 Campaign Year was of great importance for both the Habsburgs and the Ottomans, as it would determine the outcome of the Great Turkish Wars (1683-1699) after the Second Siege of Vienna. The Zenta Campaign, which took place in the

* Yazar, değerli zamanlarını ayırarak metin üzerinde yaptıkları düzeltmeleri ve önerileri için Prof. Dr. Kemal Beydilli'ye ve Prof. Dr. Feridun M. Emecen'e şükran borçludur.

** Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. hakan-karagoz@sdu.edu.tr. ORCID: 0000-0003-4839-4961.

aforementioned year, would determine the superiority of the parties against each other and decide the fate of the period wars as well as the terms of the agreement to be signed at the end of the wars. In this study, we have evaluated and assessed the strengths, weaknesses and superior sides of the commanders who represented both empires and armies under their rule. Moreover, how the military operations of the two arch-rivals during the campaign year, the operation plans and the intelligence they obtained through espionage affected the military/logistics situations of the parties have been dealt with. These issues discussed in the study have been treated by using the archive documents, various document copies, chronicles and manuscripts, as well as the data of the diaries registered in the Austrian War Archive, and in the study we have made some comparisons in the study from time to time as in line with the issues discussed.

Keywords: Prince Eugen, Zenta Campaign, Habsburgs, Ottomans, Diary

Giriş

Burada kaleme alınacak olan makalenin amacı, her iki imparatorluğun 1697 sefer yılında ve Zenta Muharebesi sırasındaki operasyon planlarını, Habsburgların mücadeleler sırasındaki istihbarî (casusluk) faaliyetlerini, bu dönemde vuku bulan hadiselerin etkileri ve sonuçlarına ilişkin önemli bilgileri ihtiva eden günlükleri¹ Osmanlı [askeri] tarih araştırmacılarının dikkatlerine sunmaktır. Bosna harekâtının seyri² hakkında da bilgiler veren söz konusu günlükler, Avusturya Savaş Arşivi'nde kronolojik bir sırayla kayıtlı olup, Harp Şurası'na (Hofkriegsrat) Habsburgların Kovil³ karargâhından 10 Ağustos ile 5 Ekim tarihleri arasındaki zaman aralığında intikal eden haberlerden müteşekkildir. Burada hemen ifade edilmelidir ki bu çalışma, sadece günlüklerdeki bilgilerin perspektifinde kaleme

¹ Bu çalışmada incelenen günlüklerin kısa olanında hadiselerin çok fazla ayrıntısına girilmemiş, daha ayrıntılı olanında ise sefer yılında cereyan eden gelişmeler ilkinde nazaran oldukça tafsilatlı kaydedilmiştir. Dört varaktan müteşekkil kısa günlüğün orijinali için bkz. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-6 (Ekler/Belge-2). Kısa günlüğün tercümesi için bkz. (Ekler/Belge-1). Kırk yedi varaktan müteşekkil mufassal günlük için ise bkz. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7 (Ekler/Belge-3).

² Yazar, günlüklerde Eugen'in bahsi geçen 1697 Bosna Harekâtı'na ilişkin gelişmeleri başka bir çalışmanın sınırlarında değerlendirmeyi planlamaktadır.

³ Kovil veya Kobil. Macaristan'da, Petervaradin'in hemen karşısına düşen Neusatz (Ratzenstadt)'in doğusunda ve Tuna'nın sol kıyısında yer almaktaydı. Alfons Freiherrn von Wrede, Orts-, Namen-, und Sach-register, Orts-, Namen-, und Sach-register, Verlag des K. und K. Generalstabes, Wien 1892, s. 448. Martens, sehven olsa gerek, Kovil'in Tisa Nehri üzerinde olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Carl von Martens, Allgemeine Geschichte der Türkenkriege in Europa, von 1356 bis 1812, II, Stuttgart 1829, s. 63.

alınmamış, günlüklerde geçen kayıtlar, Türkçe ve Almanca pek çok kaynağın verileriyle birlikte mukayese edilmek suretiyle değerlendirilmiştir. Ayrıca günlüklerde ve çalışmanın farklı yerlerinde geçen yer adlarında kısa açıklamalar yapılarak sefer coğrafyasının tanınmasına katkıda bulunulmuş; Zenta Muharebesi sırasında cereyan eden gelişmelerin zihinlerde somutlaşması için eklenen harita ve kısa günlüğün tercümesi çalışmanın sonunda araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

Günlüklerdeki verilerin değerlendirilmesi ve analiz edilmesi dışında çalışmanın bir diğer hedefi, taraf orduların 1697 sefer yılında hangi stratejik hatalar yaptıkları; bunların hem Zenta Muharebesi öncesinde hem de muharebe anında tarafları hangi müşkül anlarla karşı karşıya bıraktığı; nihayet mücadelelerin seyrinde söz konusu hataların ne derecede etkili olduklarının izahını yapmaya çalışmaktır.

Bir kaç değerli çalışma⁴ dışında Zenta seferi, Osmanlı [askeri] tarih araştırmalarında gereken ilgiyi görmemiştir. Bununla birlikte literatürde, 1697 Zenta seferinin işlendiği dikkat çekici çalışmalar arasında, “Savaşın Sultanları”⁵ adlı eserin içerisinde Zenta Muharebesi’ne ayrılan ve oldukça teferruatlı bir şekilde kaleme alınan bölümün dışında, Moriz Edlen von Angeli’nin *Feldzüge gegen die Türken 1697-1698 und der Karlowitzer Friede 1699*⁶ adlı eserinin geldiği ifade edilmelidir. Ayrıca basımı *Österreichische Militärische Zeitschrift* tarafından gerçekleştirilen ve Prens Eugen (1663-1736) ile Kayzer I. Leopold⁷ arasında 1697 sefer yılında gerçekleşen yazışmaları ihtiva eden kaynak eser⁸, Zenta seferinin seyri ve sonuçlarının Habsburg tarafının gözüyle aydınlatılması bakımından oldukça önemlidir. Çalışmada, zikredilen bu değerli eserlerin yanında, Prens Eugen ile İmparatorluk yönetimi arasındaki yazışmaları içeren (özellikle 5 Temmuz, 31 Ağustos, 7 ve 15 Eylül tarihli olanları) vesikalar, bütünüyle olmasa da en dikkat çekici ve sefer yılında cereyan eden gelişmelerin anlaşılması için en istifadeli olanları göz önünde bulundurulmuş; yine metnin inşasında dönemin çağdaş müellifleri arasında yer almamasına rağmen

⁴ Feridun M. Emecen, Erhan Afyoncu, Savaşın Sultanları: Osmanlı Padişahlarının Meydan Muharebeleri, II, Bilge Yayınları, İstanbul 2018, ss. 278-347; Mücteba İlgürel, “Zenta”, İA., XIII, (1986); Erhan Afyoncu, “Zenta”, DİA., XLIV, (2013), ss. 279-281.

⁵ Erhan Afyoncu, “Ateşli Silahlar Çağının Büyük Savaşları: Zaferden Bozguna”, Savaşın Sultanları: Osmanlı Padişahlarının Meydan Muharebeleri, II, Bilge Yayınları, İstanbul 2018, ss. 278-347.

⁶ Moriz Edlen von Angeli, *Feldzüge gegen die Türken 1697-1698 und der Karlowitzer Friede 1699*, Verlag des K. K. Generalstabes, Wien 1876.

⁷ Kayzer I. Leopold. 1658 ile 1705 tarihleri arasında hüküm sürmüştür.

⁸ Die Bataille von Senta, Ein historisches Bruchstück aus dem Jahre 1697 (nach den Originalakten), Österreichische Militärische Zeitschrift, H. 7, S. 3, 1811.

General Browne'un Avusturya arşiv belgelerinden Zenta Seferi'yle ilgili istinsah ettirdiği kayıtlarından (*Des Feldzuges in Hungarn von 1697 unter Anführung des Printzen Eugene von Savoye*)⁹ sıklıkla istifade edilmiştir.

Söz konusu eserler, muhtelif vesika istinsahları, arşiv belgeleri ve harp günlükleri dışında, döneme ilişkin oldukça tafsilatlı bilgiler veren Osmanlı kronikleri, külliyatları, yazma eserleri ile Prens Eugen ve savaşları hakkında kaleme alınmış pek çok çalışmanın verileri ve izlenimlerinin, incelenen dönemin anlaşılmasında yadsınmayacak katkılar sağladığı da zikredilmelidir.

1. Zenta Seferi Öncesi Genel Durum

II. Viyana Kuşatması'ndan sonra, daha önceki devirlerinde görülmemiş bir bozgun yaşayan Osmanlılar, felaketlerin habercisi yeni bir sürecin şartlarıyla karşı karşıya kalmıştı. Bu dönemde yaşanan kaos hali, St. Gothard önlerindeki gibi kontrollü bir çekilmeyle örtbas edilecek durumda değildi. Viyana önlerinden geri çekiliş, Devlet-i Aliyye için oldukça felaketli olmuş ve büyük devletlerin kısa süre içinde ittifak kurmalarına fırsat vermiştir. Bu süreçte üç farklı cephede başlayan savaşların en dikkat çekici ve zorlayıcı olanları Habsburg serhaddinde yaşananlar olmuştur. Bu dönem muharebelerinin neredeyse tamamını kaybeden Osmanlılar, bir ümitle Macaristan seferlerini (1695/1696) sürdürmüş, aldığı başarılı sonuçlarla moral ve motivasyonunu kısmen artırmış, öyle ki üçüncü/sonuncu Macaristan seferinin hazırlıklarına¹⁰ dahi başlamıştır. 1697 sefer yılında Venedik'le hem karada hem de denizde mücadelelerini sürdürmeyi planlayan Osmanlılar, her şeyden önce Habsburglardan 1690 yılında geri aldıkları Belgrad'ı kaybetmemeyi ve güçlü hasmını Tuna hattının ötesinde tutmayı hedeflemişti¹¹. Bu önemli amaçların dışında 1697 sefer yılı, II. Viyana Kuşatması'ndan sonraki Büyük Türk Savaşları'nın (1683-1697) neticesini tayin edecek olmasından dolayı hem Habsburglar hem de Osmanlılar için büyük önem arz etmekteydi. Ayrıca II. Viyana Kuşatması sırasında Habsburg ordularına gönüllü olarak istihdam edilen ve 1697 sefer yılı için Habsburg ordularının başkomutanlığına getirilen Prens Eugen'in Fransızlara karşı gösterdiği başarılarını Osmanlılara karşı da gösterip gösteremeyeceği, başka bir ifadeyle rüştünü ispatlayıp ispatlayamayacağı da merak konusuydu. Zira Prens Eugen Habsburg ordularını Macaristan'da ilk kez kumanda edecekti.

⁹ HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697 MS-Kg. Nr. 11.

¹⁰ Abdülkadir Özcan, "Mustafa II", DİA., XXXI, (2006), s. 277.

¹¹ Bernhard R. Kroener "Prinz Eugen und die Türken", Prinz Eugen von Savoyen und seine Zeit, Hrsg. von Johannes Kunisch, Verlag Ploetz, Freiburg-Würzburg 1986, s. 118.

Etrafında hatırı sayılır generalleri¹² ve sınırlı da olsa bir askeri güce sahipti. Dolayısıyla Eugen'in seferin sonunda elde edeceği başarıda, bir Feldmareşal [1693 yılından beri] olarak ne kadar etkili olacağı, generallerinin kendisine ne denli katkı sağlayacağı, Habsburg piyade ve süvarilerinin şevk ve azmi, 1697 sefer yılında Osmanlı komuta kademesinin askeri kabiliyeti, Habsburg birliklerinin gerçekleştirecekleri lojistik ve askeri operasyonlarıyla Osmanlılara verecekleri karşılık bir o kadar önemliydi. Bununla birlikte Osmanlı tarafının elde edeceği bir galibiyet, birkaç yıldır (1695/1696) devam eden başarı silsilesini tamamlayacak, belki de şartları daha makul bir antlaşmanın imzalanmasının önünü açacak; Habsburgların elde edeceği bir yeni zafer ise II. Viyana Kuşatması'yla birlikte süregelen seri galibiyetlerin tekrar hatırlanmasına sebebiyet vererek başarıları perçinleyecek ve neticede karşı taraf için şartları olabildiğince ağır bir akdin imza edilmesine imkân sağlayacaktı.

2. Osmanlıların Harekât Planları ve Genel Askeri Durumları

Yukarıda zikredilen beklentilere yönelik olarak Osmanlılar, H.19-20 Ramazan 1108/M.12-13 Nisan 1697 tarihinde Macaristan seferine çıkma kararı almış ve alınan karar gereği, 16 Haziran'da Edirne'den ayrılmış, orta koldaki bilinen güzergâh üzerinden yürüyerek, 26 Haziran'da Filibe'ye, 14 Temmuz'da Sofya'ya¹³, 30 Temmuz'da Niş'e¹⁴ gelmiş; daha Belgrad'a gelmeden hem Tuna hem de Sava nehirlerine köprü kurdurarak Habsburgların hazırlık yapmalarını engellemek istemişlerdi. Her iki nehir üzerine Osmanlılar tarafından köprü kurulması nedeniyle de Habsburglar, Osmanlıların sefer güzergâhları konusunda malumat elde edememişlerdir. Bu sebepten dolayı güçlerini Petervaradin, Orta Macar ve Erdel bölgesinde dağıtmak zorunda kalmışlar ve Osmanlı ordusu Pançova tarafına geçene kadar Petervaradin'e bir saldırı beklemeye devam etmişlerdir¹⁵. Mufassal günlükte geçen ifadelerle göre Osmanlılar, ya Sava Nehri'ni geçerek (beklenen planın dışında) saldırıya geçecekler ya da birliklerini

¹² Eugen, ordularına tecrübeli ve yetenekli generalleri istihdam etmiştir. Bunlar arasında yer alan Commercy hem sağ kolu sayılacak kadar değerli hem de süvarilerin başkumandanı olması bakımından vazgeçilmezdi. Kont Guido Starhemberg ve Kont Siegbert Heister ise önemli diğer generalleri arasında yer almaktaydı. Derek McKay, Prinz Eugen von Savoyen Feldherr dreier Kaiser, Graz-Wien-Köln 1979, s. 41. 1697 yılındaki askeri erkânın bir toplu listesi için bkz. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7.

¹³ Kausler, Osmanlı ordusunun 13 gün konakladığı Sofya menziline 4 Temmuz'da geldiğini ifade etmiştir. Friedrich von Kausler, Das Leben des Prinzen Eugen von Savoyen, Freiburg 1839, ss. 216-217.

¹⁴ Osmanlı ordusu, Niş'e geldiği sırada Habsburglar Petervaradin'de toplanmaya başlamışlardı (30 Temmuz 1697).

¹⁵ Angeli, a.g.e., s. 115.

ikiye ayırarak bir kısım birlikleriyle Sava'dan geçerek diğer kısmıyla Erdel veya Yukarı Macaristan istikametine yönelerek (beklenen plan) bir şarttırma taarruzu gerçekleştireceklerdi¹⁶.

Eugen'e göre Osmanlılar, şayet Tuna'yı geçerler ve Temeşvar'a doğru hareket ederlerse, Tisa Nehri boyunca ilkin Zenta'ya, oradan Küçük Kanije'ye¹⁷ doğru yürüyeceklerdi. Eugen'in bu tahmininin gerçekleşmesi halinde ise süvari generali Rabutin¹⁸ ve General Prens Thomas Vaudémont'un¹⁹ birliklerinin ana orduya çağırılması icap edecekti²⁰.

Osmanlılar nihayet 11 Ağustos 1697 tarihinde²¹, yedi yıldır hâkimiyetlerinde bulunan Belgrad sahrasına gelmişlerdir. Burada harekâtın yönüyle ilgili bir harp meclisinin toplanması²² kararlaştırılmıştır. Ordunun Petervaradin'e mi yoksa Orta Macaristan ve Erdel'e mi yöneleceği konusunda bir kesinlik bulunmamaktaydı. Yukarıda da ifade edildiği gibi Sava Nehri'ne köprü kurduran Osmanlılar, Habsburgların hazırlık yapmalarına mani olmak istemişler ve güçlerini bir yerde toplamayı tercih etmemişlerdi²³. Belgrad'daki harp meclisinde farklı görüşler ileri sürülmüş²⁴, neticede

¹⁶ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 217.

¹⁷ Alm. Kleinkanisch/Kleinkanizsa. Macaristan'da Tisa Nehri'nin sağ kıyısında, Segeyin'in güneyinde bulunan yerleşim yeri. Aynı zamanda Magyar-Kanizsa olarak da bilinmektedir. Dört cephesinden ikisi Tisa'ya siperlenmiş vaziyette ve nehrin sağ kıyısında yer alan kalesinin, nehrin sol kıyısında bir köprübaşı mevzii de bulunmaktaydı. Angeli, a.g.e., s. 32. Wrede, a.g.e., s. 427.

¹⁸ Johann Ludwig Graf Bussy-Rabutin. İmparatorluk Dragon Alayı (1689-1727). Zenta Muharebesi'nde yer alan Habsburgların enerjik ve başına buyruk süvari generali. Wrede, a.g.e., ss. 690-691; Angeli, a.g.e., s. 13.

¹⁹ Lothringen - Vaudémont. Feldmarschalleutnant. Süvari generali. Zenta Muharebesi'nde komutan. Wrede, a.g.e., s. 908.

²⁰ Die Bataille von Senta, s. 12.

²¹ Avusturya kaynakları Osmanlıların Belgrad'a geliş tarihini 9 veya 10 Ağustos olarak göstermektedir. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkriege 1697/Alte Feldakten, XIII-6, fol. 1a; Die Bataille von Senta, s. 10.

²² Esasen Belgrad'da iki harp meclisi toplanmıştı. Bunlardan ilki sadrazamın, diğeri ise Osmanlı padişahının huzurunda gerçekleştirilmişti. Kausler, a.g.e., s. 217.

²³ Die Bataille von Senta, s. 11; Alfred Arneth, Prinz Eugen von Savoyen (1663-1707), I, Wien 1858, s. 98; HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 216. Mufassal günlüğün verilerine göre, her iki nehre köprülerin yapıldığı sırada Habsburgların Titel taraflarından gönderdiği 30 civarındaki Hayduk süvarileri, Belgrad altında, gamizona 2 saat uzaklıkta bulunan Yeniçerlerden 7'sini esir alarak geri dönmüşlerdir. (fol. 216).

²⁴ Söz konusu harp meclisinde tartışılan görüşlerin ilkinde, Tuna, Tımış, Bega ve Tisa nehirlerinin bulunduğu Temeşvar yönüne, ikincisinde ise daha yakınlardaki Petervaradin üzerine gidilmesi önerilmişti. Birinci görüşün temsilcisi Temeşvar muhafızı Koca Cafer Paşa, ikinci görüşün temsilcisi ise Belgrad muhafızı Amcazade Hüseyin Paşa idi. Nihayet daha elverişli olan, Sava Nehri geçilerek Petervaradin istikametine gidilmesini öngören görüş

Belgrad'a gelen Temeşvar muhafızı Koca Cafer Paşa'nın²⁵ Orta Macaristan ve Erdel'e gitmeyi hedefleyen önerisi kabul edilmiştir. Plana göre, Tuna'yı aşılıp Pançova²⁶ istikametine gidilecek, Tisa Nehri²⁷, Titel²⁸ hizasından geçilerek Titel Kalesi zapt edilecek, daha sonra Segedin, Göle (Gyula) ve Yanova kaleleri ele geçirilecek, nihayet Orta Macaristan itaat altına alınarak buraya Habsburglara karşı mücadele eden Imre Thökoly²⁹

yerine, Tuna Nehri'nin dışında akarsu ve bataklıklardan geçmeyi ve birçok köprü kurmayı gerektiren birinci görüş tercih edildi. Bu tercihte sadrazama muhalif olanların ve onun kolay başarı elde etmesini istemeyenlerin rolü olduğu öne sürülse de çağdaş bir kaynakta, (bkz. Orhan F. Köprülü, "İlm-i Nücûma Aid Bir Risâlenin Târîhi Kaynak Olarak Ehemmiyeti", TD., Sy. 2, 1950, s. 318, 320) Temeşvar'da yaptırdığı binaları Osmanlı padişahına göstermek isteyen Koca Cafer Paşa'ya ait görüşün ağır bastığı ifade edilmiştir. Anonim Osmanlı Tarihi, (1099-1116/1688-1704), Haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 126; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekayiat Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1074), Haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, ss. 621-622; Mehmet Topal, Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Nusretname Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001, ss. 297-301; Raşid Mehmed Efendi, Tarih-i Raşid ve Zeyli, I, Haz. Abdülkadir Özcan, vd., Klasik Yayınları, İstanbul 2013, ss. 543-544; Mücteba İlgürel, "Elmas Mehmed Paşa", DİA., XI, (1995) ss. 62-63; Belgrad muhafızı Amcazade Hüseyin Paşa, Osmanlıların lojistik şartlarını zorlayacak Temeşvar yönündeki sefer güzergâhını takip etmeleri halinde St. Gothard'da yaşanan bozgunun bir benzerine daha şahit olunacağını ifade ederek "felaketin haberciliğini" daha seferin başında yapmışsa da devlet ricalinin ya da başka bir ifadeyle Temeşvar muhafızı Koca Cafer Paşa'nın isteği makbul görülmüştür. Amcazade Hüseyin Paşa'nın görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Joseph von Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches, VI, Pest 1830, s. 635; Kausler, a.g.e., s. 217. Koca Cafer Paşa'nın görüşüne en sert tepkiyi verenler arasında yer alan Amcazade Hüseyin Paşa (bkz. Zübde-i Vekayiat, ss. 621-622; Anonim Osmanlı Tarihi, s. 126), Zenta Muharebesi'nde alman yenilgi sonrasında itibarı iade edilmek suretiyle 13 Eylül 1697 tarihinde sadrazamlığa getirilmiştir. Münir Aktepe, "Amcazade Hüseyin Paşa", DİA., IX, (1991), s. 9. Ayrıca bkz. Orhan F. Köprülü, "Hüseyin Paşa, Amca-zâde", İA., V/1, (1987), ss. 646-650.

²⁵ Mufassal günlüğün verdiği bilgiye göre Temeşvar muhafızı Cafer Paşa, az sayıdaki birlikleriyle 12 Ağustos'ta Belgrad'a intikal etmişti. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 218.

²⁶ Alm. Pancsova. Tıms Nehri'nin Tuna Nehri'ne döküldüğü yerde bulunan yerleşim yeri. Wrede, a.g.e., s. 633.

²⁷ Alm. Theiss. Lat. Tihfeus. Rusya sınırındaki Krapack dağlarından doğan, kuzeyden güneye süratle akarak Titel'in aşağısında Tuna'ya dökülen nehir. Éléazar de Mauvillon, Histoire du Prince Eugene de Savoye: généralissime des armées de l'empereur et de l'empire, I, Arkstée & Merkus, Amsterdam - Leipzig 1750, s. 204.

²⁸ Alm. Titul. Macaristan'da, Tisa'nın Tuna'ya döküldüğü yerde bulunan yerleşim yeri. Wrede, a.g.e., s. 873.

²⁹ Imre Thökoly (1657-1705). Orta Macar Kralı ve Erdel Prensi. Osmanlı yanlısı ve Habsburg karşıtı bir Macar devlet adamı olan Imre Thökoly, Habsburg yönetimindeki

atanacaktı. Böylelikle Budin'e kadar olan Tuna boyu Osmanlıların eline geçecek, geride tecrit edilmiş vaziyette bulunan Petervaradin Kalesi ise kolayca zapt edilecekti³⁰.

Mufassal günlükte geçen ve Habsburgların esirlerden edindiği bilgilere göre, yanlarında yüklü bir hazine ve hazinedarlarıyla birlikte Belgrad'a gelen Osmanlılar, burada oldukça kapsamlı lojistik (topçulukla ilgili ve sair) faaliyetlerde bulunmuşlardır. Habsburglar esirlerden Osmanlıların askeri güçleri hakkında kesin bilgiler alamamışlarsa da bir önceki yıla oranla asker sayılarının fazla olmadığı yönünde tahminlerde bulunmuşlardır. Yine de genel kabul Osmanlı sultanının iyi bir orduya sahip olduğuydu. Söz konusu tahminlerde bir karmaşa olduğu kesindi; zira alınan başka haberlere göre de Osmanlılar geçen yıla oranla daha güçlü bir orduya sahipti³¹. Jorga'nın ifadesine göre Osmanlıların, 1697 sefer yılında 135 bin kişilik³² bir askeri gücü bulunmaktaydı³³. Broucek ise Osmanlı ordusunun askeri gücünü, 60 bini piyade ve 40 bini süvari olmak üzere 100 bin asker olarak göstermiştir. Broucek ayrıca Osmanlıların 200 topunun varlığına işaret etmiştir³⁴.

Daha önceki seferlerde olduğu gibi 1697 sefer yılında da Kırım Hanı ve birliklerinin desteğine ihtiyaç duyulmuştu. Bu minvalde Osmanlı yönetimi, Osmanlı seferlerinde önemli rol oynayan Kırım hanı Selim Giray'ın da orduya katılmasını istemiştir. Lakin Kırım ileri gelenleri, muhtemel bir Rus tehlikesini ileri sürerek hanın Kırım'dan ayrılmasına izin vermemişlerdir. Bunun üzerine Selim Giray, oğullarından Şehbaz Giray'ı

asi/Protestan Macarların önderiydi. Imre Thököly hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sandor Papp, "Tököly Imre", DÍA., XLI, (2012), ss. 277-278.

³⁰ Nusretname, s. 299.

³¹ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 217. Bu konu mufassal günlükte daima tartışma konusu olmuştur. Günlükte Osmanlıların ciddi bir askeri güçlerinin olduğu belirtilmekle birlikte bir önceki yıla kıyasla ordunun ya daha iyi olduğu ya da geçen yılki asker sayısına sahip oldukları zikredilmiştir. (aynı yer, fol. 218, 219).

³² Kausler Osmanlı ordusunun askeri gücünün, 120 ila 150 bin (Kausler, a.g.e., s. 217); Zimmermann ise 100 ila 135 bin (Wilhelm Zimmermann, Prinz Eugen der edle Ritter und seine Zeit, Stuttgart 1838, s. 172) civarında olduğu görüşündedir. Mufassal günlükte geçen ifadeler ve Habsburglar tarafından 14 Ağustos itibarıyla edinilen bilgilere göre Osmanlıların karada 15 binden fazla (başka bir bilgiye göre, 18 bin), suda ise 8000 civarında askeri bulunmaktaydı. Günlükte, süvari sayısının çokluğundan dolayı bilgi alınmadığı ifade edilmiştir. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 219.

³³ Nicolae Jorga, Geschichte des osmanischen Reiches, IV, Friedrich Andreas Perthes Aktiengesellschaft, Gotha 1911, s. 261; Johann Pezzl, Eugens Leben und Thaten, Wien 1791, s. 64.

³⁴ Peter Broucek, Erich Hillbrand, Fritz Vesely, Prinz Eugen und Heerwesen, Franz Deuticke Verlagsgesellschaft, Wien 1986, s. 35. Ayrıca bkz. Ekler/Tablo-1.

birliklerinin başına geçirmiştir³⁵. Şehbaz Giray ise Osmanlılar Paçova'da iken 10 bin kişilik birliğiyle Osmanlı ordusuna katılmıştır³⁶. Avusturya kaynaklarında bu sayı oldukça az gösterilmiştir. Nitekim mufassal günlüğün ifadelerinden anlaşıldığına göre Habsburglar, duydukları haberlerden Kırım askerlerinin 23 Ağustos'ta orduya intikal ettiklerini, kendileri için olabildiğince hızla ekme (1000 porsiyon) pişirildiğini ve sayılarının ise 2000 civarında olduğunu öğrenmişlerdi³⁷.

Osmanlıların kara birlikleri kadar donanmalarının seferlerdeki önemi tartışılmazdı. Osmanlı donanmasının, özellikle ordunun iâşe ve toplarının sevkinde sağladığı katkının yanında, ordudan daha ilerde harekete geçerek düşmanın konumu ve planları hakkında edindiği bilgilerle kara birliklerinin güvenliğini emniyet altına alması dikkate değerdi. Osmanlıların 1697 sefer yılında 106 parça gemileri vardı³⁸. Söz konusu gemilerin 16'sı kadirga, 30'u firkate, 60'ı ise şayka idi. En küçük kadirgalarında 150 mürettebat ve 10 top bulunan³⁹ Osmanlı donanmasının gemileri, Habsburglarca alınan haberlere göre ilkin Sava'nın Tuna'ya döküldüğü yerden Zemun'a kadar olan bölge istikametinde konuşlanmışlardı. Öncü firkateler ise Salankamen taraflarında kendisini göstermişlerdi (11 Ağustos)⁴⁰. İstinsah ettirdiği kayıtlarında da benzer görüşlere yer veren Browne, Petervaradin'e saldırmayı planlayan Osmanlıların, donanmalarıyla Sava'nın Tuna'ya döküldüğü yerden Zemun ve Salankamen'e dek konuşlanmayı planladıklarını ifade etmiştir⁴¹.

Petervaradin'e veya Ösek'e⁴² yönelmesi beklenen Osmanlıların, harp araç gereçlerinin gemilere nakledilmesinden sonra donanmasındaki gemileriyle Titel'e saldırmak ve burayı zapt etmek düşüncesinde oldukları Habsburglarca da bilinmekteydi. Osmanlılar bu planlarıyla Tisa Nehri ve

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Târih-i Mehmed Giray, Österreichische Nationalbibliothek nr. 1080, 71b-73a. Söz konusu yazma eserin transkripsiyonu ve değerlendirmesi için bkz. Uğur Demir, Târih-i Mehmed Giray (Değerlendirme-Çeviri Metin), Marmara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

³⁶ Nusretname, s. 303; Afyoncu, "Ateşli Silahlar Çağının Büyük Savaşları", s. 301.

³⁷ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 223.

³⁸ Martens, a.g.e., s. 106.

³⁹ Die Bataille von Senta, ss. 10-11. Johann Heinrich Hennes, Prinz Eugen von Savoyen, Seifertsche Buchdruckerei, Mainz 1856, s. 10; Kausler, a.g.e., s. 218; Zimmermann, a.g.e., s. 173.

⁴⁰ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 217.

⁴¹ HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 5.

⁴² Alm. Essegg. Slovenya'da. Drava'nın Tuna Nehri'ne döküldüğü yerin yakınlarda bulunan yerleşim yeri. Wrede, a.g.e., s. 257.

hinterlandındaki araziye kontrol edecek ve daha sonraki harekâtlarını rahatlıkla icra edeceklerdi⁴³.

Habsburgların Petervaradin'e yönelik bir saldırı beklemelerine karşın Osmanlı sadrazamı⁴⁴, Petervaradin istikametine gidilmemesi gerektiği düşüncesindeydi. Bu fikre Şeyhülislam Feyzullah Efendi de destek vermiş, böylelikle Petervaradin'e saldırma düşüncesinde olanların muhalif sesleri, her ikisinin II. Mustafa⁴⁵ üzerindeki nüfuzuyla susturulmuştur⁴⁶. Habsburglarla olan muharebeler başlamadan paşalar arasında, seferin hangi yöne yapılacağı konusunda var olan anlaşmazlık, padişahın itibarını kazanma duygusu, gurur ve ihtiras⁴⁷, bundan sonra cereyan edecek olan hadiselerin seyrini en başından belli etmiş ve "nasıl başlarsan öyle gider" sözünü bir kez daha hatırlara getirmiştir.

Eugen, casusluk istihbaratıyla Osmanlıların Petervaradin'e saldıracakları yönünde tahminlerde bulunmuşsa da⁴⁸ bundan çok da emin olamamıştır. Esasen seferin hemen başlarında taraf ordular, rakibini nerede karşılayacağı veya rakibiyle nerede karşılaşacağı konusunda kesin bir bilgiye sahip değillerdi. Bu sebeple hem Prens Eugen hem de Osmanlı sadrazamı Elmas Mehmed Paşa, birliklerini harekât sahasında "gezici" olarak tutmayı tercih etmişlerdir⁴⁹. Dolayısıyla Osmanlıların sefer istikametleriyle ilgili bütün düşünceler sadece bir tahmindir ve orduların harekât planlarını, sefer yılı içerisinde cereyan eden gelişmeler tayin edecektir.

Habsburglar, Osmanlıların- 16 Ağustos tarihi itibarıyla- hangi istikamete yönelecekleri konusunda kesin bir fikre sahip değillerdi. Osmanlılar Sava'dan mı yoksa Tuna'dan mı geçiş yapacaklardı? Mufassal günlüğün

⁴³ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 217-218.

⁴⁴ Elmas Mehmed Paşa. Sadareti 1695 ile 1697 yılları arasındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlgürel, "Elmas Mehmed Paşa", ss. 62-63.

⁴⁵ Osmanlı Padişahı. 1695 ile 1703 yılları arasında hüküm sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Mustafa II", DİA., XXXI, (2006), ss. 275-280.

⁴⁶ Nusretname, ss. 297-298.

⁴⁷ Zenta seferinin hezimetle sonuçlanmasında, paşalar arasındaki rekabetin/anlaşmazlığın oldukça etkili olduğu ifade edilmelidir. Bu durum, Zenta Seferi'nin muhtelif zamanlarında kendisini göstermiştir. Osmanlı müelliflerinin bir kısmı, devlet ricali arasındaki bu gibi anlaşmazlıkların Zenta hezimetinin habercisi olduğu kanaatindedir. Bir örnek için bkz. Zübde-i Vekayiat, s. 621. Yine bir Osmanlı kroniğinde, Osmanlı ordusunun Sofya menzlinde ikamet ettiği sırada Sadrazam Elmas Mehmed Paşa'nın, kendisinden sadaret mührünü almak istediği zanıyla Yeniçeri Ağası Mahmut Paşa'ya düşmansı hisler beslediği ifade edilmiştir. Anonim Osmanlı Tarihi, s. 126.

⁴⁸ Nusretname, s. 301.

⁴⁹ Arneth, a.g.e., s. 99.

ifadelerine göre söz konusu belirsizlik en fazla iki gün içerisinde açıklığa kavuşacaktı⁵⁰.

Habsburglar tahminlerinde yanılmamış ve Osmanlılar, Divan'da aldıkları karar gereği, 18 Ağustos 1697 tarihinde Tuna Nehri'ni geçmeyi kararlaştırmışlardı. Habsburgların haberdar olduğu söz konusu kararın alınmasında, Petervaradin tahkimatının güçlendirilmesi oldukça etkili olmuştu. Belgrad'da ordu işlerini sürdüren Osmanlılar, Imre Thököly'nin orduya katıldığı bu sıralarda, 4 gün önce (14 Ağustos'ta) Temeşvar tarafına gönderilen büyük konvoyda bulunan iaşe yüklü araba ve yük hayvanlarının (develerin) eksikliğinden kaynaklanan bazı lojistik problemler yaşamışlardı⁵¹.

Eugen'in casusluk faaliyetlerinden edindiği bilgilere göre Osmanlılar, imparatorluğunun eski şanını yeniden tesis etmek gayesiyle seferde şahsen yer alan sultanları⁵² ve yanlarında toplarıyla birlikte, bir yandan Tuna'yı geçmişler (19 Ağustos'ta)⁵³ bir yandan da (Belgrad'da dört paşasını bıraktıktan sonra) Sava'yı geçerek Salankamen'e hareket etmeyi kararlaştırmışlardı (21 Ağustos 1697)⁵⁴. Eugen'in edindiği bir diğer istihbarata göre Türklerin ana ordusuyla Pañçova'ya geçerken bazı birliklerinin de Moriş⁵⁵ Nehri'nde görünmüş olmalarıydı⁵⁶.

Osmanlı devlet ricali arasındaki rekabetin sona ermesiyle Tuna'nın kuzeyine geçebilen Osmanlı ordusu, kısa günlüğün verilerinden ve Habsburglarca edinilen casusluk faaliyetlerinden de anlaşıldığı üzere Pañçova'da yeni karargâhını kurmuştur (19 Ağustos 1697). Osmanlı donanmasının gemileri ise, 16 Ağustos'tan itibaren Titel'den kısmen, 21 Ağustos'ta ise artık kendilerini Habsburglara açıkça göstermişlerdir⁵⁷. Mufassal günlükte ve Browne'un yazmasında geçen ifadeler, Osmanlı gemilerinin 16

⁵⁰ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 220.

⁵¹ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 221.

⁵² Johann Wilhelm Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, V, Friedrich Andreas Perthes, Gotha 1857, s. 152.

⁵³ Browne, Osmanlıların Belgrad'ın aşağısından Tuna'yı geçtiği tarihi 18 Ağustos olarak kaydetmiştir. HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 5.

⁵⁴ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, VIII-26 (Eugen'in Kayzer'e Kobila ordugâhından yazdığı 21 Ağustos 1697 tarihli rapor); Die Bataille von Senta, s. 15; HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 222; Angeli, a.g.e., s. 121.

⁵⁵ Alm. Maros. Macaristan'da. Tisa Nehri'nin sol kollarından biridir. Macarsitan'da Csik'ten doğan nehir, Segedin'de Tisa'ya dökülür. Wrede, a.g.e., s. 530.

⁵⁶ Angeli, a.g.e., s. 116.

⁵⁷ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-6, fol. 1a.

Ağustos'tan itibaren Tisa'nın Tuna'ya döküldüğü yerde durarak kendilerini Habsburglara gösterdiklerini teyit etmişti. Bölgeye yaklaşan birlikler aynı zamanda Tımsı Nehri⁵⁸ üzerine de bir köprü inşa etmişlerdi (15/16 Ağustos 1697)⁵⁹. Bir gün sonra ise Titel Kalesi'nden Osmanlılara ait toplardan seslerin duyulduğu (17 Ağustos 1697); Salankamen'e doğru hareket eden Osmanlı gemilerinin ise Habsburgların ileri gönderdikleri şaykalar karşısında önce geri çekildikleri, 21 Ağustos'ta ise [yeniden] Salankamen'de görüldüklerine dair haberler alınmıştı⁶⁰.

3. Habsburgların Genel Askeri Durumları ve Harekât Planları

“Türkler Viyana önlerine yeniden gelebilecekler miydi?”. Bu soru Habsburgların, Türklerin her Macaristan seferine çıkışlarında kendilerine sordukları en ürpertici soruydu. Her ne kadar 12 Eylül 1683 tarihinde Türkler Viyana önlerinden geri döndürüldülerse de bu onların bir daha Viyana önlerine yürümeyeceği anlamına gelmemekteydi. Bu soru, Büyük Türk Savaşları'nın başarıyla geçen seyri gereği, akıllara dahi getirilmek istenmemişse de Habsburgların Zenta Seferi öncesinde genel durumu, Avusturya kaynaklarının gözüyle hiç de iç açıcı değildi.

General Rabutin, daha 1697 yılının başlarında Habsburgların genel durumuyla ilgili oldukça sert değerlendirmelerde bulunmuştu. Ona göre, II. Viyana Kuşatması ve Salankamen'de elde edilen başarılarından sonra Habsburglar, cesaretlerini kaybetmiş ve önemli hasletlerini Türklere devretmişlerdi. Dük von Lothringen ve Prens Louis benzeri kumandanları yoktu. Rabutin, son dört sefer yılında taraflar arasındaki rekabeti, tavşan ile av köpeği arasındaki ilişkiyle özdeşleştirerek oldukça cesur ve gerçekçi bir yaklaşımda bulunmuştu⁶¹.

Habsburgların 1697 sefer yılında en ciddi problemlerinden belki de ilki, batıda Fransızlarla İtalya'da (Prens Eugen'in kumandasında Cuneo/1691 ve Casale/1695'de) ve Prusya'da; doğuda Türklerle sürdürülen

⁵⁸ Alm. Temes. Macaristan'da. Tuna'nın sol kıyısındaki kollarından olup Pançova'da Tuna Nehri'ne dökülür. Wrede, a.g.e., s. 862.

⁵⁹ Habsburglar, daha sonra Osmanlıların Tımsı Nehri'ne inşa ettikleri köprüden geçtiklerini hatta bir miktar da yürütüklerini öğrenmişlerdir. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 220.

⁶⁰ HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 5; HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 220.

⁶¹ Max Braubach, Prinz Eugen von Savoyen, I, Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1964, s. 241; Ernst Trost, Prinz Eugen, Wien-München 1985, s. 9. Habsburgların sefer yılının başlarındaki genel durumu için ayrıca bkz. Ernst Marquardt, Prinz Eugen von Savoyen: Feldherr Staatsmann, Persönlichkeit, Münster 1940, s. 9.

muharebelerden dolayı yaşadıkları lojistik ve finans⁶² sorunlarıydı. Dönemin tarihçileri, Habsburg yönetiminin hem XVI. Louis'nin tecavüzlerine karşı Batı cephesinde hem de ezeli hasmı Osmanlılara karşı Doğu cephesinde giriştiği mücadeleler arasında bir bocalama yaşadığı konusunda hemfikir⁶³.

Habsburgların ikinci büyük sıkıntıları ise Orta Macaristan ve Erdel'deki isyanlardı. Uzun süren Türk Savaşları nedeniyle sözü edilen yerlerde Habsburg yönetimine karşı büyük hoşnutsuzluklar ortaya çıkmıştı. Nitekim Osmanlılar tarafından Orta Macarsitan Kralı yapılmak istenen Imre Thököly ve taraftarları, Tokaj, Cato ve Sáros-Patak'ta isyan girişimlerinde bulunarak Habsburg idaresini zor durumlara sokmuşlardı⁶⁴. 1697 seferinin hemen başlarında Macarlar isyan bayrağını çekmişlerse de söz konusu girişim Prens Vaudémont tarafından bastırılmıştır (15 Temmuz 1697)⁶⁵.

II. Viyana Kuşatması ve Büyük Türk Savaşları döneminde Habsburg ordularını sevk ve idare eden başkomutanlar arasında, Karl von Lothringen, Maximilian II. Emanuel von Bayern (1688)⁶⁶, Markgraf Ludwig von

⁶² Habsburgların 22 Şubat 1697 tarihindeki tespitlerine göre, bir önceki sefer yılı askeri harcamalarından kaynaklanan borçları, 7.929.000 florin civarındaydı. Söz konusu meblağın tazmini için 3.794.000 florin kadar bir ödenek ayrılmışsa da açık kapanmamıştı. 4.135.000 florin civarındaki açığı kapatılması için bir takım girişimlerde bulunulmuşsa da mali sorunlar tümüyle ortadan kaldırılamamıştır. Elbette ki bu mali sorunlar, Habsburgların lojistik problemlerini aşmalarına da mani olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Angeli, a.g.e., ss. 33-46. Orduya intikalinden sonra Eugen Kayzer'e yazdığı raporunda: "*tarif edilemeyecek kadar bedbaht bir halde olduklarını, orduda disiplinin kalmadığını, un, ekmekek, yem, odun ve işare arabalarına duydukları ihtiyacın had safhada olduğunu, askerlere ödeme yapmak için hazinelerinde tek kuruluş [yani Kreuzer] bile kalmadığını*" ifade etmiştir. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, VII-43, (Eugen'in Kayzer'e Petervaradin ordugâhından yazdığı 26 Temmuz 1697 tarihli rapor); McKay, a.g.e., s. 41; Trost, a.g.e., s. 10; Viktor Bibl, Prinz Eugen Ein Heldenleben, Johannes Günther Verlag, Wien- Leipzig 1941, s. 72.

⁶³ Virginia Aksan, Osmanlı Harpleri 1700-1870, çev. Gül Çağlı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 28.

⁶⁴ Die Bataille von Senta, s. 7; Zimmermann, a.g.e., s. 172; Hennes, a.g.e., s. 11.

⁶⁵ Jorga, a.g.e., s. 261; Zimmermann, a.g.e., s. 173; Kausler, a.g.e., s. 212; Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Angeli, a.g.e., ss. 93-99.

⁶⁶ Maximilian II. Emanuel von Bayern (1662-1726). Osmanlılar 1683 yılında Viyana'yı kuşattıklarında maiyetindeki 11 bin askeriyle Kayzer'e şehre yardıma gelmiştir. Kayzer, Emanuel von Bayern ve elbette Jan Sobieski'nin şehre yardıma gelmesiyle Viyana şehrini Türklere kurtarmıştır (12 Eylül 1683). Maximilian von Bayern, II. Viyana Kuşatması'ndan sonra da Bavyeralı birlikleriyle Estergon'un 1683 yılındaki kuşatmasına iştirak etmiştir. Budin'in 1684 senesindeki başarısız kuşatmasında yer almış ve devam eden Türk savaşlarına iştirak ederek büyük bir cesaret örneği göstermiştir. 12 Ağustos 1687 tarihinde zaferle sonuçlanan Mohaç Muharebesi'ne, ordunun sağ kanadını yöneten Ludwig Wilhelm von Baden'le birlikte katılmıştır. Emanuel von Bayern, 1688 yılında Kayzer tarafından kendisine tevdi edilen Habsburg orduları başkomutanlığı payesiyle Belgrad'ı Osmanlılardan

Baden (1689)⁶⁷, Kurfürst Friedrich August von Sachsen (1695/1696)⁶⁸ gelmekteydi. Friedrich August'un 27 Haziran 1697 tarihinde Lehistan krallığına seçilmesi ve ciddi herhangi bir askeri başarı sergileyememesi üzerine 1697 sefer yılında söz konusu göreve Prens Eugen getirilmiştir. Habsburgların başkomutanı, yeni görevine 34 yaşındayken, Kayzer I. Leopold tarafından, Harp Şurası Başkanı Rüdiger von Starhemberg'in 15 Mart 1697 tarihli tavsiye yazısıyla⁶⁹ getirilmişti (5 Temmuz 1697)⁷⁰. İtalya'da gerçekleştirdiği muharebelerle tecrübe kazanan Eugen, Macaristan'daki Habsburg ordularının başkumandanlığı göreviyle ilk kez önemli bir sorumluluk üstlenmiş ve kariyeri için ciddi bir fırsat elde etmiştir⁷¹. Prusya kralı Büyük Friedrich (1740-1786)'in dahi övgülerine⁷² mazhar olan Eugen'in söz konusu göreve getirilmesiyle Habsburglar, Büyük Türk Savaşları döneminde

almayı başarmıştır. Pek çok yerinden yaralandığı kuşatmada en ön saflarda yer almıştır. Mavi üniformasından dolayı Avrupa'da Blauer-König/Mavi Kral ve Türk Savaşlarında elde ettiği başarılarından dolayı da Türkenbezwinger/Türklerin galibi ünvanlarını elde etmiştir. Emanuel von Bayern'in askeri kariyeri ve Türk savaşlarındaki askeri operasyonları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Winfried Gold, *Das Zeitalter Max Emanuels und die Türkenkriege in Europa 1683-1687*, München 1990; Karl Theodor von Heigel, "Maximilian II. Emanuel", *Allgemeine Deutsche Biographie*, XXI, Duncker & Humblot, Leipzig 1885, ss. 22-27.

⁶⁷ Markgraf Ludwig von Baden (1655-1707). "Türkenlouis" olarak anılmış, askeri kariyerinin hemen başlarında Generalwachtmeister rütbesiyle Viyana'nın Türkler'den kurtuluşunda görev almıştır. 23 Kasım 1683 tarihinde süvari generalliğine yükseltilmiş, 12 Aralık 1686 tarihinde 31 yaşındayken Feldmareşall ünvanını elde etmiş, 6 Eylül 1689 tarihinde ise Osmanlı ordularına karşı Habsburg ordularının başkomutanı ilan edilmiştir. Bu dönem savaşlarında stratejik becerilerini sergileyerek Osmanlıları durdurmuş ve geri çekilmelerine neden olmuştur. Baden'in askeri kariyeri ve Türk savaşlarındaki askeri operasyonları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Freiherrn Philipp Röder von Diersburg, *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken, I-II*, Müller'schen Hofbuchhandlung, Carlsruhe 1839.

⁶⁸ Saksonya elektörü. Türkçe literatürde Frederik Ogüst.

⁶⁹ Tavsiye yazısı için bkz. Bibl, a.g.e., ss. 70-71. Harp Şurası Başkanı Starhemberg, askerleri tarafından oldukça sevilen Eugen hakkında övgüyle bahsettiği yazısında şu ifadelere yer verir: "*Ich weiß niemand zu nennen der mehr Verstand, Erfahrung, Fleiß und Eifer für des Kaisers Dienst besitzt, mehr Großmut und Uneigennützigkeit bezeigt, und mehr von den Soldaten geliebt wird als Prinz Eugen von Savoyen*". Heinrich Kretschmayr, *Prinz Eugen Briefe, Berichte und Stimmen*, München 1940, s. 15.

⁷⁰ Braubach, a.g.e., ss. 245-246; Prinz Eugen von Savoyen 1663-1736, Ausstellung zum 300. Geburtstag 9. Oktober bis 31. Dezember 1963, Wien 1963, s. 25. Eugen'in görevlendirilme yazısı hakkında bkz. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, VII-10, (5 Temmuz 1697), fol. 2-3.

⁷¹ Zimmermann, a.g.e., s. 172; Hennes, a.g.e., s. 11.

⁷² "*Wenn ich etwas taue, wenn ich etwas von meinem Handwerk verstehe, namentlich in schwierigen Einheiten, verdanke ich es dem Prinzen Eugen*". "*Eğer bir işte yetenekli ve sanatının en ince ayrıntılarındaki zorluklarda ustaysam, bunu Prens Eugen'e borçluyum*".

yaşadıkları şöhretli yıllara yeniden dönmenin heyecanını yaşamaya başlamışlardır⁷³.

1697 sefer yılı için Harp Şurası aracılığıyla verilen talimatnamede⁷⁴ Eugen'in, mali sıkıntılar gereği saldırı değil savunma pozisyonunda kalması, Petervaradin'i tahkim etmesi, Zemun sahrasını birlikleriyle kontrol altında tutması, nihayet Tuna ve Tisa nehirleri arasında konuşlanması istenmiştir. Eugen hareketlerini Türklerin hareketlerine göre belirleyecek ve Kont Rabutin'in Erdel'deki birlikleri ise ana orduya katılacaktı. Görüş almadan hiçbir saldırı girişiminde bulunmayacak, sadece avantaj elde edilecek zamanlarda taarruza geçebilecekti⁷⁵. Eugen'in operasyonlarında kati surette kumar oynanması, diğer bir ifadeyle risk almamasını bekleyen ve isteyen Kayzer, verdiği talimatlarla⁷⁶ Habsburg birliklerinin 1697 sefer yılında biraraya gelmesini oldukça önemsemişti. Zira ana orduya katılması beklenen süvari birliklerinin görevlerini layıkıyla yerine getirmeleri, Habsburgların sefer planlarını başarıyla icra edilebilmeleri için ziyadesiyle önemli olduğu gibi olmazsa olmaz şartlardan biriydi.

Eugen, kendisine verilen talimat gereğince, Osmanlıların hareketlerini daha önceden haber almalı, bu hususta hep bir adım önde olmalı ve gelişmeleri Viyana'daki Harp Şurası'na vakit kaybetmeksizin bildirmeli, nihayet Tuna'nın her iki yakasında yürüyüş halinde olan Osmanlılara mani olmak için elinden gelen her türlü çabayı göstermeliydi⁷⁷.

1697 seferi başlarında (Haziran ayında) Belgrad ve Temeşvar'a yönelme fikrinde⁷⁸ olan lakin sonrasında bu düşüncelerinden birliklerinin elverişsiz

⁷³ Arneth, a.g.e., s. 97.

⁷⁴ Kayzer tarafından Eugen'in uymakla yükümlü olduğu hususlara ilişkin yazılan 5 Temmuz 1697 tarihli talimatname için bkz. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Feldakten, VII.

⁷⁵ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, VII-10, fol. 4-7; Angeli, a.g.e., ss. 62-63. McKay, a.g.e., s. 41.

⁷⁶ Kayzer Eugen'e yazdığı 8. talimatında şu ifadelere yer vermiştir: "*er solle nichts hasardieren, sicher gehen und sich mit dem Feind in kein Treffen einlassen, außer mit einem großem Vorteil und fast sicherer Hoffnung auf einen glücklichen Ausgang*". HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697, Alte Feldakten, VII-10, fol. 5-6.

⁷⁷ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, VII-10, fol. 4-7; Die Bataille von Senta, s. 8, Kayzer'den Eugen'e verilen 5. Talimat.

⁷⁸ Harp Şurası tarafından farklı rütbelerdeki subaylardan sefer planı hakkında rapor yazmaları istenmiş; Eugen ise buna istinaden 31 Ocak 1697 tarihli bir rapor kaleme almıştır. Eugen, diğer askerlere nazaran iyimserce kaleme aldığı raporunda, Belgrad'ın geri alınmasının oldukça önemli olduğunu, ancak bu gelişmeyle Türklerin kontrol dışı kalacaklarını ve Macaristan'ın emniyet altına alınabileceğini beyan etmişti. Eugen, şayet Belgrad ele geçirilemeyecek olursa, Habsburgların Zemun'da tahkimi yapılmış bir ordugâh tesis etmelerini, Osmanlıların Sava Nehri'ni geçmeleri halinde bir muharebeyle yenilebilecekleri; Erdel'e

şartları gereği vazgeçen⁷⁹ Habsburglar, Petervaradin'e mi yoksa Erdel tarafına mı yönelecekleri belli olmayan Osmanlılara karşı, ilkin Vörös-Mart⁸⁰ ve Mohaç taraflarında toplanmayı kararlaştırmış, ardından Zemun⁸¹ taraflarında bir nizam alarak beklemeyi planlamışlardı⁸². Dağınık halde de olsa yaklaşık (34 bini piyade ve 16.000'i süvari olmak üzere) 50 bin kişilik bir askeri güce⁸³ sahiplerdi. Habsburg birliklerinin 1697 yılında 60 topları, efektif olarak kullanıma hazır, 30 ila 60 topa sahip 9 harp gemisi ve sayısı tespit edilememiş şayka gemileri bulunmaktaydı⁸⁴.

yönelmeleri durumunda ise onlara arkalarından saldırılabileceğini ifade etmişti. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, I-7. Eugen'in Belgrad'ı geri alma ve 1697 sefer yılı planlarına ilişkin ayrıca bkz. Angeli, a.g.e., s. 18; Braubach, a.g.e., ss. 247-248. Temeşvar Kuşatması'na ilişkin olarak Eugen, bölgeye katiben bir harekât gerçekleştirilmemesi gerektiği düşüncesindeydi. Buna gerekçe olarak da Osmanlı kurtarma birliklerinin Temeşvar Kalesi için oluşturdukları daimi tehditleri ve kuşatma işlerinin bölgede görevli Habsburg askerlerinin hareket kabiliyetine uygun olmayışını göstermiştir. Angeli, a.g.e., s. 18.

⁷⁹ Arneth, a.g.e., s. 97.

⁸⁰ Vörösmárton (Macaristan). Tuna'nın sağ kıyısında, Ösek'in kuzeydoğusunda, Pécs, Peç veya Peçuy'un (Alm. Fünfkirchen) güneydoğusunda kalan yerleşim yeri. Angeli, a.g.e., s. 514.

⁸¹ Alm. Semlin. Slovenya'da. Belgrad'ın karşısında, Sava Nehri'nin Tuna Nehri'ne döküldüğü yerin batısında yer alır. Wrede, a.g.e., s. 803.

⁸² Mittelungen des K. und K. Kriegsarchivs, Hrsg. von des k. und k. Kriegsarchivs, IV, Neue Folge, Verlag von L. W. Siedel & Sohn, Wien 1889, s. 165; Braubach, a.g.e., s. 249; Angeli, a.g.e., ss. 20-21.

⁸³ Mauvillon, a.g.e., s. 198; *Broucek*, Hillbrand, *Vesely*, a.g.e., s. 35; Martens, a.g.e., s. 63; Kausler, a.g.e., s. 217; Zimmermann, a.g.e., s. 172; ayrıca bkz. Tablo-1. Kolluth karargâhında Habsburg ordusunun toplam sayısı, 44.590'du. Bu sayıya daha sonraki zamanlarda Auersperg (5500), Vaudémont (10.000), Rabutin'e ait birliklerle (7-8000), Brandenburglar (2900) dâhil olacaktı. Bunlara Petervaradin'deki 4 piyade alayı (5000) ve husarlar (3000) da ilave edildiğinde harp sahasında Habsburgların yaklaşık 70 ila 75 bin kişilik bir askeri gücünün olması planlanmıştır. Angeli, a.g.e., s. 109. Lakin Angeli, Erdel'e gönderilen Rabutin'e ait 19 bin civarındaki (19.008) birliklerle Habsburgların operasyonel (garnizonlar ve yardımcı birlikler hariç) askeri gücünün yine kâğıt üzerinde yaklaşık 63.685 kişi olduğunu zikretmiştir. Angeli, a.g.e., s. 26. Yine aynı yazar ve Braubach, Habsburgların efektif olarak 1697 sefer yılında 50 ila 55 bin kişilik bir askeri güce sahip olduklarını, lakin Ağustos ortalarına doğru (12 Ağustos'ta) bu sayının ancak 30 bin civarında olduğunu ifade etmişlerdir. Angeli, a.g.e., s. 110. Braubach, a.g.e., s. 252. Avusturya arşivlerinin verilerinden istifade eden Broucek ise Habsburg ordularının bünyesinde Saksonyalı ve Brandenburglu yardımcı birliklerin bulunduğunu kaydetmiştir. *Broucek*, Hillbrand, *Vesely*, a.g.e., s. 35. Ayrıca bkz. Ekler/Tablo-1.

⁸⁴ Yukarıda zikredilen top sayısı Broucek'in kayıdır. Bkz. Ekler/Tablo-1. Angeli, kullanılması hedeflenen top sayısını 83 (6 libre çapında 6 Falkaune ve 76 alay topu) olarak göstermiştir. Bu durumda her bin askerine 1 top düşen Habsburgların top ve gemi sayıları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Angeli, a.g.e., ss. 30-31.

Eugen, Temmuz ayı başlarında Viyana'yı terk etmiş ve 13 Temmuz'da⁸⁵ Tuna'nın sol kıyısında, Drava Nehri'nin Tuna'ya döküldüğü yere 40 km uzaklıktaki Kolluth⁸⁶ karargâhında Habsburg ana ordusunun kumandasını devralmış⁸⁷, 14 Temmuz'da Illok'a⁸⁸, 15 Temmuz'da ise Futak'a⁸⁹ gelmiştir. Eugen bu tarihe kadar sürdürdüğü mütereddit tavrından vazgeçmiş, orduya katılmak üzere yolda olan birliklerini beklemeksizin tahkimatlarını teftiş etmek üzere⁹⁰ Petervaradin'e hareket etmiştir (18 Temmuz 1697). Generallerden Franz Carl Auersperg'in⁹¹ başarısızlıkla sonuçlanan Bihke Kuşatması haberine rağmen⁹² Eugen, 19 Temmuz'da yürüyüşüne devam etmiş ve 4 Ağustos'a kadar kalacağı Petervaradin'e 28 Temmuz 1697 tarihinde gelerek⁹³ Roma siperleri önünde ordugâhını kurmuştur. Ardından 5 Ağustos'ta Kayzer'in talimatnamesinde de belirttiği üzere⁹⁴, Osmanlıların hareketlerini takip etmek, hinterlandından uzak kalmamak ve planlarından daha önce haberdar olmak düşüncesiyle, iaşe sorunu bulunmayan, Titel'e

⁸⁵ Angeli Eugen'in 12 Temmuz'da Kolluth'a geldiği düşüncesindedir. Angeli, a.g.e., s. 108.

⁸⁶ Kolluth veya Kolút (Macaristan Bácska'da). Tuna'nın sol kıyısında, Ösek'in kuzeydoğusunda, Baja'nın güneyinde ve Zombor'un kuzeybatısında bulunan yerleşim yeri. Angeli, a.g.e., s. 108. Eugen'in 13 Temmuz'da Kolluth karargâhına gelişinden hemen sonra Petervaradin komutanı GFWM. Nehem'den, Osmanlı padişahının ordusuyla Niş'e geldiğini, Temmuz ayının sonlarına doğru da Belgrad'da beklendiğine dair haberler gelmiştir. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, VII-28 (17 Juli 1697); Mittelungen des K. und K. Kriegsarchivs, s. 168; Angeli, a.g.e., ss. 110-111.

⁸⁷ Angeli, a.g.e., s. 108.

⁸⁸ Alm. Illoker Schänzel. Slovenya'da. Tuna Nehri'nin kıyısında ve Petervaradin'in batısında bulunan yerleşim yeri. Wrede, a.g.e., s. 406.

⁸⁹ Futak: Tuna Nehri'nin sol kıyısında, Petervaradin'in batısında yer alan Habsburg ordugâhı. Martens, a.g.e., s. 63.

⁹⁰ Die Bataille von Senta, s. 10.

⁹¹ Feldmarschalleutnant Auersperg. Karlstadt sınırında görevlendirilen General Auersperg, Zenta Muharebesi'nde yer almıştır. Wrede, a.g.e., s. 41.

⁹² Auersperg bu gelişme üzerine, 4 süvari alayıyla birlikte ana orduya katılmak üzere Petervaradin'e hareket etmiştir. Angeli, a.g.e., s. 122. Osmanlıların Unna Nehri'nin kıyısında yer alan ve serhad kalelerinden biri olan Bihke'nin, 9 Haziran ile 7 Temmuz tarihleri arasında Habsburglarca sürdürülen kuşatmalarıyla ilgili bkz. Angeli, a.g.e., ss. 73-92; Hugo Kerchnawe, Prinz Eugen von Savoyen Eine Militär Biographische Studie, Amsterdam-Berlin-Wien 1944, s. 20.

⁹³ Angeli, a.g.e., s. 113. Eugen, Petervaradin'e geldiği sırada Osmanlılar Jagodina'ya intikal etmişlerdi. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, VII-43 (Eugen'in Kayzer'e Petervaradin ordugâhından yazdığı 26 Temmuz 1697 tarihli rapor); Bibl, a.g.e., s. 74.

⁹⁴ Eugen'e Kayzer tarafından verilen 5. talimatta geçen ifadeler yukarıda zikredilen hususları teyit etmektedir: "... nach des Feindes Movementen zu dirigiren, und denen feindliches Attentis zu begegnen, ..."; "um dem Feinde näher zu sein und sein dissegno [Absicht] ehender zu erkennen". HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697, Alte Feldakten, VII ad 10, fol 4-7.

2 mil, Petervaradin Kalesi'ne üç ila beş saat uzaklıkta, Titel ile Petervaradin arasında kalan Kovil karargâhına hareket etme kararı almış⁹⁵ ve 10 Ağustos'ta ise sözü edilen yerde ordugâhını kurmuştur. Osmanlı hareketlerini gözden kaçırmak istemese de Eugen, tertip ettiği harp meclisinde aldığı kararlar ve yine Kayzer'in talimatı gereğince⁹⁶ muhtemel bir Osmanlı saldırısına karşı Petervaradin Kalesi'ndeki istihkâmları sağlamlaştırmış ve garnizondaki asker sayısını 8 tabur piyade ve 300 süvariyle artırmıştır (12 Ağustos 1697)⁹⁷.

Donanmalarındaki gemileri Kovil ile Karlofça arasında bulunan ve Petervaradin garnizonunu güçlendiren Habsburglar, mufassal günlüğün verilerinden anlaşıldığı üzere bu tarihlerde, harekât yönü kesinleşmeyen Osmanlıların Tuna'yı geçtikten sonra Tisa Nehri istikametine doğru gerçekleştirecekleri muhtemel yürüyüşe yönelik tedbiren, iaşelerinin teminiyle ilgili birtakım hazırlıklarla meşgul olmaktadır⁹⁸.

Ordusunun muhtelif lojistik hazırlıklarıyla ilgilenen Eugen'in kaynaklardan anlaşıldığı üzere bu sıralar zihnini meşgul eden en ciddi problemi, saldırı/sefer yönü kesinleşmeyen Osmanlılara karşı birliklerini ne zaman tam manasıyla bir araya getireceğiydi. Zira Habsburglar, süvari birliklerinden yoksun Osmanlıların karşısına çıkmamalılardı. Bu sorunun giderilmesi için Habsburg yönetimi, Vaudémont, Auersperg, Rabutin'e ait süvari birliklerine ana orduya olabildiğince çabuk hareket etmelerini içeren emirler⁹⁹ göndermiştir. Vaudémont ve Auersperg'e ait birlikler, emirlere içinde buldukları şartların elverdiği ölçüde riayet etmişlerdir. Lakin Erdel'de

⁹⁵ Mittlungen des K. und K. Kriegsarchivs, s. 168; Braubach, a.g.e., s. 255; Hemes, a.g.e., s. 11. Martens, a.g.e., s. 63.

⁹⁶ Petervaradin'in tahkimi için talimatta geçen ifadeler şu şekildeydi: "... *sich mit der Armada dahin setzen und nach Peterwardein so viel Infanterie und Cavallerie detachieren...*". Bkz. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, VII (Eugen'e verilen 5. Talimat).

⁹⁷ Angeli, a.g.e., s. 113. Kısa günlüğün de teyit ettiği üzere Eugen, 12 Ağustos'ta, muhtemel bir saldırıya karşılık Petervaradin Kalesi'ni 8 tabur piyade ve 300 süvari ile güçlendirmiştir. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-6, fol. 1b. Mufassal günlükte geçen benzer ifadeler için bkz. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 218. Kausler ve Angeli garnizona ikame edilen süvari sayısını 200 olarak göstermişlerdir. Bkz. Angeli, a.g.e., s. 118; Kausler, a.g.e., s. 218.

⁹⁸ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 217.

⁹⁹ Vaudémont, Habsburg yönetiminden söz konusu emri 10 Ağustos'ta almıştır. Angeli, a.g.e., s. 104. Mufassal günlüğün verilerine göre Kont Auersperg, 17 Ağustos'ta yanında 4 süvari alayı, 8 tabur, 12 top ve çokça istihkâm levazimatıyla birlikte, Kovil'de bulunan Habsburg ordusuna katılmıştı. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 217. Kausler, Auersperg'in orduya katılma tarihini 13 Ağustos olarak kaydetmiştir. Kausler, a.g.e., s. 218.

çıkabilecek muhtemel bir Macar isyanı veya söz konusu bölgenin Türk akınlarına maruz kalacağı, nihayet mali ve lojistik problemleri nedeniyle Rabutin, ana orduya katılma konusunda müteredit kalmıştır¹⁰⁰. Rabutin'in, başına buyruk davranarak kendisine verilen emirleri yerine getirmemesi, ortaya çıkan meseleyi Habsburglar için oldukça ciddi bir aşamaya getirmişti. Öyle ki orduya katılımının gerçekleşmemesi üzerine Kayzer'in bizzat Rabutin'e, Eugen tarafından verilen talimatlara uyması hususunda oldukça sert bir buyruldu yazdığı da bilinmektedir¹⁰¹.

Türklerin Belgrad'dan Paçova'ya 19 Ağustos 1697 tarihinde yönelimi üzerine Eugen, birliklerinin harekât planında önemli bir değişikliğe gitmiştir. Osmanlıların Tuna'yı geçişleriyle birlikte Petervaradin'e değil Orta Macar ve Erdel istikametine yönelecekleri düşüncesinde olan Eugen, Orta Macaristan'a Osmanlıların kendilerinden daha önce gelmemeleri ve söz konusu bölgede kendileri için bir tehlike yaratmamaları için vakit kaybetmeksizin Segedin'e yönelmenin elzem olduğunu savunmaya başlamıştı (19 Ağustos 1697). Segedin istikametine yürümeyi kararlaştıran Habsburglar, bu planlarıyla hem ana orduya katılmayan- ya da katılmakta imtina eden - süvari birlikleriyle birleşme imkânı bulacak hem de Osmanlıların muhtemel bir saldırısına mukavemet göstereceklerdi¹⁰².

4. Eugen'in Segedin'e Yürüyüşü

Buldukları mahalli değiştirme kararı vermiş olan Habsburglar, Segedin taraflarına yürümeye yönelik birtakım hazırlıklar içerisine girmişlerdi. Segedin'e yürümeyi planlayan Eugen, aynı zamanda Titel'e yönelen Osmanlılara karşı da bir mukavemet sergilemek düşüncesindeydi. Fakat Habsburg birlikleri, ağustos ayı sonlarına doğru ne bir araya gelebilmiş ne de kontrollerindeki Titel, muhtemel bir Osmanlı kuşatmasına karşı direniş gösterebilecek durumdaydı. Eugen, Osmanlıların Titel'e yöneldiklerine ve Orta Macaristan ve Erdel üzerine yürüme düşüncesinde olduklarına dair aldığı bilgilerle, seferin başında Erdel taraflarında bulunan Rabutin'e ait birliklerle bir araya gelmek üzere daimî karargâhı olan Kovil'den harekete geçme kararı almıştır (21/22 Ağustos 1697)¹⁰³.

Habsburgların bir korkuları da Osmanlıların Titel'de durmaksızın Erdel istikametine yürümeleri ve Rabutin'in birliklerine saldırabilme ihtimali idi¹⁰⁴. Hem söz konusu girişime mâni olmak hem de birlikleriyle olan

¹⁰⁰ Angeli, a.g.e., ss. 104-106.

¹⁰¹ Angeli, a.g.e., ss. 116-117; Ameth, a.g.e., s. 98.

¹⁰² Braubach, a.g.e., ss. 255-256.

¹⁰³ Die Bataille von Senta, s. 13.

¹⁰⁴ Ameth, a.g.e., s. 99.

birleşmenin bir an evvel gerçekleştirilmesini isteyen Eugen¹⁰⁵, bu hamleyle adeta bir taşla iki kuş vurmaya planlamıştı.

Sözü edilen amaçlarına yönelik olarak Becse¹⁰⁶ istikametinde yürüyüşe geçen Habsburglar, aynı günün akşamı Syrek'teki bataklık köprüsüne gelmiştir. Eugen burada, Prens Carl von Lothringen Commercy ve Kont Guido von Starhemberg'le birlikte Titel tarafları için keşifte bulunmuş (22 Ağustos 1697)¹⁰⁷ ve General Nehem'i¹⁰⁸, birkaç alayla birlikte¹⁰⁹ Osmanlıların hareketlerini gözlemek¹¹⁰, Petervaradin'le irtibatı korumak¹¹¹ ve Tisa Nehri'nin sağ kıyısındaki Titel'i savunmak üzere geride bırakmıştır. Segedin istikametinde yürüyüşüne devam eden Habsburg ordusunun, Syrek'ten sonraki menzili bir başka bataklık köprüsünün yer aldığı ve Becse'ye bir buçuk saat uzaklıkta bulunan St. Thomas idi. Habsburglar, Osmanlıların Pançova'dan Tisa Nehri istikametine yürümeye başladıkları sırada St. Thomas'a gelmişler ve burada karargâhlarını kurarak konaklamışlardır (23 Ağustos 1697). Tisa Nehri boyunca bataklıklarla dolu yollardan yürüyen Habsburglar, 25 Ağustos'ta Petervaradin ile Zenta arasındaki yolun ortalarında bulunan Csikaer/Ziskauer bataklığına¹¹² gelmişlerdi. Eugen 26 Ağustos'ta da yürüyüşüne devam etmiş, nihayet Zenta'ya bir saat uzaklıkta olan yere ulaşmıştı. Söz konusu bölgede Tisa Nehri yakınlarında konaklayan Eugen'in ordusuna bu sırada Prens Vaudémont'un

¹⁰⁵ Die Bataille von Senta, s. 13.

¹⁰⁶ Becse/Beczay. Macaristan'da. Tisa Nehri'nde ve Segedin'in güneyinde, Neusatz'ın kuzey doğusunda bulunan yerleşim yeri. Wrede, a.g.e., s. 69. Becse, Habsburgların aynı zamanda iâşe karargahları idi. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-6, fol. 1b.

¹⁰⁷ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 222.

¹⁰⁸ İmparatorluk piyade alayında general (1682-1713). Zenta Muharebesi'nde yer almıştır. Wrede, a.g.e., s. 591.

¹⁰⁹ Prens Eugen, General Nehem'e Titel'in zaptını geciktirmek için yaklaşık 7-8 bin askerle (Armeth'in ifadesine göre 8 tabur piyade ve 800 süvari askeriyle; bkz. Armeth, a.g.e., s. 99) söz konusu bölgeye yaklaşmasını emretmişti. Fakat birliklerinin tamamen kayıma yol açacak inatçı bir direnişten kaçınması için de talimat vermişti. Mauvillon, a.g.e., s. 203-204. Habsburglar ayrıca tedbiren, Tisa Nehri boyunca 2 alay Osmanlıların hareketlerinin gözetlenmesi için görevlendirmişlerdir. Armeth, a.g.e., s. 99.

¹¹⁰ Nehem, Osmanlıların hangi tarafa, Tisa'dan mı yoksa Tuna'dan mı yukarı gidecekleri hususunda malumat edinecekti. Kausler, a.g.e., s. 219.

¹¹¹ Die Bataille von Senta, s. 15; Angeli, a.g.e., s. 122.

¹¹² Söz konusu bataklık Zenta'ya 3 saat uzaklıktaydı. Bkz. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-6 (Eugen'in Csikauer Bataklığı'ndan yazdığı 31 Ağustos tarihli rapor).

kontrolünde bulunan ve 3000 kişi civarındaki Brandenburglu süvari birlikleri intikal etmiştir (25/26 Ağustos 1697)¹¹³.

5. Titel'in Zaptı

General Nehem, 27 Ağustos'ta Türklerin donanmalarıyla Salankamen ve Titel'e, öncülerinin ise oldukça meşakkatli de olsa Tımiş ve Bega suyuna kadar ilerlediklerini ve hiç şüphesiz Osmanlı ordusunun onları arkalarından takip ettiklerini bildirmişti. Nitekim bir gün sonra alınan ve teyit edilen haberlere göre Osmanlılar, donanmasındaki bazı gemiler ve 4000 kişilik sipahi gurubuyla Petervaradin taraflarına hareket etmişlerdi¹¹⁴.

Nehem ayrıca Rabutin'in, 4 Kürassier, 3 Dragon süvari alayından müteşekkil olan birlikleriyle Arad'a¹¹⁵ geldiğini de bildirmiştir (28/29 Ağustos 1697). Bu sırada Zenta'da düzenlenen Harp meclisinde alınan karar gereği (27/28 Ağustos 1697)¹¹⁶: Erdel'de bulunan Rabutin'in vakit kaybetmeksizin - ana orduyla birleşmek üzere - yürüyüşüne devam etmesi, söz konusu birliklerin Küçük Kanije'den geçişleri için¹¹⁷ Tisa Nehri'ne bir köprü inşa edilmesi¹¹⁸ ve Osmanlıların Titel'e yönelmeleri halinde söz konusu bölgenin yardımına gidilmesi planlanmıştı¹¹⁹.

Habsburgların aldıkları haberlere göre Osmanlı kara birlikleri, 24 Ağustos tarihi itibarıyla Pançova'daki ordugâhlarını terk etmemişlerdi. Bunun sebebi, Temeşvar'a gönderilen, 8000 kişilik iaşe konvoyunun karargâhlarına intikal etmemiş olmasıydı. Lakin sözü edilen birlikler gelir gelmez Titel istikametine yürüyüş başlayacaktı¹²⁰. Nihayet Osmanlılar, Titel istikametine yönelmiş ve söz konusu bölgeye ulaşmak için Tisa Nehri'ne köprü kurma girişiminde bulunmuşlardı (25 Ağustos 1697)¹²¹.

¹¹³ Die Bataille von Senta, s. 13; HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 6; Armeth, a.g.e., s. 99; Angeli, a.g.e., s. 126; Hennes, a.g.e., s. 11; Martens, a.g.e., s. 64.

¹¹⁴ Die Bataille von Senta, s. 18; Kausler, a.g.e., s. 219.

¹¹⁵ Arad. Macaristan'da. Temeşvar'ın kuzey doğusunda, Varad'ın (Alm. Grosswardein) güneyinde bulunan yerleşim yeri. Wrede, a.g.e., s. 27.

¹¹⁶ Zenta'da düzenlenen harp meclisinde bulunan generallerin mütalaaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, VIII/35a-b-c-d.

¹¹⁷ Rabutin, mufassal günlüğün ifade ettiği üzere 31 Ağustos'ta Küçük Kanije'ye gelmişti. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 227.

¹¹⁸ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 225.

¹¹⁹ Die Bataille von Senta, ss. 18-19; HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 6-7.

¹²⁰ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 223.

¹²¹ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 223.

Surları harap, etrafını çevreleyen hendeklerinin suları çekilmiş olmasına rağmen, Tuna ve Tisa'nın güvenliğinin teminatı olan Titel Kalesi, Osmanlılar için oldukça önem arzemesine rağmen, Habsburglar nezdinde sadece tehdit anında dikkate alınması icap eden bir garnizon olarak görülmekteydi¹²². Osmanlılar, daha sonra gerçekleştirecekleri operasyonlarının güvenliği için Titel'i elde tutmanın elzem olduğunu fark etmişler ve Pançova karargâhında iken hareketlerinin yönünü Habsburgların kontrolündeki Titel'e çevirme kararı almışlardı (25/26 Ağustos 1697). Osmanlıların Pançova'dan Titel'e yönelmesinde, en başta söz konusu bölgenin Temeşvar ve Belgrad'la olan irtibatı bozuyor olması, Habsburgların sözü edilen yeri iase deposu olarak kullanma ihtimalleri, Titel'i ele geçirmeden Petervaradin'i ele geçirmenin kolay olmayacağı¹²³, nihayet Habsburgların Segedin ile Titel arasında olduklarına yönelik edinilen bilgiler etkili olmuştur. Osmanlılar, küçük bir şaşırtmacayla Erdel istikametinde yürümekten vazgeçerek Titel'e yönelmişler ve harekât planlarında değişikliğe gitmişlerdir¹²⁴. Eugen ise, Osmanlıların bu "ani" değişikliklerine rağmen, nihai hedeflerinin yine de Orta Macaristan ve Erdel olduğu yönündeki kanaatini değiştirmemişti¹²⁵.

Bu gelişmeler üzerine Habsburglar, harp meclislerinde aldıkları karar gereği 27 Ağustos akşamında Commercy'yi, 7 alay ve 30 topuyla birlikte yola çıkarmış; Eugen ise bir sonraki gün (28 Ağustos'ta) 15 taburuyla onları arkalarından takip etmiştir. Commercy ve Eugen'e ait birlikler¹²⁶, Titel'e yardım etmek üzere St. Thomas'ta bir araya gelmişlerse de geç kalınmıştı. General Nehem, görevini ifa edememiş ve Titel'den geri çekilmek zorunda kalmıştır. Zira Osmanlılar Titel'i ele geçirmişlerdi (27 Ağustos 1697)¹²⁷. Titel'in düşmesiyle Eugen'in kontrolündeki 15 tabur piyade Becse'ye geri

¹²² Angeli, a.g.e., s. 32.

¹²³ Die Bataille von Senta, ss. 12-13; Kausler, a.g.e., s. 219.

¹²⁴ Dimitri Kantemir, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, çev. Özdemir Çobanoğlu, III, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980, ss. 263-364; Mauvillon, a.g.e., ss. 203-204; Afyoncu, "Ateşli Silahlar Çağının Büyük Savaşları", s. 301.

¹²⁵ Ameth, a.g.e., s. 99; Braubach, a.g.e., s. 256; Angeli, a.g.e., s. 122.

¹²⁶ Eugen, ilkin Becse'ye gelmiş ve burada bir gün konaklamıştır. Ardından yürüyüşüne devam etmiş, Commercy'ye ait birliklerle biraraya gelmek üzere St. Thomas'a ulaşmıştır. Titel'e de yürümeyi planlayan Eugen, söz konusu bölgenin Osmanlılar tarafından düşürüldüğü haberini Nehem'den alması üzerine bu niyetinden vazgeçmiştir. HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 7-8.

¹²⁷ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-6, fol. 1a-b; XIII-7, fol. 225; HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 7; Die Bataille von Senta, s. 19; Hennes, a.g.e., s. 11; Uşşâkizâde es Seyyid İbrâhîm Hasib Efendi, Uşşâkizâde Târîhi, I, Çamlıca Yaymevi, İstanbul 2005, ss. 301-302; Angeli, a.g.e., ss. 128-129.

dönmiştir. Buna karşın Commercy'nin idaresindeki 7 süvari alayı 30 Ağustos'ta St. Thomas Köprüsü'nde bulunmaktaydı. Söz konusu birlikler 31 Ağustos'ta Csikauer bataklığına kadar yürümüş, 1 Eylül'de ise Zenta'da hem Rabutin'e ait birliklerle hem de Habsburg ana ordusuyla biraraya gelmişlerdir¹²⁸. Titel'i ele geçiren Osmanlılar, Belgrad ve Temeşvar'la olan irtibatı yeniden sağlamışlar; Habsburglar ise Nehem'in birlikleriyle¹²⁹ Titel'de haddizatında başarılı bir direniş göstermişlerse de Petervaradin istikametinde Kovil'e geri çekilmek zorunda kalmışlardır¹³⁰.

Titel'in kaybı, Habsburgların çok da beklemedikleri ani bir gelişme olmuştur. Titel'in zaptı sonrası Habsburgların, ölü ve yaralı olmak üzere 300-400 askerinin, buna karşılık Osmanlıların ölü ve çokça yaralı olmak üzere 300 askerinin zayı olduğu anlaşılmıştır. Avusturya kaynakları, kalenin elden çıkmasında Osmanlı sefer güzergâhının belirsizliğiyle birlikte süvarilerin Habsburg ana ordusuna intikal etmekte mütereddit kalarak gecikmelerinin etkili olduğunu ifade etmişlerdir¹³¹.

Mufassal günlükte birlikte bazı Avusturya kaynakları, Defterdar Sarı Mehmed Paşa ve onu teyit eden Mehmed Raşid, Titel Kalesi'nin ele geçirildikten sonra, manastırdan kaleye çevrilmiş olduğu ve diğer kaleler gibi asker ve mühimmat tertibine şayan olmadığı düşünceleriyle Osmanlılar tarafından yıkıldığını kaydetmişlerdir¹³². Buna karşın bazı müellifler de Titel'in Habsburglarca yakıldığını iddia etmişlerdir¹³³.

Titel'i kaybeden Habsburglar, ele geçirdikleri bir esirden aldıkları bilgilerden sadrazamın 29 Ağustos tarihi itibarıyla Tisa Nehri'ni ordunun yarısıyla geçtiğini; Osmanlı sultanının ise Tisa'nın diğer (sol) kıyısında

¹²⁸ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-6, fol. 1b.

¹²⁹ Nehem'in Titel'de 8 tabur ve 800 süvariden müteşekkil bir askeri gücü vardı. Martens, a.g.e., s. 64.

¹³⁰ Angeli, a.g.e., s. 129; Mittelungen des K. und K. Kriegsarchivs, s. 168; Braubach, a.g.e., s. 256.

¹³¹ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 225-226; Angeli, a.g.e., ss. 130-131. Braubach, a.g.e., ss. 256-257. Titel'in müdaafası sırasında Habsburg piyade kumandanlarından Obristlieutenant von Vitry ve Bourscheid ölmüş, süvarilerden Obristlieutenant Cusani ise yaralanmıştı. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1739/Alte Feldakten, VIII-36, (Eugen'in Kayzer'e Csikaer Bataklığı'ndaki ordugâhtan yazdığı 31 Ağustos 1697 tarihli rapor).

¹³² Zübde-i Vekayiat, s. 623; Tarih-i Raşid, s. 544; Mufassal günlükte ve Pezzl'in eserinde geçen ifadeler, Defterdar Sarı Mehmed Paşa ve Raşid'in görüşleriyle örtüşmüştür. Bkz. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 225; Pezzl, a.g.e., ss. 65-66.

¹³³ Bkz. Nusretname, s. 307; Anonim Osmanlı Tarihi, s. 127.

bulduğunu öğrenmişlerdi¹³⁴. Osmanlıların Titel'i ele geçirmelerine rağmen Tisa'nın sol kıyısını terk etmemeleri Eugen'in aklını karıştırmıştı. Lakin Osmanlı padişahının Tisa Nehri'ni geçmesi (30 Ağustos 1697), Osmanlı sadrazamı Elmas Mehmed Paşa'nın ise Titel ile Petervaradin arasındaki yürüyüş yolu zorlu da olsa¹³⁵ daha önce benimsemediği Petervaradin'e yürüme fikrini savunmaya başlaması, Habsburg tarafındaki belirsizliği ortadan kaldırmıştır. Osmanlılar, yürüyüş yolu üzerinde, Vilova Köprüsü'nden Petervaradin'e gidinceye kadar, her biri için bir güne ihtiyaç duyulacak olan 10 köprü kurmalılardı. Osmanlı sadrazamı, Zimmermann'ın ifadelerinden anlaşıldığı üzere, köprü yapımı işlerine, Osmanlı vezirlerinin nefret dolu bakışları arasında bizzat katılmıştı¹³⁶. Osmanlıların Titel ve Petervaradin arasındaki güzergâhta bu denli zorlu girişimlerde bulunacak olması esasında Habsburg tarafı için bir avantaj teşkil etmişti. Zira bu avantajlı durum Habsburglara hem Petervaradin'in emniyetinin sağlanması hususunda fayda sağlayacak hem de Zenta'dan Petervaradin'e yürüyüşleri sırasında zaman kazandıracaktı¹³⁷.

Titel'i ele geçiren Osmanlılar, 1 Eylül'de söz konusu bölgeden ayrılmış, birlikleriyle Vilova/Vilve Köprüsü'nü geçtikten sonra konaklamışlardır (2 Eylül 1697). Yürüyüşlerine ertesi gün de devam etmişler ve 4 Eylül 1697 tarihinde Kovil'e¹³⁸ varmışlardır. Bir Osmanlı kroniğinin de ifade ettiği üzere Habsburglar, Osmanlıların Titel'i ele geçirdikten sonra Petervaradin istikametindeki hareketlerinden haberdar olmuşlardı¹³⁹.

Eugen Kayzer'e yazdığı mektubunda [bir ara Segedin'e gitmekten vazgeçtiğini], 28 Ağustos'ta tüm süvari ve topçularla Titel'e yöneldiğini, lakin daha yürüyüşünün 7. saatinde Nehem'in emir subaylarından Titel'in düştüğüne, Osmanlılar tarafından yakıldığına ve düşman donanmasına karşı konulamayacağına dair gelen haberlerden sonra harekât planından vazgeçtiğini ifade etmişti. Bu gelişme üzerine ilkin Becse'ye sonrasında Zenta'ya geri dönen Eugen, Ağustos ayının sonunda Petervaradin'e yönelmeyi ve Osmanlıların söz konusu bölgeye yönelik planlarını başarısızlığa uğratmayı hedeflemiştir. Nitekim Eugen'in Kovil taraflarına gönderdiği bazı birlikler, Osmanlıların Petervaradin istikametinde yürüyüşe geçtiğini doğruluyordu. Bunun üzerine Eugen, yürüyüşe geçmeden evvel, muhtemel bir

¹³⁴ HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 8.

¹³⁵ Nusretname, s. 310.

¹³⁶ Zimmermann, a.g.e., s. 173.

¹³⁷ Angeli, a.g.e., s. 132.

¹³⁸ Osmanlıların 4 Eylül'de Kovil'de olduğunu Habsburglar, General Nehem aracılığıyla öğrenmiştir. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-6, fol. 1b.

¹³⁹ Zübde-i Vekayiat, s. 623.

Osmanlı saldırısına karşılık Mühendis General Goulon, Obristleutnant Kont Dumont ve Yüzbaşı Ertrich'i Petervaradin'e göndermiştir. Garnizon, Nehem'in de katılımıyla birlikte 12 tabur piyade, 300 süvari, 150 hayduk, 200 husardan müteşekkil askeri potansiyele¹⁴⁰ erişmişti. Alınan tedbirlere ilaveten General Nehem'e, garnizonun korunması adına hem yazılı hem de General Gaulon aracılığıyla sözlü olarak uyması gereken talimatlar bildirilmiştir¹⁴¹.

Osmanlılar ise bu sırada, Segedin taraflarında olan Habsburgların buldukları mahalle gelişlerinin günler (tahminen bir hafta) süreceği ve garnizonun yeterince tahkim edilmediği düşüncesiyle Petervaradin istikametindeki faaliyetlerini ve yürüyüşlerini sürdürmüşlerdir¹⁴².

6. Hızla Yürüyen Habsburglar (2 – 6 Eylül 1697)

Titel'i ele geçiren Osmanlıların Petervaradin istikametinde önce Vilova Köprüsü, ardından Kovil istikametindeki yürüyüşlerinden haberdar olan Habsburglar, rakibinin bu tutumu karşısında adeta şaşkınlık içerisindeydi. Fakat yadsınamaz bir gerçek vardı ki o da Eugen'in operasyon planlarını gözden geçirerek Petervaradin istikametine¹⁴³ hızla yönelmekten başka çaresinin kalmamış olmasıydı. Zira Habsburglar Titel'i gözden çıkarmışlardı belki ama Petervaradin'den asla vazgeçemezlerdi.

Habsburglar, Zenta'dan yürüyüşe geçmeden evvel Petervaradin'den aldıkları haberlerle Osmanlı padişahının sadece Tisa'yı değil Titel bataklığını da kat ettiğini öğrenmişlerdi. Bir diğer önemli gelişme ise Osmanlı donanmasının gemileri¹⁴⁴ ve kara birliklerinin Petervaradin yakınlarında bulunan adaya kadar ilerlemiş olmalarıydı. Lakin hem Habsburg donanmasının gemileri hem de Petervaradin'den yapılan top atışlarıyla verilen karşılıklı söz konusu girişim engellenmiştir (2 Eylül 1697)¹⁴⁵. Habsburglar, Tisa Nehri'nin bu tarafında (sağ kıyısında) bulunan Osmanlı sultanının

¹⁴⁰ Nusretname'ye göre Petervaradin taburunda, 15 bin piyade ve 25 bin süvari yer almaktaydı. Nusretname, ss. 310-311.

¹⁴¹ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, VIII-36, (Eugen'in Kayzer'e Csikaer Bataklığı'ndaki ordugâhtan yazdığı 31 Ağustos 1697 tarihli rapor); Die Bataille von Senta, ss. 19-20; Angeli, a.g.e., s. 132.

¹⁴² Nusretname, ss. 310-311.

¹⁴³ Angeli, Habsburgların Petervaradin'e kadar yürüyecekleri mesafenin 80 ila 85 km olduğu düşüncesindeydi. Angeli, a.g.e., s. 134. Angeli'yi teyit eden Marquardt da eserinde Zenta ile Petervaradin arasındaki mesafenin 80 km olduğunu kaydetmiştir. Marquardt, a.g.e., s. 12.

¹⁴⁴ Petervaradin'den 5 Eylül'de gelen haberlere göre Osmanlıların söz konusu bölgede 7 kadirgasi ve 20 firkaresi bulunmaktaydı. Daha büyük gemileri ise Karlofça yakınlarındaydı. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 225-226.

¹⁴⁵ HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 9.

Petervaradin'in kuşatılması konusunda mütereddit olduğunu, bununla birlikte karargâhını wagenburglar¹⁴⁶ ve istihkâm siperleriyle tahkim ettiğini muhtelif araçlar¹⁴⁷ vasıtasıyla öğrenmişlerdi (2 Eylül 1697).

Tüm bu başarılı girişim ve müdahalelere rağmen Eugen, Zenta'da Rabutin ile 1 Eylül'de bir araya geldiği karargâhından Petervaradin'e yönelmeye karar vermiştir¹⁴⁸. Yürüyüş yolu üzerindeki erzak depolarının Osmanlılar tarafından tahrip edilme ihtimaline karşılık 6 günlük iâşesini temin eden Eugen¹⁴⁹, Osmanlı saldırılarına karşı mukavemetinin güçlendirilmesi ve la-yıkıyla savunulabilmesi için Segedin'e bir miktar yardım¹⁵⁰ gönderdikten sonra Kayzer'in talimatına uygun olarak 40 bin kişilik askeri gücüyle Petervaradin istikametinde yola çıkmıştır. Osmanlılar ise bu sırada, Petervaradin'e yönelen Habsburgların yürüyüşlerine mani olmak istemişler¹⁵¹, 1000 civarındaki süvari birlikleriyle St. Thomas bataklığındaki köprüyü

¹⁴⁶ Wagenburg: Arabalarla tahkim edilmiş ordugâh veya şambol. Bkz. İhsan Yurdoğlu, Askerî Terimler Lûgati (Almanca-Türkçe), Türkiye Yayınevi, İstanbul (ts.), s. 567.

¹⁴⁷ Bir husar süvari askeri ve bir kaçkının Habsburglara aktardığı bilgiler hakkında bkz. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 227-228; HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 9.

¹⁴⁸ Ameth, a.g.e., s. 99; Zimmermann, a.g.e., s. 173; Braubach, a.g.e., s. 257.

¹⁴⁹ Angeli, a.g.e., s. 136.

¹⁵⁰ Eugen, Petervaradin istikametinde yola çıkmadan önce, 200 süvari askeriyle birlikte Obristwachtmesiter Kont Glowitz'i, garnizonun askeri şartlarını iyileştirmek için Segedin'e göndermiştir. Die Bataille von Senta, s. 30 (Eugen'in Senta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından, Zenta Muharebesi ile ilgili yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor). Segedin garnizonunun mürettebatı oldukça az, kalesinin tahkimatları ise harabe halindeydi. Dolayısıyla muhtemel bir saldırıya karşı yeterince güvenlik tedbirleri alınmamıştı. Angeli, Segedin'e Glowitz'in mensubu olduğu Marsigli piyade alayından, 170 piyade ve 200 süvari askeri olmak üzere 4 bölük askeri gönderildiğini ve söz konusu destekle en azından palankanın ve iâşe deposunun muhtemel bir saldırıdan korunacağını ifade etmiştir. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX-13/14 (Eugen'in Kayzer'e Zenta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından, Zenta Muharebesi ile ilgili yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor); Angeli, a.g.e., ss. 135-136.

¹⁵¹ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 228. Browne'un da teyden verdiği bilgilere göre 3 Eylül'de Osmanlılarla Habsburglar karşı karşıya gelmişlerdir. Osmanlılar, Habsburgların yürüyüşlerine mani olmak amacıyla St. Thomas bataklık köprüsünü yakmışlardır. Habsburglar ise Styrum Dragon süvari alayını, Osmanlıların girişimlerine mani olmak için görevlendirmişlerdir. Sözü edilen süvari alayı, Osmanlıların köprüde yaktıkları ateşi söndürmüş ve onları bölgedeki altı topundan yaptığı atışlarla geri püskürtmeyi başarmıştır. Köprü tamir edildikten sonra Habsburglar, topçuları ve yük eşyalarıyla bölgedeki bataklık üzerinden geçtikten hemen sonra (bataklık bu tarafında) konaklama kararı almışlardır. Habsburglar akabinde Petervaradin'e yürüyüşlerini sürdürmüşlerdir. HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 9; HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-6, fol. 1b.

yakmışlardır. Lakin Eugen, Osmanlıların söz konusu girişimini bertaraf ederek birliklerinin yürüyüşünü sürdürmüştür (3-4 Eylül 1697)¹⁵².

Keşif yapan generallerinden 4 Eylül'de aldığı bilgilerle Osmanlıların Kovil'de konakladığını haber alan Eugen, St. Thomas bataklığından sonra 12 kol halinde yürüyüşüne devam ederek Syrek bataklığına gelmiştir. Osmanlılar, St. Thomas köprüsünü yaktıkları gibi Syrek bataklığındaki köprüyü de yakmışlardı. Habsburglar, Osmanlıların yaktığı köprüyü gecikmeden söndürmüş, köprüyü tamir ettikten ve bataklığın diğer yakasına az sayıdaki askerleriyle geçtikten sonra konaklamışlardır¹⁵³.

Bir kaçkının Habsburglara verdiği bilgilere göre Osmanlılar, Petervaradin yakınlarında Tuna Nehri'ne köprü kurma düşüncesindedir. Lakin Habsburgların buldukları bölgeye yaklaştıklarının haber alınmasıyla birlikte garnizondan ve Habsburg donanmasına ait gemilerden yapılan top atışları bu teşebbüsleri sonuçsuz bırakmıştır. Titel bataklığı ve Tisa üzerine köprü kuran Osmanlılar, Kovil taraflarında da köprü kurma çalışmalarında bulunmuşlar, lakin bu defa da bölgenin bataklıklarla kaplı olması nedeniyle söz konusu girişimlerinden vazgeçmişlerdir¹⁵⁴.

Eugen'in söz konusu gelişmeler nedeniyle Tuna Nehri'ne yürümeleri için birliklerine verdiği talimat gereği 5 Eylül'de ilkin Petervaradin yakınlarındaki Roma istihkâmına, 6 Eylül'de ise istihkâmdan aşağıya dört kol halinde harekete geçilmiştir. Habsburgların söz konusu yürüyüşü, sadece yarım mil uzaklıkta bulunan Osmanlı ordugâhı karşısında gerçekleşmişti. Osmanlılar süvarileriyle Habsburglara saldırmak istemişler, hatta filinta tüfeklerinden atışlarda bile bulunmuşlarsa da Petervaradin'i muhtemel bir düşman saldırısına karşı koruma düşüncesinde olan Habsburglar, nihayet 6 Eylül'de (sabah beş buçukta), Roma istihkâmının bitimiyle Petervaradin'deki bataklıklara gelmişlerdir. Osmanlı kroniklerinin de itiraf ettiği üzere Habsburglar, şaşılacak derecede bir hızla¹⁵⁵, eksiksiz, fakat oldukça

¹⁵² Die Bataille von Senta, s. 25 (Eugen'in Petervaradin ordugâhından yazdığı 7 Eylül 1697 tarihli rapor).

¹⁵³ HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 10.

¹⁵⁴ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 229; HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 11.

¹⁵⁵ Zenta'dan 2 Eylül'de yola çıkan Habsburglar, Osmanlı kroniklerinin de ifade ettiği üzere (bkz. Anonim Osmanlı Tarihi, s. 127-128) günde yedi ila sekiz saat yürümek zorunda kalmış ve Osmanlıların beklentisinden çok daha kısa bir içinde Petervaradin'e gelmişlerdir (6 Eylül 1697). Osmanlıların beklentisi, Habsburgların, kendileri Petervaradin'e saldırmadan önce bölgeye gelemeyecekleri yönündeydi. Fakat bu beklentileri boşa çıkmıştır. Eugen raporunda, [günde dört ila sekiz saat süren] yürüyüşünün 18 saat sürdüğünü, dolayısıyla Osmanlı kroniklerinin aksine çok daha kısa süre içinde Petervaradin'e geldiğini zikretmiştir. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX-3,(Eugen'in Kayzer'e

yorgun, susuz ve lojistik sorunlarla¹⁵⁶ Petervaradin'deki karargâhlarına çok da fazla rahatsız edilmeden girmişlerdir. Türkler ancak öğleden sonra, biraz da şaşkınlıkla, Habsburgların Petervaradin'e geldiklerini fark etmişlerdir¹⁵⁷. Osmanlıların yüksek ihtimalle bir saldırıya geçeceğini düşünen Eugen¹⁵⁸, garnizon önlerinde tabur nizamını almıştı. Habsburgların Petervaradin'e görkemli, Mauvillon'a göre oldukça sessiz¹⁵⁹ ve cüretkâr, incelenen kısa günlüğün ifadesine göre de mükemmel bir düzen ve nizam içinde¹⁶⁰ gelişleri, Osmanlıların saldırı düşüncelerini erteleyerek endişeye kapılmalarına neden olmuştur. Bu durum üzerine Osmanlılar, söz konusu tabura taarruzun tehlikeli olacağı düşüncesiyle sefer yönünü ani bir kararla [iyi tahkim edilmemiş olduğunu düşündükleri], esasen iyi tahkim edilmiş, iaşesi, topları ve cephanesi yerinde olan Segedin'e çevirmişlerdir¹⁶¹.

Prens Eugen'in Petervaradin'e sadece bir buçuk saat veya başka bir ifadeyle bir musket tüfeğinin atışı uzaklığında bulunan Osmanlıların karşısından -yukarıda bahsedilen şartlar içinde - geçerek gelişi ve Osmanlıların Habsburglara bu denli yaklaşmışken saldırı konusunda tereddüt yaşayarak yönlerini Segedin'e çevirmeleri her iki taraf için bir stratejik hata olmaydı. Eugen'in zorlu ve ivedi bir yürüyüşten sonra rakibinin kendisine saldırabilme ihtimalini göz önünde bulundurmadan Petervaradin'e geçişi sırasında aldığı risk, Osmanlıların taarruz konusunda mütereddit kalmalarıyla örtülenmiş ve nazar-ı itibara alınmamıştır. Burada her ne kadar

Petervaradin ordugâhından yazdığı 7 Eylül 1697 tarihli rapor); HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 230-231.

¹⁵⁶ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 230. Habsburglar, üç hafta boyunca Tuna'dan uzak kalmışlardı. Petervaradin'e dönüşlerinde içtikleri [sağlıksız] bataklık sularından olmalı ki bitap düşmüş ve oldukça az odunları kalmıştı. (aynı yer, fol. 231). Browne, 7 Eylül'de Petervaradin'de bulunan ve üç haftadan beri Tuna'dan uzak kalan Habsburgların oldukça yorgun olduklarını; bataklık suyu dışında içecek su ve yiyeceklerini pişirmek için odun bulamadıklarını ifade etmiştir. HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 13. Osmanlı kronikleri de Habsburgların Petervaradin istikametindeki yürüyüşleri sırasında susuzluktan muzdarip olduklarını teyit eder. Bir örnek için bkz. Anonim Osmanlı Tarihi, s. 127.

¹⁵⁷ Die Bataille von Senta, s. 25 (Eugen'in Petervaradin ordugâhından 7 Eylül 1697 tarihinde yazdığı rapor); Hennes, a.g.e., s. 11.

¹⁵⁸ Eugen'in düşüncesine göre Osmanlı sadrazamı, Tuna Nehri'nin sol kıyısında kalarak ordusunun güvenliğini sağlayacak, kendi komutasında olan kısmıyla da nehri geçip Petervaradin'i kuşatacağı. Mauvillon, a.g.e., s. 206.

¹⁵⁹ Mauvillon, s. 206.

¹⁶⁰ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-6, vr. 1b; XIII-7, fol. 229; Habsburg ordusunun Roma istihkâmına yürüyüşü sırasındaki nizamı hakkında ayrıca bkz. HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 11-12.

¹⁶¹ Nusretname, s. 316; Afyoncu, "Zenta", s. 280; Martens, a.g.e., s. 64.

Eugen'in bir stratejik hata yaptığı ifade edilmişse de onu haklı çıkaracak mücbir sebepler de yok değildi. Eugen'in birlikleriyle beraber bataklıklarla dolu bir güzergâhta yaklaşık 18 saat süren yürüyüşü, bu zaman zarfında birliklerinin su ihtiyacını karşılama konusunda çektiği zorluklar, Petervaradin garnizonuna girerken itinayla almış olduğu tertip ve nizam, Osmanlı karargâhının yakınlarından geçişini haklı ya da zorunlu kılmıştır. Bununla birlikte Eugen'in casusluk faaliyetleri sonucu Osmanlı padişahı ile devlet ricali arasındaki anlaşmazlıktan haberdar olarak¹⁶² Petervaradin'e girişi, Osmanlı tarafından bir saldırı gerçekleştirilmesine dair beklentiyi de zayıflatmış olmalıdır.

Hem Habsurgların esirlerden elde ettikleri bilgiler¹⁶³ hem de Osmanlı kaynaklarının verileri¹⁶⁴, Petervaradin'e taarruz fikri konusunda Osmanlı padişahı ile Osmanlı sadrazamı arasında yapılan görüşmelerin sonuçsuz kaldığına işaret eder. Bahsedilen bu görüşmelerin sonuçsuz kalmasında, Şeyhülislam Feyzullah Efendi, Koca Cafer Paşa ve yeniçerilerin kendi düşüncelerini önemsemeleri ve bu düşüncelerini nüfuzlarıyla Osmanlı padişahı ve sadrazamına kabul ettirmeleri oldukça etkili olmuştur. Nitekim Habsburgların esir ve kaçınlardan elde ettikleri bilgilere göre Osmanlı padişahı, esasında Petervaradin'e saldırma konusunda arzuluymuştu. Lakin Şeyhülislam ve paşalar onun bu düşüncesini gerçekleştirilmesine mani olmuşlardır. Öyle ki yeniçeriler dahi süvarilerle anlaşarak ileri bir çıkış yapmak için aralarında anlaşmışlarsa da bir süre sonra bu isteklerinden vazgeçmişlerdi¹⁶⁵.

Temeşvar Muhafızı Koca Cafer Paşa ve Yeniçeri Ağası Mahmut Paşa'nın "*Sâf cenginde bizim askerimiz düşmanın top ve tüfeğine karşı başarılı olamaz*"¹⁶⁶ yönündeki teslimiyetçi, esasen çok da gerçekçi olmayan söylemleri, Osmanlı padişahı, paşalar ve askerler üzerinde bir baskı oluşturduğu gibi devlet ricali arasında anlaşmazlığın ve çıkar çatışmasının bitmediğini göstermişti. Belgrad'da Osmanlı paşaları arasında seferin yönü konusunda yaşanan anlaşmazlık, Petervaradin önlerinde bir kez daha gündeme gelmiş, söz konusu garnizonun kuşatılarak ele geçirilme şansı/fırsatı kaybedilmişti. Daha önceleri Petervaradin'e yönelmenin doğru olmadığı

¹⁶² Bkz. dipnot 165.

¹⁶³ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldkaten, IX-3, (Eugen'in Kayzer'e Petervaradin ordugâhından yazdığı 7 Eylül 1697 tarihli rapor). Ayrıca bkz. Angeli, a.g.e., s. 140.

¹⁶⁴ Köprülü, "İlm-i Nüccüma Âid Bir Risale", ss. 317-318; Târîh-i Mehmed Giray, s. 100; Kantemir, a.g.e., ss. 267-270.

¹⁶⁵ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 230.

¹⁶⁶ Nusretname, s. 315.

düşüncesinde olan Osmanlı sadrazamı, başta Koca Cafer Paşa ve Şeyhülislam olmak üzere devlet ricaline söz geçirememiş, böylelikle Petervaradin'e yönelik taarruz fikri bütünüyle ortadan kalkmıştır.

Habsburglar, Osmanlı sadrazamının, birliklerinin eksikliği veya yeterli motivasyona sahip olmamasından dolayı, Petervaradin'e saldırma konusunda yeterince kendisine güven duymadığı düşüncesindedir¹⁶⁷. Bununla birlikte gurur ve kibir içinde olduğu düşünülen Osmanlı sadrazamı, Petervaradin önlerinde işinin kolay olmadığını anlamıştı. Neticede Prens Eugen'i savunduğu yerin dışına çıkararak bir muharebeye zorlamak, Petervaradin'deki köprüye hâkim olmak veya Petervaradin'i kuşatmak mümkün olmamıştır. Zira Eugen avantajlı konumunu terk etmeyi tercih etmemiş, düşmanla çarpışmaktan ziyade savunma özelliklerini güçlendirdiği Petervaradin'i elinde tutmak istemiştir¹⁶⁸. Petervaradin önlerinde savunmaya yönelik bir plan tertip eden Eugen, Osmanlılara karşı saldırıya geçtiğinde yeterli bir avantaj elde edemeyeceği düşüncesiyle temkinli davranmış, bu tutumuyla da Kayzer'in seferin başlarında kendisine telkin ettiği talimatların etkisi altında kaldığını göstermiştir.

Eugen, Kayzer'e yazdığı 8 Eylül tarihli raporunda, casusluk faaliyetleri ve öncülerinden edindiği bilgilerle Osmanlıların Petervaradin'e yönelmekten vazgeçerek buldukları mahalli terk ettiklerini ifade etmişti. Eugen ayrıca Segedin tarafına ya da Tisa Nehri istikametine yürüme düşüncesinde olan hasmının bu girişimine bizzat mani olmak istediğini, fakat ordusunun iase işleriyle ilgilenmesi icap ettiğinden dolayı bu faaliyetini sürdürmeyeceğini de raporunda belirtmişti.

Petervaradin'i kuşatma fikrinde olan Osmanlılar, gerek paşaları arasındaki anlaşmazlık gerekse Eugen'in beklenmedik bir şekilde garnizona gelişiyse hareket planlarında değişikliğe gitmişlerdir. Özellikle Thököly'nin telkinleriyle¹⁶⁹ donanmalarındaki gemileri Tisa Nehri'nden yukarıya doğru yönlendirmişler, kara birlikleriyle de Tisa'nın sağ kıyısından Segedin istikametine yürüyüşe geçmişlerdir (8 Eylül 1697)¹⁷⁰. Kovil'i terk eden

¹⁶⁷ Hennes, a.g.e., s. 11.

¹⁶⁸ Die Bataille von Senta, s. 27; Mauvillon, a.g.e., ss. 207-208.

¹⁶⁹ Ameth, a.g.e., s. 100; Mauvillon, a.g.e., s. 210; Thököly, Osmanlılara Tisa üzerinden Temeşvar'a geçmesi ve oradan Yukarı Macarsitan ve Erdel'e saldırı düzenlemesi telkininde bulunarak söz konusu bölgelerin halkları arasında bir isyan çıkarma emelinden vazgeçmediğini göstermişti. Bu dönemde Thököly'ye güç veren ve onu motive eden husus ise saldırıya geçilecek yerlerdeki ahalinin Eugen'in ordusuna çağrılmış olmasıydı. Bu durum saldırı altında kalacak bölgeleri Thököly ve taraftarları için daha kontrol edilebilir hale getirecekti. Zimmermann, a.g.e., s. 174.

¹⁷⁰ Die Bataille von Senta, s. 27; Hennes, a.g.e., s. 11.

Osmanlılar, - yanlarında Fransız elçi ve Thököly ile birlikte¹⁷¹ - Habsburgların Petervaradin'e geldiği yoldan yürüyüşünü başlatmış, ilkin Syrek'e, hemen sonra St. Thomas'a¹⁷² gelmişlerdir (8 Eylül 1697)¹⁷³. Braubach'a göre Osmanlıların bu kararı almalarında, zaman kaybetmeksizin, oldukça büyük bir hızla Petervaradin'e gelerek yorgun düşen Habsburgların zaafından yararlanma düşüncesi etkili olmuştu¹⁷⁴. Esasında Eugen de Osmanlıların Tisa'nın batı/sağ kıyısında mukavim küçük bir yer olan Segedin'i ele geçirmelerinden endişeleniyordu. Aldığı haberlerle endişelerinde haklı çıkan Eugen, Segedin istikametinde harekete geçen Osmanlıların hareketlerini takip etmek düşüncesiyle ordusunun yürüyüşünü başlatmış, Tuna'yı Petervaradin köprüsünden geçtikten sonra nehir boyunca ilerleyerek Petsch karşısına gelmiştir. Ordunun ağırlıklarını taşıyanlara ve topçu sınıfına geriden yürümeleri talimatını veren Eugen, 6'sı piyade 6'sı da süvari olmak üzere 12 sıra halinde bir yürüyüş düzeni tertip etmişti (9 Eylül 1697)¹⁷⁵. Osmanlıların Segedin üzerine yürüdüğü konusunda herhangi bir şüphesi kalmayan Eugen, 10 Eylül'de topladığı harp meclisinde, casuslardan gelen haberleri, ordunun iâşe ve genel durumunu değerlendirmiştir. Ordusunun yürüyüşü için gerekli hazırlıkların sürdürüldüğü sırada Eugen, Zenta'dan, kaynaklarda isminin Tökeli¹⁷⁶ olduğu belirtilen bir kişiden bazı haberler almıştır. Bu haberlerden Osmanlıların çok sayıda süvarileriyle öğle vakitlerinde Zenta'da oldukları, ayrıca bölgede yağma ve tahribatta buldukları öğrenilmişti. Bu bilgileri ihtiyatla karşılayan Eugen, gelen

¹⁷¹ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 231.

¹⁷² Habsburgların gönderdiği şayka gemilerinden aldıkları haberlere göre Osmanlılar, donanmalarındaki gemileri Tisa'dan yukarı yzürmüşler ve 8 Eylül tarihi itibarıyla de St. Thomas bataklığı yakınlarına gelmişlerdi. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 231.

¹⁷³ Kısa günlükte geçen ifadeler için bkz. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-6, fol. 2a; Ayrıca bkz. HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 13-14.

¹⁷⁴ Braubach, a.g.e., s. 258.

¹⁷⁵ Mauvillon, a.g.e., ss. 208-209; Arneth, a.g.e., s. 100; Angeli, a.g.e., s. 145.

¹⁷⁶ Kapitan Tökeli. Osmanlıların Zenta'da olduklarına dair bilgiyi Tökeli adında birinden aldığıı beyan eden Prens Eugen raporunda şu ifadelere yer vermiştir: "...bei der Nacht von dem Kapitän aus Zenta, Tököly genannt, berichtet worden, dass der Feind diesen Tag noch um Mittagszeit allda gestanden und habe viel von der Cavallerie in das Land hineingeschickt, dasselbige vorgedachtermassen zu plündern und zu verbrennen...". HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX-13, (Eugen'in Kayzer'e Zenta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor). Benzer ifadeler için ayrıca bkz. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 232.

haberleri doğrulamak gayesiyle bir öncü birliğini ileri göndererek durumu teyit etmek istemiştir¹⁷⁷.

Bilindiği üzere Eugen, Zenta'dan Petervaradin istikametine yürüyüşünden önce Segedin Kalesi'nin mukavemet gücünü artırmak adına bir takım girişimlerde¹⁷⁸ bulunmuştu. Bu teşebbüsün ne kadar yeterli olduğu bilinmemekle birlikte Titel'in kaybindan sonra iyi tahkim edilmemiş bir Segedin'in de elden çıkma ihtimali, yukarıda da ifade edildiği üzere, Habsburglarda oldukça büyük bir endişe yaratmaktaydı. Zira Segedin'in düşmesiyle Budin ve Erdel yolu Osmanlılara açılacaktı¹⁷⁹. Bu durum üzerine Eugen, Albay Kont Schlick'i garnizonu güçlendirmek amacıyla 1700 piyade ve 200 süvariyle birlikte Segedin'e göndermiştir (9 Eylül 1697). Eugen, birliklerinin 11 günlük iaşesini de temin ettikten sonra¹⁸⁰, bizzat kendisi de iştirak etmek suretiyle yürüyüşünü vakit kaybetmeksizin başlatmıştır. Süvarilerle ordusunun önünde hareket eden Eugen, 10 Eylül'de Földvár yakınlarındaki Becse'ye¹⁸¹ gelmiş, burada hasmını takip etme yönündeki kararını değiştirmemiştir. Bir süre sonra Becse'den ileri gönderilen Habsburg

¹⁷⁷ Die Bataille von Senta, s. 31. (Eugen'in Senta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından, Zenta Muharebesi ile ilgili yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor). Eugen'in ileri gönderdiği birlik, herbirinin kontrolünde 30 süvari bulunan 2 teğmen, 5 sancaktar ve 5 levazımcıdan müteşekkildi. Görevleri, olabildiğince çok esir ele geçirmek ve Osmanlıların hareketleriyle ilgili güvenilir haberler edinmekti. HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 14-15.

¹⁷⁸ Bkz. dipnot 150.

¹⁷⁹ Die Bataille von Senta, s. 28.

¹⁸⁰ Browne teyiden Eugen'in, ordusunun 11 günlük iaşesini tamamladıktan sonra 9 Eylül'de Syrek bataklığı istikametine harekete geçtiğini ifade etmiştir. HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 14. Eugen ayrıca (Tuna'nın sol kıyısında ve Peşte'nin güneyinde yer alan) Baja'dan, ekmek, un ve peksimtle dolu 800 arabanın, civarda bulunan yollarda Osmanlı öncü birliklerinin izin verdiği ölçüde, orduyu arkasından takip edeceğini bildirmiştir. Die Bataille von Senta, s. 29-30 (Eugen'in Senta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından, Zenta Muharebesi ile ilgili yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor).

¹⁸¹ Eugen Becse'ye gelene kadar, oldukça kuru olan Syrek bataklığını geçmiştir. Syrek bataklığında bulunan köprüye Osmanlılar zarar vermemişlerdi. Buna karşın Eugen Osmanlıların, St. Thomas'taki köprüleri yaktığını ifade etmiştir. St. Thomas bataklığının suları, piyade, topçu ve yük eşyaların geçişini engelleyecek kadar derindi. Eugen süvarilerle ve içinde köprü inşası için gerekli malzemeyle dolu 100 arabayla, St. Thomas'a önden hareket etmiş ve gün batımından birkaç saat önce St. Thomas'a gelmiştir. Bölgede biri piyadelerin, diğeri topçuların ve yük eşyalarının geçişi için iki köprü'nün yapımı hazırlıklarını başlatmıştır. Diğer günün doğumunda köprülerin inşası tamamlanmış ve ardından tüm orduyla Becse'ye hareket edilmişti. Die Bataille von Senta, s. 30 (Eugen'in Senta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından, Zenta Muharebesi ile ilgili yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor); HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 14; Zimmermann, a.g.e., s. 174.

öncülerinden, Osmanlı öncülerıyla karşı karşıya gelindiğine ve Zenta'da Osmanlı karargâhından dumanlar çıktığına dair haberler gelmiştir (10/11 Eylül 1697)¹⁸². Habsburglara ulaşan bilgiler doğrudu. Zira Imre Thököly'nin başında bulunduğu Macarlarla da iş birliği içerisinde olan Osmanlılar, 5000 kişilik kuvvetleriyle Zenta Kalesi'nin varoşlarını zapt etmişler ve surlarını lağımlarla tahrip etmişlerdi¹⁸³. Lakin Osmanlılar, Eugen'in buldukları bölgeye yürüdüğüne dair aldıkları haberler üzerine bir plan değişikliği daha yapmışlar, Küçük Kanije'de bir köprü kurulması planından vazgeçerek Zenta önlerinden Tisa Nehri'nin geçilmesine karar vermişlerdir. Nehir üzerine iki gün içinde, bir Fransız mühendisin yardımıyla 60¹⁸⁴ adet tombazdan oluşan bir köprü kurulmuş¹⁸⁵ ve geçişe başlanmıştır. Osmanlı sadrazamı, yeniçeri ağası ve ordu erkânı Tisa'nın karşı/sol kıyısına geçmemişlerdi. Prens Eugen'in Zenta önlerine geldiği haberinin alınması, Osmanlıları telaşlandırdığı gibi bir an evvel nehrin sol kıyısına geçmeyi zorunlu hale getirmişti. Bölge, nehri geçmek için hem uygun değil hem de saldırıya oldukça açıktı. Sadrazam Elmas Mehmed Paşa, bir yandan askeri karşı kıyıya geçirmeye çalışırken bir yandan da eyalet askerleri ve yayalardan müteşekkil 7000 kişilik bir kuvveti siperlere yerleştirme çabası içindeydi. Bölgede köprü kurma faaliyeti işlerinde bulunan ve bir kısım birlikleriyle de Tisa'nın sol kıyısına geçen Osmanlılar, Segedin tarafına yardım etme ve bir saldırı düşüncesinde olan Eugen'e karşı, tedbiren eyalet kuvvetlerinden müteşekkil bir öncü birliği ileri göndermişlerse de herhangi bir netice elde edememişlerdir¹⁸⁶.

Eugen de yukarıda zikredilen gelişmeleri teyit etmek üzere husar birliklerini ileri göndermiştir. Teyiden ileri gönderilen birlikler, bu girişimleri sırasında yanlarında bir Osmanlı paşasını esir olarak getirmişlerdir. Eugen'e göre esir alınan Cafer Paşa, [Türk kaynaklarında Bosnavî/Boşnak Cafer

¹⁸² HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-6, fol. 2a; Arneth, a.g.e., s. 100; Hennes, a.g.e., s. 11; Kausler, a.g.e., s. 221.

¹⁸³ Nusretname, s. 317.

¹⁸⁴ Braubach, a.g.e., s. 259; Angeli, a.g.e., s. 147; Hans von Urbanski, Prinz Eugen, Wien 1986, s. 11.

¹⁸⁵ Köprü'nün inşasında arabalardan istifade edilmiş, oldukça usta ve becerikli bir Fransız mühendisin yardımına başvurulmuştu. Mauvillon, a.g.e., (Eugen'in Zenta Savaşı hakkında imparatora yazdığı mektup), s. 225; Kausler, a.g.e., s. 222; Zimmermann, a.g.e., s. 175. Mufassal günlükte geçen ifadeler de Osmanlıların bir Fransızdan yardım aldıkları yönündedir. Günlükte ayrıca sözü edilen kişinin oldukça becerikli olduğu ve Belgrad'da bir yıl önce kış mevsiminde de Osmanlılarca çalıştırıldığı ifade edilmiştir. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 233. Zimmermann'a göre Osmanlılar bölgedeki köprüyü 4 saat içinde kurmuşlardı. Zimmermann, a.g.e., s. 175.

¹⁸⁶ Zübde-i Vekayiat, s. 624; Tarih-i Raşid, ss. 545-546; Nusretname, ss. 319-320; Afyoncu, "Zenta", s. 280; İlgürel, "Zenta", s. 537.

Paşa¹⁸⁷; Avusturya kaynaklarında Dschafer Pascha¹⁸⁸] Habsburgların harekâtlarının keşfi, Zenta istikametine gelişlerini yavaşlatmak üzere görevlendirilmiş ve bu görevini icra ettiği sırada [biraz da talihsizce] esir düşmüştü¹⁸⁹.

Eugen'in gerçeği söylemesi için ölümle tehdit ettiği paşa: “*Osmanlı sultanının, [Petervaradin önlerindeyken] Imre Thököly ile bazı Macar ileri gelenlerin telkinleri ve Eugen'in ordusuyla oldukça uzak kalacak olması nedeniyle, zayıf ve tahkimatı iyi olmayan Segedin'e gitmeye vakit kaybetmesizin teşvik edildiğini; lakin yine Eugen'in Petervaradin'den Segedin'e yardım etmek amacıyla yola çıkmış olduğunu ve Segedin'in çok da zayıf olmadığını öğrenmesi üzerine Zenta'da kalmayı kendisi için daha uygun bulduğunu, neticede Tisa Nehri'ne bir köprü kurmayı planlayarak¹⁹⁰ Yukarı Macaristan ve Erdel'e gitme kararı aldığını*” beyan etmiştir. Erdel ve Yukarı Macaristan istikametine yönelmeyi de hedefleyen padişahın “*bir miktar (yaklaşık 1000 kişilik) süvarisiyle [10 Eylül'de olmalı] birlikte nehrin karşı/sol kıyısına geçtiğini; geceleyin ise onları ağır toplar ve ordunun diğer yük eşyalarını taşıyanların takip ettiğini*” bildiren paşa son olarak, “*Osmanlıların 100 civarında toplarının hala Tisa'nın bu taraf/sağ kıyısında yer aldığı ve bölgede bulunan topları çevreleyen bir büyük siperin bulunduğunu ve hatta köprüye yakın bir küçük siperin inşa çalışmalarına başlandıgını da*” ifade etmiştir¹⁹¹.

7. Zenta Muharebesi (11 Eylül 1697)

Yürüyüşüne Zenta istikametinde devam eden Eugen'in arzusu, rakibiyle vakit kaybetmeden karşı karşıya gelmekti. Fakat Kayzer, orduda baş

¹⁸⁷ Anonim Osmanlı Tarihi, s. 218.

¹⁸⁸ Mitteilungen des K. und K. Kriegsarchivs, s. 169.

¹⁸⁹ Die Bataille von Senta, s. 31 (Eugen'in Senta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından, Zenta Muharebesi ile ilgili yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor); HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 15; Angeli, a.g.e., s. 145.

¹⁹⁰ Mufassal günlüğün ifadelerine göre Osmanlı donanmasının gemileri, köprü kurma çalışmalarının başladığı sırada Tisa'dan aşağı Tuna Nehri istikametine yüzmeye başlamışlardı. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 232.

¹⁹¹ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX-13, (Eugen'in Kayzer'e Zenta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor); Die Bataille von Senta, s. 32; Angeli, a.g.e., ss. 145-146; HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 233; HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 15; Mauvillon, a.g.e., ss. 210-211; Mitteilungen des K. und K. Kriegsarchivs, s. 169; Kausler, a.g.e., s. 219; Armeth, a.g.e., s. 101; Pezzl, a.g.e., ss. 67-68; Wolfgang Oppenheimer, Prinz Eugen von Savoyen Feldherr und Baumeister Europas 1663-1736, Amalthea, Wien 2010, s. 69; Heinrich von Sybel, Prinz Eugen von Savoyen, München 1943, s. 47; Franz Keym, Prinz Eugen von Savoyen, Freiburg/Breisgau 1864, s. 38.

gösteren hastalıklar ve asker mevcudunun azlığı nedeniyle buna çok da istekli değildi. Öyle ki Kayzer, Eugen'in mağlup olması halinde¹⁹² bütün Macaristan'ın Türklere açık hale geleceği düşüncesindeydi. Ayrıca Habsburgların Fransızlara karşı almaları gereken savunma tedbirleri nedeniyle orduya hızla yardım gönderilmesi mümkün görünmemekteydi¹⁹³. Bu şartlar nedeniyle Kayzer, Eugen'in daha 1697 sefer yılının başlarından muharebe anına kadar taarruzî bir harekât planı takip etmemesi, hareketlerini Osmanlıların operasyon planlarına göre tertip etmesi gerektiği yönünde telkin ve emirlerde bulunmuştu. Aldığı talimatlar gereği Eugen, ordusunun iâşe sıkıntısı çekmemesi için Tisa ve Tuna nehirleri arasında bir ordugâh kurmalı ve buradan Petervaradin'e müfrez bir birlik göndermeliydi¹⁹⁴.

Kayzer'in yukarıdaki görüşlerine rağmen Eugen için artık geri dönüş pek mümkün görünmemekteydi. Zira birliklerini bu saatten sonra geri çekerek de bir kayıp yaşayacağını, dolayısıyla şerefli bir çarpışmanın daha yararlı olacağı düşüncesindeydi¹⁹⁵. Öte yandan Habsburglar, casusları vasıtasıyla Osmanlı ordusu içindeki ayrılık ve çekişmeden haberdar olmuşlar, Osmanlı ordusuna taarruz fikrinde olmadıkları halde bu vaziyetten cesaret alıp ellerine geçen fırsatı değerlendirmek istemişlerdir¹⁹⁶.

Eugen ve generalleri, bölgeye hareketlerinin Osmanlılarca da bilinmesine rağmen, Tisa Nehri'nden Osmanlı ordusunun hangi saiklerle geçtiğine anlam verememişlerdir. Esasen Eugen, Osmanlıların ordularını ikiye ayırdıklarını, köprüden geçenlerle Erdel tarafına, diğerlerinin ise Segedin istikametine yürüyeceğini düşünüyordu. Lakin bu gelişmeler devam ederken, yukarıda ifade edildiği üzere, Boşnak Cafer Paşa'nın 10 askeriyle 11 Eylül'de Eugen'in eline esir olarak düşmesi tüm planları değiştirmiş olmalıdır. Eugen, diğer esirlerin beyanlarıyla paşanın ifadelerini mukayese etmiş ve doğruluğuna kani olmuştu. Eugen ve ordusunun generalleri, Osmanlı süvarilerinin büyük bir kısmının Tisa Nehri'ne kurulan köprüden geçtikleri ve nehrin bu taraf/sağ kıyısında sadece piyadelerin kalmış olabileceklerini düşünmüşler; bu duruma bizzat şahit olmak için de bölgeye hareketlerini sürdürmüşlerdir. Zenta'ya bir saat uzaklıkta bulunan, süvari birlikleri ve

¹⁹² Kayzer, birliklerinin Türklere karşısında bir yenilgi alması veyahut işlerinin ters gitmesi halinde bunun telafi edilemeyeceği düşüncesindeydi. Pezzl, a.g.e., s. 69. Dolayısıyla Eugen'e Osmanlılarla her türlü karşılaşmadan itina ile kaçınması gerektiğini telkin etmişti. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, VII ad 10, fol. 4-7.

¹⁹³ Mauvillon, a.g.e., s. 212.

¹⁹⁴ Kayzer'den Eugen'e verilen 4. ve 5. Talimatın yer aldığı 5 Temmuz 1697 tarihli vesika için bkz. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, VII-10, fol 4-7; Braubach, a.g.e., s. 250; Kroener, a.g.m., s. 118.

¹⁹⁵ Mauvillon, a.g.e., s. 212.

¹⁹⁶ Tarih-i Raşid, s. 545.

birkaç topla birlikte Tisa'nın sağ kıyısındaki Osmanlı karargâhını görebileceği yere intikal eden Eugen, Osmanlı birliklerinin düzensiz bir şekilde geri çekildiğini teyit etmişti¹⁹⁷.

Bir Osmanlı kroniğinin ifadelerine göre Habsburglar muharebe alanına yakın bir mahalle [Pesir köyü] geldiklerinde, ilkin Osmanlılara yaklaşmaktan çekinmişlerdi. Osmanlı kroniği, bu sıralarda Osmanlı tarafından iki çoban ve bir Arnavut'un [yaşanacak katliamı hissetmiş olsalar gerek] Eugen'in ordusuna iltica ettikleri, sözü edilen kişilerin: *"ne durursunuz İslam askerinin ekseri karşıya geçip sizin korkunuzdan türküp birbirini kırarak suya döküldüler. Metrislerde kalan bir miktar askerdir fırsat ise ancak olur"* şeklinde beyanlarda buldukları ve neticede Habsburg askerlerini yüreklendirdikleri görüşündedir. Bu ve buna benzer haberlerden cesaret bulan Habsburglar ise top ve tüfek atışlarıyla saldırıya geçme kararı almışlardır¹⁹⁸. Bu hususta Osmanlı kaynaklarıyla hemfikir olan Avusturya kaynakları da¹⁹⁹ muharebe alanındaki birkaç Osmanlı süvari birliğinin Tisa Nehri'ni büyük bir kargaşa içinde geçişinden Habsburgların cesaret bulduklarını ve sonrasında hasmına karşı harekete geçtiklerini işaret eder²⁰⁰.

Bir Osmanlı kaynağı, Eugen'in Osmanlı birliklerinin bir bölümüne köprüyü geçtikleri sıradaki saldırısını hilekârlık olarak değerlendirmiş, Habsburgların bu girişimin bir benzerinin [1664 St. Gothard Muharebesi'nde] Raab suyu geçilirken de denendiğini zikretmiştir²⁰¹. Lakin Zenta'da durum farklı idi. Osmanlılar St. Gothard'da, Habsburglarla karşılaşmak için Raab Nehri'nden geçmek isterlerken; Zenta'da Habsburgların buldukları mahalle gelişlerinden endişelenerek Tisa Nehri'ni geçmeyi hedeflemişlerdi²⁰². St. Gothard'da saldırıya yönelik ve istemli bir harekât sergileyen Osmanlılar, Zenta'da tedirginlik içinde planlı olmayan bir teşebbüste bulunmuşlardı.

¹⁹⁷ Die Bataille von Senta, s. 32 (Eugen'in Senta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından, Zenta Muharebesi ile ilgili yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor); Anonim Osmanlı Tarihi, s. 127; Kausler, a.g.e., s. 223. Osmanlı kaynakları, canını kurtarmak isteyen Osmanlı birliklerinin ağırlıklarını bahane ederek üç gün üç gece boyunca Tisa Nehri'nin karşı/sol kıyısına geçtiklerini, nehrin sağ kıyısında sadece piyadelerin kaldığı yönünde ifadelerde bulunmuştur. Bir örnek için bkz. Anonim Osmanlı Tarihi, s. 127.

¹⁹⁸ Nusretname, s. 321.

¹⁹⁹ Bir örneği için bkz. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 234.

²⁰⁰ Die Bataille von Senta, s. 33 (Eugen'in Senta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından Zenta Muharebesi ile ilgili yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor); Angeli, a.g.e., s. 151.

²⁰¹ Zübde-i Vekayiat, s. 622; Tarih-i Raşid, s. 543.

²⁰² Hammer, a.g.e., s. 639.

8. Eugen'in Savunmadan Saldırıya Geçişi

Eugen, 11 Eylül'de öğleden sonra 2'de Zenta önlerine geldiği sırada Osmanlı padişahı süvarileriyle birlikte, ordunun ağırlıkları, topları ve ordugâhının bulunduğu nehrin sol kıyısına geçmişti. Fakat ordunun büyük bir bölümünü ihtiva eden Osmanlı piyadeleri, adeta bir "kale duvarı yükseklğinde"²⁰³ olan "iki katlı toprak tabyalarının" arkasında yer almaktaydı. Piyadeler, kendilerini arkalarında koruyan arabalar²⁰⁴ ve topçularla birlikte, nehri ve köprüyü savunmaya hazır bir düzende Tisa Nehri'nin sağ kıyısında bulunuyordu. Eugen'in burada savaş planını hazırlamak ve Osmanlı piyadelerini tabyalarında her taraftan kuşatmak için iki saatlik bir zamana ihtiyacı vardı. Osmanlılar, Eugen'in savaş planını hazırlamakla geçirdiği bu iki saat içinde 20 bin askerle doğrudan Habsburgların merkezine hücum etmiş olsalardı, Eugen büyük ihtimalle yenilmiş olacaktı. Lakin Osmanlı birlikleri tabyalarında hareketsiz kalmayı tercih etmiş ve böylece buldukları yerden kurtulmalarını sağlayacak önemli bir fırsatı kaçırmışlardır²⁰⁵. Eugen, Petervaradin garnizonuna yürüyüşünde olduğu gibi esasen Zenta önlerinde de ordusuna nizam verme işlerinde anlık riskler almaya devam etmişti. Osmanlılar, Petervaradin önlerinde daha önce ellerinden kaçırdıkları fırsatı Zenta önlerinde bir kez daha yakalamışlarsa da taarruza geçme konusunda çekimser kalmayı tercih ederek Eugen'in stratejik hatalarının yine dikkatlerden uzak kalmasına sebep olmuşlardır.

Herhangi bir Osmanlı saldırısına maruz kalmayan ve ordusunu harp nizamına (Ordre de Bataille) uygun şekilde tesis eden Eugen, ordusunun sağ kanadını Tisa ırmağı cephesine, sol kanadını ise ovanın mümkün olan en uzak kısmına²⁰⁶ yaslamıştı²⁰⁷. Muffassal günlüğün de ifadelerine göre havanın kararmasına alınan nizamdan sonra dört buçuk saatten daha az bir zaman kalmıştı²⁰⁸. Kont Guido Starhemberg, 16 piyade taburu ve 59 süvari bölüğüyle sol kanadı; Feldzeugmeister Sigbert Heister ise köprünün

²⁰³ Bu ifadeler Arneth tarafından da teyit edilmiştir. Arneth ayrıca Osmanlı siperlerinin yaklaşık 4000 adım uzunluğunda ve yarım daire şeklinde olduğunu, yine siperlerin hemen arkasında Habsburgların eski iâşe depolarına ait duvar kalıntılarının bulunduğunu (Bkz. Harita-1. A. yeri) ifadelerine eklemiştir. Arneth, a.g.e., s. 103.

²⁰⁴ Arneth, söz konusu arabaların Osmanlılarca hem savunma amaçlı ve hem de köprü geçişinde kullanıldıklarını ifade etmiştir. Arneth, a.g.e., s. 103.

²⁰⁵ Hammer, a.g.e., ss. 637-638.

²⁰⁶ Eugen sol kanadı, asker sayısının imkân verdiği ölçüde ovaya yaymıştır. Mauvillon, a.g.e., s. 226; Habsburgların harp nizamları için bkz. Angeli, a.g.e., ss. 148-151.

²⁰⁷ Die Bataille von Senta, s. 33, (Eugen'in Senta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından, Zenta Muharebesi ile ilgili yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor); HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 16.

²⁰⁸ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 234.

güneyinde, 14 piyade taburu ve 53 süvari bölüğü ile sağ kanadı idare edecek; Prens Eugen, merkezde (Corps de Bataille) genel kumandada yer alacak; 21 piyade taburu bulunan ordunun merkezini ise Rabutin ve Prinz von Commercy idare edecekti. Bu harp düzeni gereğince, süvari birliklerinin kumandanı Rabutin, topçuların kumandanı ise Christoph von Börner olacaktı (Bkz. Ekler/Harita-1. Zenta Muharebesi Harp Planı)²⁰⁹.

Osmanlıların harp nizamı gereğince de sağ kolda Anadolu Beylerbeyi Mısrırlızaade Vezir İbrahim Paşa, sol kolda Diyarbekir Beylerbeyi Kavukçu İbrahim Paşa, merkezde Rumeli Beylerbeyi Küçük Cafer Paşa, Yeniçeri Ağası Vezir Mahmut Paşa ile diğer vezirler ve miri miranlar yer alacaktı²¹⁰.

Eugen, Zenta önlerinde Osmanlılara karşı her bir kanada üçer dragon süvari alayı ve bir miktar top ikame etmiş ve Osmanlıların, rakiplerinin muharebe alanında ansızın belirmelerinden ötürü ortaya çıkan şaşkınlığından istifade etmek düşüncesiyle saldırıya geçmeyi planlamıştı. Ayrıca birliklerine, kendisini harp nizamı içinde takip ederek icabı halinde korumalarını da emretmiştir. Osmanlı süvarileri, Eugen'in kendilerine yaklaşmasına karşılık sürekli bir geri çekilme eğilimindediler. Bunun üzerine Habsburglar, Osmanlı siperlerine bir top atışı uzaklığı kadar yaklaşmışlar, fakat Osmanlılar kendilerine top atışlarıyla karşılık vermişlerdir. Eugen söz konusu atışlara top atışlarıyla cevap vermiş ve Osmanlıların "siperlerine büyük bir kargaşa içinde geri çekilmelerine"²¹¹ neden olmuştur. Habsburglar, Osmanlılara yarım top atışı mesafesi kadar daha yaklaştıktan sonra da her bir kanada yerleştirilen üçer dragon süvari alayını nizamlarını almak üzere eski yerlerine göndermiştir²¹². Bu andan itibaren günün aydınlığının son bulmasına bir diğer ifadeyle havanın kararmasına sadece birkaç saat kalmıştı²¹³.

Osmanlılara yarım top atışı uzaklığı kadar yaklaşan Habsburglar, ikinci karşılaşmada muharebe alanında sağa çark etmişler ve bu hareketlerinin sonucunda Osmanlı wagenburglarıyla²¹⁴ karşı karşıya gelmişlerdir.

²⁰⁹ Mauvillon, a.g.e., s. 213; Mittelungen des K. und K. Kriegsarchivs, s. 169; Die Bataille von Senta, s. 33 (Eugen'in Senta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından, Zenta Muharebesi ile ilgili yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor); Ameth, a.g.e., s. 102; Kerchnawe, a.g.e., s. 23.

²¹⁰ Nusretname, ss. 320-321.

²¹¹ HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 16.

²¹² HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX-13, (Eugen'in Kayzer'e Zenta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor); Die Bataille von Senta, s. 33; HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-6, fol. 2a; Angeli, a.g.e., s. 151; Ameth, a.g.e., s. 102.

²¹³ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 234.

²¹⁴ Wagenburgların Osmanlı siperlerindeki konumuyla ilgili bkz. Ekler/Harita-1. C. yeri.

Habsburgların bu sağa çark edişleriyle her iki kanadı Tisa Nehri'nin kıyılarına yaslanmış ve merkezle birlikte yapılan söz konusu hareketlerle Osmanlıların içerdeki (ikinci) siperleri²¹⁵ yarım daire şeklinde sarılmaya başlanmıştı²¹⁶. Osmanlı siperlerini yarım daire şeklinde sarmaya çalışan Eugen, bir yardımcısını Rabutin'e göndermiş ve kendisinden sol kanadı ve ordunun merkezini sağa meyilli şekilde ilerleterek saldırıya geçirmesini istemiştir. Eugen'in bu isteğinin yerine getirilmesinin zaman alması, esasında Osmanlılara saldırıya geçmek için beklenmedik bir fırsat daha vermiştir. Bu sırada Habsburg ordugâhı büyük bir tehdit altında kalmışsa da Osmanlılar ürkek davranarak fırsatı ellerinden kaçırmışlardır. Şayet Osmanlılar, 10 bin adamıyla saldırıya geçmiş olsalardı Habsburgları bozguna uğratmak hiç de zor olmayacaktı. Lakin Osmanlı birliklerinin yerlerinde kalmayı tercih etmeleri, Eugen'e istediği düzeni kolayca kurma imkânını vermiştir²¹⁷. Osmanlılar, Petervaradin önlerinde ve muharebenin hemen başlarında olduğu gibi bu defa da ellerine geçirdikleri fırsatları değerlendirememiş ve Machiavelli'in "... *elverişli fırsattan yararlanabilmeli, talihin olumsuz etkilerinin üstesinden gelinmeliydi*"²¹⁸ sözünün önemini bir kez daha hatırlatmışlardır. Buna karşın Eugen'in muharebe alanında düzenini tesis ettiği sırada Osmanlılara verdiği anlık avantaj, hasmının taarruza geçmemesi üzerine [biraz da şans eseri] kendisinin lehine dönmüş, muharebenin daha sonraki bölümlerinde büyük bir aksiliğin çıkmayışı, söz konusu tedbirsizliğin Habsburglarca örtülenerek gözardı edilmesine imkân tanımıştır.

Osmanlı kaynaklarında Tisa Nehri'nin sağ kıyısındaki Osmanlı siperlerinin büyükçe çevrildiği ve savunmalarının kolay olmadığı açıkça ifade edilmişti. Segedin tarafından bir saldırı gelmeyeceği düşüncesiyle de o taraf siperleri ihmal edilmiş ve çokça dikkate alınmamıştı²¹⁹. Osmanlıların sözü edilen taraftaki zaafının farkında olan Eugen, saldırı girişimlerini bu defa Segedin tarafından gerçekleştirmek istemiş ve sol kanattaki birkaç alayı [Prens Vaudémont kumandasındaki süvari birliklerini] Tisa Nehri'yle birleşmeleri için ileri sürmüştür. Mayın döşeyerek süvarileriyle

²¹⁵ Marquardt, tamamlanamamış olan dış siperlerin 800, içerdeki ikinci siperlerin ise 400 metre uzunluğunda olduğunu ifade etmiştir. Marquardt, a.g.e., s. 15.

²¹⁶ Angeli, a.g.e., s. 151.

²¹⁷ Mauvillon, a.g.e., ss. 215-216.

²¹⁸ İlgili bahis için bkz. Niccolò Machiavelli, Prens, Can Yayınları, İstanbul 2008, s. 55, 66, 130, ss. 132-133.

²¹⁹ "Siperleri söküüp geçmek mümkün olmayıp kâfir Segedin tarafına dolaşıp, siperlerin hali olan yerlerinden içeriye girdiler". Osmanlı kroniğinin bu ifadesinden de anlaşıldığı üzere Habsburglar, Osmanlı siperlerini tam manasıyla aşamamışlarsa da siperlerdeki boşluğu/geçtiği fırsat bilerek nihai başarıyı elde etmişlerdir. Anonim Osmanlı Tarihi, ss. 127-128.

Habsburgların sol kanadına saldırma düşüncesinde olan Osmanlılar²²⁰, rakibi tarafından çepeçevre kuşatılmıştı. Eugen bununla kalmayıp, ordusunun her iki kanadına toplar ikame etmiş ve birliklerinden köprüye ateş etmelerini isteyerek bir genel saldırı emri vermiştir. Osmanlı süvarilerinin sol kanatlarına muhtemel bir saldırı girişimine mani olma düşüncesinde olan Eugen, bu taraf birliklerin yanına çok sayıda top ikame ederek daha evvel saldırıya geçmelerini istemiştir. Her şey Habsburgların istediği gibi gittiği bir sırada, Osmanlıların top ve küçük silah atışları sonucu sol kanattaki piyadelerin düzeni bozulmuştur. Osmanlılar, Habsburgların arkalarına dolaşmış ve bu sırada Habsburg piyadeleri arasında büyük bir kargaşa yaşanmıştır. Eugen, bu kargaşa anında sol kanada destek amacıyla 4 piyade taburunu ve çok sayıda süvarisini yanlarında bir kaç topa birlikte görevlendirdikten sonra²²¹ tüm hattı, yüksek, mukavim ve wagenburglarla çevrili Osmanlı siperleri istikametinde harekete geçirmiştir. Habsburg piyadeleri, burada “tarifi imkânsız bir cesaretle”²²² hem siperleri aşmışlar²²³ hem de Osmanlıları nehre doğru olan kumdan adacıkta²²⁴ karşı konulmayacak şekilde sıkıştırarak mevki kazanmışlardır. Süvariler ise siperlere kadar gelmiş ve burada Osmanlı ateşine başarıyla karşı koyarak Habsburg saldırısına ortak olmuşlardır. Nihayet yere inmişler ve kılıçlarıyla Osmanlılara saldırarak kendilerine siperlerin içinden geçen bir yol açabilmişlerdir²²⁵.

²²⁰ Osmanlı süvarileri, Habsburgların sol kanadıyla Tisa Nehri arasındaki 50 adımlık alana mayın döşeyerek birliklerin Tisa Nehri ile olan irtibatını kesmek istemişlerdir. Kısa günde geçen ifadeler için bkz. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-6, fol. 2a.

²²¹ Mauvillon, a.g.e., s. 216.

²²² Eugen, Kayzer'e yazdığı raporunda, Osmanlı istihkâmlarının mukavim ve yüksek olduğunu, piyadeleri ile süvarilerinin bu istihkâmları aşmış olduklarına ve düşman ateşine göğüs gererek üstesinden geldiklerine akıl erdiremediğini ifade etmişti. Raporda geçen ifadeler için bakınız: “*Das Retranchement war so fest und hoch, dass ich es nicht begreife, wie die Infanterie hat passieren können. Die Cavallerie auch ist mit der Infanterie zugleich bis an den Graben des Tranchements avancirt, und hat alldort des Feindes Feuer ausgehalten, auch mit chargirt, gleichwie die Infanterie, welches ich Zeit meines Lebens noch niemals gesehen habe...*”. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX-13, (Eugen'in Kayzer'e Zenta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor); Angeli, a.g.e., s. 153; Trost, a.g.e., s. 12.

²²³ Kısa günde geçen ifadelerle göre Habsburglar, sadece iki sıra halindeki Osmanlı istihkâmlarına değil aynı zamanda Osmanlı siperlerini koruyan bir wagenburgun üzerine de tırmanmışlardır. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-6, fol. 2b.

²²⁴ Alm. Sandbank. Söz konusu adacık, Tisa Nehri'nin yüksekçe olan sağ kıyısında, nehre doğru 40-50 adım genişliğinde bir arazi parçası idi. Bu arazi parçasını kullanarak en uzaktaki siperlerinin yanlarıyla süratle irtibat kurabilen Osmanlılar, buradan hareketle hem köprüye hem de düşman mevziisinin arkalarına ulaşabilmekteydi. Angeli, a.g.e., s. 152.

²²⁵ Die Bataille von Senta, s. 34 (Eugen'in Senta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından, Zenta Muharebesi ile ilgili yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor);

Osmanlılar söz konusu saldırıya yeterince mukavemet gösterememiş ve savunmalarını içlere çekerek köprüye akın etmek zorunda kalmışlar; Habsburglarca hızla takip edildikleri için de tekrar hat oluşturmaya vakit bulamamışlardır²²⁶. Sol kanattaki Habsburg piyade taburları ise Osmanlıların köprüden geçişlerini kesmişlerdir. Bu esnada taraflar arasında korkunç bir mücadele²²⁷ meydana gelmiş, ortalık adeta kan gölüne dönmüştür. İki ezeli rakip arasındaki mukateleden üstünlükle ayrılan Habsburglar²²⁸, Osmanlılara hareket alanı bırakmadıklarından dolayı²²⁹ oldukça az sayıda esir²³⁰ ele geçirmişlerdir. Avusturya kaynaklarının gözüyle karşılıklı mücadele başlamadan önce Osmanlı piyadelerinin tamamı, Tisa Nehri'nin sağ kıyısında kalmışlardı. Sadece Osmanlı sultanı ve onu koruyan 1000 civarındaki asker daha önce köprüden karşı kıyıya geçebilmişti. Bunun dışında muharebe anında köprüden geçebilenler en fazla birkaç bin asker civarında olmalıydı²³¹.

HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 234-235; HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 17; Angeli, a.g.e., s. 153.

²²⁶ Mauvillon, a.g.e., s. 216.

²²⁷ Yeniçeriler, bir ara ellerindeki ateşli silahları bırakarak kılıçlarıyla adam adama mücadele etmişlerse de Habsburg piyadelerinin arkası kesilmeyen ve dehşetli ateşini bertaraf etmeye muktedir olamamışlardır. Arneth, a.g.e., s. 104.

²²⁸ Eugen, Zenta'da 11 Eylül'de elde edilen zaferin haberini Viyana'ya duyurmak için General Vaudémont'u görevlendirmiş, muharebeyle ilgili raporunu ise Kayzer'e ancak 4 gün sonra gönderebilmiştir (15 Eylül 1697). HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 236; Bibl, a.g.e., s. 79; Trost, a.g.e., s. 13.

²²⁹ Eugen raporunda, askerlerinin Osmanlıların üzerine büyük bir hinçle atıldıklarını, hiç kimsenin, bilhassa neferlerinin eline düşenlerin canlarını kurtaramadığını; bunlara, hayatlarını kurtarmak için para teklif eden paşaların da dâhil olduğunu ifade etmiştir: "*Der Soldat ist so ergrimmt gewesen, dass er fast keinem Quartier gegeben, obschon Bassen und Officiere sich gefunden, welche viel Geld versprochen haben, und befanden sich daher gar wenig Gefangene...*". HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX-13, (Eugen'in Kayzer'e Zenta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor); Mauvillon, a.g.e., s. 230; McKay, a.g.e., s. 43; Trost, a.g.e., s. 12.

²³⁰ Az sayıda ele geçirilen esirler ise ölümlerin arasında canlı kalabilenler ve köprünün altındaki gemilere geçebilmiş olanlardı. Habsburglarca ele geçirilen esirlerin ifadeleri, Osmanlı piyadelerinin Tisa Nehri'nin sağ kıyısında olduğu yönündeydi. Diğer bir ifadeyle yeniçeriler ya hayatını kaybetmiş ya da esir alınmışlardı. Esirler ayrıca, nehrin sol kıyısında Osmanlı padişahı korumak için birkaç bin yeniçerinin varlığına işaret etmişlerdir. Bu beyan, Türklerin muharebeki kayıpları konusunda oldukça açıklayıcıydı. Mauvillon, a.g.e., s. 230; Angeli, a.g.e., s. 154.

²³¹ Die Bataille von Senta, s. 34 (Eugen'in Senta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından, Zenta Muharebesi ile ilgili yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor); HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 235. Eugen, muharebe esnasında Tisa Nehri'ni geçerek boğulanların nehirde bir ada oluşturacak kadar fazla olduğu düşüncesindeydi: "*auf den toten Körpern fast wie auf einer Insel...*". HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte

Prens Eugen'in, Zenta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhtan, muharebeden dört gün sonra (15 Eylül 1697) Kayzer'e yazdığı raporunda: *"Bu muzaffer hareket, günün ve gecenin ayrıldığı vakitte sona erdi ve o gün sanki güneş bile ekselansların silahlarının zaferini parlayan gözlerle görmeden batmak istemedi"*²³² şeklinde yer alan abartılı ifadeleri, Habsburgların elde ettikleri başarının bir yandan büyüklüğünü gösterirken bir yandan da bu denli görkemli bir zaferle karşılaşmaya kendilerinin dahi hazır olmadıklarını kanıtlamıştır.

Eugen, Zenta'da kazanılan başarının akşamı saat 10 gibi birliklerine Osmanlı istihkâmlarından geri çekilmeleri emrini vermiştir. Üzerinde muharebe sırasında hayatlarını kaybedenlerin de bulunduğu köprüyü nehrin her iki yakasında kontrolleri altına alan Habsburglar, geceyi nizam ve düzenlerini bozmaksızın Tisa Nehri boyunca konaklayarak geçirmişlerdir. Ertesi günün doğumunda Osmanlıların muharebe alanında verdikleri kayıp açıkça ortaya çıkmıştı (12 Eylül 1697)²³³.

Taraflar arasında cereyan eden muharebe sırasında Osmanlı sadrazamı Elmas Mehmed Paşa da hayatını kaybedenler arasındaydı. Paşa, muharebe sırasında diğer askerleri gibi köprüden karşı kıyıya geçmiş olsaydı başarısızlığından dolayı Osmanlı yönetimince cezalandırılacağını ifade etmiş²³⁴ ve bu sebepten nehrin sağ kıyısında kalarak Habsburglarla - cansiperane - savaşmayı tercih etmiştir. Tabiri caizse düşman kılıcını cellat baltasına tercih etmişti. Osmanlı sadrazamı, yeniçerilerin de kendisiyle birlikte muharebe alanında kalmaları için köprü tombazlarını kaldırmak²³⁵, onları cenetle müjdelemek ve gözlerini korkutmak suretiyle²³⁶ birtakım önlemler

Feldakten, IX-13, (Eugen'in Kayzer'e Zenta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhtan yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor); Egon Caesar Conte Corti, Prinz Eugen Ein Lebensbild in Anekdoten, Berlin 1968, s. 42; Trost, a.g.e., s. 13.

²³² *"Diese victoriose hat sich geendet mit Scheidung Tag und Nachts, hat sogar die Sonne selbst von dem Tage nicht ehender weichen wollen, bis sie mit ihrem glaenzenden Auge den völligen Triumph Euer kais. Majestaet glorwürdigsten Waffen hat vollstaendiglich mit anschauen können"*. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX-13/14 (Eugen'in Kayzer'e Zenta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhtan yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor); HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 235.

²³³ Die Bataille von Senta, s. 35 (Eugen'in Senta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhtan, Zenta Muharebesi ile ilgili yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor); Angeli, a.g.e., s. 154; Arneht, a.g.e., s. 105.

²³⁴ Hammer, a.g.e., s. 639; Zimmermann, a.g.e., s. 175.

²³⁵ Tisa Nehri'ndeki köprü'nün yıkılması fikri esasen Thököly'e aitti. Lakin onun bu isteği Osmanlı padişahı tarafından kabul görmemiştir. Angeli, a.g.e., s. 154.

²³⁶ Zimmermann, a.g.e., s. 176.

almak istemişse de bazı Osmanlı kaynaklarının da ifade ettiği gibi, askerin gazabına uğramaktan kurtulamamıştır²³⁷.

Sadrazamın dışında pek çok ordu erkânı da²³⁸ muharebede hayatını kaybetmiştir. Avusturya kaynaklarına itibar edecek olursak Imre Thököly, muharebede ölenlerin altında kendisini gizlemiş, gece vakti Tisa Nehri'ni yüzererek geçmek suretiyle firar etmeyi başarmıştır²³⁹.

9. Habsburgların Ele Geçirdiği Harp Ganimeti

Osmanlı padişahı, muharebenin bittiği gece büyük bir şaşkınlık ve telaş içinde süvarileriyle birlikte Temeşvar'a geri çekilmiştir. Geride Habsburgların istifadesine bırakılan ganimetler oldukça fazla idi. Osmanlı karargâhı ve topları, cephane ve ordunun iaşesi, çok sayıda sancak ve tuğ, daha önce hiçbir muharebede kaybedilmemiş olan Mühr-i Hümayun²⁴⁰, yine çok sayıda deve, at, öküz ve araba Habsburgların eline geçmişti. Bununla birlikte Habsburg husar süvarilerinin²⁴¹ Temeşvar'a çekilen Osmanlıları

²³⁷ Nusretname, ss. 320-322; Anonim Osmanlı Tarihi, 128; Cengiz Orhonlu, "Mehmed Paşa, Elmas", İA., VII, (ts.) s. 584.

²³⁸ Hammer, a.g.e., s. 640; Jorga, subaylarına karşı açık bir ayaklanma başlatan yeniçerilerin gazabına uğrayanlar arasında sadece sadrazamın olmadığını, sadrazama ilaveten 13 beylerbeyinin daha yer aldığını işaret etmiştir. Jorga, a.g.e., ss. 262-263. Sadrazamın dışında muharebede hayatını kaybeden tecrübeli paşalar arasında: Yeniçeri ağası Mahmut Paşa, Vezir büyük Cafer Paşa, Anadolu beylerbeyi Mısırlızade Vezir İbrahim Paşa, Adana beylerbeyi Vezir Fazıl Paşa, Diyarbakır beylerbeyi Kavukcu İbrahim Paşa, Rumili beylerbeyi Küçük Cafer Paşa, Maraş beylerbeyi Yunus Paşa, Temeşvar muhafızı Koca Cafer Paşa, Avlonya sancak beyi Arnavud Kaplan Paşa, Yanya sancak beyi Bektaş Mehmed Paşa, Hüdavendigâr sancak beyi Mevlid Mehmed Paşa, Amasya ve Divriği sancak beyi Bostancı Mahmud Paşa, Teke sancak beyi Muhassıl Hasan Paşa, Suğla sancak beyi Bodur Süleyman Paşa, Mucur Mehmed Paşa ve Karındaşı Pali sancak beyi Nayser Paşa, Rumili'nden Hassa Mutasarıfı Arnavud Murtaza Paşa, Adana beylerbeyi Vezir Fazıl Paşa gelmekteydi. Ayrıca 54-58 nefer çorbacı, Cebecibaşı Mustafa Ağa, Bosnalı Fazlı bölükbaşı, Zağarcıbaşı, Topçubaşı da ifade edilen paşa ve beylere eşlik etmişti. Nusretname, s. 322-323; Tarih-i Raşid, s. 546; Zübde-i Vekayiat, s. 624; Eugen raporunda, Sadrazam, yeniçeri ağası ve 17 paşanın muharebe alanında hayatını kaybettiğini ifade etmiştir. Die Bataille von Senta, s. 36 (Eugen'in Senta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından, Zenta Muharebesi ile ilgili yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor).

²³⁹ Mitteilungen des K. und K. Kriegsarchivs, s. 170.

²⁴⁰ II. Mustafa'nın, sivrice oval, 19 mm uzunluğunda, 26 mm genişliğindeki mührü, bugün Viyana Askeri Tarih Müzesi koleksiyonu arasında yer almaktadır. Mührün üzerinde padişahın isminin [Mustafa bin Mehmed] yazılı olduğu, yine padişahın galip/muzaffer olduğu ve isminin hemen altında tahta cülus yılının [1106 Hicri] yer aldığı bilinmektedir. Bkz. Heeresgeschichtliches Museum; Inv. NI 2533; Prinz Eugen von Savoyen 1663-1736, s. 32; Mufassal günlüğün ifadesine göre Mühr-i Hümayûn, 13 Eylül'de Habsburgların eline geçmişti. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 236.

²⁴¹ Habsburglar, husar süvari birliklerinin tamamını Osmanlıları arkalarından takip etmek için ileri göndermişlerdir. Albay Glöckelsberg (Kleckelsberg) ise yanında 600 Alman

arkalarından takibi sırasında oldukça fazla harp teçhizatı ele geçirdikleri ve ganimetlerini daha da artırdıkları ifade edilmelidir²⁴².

Muharebede yaşanan hadiselerden Osmanlılar için belki de en üzücü olanı, Habsburg Generali Rabutin ve Erdel'den bir komiserin Osmanlı sultanının mührünü Prens Eugen'e teslim etmiş olmasıydı. Eugen, Kayzer'e yazdığı 15 Eylül tarihli mektubunda da zikrettiği üzere mührü bizzat kendi elleriyle Kayzer'in ayaklarının önüne bırakmıştı. Daha önceki ve sonraki muharebelerde eşine hiç rastlanmayan²⁴³ bu gelişme, esasen Osmanlı sadrazamının muharebe alanında büyük olasılıkla hayatını kaybettiğinin de bir göstergesiydi. Muharebede ele geçirilen çokça sancağın arasında yeniçerilerin büyük sancağı da vardı. Bu ise yeniçeri ağasının muharebede yaşamını yitirdiği anlamına gelmekteydi²⁴⁴.

Muharebenin ardından Osmanlıların savaş alanında bırakmak durumunda kaldıkları harp teçhizatının külliyeti oldukça düşündürücüydü²⁴⁵. Avusturya kaynakları, Habsburgların 12 Eylül sabahı Osmanlı ordugâhından 7

süvari askeriyle birlikte, ileri gönderilen husarları korumak üzere muhafazacı olarak görevlendirilmiştir. HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 18.

²⁴² HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX-13, (Eugen'in Kayzer'e Zenta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor); HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 237- 238; Die Bataille von Senta, s. 35.

²⁴³ Eugen raporunda, padişahın mührünü ele geçirdiğini, her şeyden evvel bu hadisenin bundan önceki hiçbir zaferde gerçekleşmemiş ve bir ilk olduğunu ifade etmiştir: "... *Ich habe auch des Groß-Sultans Petschaft erhalten, welches das Allerarste, und diesen ganzen über bei allen Victorien noch niemals bekommen worden ist, ...*". HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX-13, (Eugen'in Kayzer'e Zenta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor); Corti, a.g.e., s. 42.

²⁴⁴ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX-13, (Eugen'in Kayzer'e Zenta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor); Mauvillon, a.g.e., ss. 234-235; Angeli, a.g.e., ss. 154-155.

²⁴⁵ Habsburgların Osmanlılardan ele geçirdiği toplar, cephane ve diğer harp teçhizatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX-27c, 27d; X-6a, 6c. Habsburgların ele geçirdiği ganimetler için ayrıca bkz. Kausler, a.g.e., s. 226; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 568; HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 236.

tuğ, 423 sancak²⁴⁶, 87 topu²⁴⁷ ele geçirdiklerini kaydeder²⁴⁸. Yüklü 9000 araba²⁴⁹, 6000 kadar at, 12 ila 15 bin civarında öküz ve manda²⁵⁰, 6000 kadar deve ele geçirilen diğer ganimetler arasındaydı²⁵¹. Bunların dışında, 3 milyon gulden civarındaki Osmanlı hazinesi, 25400 gülle, 553 bomba, 505 fiçı barut, 48 çift davul, 500 trampet, 86 büyük bayrak ganimet olarak Habsburgların kontrolüne geçmişti²⁵².

Habsburglar Osmanlılardan elde ettikleri zafer ganimetlerini, Viyana'nın Türklerden kurtulduğu tarih olan 12 Eylül'de ele geçirmişlerdir. Söz konusu tarih bilindiği üzere Viyana şehrinin Türklerden kurtuluşunun yıldönümüydü. Habsburglar Osmanlılardan elde ettikleri külliyetli ganimetle hem Zenta'daki başarılarını taçlandırmışlar hem de Eugen söz konusu tarihle özdeşleştirilerek Viyana şehrinin "ikinci kurtarıcısı"²⁵³ ilan edilmiştir. Neticede Türklerin her çıktığı Macaristan seferinde Habsburgların zihinlerine takılan Viyana şehrinin kuşatılması fikri, 1697 yılı itibarıyla bir kez daha gerçekleşme ihtimalini yitirmiştir.

Görüldüğü üzere Osmanlılar, muharebe alanını sadece terk etmemişler, külliyetli bir harp teçhizatını arkalarında bırakmak mecburiyetinde

²⁴⁶ Sancak sayısı Eugen'in raporunda 500 olarak kaydedilmiştir. Die Bataille von Senta, s. 36 (Eugen'in Senta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından, Zenta Muharebesi ile ilgili yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor).

²⁴⁷ Ele geçirilen 80 bronz topun 2'si 1 libre çapında, 4'ü 2 libre çapında, 69'u 3 libre çapında, 2'si 4 libre çapında, 3'ü 8 libre çapındaydı. Ayrıca 5 namlulu 3 metal top, 4 demir top ve 58 çiftçakar diğer ganimetler arasındaydı. Habsburglar tarafından ele geçirilen 3 libre çapındaki 3 top, Osmanlıların 1696/II. Macaristan seferindeki muharebeler sırasında elde ettiği harp ganimeti arasında yer almaktaydı. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX - 27d; HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, X-6a; Zinkeisen, a.g.e., s. 155. Eugen'in raporu, Mauvillon ve Browne ele geçirilen top sayısının 100 (Mauvillon, a.g.e., s. 218; Browne, fol. 18; Die Bataille von Senta, s. 36, Eugen'in Senta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından, Zenta Muharebesi ile ilgili yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor); Martens (Martens, a.g.e., s. 65) ve Zimmermann (Zimmermann, a.g.e., s. 185) ise 72 olduğunu kaydeder.

²⁴⁸ Angeli, a.g.e., s. 111.

²⁴⁹ Eugen'in raporuna göre içi ipe ve cephaneye dolu 6 ila 8 bin araba ele geçirilmişti. Die Bataille von Senta, s. 36 (Eugen'in Senta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından, Zenta Muharebesi ile ilgili yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor).

²⁵⁰ Die Bataille von Senta, s. 36 (Eugen'in Senta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından, Zenta Muharebesi ile ilgili yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor).

²⁵¹ Mitteilungen des K. und K. Kriegsarchivs, s. 170.

²⁵² Die Bataille von Senta, s. 36. Bir başka arşiv envanterine göre Habsburglar, Osmanlılardan 28 ton barut, 19 ton yeniçeri kurşunu, 5400 mermi, 523 bomba, 6300 el bombası, başka araç ve gereçler, siper aletleri, 62 köprü gemisi, araç gereçle yüklü 72 köprü arabasını ele geçirmişlerdi. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX-27d; X-6a.

²⁵³ Die Bataille von Senta, s. 41.

kalmışlardır. Bununla birlikte Habsburgların da onları takip edecek ne güçleri ne de takatleri vardı. Özellikle topçuların içerisinde bulunduğu olumsuz şartlar ve nakliye problemleri Habsburgların muharebede elde ettikleri avantajı daha fazla artırmalarına engel olmuştur²⁵⁴. Ordu sayılarına göre muharebe alanında fazlaca zayıf olmaları, Osmanlıları arkalarından takip etme konusunda mütereddit bırakan hususlardan bir diğeri idi. Eugen'in Osmanlıları takip edememesinde, ordusunun içerisinde bulunduğu lojistik olumsuzluklar (iaşe, odun ve erzak ihtiyacı, temiz içme suyu sıkıntısı, birliklerin yorgunluğu), yürüyüş güzergâhının yağan yağmurlar nedeniyle elverişsizliği, nihayet salgın hastalıklar etkili olmuştur²⁵⁵. Habsburglar, Osmanlıların içerisine düşmüş olduğu kaos ortamından istifade etmek suretiyle Temeşvar'ı, belki Belgrad'ı dahi ele geçirebilirlerdi. Lakin ifade edildiği üzere bu girişime ne muharebe sonundaki genel teçhizat durumları ne de mevcut rezervleri izin vermiştir²⁵⁶. Habsburgların Osmanlıları takip etmelerine mani olan bir diğer husus ise muharebeden hemen sonra Tisa Nehri üzerindeki köprüyü hızla tamir ettirememiş olmalarıydı. 14 Eylül'e kadar Zenta'da kalan Habsburglar, muharebe alanındaki ölümlerin çevreye yaydığı kokuların²⁵⁷ sıhhatlerini olumsuz etkilememesi

²⁵⁴ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX-24, (Zenta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhta düzenlenen 15 Eylül 1697 tarihli Harp Şurası Raporu); Walter Kleindel, Österreich-Daten zur Geschichte und Kultur, Ueberreuter, Wien-Heidelberg 1978, s. 152.

²⁵⁵ Angeli, a.g.e., ss. 156-157; Ameth, a.g.e., s. 107; Zinkeisen, a.g.e., s. 156. Eugen Kayzer'e yazdığı raporunda, Osmanlıları peşlerinden takip edemediğinden dolayı muzdarip olduğunu ve bu girişimi, ordusunun içinde bulunduğu şartlarından dolayı gerçekleştiremediğini beyan etmiştir. Bkz. F. Heller, Militärische Correspondenz des Prinzen Eugen von Savoyen, I, Wien 1848, ss. 169-173, (Eugen'in 27 Eylül 1697 Tarihli Yazısı).

²⁵⁶ Mitteilungen des K. und K. Kriegsarchivs, s. 171; Braubach, a.g.e., ss. 261-262. Zenta Muharebesi'nden sonra Habsburg ordusunun bazı generalleri (Starhemberg, Rabutin, Börner, Commercy, Schallenberg, Peck) 20 Eylül 1697 tarihinde Küçük Kanije ile Zenta arasında toplanan Harp Şurası'na, gerçekleşmesi muhtemel bir Temeşvar Kuşatması'nın imkânsızlığını, ordunun muharebe sonrasındaki malî ve lojistik şartlarının böyle bir harekâta izin veremeyeceğini bir mütalaa yazısıyla bildirmişlerdir. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX-24a, 24b, 24c, 24d, 24e, 24f, 24g. Generallerinin görüşlerini teyit eden Eugen, Kayzer'e gönderilmek üzere, Küçük Kanije ile Zenta arasındaki ordugâhında iken 22 Eylül tarihli bir rapor daha kaleme almıştır. Bkz. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX-24, (22 Eylül 1697 Tarihli Yazı).

²⁵⁷ Mufassal günlükte geçen ifadelerle göre Habsburglar, bölgede bulunan köprüyü, muharebe alanında bulunan cansız bedenlerin yaydığı kokudan etkilenmemek için Tisa Nehri'nden yukarı doğru nakletmek durumunda kalmışlardır. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 238.

amacıyla, buldukları bölgeyi Zenta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhlarına yönelmek üzere terk etmişlerdir²⁵⁸.

Osmanlı tarafından Habsburg tarafına firar eden bir kaçkının ifade etiklerine itibar edilecek olursa Osmanlı sultanı, Temeşvar'da her şeyini kaybetmiş bir vaziyette ve oldukça hüznü bir haldeydi. Habsburglara 17 Eylül'de gelen haberler, Osmanlıların Temeşvar'dan ayrıldıklarına, 20 Eylül'de gelen haberler, takriben 15 bin süvari askeriyle Pançova'ya geldiklerine (19 Eylül 1697); nihayet 25 Eylül'de gelen haberler ise Belgrad yakınlarından Tuna'yı geçerek kışlık ordugâhlarına yöneldiklerini işaret etmekteydi²⁵⁹.

10. Orduların Zayıyatı

Eugen'in raporunu teyit eden pek çok müellif, Zenta Muharebesi'nde hayatını kaybeden yeniçeri mevcudunun 30 bin kişi olduğu kanaatinde. Söz konusu müellifler, 30 bin kişilik kaybın 20 bininin muharebe alanında, 10 bininin ise Tisa Nehri'nin sularında firar eden askerlerle verildiği görüşündedir²⁶⁰. Avusturya kaynakları, 3000 askerin ise Habsburgların eline esir düştüğünü zikreder²⁶¹. Bununla birlikte muharebe alanındaki 20 bin askerin zayıyatı bazı araştırmacılarca²⁶² Salankamen'deki (1691) kayıpla özdeşleştirilmiş, miktarın çokluğu ise Habsburgların öldürme hırslarının bir sonucu olarak telakki edilmiştir. 20 bin kayıp dışında her iki muharebeyi birbiriyle benzeştiren diğer husus Osmanlıların iki seferde de sadrazamını²⁶³ kaybetmiş olmalarıdır.

Osmanlıların yukarıda zikredilen kayıplarına karşılık Habsburgların muharebede 28 subayı ve 401 eri ölmüş, 133 subayı ve 1465 eri de yaralanmıştı²⁶⁴. Bununla birlikte taraflar arasında cereyan eden muharebelerde

²⁵⁸ Martens, a.g.e., s. 66.

²⁵⁹ HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 18.

²⁶⁰ Die Bataille von Senta, s. 36 (Eugen'in Senta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından, Zenta Muharebesi ile ilgili yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor); Angeli, a.g.e., s. 111; Jorga, a.g.e., s. 263; Mauvillon, a.g.e., s. 218; Joseph von Hammer, a.g.e., s. 640; Zinkeisen, a.g.e., s. 155; Kausler, a.g.e., s. 226; Ameth, a.g.e., ss. 103-104; Mitteilungen des K. und K. Kriegsarchivs, s. 170.

²⁶¹ Mauvillon, a.g.e., s. 218. Martens, 6 bin askerin esir alındığını ifade etmiştir. Martens, a.g.e., s. 65. Eugen ise raporunda 5 ila 6000 askerin esir alındığını kaydetmiştir. Die Bataille von Senta, s. 36 (Eugen'in Senta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından, Zenta Muharebesi ile ilgili yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor).

²⁶² Bkz. Kroener, a.g.m., s. 119.

²⁶³ Zenta'da Elmas Mehmed Paşa, 1695-1697 - Salankamen'de Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, 1689-1691.

²⁶⁴ Angeli, a.g.e., s. 156. Eugen raporunda Habsburgların muharebe alanında 430 askerin öldüğünü, 1593 askerin ise yaralandığını ifade etmiştir. Die Bataille von Senta, s. 36

sadece askerler değil yük ve binek hayvanları da zayı olmuştur. Habsburgların muharebelerdeki en önemli unsurları arasında yer alan atlarından 3533'ü ve öküzlerinden 133'ü de yaralanmıştı²⁶⁵. Yaralı atların sayılarının neredeyse yaralı askerlerin iki katından daha fazla oluşu muharebede Habsburg süvarilerinin rolü ve etkilerini göstermek açısından dikkate değerdir.

Kayzer'e yazdığı raporlarına itibar edilecek olursa Eugen, Zenta Muharebesi'nde elde ettiği başarıyı askerleriyle paylaşmaktan çekinmemiş ve onlara güveninin tam olduğunu mütevazı bir ruh hali içerisinde göstermiştir. Eugen, kazandığı görkemli zaferi büyük ölçüde generalleri, subayları ve erlerine mal etmiş, galibiyette Brandenburg ve Saksonyalı yardımcı birliklerin büyük pay sahibi olduğunu ifade etmiştir²⁶⁶.

11. Tebrik ve Kutlama

Harp Şurası, Eugen'in 15 Eylül tarihli raporuna ve 1697 yılındaki harekâtına ilişkin olarak Kayzer'e yazdığı arz (21 Eylül tarihli) yazısında: *"Petervaradin'de mahirane aldığı düzen ve nizamla Osmanlı girişimlerini başarıyla bertaraf ettiği, Osmanlıların planlarını daha önceden öğrendiği, Segedin'i askeri açıdan savunmasız bırakmayarak garnizonunu güçlendirdiği, hatta Osmanlıların Segedin'e yönelik ani saldırı girişimlerine ve planlarına mani olduğu, Zenta önlerinde ise Osmanlıların köprü ile olan*

(Eugen'in Senta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından, Zenta Muharebesi ile ilgili yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor). Neredeyse aynı verileri (430 ölü/1600 yaralı) kaydeden bir başka çalışma için bkz. Kleindel, a.g.e., s. 152. Bununla birlikte ölü ve yaralı olmak üzere toplam zayıyatın 2100 olduğu da beyan edilmiştir. Mitteilungen des K. und K. Kriegesarchivs, s. 170. Browne, Habsburgların 289 askerini kaybettiğini, 1206 askerinin ise yaralandığı görüşündedir. Martens, muharebede Habsburgların 450 askerinin öldüğünü, 1600 askerinin ise yaralandığını (Martens, a.g.e., s. 65); Jorga, Habsburgların Zenta Muharebesi'nde 6000 askerinin zayı olduğunu ifade etmiştir. Jorga, a.g.e., s. 263. Arneth ise Habsburgların 300 askerinin öldüğünü ve 1200 askerinin yaralandığını zikrederek Habsburg zayıyatını en az gösteren müellif olmuştur. Bkz. Arneth, a.g.e., s. 105. Generallerden Kont von Heister, Kont von Reiss'e ilaveten Generalmajor Pfeffershofen ve Vitry yaralananlar arasındaydı. HHStA/Kriegesarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11, fol. 18; Braubach, a.g.e., s. 260.

²⁶⁵ Angeli, a.g.e., ss. 155-156.

²⁶⁶ Mauvillon, a.g.e., s. 232; Braubach, a.g.e., s. 260; Kerchnawe, a.g.e., s. 19. Eugen Kayzer'e gönderdiği 15 Eylül tarihli raporunda şu ifadelere yer vermiştir: *"Ekselansları, kalemin bütün generallerin, subayların ve erlerin kahramanca ruhunu anlatmaya yetersiz kalıyor... Üzerine düşeni yapmayan tek bir kişi bile yoktu ve gerek Lehler ve Saksonyalılar gerekse Brandenburglular olmak üzere, müttetiklerimizin bütün generalleri, subayları ve erleri de kahramanca çarpıştılar ve kendilerini gösterdiler"*. HHStA/Kriegesarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX-13, (Eugen'in Kayzer'e Zenta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor); Heller, a.g.e., ss. 160-161; Die Bataille von Senta, s. 35.

irtibatlarını başarıyla kesmesinden ötürü Prens Eugen, generalleri ve alay komutanlarının bir şükran yazısıyla ödüllendirilmelerini” beyan etmişti²⁶⁷. Harp Şurası'nın zikredilen bildirisi üzerine Kayzer, Ebersdorf Sarayı'nda, Prens Dietrichstein ve Salm, Kont Kinsky, Wallenstein, Ötting, Ernst Starhemberg, Caprara, Finans Odası Başkanı, Kont Breuner'in iştirak ettiği bir toplantı tertip ettirmiş (23 Eylül 1697) ve neticede hem Eugen'e hem her bir generale hem de birlik komutanlarına kendi imzasıyla özel bir “Şükran Yazısı” yazılması için bir emirname çıkarmıştır²⁶⁸.

12. Bosna Seferi

Zenta önlerinde Osmanlılarla öğle saatlerinde başlayan muharebeyi aynı günün sonunda üstünlükle tamamlayan Prens Eugen, yukarıda ifade edildiği üzere Temeşvar'a çekilen rakibini, tedbirli ve bilinçli hareket ederek takip etmemeyi tercih etmiştir. Zira Habsburg ordusunun lojistik şartlarının elverişsizliği ne Temeşvar'a ne de Belgrad'a herhangi bir saldırı düzenlemesini mümkün kılmaktaydı. Belirtilen şartlar gereği Habsburglar, Zenta'da ölümlerin katlanması zor kokuları arasında 14 Eylül'e kadar muharebe alanında kalmış, nihayet hareket yönlerini Zenta ile Küçük Kanije arasına konaklamak üzere çevirmişlerdir. Eugen, 28 Eylül'de birliklerinin yürüyüş yönünü değiştirmiş ve 1 Ekim'de Tuna'daki Santowa karargâhına gelmiştir. Burada ordu bölümlere ayrılmak suretiyle kışlık ordugâhına hareket etmiştir. Eugen ise 6 Ekim'de 4000 süvari, 2500 piyade, 12 top ve 2 havanla Ösek istikametine yönelmiştir. Ösek'e intikal eden Eugen burada Sava Nehri'ni geçmiş (11-12 Ekim 1697) ve Bosna'ya bilinen keşif hareketlerinden²⁶⁹ birini daha başlatmıştır. Bu sırada bir sınır süvari birliğini Banjaluka²⁷⁰ üzerine sevk etmiş; General Rabutin'i ise süvarileriyle Osmanlılara karşı, Paçova, Temeşvar ve Karansebes taraflarında korkutucu bir nümayiş yürüyüşü yapmakla görevlendirmiştir. Bosna seferinde kendisine, generallerinden Kont Guido von Starhemberg, Prens von Commercy, Prens Vaudémont ve Cronsfield eşlik etmişti. Eugen, 18 günlük kısa bir süre içinde Bosna'nın kalbine [Saraybosna'ya] gelmiş; Saraybosna'ya gi-dişi ve dönüşü sürecinde mukavim Bosna Eyaleti kalelerinden Doboy²⁷¹,

²⁶⁷ Die Bataille von Senta, s. 38 (Eugen'in Senta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından, Zenta Muharebesi ile ilgili yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor).

²⁶⁸ Die Bataille von Senta, ss. 38-39 (Eugen'in Senta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından, Zenta Muharebesi ile ilgili yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor).

²⁶⁹ Habsburgların 1697 yılındaki Bosna seferinin güzergâhı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-6, fol. 2b-3b.

²⁷⁰ Tür. Banaluka. Bosna'da Vrba Nehri'nin altında, Zara'nın kuzey doğusunda ve Agoram'ın güney doğusunda bulunan yerleşim yeri. Wrede, a.g.e., s. 54.

²⁷¹ Alm. Doboj. Bosna'da. Spreča Nehri'nin döküldüğü yerde bulunan yerleşim yeri. Wrede, a.g.e., s. 227.

Maglay²⁷², Žepče²⁷³, Vranduk'u²⁷⁴ düşürerek tahrip etmiştir. Önemli ticaret şehirlerinden ve 30 bin sakini bulunan Saraybosna şehri ise yağmalanmış ve yakılmıştır. Avusturya kaynakları Eugen'in bu harekâtında en fazla 40 adamını kaybettiğini ifade eder. Bu denli az bir kayıpla Bosna seferinden geri dönen Eugen, yeniden Ösek'e gelmiş ve burada Yeni Palanka'nın Kont Rabutin tarafından ele geçirildiği haberini almıştır. Seferin sonunda bir kez daha Kayzer'in şükranlarına mazhar olan Eugen, Bosna harekâtıyla Zenta seferini başarıyla sonlandırmış ve zaferin anısına sikke/madalyon kestirilerek elde edilen galibiyetin taçlandırılmasını sağlamıştır²⁷⁵. 1697 sefer yılında Habsburglar lehine elde edilen başarılı sonuçlar ve sonrasında kazanılan nişanlar, galipler için bir gurur kaynağı teşkil ettiği gibi taraflar arasında bir anlaşma sürecinin başlamasına zemin hazırlamıştır.

Elde edilen bu başarılı sonuçlara rağmen Zenta seferi sonrasında, Eugen ile Harp Şurası'ndaki şahsi rakiplerinin kıskançlığından kaynaklanan bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Eugen rakipleri tarafından, kendisine Kayzer tarafından verilen emir ve talimatlara yeterince saygı göstermemekle suçlanmış hatta yargılanmak dahi istenmişse de bunlar makul bir çözümle sonlandırılmıştır. Viyana halkının kendisine gösterdiği teveccüh ve heyecanın da etkisiyle itibarı Kayzer tarafından kendisine iade edilmiş ve yeniden Habsburg ordularının başına döndürülmüştür²⁷⁶.

Sonuç

Türklerin Zenta önlerinde tamamlanamayan siperleri, yarım daire şeklinde tesis ettikleri siperlerine ikame ettikleri top ve arabalarıyla gösterdikleri çılginca mukavemet, Eugen'in piyade ve süvarilerinin bir o kadar etkili taarruzları karşısında yetersiz kalmıştır. Zenta önlerinde alınan mağlûbiyet neticesinde Osmanlı kuvvetleri, Tuna kıyılarına çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu geri çekiliş sadece Habsburg cephesinde olmamış, Venedik ve Rus cephelerinde de benzer gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle Venediklilerin Mora yarımadasında, Dalmaçya kıyılarına yakın yerlerde ve Bosna'da pek çok kaleyi işgal etmeleri; 1695 yılından beri Kırım taraflarında saldırı girişimlerinde bulunan Rusların 1696 yılında Azak Kalesi'ni

²⁷² Alm. Maglai. Bosna'da. Doboy'un güneyinde bulunan yerleşim yeri. Wrede, a.g.e., s. 514.

²⁷³ Alm. Schebsche. Habsburgların ele geçirerek yaktıkları, Travnik'in kuzey doğusunda, Saraybosna'nın kuzey batısında bulunan yerleşim yeri. Wrede, a.g.e., s. 986.

²⁷⁴ Vranduk. Saraybosna'nın kuzey batısında bulunan yerleşim yeri. Wrede, a.g.e., s. 940.

²⁷⁵ Die Bataille von Senta, s. 41; Martens, a.g.e., s. 66.

²⁷⁶ Mauvillon, a.g.e., ss. 251-255; Zinkeisen, a.g.e., ss. 157-158. Bu hususta ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Zimmermann, a.g.e., ss. 187-189.

ele geçirmeleri, Osmanlılarda barışa mütemayil yaklaşımları artırmada önemli katkılar sağlamıştır. Fakat Habsburg cephesinde cereyan eden gelişmeler, Venedik ve Rus cephesindeki hadiselerle göre mukayese edilemeyecek kadar felaketli olmuştur.

Çalışmada da belirtildiği üzere 1697 seferi öncesinde cereyan muharebelerde eski başarılarını anımsamakta zorluk çeken Habsburglar, Zenta Muharebesi'yle adeta yeniden dirilmiş, üstüne üstlük başarılı, biraz da ürkütücü Bosna harekâtıyla elde ettikleri zaferi taçlandırmışlardır.

Taraflar arasında gerçekleşen mücadelelerde Habsburgların başarısını etkileyen yegâne husus olarak, Prens Eugen'in askerlerinin başında ve ön saflarda savaşması gösterilmelidir. Elbette ki Habsburgların elde ettikleri zaferi sadece bu hususla izah etmek mümkün değildir. Eugen'in askeri kabiliyetleri, yaşanan zorluklara rağmen (özellikle süvari) askerlerini bir araya getirmede gösterdiği gayret; birlikleriyle beraber Zenta ile Petervaradin arasındaki meşakkatli yolu sabırla ve defalarca kat etmesi; Osmanlıların operasyon planlarını takip etmede gösterdiği özveri ve bu sırada sürdürdüğü casusluk faaliyetleri; casusluk faaliyetleri sırasında Osmanlılardan düşürdüğü esirler ve onlardan edindiği çok önemli bilgiler elde edilen başarıya büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Özellikle bu son özelliğiyle ve askerlik meziyetleri yüksek bir komutan olarak hasmını daha savaşmadan baş eğdirebileceğini göstermiştir. Zira Osmanlı esirlerinden edindiği bilgilerle ordusuna kazandırdığı moral ve cesaret, daha muharebeler başlamadan üstün gelecek tarafı büyük ölçüde belirlemişti. Özellikle uzun ve meşakkatli geçen yürüyüşlerden sonra hasmıyla karşılaşan orduların gücü ve azmini artıracak hususlardan belki de en önemlisi içlerindeki genel ruh hali olmalıydı. Öyle ki Eugen'in Petervaradin'den Zenta önlerine uzun süren bir yolculuktan sonra gelmiş olması, bunu yorucu sefer yürüyüşlerinden sonra ve Osmanlı kaynaklarının da şahitlik ettiği üzere hızla gerçekleştirmesi dikkate değerdir. Söz konusu yürüyüşler, askerlerin zindeliği ve harp teçhizatı bakımından bir zafiyet ortaya çıkarmışsa da Osmanlı ordusunun genel vaziyeti hakkında alınan haberler Habsburgların şevk ve direncini ziyadesiyle artırmış olmalıdır.

Dünya askeri tarihine önemli izler bırakan Büyük Friedrich ve Napolyon'un öncüsü konumunda olan Prens Eugen'in, Zenta önlerinde cereyan eden muharebede elde ettiği başarısında, fırsatları değerlendirebilme kabiliyeti, askerlerini sevk ve idaredeki çabukluğu, disiplini, birliklerini etkili bir şekilde terkip edişi, cesareti ve tedbirliliği oldukça etkili olmuştur. Türklere karşı yürüttüğü ilk ciddi muharebesinde Eugen, söz konusu askeri meziyetleriyle, Friedrich von Sachsen'in yönetiminde çok da başarıyla sürdürülemeyen mücadelelerin seyrini değiştirmiş, ansızın ortaya çıkışıyla Habsburglara yeni bir ruh kazandırmış ve onları II. Viyana Kuşatması

sonrasındaki özlenen yıllara tekrar döndürmüştür. Elbette ki Prens Eugen, çalışmanın seyrinde belirtildiği üzere, sefer yürüyüşleri ve Osmanlılarla Zenta önlerinde girilen kıyasıya mücadeleler sırasında stratejik hatalar da yapmıştır. Lakin söz konusu hatalarını, rakibinin çekimser ve mütereddit hallerinden istifade etmek suretiyle avanataja dönüştürmeyi bilmiştir.

Osmanlıların sefer güzergâhlarının belirginleşmemesi sonucu sabit bir harekât planının tertip edilemeyişi ve süvarilerin bazı haklı gerekçelerle ana orduya katılımları konusunda gösterdikleri imtina, 1697 sefer yılı için Habsburgların en ciddi zaafı arasında gelmiştir. Bu mücbir şartlar, Habsburgların savaş bölgelerinde gezici olarak hareket etmelerini zorunlu kılmıştır. Eugen, ilkin dezavantaj yaratan bu durumu, süvari birliklerinin ana orduya katılımını sağlayarak hem avantaja dönüştürmüş hem de Osmanlıların hareketlerini gözleme fırsatını elde etmiştir.

Zenta Muharebesi'nin kırılma anı Osmanlı kaynaklarınca da ifade edildiği üzere, Eugen'in, Segedin tarafındaki siperlerin yeterince korunmadığını fark etmiş ve Osmanlıların avantajlı mevkielelerinden biri sayılan Tisa Nehri'ndeki kumdan adacıklarını zapt etmiş olmasıydı. Habsburgların muharebenin sonlarına doğru elde ettikleri bu iki avantajlı durum, ezeli rekabette üstün tarafı büyük ölçüde belirlemişti.

Kayzer'e yazdığı raporlarındaki ifadelerinden de anlaşıldığı üzere Eugen, yıllar sonra elde edilen zaferi paylaşmak konusunda herhangi bir tereddüt yaşamamıştır. Eugen'in elde ettiği başarıyı askerleriyle paylaştığı övgülerle dolu ifadeleri ve bu ifadelerindeki mütevazı yaklaşımı, Türklere karşı ilk ciddi sınavını vermiş olmasından kaynaklandığı gibi, belki de kendisinin bile tahmin edemeyeceği önemli bir galibiyeti kazanmış olmasından ileri gelmektedir.

Avusturya kaynaklarının (bir örnek için bkz. Mufassal Günlük, fol. 236-237), Zenta Muharebesi'nde Tisa Nehri'nin sağ kıyısında Osmanlı birliklerinin neredeyse tamamının bulunduğunu ispat etmeye çalışması oldukça dikkat çekicidir. Söz konusu kaynaklar, yeniçerilerin ve süvarilerin büyük bir kısmının Tisa'nın sağ kıyısında Habsburglarla mücadele ettiği görüşündedir. Lakin bu husus kaynakların, Osmanlıların tüm güçleriyle Habsburgların karşısında olmadıkları gerçeğini gizleme eğiliminde olduklarını açıkça ortaya çıkarmıştır.

Habsburgların Zenta Muharebesi'nden birkaç hafta sonra Prens Eugen'le Bosna'nın kuzeyinden harekete geçerek sadece on bir gün içerisinde eyaletin merkezinde bulunan Saraybosna'ya kadar neredeyse hiçbir direnişle karşılaşmadan ilerleyebilmiş olması, Osmanlıların içinde bulunduğu siyasi ve askeri ahvali anlatması bakımından dikkate değerdir. Prens Eugen'in Zenta Muharebesi'nden sonra düzenlediği bu akın, Zenta mağlubiyetinin

yıkıcı etkisini pekiştirmiş ve Osmanlı Devleti'nin ağır hükümler içeren bir antlaşmayı imzalamasına ortam hazırlamıştır.

Osmanlıların Zenta'da Habsburglar karşısında yenilgiye uğrama sebepleri arasında paşalar arasındaki anlaşmazlık belki de ilk sırada gösterilmelidir. Osmanlı tarafı 1697 sefer yılında hiç şüphesiz paşaları arasındaki anlaşmazlığın bedelini oldukça ağır ödemiştir. Yine bu zafiyetten kaynaklanan, harekât planı için ortak bir karar verilemeyişi ve daha mütevazı/kontrollü sefer güzergâhları yerine ordunun zorlu yürüyüş yollarına sevk edilmesi Osmanlıların Habsburglar karşısındaki mukavemetini ziyadesiyle azaltmıştır. Bununla birlikte nehir ve bataklık geçişlerinde olur olmaz köprü kurulması, ağır toplarla yürüyen ordunun gücünü zayıflattığı gibi hareketlerinde önemli kısıtlamalar meydana getirmiştir. Ayrıca nehir geçişlerinde - daha önceki muharebelerde de görüldüğü üzere - Osmanlıların başarılı olamadıkları bilinmesine rağmen, - sanki kasten - daha çok köprü kurulmasını gerektirecek sefer güzergâhlarını tercih edişleri kendilerine hazin bir sonu daha en başından hazırlamıştır.

Osmanlı kaynaklarında Zenta Muharebesi'nde yaşanan mağlubiyette Osmanlı sadrazamı ve paşalar mesul tutulmuşsa da padişahın da bu mesuliyette önemli payı olduğu ifade edilmelidir. Zira seferin ince donanmanın da iştirakiyle Petervaradin'e yapılması planlanmışken, Osmanlı padişahının belli bir hedef tayin etmeyerek gelişmelere müdahil olamaması, Osmanlıları daha seferin başlarında askeri ve lojistik açıdan olumsuz şartlarla karşı kaşıya bırakmıştır.

Zenta Muharebesi sırasında, Osmanlı birliklerinin (süvarilerle birlikte ağır topçu sınıfının) hatırı sayılır bir kısmının Tisa Nehri'ni geçmesi, yine muharebe başlarken de geçişin sürmeye devam edişi, Habsburglara karşı daha sınırlı ve demotive bir mücadelenin verilmesine sebebiyet vermiştir.

Habsburgların Zenta önlerinde Osmanlıların istihkâm teknolojisi üzerine düşünceleri oldukça dikkat çekicidir. Bu hem bir itiraf hem de Osmanlıların askeri tahkimat teknolojisinde ne denli başarılı olduklarının bir göstergesiydi. Bununla birlikte Zenta Muharebesi'nde Osmanlıların en belirgin hatası, Habsburgların da başarılı bir şekilde tahkim edildiğini itiraf ettiği siperlerini savunma konusunda gösterdikleri yetersiz mukavemet olmuştur. Osmanlılar, Tisa Nehri'nin sağ kıyısındaki siperlerini savunmak yerine köprüden geçmeyi tercih ederek yenilgiyi daha en başından kabul etmişlerdir. Ayrıca Zenta'da köprüünün müdafaası için metrislerin tahkiminde Segedin tarafına top ikame edilmemesi Prens Eugen'in dikkatinden kaçmamış ve eline muharebenin neticesini tayin edecek çok önemli bir fırsat vermiştir.

Karagöz, H. (2020). Belgrad, Petervaradin ve Zenta Arasında Osmanlı-Habsburg Savaşı, Habsburg Gözüyle Prens Eugen'in 1697 Zenta Seferi ve Seferin Günlükleri. ANKARAD, 1(2). s. 503-575.

Osmanlıların Habsburglar karşısında hem Petervaradin önlerinde hem de Zenta Muharebesi esnasında zaman zaman elde ettiği fırsatları değerlendirememeleri, avantajın Habsburgların lehine geçmesine neden olmuştur. Zayıf garnizon Titel'i ele geçirerek teselli bulan Osmanlılar, Petervaradin ve Segedin kuşatmalarında kararsız kalmalarının bedelini Tisa Nehri'nin sağ kıyısında oldukça ağır bir şekilde ödemiştir.

Zenta Muharebesi'nde Habsburg piyade birliklerinin her bir manevrası, yeniçerilerde ilkin bir baskı, ardından büyük bir panik meydana getirmiştir. Yaşanılan bu paniğin ve muharebeden kaçanların etkisiyle biraz da ümitsizce savunulan köprüünün yıkılması Osmanlı askerlerine vahim bir son yaşattır.

Zenta Muharebesi'nin, St. Gothard ve II. Viyana Kuşatması'ndan sonra Avrupa'da büyük bir heyecan yarattığı konusunda şüphe yoktur. 1683 yılından itibaren pek çok cephede (Budin, Estergon, Kanije, Mohaç, Belgrad, Salankamen, Petervaradin önlerinde) üstünlüklerini kanıtlayan Habsburglar için Zenta Muharebesi, başarılarını taçlandırdıkları parlak bir zaferden başka bir şey değildi.

1683 yılından beri sürdürülen muharebeler, sıklıkla saltanat değişimi ve malî olumsuzluklar, Osmanlıların mukavemet gücünü azaltmış ve beklenilmeyen bir yenilgi almalarına sebep olmuştur. Osmanlılar bu derece büyük bir hezimet yaşayacaklarını, Habsburglar da bu denli büyük bir zafer elde etmeyi beklememişlerdi. Osmanlılar için unutulmayacak elim bir anı olarak zihinlerde yer kaplayan Zenta yenilgisi, 1683'ten beri kaybedilen toprakların yeniden kazanılabile ihtimalini büyük ölçüde ortadan kaldırarak barışa yönelik istekleri artırmıştır.

Kaynakça

Avusturya Askeri Tarih Müzesi (Heeresgeschichtliches Museum)

Inv. NI 2533.

Avusturya Milli Kütüphanesi (Österreichische Nationalbibliothek)

Türkçe Yazmalar

Târîh-i Mehmed Giray, Österreichische Nationalbibliothek nr. 1080, 1b-124b.

Avusturya Savaş Arşivi (Kriegsarchiv)

Almanca Yazmalar

HHStA/Kriegsarchiv/FZM. Graf von Browne 1697, MS-Kg. Nr. 11.

Arşiv Belgeleri

HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, I-7.

HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, VII, (5 Temmuz 1697).

HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, VII-10, (5 Temmuz 1697).

HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, VII-28, (17 Temmuz 1697).

Karagöz, H. (2020). Belgrad, Petervaradin ve Zenta Arasında Osmanlı-Habsburg Savaşı, Habsburg Gözüyle Prens Eugen'in 1697 Zenta Seferi ve Seferin Günlükleri. ANKARAD, 1(2). s. 503-575.

HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, VII-43, (Eugen'in Kayzer'e Petervaradin ordugâhından yazdığı 26 Temmuz 1697 tarihli rapor).

HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, VIII-26 (Eugen'in Kayzer'e Kobila ordugâhından yazdığı 21 Ağustos 1697 tarihli rapor).

HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, VIII-35a, 35b, 35c, 35d.

HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1739/Alte Feldakten, VIII-36, (Eugen'in Kayzer'e Csikaer Bataklığı'ndaki ordugâhtan yazdığı 31 Ağustos 1697 tarihli rapor).

HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX-3, (Eugen'in Kayzer'e Petervaradin ordugâhından yazdığı 7 Eylül 1697 tarihli rapor).

HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX-4 (Eugen'in Petervaradin'den Kayzer'e yazdığı 8 Eylül 1697 tarihli rapor).

HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX-13/14 (Eugen'in Kayzer'e Zenta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhından yazdığı 15 Eylül 1697 tarihli rapor).

HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX-24, (Zenta ile Küçük Kanije arasındaki ordugâhta düzenlenen 15 Eylül 1697 tarihli Harp Şurası Raporu).

HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX-24, (22 Eylül 1697).

HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX-24a, 24b, 24c, 24d, 24e, 24f, 24g.

HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, IX-27c, 27d.

HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, X-6a, 6c.

HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-6.

HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7.

Yayınlanmış/Yayımlanmamış Birincil Kaynaklar

ANGELI, Moriz Edlen von, *Feldzüge gegen die Türken 1697-1698 und der Karlowitzer Friede 1699*, Verlag des K. K. Generalstabes, Wien 1876.

ANONİM OSMANLI TARİHİ, (1099-1116/1688-1704), Haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, *Zübde-i Vekayiat Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1074)*, Haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

DEMİR, Uğur, *Tarih-i Mehmed Giray (Değerlendirme-Çeviri Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

DIE BATAILLE VON SENTA, *Ein historisches Bruchstück aus dem Jahre 1697 (nach den Originalakten)*, Österreichische Militärische Zeitschrift, H. 7, S. 3, 1811.

HELLER, F., *Militärische Correspondenz des Prinzen Eugen von Savoyen*, I, Wien 1848.

MAUVILLON, Éléazar de, *Histoire du Prince Eugene de Savoye: généralissime des armées de l'empereur et de l'empire*, I, Arkstée & Merkus, Amsterdam - Leipzig 1750.

PRINZ EUGEN VON SAVOYEN 1663-1736, Ausstellung zum 300. Geburtstag 9. Oktober bis 31. Dezember 1963, Wien 1963.

RAŞİD MEHMED EFENDİ, *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, I, Haz. Abdülkadir Özcan, vd., Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

Karagöz, H. (2020). Belgrad, Petervaradin ve Zenta Arasında Osmanlı-Habsburg Savaşı, Habsburg Gözüyle Prens Eugen'in 1697 Zenta Seferi ve Seferin Günlükleri. ANKARAD, 1(2). s. 503-575.

TOPAL, Mehmet, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Nusretname Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001.

Araştırma – İnceleme Eserleri

AFYONCU, Erhan “Zenta”, *DİA.*, XLIV, (2013), ss. 279-281.

AFYONCU, Erhan, “*Ateşli Silahlar Çağının Büyük Savaşları: Zaferden Bozguna*”, *Savaşın Sultanları: Osmanlı Padişahlarının Meydan Muharebeleri*, II, Bilge Yayınları, İstanbul 2018, ss. 278-347.

AKSAN, Virginia, *Osmanlı Harpleri 1700-1870*, çev. Gül Çağlı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

AKTEPE, Münir, “Amcazade Hüseyin Paşa”, *DİA.*, IX, (1991), ss. 8-9.

ARNETH, Alfred, *Prinz Eugen von Savoyen (1663-1707)*, I, Wien 1858.

BIBL, Viktor, *Prinz Eugen Ein Heldenleben*, Johannes Günther Verlag, Wien-Leipzig 1941.

BROUCEK, Peter, Erich Hillbrand, *Fritz Vesely, Prinz Eugen und Heerwesen*, Franz Deuticke Verlagsgesellschaft, Wien 1986.

CORTI, Egon Caesar Conte, *Prinz Eugen Eins Lebensbild in Anektoden*, Berlin 1968.

DIERSBURG, Freiherrn Philipp Röder von, *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken*, I-II, Müller'schen Hofbuchhandlung, Carlsruhe 1839.

DİMİTRİ KANTEMİR, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, çev. Özdemir Çobanoğlu, III, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.

EMECEN, Feridun M., Erhan Afyoncu, *Savaşın Sultanları: Osmanlı Padişahlarının Meydan Muharebeleri*, II, Bilge Yayınları, İstanbul 2018.

GOLD, Winfried, *Das Zeitalter Max Emanuels und die Türkenkriege in Europa 1683-1687*, München 1990.

HAMMER, Joseph von, *Geschichte des osmanischen Reiches*, VI, Pest 1830.

HEIGEL, Karl Theodor von, “Maximilian II. Emanuel”, *Allgemeine Deutsche Biographie*, XXI, Duncker & Humblot, Leipzig 1885, ss. 22-27.

HENNES, Johann Heinrich, *Prinz Eugen von Savoyen*, Seifertsche Buchdruckerei, Mainz 1856.

İLGÜREL, Mücteba, “Elmas Mehmed Paşa”, *DİA.*, XI, (1995) ss. 62-63.

İLGÜREL, Mücteba, “Zenta”, *İA.*, XIII, (1986), ss. 535-538.

JORGA, Nicolae, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, Friedrich Andreas Perthes Aktiengesellschaft, Gotha 1911.

KAUSLER, Friedrich von, *Das Leben des Prinzen Eugen von Savoyen*, Freiburg 1839.

KERCHNAWE, Hugo, *Prinz Eugen von Savoyen Eine Militär Biographische Studie*, Amsterdam-Berlin-Wien 1944.

KEYM, Franz, *Prinz Eugen von Savoyen*, Freiburg-Breisgau 1864.

KLEINDEL, Walter, *Österreich - Daten zur Geschichte und Kultur*, Ueberreuter, Wien - Heidelberg 1978.

KÖPRÜLÜ, Orhan F., “Hüseyin Paşa, Amca-zâde”, *İA.*, V/1, (1987), ss. 646-650.

KÖPRÜLÜ, Orhan F., “İlm-i Nüçüma Aid Bir Risâlenin Târihi Kaynak Olarak Ehemmiyeti”, *TD.*, sy. 2, (1950), ss. 309-324.

Karagöz, H. (2020). Belgrad, Petervaradin ve Zenta Arasında Osmanlı-Habsburg Savaşı, Habsburg Gözüyle Prens Eugen'in 1697 Zenta Seferi ve Seferin Günlükleri. ANKARAD, 1(2). s. 503-575.

- KRETSCHMAYR, Heinrich, *Prinz Eugen Briefe*, Berichte und Stimmen, München 1940.
- KROENER, Bernhard R., "Prinz Eugen und die Türken", *Prinz Eugen von Savoyen und seine Zeit*, Hrsg. von Johannes Kunisch, Verlag Ploetz, Freiburg-Würzburg 1986, ss. 113-125.
- MACHIAVELLI, Niccolò, *Prens*, Can Yayınları, İstanbul 2008.
- MARQUARDT, Ernst, *Prinz Eugen von Savoyen: Feldherr Staatsmann*, Persönlichkeit, Münster 1940.
- MARTENS, Carl von, *Allgemeine Geschichte der Türkenkriege in Europa*, von 1356 bis 1812, II, Stuttgart 1829.
- BRAUBACH, Max, *Prinz Eugen von Savoyen, I*, Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1964.
- MCKAY, Derek, *Prinz Eugen von Savoyen Feldherr dreier Kaiser*, Graz-Wien-Köln 1979.
- Mitteilungen des K. und K. Kriegsarchivs, Hrsg. von des k. und k. Kriegsarchivs, IV. Band, Neue Folge, Verlag von L. W. Siedel & Sohn, Wien 1889.
- OPPENHEIMER, Wolfgang, *Prinz Eugen von Savoyen Feldherr und Baumeister Europas 1663-1736*, Amalthea, Wien 2010.
- ORHONLU, Cengiz, "Mehmed Paşa, Elmas", *İA.*, VII, (ts.) ss. 583-585.
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Mustafa II", *DİA.*, XXXI, (2006), ss. 275-280.
- PAPP, Sandor, "Tököli İmre", *DİA.*, XLI, (2012), ss. 277-278.
- PEZZL, Johann, *Eugens Leben und Thaten*, Wien 1791.
- SYBEL, Heinrich von, *Prinz Eugen von Savoyen*, München 1943.
- TROST, Ernst, *Prinz Eugen*, Wien-München 1985.
- URBANSKI, Hans von, *Prinz Eugen*, Wien 1986.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi, III/1*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- WREDE, Alfons *Freiherrn von, Orts-, Namen-, und Sach-register*, Verlag des K. und K. Generalstabes, Wien 1892.
- YURDOĞLU, İhsan, *Askeri Terimler Lügati (Almanca-Türkçe)*, Türkiye Yayınevi, İstanbul (ts.).
- ZIMMERMANN, Wilhelm, *Prinz Eugen der edle Ritter und seine Zeit*, Stuttgart 1838.
- ZINKEISEN, Johann Wilhelm, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, V, Friedrich Andreas Perthes, Gotha 1857.

EKLER

Tablo-1. Zenta Muharebesi (11 Eylül 1697)²⁷⁷

	Kumandanlar	Askeri Güç	Kayıplar
Habsburglar Saksonyalılar Brandenburglar	Prens Eugen	34.000 Pi- yade 16.000 Sü- vari	2100 asker (Ölü/yaralı)

²⁷⁷ Broucek, Hillbrand, Vesely, a.g.e., s. 35.

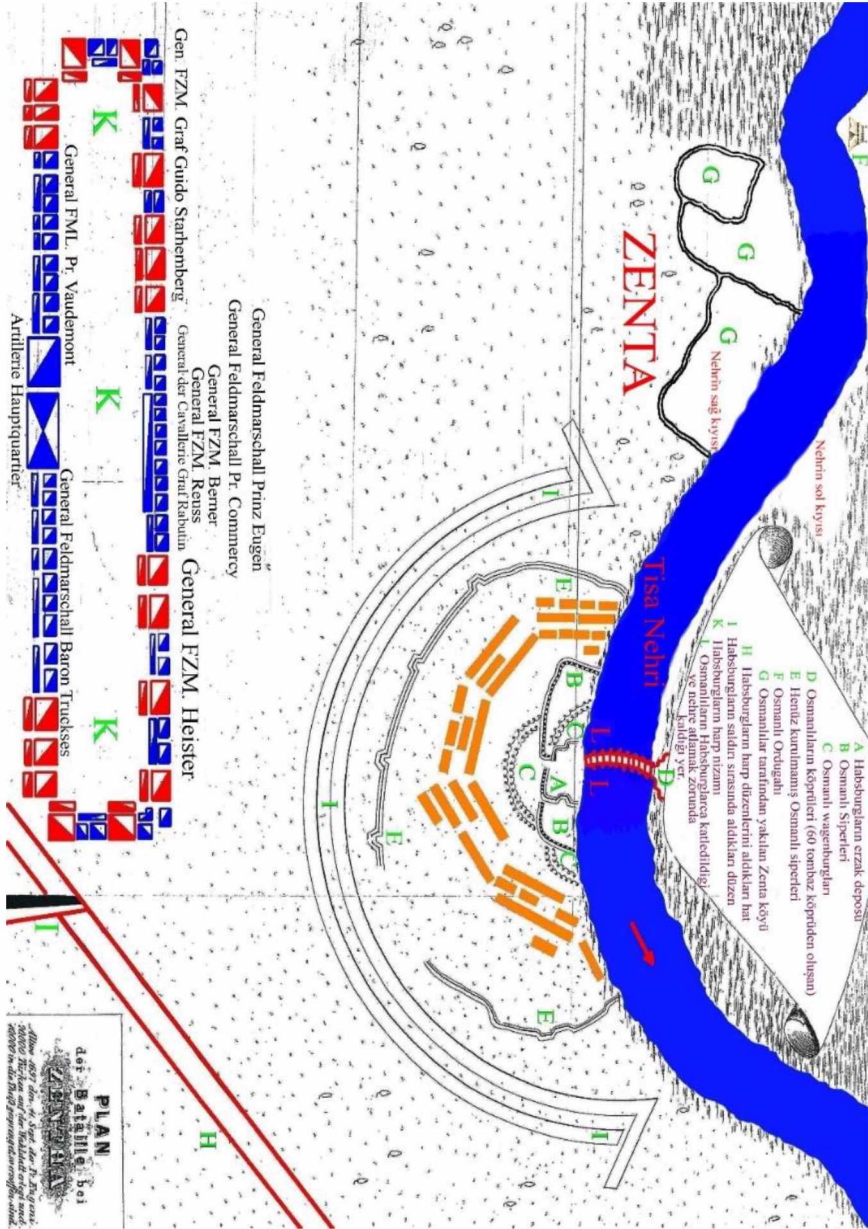
Karagöz, H. (2020). Belgrad, Petervaradin ve Zenta Arasında Osmanlı-Habsburg Savaşı, Habsburg Gözüyle Prens Eugen'in 1697 Zenta Seferi ve Seferin Günlükleri. ANKARAD, 1(2). s. 503-575.

		50.000 Asker 60 Top	
Osmanlılar	Sadrazam Elmas Mehmed Paşa	60.000 Pi- yade 40.000 Sü- vari 100.000 Asker 200 Top	30.000 asker (Ölü/yaralı) 5000 at 6000 deve 145 Top

Resim-1. (Heeresgeschichtliches Museum; Inv. NI 2533). Habsburgların Zenta Muharebesi sırasında ele geçirdiği II. Mustafa'ya ait Mühr-i Hümayun²⁷⁸.

²⁷⁸ Mühr-i Hümayûn'a ait görseller, yazarın Viyana Askeri Tarih Müzesi'ne 2013 yılında yaptığı ziyareti sırasında fotoğraflanmıştır.

Karagöz, H. (2020). Belgrad, Petervaradin ve Zenta Arasında Osmanlı-Habsburg Savaşı, Habsburg Gözüyle Prens Eugen'in 1697 Zenta Seferi ve Seferin Günlükleri. ANKARAD, 1(2). s. 503-575.

Harita-1. Zenta Muharebesi (11 Eylül 1697)²⁷⁹ **Belge-1.** Prens Eugen'in, Macaristan'da İdaresi Altındaki İmparatorluk Ordusunun 10 Ağustos ile 5 Ekim Tarihleri Arasındaki Günlüğü (Tercüme)²⁸⁰

[fol. 1a]

10 Ağustos Habsburg ordusunun karargâhı Kobila'da bulunmaktaydı. Büyük Sultanın dün karargâhına intikal ettiğiyle ilgili haberler geldi.

12 Ağustos Petervaradin [garnizonu] [Habsburglar tarafından], 8 tabur ve 300 süvariyle tahkim edildi.

16 Ağustos Türklerin donanması Titel'de görüldü.

17 Ağustos General Auersperg 4 süvari alayı, 8 tabur ve 12 topu ile bataklık köprüsünün karşı yakasıyla Titel arasında konuşlandı.

19 Ağustos Türklerin Tuna Nehri'ni geçtiği ve Titel taraflarında büyük bir toz kütlesi fark edildiğine dair haberler geldi.

21 Ağustos Güvenilir haberlere göre Türkler, Paçova'da karargâhını kurmuşlar ve donanmalarındaki gemileri Titel'e doğru yüzdürmeye başlamışlardı.

22 Ağustos Habsburg ordusu yola koyulmuş ve Syrek'teki bataklık köprüsüne kadar yürümüştür. Gelen haberlere göre: Çokça yeniçeri [levendi] Belgrad'da gemilere bindirilmiştir.

23 Ağustos Habsburg ordusu, Becse'nin bir buçuk saat berisindeki bataklık köprüsü istikametinde yürüyüşe geçti. Habsburglara ait bir akın müfrezesi Betskerék²⁸¹ taraflarında bir düşman öncü birliğine rastladı. Lakin düşmanın geri kalanı hakkında herhangi bir ize rastlanmadı.

24 Ağustos Habsburg ordusu dinlenir. General Nehem'in Titel karargâhından bildirdiklerine göre, Osmanlı ordusu halen Panczova'da bulunmaktaydı ve Osmanlıların tüm hazırlıkları Titel'de [Tisa Nehri üzerinden] geçiş içindi.

25 Ağustos Habsburglar yeniden yola koyuldu ve Ziskauer bataklığı yakınlarında, Zenta yolunun yarısında konakladı. Prens Vaudémont dünden beri askerleriyle birlikte Zenta'da idi. Gelen haberlerin de doğruladığı üzere Türkler, Titel yakınlarında [nehirden geçiş için] bir köprü inşa etme arzusundalardı.

²⁷⁹ Armeth, Prinz Eugen von Savoyen, I, Wien 1858.

²⁸⁰ Orijinali için bkz. HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-6; Ekler/Belge-2.

²⁸¹ Becskerék. Macaristan'da. Temeşvar'ın güney batısında bulunan yerleşim yeri. Wrede, a.g.e., s. 69.

26 Ağustos Habsburg ordusu Zenta'ya bir saat uzaklıkta bulunan yere gelmişti. General Nehem'in bildirdiklerine göre Türkler, 25'inde harekete geçmiş ve Tımış Nehri'ne doğru yürümüşlerdi.

27 Ağustos Habsburg ordusu konakladı. General Nehem'in bildirdiklerine göre Türkler Tımış Nehri'ni geçmiş, düşman ordugâhı Titel'den görünmüş; Türklerin donanma filosu ise Salankamen'e yaklaşmıştı.

28 Ağustos General Nehem'in bildirdiklerine göre Türkler bir önceki gün yürüyüşe geçmişti. Bugün sabah ise Kusin'in bu tarafında bulunan bataklıkta olmalıydı. Betskerek'te 4000 kişiden müteşekkil bir düşman süvari birliği görülmüştü. Ayrıca Tuna'da çok sayıda gemi Kobila [Kovil] istikametinde hareket ederken, Osmanlı filosu Tisa'dan yukarı doğru seyretmiştir. Bunun üzerine [Commercy'nin kontrolündeki] 7 süvari alayı, 30 topla Titel'e doğru harekete geçmiş, Prens [Eugen] ise birkaç saat sonra 15 taburuyla [onları] arkalarından takip etmişti.

[fol. 1b]

29 Ağustos Zikredilen 7 süvari alayı²⁸² ile Eugen'in kontrolündeki 15 tabur öğleden önce saat 10'da St. Thomas Köprüsü'nde bir araya gelmişlerdir. Söz konusu süvariler, Titel'e yürüyüşlerini sürdürmelilerdi. Fakat General Nehem'den, Türklerin geçen gün akşam sekizde Tisa Nehri'ni geçip üstün güçleri sayesinde Titel'i tahliye mecbur bıraktığına dair haberler gelmiştir. Bunun üzerine General Nehem'in Petervaradin'e çekilmesi; Arad'da bulunan General Rabutin'in ise Küçük Kanije'de bulunan ana orduya katılması gerektiğine dair emirler verildi.

30 Ağustos [Eugen'in kontrolündeki] 15 tabur piyadenin Becse'ye geri döndüğü sırada 7 süvari alayı St. Thomas Köprüsü'nde bulunmaktaydı. Bir esirin ifadelerine göre Büyük Sultan, Petervaradin üzerine yürüme niyetindeydi.

31 Ağustos 7 süvari alayı, Ziskauer bataklığına kadar yürümüştür. Düşmanın Petervaradin yönündeki niyetleri teyit edilmiş; General Rabutin ise bugün Küçük Kanije'ye gelmiştir.

1 Eylül Becse taraflarında 500 Türk görülmüştür. Bunun üzerine 7 süvari alayı ve 15 tabur geri çekilmiş, Zenta'da bulunan Rabutin'e ait birliklere yaklaşarak Habsburg ana ordusuyla bir araya gelmiştir.

2 Eylül Rabutin'e ait birliklerle bir araya geldikten sonra Habsburg ordusu Petervaradin istikametine yürümüş ve [yol üzerinde] bir iaşe karargâhı olan Becse'de konaklamıştır. Düşmanın Petervaradin'e yürüyüşü konusunda herhangi bir şüphe yoktur.

²⁸² Söz konusu birlikler, 28'ini 29'una bağlayan gecede St. Thomas'a intikal etmişlerdi.

3 Eylül Habsburg ordusu, düşman tarafından yakılmış ve yine öncüler tarafından söndürülerek üzerinden geçilecek olan St. Thomas Köprüsü'ne kadar yürümüştür.

4 Eylül Nehem'in Petervaradin'den bildirdiklerine göre Osmanlı filosu Kobila'daydı. Habsburg ordusu, 12 kol halinde, yine Osmanlılar tarafından yakılan ve derhal söndürülen Syrek'teki bataklık köprüsüne yürümüştür. Ordunun bir bölümü karşı tarafa geçmiştir.

5 Eylül Habsburg ordusu konaklamıştır. Düşman hala Kobila'daydı. Esirlerin ifadelerine göre Büyük Sultan, Petervaradin yakınlarında köprü kurmak istemiş, fakat söz konusu bölgeye yaklaşan Habsburgların korkusundan dolayı bu girişiminden vazgeçmiştir. Benzer bir köprü kurma girişimi Kobila'da da denenmiş, ancak çetin arazi şartları nedeniyle bu teşebbüsten de vazgeçilmiştir.

6 Eylül Habsburg ordusu, düşman ordugâhının önlerinden rahatsız edilmeksizin, Roma istihkâmı boyunca mükemmel bir düzen içinde hareket ederek Petervaradin'in bu tarafında bulunan [Tuna'nın sol kıyısındaki] bataklığa doğru yürümüştür.

7 Eylül Oldukça yorgun düşen Habsburg ordusu istirahat etmiştir. Petervaradin yakınlarında bulunan adaya kadar ilerleyen düşman kadırgalar geceleyin geri çekilmişlerdir. Düşman karargâhında yoğun bir toz [bulutu] fark edilmiştir.

[fol. 2a]

8 Eylül Gelen haberlere göre düşman, Habsburg ordusunun geldiği aynı yoldan Syrek'e doğru yürüyüşe geçmiştir. Donanmaları ise Tisa Nehri'nden yukarı doğru seyretmiştir. Gece gelen haberlere göre Osmanlılar, St. Thomas bataklığındalardı.

9 Eylül Habsburg ordusu Osmanlıları takip etmiştir. Habsburg piyadeleri Syrek'te, süvariler ise 100 tombaz köprüyle, köprüsü yakılan St. Thomas bataklığında konaklamışlardır. Habsurglar geceleyin bataklık üzerine iki köprü kurmuşlardır. Gelen habere göre düşman Zenta'daydı ve Segedin'e hareket etme düşüncesindeydi.

10 Eylül Habsburg ordusu, iaşe karargâhı Becse'ye hareket etmiştir. Gelen haberlere göre düşman hala Zenta'daydı ve burada Tisa Nehri üzerine köprü kurma işleriyle ilgilenmekteydi.

11 Eylül Habsburg ordusu gün doğumunda 12 kol halinde yola çıkmıştır. Öncüler düşmanla saat 9'da Zenta'da karşılaştıklarını ve burada düşman ateşini gördüklerini bildirmişlerdi. Bir [Osmanlı] paşa[sı] [Boşnak Cafer Paşa] yakalanmıştı ve söylediklerine göre Sultan Segedin'e yürüme planından vazgeçmiş, Zenta yakınlarında bir köprü kurdurmuştu. Köprüden

birkaç bin süvari dahi geçmişti. [Paşanın ifadelerine göre] bugün sabah topçular ve ordunun ağır yükleri köprüden geçirilmeye başlamıştı. Türk ordusu, 100 topla henüz bu tarafta [Tisa'nın sağ kıyısında] tahkim edilmiş bir ordugâhta bulunmaktaydı. Bölgede aynı zamanda bir köprü istihkâmı kurulmuştu. Bunun üzerine [Habsburg] ordu[su] yürüyüşe geçmiştir. Öncüler, süvarilerin Osmanlı karargâhından çıkmak istemediklerini; esirler ise Türk süvarilerin büyük bir bölümünün daha evvel köprüden geçtiklerini bildirmişlerdi. Habsburg ordusu, Zenta'ya 1 saat uzaklıkta bulunan yerde harp nizamı almış, ordunun sağ kanadı Tisa Nehri'ne, sol kanadı ise düz bir alana iki hat üzerinde konumlanmıştı. Tüm muharebe hattı ileri yürüdüğünde gecenin çökmesine üç buçuk saat kalmıştı. Osmanlılarca kurulan köprüde bir nizamsızlık fark edilmişti. Habsburglar, düşman karargâhına bir top atışı mesafesi kadar yaklaştıkları sırada top atışlarıyla karşılaşmıştır. Atışlara karşılık verilmiş ve Osmanlılara yarım top atışı mesafesi kadar daha yaklaşılmıştır. Habsburgların sol kanadı, Tisa Nehri'ne kadar uzanmıştır. Düşman süvarileri, Habsburgların sol kanadı ile Tisa Nehri arasındaki irtibatı koparmak için 50 adımlık bir alana mayınlar döşemiştir. Buraya [Habsburglarca] acilen birkaç top ikame edilmiş ve sol kanat düşman köprüsü istikametinde ilerlemiştir. [fol. 2b] Habsburgların kalan diğer birlikleri de düşman karargâhına her taraftan saldırmıştır. Habsburg piyadeleri, tüfek ateşleri ve misket atan topların atışları altında, tarifi imkânsız bir cesaretle düşmanın iki sıra halindeki istihkâmına ve bir wagenburgun üzerine tırmanmıştır. Süvariler ise siperlere kadar yürümüş, burada düşman ateşine başarıyla karşı koyarak Habsburg saldırısına ortak olmuşlardır. Nihayet yere inmişler ve kendilerine siperlerin içinden geçen bir yol açabilmişlerdir. Bu sırada Habsburgların sol kanadı Osmanlıların köprüyle olan bağlantısını koparmış ve ortalık adeta kan gölüne dönmüştür. Osmanlı piyadeleri [yeniçeriler] neredeyse tamamen katledilmiştir. Karşılıklı boğuşma neticesinde etrafa saçılan/dağılan birlikler, gece boyu küçük düşürülmüşlerdir. Habsburglar, geceyi Tisa Nehri'nin sağ kıyısında geçirmişlerdir. [Tisa Nehri'ndeki] köprü, Habsburglarca zapt edilmiş ve bir nöbetçi birlik nehrin karşı yakasına sevk edilmiştir.

12 Eylül Bugün düşmanın ne kadar muazzam bir kayıp verdiği rahatlıkla görülebiliyordu. Büyük Sultan tüm karargâhını bırakarak birkaç bin süvariyle Temeşvar'a firar etmiştir. Muazzam zafer ganimeti ise [muharebeyi] kazananların eline geçmiştir.

13 Eylül Hafif süvariler düşmanı takip etmek üzere arkadan gönderilmiş; takip sırasında pek çok ganimet ve esir ele geçirmişlerdir.

14 Eylül Habsburg ordusu Zenta ile Küçük Kanije arasında yer alan bir ordugâha çekilmiştir.

16 Eylül Ölü bedenlerden dolayı tombaz köprüler [Tisa Nehri'nden] yukarıya sevk edilmiştir.

28 Eylül Habsburg ordusu Sambatka istikametinde yürüyüşe geçmiştir.

29 Eylül Habsburg ordusu, Miluti istikametinde yürüyüşe geçmiştir.

30 Eylül Habsburg ordusu, Zoglodiza istikametinde yürüyüşe geçmiştir.

1 Ekim Habsburg ordusu Sentora istikametinde yürüyüşe geçmiştir. Gelen haberlere göre Büyük Sultan, 1000 Hayduk askerinin Sava Nehri'ni geçerek bazı yolları kesmesi sebebiyle Belgrad'dan uzaklaşmaya cesaret edememiştir.

2 Ekim Gelen haberlere göre Sultan nihayet Belgrad'ı terk etmiştir. Düşman donanması ise hâlâ Belgrad'dadır.

4 Ekim Habsburg ordusu kış ordugâhına çekilmiş ve Bosna seferi için karara varılmıştır.

[fol. 3a]

5 Ekim Prinz Eugen'in kumanda edeceği Bosna seferi hakkında gelen haberlere göre, 4000 süvari ve 2500 piyadeden müteşekkil müfrez bir birlik Brod²⁸³ istikametinde yola çıkmıştır.

11 Ekim Süvariler Sava Nehri'ni geçmişlerdir. Sağ istikamette Banja-Lucka, sol istikamette ise Bonesnick yönüne müfrez birlikler gönderilmiştir. Albay Kiba²⁸⁴, 300 süvari, 2000 milis ve yolların yapımı işleri için 400 istihkâmıyla birlikte daha evvel yola çıkarılmıştır.

12 Ekim Kalan birlikler [de] Sava Nehri'ni geçmişlerdir.

13 Ekim Birlikler Perhatonze'ye²⁸⁵ kadar yürümüşlerdir.

14 Ekim Birlikler Kotor'a²⁸⁶ kadar ilerlemişlerdir.

15 Ekim Birlikler Doboï Kalesi'ne²⁸⁷ kadar yürümüşlerdir.

16 Ekim Birliklerin istirahat günü. Doboï Kalesi teslim alınmıştır.

²⁸³ Brod. Bosna'da. Sava Nehri'nin sağ kıyısında bulunan yerleşim yeri. Wrede, a.g.e., s. 120.

²⁸⁴ Albay Kiba. Brod'da kumandan. Habsburgların Bosna harekâtındaki öncü kumandanları. Vranduk'taki Osmanlı birlikleriyle yapılan muharebede yer almış ve [galip gelmiştir].

²⁸⁵ Alm. Peratovce (Peratovacz). Bosna Eyaleti'nde, Brod'un güney doğusunda yer alan ve Bosna suyu üzerinde bulunan yerleşim yeri. Wrede, a.g.e., s. 643.

²⁸⁶ Alm. Kotorsko. Brod'un güney doğusunda, Doboï'un kuzeyinde bulunan yerleşim yeri. Wrede, a.g.e., s. 447.

²⁸⁷ Brod'un güney doğusunda yer alan kale. Wrede, a.g.e., s. 227.

17 Ekim Birlikler Maglai'a kadar yürümüş ve Maglai Kalesi'ni teslim almışlardır. Gelen haberlere göre Kiaja [Kethüda Ahmed Ağa olmalı], birliklerini Orohowiza'da²⁸⁸ toplamıştır.

18 Ekim Birlikler sükûnetle ele geçirdikleri Schebze'ye kadar yürümüşlerdir. Albay Kiba, 200 düşman süvarisinin kaçtığını bildirmiştir.

19 Ekim Düşman Orohowiza'dan ayrılmıştır. Albay Kiba, Vranduk'daki kaleyi ele geçirmiştir. Birlikler, Orohowiza vadisine kadar ilerlemişlerdir.

20 Ekim Birlikler meşakkatli ve dar geçitlerden yürüyerek Bontza istikametine yönelmişlerdir. Topçular ve birliklerin yükleri mecburen geride/Orohowiza vadisinde bırakılmıştır.

21 Ekim Birlikler, [Saraybosna yakınlarındaki] Doboï'a kadar yürümüşlerdir.

22 Ekim Birlikler Wissoga²⁸⁹ kasabasının bir saat gerisinde konaklamışlardır.

23 Ekim Birlikler sakinleri tarafından terk edilen Saraybosna şehrine gelmişlerdir. Şehir yağmalanmış ve yakılmıştır.

24 Ekim Birliklerin istirahat günü.

25 Ekim Birlikler Wissoga'ya gitmek üzere geri dönüş yürüyüşüne başlamışlardır.

26 Ekim Birlikler Gakna'ya gitmek üzere geri dönüş yürüyüşüne başlamışlardır. Söz konusu bölgede her şey yakılıp yıkılmıştır.

27 Ekim Birlikler Pzeniza'ya gitmek üzere geri dönüş yürüyüşüne başlamışlardır.

28 Ekim Birlikler Orohowiza vadisine gitmek üzere geri dönüş yürüyüşüne başlamışlardır.

29 Ekim Birlikler Schebze'ye gitmek üzere geri dönüş yürüyüşüne başlamışlardır. Vranduk Kalesi yıkılmıştır.

30 Ekim Habsburgların istirahat günü. Bir düşman birliği görülmüştür.

[fol. 3b]

31 Ekim Birlikler Maglai istikametinde yürüyüşe geçmişlerdir.

1 Kasım Birlikler konaklamışlardır. Prens Eugen, 1000 piyade ve 600 süvari askeriyle Tscheme Kalesi'ne yürümüştür. Topçular Doboï'dan söz konusu bölgeye varmış ve burada kale ansızın topa tutulmuştur.

²⁸⁸ Alm. Orahovicza (Oravicza). Bosna Eyaleti'nde, Žepče ile Vranduk arasındaki yerleşim yeri. Wrede, a.g.e., s. 618.

²⁸⁹ Alm. Visokko. Saraybosna'nın kuzey batısında bulunan yerleşim yeri. Wrede, a.g.e., s. 935.

Karagöz, H. (2020). Belgrad, Petervaradin ve Zenta Arasında Osmanlı-Habsburg Savaşı, Habsburg Gözüyle Prens Eugen'in 1697 Zenta Seferi ve Seferin Günlükleri. ANKARAD, 1(2). s. 503-575.

2 Kasım Top ateşine devam edilmiş lakin kale teslim olmamıştır.

3 Kasım Kuşatma kaldırılmış, yürüyüş bir saate kadar tüm birliklerin biraraya geleceği Doboï üzerinden sürdürülmüştür.

4 Kasım Birlikler Berhatonze'ye yürümüşlerdir.

5 Kasım Birlikler Sava Nehri üzerinden Brod'a geri dönmüş, ardından kışlık ordugâhlarına geri çekilmişlerdir.

Belge-2. Kısa Günlüğün Almanca Nüshası²⁹⁰

10. August. das Feldlager ist am bei Kobilat. versprochen. das große Wallen ist gestanden
 in die. Lager umgeben.

12. " Petwarden sind mit 8 Bataill 2 300 Pferde beschick't und beschickt.

16. " die türkische Feldlitz ist in die Földt gefahren.

17. " General Amersberg mit 11 Comp. Regim, 8 Bataill 2 12 Personen stellt
 sich gegen die Mauerwerke zu ziehen sein in Földt. auf.

19. " versprochen. die Türkische Feldlitz ist donau gegangt, in die Földt sind ein
 großes Heil beibracht.

21. " Regim die 3. Regim. das die türk. Armee bei Banczonal lagert, in das je
 Feldlitz gegen die Földt gefahren.

22. " die Armee versprochen. die die Mauerwerke sind in die. versprochen.
 hat General Amersberg in die Belgrad versprochen.

23. " die Armee versprochen zu der Mauerwerke, die Türkische Armee in die Belce.
 die Mauerwerke hat die Belcherokt ist ein feines Wallen und hat
 sehr viele von feinen.

24. " die Armee versprochen. General Pichon die den Lager bei Földt sind,
 ist, das die türk. Armee auf bei Banczonal Regim, und alle die türk.
 ist feine auf einen Übergang bei Földt angekommen.

25. " die Armee versprochen sind, in Lager auf in die Regim die Belcherokt
 Mauerwerk, auf die feine Weg nach Kertal. General Maudmont stellt
 mit feinen Regim sind gestanden bei Kertal. die Mauerwerke beschickung
 ist, das die feine ein Heil bei Földt gefahren sind.

26. " die Armee versprochen die die Mauerwerke von Kertal. General Pichon sind, das
 die Türkische sind 20' angebracht in gegen die Teme versprochen sind.

27. " die Armee versprochen sind. General Pichon sind, das die türk. Armee
 die Teme übersteigt, in das feine Lager von Földt sind gestanden, die türk.
 Feldlitz sind bei Salankemenit angekommen sind.

28. " General Pichon sind, das die feine ein Heil feine Mauerwerke gegen feine
 sind feine sind die Mauerwerke der Mauerwerke von Kertal feine sind, das die
 Belcherokt von feine Belcherokt sind von 11000 m. gegen sind, das auf
 die feine Regim Kobilat versprochen, die feine Feldlitz haben feine Heil
 versprochen. Regim beibracht von Belcherokt Regim sind mit 30 Personen
 gegen Földt sind, die feine sind in einen Heil mit 15 Belcherokt.

569

1-4 211

Österreichisches Sta...

²⁹⁰ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-6.

29. August. Abt. 7 Cavallerie Regiments kam auf ins Mittellager, die 15 Bata. abt. auch um 10. uhr 4. M. bei der Tomatenbrunn an der Cavallerie 1000. der meisten jungen Tütel ^{abth. post. b. g.} post. b. g., die die Meldung abgeben, nicht Achem bekam: das die Tütel gestern abend um 8 uhr die Uebungung über die Theil angelegten, und in der Zeit über die Tütel geistlich gutten Tütel zu vernehmen. Abt. General Nekom auf die Befehl, auf Petwarden zu gehen, und die Abt. Hofrat General Rabutin, 17 die Blankenische mit der Cavallerie zu gehen.

30. " abt. 15 Bata. Inf. marschieren auf Beetz zu, die 7 Cav. Regt. bleiben bei der Tomatenbrunn, die Cav. Regt. sind eingezogen, und die Cav. Regt. auf Petwarden marschieren.

31. " abt. 7 Cavallerie Regt. marschieren über die Kiskaino Marsch. abt. General Hoff auf Petwarden zu, die Cav. Regt. sind eingezogen, und die Cav. Regt. auf Petwarden marschieren.

1. Septemb: 5000. Tütel kamen auf ins Mittellager, die 7 Cav. Regt. abt. um 15 Waerl gehen auf zu, und Cavallerie auf General Kenta mit der Cavallerie, und Cav. Regt. sind eingezogen, und Cav. Regt. auf Petwarden zu gehen.

2. " auf Cavallerie Cavallerie mit Rabutin kam die Cav. Regt. gehen Petwarden auf, und Cav. Regt. sind eingezogen, und Cav. Regt. auf Petwarden zu gehen.

3. " die Cav. Regt. marschieren über die Tomatenbrunn, und Cav. Regt. sind eingezogen, und Cav. Regt. sind eingezogen, und Cav. Regt. sind eingezogen.

4. " Achem über Petwarden, und Cav. Regt. sind eingezogen, und Cav. Regt. sind eingezogen, und Cav. Regt. sind eingezogen.

5. " die Cav. Regt. marschieren über die Cav. Regt. sind eingezogen, und Cav. Regt. sind eingezogen, und Cav. Regt. sind eingezogen.

6. " die Cav. Regt. marschieren über die Cav. Regt. sind eingezogen, und Cav. Regt. sind eingezogen, und Cav. Regt. sind eingezogen.

7. " die Cav. Regt. marschieren über die Cav. Regt. sind eingezogen, und Cav. Regt. sind eingezogen, und Cav. Regt. sind eingezogen.

8 Septemb. Morgens: das sind die mit dem König. Heute, in die Nacht, am
sonst, gegen die Reich. Morgens, und die Nacht, am
sonst die Nacht. Morgens, in die Nacht, am
sonst die Nacht, am

9. Morgens: das sind die mit dem König. Heute, in die Nacht, am
sonst, gegen die Reich. Morgens, und die Nacht, am
sonst die Nacht, am

10. Morgens: das sind die mit dem König. Heute, in die Nacht, am
sonst, gegen die Reich. Morgens, und die Nacht, am
sonst die Nacht, am

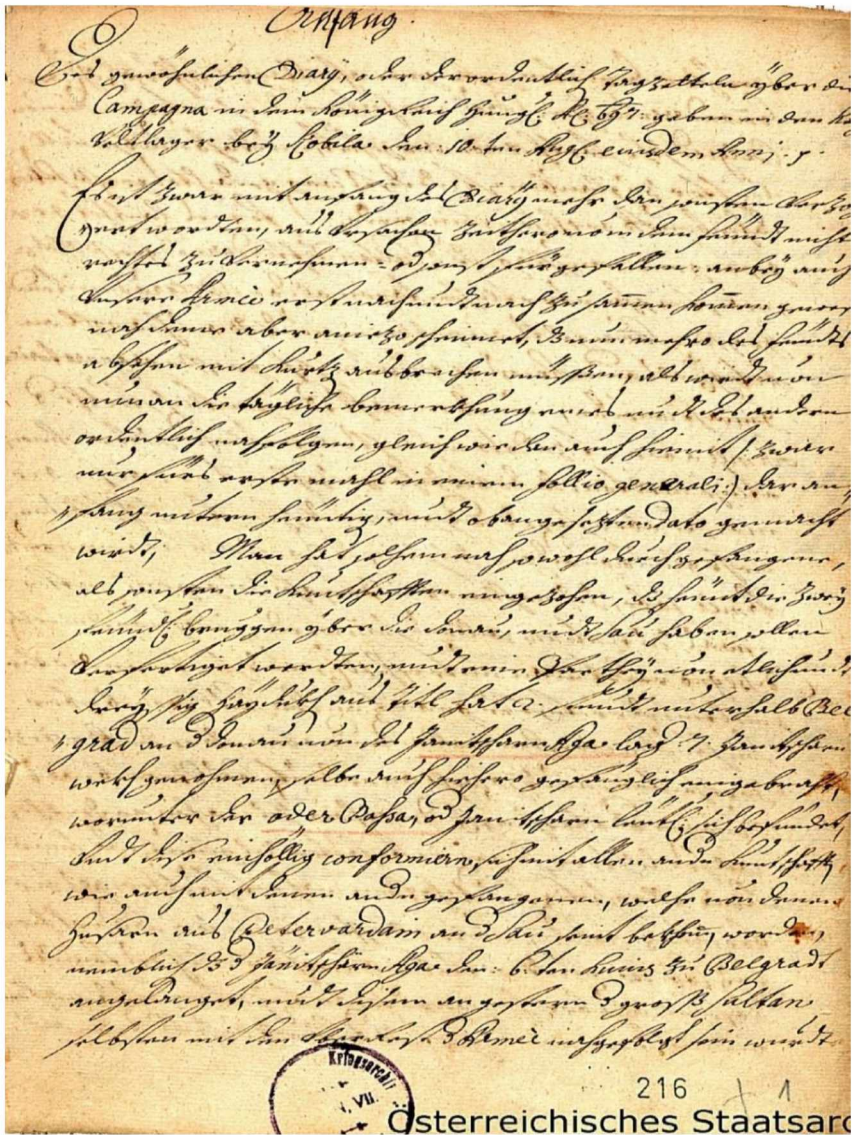
11. Morgens: das sind die mit dem König. Heute, in die Nacht, am
sonst, gegen die Reich. Morgens, und die Nacht, am
sonst die Nacht, am

31. October. Das Corps marschirte nach Naglay.
1. November. Das Corps bliebt stehen. Das Lager ist mit 1000. M. z. besetzt und 600. Mann von der Artillerie besetzt. Die Artillerie besteht aus 200. Toboyen; die Artillerie wird fortwährend beschossen.
2. " " Die Artillerie wird fortwährend beschossen, aber die Artillerie will nicht vorrücken.
3. " " Die Belagerung wird abgebrochen, aber Manstein bleibt über Doboy fortwährend, so daß das ganze Corps nicht vorrücken kann.
4. " " Das Corps marschirte nach Berkatowitz.
5. " " Das Corps ging über die Sarve + nach Brodjetz, und kam in die Eszterhazy-Parkane.

EIS

Belge-3. Mufassal Günlüğün İlk Sayfası²⁹¹

²⁹¹ HHStA/Kriegsarchiv/Türkenkrieg 1697/Alte Feldakten, XIII-7, fol. 1.

CUMHURİYET DEVRİ TÜRK ŞİİRİNİN ANA HATLARI VE YAHYA KEMÂL BEYATLI POETİKASI'NA DÂİR BİR DEĞERLENDİRME

Burak NARİN*

Öz: Batılılaşma merkezli modernite, yaşanan sosyal-siyasî gelişmelerle paralel olarak Türk toplumunda bilhassa, 17. yüzyıldan itibaren tezahür eder ve siyasetten edebiyata hemen her sahada etkili olur. Ancak Batı'daki Fransız İhtilâli ve Sanayi Devrimi'ne benzer siyasal-endüstriyel hadiseler direkt yaşanmadığı için Batılılaşma, Türk toplumunda “saman kâğıdından kopya”¹ ya da bir “Frenk cilâsı”² hâlinde, sathî kalmıştır. Söz konusu süreç edebiyat kulvarından hareketle değerlendirildiğinde, Albert Thibaudet'nin “nesiller görüşü”nden de³ hareketle Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, modern Türk edebiyatının “bir medeniyet kriziyle başla”dığı⁴ ifadesi öne çıkar. Bu anlamda modern Türk şiirinin ilk nüveleri, eski ile yeni arasındaki bir “çatışma” ya da “düalite” içinde zuhur etmesinden sonra bilhassa Yahya Kemâl Beyatlı bünyesinde, bir “terkip” veyahut “imtidâd” merhalesine ulaşır. Dolayısıyla bu yazıda, Cumhuriyet dönemi Türk şiirinin ana hatlarına öncü şâir ve yönelimlerden hareketle temas edildikten sonra, 20. yüzyıldan sonraki Türk şiirinin şekillenmesinde en önemli isimlerden Yahya Kemâl Beyatlı'nın poetikası üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Modernite, Türk Şiiri, Yahya Kemâl Beyatlı, Poetika.

AN EVALUATION TO MAIN LINES OF THE REPUBLICAN AGE TURKISH POETRY AND YAHYA KEMAL BEYATLI POETICS

* Yüksek Lisans Mezunlu, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, buraknarin1992@gmail.com. ORCID: 0000-0002-6205-1079.

¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, “Bizde Roman” (İstanbul, Dergâh Yayınları, 2000), s. 47.

² Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, (İstanbul, YKY, 2004), s.134.

³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul, YKY, 2000), s. 104.

⁴ Tanpınar, *Makaleler*, s. 104.

Abstract: Westernization centered Modernity manifests in parallel with the social-political developments in Turkish society since the 17th century and has an effect in almost every field from politics to literature but there are no political-industrial events like French Revolution and Industrial Revolution in Turkish society so Westernization has remained superficial for us in the form of “straw paper copy” or “Frankish polish”. When the process in question is evaluated from the literary track, Ahmet Hamdi Tanpınar's statement that modern Turkish literature "begins with a civilization crisis" comes to the fore, based on Albert Thibaudet's “views of generations”. In this sense, the first examples of modern Turkish poetry emerge by going through the titles of “conflict” or “duality”, “synthesis” or “imtidâd” the differences between the old and the new. Therefore, this article will focus on the poetics of Yahya Kemâl Beyatlı, one of the most important names in the shaping of Turkish poetry after the 20th century, after the main lines of the Republican Period Turkish Poetry are touched.

Key Words: Modernity, Turkish Poetry, Yahya Kemâl Beyatlı, Poetic.

1. Cumhuriyet Devri Türk Şiirinin Ana Hatları

Tanzimat'tan Cumhuriyet devrine kadar cereyan eden pek çok edebî hadisenin ışığında Yahya Kemâl Beyatlı'nın yanında Ahmet Haşim'in, modernleşen Türk şiirinin öncü, iki önemli ismi olduğunu söylemek mümkündür. “Saf Şiir” (Poésie Pure) anlayışını savunan bu iki şâirden Ahmet Hâşim için saf şiir, “resûllerin sözleri gibi muhtelif tefsirâta müsâit”⁵ ya da “mûsikî ile söz arasında, sözden ziyâde mûsikîye yakın, mutavassıt bir li-sandır.”⁶ Sanatının teşekkülünde çocukluğunun büyük bir bölümünün geçtiği Bağdat önemli bir coğrafi etken olmakla beraber dış varlığa karşı has-talıkli bakışı annesinden mütevelliddir. Güneşin varlığı çıplaklığıyla göstermesinin bilinçdışında nefret yaratmasına bağlı olarak akşamı çağrıştıran gurûb vakti ve bu vakitte oluşan kızılık onun imaj dünyasını besleyen başat unsurlardandır. Rahip Bremond, Verlaine, Rimbaud, Mallarme gibi Fransız şâirlerinin de etkisiyle Hâşim, “Bir Günün Sonunda Arzu”, “Merdiven”, “Karanfil” isimlerindeki şiirlerini ortaya koyar.⁷

Öğretmen, akademisyen, milletvekili, edebiyat tarihçisi ve romancı olmak üzere pek çok sahada etkili Ahmet Hamdi Tanpınar, hocası Yahya Kemâl

⁵ Ahmet Hâşim, *Bütün Şiirleri: Piyâle-Göl Saatleri-Diğer Şiirleri*, “Şiir Hakkında Bazı Mülâhazalar” haz. İnci Enginün-Zeynep Kerem, (İstanbul, Dergâh Yayınları, 1996), s. 76.

⁶ Hâşim, *Şiirleri*, s. 70.

⁷ Abdülhak Şinasi Hisar, *Ahmet Hâşim: Şiiri ve Hayatı*, (İstanbul, YKY, 2006); Beşir Ayvazoğlu, *Ömrüm Benim Bir Ateşi: Ahmet Hâşim'in Hayatı, Sanatı, Estetiği, Dramı*, (İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2000).

gibi çok yönlü bir şahsiyettir. Ancak Mehmet Kaplan'ın da ifade ettiği üzere o, her şeyden evvel bir şâirdir ve bu yönü tüm eserlerine yansır. Yine günlüklerindeki “Şiirim esastır. Fakat roman şöretimi ve şahsiyetimi tesis edecektir.”⁸ ifadeleri onun kendisi hakkındaki değerlendirmelerinde de şiirine öncelik verdiğini gösterir. Estetik gayeyi ön planda tutan birisi olan Tanpınar, büyük ölçüde Yahya Kemâl'den etkilenmekle beraber Hâşim ve bilhassa Valery gibi kişilerin de tesiri altındadır:

Şiirde ve fikirde ilk ve galiba yüzünü gördüğüm son hocam Yahya Kemâl oldu. Hâşim'i daha evvel okumuş ve sevmiştim. Bu iki şair bana kendilerinden evvelkileri unutturdular. Yahya Kemâl'in derslerinden -fakülte hocamdı- ayrıca eski şiirlerin lezzetini tattım (...)
Bende asıl büyük tesir, Fransız şiirinden ve bu şiirin, Baudelaire-Mallarme-Valery kolundan geliyor. Fakat bu çizgi de tam değildir.⁹

Ancak Yahya Kemâl tesiri sadece üslûp minvalinde olup şekil, imaj, ahenk endişesinden doğan mükemmellik ve dilde musikiyle saf olanı bulmaya yöneliktir. Bu bakımdan “Bursa'da Zaman” hariç tüm şiirlerinde kendi sesi hâkimdir:

Yahya Kemal'in üzerimdeki asıl tesiri şiirlerindeki mükemmeliyet fikri ile dil güzelliğidir. Dilin kapısını bize o açtı. Bazıları bu tesiri başka türlü görüyorlar. Hakikatte estetiğimiz ayırdır. Yalnız millet ve tarih hakkındaki fikirlerimde bu büyük adamın mutlak denecek tesiri vardır. Beş Şehir adlı kitabım onun açtığı düşünce yolundadır, hatta ona ithaf edilmişti.¹⁰

Bununla beraber Tanpınar şiirinin merkezinde “zaman” ve “rüya” önemli bir yer teşkil eder. Söz konusu kavramların ön plana çıkmasında Henry Bergson'un mâzî, ân ve istikbal hâlinde parçalanamaz bir zaman anlayışı olarak nitelenebilecek “durée” ile geçmişle geleceğin rüyalar dâhilinde bir araya getirilebilmesi fikrinden mülhem psikanalizm anlayışları etkilidir. Şiiri “dil vasıtasıyla bir nevi rüya hâli yaratmak”¹¹ şeklinde tanımlayan Tanpınar'da mezkûr zaman ve rüya kavramları *Saatleri Ayarlama*

⁸ İnci Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, (İstanbul, Dergâh Yayınları, 2010), s. 73.

⁹ Kaplan, *Tanpınar'ın*, s. 227-228.

¹⁰ Kaplan, *Tanpınar'ın*, s. 228.

¹¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bütün Şiirleri*, “Mehmet Kaplan ‘Tanpınar’ın Şiir Sanatı Hakkında Birkaç Söz” (İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014), s. 14.

Enstitüsü, *Abdullah Efendi'nin Rüyalari* gibi eser isimlerine kadar tesir edecek derecede mühim bir rol oynamaktadır.¹²

Edebiyat tarihlerinde mistik temâyül veyahut saf şiir başlıkları altında değerlendirilse de Necip Fazıl Kısakürek, ferdî ıstıraplardan hareketle tabiatı ve iç dünyasını sorgular. Bu bakımdan Servet-i Fünûn neslinden aşına olunan huzursuz insan, gerçek anlamıyla onda tecelli eder ve sürekli arayış içinde, hiçbir zaman tatmin olmayan bir kişiliği ihtiva eder. Ancak öncekiler dış dünyanın baskılarından, o ise kendi kişiliğinden kaynaklı bir huzursuzluk içerisindedir. Şahsiyetinin teşekkülünde türlü merhalelerden geçen Necip Fazıl için 1934'te tanıştığı Şeyh Abdülhakîm Arvasî bir dönüm noktası olur. O âna kadar iç sıkıntılarını, vehimlerini ve korkularını terennüm eden bir "Kaldırımlar" şairi olarak anılsa da bu tarihten itibaren sanatı ve eylemleriyle dindar-muhafazakâr kitlenin sözcüsü olacaktır. Edebiyatımızdaki en düzenli, şiirin hemen tüm unsur ve sorunlarını dile getirdiği metin olan *Poetika*'sında şiirin "mutlak hakikati arama işi"¹³ olduğunu ve bunun da "Allah'ı sır ve güzellikten ayırma"¹⁴ işiyle gerçekleştiğini söyler. Dolayısıyla onun şiirini Fransız sembolizminin duyuş tarzı ile tekke edebiyatının biçimsel özelliklerinin kendi mizacında yoğrulmuş bir terkibi olarak kabul etmek mümkündür.¹⁵

Buraya kadar temas edilen sanatçıların her birisi farklı kullarlardan yola çıkarsa da büyük ölçüde geleneksel biçim ve temâyüllerden beslenmişlerdir. 1920'lerden itibaren Nazım Hikmet'in avangardist tutumuyla ("Putları Yıkıyoruz" cereyanı gibi) ise, geleneksel şiir anlayışlarına karşı ilk ciddî başkaldırı gerçekleşir. Rus Devrimi'ne olan ilgisinden ötürü 1920'de Rusya'ya giden Nazım Hikmet burada Marksist-Sosyalist fikirleri benimsemekle beraber Mayakovski vasıtasıyla "Rus Fütürizmi"yle tanışır ve bilhassa bu noktadan itibaren serbest nazımla toplumcu-gerçekçi şiirler yazar. Böyle düşünüldüğünde Nazım, vezinsiz, kafiyesiz, aliterasyon-asonans ve kelime tekrarları gibi unsurlardan müteşekkil hitabet havasında şiirler vücuda getirmiştir.¹⁶ Fütürizm ve Konstrüktivizm (Yeniden Yapılandırmacılık) akımlarının tesiriyle sanatının bir bölümünde makineleşmeye duyulan

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz: Birol Emil, "Ahmet Hamdi Tanpınar", TY, III/5 (1962), s. 49-50; Ömer Faruk Aktün, "Ahmet Hamdi Tanpınar", TDED, XII (1963), s. 1-32; Turan Alptekin, *Ahmet Hamdi Tanpınar: Bir Kültür Bir İnsanı*, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2001).

¹³ Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, "Poetika" (İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 1977), s. 473.

¹⁴ Kısakürek, *Çile*, s. 473.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Kabaklı, *Sultanî 'ş-Şuârâ Necip Fazıl*, (İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 1995); M. Orhan Okay, *Necip Fazıl Kısakürek*, (İstanbul, Şule Yayınları, 2003).

¹⁶ Yalçın Armağan, *İmkânsız Özerklik: Türk Şiirinde Modernizm*, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2011), s. 90-91.

sevgi ve modernleşme konularını ele alsada onun şiiri “ben”den “biz”e doğru giden bir lirizmi de içerir. Genel anlamda düşündüğümüzde: şiirlerdeki mistik havanın oluşmasında kendisini Mevlevî kültürüyle yetiştiren dedesi Nazım Paşa'nın; âhenkli söyleyişlerinde hocası Yahya Kemâl'in; şehir ve sanayi hayatını ele almasında da Mayakovski'nin büyük etkileri olduğunu söyleyebiliriz.¹⁷

Nazım Hikmet'le başlayan söz konusu avangart çıkış, 1940'lı yıllardan itibaren Orhan Veli Kanık, Melih Cevdet Anday ve Oktay Rifat'tan müteşekkil I. Yeni/Garip Hareketi'yle sistematik bir hâl alır.¹⁸ “Orhan Veli ve arkadaşları” 1941'de yayınladıkları ortak şiir kitapları olan *Garip*'in önsözünde: halkın konuştuğu dilin esas alınması, vezin ve kafiyeye bunlara dayanan ahengin de şiirden uzaklaştırılması, mısraçlı zihniyetin aşılarak anlamın şiirin bütününe yayılması, söz ve anlam sanatlarıyla akım, ekol vb. oluşumlardan uzak durulması¹⁹ gibi maddelerde toplanılabilecek şiir hakkındaki görüşlerini ortaya koyarlar.²⁰ Geleneksel şiirle alâkalı neredeyse her unsura karşı bir tutumda olan Garip şiirine ilk zamanlar bu duruşundan ötürü büyük tepkiler gelmiş; fakat zamanla en çok eleştiren kişiler tarafından dahi benimsenmiştir. Bu konu hakkında Mehmet Kaplan, Orhan Veli'nin dönemi içerisinde pek çok eleştiriye maruz kalan “Kitâbe-i Seng-i Mezar” şiirinden hareketle şu sözleri dile getirmektedir:

Hiç unutmam, bir gün Bâbiâlî yokuşundan aşağıya doğru inerken, elinde eskimiş çantası, ayağında patlamış ayakkabıları, buruşmuş yüzü, zavallı paltosu ile ara sokaklara dalan küçük bir memur gördüm. Birdenbire “Kitâbe-i Seng-i Mezar” şiirini hatırladım. Kendi kendime “şairin bahsettiği Süleyman Efendi böyle birisi olmalı” dedim. Ve ona karşı içimde bir merhamet ve şaire karşı bir sevgi hissettim. Daha önce başkaları ile beraber benim de alay ettiğim şiir, hayatta o zamana kadar benzerlerini çok gördüğüm, fakat kendilerine karşı alâka duymadığım insanların çehrelerine âdeta bir

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Asım Bezirci, *Nazım Hikmet*, (İstanbul, Evrensel Kültür Kitaplığı, 2007); Memet Fuat, *Nazım Hikmet (İstanbul, Adam Yayınları, 2000)*; Zekeriya Sertel, Mavi Gözlü Dev, (İstanbul, Dünya Aktüel Yayınları, 2005).

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Bilge Ercilasun, *Orhan Veli Kanık*, (İstanbul, MEB Yayınları, 1994); Hakan Sazyek, *Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Garip Hareketi*, (Ankara, Akçağ Yayınları, 2006).

¹⁹ Şiirde saflığı ve güzelliği hedefledikleri bu son maddede akım, ekol gibi oluşumların şiirin ilerleyişinin önünde bir engel olduğunu söyleseler de “Bizim arzumuzda en çok yaklaşan sanat akımı ‘sürrealizm’dir.” demektedirler.

²⁰ Orhan Veli, *Bütün Şiirleri*, “Garip” (İstanbul, YKY, 2006), s. 20-30.

ışık tutmuş, onların boş ve mânâsız varlıklarını bir muamma hâline getirmişti.²¹

Garip şiirinin yarattığı serbestlik ve 1950 sonrasının sosyal-siyasal koşulları âdeta bir tepki olarak II. Yeni Hareketi'ni doğurmuştur. Etki alanı en geniş hareket hâlinde günümüzde dahi her kesim tarafından sevilse de Garip gibi topluca ve belirli ilkeler etrafında birleşen şairlerin başlattıkları bir hareket değil, İlhan Berk, Edip Cansever, Cemal Süreya, Turgut Uyar, Ece Ayhan ve birçok sanatçının aynı tarzda muhtelif mecmualarda yayınladığı şiirlerden müteşekkildir. Bu sebepten oluşum zamanı ve öncüleri noktasında da farklı görüşler bulunmaktadır. Öyle ki Oktay Rifat'tan İsmet Özel'e Cemal Süreya'dan Attila İlhan'a pek çok kişinin ve bunların eserlerinin ismi zikredilmektedir.²² Yine II. Yeni, öncellerinden yararlanmış olsa da modern Türk şiiri içinde kendisine özgü nitelikleri en çok taşıyan hareket olması dolayısıyla "özerk" bir oluşum şeklinde değerlendirilmektedir: "İkinci Yeni'yle birlikte Türkçe şiirde, "görev adam"lığından "şair"e, doğanın taklidinden doğanın yeniden formüle edilmesine ve kamusal dilden (dilin özel bir kullanımı olarak) özerk şiir diline doğru bir değişim yaşanmıştır."²³ Söz konusu özerk şiir dilinin inşasında dikkat çeken ilk husus, dili bir iletişim aracı olarak değil, estetik bir nesne yaratmanın malzemesi olarak görmeleridir. Buna bağlı olarak onların şiirlerinde "sözdizimsel sapmalar", "alışılmamış bağdaştırmalar", "düz mantığa aykırı ifadeler" temel yapı öğeleri olarak göze çarpar.²⁴ Böylece dil, alışılmış konuşma ve yazı dilinin özelliklerinden uzaklaşarak, ressamın renklerle, müzisyenin sesle, heykeltıraşın mermerle ilişkisine benzer bir ilişkinin nesnesi durumuna gelmiştir.

Yine onların şiiri genellikle "anlamsızlık"la suçlanır. II. Yeni'nin eleştirmenlerinden Muzaffer Erdost'a göre bu şiirde anlam varsa bile "rastlantısal, önceden tasarlanmamış bir anlam"dır.²⁵ İkinci Yeni şairlerince ise anlam öncelikli bir öğe değildir; fakat anlam tamamen dışlanmamıştır. Bu konuda en uç şahsiyetler olan Ece Ayhan ve İlhan Berk'in şiirlerinde dahi karartılmış, kapalı, ama sezdirmelerle yakalanabilecek anlam ögesi vardır.

²¹ Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri II (Cumhuriyet Devri Türk Şiiri)*, (İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011), s. 118.

²² Oktay Rifat'ın "Perçemli Sokak Önsözü", Cemal Süreya'nın "Folklor Şiire Düşman", Sezai Karakoç'un "Yeni-Gerçekçi Şiir: İkinci Yeni", Turgut Uyar'ın "Şiirin Çıkmazı", Edip Cansever'in "Tek Sesli Şiirden Çok Sesli Şiire" adlı yazıları bu minvalde öncü yazılar olup hareketin bildirgeleri gibidir.

²³ Armağan, *Modernizm*, s. 90-91.

²⁴ Asım Bezirci, *İkinci Yeni Olayı*, (İstanbul, Tel Yayınları, 1974), s.10.

²⁵ Muzaffer İ. Erdost, *İkinci Yeni Yazıları*, (Ankara, Onur Yayınları, 1997), s. 65.

Dolayısıyla II. Yeni, imaja dayalı bir estetik anlayışı benimser, nesnenin olağan durumu bile şairler için olağanüstülük taşır. Nesneyle ilişki, onu olağan, alışılmış bağlamından çıkartarak soyutlamak ve uzak yakın çağrışımlara yol açacak yeni bağlamlar oluşturmak biçiminde kurulur. Nesne doğal konumuna yabancılaştırılarak şiirin estetik amaca dönük malzemesi durumuna getirilmiş olur.²⁶ Dil ve imaj hususundaki bu tutumları onları resme (Öyle ki Chagall, Klee, Miro gibi ilham aldıkları ressamalara yazdıkları şiirleri de vardır.) ve sürrealizmin otomatik yazı anlayışına benzer serbest çağrışımlara da yaklaştırır.

II. Yeni şâirlerinin bir başka önemli farklılığı da insan anlayışlarında ortaya çıkar. Klasik şâirlerin kahraman/yarı-kahraman insanından ve Garip'in "küçük adam"ından farklı olarak insan gerçeğinin trajedisini, bireyin toplum ve varlık içindeki sıkışmışlığını konu edinirler. Bu noktada II. Yeni şiir anlayışını Cemal Süreya'nın "Lâleliden dünyaya doğru giden bir tramvaydayız" dizesi üzerinden açıklayan Sezai Karakoç şunları söylemektedir:

İşte yeni şiiri özetleyen bir mısra. Bu artık klâsik şairin yolculuğuna benzemiyor. Klâsik şair, "azgın bir davet"le neredeyse toprağın sonuna gider. "Uçmak, kayıp gitmek, kaçıp dönmek" şartıyla. Orhan Veli Akımında ise insan, Lâleliden çıkar bir yolculuğa ve tramvaya atlar; ama mutlaka Sirkeci'ye gider. Yeni gerçekçi akımda ise (çünkü bence yeni akım bir çeşit neo-realist akımdır), Lâleliden çıkar yolculuğa, tramvayla ama dünyaya gider. (Ben)in en küçük davranışı bile büyük bir haber gibidir. Yaşama vardır ve önemlidir, ama bir haber olarak. Neyin haberi? Bunu şair de bilmez. Orhan Veli akımı günlük çırpınışların şiiriydi, bu şiir ise yaşamayı, gerçek yaşamayı cevheriyle görmeye, yakalamaya çalışıyor.²⁷

II. Yeni tarzında şiirler 1960'lara kadar faal bir şekilde her türlü gazete ve dergide baş gösterse de daha önceden işaret edildiği üzere etki alanı en geniş şiir anlayışı olarak günümüzde dahi tesirini devam ettirmektedir. 1970-1980 arası Türk şiiri ise dönemin sosyal-siyasal koşullarına bağlı olarak siyasî mücadelenin bir aracı olarak görülmüştür. Ancak bu dönem şairleri, Nazım'ın şiir anlayışından hareketle ses unsurunu ön plana çıkarıp biçimci diğer her şeyi reddetmiş, sınıf çatışması ve toplumsal mücadelenin ele

²⁶ Alaattin Karaca, *İkinci Yeni Poetikası*, (Ankara, Hece Yayınları, 2005), s. 144.

²⁷ Sezai Karakoç, *Edebiyat Yazıları II*, "Dişimizin Zarı" (İstanbul, Diriliş Yayınları, 1997), s.27.

alındığı eserlerinde dahi lirizmi ön plana çıkarmışlardır. Ahmet Telli, Hüseyin Yurttaş, Arif Ay, Süreyya Berfe, Ebubekir Eroğlu, Enis Batur ve daha pek çok isim bu kuşak arasında zikredilebilir.²⁸

12 Eylül darbesinden sonra toplumsal-siyasal ortamın değişmesine paralel olarak Türk şiirinin söylevci-slogancı bir anlayıştan saf şiire yöneldiği görülür. İlk zamanlar *Yönelişler*, *Şiir Atı*, *Poetika*, *Sonbahar* gibi dergilerden hareket eden şairler klasik şiir ile halk şiirinden, İkinci Yeni ile 60 kuşağından ve de Batı şiirinin son örneklerinden istifade yoluna gitmişlerdir. *Türk Şiirinde 1980 Kuşağı* adlı çalışmasında Baki Asiltürk 1980 ve sonrası Türk şiiri için bir sınıflandırma yapar. Bu tasnife göre Türk şiiri 1980 sonrasında: “İmgeci Şiir” (Tuğrul Tanyol, Haydar Ergülen, Metin Celal, Mehmet Müfit, Akif Kurtuluş, Seyhan Erözçelik, Enver Ercan, Oktay taftalı, Ahmet Güntan, Sina Akyol, Sami Baydar, Adnan Azar, Nilgün Marmara, Turgay Kantürk, Engin Turgut), “Anlatımcı Şiir” (Şavkar Altinel, Roni Margulies, Turgay Fişekçi), “Folklorik veya Mitolojik Şiir” (Yaşar Miraç, Adnan Özer, Hüseyin Ferhad, Murathan Mungan, Müslim Çelik), “Mistik-Metafizikçi Şiir” (İhsan Deniz, Lale Müldür, Hüseyin Atlansoy, Gülseli İnal, Ali Günvar, Necat Çavuş, Mehmet Ocaktan, Arif Dülger, Osman Konuk), “Gelenekselci Şiir” (Osman Hakan A., Vural bahadır Bayrıl, Sefa Kaplan), “Toplumcu Gerçekçi Şiir ve Yenibütün” (Ahmet Erhan, Salih Bolat, Şükrü Erbaş, Metin Cengiz, Hüseyin Haydar, Orhan Alkaya, Ali Cengizkan, Nevzat Çelik, Ali Asker Barut) “Beatnik-Marjinalji Şiir” (Küçük İskender), “Yeni Garipçi Şiir” (Sunay Akın, Oğuzhan Akay, Akgün Akova, Metin Üstündağ) başlıklarından müteşekkildir.²⁹

Cumhuriyet Devri Türk Şiiri'nin ana hatlarına dâir değerlendirmeden sonra bu dönem şiirinin en önemli bânilerinden Yahya Kemâl Beyatlı'nın, medeniyet ve tarih anlayışından hareketle poetikasına temas etmek mümkündür.

2. Yahya Kemâl Beyatlı'da Medeniyet ve Tarih Anlayışı

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın “Dilin kapısını bize o açtı.”³⁰ ifadesiyle tarif ettiği Yahya Kemâl Beyatlı, 20. yüzyıl Türk şiirinin en gür, en geniş ve en toparlayıcı sesidir. İstanbul Türkçesi'nin dil imkânlarından yola çıkarak klasik kültürün çağdaş bir yorumcusu olması yönüyle o, modern Türk şiirinin şekillenmesindeki öncü isimlerin başında gelir. Asıl etkisini Cumhuriyet yıllarında göstermesinden ötürü bu dönem sanatçısı olarak kaynaklarda adı zikredilse de Yahya Kemâl, 1923'ten çok daha evvel edebiyat

²⁸ Ebubekir Eroğlu, *Modern Türk Şiirinin Doğası*, (İstanbul, YKY, 2005), s. 56.

²⁹ Baki Asiltürk, *Türk Şiirinde 1980 Kuşağı*, (İstanbul, YKY, 2013), s. 7.

³⁰ Mehmet Kaplan, *Tanpınar'ın Şiir Dünyası*, “Antalyalı Genç Kıza Mektup” (İstanbul. Dergâh Yayınları, 2006), s. 228.

sahnesinde yerini almıştır. Millî Mücadele dönemindeki yazılarıyla savaşa destek vermekle beraber uzun yıllar üzerinde çalıştığı şiirlerini bilhassa Cumhuriyet devrinde muhtelif mecmualarda yayımlamış; fakat bunları sağlığında kitap hâlinde getirememiştir.

Çoğu sanatçı gibi onun da şahsiyetinin teşekkülünde bazı merhaleler bulunmaktadır. Yahya Kemâl'de "mekân" bu merhaleleri belirleyen başat unsurlardandır. Bu bakımdan: doğup büyüdüğü Üsküp şehrinin maddî-manevî çehresi; gençliğinin büyük bir bölümünün geçtiği Fransa; "Sâde bir semtini sevmek bile bir ömre değer..." diyeceği İstanbul mühim rol oynarlar. Mekânın şiirine aksi bahsini bulunduğu görevler itibarıyla de anlamak mümkündür. Garp Edebiyatı Müderrisliği'nin yanı sıra Madrid, Karaçi ve de bilhassa Varşova elçiliği görevleri şiirine, "kolektif ruh bilinci" ve "âdiyetlik" fikirlerine³¹ bağlı olarak farklı coğrafyalarda İstanbul'un özlenilmesi hâlinde yansır:

Bir erganun âhengi yayılmakta derinden...
Duydumsa da zevk almadım İslav kederinden.

Zihnim bu şehirden, bu devirden çok uzakta,
Tanbûri Cemil Bey çalıyor eski plâkta.

Birdenbire mes'ûdum işitmek hevesiyle
Gönlüm dolu İstanbul'un en özlü sesiyle.³²

Paris'teki 9 yılı boyunca Fransızcasını geliştirmenin yanında Batı kültürüyle hem-hâl olmuştur. Kendini bulup idrâk etme bu dönemde Yahya Kemâl için en önemli meseledir ve o, buraya alafranga gider; fakat buradan alaturka olarak döner.³³ Paris'teyken Fransız şiirinin kendini yenileme yollarını Türk şiirine uygulama hususunda birtakım düşünceler geliştiren şair, bir yandan da tarih içinde Türklüğün yerini aramakla meşguldür. Science Politique ve Paris Bibliothèque Nationale'deyken büyük Fransız tarihçisi Michelet'in öğrencisi Albert Sorrel'in dersleri ve Camille Jullian'ın fikirleri onda etkilidir. Sorrel'in "Dünyada henüz keşfedilmemiş iki şey vardır:

³¹ Ömer Faruk Akün, *Ölümünün 25. Yılında Yahya Kemal Beyatlı* "Osmanlı Tarihi Karşısında Yahya Kemal'in Şiiri" (Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1983) s. 75.

³² Beyatlı, *Kubbemiz*, "Kar Müsikileri", s. 43.

³³ Sabahattin Eyüboğlu, "Yeni Türk San'atkârı Yâhut Frenkten Türk'e Dönüş" *İnsan 1* (1938): s. 31-38.

Coğrafyada Kutuplar, tarihte Türklük.” cümlesi ile Jullian’ın “Fransız toprağı bin yılda Fransız milletini yarattı.”³⁴ cümlesi düşüncelerinin esasını oluşturur. “Toprağına bağlı milliyetçilik” esasına oturttuğı 1071’den itibaren teşekkül eden “Anadolu Türklüğü” anlayışı, Anadolu’da gelişecek olan Millî Mücadele ve sonrasının da felsefesini oluşturur. Dolayısıyla o, uzun yıllar kaldığı Fransa’da edindiğı Batılı dikkatle Türk toplumuna ait değerlerin çağdaş yorumcusu olmuştur.³⁵ “Akıncılar” ile “Süleymaniye’de Bayram Sabahı” şiirleri, Alfred de Vigny’nin “Kurdun Ölümü” şiirinden hareketle yazdığı “Kurdun Dışısı ve Yavruları” ile Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı’nın da programını verdiği “Üç Tepe” metinleri bu anlayışının en mühim örnekleridir.

Yine ondaki tarih-medeniyet şuurunun tekâmülünde Henry Bergson’un mâzî-ân-istikbâl şeklinde parçalanmayıp süreklilik arz eden zaman anlayışı olan “dureé” (süre) bulunmaktadır. Yahya Kemâl ise bu kavramı, kendi kültürünü korumak suretiyle değişerek devam eden ve bu şekilde çağı yakalama düşüncesi olan “imtidad” kavramında vücuda gelir. Öyle ki bu yönüyle Mustafa Şekip Tunç’tan Ahmet Hamdi Tanpınar’a pek çok kişiye tesir eder.

3. Yahya Kemâl Beyatlı Poetikasına Genel Bir Bakış

Cumhuriyet dönemi Türk şiirinin öncü isimlerinden Yahya Kemâl’in şiirlerinin temelinde tarih, mimarî ve mûsikî gibi medeniyetin teşekkülünde önemli rol oynayan kültür unsurları bulunmaktadır. Valery’nin klasik Fransızcayla Versay Sarayı ve çevresini anlatması gibi o bilhassa *Eski Şiirin Rüzgârıyla* adlı kitabında arkaik bir dille klasik Osmanlı hayatını terennüm eder. Aynı şekilde *Kendi Gök Kubbemiz*’de ise çağdaş İstanbul Türkçesi’yle Anadolu Türklüğü anlayışından beslenen bir medeniyet çizer ve bu kitabındaki ilk şiiri “Süleymaniye’de Bayram Sabahı”nda bu görkemli yapı içinde bir araya gelen “nesillerin ruhu”nu verir.

Ona göre şiir bir “istif” veyahut “külçeleştirme” işidir. Jose de Heredia tesiiriyle dilin beyaz bir mermer gibi pürüzsüz olmasına dayanan “Beyaz Lisan” anlayışına yaslanarak “Türk edebiyatında şiir dilini gerçek manada bulan şahsiyet” olduğunu ifade eder. Öyle ki, Türkçe onda ağızda anne sütü mesabesindeki saflık ve güzellik hâindedir.

Yunan ve Latin klasiklerindeki gibi sade, temiz ve sağlam şiiri dilini öngören Beyaz Lisan bilinci onda, Yakup Kadri’yle bir müddet savunacağı ve Bahr-ı Sefid (Akdeniz Medeniyeti) Havzası temeline dayanan “Nev-

³⁴ Bu cümlemin kime ait olduğu hususunda kaynaklarda tefriye düşülmekte olup bilhassa Tanpınar da Michelet’e ait bir cümle olarak kullanır.

³⁵ Sermet Sami Uysal, *Şiire Adanmış Bir Yaşam: Yahya Kemal Beyatlı*, (İstanbul, Yahya Kemal’i Sevenler Derneği, 1998), s. 104-108.

Yunanîlik” cereyanını doğurmuştur. “Biblos Kadınları”, “Sicilya Kızları”, “Bergama Heykeltıraşları” şiirleriyle, “Çamlar Altında Musâhabe” adlı yazı dizisi bu minvaldeki ürünleridir ve bilhassa dönem şartlarından ötürü bir cereyan olarak kalmıştır.³⁶

Parnasizm ve sembolizm gibi akımların tesiriyle Yahya Kemâl, şiir dilinde mükemmel olanın peşindedir. Bu anlamda onun şiiri ilhamın sevgiyle bir çırpıda yazılabilen bir şiir olmayıp son şeklini ancak yıllar içerisinde ve uzun bir çalışmanın ardından kazanabilir. Dolayısıyla “Rindlerin Ölümü” şiirini yedi, “Süleymaniye’de Bayram Sabahı” şiirini ise yirmi beş yılda vücuda getirmesi yine bu anlayışının ürünleridir.

Yahya Kemâl tıpkı çağdaşı Ahmet Hâşim gibi öz şiir yanlısıdır. Ancak o, şiirde mûsikî dilini aralarken “derunî âhenk” kullanır ve bu da mana ile müzikalite unsurlarının terkibinden müteşekkil bir yapıya karşılık gelir: “Öz şiir tesmiyesini ise gülünç ve iddialı görenler vardı. Şiirde *ryhtme*’in, fennî ve mihânîkî târifinden başka bir şey olduğunu anlatmak için *derunî âhenk* târifini bulmuştuk.”³⁷

Yâ Rab! Ne Müsâvâtı ne hürriyeti ver,
Hatta, ne o yoldan gelecek şöhreti ver,
Hep neşve veren aşkı terennüm dilerim,
Yâ Rab! Bana bir ses yaratan kudreti ver.³⁸

Onun şiirde aradığı önemli unsurlardan biri de sestir. Öyle ki bu yönü başta Nazım Hikmet olmak üzere pek çok şahsiyete tesir eder. Şiirlerindeki ses unsurlarıyla alakalı Yahya Kemâl şu sözleri dile getirir:

Şiir bir nağmedir. Lâkin Frenklerin kuğu nağmesi dedikleri çok nâdir ve hâlis bir cevherdir. Bu nağmeyi ifâde etmek için vezin ve lisan ancak ve ancak bir âlettir. Şiirde nefes ve ses iki unsurdur. Mısraın ayakları yerden kopmazsa yahut en hafif bir kulağı bir ses gibi doldurmazsa, hâlis şiir değildir.³⁹

Bununla beraber “Ok” şiiri haricinde bütün şiirlerinde aruz veznini kullanan Yahya Kemâl, “Vezin I-II” makalelerinde hece ve aruzun yan yana akan iki nehir olduğunu, bilhassa aruzu bir laternaya (müzik kutusuna)

³⁶ Nev-Yunanîlik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Şevket Toker, *Edebiyatımızda Nev-Yunanîlik Akımı*, (İstanbul, Dokuz Eylül Yayınları, 1982).

³⁷ Yahya Kemal Beyatlı, *Edebiyata Dair*, “Derunî Âhenk ve Öz Şiir” (İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2014), s. 21.

³⁸ Yahya Kemal Beyatlı, *Rubâiler ve Hayyam Rubâilerini Türkçe Söyleyiş*, “Ses” (İstanbul, YKY, 2004), s. 36.

³⁹ Beyatlı, *Dair*, “Şiir”, s. 47.

benzeterek kendisinde musikî olmadığını ve de gerçek bir şairin ölçüden hiçbir şey beklemeyip kendisinin şiiri şekillendirmesi gerektiğini ifade eder.⁴⁰

Sonuç

Buraya kadar temas edilen şahsiyetler ve mensup oldukları -veya tekil savunularını yaptıkları- anlayışlardan hareketle, modern Türk şiirinin eklektik-avangart çeşitli merhalelerden geçtiği ifade edilebilir. Şiirlerdeki söz konusu eklektik yapının şekillenmesi, şiir yönelimlerinin öncellerinden tamamıyla bağımsız olmayan, neoklasik bir görünüm arz etmesiyle belirtilebilir. “Devir-çevre-fikir” kıstasları temelinde teorikten pratik düzleme doğru düşünüldüğünde Yahya Kemâl Beyatlı'nın “kökü mâzîde olan bir âfi” olarak da tanımlanabilecek metinleri, bu hususta başattır. Onun, modern hayata dâir hassasiyetleri klasik endişeler içinde tarif eden poetik düsturu, Ahmet Hamdi Tanpınar gibi çağdaşlarının çizgisinden geçtikten sonra, II. Yeni Şiiri bünyesinde farklı bir boyut kazanır. Bu farklı eklektik tavır moderniteyle beraber bireyin-toplumun değişen değer yargılarının anlatımında kendisini gösterir ve II. Yeni şâirleri, klasik şiir mazmun dünyasına matuf veya yeni bir imge dünyası kurarlar. Öte yandan klasik olana karşı direnç gösteren avangardist şiir anlayışları ve şâirler de mevcuttur. Marksizm, Fütürizm, Konstrüktivizm gibi siyasî ve edebî anlayışlardan hareketle şiirdeki “putları yık”an Nazım Hikmet'in öncülüğü ve Garip/I. Yeni Şiiri başlığı altında “Orhan Veli ve arkadaşları”nın sistematik çalışmalarıyla Türk şiirindeki geleneksel kalıplar yeni bir form kazanır. Dolayısıyla buraya kadarki tespitlerden de hareketle, Cumhuriyet döneminden itibaren pek çok Türk şâirinin, Yahya Kemal'in

“Sönmez seher-i haşre kadar şi'r-i kadîm
Bir meş'aledir devredilir elden ele”⁴¹

mısralarında da işaret ettiği “devam fikri”yle paralel bir kulvarda yol alarak farklı ufuklar araladıklarını belirtmek, dikkatlere sunulması gereken çıkarım olacaktır.

Kaynaklar

Ahmet Hâşim. *Bütün Şiirleri: Piyâle-Göl Saatleri-Diğer Şiirleri*, haz. İnci Engin-Zeynep Kerman, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1996.

AKÜN, Ömer Faruk. *Ölümünün 25. Yılında Yahya Kemal Beyatlı “Osmanlı Tarihi Karşısında Yahya Kemal'in Şiiri”* Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1983.

⁴⁰ Beyatlı, *Dair*, “Vezinler I-II”, s. 109-126.

⁴¹ Beyatlı, *Söyleyiş*, “Fuad Ömer'e”, s. 14.

Narin, B. (2020). Cumhuriyet Devri Türk Şiirinin Ana Hatları ve Yahya Kemâl Beyatlı Poetikası'na Dâir Bir Değerlendirme. ANKARAD, 1(2). s. 577-590.

- ARMAĞAN, Yalçın. *İmkânsız Özerklik: Türk Şiirinde Modernizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- ASİLTÜRK, Baki. *Türk Şiirinde 1980 Kuşağı*, İstanbul, YKY, 2013.
- AYVAZOĞLU, Beşir. *Ömrüm Benim Bir Ateşti: Ahmet Hâşim'in Hayatı, Sanatı, Estetiği, Dramı*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2000.
- BEZİRCİ, Asım. *İkinci Yeni Olayı*, İstanbul, Tel Yayınları, 1974.
- BEZİRCİ, Asım. *Nazım Hikmet*, İstanbul, Evrensel Kültür Kitaplığı, 2007.
- BEYATLI, Yahya Kemal. *Edebiyata Dair*, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2014.
- BEYATLI, Yahya Kemal. *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul, Yahya Kemal Enstitüsü, 1961.
- BEYATLI, Yahya Kemal. *Rubâiler ve Hayyam Rubâilerini Türkçe Söyleyiş*, İstanbul, YKY, 2004.
- ENGİNÜN, İnci. *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2010.
- ERCİLASUN, Bilge. *Orhan Veli Kanık*, İstanbul, MEB Yayınları, 1994.
- ERDOST, Muzaffer İ. *İkinci Yeni Yazıları*, Ankara, Onur Yayınları, 1997.
- EROĞLU, Ebubekir. *Modern Türk Şiirinin Doğası*, İstanbul, YKY, 2005.
- EYÜBOĞLU, Sabahattin. "Yeni Türk San'atkârı Yâhut Frenkten Türk'e Dönüş" *İnsan 1*, 1938.
- HİSAR, Abdülhak Şinasi. *Ahmet Hâşim: Şiiri ve Hayatı*, İstanbul, YKY, 2006.
- KANIK, Orhan Veli. *Bütün Şiirleri*, İstanbul, YKY, 2006.
- KAPLAN, Mehmet. *Tanpınar'ın Şiir Dünyası*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2006.
- KARACA, Alaattin. *İkinci Yeni Poetikası*, Ankara, Hece Yayınları, 2005.
- KARAKOÇ, Sezai. *Edebiyat Yazıları II*, İstanbul, Diriliş Yayınları, 1997.
- KAPLAN, Mehmet. *Şiir Tahlilleri II (Cumhuriyet Devri Türk Şiiri)*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl. *Çile*, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 1977.
- MEMET Fuat. *Nazım Hikmet*, İstanbul, Adam Yayınları, 2000.
- SAZYEK, Hakan. *Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Garip Hareketi*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2006.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi. *Bütün Şiirleri*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi. *Edebiyat Dersleri*, İstanbul: YKY, 2004.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi. *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi. *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: YKY, 2000.
- TOKER, Şevket. *Edebiyatımızda Nev-Yunanilik Akımı*, İstanbul, Dokuz Eylül Yayınları, 1982.

Narin, B. (2020). Cumhuriyet Devri Türk Şiirinin Ana Hatları ve Yahya Kemâl Beyatlı Poetikası'na Dâir Bir Değerlendirme. ANKARAD, 1(2). s. 577-590.

UYSAL, Sermet Sami. *Şiire Adanmış Bir Yaşam: Yahya Kemal Beyatlı*, İstanbul, Yahya Kemal'i Sevenler Derneği, 1998.

ANKARAD, 2020; 1(2): 591-636	ankaradergisi06@gmail.com
e-ISSN: 2717-9052	DOI:

OSMANLI DÖNEMİNDE ANKARA'YA MUHACİR İSKÂNI (1856-1918)*

Yunus PUSTU**

Öz: Klasik dönemlerinde dışa dönük bir iskân siyaseti takip eden Osmanlı Devleti, alınan yenilgilerin ardından yaşanan toprak kayıpları ile birlikte, XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren içe dönük bir iskân politikası izlemeye başlamıştır. Bu esnada Anadolu'nun diğer birçok yeri gibi Ankara da önemli bir yerleşim sahası olmuştur. Kırım Harbi'nin (1853-1856) ardından yoğunluk kazanan göçler, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'den sonra en üst seviyeye ulaşmıştır. Bu sırada Ankara'ya, Kırım, Balkanlar (Dobruca) ve Kafkasya'dan Tatar ve Nogaylar; Kafkasya'dan Tatar ve Nogayların yanında Karaçay-Malkar, Abaza, Çerkes (Adige) ve Çeçenler, Rumeli'den ise Boşnak, Arnavut ve Pomakların yanı sıra Romanya, Kosova, Bulgaristan ve Yunanistan'dan göç etmek durumunda kalan Türkler iskân edilmiştir. Bahsi geçen muhacir grupları yoğunluklu olarak Ankara'da günümüz idarî taksimatına göre Haymana, Gölbaşı, Polatlı, Bala, Sincan (Zir), Çubuk ve Şereflikoçhisar ilçelerine yerleştirilmiştir. Bunun yanında Kahramankazan, Kızılcahamam, Beypazarı, Ayaş ve Akyurt kazalarına iskân edilen muhacir grupları da bulunmaktadır. Geçmişten günümüze sosyal, kültürel, iktisadî, siyasî, askerî, mimarî vb. alanlarda Ankara'ya önemli katkılar sağlayan muhacirlerin yerleşim alanlarının önemli bir kısmı mevcut demografik yapılarını koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu çalışmada 1856-1918 yılları arasında bahsi geçen coğrafyalarda maruz kalınan etnik baskılar neticesinde Ankara'ya yaşanan göçler ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ankara, Muhacir, İskân, Etnik Temizlik, Tatar, Nogay, Boşnak, Çerkes, Karaçay.

* Bu çalışma Şubat 2020 tarihinde Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümünde tamamlanan *XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Ankara'da Göç ve İskân (1856-1918)* isimli doktora tezinden türetilmiştir.

** Yüksek Kurum Uzmanı Dr., Türk Tarih Kurumu; e-mail: yunuspustu@gmail.com; yupustu@ttk.gov.tr. ORCID: 0000-0003-4409-2325.

SETTLEMENT OF THE IMMIGRANTS IN ANKARA DURING THE OTTOMAN ERA (1856-1918)

Abstract: Ottoman Empire preferred a policy of an outward-oriented settlement in its classical ages; however, after the defeats in battlefields and territorial losses at about the last quarter of the eighteenth century, the Ottomans began to follow an inward-oriented settlement policy. At this point, Ankara has become an important field of settlement along with certain places in Anatolia. The migrations gained an intensity with the Crimean War (1853-1856) and reached their peak after the Ottoman-Russian War of 1877-78. Then, Tatar and Nogais from the Crimea, Balkans (Dobruja) and the Caucasus; the Karachay-Malkar, Abkhaz, Circassian (Adige) and the Chechens from Caucasasia; the Bosnians, Albanians and Pomaks from Rumelia, together with the Turks who had to migrate from Romania, Kosovo, Bulgaria and Greece have been settled in Ankara. According to the modern administrative division of Ankara, aforementioned groups of emigrants have been mostly placed in the districts of Haymana, Gölbaşı, Polatlı, Bala, Sincan (Zir), Çubuk and Şereflikoçhisar. Moreover, some of the emigrants have been settled in the districts of Kahramankazan, Kızılcahamam, Beypazarı, Ayaş and Akyurt, too. Those emigrants have contributed to Ankara in terms of social, cultural, economic, political, military, architectural etc. fields; and the areas of settlement have mostly preserved their demographic structure and survived till today. In this study, migrations to Ankara as a result of ethnic oppressions in aforementioned regions during 1856-1918 are discussed.

Key Words: Ankara, Emigrant, Settlement, Ethnic Cleansing, Tatar, Nogai, Bosnian, Circassian, Karachay.

Giriş

Göç olgusu insanlık tarihi kadar eski olup genelde dünya tarihi, özelde ise Türk ve İslam tarihi açısından oldukça önemlidir. Hz. Âdem (as) ile Hz. Havva'nın cennetten çıkarılarak dünyaya gönderilmeleri ve Hz. Muhammed'in (sav) 622 yılında Mekke'den Medine'ye göçün mihenk taşları arasındadır¹. Türklerin Orta Asya'dan batıya yönelerek Ön Asya, Anadolu, Rumeli ve Doğu Avrupa (Avrupa Hun Devleti) coğrafyalarına yerleşmeleri ve buralarda devletler kurmaları göçlerin neticesindedir. Söz konusu göçler, Osmanlı Devleti'nin teşkili ve genişlemesinde de etkili olmuştur. Bununla doğru orantılı olarak Osmanlı Devleti elden geldiğince bilinçli bir iskân politikası takip etmeye gayret göstermiştir. Bunda dönemin siyasi, iktisadi ve sosyal şartları göz önünde bulundurulmuştur. Devlet, kuruluş

¹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikler*, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 3.

ve yükselme dönemlerinde dışa dönük (imar/şenlendirme) bir iskân siyaseti izlemiştir. Fetihlerle birlikte özellikle Rumeli bölgesinde uygulanan şenlendirme politikası bölgedeki Türk ilerleyişinin durmasına kadar devam etmiştir². Fetihlerin sona ermesinin ardından, XVIII. yüzyıldan itibaren ise içe dönük bir iskân siyaseti takip edilmeye başlanmıştır. Bunda Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) devrinden sonra başlayan siyasî, sosyal ve iktisadî alanlardaki çözümler etkili olmuştur. Meydana gelen aksaklıklarla birlikte XVI. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan Celâli-lerin eşkıyalık faaliyetleri neticesinde Anadolu'nun aşayisi bozulmuştur. Bu durum pek çok tarım arazisinin terk edilmesine neden olmuştur. Bahsi-geçen süreçte (XVII-XIX) Osmanlı Devleti'nin izlediği temel politika atıl durumdaki arazilerin ziraata açılarak ekonomiye kazandırılmasıdır. Devlet, bu esnada sadece yerlerini terk eden halkı değil aynı zamanda konargöçer aşiretleri de iskân etmeye çalışmıştır. Bu sayede tarımsal üretimin artırılması ve vergi geliri elde edilmesi hedeflenmiştir. Konargöçer aşiret-lerin iskânında, bunların uygunsuzluklarının (gasp, yağma, ırza tasallut vb.) bertaraf edilmesi kaygıları da söz konusudur³. Meydana gelen savaşlar neticesinde yaşanan toprak kayıplarının ardından ise Devlet, kaybedilen topraklardan sürgün edilen (dış göçler) Türk ve Müslüman muhacirlerin iskânları ile uğraşmıştır⁴.

Dış göçleri tetikleyen en temel unsurun XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğun olarak Osmanlı Devleti'yle karşı karşıya gelen Rusya olduğu görülecektir. Bunun yanı sıra Bulgar, Yunan, Sırp ve Ermenilerin

² Detaylı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler, (y.y.), (t.y.)*; Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, ss. 15-23; Halik İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I*, çev. Halil Berktaş, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, ss. 28-32; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014; Yusuf Halaçoğlu, "Kolonizasyon ve Şenlendirme", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, ss. 669-676.

³ Detaylı bilgi için bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskân Teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 998, İstanbul 1963; Mustafa Akdağ, "Celâli İsyanlarından Büyük Kaçgunluk 1603-1606", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 2, S. 2, Ankara 1964, ss. 1-49; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası "Celâli İsyanları (1550-1603)"*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009. Ankara'daki yörüklerle ilgili bkz. Emine Erdoğan (Özünü), "Ankara Yörükleri (1463, 1523/30 ve 1571 Tahrirlerine Göre)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 18, Ankara 2005, ss. 119-135.

⁴ Gülfeffin Çelik, "Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası", *Divan*, İstanbul 1999, s. 99.

giriştikleri etnik temizlik faaliyetleri de Anadolu'ya yaşanan göçlerde etkili olmuştur⁵. 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi neticesinde, 21 Temmuz 1774 tarihinde imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım, Osmanlı hâkimiyetinden çıkarak özerk bir yapıya kavuşmuş;⁶ ardından ise Rusya tarafından ilhak edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Kırım'dan tamamen umudunu kesmesi ise 9 Ocak 1792 tarihinde imzalanan Yaş Antlaşması'yladır⁷. Kırım'ı ilhak eden Rusya'nın burada giriştiği baskı ve zulümler pek çok Tatar'ın kitleler halinde Osmanlı ülkesine göç etmesine neden olmuştur⁸. Kırım Harbi'nin (1853-1856) ardından ise tekrar bir göç dalgasının yaşandığı görülmektedir⁹. 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ise göçler konusundaki en önemli kırılmadır. Harbin ardından Kafkaslar ve Rumeli bölgesinden Anadolu'ya yoğun bir göç dalgası başlamıştır. Mora Ayaklanması, Girit'in Osmanlı hâkimiyetinden çıkması ve Balkan Harpleri (1912-1913) de bu süreci tetiklemiştir¹⁰. Burada Rumeli bölgesinde yaşanan bağımsızlık hareketleri ve devam eden süreçte Türk ve Müslümanlara karşı gerçekleşen etnik temizlik girişimlerinde Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı ve özellikle "Napolyon Savaşları" neticesinde Balkan milletlerine tesir eden milliyetçilik fikirlerinin oldukça önemli bir yere sahip olduğunu belirtmek gerekir¹¹.

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren başlayıp Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen süreçte meydana gelen savaşlar neticesinde

⁵ Karpat, a.g.e., s. 5-8.

⁶ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıcından 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 105, 128-134, 168-170, 272-280, 309-311; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. IV, Bölüm I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s. 443; Jülide Akyüz Orat, vd., *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kafkas Göçleri*, Kars 2011, s. 31-32; Julide Akyüz Orat, "Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri", *Bilgi*, S. 46, (2008), ss. 37-56.

⁷ Kemal Beydilli, "Yaş Antlaşması", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 343, 347.

⁸ Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 43-44.

⁹ İlhan Tekeli, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008, s. 150;

¹⁰ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 143; Ahmet Halaçoğlu, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler", *Türkler*, C. 13, Ankara 2002, s. 890; Sawsan Agha Kassab, "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı vilayetlerine İskân Edilen Giritli Göçmenler", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 697-699; Ayşe Nükhet Adıyeye, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı 1896-1908*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 2, 216.

¹¹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s. 68-70, 169-171.

Karadeniz'in kuzeyi, Kafkaslar ve Rumeli'de önemli miktarda toprak kaybı yaşamıştır. Osmanlı hâkimiyetinden çıkan topraklarda yeni -idarelerin Türk ve Müslümanlara karşı izledikleri bilinçli/sistemik saldırı ve katliamlarla sosyo-kültürel ve ekonomik baskılar göçlerin meydana gelmesinin temel sebepleridir. Bunun neticesinde çeşitli coğrafyalardan (Kırım, Kafkasya ve Kafkasya'nın kuzeyi, Rumeli, Girit vs.) muhtelif muhacir grupları (Tatar, Nogay, Boşnak, Aranavut, Çerkes, Pomak, Abaza (Abhaz), Çeçen, Karaçay-Malkar ve Rumeli Türkü) Anadolu'ya göç etmek durumunda kalmıştır. Bu süreçte etnik temizliğe maruz bırakılan muhacirlerin yerleştirildiği önemli iskân mahallerinden birisi de Ankara olmuştur¹². Bu çalışmada Osmanlı döneminde 1856-1918 yılları arasında Ankara'ya gerçekleşen muhacir iskânı ele alınacaktır.

A. Ankara'ya Muhacir İskânının Sebepleri

Osmanlı Devleti, özellikle Kırım Harbi'nin ardından, göçlerin yoğunluk kazanması ile birlikte elden geldiğince bilinçli bir iskân politikası takip etmeye gayret göstermiştir. İskân sürecinde fizikî, coğrafi, stratejik, politik, ekonomik, sosyal ve kültürel şartlar mevcut imkânlar ölçüsünde dikkate alınmıştır. Bu esnada iskânın gerçekleşeceği mahallin, devletin ve muhacirlerin menfaatleri göz önünde bulundurulmuştur¹³.

Bu çerçevede Ankara'nın iskân alanı olarak seçilmesinin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki şüphesiz yerleşime uygun geniş arazilerin bulunmasıdır. Bu durum 1890, 1891, 1893, 1900, 1909 ve 1911 senelelerinde hazırlanan arazi tespit raporlarına yansımıştır. Muhacir iskânı için düşünülen diğer bazı vilayetlerde daha önce gerçekleştirilen iskân çalışmalarından dolayı yer kalmaması, o sırada geniş arazilere sahip olan Ankara'yı bu hususta bir alternatif haline getirmiştir¹⁴. Ankara'nın iskân alanı olarak seçilmesinin diğer bir sebebi 1890'ların başında Anadolu tren yolunun Ankara'ya ulaşmış olmasıdır. Bu sayede yük ve yolcu taşımacılığının

¹² Yunus Pustu, *XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Ankara'da Göç ve İskân (1856-1918)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2020, s. 1-2. Kırım Harbi sonrasında Kırım ve Kafkasya'dan yaşanan göç hadiseleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010; 1864 *Kafkas Tehciri: Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, ed. Mehmet Hacısalihoglu, BALKAR & IRCICA, İstanbul 2014. Rumeli'den Anadolu'ya yaşanan göçler hakkında detaylı bilgi için bkz. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999; Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006; Nedim İpek, *Mücadele ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000; Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

¹³ Pustu, *a.g.t.*, s. 41.

¹⁴ Arazi tespit çalışmaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Pustu, *a.g.t.*, s. 46-71.

başlaması buraya gerçekleşen göç sürecini müspet yönde etkilemiştir. Ankara'ya muhacir iskânının % 80'den fazlasının 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'den sonra gerçekleştiği göz önünde bulundurulursa, iskânda demiryolu hattının rolü daha iyi anlaşılabilir. Muhacirlerin iskân mahallerine nakli konusundaki kolaylığın yanında Türk ve Müslüman nüfusun demiryolu güzergâhı üzerinde yerleştirilmelerinin güvenlik açısından da önemli görüldüğü muhtemeldir. Zira Türk ve Müslüman nüfusun dönemin şartlarında bu alanlara yerleştirilmeleri ulaşım noktalarının emniyeti açısından önemlidir¹⁵. Ayrıca demiryolu sayesinde Ankara'nın İstanbul ile irtibatı kolaylaşmış ve ulaşım süresi de kısalmıştır. Böylece Ankara'nın süreç içerisinde özellikle İstanbul ile ticarî ilişkileri gelişmiştir. Bu nedenle dönemin idarecileri Ankara'da Türk ve Müslüman nüfusun artırılmasının siyasi ve stratejik olarak İstanbul'u daha kuvvetli kılacağını düşünmüşlerdir¹⁶. Osmanlı hükümetinin muhacir iskânı için Ankara'yı seçmesinin bir diğer sebebi ekonomiktir. Celâlilerin eşkıyalık faaliyetlerinden Anadolu'nun diğer pek çok vilayeti gibi Ankara da önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu devrede pek çok tarım arazisi meydana gelen asayişsizlik ortamında terk edilmiştir¹⁷. Tarım arazilerinin terk edilmesinin başkaca sebeplerinin olduğu da muhakkaktır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise Ankara'nın ticaretinin gerilediği ve insanların yoksullaştığı görülmektedir. Bunun yanında 1873-1874 yıllarında Ankara önemli bir kıtlığa maruz kalmıştır. 1877-78 Osmanlı Rus Harbi ise durumun daha da kötüye gitmesine sebebiyet vermiştir. Bir diğer felaket ise 1879 ve 1881 senelerinde yaşanan çekirge salgını ve ardından ortaya çıkan kıtlıktır. Çekirge salgınının etkisi devam eden yıllarda da kendini göstermiştir. Bu süreçte önemli miktarda nüfus kıtlık sebebiyle yaşamını kaybetmiştir¹⁸.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde, Ankara genelinde pek çok harap köyün ve ziraata açılmamış arazilerin var olduğu bir gerçektir. Bununla doğru orantılı olarak Ankara'da tarım, ticaret ve hayvancılık olması gereken seviyenin oldukça gerisinde kalmıştır. Muhacirlerin gelmesi ile birlikte harap köylerin yerleşime açılması, boş arazilerin ziraata kazandırılması ve bu sayede Ankara'nın mamur edilmesi hedeflenmiştir¹⁹.

¹⁵ Pustu, *a.g.t.*, s. 45-46.

¹⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Y.PRK.UM.*, 27/104, H. Zilhicce 1310 (Haziran/Temmuz 1893).

¹⁷ Bkz. Akdağ, *a.g.e.*, s. 415, 416.

¹⁸ Bilal Şimşir, *Ankara... Ankara Bir Başkent'in Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1988, s.25, 35-34.

¹⁹ Pustu, *a.g.t.*, s. 45.

Arazilerinin verimli, ulaşımının kolay, havasının uygun, ormanlarının ve su kaynaklarının yeterli olmasının yanında Ankara'nın sosyal, kültürel ve dinî olarak da muhacir iskânına uygun olduğu anlaşılmaktadır. Zira iskân için hazırlanan raporlarda Ankara halkının dindar, kanaatkâr, misafirperver ve devletine sadık olduğu ifade edilmektedir²⁰. Halkın bu niteliklere sahip oluşu iskân açısından oldukça mühimdir. Bu vasıflara sahip olan bir halk, iskân konusunda “*sadakatinden dolayı devlete sorun çıkarmayacak, gelen muhacirlere dinî hassasiyetlerinden ötürü kucak açacak ve kanaatkârlığından dolayı onlara karşı paylaşımcı olacaktır*”. Bu nitelikler muhacirlerle yerli halkın kolayca kaynaşması açısından önemlidir²¹.

B. Ankara'da İskân Edilen Muhacir Grupları

XIX. yüzyılın başlarından Cumhuriyet'in ilanına kadar Ankara'ya önemli miktarda Tatar, Nogay, Boşnak, Çerkes, Karaçay-Malkar ve Rumeli muhaciri Türk iskân edilmiştir. Bu süreçte bahsi geçen muhacir gruplarının önemli bir kısmı için Ankara'da müstakil yerleşim alanları (köy/mahalle) teşkil edilmiştir. Bir miktar muhacir ise mevcut köylere dağıtılmak suretiyle iskân edilmiştir. Bazıları terkedilmiş ve kaybolmuş olsa da bunların önemli bir kısmı mevcut demografik yapılarını koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bunların yanı sıra bir kısım Çeçen, Abaza, Arnavut ve Pomak'ın da Ankara'da iskân edildiği tespit edilmiştir. Ancak bunlar için müstakilen teşkil edilen herhangi bir yerleşim alanına rastlanmamıştır.

1. Tatar ve Nogay Muhacirlerin Ankara'da İskânı

Ankara'ya iskân edilen ilk muhacir grubu XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarında muhtemelen kendi gayretleri ile buraya gelen bir grup Nogaydır. Ancak bunlar şehirde kalıcı olamamışlardır. Esasen Ankara'ya muhacir iskânı hususunda yaşanan temel kırılma Kırım Harbi'nin ardındanır. Özellikle 1860-62 yıllarında önemli miktarda Nogay Ankara'ya iskân edilmiştir. Bu sırada bir kısım Tatarın da geldiği anlaşılmaktadır. Ancak Tatarların kitleler halinde Ankara'ya gelişleri 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sonrasındadır²². Ankara'da iskân edilen Tatarların önemli bir kısmının kökeni Kırım'dır. Buna rağmen Tatarların Ankara'ya göçleri genel olarak Dobruca bölgesinden gerçekleşmiştir. Kırım Harbi'nin akabinde, devlet tarafından Dobruca'ya yerleştirilen Tatarlar, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra bu bölgenin de elden çıkması üzerine Anadolu'ya göç

²⁰ Rapor hakkında detaylı bilgi için bkz. BOA., *Y.PRK.UM.*, 27/104, H. Zilhicce 1310 (Haziran/Temmuz 1893).

²¹ Pustu, *a.g.t.*, s. 46.

²² Pustu, *a.g.t.*, s. 97.

etmek durumunda kalmışlardır²³. Doğrudan Kırım'dan göç edip Ankara'ya yerleşen muhacir sayısı ise oldukça sınırlıdır. Bu esnada kitleler halinde gelen muhacirlerin yanında münferit olarak ve kaçak yollarla gelenler de bulunmaktadır. Bunun yanında bir kısım Tatar ve Nogayın Kafkasya, Kuban²⁴, Kazan²⁵ ve Samara²⁶ coğrafyalarından Ankara'ya göç ettikleri anlaşılmaktadır.

Göçler sırasında deniz yolunu kullananların yanında at arabaları ve kağnılarla karayolu güzergâhını takip ederek gelen Tatar ve Nogaylar da bulunmaktadır. Aynı köyde iskân edilen muhacirlerin dahi bazen farklı güzergâhları kullanarak geldikleri anlaşılmaktadır. Ancak muhacirlerin Anadolu'ya ulaşmaları ekseriyetle denizyolu ile olur. Kırım, Köstence ve Mankalya'dan gemilere binen muhacirler, İstanbul, İzmit²⁷, Sinop²⁸ ve Samsun Limanlarına²⁹ çıkmışlar ve ardından Ankara'ya sevk edilmişlerdir. Tespit edilebildiği kadarıyla deniz ve karayolu güzergâhlarını kullanarak İstanbul'a ulaşan Tatarların doğrudan Ankara'ya sevk edildikleri anlaşılmaktadır. İstanbul ve Samsun üzerinden Anadolu'ya giriş yapan bir kısım Nogay ise Bursa, Afyon, Konya ve Adana gibi şehirlerde bir süre kaldıktan sonra Ankara'ya gelip yerleşmişlerdir. Ancak doğrudan İstanbul'dan Ankara'ya sevk edilen Nogaylar da bulunmaktadır. Tatar ve Nogayların Ankara'ya gelişleri esnasında tespit edilebildiği kadarıyla kullandıkları güzergâhlar ve sürgün edildikleri mahaller şu şekildedir (bkz. Harita-1, 2; Tablo-1, 2)

Tablo-1: Nogay Muhacirlerin Geldikleri Yerler

Köyler	Köken	Ankara'ya Göç Edilen Mahaller
Şeker	Kuban, Beştav, Kumu	Şarkavul, Strapol ³⁰ , Romanya, Dobruca

²³ Pustu, *a.g.t.*, s. 72-73.

²⁴ BOA., *DH.MKT.*, 1581/24, 21 Kânunuevvel 1304/2 Ocak 1889.

²⁵ BOA., *İ.DH.*, 1318/11, 29 Teşrînievvel 1310/10 Kasım 1894; *DH.MKT.*, 2066/103, 17 Şubat 1310/1 Mart 1895; *İ.DFE.*, 22/41, 5, 9 Şubat 1324/18, 22 Şubat 1909; *DH.MKT.*, 2276/3, 8 Teşrînisânî 1315/20 Kasım 1899.

²⁶ BOA., *İ.DH.*, 1317/43, 5 Teşrînisânî 1310/17 Kasım 1894; *HR.İD.*, 17/15, 5 Teşrînisânî 1310/17 Kasım 1894.

²⁷ BOA., *A.MKT.NZM.*, 325/68, H. 9 Rebiülevvel 1277/25 Eylül 1860.

²⁸ BOA., *MVL.*, 643/82, H. 8 Şabân 1279/29 Ocak 1863.

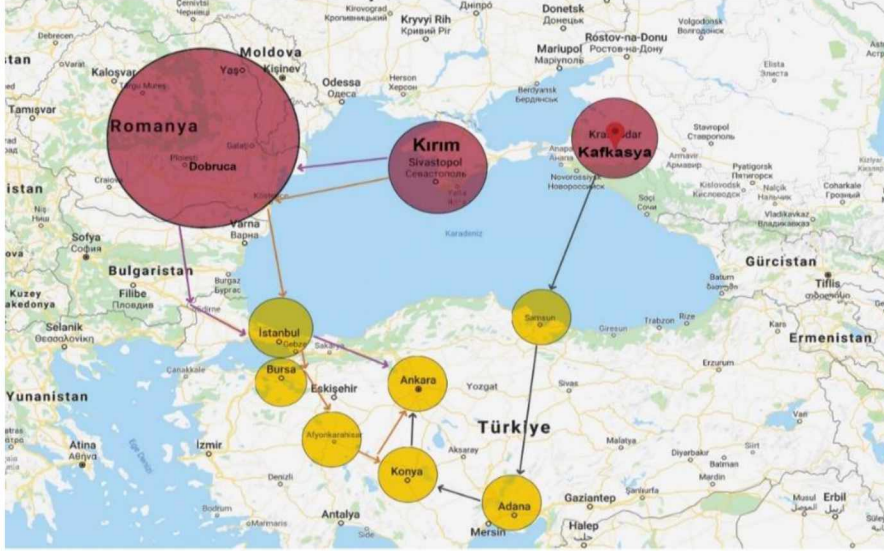
²⁹ BOA. *A.İMKT.NZD.*, 366/42, 10 Mayıs 1278/22 Mayıs 1862; *A.) MKT.NZD.*, 345/48, 21 Nisan 1277/3 Mayıs 1861.

³⁰ Ankara'da iskân kararlaştırılan Strapol muhacirleri için ayrıca bkz. "Muhacir", *Ankara Vilayet Gazetesi*, 28 Teşrînievvel 1312/9 Kasım 1896, s. 1. Ancak kaydın içeriğinden bunların Şeker köyünde iskân edildiğine dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Akin	Kuban, Beştav, Dağistan (Akmescit)	
Ahiboz	Kırım	Romanya
Cingirli	Kırım	Köstence (Tatarköy, Tanaköy), Rusçuk, Razgrad
Doğankaya (Abdülge-diği)		Solfaul

Kaynak: Pustu, a.g.t., s. 75

Harita-1: Nogay Muhacirlerin Ankara'ya Geliş Güzergâhları

Kaynak: Pustu, a.g.t., s. 75.

Tablo- 2: Tatar Muhacirlerin Geldikleri Yerler

Köyler	Köken	Ankara'ya Göç Edilen Mahaller
Ahrıhkuyu	Kırım (Kerç), Kazan	Hacıoğlu Pazarcık, Harman Kuyusu, Çoban Kuyusu
Ahmetçayırı	Kırım	Ziştovi, (Vardım köy), Prevadi (Kutlubey köyü), Mankalya

Balhıpnar	Kırım (Bahçesaray, Çongar, Kerç)	Dobruca (Dokuz Sofu), Köstence, Silistre
Çayraz	Kırım (Sudak/ Taraktaş)	Dobruca, Silistre (Tatar Atmaca)
Edige	Deşt-i Kıpçak	Varna, Köstence.
Eskipolath	Kırım (Akmescit)	Köstence (Palaz köyü).
Gökçehöyük	Kırım	Hacıoğlu Pazarcık, Kilikadr ³¹
Günalan (Holoz)	Kırım (Gözleve, Kerç, Bahçesaray)	Dokuz Sofu, Hacıoğlu Pazarcık, Köstence (Karatay).
Karakaya	Kırım	Hacıoğlu Pazarcık, Köstence, Kavlaklar köyü
Karakuyu	Kırım (Kerç)	Köstence (Karadurmuş, Hasarlık, Acemler), Silistre (Tatar Atmaca).
Karapınar	Kırım (Kerç, Or)	Mankalya, Hacıoğlu Pazarcık
Karayavşan	Kırım, (Kerç, Çongar, Akmescit, Toy-maz)	Dobruca (Durası köyü).
Sakarya (Tırnaksız)	Kırım (Kerç, Çongar)	Köstence, Hacıoğlu Pazarcık, Tulca.
Sarıbeyler (Lezgi)	Kırım (Çongar, Bahçesaray, Kerç)	Dobruca, Köstence, Tulca.
Taşpınar (Gölbası)	Kırım (Çongar, Bahçesaray, Kerç)	Dobruca, Köstence, Mecidiye, Mankalya, Tekirgöl, Hacıoğlu Pazarcık. Bayramdede, Dokuz Sofu, Şaman, Beşoğul, Palaz.
Taşpınar (Ahmetpınarı) Polath	Kırım (Kerç, Çongar)	Romanya ³² , Köstence, Hacıoğlu Pazarcık, Hasarlık, Matlımköy, Varna, Murfatça, Harman Kuyusu, Köstence, Kavlak, Azaplar, Dokuz Sofu, Bekter.
Tatarhöyük (Şedidhöyük)	Kıpçak Sahası	Vidin (Lom kazası).

³¹ Gökçehöyük köyüne Kilikadr'dan gelenler Bulgaristan göçmeni Türklerdir.

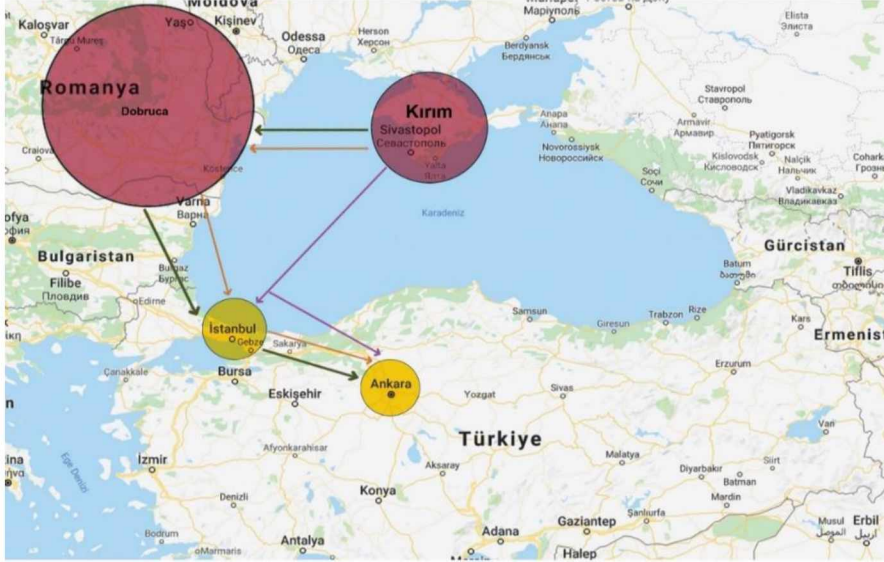
³² Ankara Şer'îye Sicillerinde de Taşpınar köyünde Romanya muhacirlerinin olduğu bilgisi yer almaktadır. Bkz. A.Ş.S., 1172/78, 3 Kânûnusânî 1336/3 Ocak 1920; A.Ş.S., 1172/79, 3 Kânûnusânî 1336/3 Ocak 1920.

Pustu, Y. (2020). Osmanlı Döneminde Ankara'ya Muhacir İskânı (1856-1918). ANKARAD, 1(2). s. 591-636.

Tatlıkuyu	Kırım	Dobruca, Köstence, Bülbül, Karamurat, Dokuz Sofu, Tulca, Engez, Kişke, Asançı.
Toydemir	Kırım	Hacıoğlu Pazarcık, Harman Kuyusu, Çifte Kuyusu.
Üçpınar	Kırım	Dobruca (Engez köyü), Köstence.

Kaynak: Pustu, a.g.t., s. 76-77.

Harita-2: Tatar Muhacirlerin Ankara'ya Geliş Güzergâhları

Kaynak: Pustu, a.g.t.,s. 77.

Ankara'ya iskân edilen Nogaylar Yedişkol (Yedişkul), Yedsan (Cetisan/Cestan)³³ ve Cemboyluk (Canboyluk)³⁴ kabilelerine mensuptur. Arşiv kayıtlarında Munkayıt³⁵ ve Yednikol kabilelerine mensup muhacirlerin Ankara'da iskân edildikleri bilgisi yer alsada saha araştırmaları esnasında bu bilgi teyit edilememiştir. Nogayların neredeyse tamamı mensup oldukları kabileleri ve bu kabilelere ait sülaleleri (örn. Sariakılhocalar, Akılhocalar, Buksaylar, Kenegişler, Maşdanlar, Ötekbaslar, Öküzgötekler, Sakallılar, Kubuylular vb.) hatırlamaktadır. Tatarların ise bu konuda çok

³³ BOA., A.İMKT.MHM., 178/68, H. 13 Şabân 1276/6 Mart 1860.

³⁴ BOA., A.İMKT.NZD., 314/24, H. 15 Zilkade 1276/4 Haziran 1860.

³⁵ BOA., A.İMKT.NZD., 328/70, H. 10 Rebîülâhîr 1277/26 Ekim 1860.

fazla bir malumat sahibi olmadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca Nogaylar arasında gelen yerlere göre Kırımşıl ve Kobanşıl gibi ayrımların olduğu gözlemlenmiştir³⁶.

Ankara'daki Tatar yerleşim alanlarına bakıldığında, belli bir hat üzerinde yan yana veya yakın mesafelerde oldukları görülmektedir. Günümüzde Haymana'da Ahırılıkuyu ve Çayraz; Polatlı'da Tatlıkuyu, Eskipolatlı, Yenidoğan, Taşpınar, Sakarya (Tırnaksız), Karakaya, Karakuyu, Karapınar, Karayavşan, Toydemir, Üçpınar; Gölbaşı'nda, Ballıkpınar, Taşpınar ve Holoz (Günalan); Bala'da Ahmetçayırı; Keçiören'de Sarıbeyler (Lezgi) köyleri Tatar yerleşim alanlarıdır. Haymana'da Cingirli, Gölbaşı'nda Ahiboz, Şereflikoçhisar'da Akin, Şeker ve Doğankaya (Abdülgediği); Bala'da ise Tatarhöyük (Şedidhöyük) Ankara'daki Nogay köyleridir. Bunun yanında bazı köylerde (Çayraz) Tatar ve Nogay kökenli vatandaşların ortak yaşam sürdürdükleri bilinmektedir³⁷.

Çeşitli kaynaklarda Elmadağ ilçesine bağlı Edige köyü de önemli bir Tatar yerleşim alanı olarak sayılmaktadır. Ancak köyde ne ilk iskânda ne de günümüzde demografik olarak böyle bir durum söz konusu değildir. XV. yüzyıla kadar ulaşan bir yerleşim geçmişine sahip olan köye³⁸ Tatarların tam olarak ne zaman geldikleri tespit edilememiştir. Lakin 1900'lerin başında yakın akraba (muhtemelen amcaoğlu) olan Ömer Koca (Hoca) ve Abdurrahman Koca'nın (hoca) köye yerleştikleri anlaşılmaktadır. Bunların ilk yerleşim alanı Edige köyüne oldukça yakın bulunan bugünkü Yellice köyüdür. Buraya yerleşen Tatarlar süreç içerisinde 1,5-2 km. mesafede bulunan Aktaş mevkiini (Omaraoğlu taşı) de sahiplenmişlerdir. Bir süre sonra ise Tatarlar, köy içerisinde kendilerine gösterilen alana yerleşmişlerdir³⁹. Günümüzde Edige'ye komşu köyler olan Hisarköy, Yellice ve Karacahasan köylerinde de az miktarda Tatar aile yaşamaktadır⁴⁰.

Ankara'daki bazı Tatar ve Nogay köylerinin demografik yapısını koruyamadığı gözlemlenmektedir. Tatarların iskânı ile teşkil edilen Çayraz, günümüzde Erzurum'dan göç eden Kürt vatandaşların ağırlıkta olduğu bir

³⁶ Hakan Kırmırlı, *Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşmeleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 104; Pustu, a.g.t., s. 99.

³⁷ Bkz. Kırmırlı, a.g.e., ss. 85-169; Pustu, a.g.t., s. 101.

³⁸ Bu hususta bkz. Muzaffer Arıkan, *H. 867 Tarihli Ankara Tahrir Defteri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1958, s. 43; Emine Erdoğan (Özünlü), *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi (TÜSOKTRA Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004, s. 245, harita 17.

³⁹ Edige ve Yellice köylerinde Mehmet Çalışkan (d. 1933), Mevlüt Arslan (d. 1946), İsmet Reçber (d. 1953) ve Kezban Çalışkan (d. 1957) ile yapılan görüşme.

⁴⁰ Pustu, a.g.t., s. 100-101.

yerleşim alanı haline dönüşmüştür. Bala kazasında Nogay muhacirlerin iskânı ile teşkil edilen Tatarhöyük'ün demografisi tamamen değişmiştir. Cingirli ise komşu Culuk köyünden gelen vatandaşların yerleşmesi ile saf Nogay köyü olma özelliğini kaybetmiştir. Demografik yapısı değişen bir diğer köy ise Ahiboz'dur. Günümüzde baskın bir çoğunlukta olmayan Nogaylar, 1936 senesinde köyde iskânı kararlaştırılan Bulgaristan muhaciri Türkler ve daha sonra köye gelip yerleşen yerli halkla birlikte ortak yaşam sürmektedirler. Benzer bir durum yine Gölbaşı'na bağlı Gökçehöyük (Çerkezhöyük) köyü için geçerlidir. Günümüzde bir kısım Tatar köyde halen varlığını devam ettirmektedir. Bunların yanı sıra demografik yapısı değişmese de pek çok muhacir köyünün (Tatar, Nogay, Boşnak, Çerkes vs.) günümüzde şehirleşme ile birlikte nüfusunun azaldığı bir gerçektir⁴¹.

2. Çerkes Muhacirlerin Ankara'da İskânı

Ankara'ya, XIX. yüzyılın ortalarından XX. yüzyılın başlarına kadar önemli miktarda Çerkes muhacir yerleştirilmiştir. Kırım Harbi'nden sonra başlayan Çerkes sürgünü 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin ardından artarak devam etmiştir. Kafkasya'da etnik temizliğe maruz kalan ve sürülen Çerkesler genel olarak deniz yolu ile İstanbul, İzmir, Sinop ve Samsun limanlarına ulaşmış ve ardından Ankara'ya sevk edilmişlerdir. Ayrıca Batum, Erzurum, Çorum hattı üzerinden Ankara'ya ulaşan bir kısım Çerkes de bulunmaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla Çerkeslerin etnik temizliğe maruz kaldığı mahaller ve Ankara'ya geliş güzergâhları şu şekildedir (bkz. Tablo-3; Harita-3):

Tablo- 3: Çerkes Muhacirlerin Geldikleri Yerler

Köyler	Köken	Ankara'ya Göç Edilen Mahaller
Samut (Bozca)	Kafkasya	-
Kartalkaya	Kafkasya	Hatuv
Dağyaka (Teşrek)	Kafkasya	-
İkizce	Kafkasya	Krasnodarskiy Kray'a bağlı Armavir şehrinin güneyindeki Avul Urupskiy köyü
Gökçehöyük	Kafkasya	Kryukov ve Koğoke
Hacmurath	Kafkasya	Galakstoney, Anzor(ov), Terek ve Nalçik

⁴¹ Pustu, a.g.t., s. 102, 193.

Pustu, Y. (2020). Osmanlı Döneminde Ankara'ya Muhacir İskânı (1856-1918). ANKARAD, 1(2). s. 591-636.

Oltan Köyü	Çerkezistan	
Tekke Köyü	Kafkasya	

Kaynak: Pustu, a.g.t., s. 78.

Harita-3: Çerkes Muhacirlerin Ankara'ya Geliş Güzergâhları

Kaynak: Pustu, a.g.t., s. 78.

Gelen Çerkeslerin bir kısmı mevcut köylere dağıtılarak yerleştirilmiştir. Bir kısım Çerkes için ise müstakil köyler oluşturulmuştur. Bu köylerin bazıları demografik yapılarını koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlar bugün Gölbaşı ilçesinde bulunan İkizce, Gökçehöyük ve Hacımuratlı; Kahramankazan'da bulunan Dağyaka (Teşrek) ve Akyurt ilçesine bağlı Bozca (Samut) köyleridir. İkizce ve Gökçehöyük köyleri Çerkeslerin iskânı ile teşkil edilmiş olsa da, bu köylere 1936 senesinde Mustafa Kemal Atatürk'ün girişimleri ile önemli miktarda Bulgaristan muhaciri Türk ile bir kısım Tatar yerleştirilmiştir. Buna rağmen İkizce ve Gökçehöyük köylerinde Çerkesler halen kayda değer bir çoğunluğu oluşturmaktadır⁴². Muhacirlerin iskânından evvel varlığı kesin olarak bilinen Bozca (Samut) köyüne yerleştirilenler ise sadece Çerkesler değildir. Çerkeslerden önce buraya Abazalar iskân edilmiştir⁴³. Aynı durum Ayaş ilçesine bağlı Oltan ve

⁴² Pustu, a.g.t., s. 134-135.

⁴³ Bozca (Samut) köyünde İbrahim Gülek (d. 1934) ile yapılan görüşme.

Tekke köyleri için de geçerlidir. Günümüzde Oltan köyünde bir miktar Çerkes bulunmaktadır. Tekke köyünde ise tespit edilebildiği kadarıyla sadece bir hane Çerkes yaşamaktadır⁴⁴.

Bunların yanında Çerkeslerin iskânı ile teşkil edilen ancak süreç içerisinde bu özelliğini kaybeden yerleşim alanları da mevcuttur. Bunlar, Şereflikoçhisar ilçesi merkezinde bulunan İstiklal Mahallesi, Balâ ilçesi merkezinde bulunan Kartaltepe Mahallesi ve Çubuk ilçesi dâhilinde bulunan Dumlupınar köyüdür. Bu alanlarda halen az da olsa Çerkes yaşamaktadır. Çerkes izleri tespit edilen bir diğer yerleşim alanı ise Elmadağ ilçesine bağlı Karacahasan köyüdür. 1880'lerde bir hanenin yerleştiği köyde Çerkesler azınlıktadır⁴⁵. Vaktiyle Ankara'nın merkezinde bulunan Mukaddem⁴⁶, Şükriye (günümüzde Hacettepe Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır) ve Aktaş Mahallelerine de bir kısım Çerkesin yerleştiği tespit edilmiştir⁴⁷.

Günümüzde varlığı tespit edilemese de bahsi geçen mahallerin dışındaki bazı alanlara da Çerkes muhacirlerin yerleştiği/yerleştirildiği kayıtlara yansımıştır. Arşiv kayıtlarında yer aldığına göre Çubuk kazasına bağlı Karagöl mevki bunlardan biridir⁴⁸. Saha araştırmaları esnasında aynı kazaya bağlı Esenboğa, Yenice, Karadana, Kışlacık ve Kuruçay köylerine de az miktarda Çerkes muhacirin yerleştiği saptanmıştır⁴⁹.

Ankara'da halen varlığını devam ettiren Çerkesler farklı kabilelere mensuptur. Bu kabileler tespit edilebildiği kadarıyla şu şekildedir: “*Dağyaka (Teşrek) (Şabsığ)*: Açmız, Hantu, Mamir, Med, Nöge, Kankeri, Pogh, Türkav, Veddah, Hantu, Yegos, Memetgubzeş (Memedler), Hadagatl, Kuşız, Kazuk, Nako; Oltan (Şabsığ); *İkizce/Abzeh*: Hbadyiko, Rakkiyuko, Hambosyiko, Batyiko, Batyiko, Karbeçyiko, Çuhyiko, Tsıgujyiko, Kaspetyiko, İslamyiko, Gunsikyuko, Dathujyiko, Halokyiko, Dedagyiko, Tsitsayiko, Hairsyiko, Hamlayiko, Hatsukyiko, Hatimyiko, Mekagyiko, Dugujuiko, Haguryiko, Aslanbeçyiko, Muncuko, Tukuşko, Habatko, Hambasko, Hatibinyiko, Yekuaşeh, Hagoruka, Degumuka, Mamhıh, Ağuşe, Nakauko ve Pşigonako; *Gökçehöyük/Besleney*: Korsooko, Aneki (Kara İsmail), Gubzeyçe (Mecit ve Ahmet Bey) ve Neaşgo (Davut Bey), Agej, Ahşebi, Hfityiko, Kojoko, Mats; *Hacımuratlı/Kabartay*: Yevjeoço (Boco Osman),

⁴⁴ Pustu, a.g.t., s. 134. Batgıray'ın da Ankara'ya Çerkes iskânı hakkın bir çalışması mevcuttur. Bkz. Batgıray XIX. *Yüzyıl Anadolu'sunda Kafkas Rüzgârı "Ankara Vilayeti İskânları"*, TÜBİTAK Destekli Araştırma Projesi 2209 (2013-1), Ankara 2014.

⁴⁵ Detaylı bilgi için bkz. Pustu, a.g.t., s. 135-136.

⁴⁶ Bkz. A.Ş.S., 1172/147, H. 3 Cemâziyelevvel 1338/24 Ocak 1920.

⁴⁷ Ankara'da kale mevkiinde Belgin Ağır (d. 1960) ile yapılan görüşme.

⁴⁸ BOA., *MVL.*, 606/90, H. 21 Cemâziyelevvel 1277/5 Aralık 1860.

⁴⁹ Pustu, a.g.t., s. 136.

Kuşha, Kuşhabi, Kerimler (Hacı Zu, Hacı Uzun Kasım, Halit), Hatko, Sokurlar (Sokur Abdullah) ve Bidelerdir (Ali), Abaze, Bzete, Çeçente, Somarta, Balaho, Şorman, Şogen, Bihune, Tsıbıne, Vette; *Dumlupınar/Şabsıĝ*: Türkavlar⁵⁰.

3. Karaçay- Malkar Muhacirlerin İskânı

Günümüz Ankara sınırları içerisindeki tek Karaçay-Malkar yerleşim alanı Gölbaşı ilçesi sınırları dâhilinde bulunan Yağlıpınar köyüdür. Tespit edilebildiği kadarıyla muhacirlerin köye gelişi iki katile halindedir. Yağlıpınar arazisinin muhacirlere tahsisi daha önce olsa da köyde yerleşim 10 Kasım 1906 tarihindedir. Muhacirler için inşa edilen meskenler tamamlanarak bu tarihte kendilerine teslim edilmiştir. Meskenleri inşa edilene kadar ise muhacirler bir süre komşu köyler olan Gökçehöyük, Dodurga, Tulumtaş ve Yavrucak'ta misafir olarak kalmışlardır. Teşkilinin ardından köye "Mahmudiye" isminin verdiği arşiv kayıtlarında geçmektedir. Ancak yapılan saha araştırmaları esnasında bu isim teyit edilememiştir. Köyde iskân edilen muhacirlerin bir kısmı Balkarya'nın Nalçık bölgesinden, bir kısmı ise Karaçay'dan sürgün edilmişlerdir. İstanbul üzerinden Ankara'ya sevk edilen muhacirler farklı kabilelere mensuptur. Balkarya'dan gelen Cettalar ve Sozaylar (diğer bir söylenişle Ozaylar)'dır. Hubiler, Babalar, Girgiyer ve Hatuğlar ise Karaçay'dan gelenlerdir. Köyde iskân edilen muhacirlerin tamamı denizyolu ile İstanbul'a ulaşmış ve ardından Ankara'ya sevk edilmiştir. Aynı katile ile gelip günümüzde Eskişehir sınırları içerisinde bulunan Belpınar, Yakapınar ve Ertuğrul köylerine yerleşenler de bulunmaktadır. Bunların tamamının ileri geleni bir din âlimi olan (reisi) Şuayip Efendi'dir⁵¹. Karaçay-Malkarların göç etmek durumunda bırakıldıkları mahaller ve geliş güzergâhları şu şekildedir (bkz. Tablo-4; Harita 4):

Tablo- 4: Karaçay-M(B)alkar Muhacirlerin Geldikleri Yerler

Köyler	Köken	Ankara'ya Göç Edilen Mahaller
Yağlıpınar	Kafkasya	Balkarya (Nalçık), Karaçay

Kaynak: Pustu, *a.g.t.*, s. 79.

⁵⁰ Pustu, *a.g.t.*, s. 38-39; Ankara'ya iskân edilen Çerkes kabilelerle ilgili ayrıca bkz. Batgıray, *a.g.t.*

⁵¹ Detaylı bilgi için bkz. Pustu, *a.g.t.*, s. 151-154.

Harita-4: Karaçay-Malkar Muhacirlerin Ankara'ya Geliş Güzergâhları

Kaynak: Pustu, a.g.t., s. 79.

4. Boşnak Muhacirlerin İskânı

Boşnak muhacirlerin Ankara'ya iskânı 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin ardındanır. Ankara'ya iskân edilmeye başlayan Boşnakların geldikleri yerler tespit edilebildiği kadarıyla Tuzla, Hersek, Mihyaç, Travnik, Banja Luka (Banaluka), Mostar, Bihke, Krayina ve Saraybosna'dır. Ayrıca 1909 senesinde, günümüzde Karadağ sınırları içerisinde yer alan Kolaşin'den göç eden Boşnaklar da Ankara'ya iskân edilmiştir. Göçler esnasında gemilerle ve karayolu güzergâhını takip ederek Ankara'ya ulaşan muhacirler bulunmaktadır. Boşnakların bir kısmı Belgrad, Niş ve Sofya hattından Edirne üzerinden karayolu ile⁵², bir kısmı ise Adriyatik kıyısındaki limanlardan gemilerle İzmir ve İstanbul'a sevk edilmiştir. Kolaşin'den sürülen Boşnaklar deniz yolu ile İstanbul'a ulaşmıştır. Bunların bir kısmı iskân için gemilerle Adana'ya, bir kısmı ise Merzifon'a sevk edilmiştir. Merzifon'a sevk edilen grup yaşadıkları sorunlar nedeniyle burada kalıcı olamamış ve kısa bir süre sonra iskân için Ankara'ya gitmişlerdir. Boşnak muhacirlerinin geldikleri yerler ve geliş güzergâhları şu şekildedir (bkz. Tablo-5; Harita-4);

⁵² Fahriye Emgili, *Yeniden Kurulan Hayatlar Boşnakların Türkiye'ye Göçleri, (1878-1934)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012, s. 248.

Tablo-5: Boşnak Muhacirlerin Geldikleri Yerler

Köyler	Köken	Ankara'ya Göç Edilen Mahaller
Fevziye (Sortak) Köyü	Bosna-Hersek	Mostar, Dobra, Stolaç, Hersek, Zenica (Zenitsa)
Kesikkavak Köyü	Bosna-Hersek	Hersek, Krayina (Kraya/ Krajina)
Ördekgözü Köyü	Bosna-Hersek	Saraybosna, Banja Luka (Banaluka) ve Travnik
Çimenceğiz Köyü	Bosna-Hersek	Saraybosna
Avşar Köyü	Karadağ (Kolaşin)	

Kaynak: Pustu, a.g.t., s. 81.

Harita-5: Boşnak Muhacirlerin Ankara'ya Geliş Güzergâhları

Kaynak: Pustu, a.g.t., s. 81.

Dönemin idarî taksimatına göre Haymana kazasında yer alan Ördekgözü, Kesikkavak, Yaylakoyak, Cingirli-Barutlu, Hoşularöreni, Karapınar, Üçpınarlar, Tatarhamzalı ve Homalan; Zir (Sincan) kazasında bulunan İncegiz-Çemen, Afşar, Hacıuzun, Tutluca, Kapaklı ve Sortak köyleri Boşnak muhacirlerin iskânı için oluşturulmuştur⁵³. Bir diğer kayıta ise Zir kazasında teşkil edilen köylerin Hamidiye⁵⁴, Süleymaniye, Selimiye, Fevziye ve Sultaniye olduğu zikredilmektedir⁵⁵. Boşnak muhacirlerin iskânı için Ankara'nın merkezinde Şükriye, Haymana'nın merkezinde ise Selimiye isminde mahalleler oluşturulmuştur. Şükriye Mahallesi'nin olduğu alan günümüzde Hacettepe Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Selimiye ise Haymana ilçesi hükümet konağının karşısında bulunan alanda teşkil edilmiştir. Ancak Boşnakların burada iskânı kabul etmemelerinden dolayı bu alana Tatarlar yerleştirilmiştir⁵⁶. Şer'iyye Sicilleri üzerinde yapılan incelemeler neticesinde Ankara'nın merkezinde bulunan Esb (At) Pazarı, Çesme, Hacı Arap, Hacı Bayram, Hacı Musa, Leblebici, Osmaniye, Saraç Sinan, Mukaddem ve İsmetpaşa Mahallelerinde de XIX. yüzyılın başlarında Boşnakların yaşamış olduğu tespit edilmiştir⁵⁷. Ayrıca başka kayıtlarda Çubuk kazasında da bir Boşnak Mahallesi olduğu geçmektedir⁵⁸. Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Balâ, Keskin ve Kalecik kazalarına da Boşnak muhacirlerin iskân edilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat hâlihazırda bahsi geçen kazalar dâhilinde Boşnak muhacirlerin izine rastlanmamıştır⁵⁹.

Günümüzde birçoğu terkedilmiş ve demografisi değişmiş olsa da Ankara sınırları içerisinde varlığını halen devam ettiren beş adet Boşnak köyü bulunmaktadır. Bunlar Haymana ilçesinde bulunan Kesikkavak; Polatlı ilçesinde bulunan Ördekgözü, Afşar ve Çimenceğiz ile Etimesgut ilçesinde bulunan Fevziye köyleridir. Günümüzde Polatlı ilçesine bağlı Karapınar köyünde de az miktarda Boşnak kökenli vatandaş yaşamaktadır. Çeşitli kaynaklarda Kızılcahamam ilçesinin Yukarıkise köyünün de bir Boşnak yerleşim alanı olduğu zikredilse de yapılan saha araştırmaları neticesinde

⁵³ BOA., *Y.MTV.*, 218/79, 7 Temmuz 1317/20 Temmuz 1901; *A.Ş.S.*,1238/5, 2 Mart 1327/15 Mart 1911; *A.Ş.S.*, 1086/94. Ayrıca bkz. Tufan Gündüz, *Allahimanet Bosna: Boşnakların Osmanlı Topraklarına Göçü*, Yeditepe Yayınları., İstanbul 2012.

⁵⁴ Bkz. *A.Ş.S.*, 1081/20, H. 10 Cemâziyelevvel 1328/20 Mayıs 1910.

⁵⁵ BOA., *A.Ş.MKT.MHM.*, 516/4, 15 Teşrinisânî 1317/25 Eylül 1901; *A.Ş.S.*, 1087/19; *A.Ş.S.*, 1095/48.

⁵⁶ Haymana ilçesinde Fikret Yalçınkaya (d. 1945) ile yapılan görüşme.

⁵⁷ Pustu, *a.g.t.*, s. 155-156.

⁵⁸ Bkz. *A.Ş.S.*,1238/77, 25 Teşrinisânî 1328/8 Aralık 1912.

⁵⁹ BOA., *Y.PRK.KOM.*, 10/99, 18 Eylül 1317/1 Ekim 1901.

bunun doğru olmadığı tespit edilmiştir. Keza Nallıhan ilçesine bağlı Tekirler köyü için de aynı durum geçerlidir⁶⁰.

Ankara'da iskân edilen Boşnaklar arasında gelinen yere göre “Sarı Boşnak” ve “Kolaşin” ayrımının olduğu anlaşılmaktadır. Sarı Boşnak olarak nitelenenler Tuzla, Hersek, Mihyaç, Travnik, Banja Luka (Banaluka), Mostar, Bihke, Krayina ve Saraybosna'dan hicret etmiş olanlardır. Boşnak denilince akla gelen ilk grup da bunlardır ve çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Ankara'da bulunan Çimenceğiz, Ördekgölü, Kesikkavak ve Fevziye köyleri Sarı Boşnak'tır. Ankara'da bulunan tek Kolaşin⁶¹ yerleşim alanı ise günümüzde Polatlı ilçesi sınırları içerisinde yer alan Avşar (Burhaniye) köyüdür⁶².

5. Rumeli Muhaciri Türklerin İskânı

Osmanlı döneminde Ankara'ya kayda değer miktarda Rumeli muhaciri Türk iskân edilmiştir. Bunlarla birlikte gelen az miktarda Pomak da bulunmaktadır. Rumeli'den yaşanan Türk göçlerini tetikleyen temel etken, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'dir. Arşiv vesikalari, mahkeme kayıtları ve saha araştırmaları neticesinde elde edilen bilgilere göre Ankara'ya, Balçık, Cumapazarı, Deliorman (Razgrad), Eski Cuma, Hasköy, Üsküp, Lofça, Usturumca, Kosova, Pirlepe, İştıp (Makedonya), Varna, Selanik, Sofya, Yanya, Manastır, Mitroviçe, Dimetoka, Filibe, Zıştovi, Prevadi, Priştine, Osmanpazarı, Mecidiye, Hacıoğlu Pazarcık (Dobriç), Gadaylar (?), Kızanlık (Eski Zağra'da), Tutrakan, Silistre, Şumnu, Yenipazar, Rusçuk ve Pazarcık ile Dobruca (Mankalya, Çiğir, Maşatlık, Karsak, Prolu köyleri, Köstence, Nazarca köyleri)'dan gelen muhacirler iskân edilmiştir. Bahsi geçen mahallerden sürülen muhacirler kara ve deniz yolu ile İstanbul'a ulaşmış, ardından ise demiryolu vasıtası ile Ankara'ya sevk edilmişlerdir. Rumeli muhacirlerinin geldikleri yerler ve geliş güzergâhları tespit edilebildiği kadarıyla şu şekildedir (bkz. Tablo-6; Harita-5)⁶³;

Tablo-6: Rumeli Muhacirlerinin Geldikleri Yerler

Köyler	Köken	Ankara'ya Göç Edilen Mahaller
Abadan Köyü	Bulgaristan	Varna, Deliorman, Sulcallı, Karaağaç, Avreni

⁶⁰ Murat Sevim (d. 1945) ile yapılan görüşmesi.

⁶¹ Avşar köyünde yaşayanların erkeklerine “kolaşinsa” kadınlarına ise “kolaşinka” denilmektedir.

⁶² Avşar köyünde Bayram Gürkan (d. 1940) ile yapılan görüşme.

⁶³ Pustu, *a.g.t.*, s. 82-83.

Alacaören (Mahmu-diye) Köyü	Bulgaristan	Varna, Cuma, Kırcaali, Ormanlı, Nasufça, Hezargrad (Razgrad) ⁶⁴
Çekirdeksiz Köyü	Bulgaristan Yunanistan Makedonya	Usturumca ⁶⁵ , Varna, Deliorman, Osmanpa-zarı, Atina.
İkipınar Köyü	Bulgaristan	Kırcaali, Korucu, Kırmali, Tunaboylu
Çalseki Köyü	Bulgaristan	Şumnu, Tozekan, Pravadi, Cuma, Varna
Kurusarı Köyü	Romanya Bul-garistan	Eskicuma (Zağralı köyü), Silistre, Köstence
Tuğla Köyü	Bulgaristan	Mestanlı

Kaynak: Pustu, *a.g.t.*, s. 83.

Harita-6: Rumeli Muhacirlerinin Ankara'ya Geliş Güzergâhları

Kaynak: Pustu, *a.g.t.*, s. 84.

⁶⁴ Köyde Razgrad muhacirlerinin olduğu *Ankara Şer'îye Sicilleri*'nde de yer almaktadır. Bkz. *A.Ş.S.*, 1075/34, 15 Eylül 1327/28 Eylül 1911.

⁶⁵ Buraya yerleştirilen Usturumca muhacirlerinin yerlerini terk ettikleri bazı belgelerden anlaşılmaktadır. *BOA.*, *DH.MB.HPS.*, 153/40, 19 Mart 1331/1 Nisan 1915.

Günümüzde Osmanlı döneminde Ankara'da Rumeli muhaciri Türkler için teşkil edilmiş olan dokuz köy tespi edilmiştir. Bunlar hâlihazırda Polatlı ilçesine bağlı Çekirdeksiz ve Üçpınarlar (Selimiye); Pursaklar ilçesine bağlı Kurusarı, Abadan ve Alacaören (Mahmudiye); Keçiören ilçesine bağlı Çalseki ve Çubuk ilçesine bağlı İkipınar ve Tuğla köyleridir. Çubuk ilçesine bağlı Dumlupınar köyü ise Rumeli muhacirlerinden önce Çerkeslerin iskân alanıdır. Ancak Osmanlı döneminde önemli miktarda Rumeli muhacirinin buraya iskân edildiği ve bir süre sonra bunların çoğunluğu oluşturdukları anlaşılmaktadır. Cumhuriyet döneminde de buraya Bulgaristan'dan sürgün edilen Türkler yerleştirilmiştir. Çekirdeksiz köyünde ise Türklerin yanında az miktarda Pomak'ın da iskân edildiği anlaşılmaktadır⁶⁶.

Abadan, Alacaören (Mahmudiye), Çalseki, Dumlupınar, Kurusarı, İkipınar ve Tuğla köylerine yerleşen muhacirlerin karayolu ile (muhtemelen öküz arabaları vasıtasıyla) İstanbul'a ulaştıkları ve ardından Bursa'ya gittikleri tespit edilmiştir. Daha sonra muhacirlerin bir kısmı Bursa'da kalırken diğer kısmının Ankara'ya geldiği anlaşılmaktadır. Bu esnada bazı muhacirler Eskişehir'e yerleşmiştir. İfade edildiğine göre muhacirlerin Ankara'daki toplanma alanı Zir (Sincan) kazasıdır. 1894-95 yıllarında peyderpey Zir kazasına ulaşan muhacirler, devam eden süreçte yer tespitinin ardından rızaları doğrultusunda yukarıda bahsi geçen köylere yerleştirilmişlerdir. Bunlardan ilk muhacir yerleşim alanı Abadan arazisidir. Buna rağmen saha araştırmaları sırasında edinilen bilgi, ilk olarak Abadan arazisine iskân olunan muhacirlerin daha sonra İkipınar köyüne gelip yerleştikleridir. İsmi geçen köylere yerleşen muhacirler arasında akrabalık bağlarının olduğunu da söylemek gerekir⁶⁷.

Günümüzde izlerine rastlan(a)masa da 1891 senesi ortalarında Akköprü'ye Rumeli bölgesinden gelen/gelecek olan muhacirlerin iskânının kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Toplamda Akköprü'ye yerleştirilmesi düşünülen hane sayısı 271'dir. Bunlardan 150'si Bulgaristan'ın Hasköy şehriden geleceklerdir⁶⁸. Alınan bu kararın kısmen de olsa hayata geçirilmiş olması

⁶⁶ Pustu, *a.g.t.*, s. 174, 180-181. Cumhuriyet döneminde Ankara'ya muhacir iskânı hakkında bkz. Yusuf Sarımay, "Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1990)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 17, S. 80, Ankara, ss. 351-388; Levent Kayapınar, "Atatürk, Menderes ve Özal Dönemi Bulgaristan'dan Gelen Göçmenler Üzerine Gözlemler", *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, ed. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu-Mehmet Hacısalihoğlu, ss. 373-395.

⁶⁷ Abadan ve Alacaören (Mahmudiye) köylerinde Hasan Yılmaz (d. 1931), Hasan Özcan (d. 1937), Necmiye Çalık (d. 1944) ve Timur Çalık (d. 1966) ile yapılan görüşme.

⁶⁸ BOA., *Y.MTV.*, 53/3, 25 Temmuz 1307/6 Ağustos 1891.

muhtemeldir. Zira karar alınmasından daha üç ay kadar süre geçmeden Akköprü'ye yerleştirildiği belirtilen Rumeli muhacirlerinin Çiflikât-ı Hümâyûn Müdürü Ahmet Efendi tarafından başka bir mahalle gönderilmeye çalışıldığı görülmektedir⁶⁹. Ayrıca 1902 senesi ortalarında Haymana kazasında bulunan Karabostan adlı mevkiye Rumeli muhacirlerinin iskân olduğu saptanmıştır. Rumeli muhacirlerinin iskân ile teşkil edilen köye ilk olarak "Memduhiye" ismi verilmesi düşünülse de daha sonra buranın "Abadan" olarak adlandırılmasına karar verilmiştir⁷⁰. Günümüzde Karabostan mevkiine iskân olunan Rumeli muhacirlerinin izlerine rastlanamamıştır.

Tespit edilen arşiv vesikalarından Ankara'nın "Osmaniye Mahallesi"ne de Rumeli muhaciri Türklerin iskân edildiği anlaşılmaktadır⁷¹. Mahallenin ismi bazı kayıtlarda "Muhacir Osmaniye" olarak geçmektedir⁷². Mahallede Boşnak muhacirlerin izlerine de rastlanmıştır⁷³. Mahallenin teşkil edildiği alan, Ankara'nın merkezinde bulunan Çankırı Kapısı civarındadır. Arşiv kayıtlarında yer aldığına göre muhacirlerin iskân sırasında burası boş alandır⁷⁴. Yine Ankara'nın merkezinde bulunan Boşnak, Tekke Ahmet, Erzurum, Yusuf Habbaz, Hamidiye, İğneci Belkis ve Kul Derviş Mahallelerinde de Rumeli muhacirlerinin iskân olduğu tespit edilmiştir⁷⁵. Çubuk kazasının merkezi ile aynı kaza dâhilinde bulunan Mecidiye köyünde de bir kısım Rumeli muhacirinin iskân edildiği anlaşılmaktadır⁷⁶.

C. İskân Edilen Muhacir Miktarı

Cumhuriyet öncesinde Ankara'ya iskân edilen muhacirlerin miktarı hakkında Murat Bardakçı tarafından yayımlanan *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi* isimli eserde bazı bilgiler yer almaktadır. Buradaki ifadelere göre Balkan Harbi'nden evvel Ankara'ya 5.952 hanede toplam 29.785 nüfus muhacir iskân edilmiştir. Balkan Harbi'nden sonra gelen muhacir sayısı ise

⁶⁹ BOA., *DH.MKT.*, 1875/6, 24 Eylül 1307/6 Ekim 1891.

⁷⁰ BOA., *İ.DH.* 01401, 5 Ağustos 1318/18 Ağustos 1902; *DH.MKT.*, 576/9, 28 Ağustos 1318/10 Eylül 1902

⁷¹ BOA., *BEO*, 722/54101, H. 11 Recep 1313/28 Aralık 1895. *A.Ş.S.*, 1126/101, 14 Nisan 1339/14 Nisan 1923; *A.Ş.S.*, 1250/150.

⁷² *A.Ş.S.*, 1112/71; *A.Ş.S.*, 1067/178, H. 19 Ramazan 1325/26 Ekim 1907.

⁷³ Bkz. *A.Ş.S.*, 1081/67; *A.Ş.S.*, 1075/62; *A.Ş.S.*, 1172/150, 12 Kânûnusânî 1326/12 Ocak 1920; *A.Ş.S.*, 1084/78; Bkz. *A.Ş.S.*, 1238/27, 30 Mart 1327/12 Nisan 1911; *A.Ş.S.*, 1056/116; *A.Ş.S.*, 1046/263.

⁷⁴ BOA., *ŞD.*, 1341/38, H. 5 Zilkade 1310/21 Mayıs 1893; *İ.DH.*, 1304/30, H. 24 Zilkade 1310/9 Haziran 1893. *A.Ş.S.*, 1250/38, 6 Temmuz 1335/6 Temmuz 1919.

⁷⁵ Pustu, *a.g.t.*, 176.

⁷⁶ *A.Ş.S.*, 1068/17, H. 5 Rebiulahir 1326/7 Mayıs 1908.

2.111 hanede toplam 9.335 nüfustur⁷⁷. Buradan yola çıkarak Osmanlı döneminde Ankara'ya 8.063 hanede 39.120 muhacirin iskân edildiği sonucuna ulaşılmaktadır⁷⁸. Bu hususta bir diğer bilgi ise 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi neticesinde Ankara vilayetine 50.000 kadar muhacirin iskânının kararlaştırıldığıdır. Şimşir'in ifade ettiğine göre 1879 senesinde bu miktarın ancak 30.000 kadarı Ankara vilayetine gelebilmiştir. Geri kalan kısmı ise henüz yollardadır. Şimşir, Ankara sancağına iskân edilen muhacir miktarını ise 7.280 olarak vermektedir⁷⁹.

Bu bilgilere rağmen ulaşılan arşiv kayıtlarına dayalı olarak yukarıda belirtilenden daha fazla sayıda muhacirin Ankara'ya yerleştirildiğini ifade etmek mümkündür. Yapılan incelemelerde sadece 1859-1865 yılları arasında Ankara sancağına iskân edilen muhacir miktarının 10 bin civarında olduğu tespit edilmiştir. Ulaşılan bir vesikada ise 27 Kasım 1878 tarihine kadar Ankara'da iskân edilen muhacir miktarı 15 bin olarak gösterilmektedir⁸⁰. Bu sırada gelenler Kırım'da ve Kafkaslar'da etnik temizliğe maruz kalan Çerkes, Tatar ve Nogaylardır. 93 Harbi sonrası Ankara'ya yaşanan ilk göç hadisesi tespit edildiği kadarıyla 1879 yılındadır. Göçlerin en yoğun olduğu dönem ise 1890-1910 yılları arasındadır. Yapılan değerlendirmeler neticesinde varılan kanaat, Ankara'ya 1879-1910 yılları arasında yaklaşık 50 bin civarında muhacirin iskân edildiğidir. Ankara'da iskânı kararlaştırılan 4 bin kadar Girit muhaciri de buna eklenirse rakam 54 bine çıkmaktadır. Ancak Girit muhacirlerinin Ankara'ya iskânları teyit edilememiştir. Bu sebeple bahsi geçen rakam (4 bin) dikkate alınmamıştır. Netice olarak bizim tespitimiz 1859-1910 yılları arasında Ankara'ya iskân edilen muhacir sayısının 65 bin civarında olduğudur. Buna rağmen sadece arşiv kayıtlarına dayanarak Ankara'ya iskân edilen muhacir miktarı ile ilgili kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Zira arşiv kayıtlarında, çeşitli muhacir gruplarının Ankara'ya iskânları kararlaştırmış olsa dahi bunun fiiliyata dökül(m)eemiş olabileceği ihtimali dikkate alınmalıdır. En azından kayıtlarda yer alanla fiiliyata dökülenler arasında önemli bir farkın olduğu muhakkaktır. Gelmesi kararlaştırıldığı halde gelmeyen, iskân edildikten sonra yerleşim alanlarını terk eden ve Ankara'da bir süre geçici iskâna tabi tutulan muhacir gruplarının olduğu da dikkate alınmalıdır. Dikkat edilmesi

⁷⁷ Murat Bardakçı, *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrükesi*, Everest Yayınları, İstanbul 2008, s. 35-39.

⁷⁸ Pustu, *a.g.t.*, s. 85.

⁷⁹ Şimşir, *a.g.e.*, s. 26. Burada bizim için önemli olan Ankara sancağına yerleştirilen muhacir miktarıdır. Zira Ankara sancağı genel hatlarıyla -bir kısım farklılıklar olsa da- günümüz Ankarasını ifade etmektedir. Ankara vilayetinin ise dönemde kapsadığı alan çok daha geniştir. Bkz. Pustu, *a.g.t.*, s. 31-33.

⁸⁰ BOA., *Y.PRK.KOM.*, 1/52, 15 Teşrinisânî 1294/27 Kasım 1878.

gereken bir diğer husus ise dönemin idarî taksimatından kaynaklanabilecek aksaklıklardır⁸¹.

D. Muhacirlere Sağlanan Yardımlar

Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı üzere devletin Ankara'ya iskân edilen muhacirlere nakliye, iâşe, yevmiye, arazi tahsisi, mesken inşası, yakacak, ziraat aleti, ziraat hayvanı ve tohumluk desteği ile defin işleri ve sağlık konularında yardımları söz konusudur. Bunların yanı sıra mağduriyet içerisine düşen ve devletten destek talep eden muhacirlere de talepleri doğrultusunda elden geldiğince yardımda bulunulduğu anlaşılmaktadır. Devlet yardımlarının yanında Ankara halkının da muhacirlere çeşitli destekleri söz konusudur⁸².

Devletin muhacirlere olan ilk desteği, onların iskân alanlarına sevki sırasındadır. Göç ettikleri mahallerden İstanbul ve İzmit'e ulaşan muhacirler genel olarak demiryolu vasıtası ile Ankara'ya gönderilmişlerdir⁸³. Bu sırada bir kısım muhacir için herhangi bir ücret talebinde bulunulmamıştır⁸⁴. Bir kısım muhacir için ise çeşitli oranlarda (%25⁸⁵, % 30 ve % 50) indirimlerin uygulandığı görülmektedir⁸⁶. Bu esnada Osmanlı hükümeti, muhacirlere iâşe ve yevmiye yardımında da bulunmuştur. Tespit edilebildiği kadarıyla bu yardımlar kalıcı iskâna kadar devam ettirilmiştir⁸⁷. Bazı durumlarda ise elinde sadece "fukara belgesi" olan muhacirlere yardımda bulunulmuştur⁸⁸. Bu tarz yardımlar çeşitli aksaklıklar olsa da yukarıda belirtildiği üzere muhacirlerin kalıcı iskânlarına kadar devam ettirilmiştir. Ancak kuraklık, kışın sert geçmesi ve ailenin geçimini sağlayan kişilerin vefatı

⁸¹ Detaylı bilgi için bkz. Pustu, *a.g.t.*, 85-96.

⁸² Pustu, *a.g.t.*, 203-205; Pustu,

⁸³ BOA., *DH.MKT.*, 2038/25, H. 13 Cemâziyelâhir 1310/2 Ocak 1893.

⁸⁴ BOA., *DH.MKT.*, 1961/115, H. 19 Zilkade 1309/15 Haziran 1892; *DH.MKT.*, 1941/53, H. 19 Ramazân 1309/17 Nisan 1892; *DH.MKT.*, 1942/113, H. 27 Ramazân 1309/25 Nisan 1892; BOA., *A.İMKT.MHM.*, 230/97, H. 6 Safer 1278/13 Ağustos 1861; *A.İMKT.MHM.*, 232/22, H. 17 Safer 1278/24 Ağustos 1871.

⁸⁵ BOA., *BEO.*, 47/3465, 25 Temmuz 1308/6 Ağustos 1892; *BEO.*, 16/1189, H. 13 Zilkade 1309/9 Haziran 1892; *DH.MKT.*, 2003/20, 15 Eylül 1308/27 Eylül 1892; *DH. MKT.*, 1988/91, 4 Ağustos 1307/16 Ağustos 1891.

⁸⁶ BOA., *DH.MKT.*, 40/25, 24 Mayıs 1309/5 Haziran 1893.

⁸⁷ BOA., *BEO.*, 715/53621, 18 Teşrînisâni 1311/30 Kasım 1895; *İML.*, 57/54, 2, 10 Şubat 1319/15, 23 Şubat 1904; *A.İMKT.MHM.*, 499/45, H. 6 Ramazân 1306/6 Mayıs 1889; *A.İMKT.MHM.*, 524/21, 13 Mart 1320/26 Mart 1904.

⁸⁸ *A.İMKT.NZD.*, 328/70, H. 10 Rebiülâhir 1277/26 Ekim 1860.

gibi mağduriyetler üzerine talepte bulunan bir kısım muhacirlere yardımların devam ettiği anlaşılmaktadır⁸⁹.

Devlet'in muhacirlere olan bir diğer yardımı arazi tahsisidir. Bu konuda devlet çeşitli usuller takip etmiştir. Bunlardan biri her bir muhacir hanesine belli miktarlarda arazi verilmesidir. Bir diğer usul ise muhacirlerin iskân edileceği köylerin genel hatlarının belirlenmesidir. Saha araştırması sırasında edinilen bilgilere göre sınırları belirlenen mahallerde muhacirler işleyebilecekleri kadar araziye sahiplenme yoluna gitmişlerdir⁹⁰. Kendilerine gösterilen arazilere yerleşen muhacirlerin bir kısmı iskânın hemen ardından tapularını almışlardır⁹¹. Bir kısım muhacirin ise tapularına ancak 1950'lerde gerçekleştirilen arazi reformunun ardından kavuştuğu görülmektedir⁹². Tapu meselesi ancak yakın dönemlerde çözülebilen muhacir köyleri de mevcuttur⁹³. Arazi tahsisinden sonra muhacirlere yapılan en önemli yardım şüphesiz onlar için meskenler inşa edilmesidir. Arşiv kayıtlarından ve saha araştırmalarından edinilen bilgilere göre Osmanlı hükümeti, Ankara'da iskân edilen Boşnaklar için oluşturulan köylerin tamamında meskenler inşa ettirmiştir. Ankara'nın tek Karaçay-Malkar köyü olan Yağlıpınar'da da aynı durum söz konusudur. Ancak Çerkesler, Tatarlar, Nogaylar ve Rumeli muhaciri Türkler için bu konuda standart bir uygulamanın olmadığı görülmektedir. Tespit edilebildiği kadarıyla bahsi geçen muhacir gruplarının sadece cüzi bir kısmı için meskenler inşa ettirilmiştir. Yakın tarihlerde gelmiş, aynı kökene mensup ve civar mahallerde iskân edilmiş olan muhacirler için dahi uygulama bu şekilde olmuştur. Bu durum devletin içerisinde bulunduğu ekonomik imkânsızlıklar nedeniyle böyle bir hareket tarzı izlemiş olabileceği ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla devletin Ankara için ne sebeple bu tarz bir yol izlediği

⁸⁹ BOA., *MV.*, 99/41, 12 Şubat 1315/24 Şubat 1900; *BEO.*, 722/54101, H. 11 Recep 1313/28 Aralık 1895; BOA., *MVL.*, 711/7 23 Haziran 1281/5 Temmuz 1865; *A.MKT.UM.*, 390/1, H. 17 Cemâziyelâhir 1276/11 Ocak 1860; BOA., *BEO.*, 715/53621, 18 Teşrînisânî 1311/30 Kasım 1895; BOA., *A.İMKT.MHM.*, 528/16, 21 Teşrînisânî 1321/4 Aralık 1905; BOA., *İML.*, 57/54, 2, 10 Şubat 1319/15, 23 Şubat 1904; BOA., *A.İMKT.MHM.*, 510/5, 24, 26, 27, 29 Haziran, 9 Temmuz 1316/7,9,10,12, 22 Temmuz 1900; *A.MKT.NZD.*, 366/42, H. 15 Muharrem 1278/23 Temmuz 1861.

⁹⁰ Hacımuratlı, Gökçehöyük ve Yağlıpınar köylerinde Orhan Susamlı (d. 1937), Nurettin Açık (d. 1938), Nurettin Özbek (d. 1966), Muhsin Gümüş (d. 1950) ve Hüsrev Gümüş (d. 1959) ile yapılan görüşme.

⁹¹ BOA., *MVL.*, 720/37, 19 Nisan 1282/1 Mayıs 1866.

⁹² Karakaya, Tatlıkuyu, Kesikkavak, Çayraz, Gökçehöyük ve Hacımuratlı köylerinde Nail Doğrul (d. 1936), Ayten Paça (d. 1939), Adem Alpcan (d. 1960), Fikret Yağcıkaya (d. 1945), Muhsin Gümüş, (d. 1950), Hüsrev Gümüş (d. 1959) ve Orhan Susamlı (d. 1937) ile yapılan görüşme.

⁹³ Ayten Paça (d. 1939) ile yapılan görüşme.

hakkında makul bir gerekçe tespit edilememiştir⁹⁴. Çeşitli sebeplerle zarar gören meskenlerin tamir ve tadilinde de devletin desteği söz konusudur⁹⁵.

Ankara'da iskân edilen muhacirlere sağlık alanında da bazı yardımlarda bulunulmuştur. Bunlar muhacirlerin tedavisi için hekim görevlendirilmesi⁹⁶ şehirde bulunan hastahanelerde kendileri için odalar tahsisi ve tıbbî malzeme teminidir⁹⁷.

Devlet, dönemin zor şartlarında elinden geldiğince muhacirlerin ihtiyaçlarını gidermeye gayret sarfetmiştir. Ancak muhacirlerin kitleler halinde geliş devleti diğer alanlarda olduğu gibi malî açıdan da zor durumda bırakmıştır. Bu ortam içerisinde idarecilerin bazı harcamaları kısma gayreti içerisine girdiği görülmektedir. Bu doğrultuda, iskân talebinde bulunan bir kısım muhacirin “*iskân için herhangi bir talepte bulunmamak ve Devlet'in gösterdiği mahallerde iskânı kabul etmek kaydıyla*” Ankara'da iskânına müsaade etmiştir⁹⁸.

Görüldüğü üzere Osmanlı hükümeti, Ankara'ya iskân edilen muhacir gruplarına iskân sürecinin hemen her aşamasında çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Ancak bu yardımların genel bir standardının olduğunu söylemek mümkün değildir. Aynı kökene mensup, yakın mahallerde iskân edilen ve geliş yılları hemen hemen aynı olan muhacir grupları için de bu durum geçerlidir. Bunun yanında kararlaştırıldığı halde yardımların ne kadarının hayata geçirilebildiği de sorgulanması gereken bir husustur. Bunun temel sebebi iskân memurlarından kaynaklanan suiistimaller, dönemin şartları ve içerisinde bulunulan malî imkânsızlıklardır.

E. Muhacirlerin İskânında Yaşanan Sıkıntılar

Ankara'ya muhacir iskânı sürecinde devlet politikalarından, muhacirlerden ve yerli halktan kaynaklanan bazı sorunların ortaya çıktığı görülmektedir. Sevk esnasında yaşanan sorunlar, uzun süre kalıcı iskânın sağlanamaması, mesken inşası hususunda yaşanan gecikmeler⁹⁹, kararlaştırıldığı

⁹⁴ Detaylı bilgi için bkz. Pustu, *a.g.t.*, ss. 207-223.

⁹⁵ BOA., *DH.MKT.*, 579/60, 20 Ağustos 1318/2 Eylül 1902; BOA., *BEO*, 1760/131941, 28 Teşrinisânî 1317/11 Aralık 1901; BOA., *DH.MKT.*, 2556/16, H. 03 Şabân 1319/15 Kasım 1901, BOA., *DH.ŞFR.*, 271/96, 28 Teşrinisânî 1317/11 Aralık 1901; BOA., *A.ŞMKT.MHM.*, 518/7, 21 Mayıs 1318/3 Haziran 1902.

⁹⁶ BOA., *MVL.*, 709/26, H. 13 Muharrem 1282/8 Haziran 1865; *MVL.*, 705/33, 20 Nisan 1281/2 Mayıs 1865.

⁹⁷ BCA., 272.0.0.74/65.15.6, 29 Nisan 1917; BCA., 272.0.0.74/65.15.1, 29 Nisan 1917.

⁹⁸ BOA., *A.ŞMKT.UM.*, 432/47, H. 2 Rebülevvel 1277/18 Eylül 1860; *DH. MKT.*, 1936/12, 11 Mart 1308/23 Mart 1892; *Y. MTV.*, 312/101, 28 Haziran 1324/11 Temmuz 1908; *DH.MKT.*, 2469/131, 26 Mart 1317/8 Nisan 1901.

⁹⁹ BOA., *DH.MKT.*, 2521/6, 28 Temmuz 1317/10 Ağustos 1901.

halde yevmiye ve diğer bazı yardımların yapılamaması devletten kaynaklanan en temel sorunlardır¹⁰⁰. Bunların temelinde mevzuat yetersizliği, devletin içerisine bulunduğu maddî imkânsızlıklar ve iskân görevlilerinin tutumları etkili olmuştur¹⁰¹. Gelen muhacirler için iskân mahallindeki idarecilere yeterli malumatın verilmeyişi ve görevli memurların bu konudaki kayıtsızlıkları muhacirlerin ve yerli halkın mağduriyetine sebep olmuştur. Bazı durumlarda ise iskân görevlilerinin bile bile talimatlara aykırı davranıldığı kayıtlara yansımıştır¹⁰². İskân görevlilerinin yaşanan sorunlar karşısında masa başından sorunları çözmeye çalışmaları ise mağduriyetlerin daha da artmasına neden olmuştur¹⁰³.

İskân sürecinde muhacirlerin iskân için gösterilen mahalleri beğenmemeleri çeşitli sorunlara neden olmuştur. İskânı kabul eden bir kısım muhacir ise süreç içerisinde yerlerini terk etmiştir. Bunun temel sebebi muhacirlerin iskân alanlarına uyum sağlayamamaları ve bataklık nedeniyle sıtma gibi salgın hastalıkların baş göstermesidir. Bu gibi sebepler yerleşime açılan birçok mahallin terk edilmesine neden olmuştur. Muhacirlerin iskân edildikleri alanları kabul etmemeleri veya terk etmelerindeki diğer bir etken ise akrabalık bağlarıdır¹⁰⁴. Bir kısım muhacir ise geldikleri yerlere geri dönme gayreti içerisine girmiştir¹⁰⁵. Bazı örneklerde bu tarz sıkıntılara karşı Devlet'in iskândan evvel kabile reislerine iskân mahallini gösterme ve onaylarını alma yoluna gittiği görülmektedir¹⁰⁶.

Arazi hususunda yaşanan sorunlar iskândan sonra da devam etmiştir. Bunun en temel sebebi sınır anlaşmazlıklarıdır. Bu anlaşmazlıkların bir kısmı yerli halktan, bir kısmı ise muhacirlerden bir kısmı ise Devlet'in uygulamalarından kaynaklı olarak meydana gelmiştir. Yerli halktan kaynaklanan arazi anlaşmazlıklarının altında, muhacirlere tahsis edilen mirî araziler üzerinde kendilerinin hak iddia etmeleri yatmaktadır. Devlet'in yerli halkın

¹⁰⁰ BOA., *DH.MKT*, 2799/38, 25 Mart 1325/7 Nisan 1909; *DH.MKT*, 2808/16, 26 Şubat 1325/11 Mart 1910; *DH.MKT*, 2802/53, 12 Nisan 1325/25 Nisan 1909, Ayrıca bkz. İhsan Seddar Kaynak-Murat Koraltürk, "Ankara'ya Demiryoluyla Göçler ve İskân Siyaseti (1890-1910)", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 4 (1) Haziran 2016, ss. 1-12.

¹⁰¹ Pustu, *a.g.t.*, s. 202.

¹⁰² BOA., *Y.PRK.AZJ.*, 43/27, H. 18 Şabân 1319/30 Kasım 1901.

¹⁰³ BOA., *AJMKT.UM.*, 450/86, 13 Nisan 1277/25 Nisan 1861.

¹⁰⁴ BOA., *AJMKT.MHM.*, 760/59, H. 4 Şevvâl 1277/15 Nisan 1861; *DH.ŞFR.*, 269/95, 20 Teşrinievvel 1317/2 Kasım 1901; *BEO.* 431/32270, 10 Haziran 1310/22 Haziran 1894; *AJMKT.MHM.*, 210/63, H. 15 Şabân 1277/26 Şubat 1861; *İ.DH.* 1318/11, 29 Teşrinievvel 1310/10 Kasım 1894; *BEO.*, 7/470, 1 Teşrinisânî 1310/13 Kasım 1894.

¹⁰⁵ BOA., *HR.İM.*, 16/111, 19 Şubat 1339/19 Şubat 1923; BOA., *DH.ŞFR.*, 269/95, 20 Teşrinievvel 1317/2 Kasım 1901.

¹⁰⁶ BOA., *AJMKT. MHM.*, 507/5. 7, 9, 10 Haziran 1315/19, 21, 22 Haziran 1899.

tapulu arazilerine muhacir iskân etme teşebbüsleri de anlaşmazlıklara sebebiyet vermiştir. Bunun yanında muhacirlerin de yerli halkın arazilerine tecavüzleri söz konusudur. Arazi konusunda yaşanan sorunların çoğu arşiv kayıtlarına yansımaya da saha araştırmaları esnasında Karakaya köyü halkının Kayabaşı ve Kızılkışla köyleri halkı ile; Fevziye köyü halkı ile Kuşburnu, Tilkiini, Gölgelikaya ve Belpınar köyleri halkı ile; Ballıkpınar köyü halkının Koparan ve Hacılar köyleri halkı ile; Kesikkavak köyü halkının Gedik köyü halkı ile; İkizce köyü halkının Topraklı ve Dikilitaş köyleri halkı ile; Gökçehöyük köyü halkının Halaçlı ve Yavrucak köyleri halkı ile; Günalan (Holos) köyü halkının Ahiboz ve Karaali köyleri halkı ile; Dağyaka (Teşrek) köyü halkının Susuz ve Karacakaya köyleri halkı ile; Yağlıpınar köyü halkının Beynam köyü halkı ile; Hacımuratlı köyü halkının Velihimmetli ve Halaşlı köyleri halkı ile; Çekirdeksiz köyü halkının Yassıhöyük köyü halkı ile; Kurusarı köyü halkının Ravlı ve Gümüşlülük köyleri halkı ile; Tuğla köyü halkının Sığırlıhacı köyü halkı ile; Sarıbeyler (Lezgi) köyü halkının Kılıçlar ve Güvenç köyleri halkı ile arazi anlaşmazlıkları yaşadığı tespit edilmiştir¹⁰⁷.

Ankara'da muhacir iskânı sürecinde bazen muhacirlerden ve bazen de yerli halktan kaynaklı olarak serserilik, işkence, gasp, yağma, hırsızlık¹⁰⁸ tecavüz, kız kaçırma¹⁰⁹, kaçakçılık¹¹⁰ gibi hadiselerin meydana geldiği görülmektedir. Bu konuda pek çok hadise *Ankara Şer'iyye Sicillerine* yansımıştır¹¹¹.

Göçler esnasında ve sonrasında karşılaşılan bir diğer önemli sıkıntı yaşanan salgın hastalıklardır. Süreç içerisinde karşılaşılan menfi şartlar bunun temel sebebidir. Meydana gelen sıtma hadiseleri bu konuda oldukça

¹⁰⁷ Pustu, *a.g.t.*, s. 245.

¹⁰⁸ Bkz. BOA., *ŞD.*, 3205/13, H. 12 Cemâziyelâhir 1285/30 Eylül 1868; BOA., *BEO*, 613/45967, 19 Nisan 1311/1 Mayıs 1895; BOA., *DH.MUİ.*,15-1/27, 25, 30 Teşrînisânî 1324/8, 13 Aralık 1809; BOA., *MVL.*, 641/19, 10 Teşrînievvel 1278/22 Ekim 1862; *A.Ş.S.*, 1270/44; *A.Ş.S.*, 1270/175, 11 Temmuz 1927; *A.Ş.S.*, 1272/149; *A.Ş.S.*, 1272/154, 17 Mayıs 1928; *A.Ş.S.*, 1181/223; *A.Ş.S.*, 1181/283; *A.Ş.S.*, 1084/123, H. 7 Cemâziyelevel 1330/2 Mayıs 1912. *A.Ş.S.*, 1227/24, 11 Teşrînievvel 1311/23 Ekim 1895; *A.Ş.S.*, 1227/26, 22 Teşrînievvel 1312/14 Ekim 1896; *A.Ş.S.*, 1227/49, 16 Mayıs 1311/28 Mayıs 1895; *A.Ş.S.*, 1227/50, 10 Mayıs 1311/22 Mayıs 1895; *A.Ş.S.*, 1227/85; *A.Ş.S.*, 1250/34, 19 Ağustos 1335/19 Ağustos 1919; *A.Ş.S.*, 1250/118;

¹⁰⁹ BOA., *MVL.*, 643/82, H. 8 Şabân 1279/29 Ocak 1863; BOA., *MVL.*, 643/82, H. 8 Şabân 1279/29 Ocak 1863; BOA., *MVL.*, 643/82, H. 8 Şabân 1279/29 Ocak 1863.

¹¹⁰ BOA., *DH. MKT.*, 1730/59, H. 22 Şevvâl 1307/11 Haziran 1890.

¹¹¹ *A.Ş.S.*, 1272/105, 1 Teşrînievvel 1927; *A.Ş.S.*, 1272/110; *A.Ş.S.*, 1270/89, 6 Nisan 1927; *A.Ş.S.*, 1270/226; *A.Ş.S.*, 1272/105, 31 Kânûnuevvel 1928; *A.Ş.S.*, 1272/110, 8 Teşrînievvel 1928; *A.Ş.S.*, 1272/209, 22 Mayıs 1928; *A.Ş.S.*, 1272/144, 27 Mayıs 1928; *A.Ş.S.*, 1181/223.

önemlidir. Muhacirler ülkeye giriş yaptıktan sonra özellikle İstanbul ve İzmit'te -Ankara'ya sevkten önce- sağlık konusunda bazı koruyucu uygulamalara tabi tutulmuşlardır¹¹². Muhacirler için, iskân sahaları olan Ankara'da da çeşitli tedbirler alınmıştır¹¹³. Bu tedbirlere rağmen sıtma konusundaki sorunlar oldukça yoğun bir şekilde devam etmiştir. Bunlardan cüzî bir kısmı arşiv kayıtlarına yansımıştır¹¹⁴. Yapılan saha araştırmaları sırasında edinilen bilgilerden ise durumun çok daha vahim olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki sıtmadan etkilenmeyen muhacir köyü neredeyse yok denecek kadar azdır. Bazı köyler sıtma salgını nedeniyle boşalma noktasına gelmiştir. Bu sebeple tamamen terk edilen köyler de bulunmaktadır. Nitekim Nogay muhacirlerin yerleşim alanı olan Balâ kazasına bağlı Karaburun köyü sıtma nedeniyle terk edilen mahallerden birisidir. Yine Balâ kazasına bağlı Tatarhöyük sıtma nedeniyle 1910-20'lerde Tatarlar tarafından terk edilmiştir. Polatlı kazasına bağlı Karapınar köyü Boşnak muhacirlerin iskânı ile teşkil edilmiştir. Ancak bataklık dolayısı ile sıtma tehlikesi arz etmesi nedeniyle Boşnaklar burayı terk ederek önce Kesikavak'a ardından Ördekgölüne gitmişler; ardından ise kalıcı olarak ikamet edecekleri Çimenceğiz mevkiine yerleşmişlerdir. Daha sonra tekrar mamur hale gelse de Ballıkpınar köyü de sıtma salgını nedeniyle boşalma noktasına gelmiştir. Bir kısım köyler ise sıtma tehlikesi sebebiyle mücavir alanlara taşınmıştır. Ahmetçayırı (Balâ), Gökçehöyük (Gölbaşı), Tatlıkuyu (Polatlı), Taşpınar (Polatlı) ve Karakaya (Polatlı) köyleri buna iyi birer örnektir¹¹⁵.

Yukarıda örnekleri ile yer verilen sorunlardan dolayı devlet tarafından gösterilen alanlara yerleşmeyi kabul etmeyen muhacir grupları da bulunmaktadır. Başka itici etkenler olsa da iddia edildiğine göre Kızılay-Ulus-Cebeci hattında yerleşmeyi kabul etmeyen bir kısım Çerkes, Karaçay ve Boşnak muhacir buna iyi birer örnektir. Bahsi geçen muhacir gruplarının bu şekilde hareket etmelerinin en temel sebebi günümüzde Gençlik Parkı'nın bulunduğu alanın bataklık olması, dolayısıyla sıtma tehlikesi arz etmesidir¹¹⁶.

F. Muhacir İskânının Sonuçları

Ankara'ya muhacir iskânının demografik, iktisadî, sosyal, kültürel, siyasî, mimarî, vb. alanlarda çeşitli tesirleri olmuştur. Demografik açıdan

¹¹² BOA., *AJMKT.MHM.*, 555/13, 19 Teşrinisânî 1310/1 Aralık 1894; *Y.MTV.*, 129/48, H. 8 Rebiülahir 1313/28 Eylül 1895.

¹¹³ *K.A.*, 21/117, 28 Kânûnusânî 1337/28 Ocak 1921.

¹¹⁴ BOA., *İ.ML.*, 41/35, 11, 21 Teşrinisânî 1316/24 Kasım, 4 Aralık 1900; *AJMKT.MHM.*, 551/5, H. 2 Şaban 1318/25 Kasım 1900.

¹¹⁵ Pustu, *a.g.t.*, s. 250.

¹¹⁶ Muhsin Gümüş (d. 1950); Hüsvrev Gümüş (d. 1959); Nurettin Özbek (d. 1966); Cengiz Güngör (d. 1969) y.g; Pustu, *a.g.t.*, s. 250.

bakıldığından ilk söylenmesi gereken husus, Ankara sancağının nüfusunun artmış olmasıdır. Yine muhacirlerin iskânı ile birlikte Ankara'daki köy yerleşimi yaygınlaşmıştır. Hâlihazırda Ankara sınırları içerisinde Osmanlı döneminde teşkil edilen ve günümüze kadar ulaşan 50 civarında muhacir yerleşim alanı mevcudiyetini korumaktadır. Ankara'nın muhacir iskânı ile nüfusunun niceliksel olarak artması dönemin şartlarında önemli bir gelişmedir. Bunun yanında gelen muhacirlerin genel olarak Türk-İslam kültürüne mensup olmaları ve yaşadıkları menfi hadiselerden dolayı göçlerine sebebiyet veren milletlere karşı olan hisleri ideolojik, askerî ve siyasî olarak devlet açısından önem arz etmektedir. Bu gelişmelerin milliyetçilik eğilimlerini yaygınlaştırdığını ifade etmek yanlış olmaz. Muhacirler her ne kadar belli süreler askerlikten muaf tutulmuşlarsa da devlete askerî açıdan katkı sağladıkları muhakkaktır. Geçmişten günümüze Ankara'daki muhacir köylerinden askere alınan pek çok vatandaşın bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlardan bir kısmı çeşitli cephelerde şehit düşmüştür. Bunlar arasında gazi olanlar ve esarete düşenler de bulunmaktadır¹¹⁷. Yapılan incelemelerde Genel Kurmay Başkanlığı kayıtlarından bir kısım muhacir köylerinden şehit olanların isimlerine ulaşılmıştır. Bu kayıtların dışında da muhacir kökenli şehitlerin olabileceği muhtemeldir. Genel Kurmay Başkanlığının kayıtlarında yer alan isimler şu şekildedir (bkz: Tablo-7)¹¹⁸.

Tablo-7: Muhacir Kökenli Köylerde Şehit Olanların Listesi

<u>ADI</u>	<u>BABA ADI</u>	<u>LAKABI</u>	<u>MEMLEKETİ</u>	<u>ŞEHİT OLDUĞU SAVAŞ</u>
Cemil	İsmail	-	Ahrlıkuyu	Kurtuluş Savaşı
Maksut	İsmail	-	Ahrlıkuyu	Kurtuluş Savaşı
Secrettin	Raşit	-	Ahrlıkuyu	Kurtuluş Savaşı
Abdullah	Musa	Musaoğulları	Karapınar	Kurtuluş Savaşı
Ahmet	Ali	-	Karapınar	I. Dünya Savaşı
Halit	Hasan	Osmanoğulları	Karapınar	I. Dünya Savaşı

¹¹⁷ Pustu, a.g.t., s. 252-253.

¹¹⁸ https://www.tsk.tr/8_faydali_bilgiler/8_2_schit_gazi/turkiye_schitlerini_aniyor.html (25.08.2020)

Niyazi	Mehmed	Mehmetoğulları	Karapınar	Kurtuluş Savaşı
Ayvaz	Hüseyin	-	Kesikkavak	Kurtuluş Savaşı
Hurşit	Hüseyin	Topaloğulları	Kesikkavak	I. Dünya Savaşı
Süleyman	Fazlı	-	Kesikkavak	I. Dünya Savaşı
Tevfik	Mecit	Molla Ahme- toğulları	Çayraz	I. Dünya Savaşı
Hüseyin	Ali	-	Avşar	I. Dünya Savaşı
Nuri	Osman	-	Avşar	I. Dünya Savaşı
Aziz	Polat	-	Karakaya	I. Dünya Savaşı
Davut	Sait	-	Karakaya	I. Dünya Savaşı
Hasan	Yusuf	Katırcıoğulları	Karakaya	Kurtuluş Savaşı
Seyyit Ah- met	Abdulhalim	-	Karakaya	I. Dünya Savaşı
Yahya	Murat	-	Toydemir	I. Dünya Savaşı
Süleyman	Yunus	-	Çekirdeksiz	I. Dünya Savaşı
Abdurrah- man	Abdullah	-	Ballıkpınar	I. Dünya Savaşı
Satılmış	Kasım	Çerkesoğulları	Teşrek (Dağ- yaka)	Kurtuluş Savaşı
İbrahim	Ahmet	Hasanoğulları	Dağyaka	I. Dünya Savaşı
Mustafa	Mustafa	-	Bozca	I. Dünya Savaşı
Hacı Hasan	Ali	Alioğulları	Ahmetçayırı	I. Dünya Savaşı
Hasan	Ali	Alioğulları	Ahmetçayırı	I. Dünya Savaşı

Hüseyin	Habil	Sayıhoğulları	Ahmetçayırı	Kurtuluş Savaşı
Yusuf	Selahattin	-	Ahmetçayırı	I. Dünya Savaşı
İsmail	Hüseyin	Moruhoğulları	Ahmetçayırı	I. Dünya Savaşı
Selim	Ali	Mustafa Oğulları	Akin	Kurtuluş Savaşı
Ahmet	Mustafa	-	Abadan	I. Dünya Savaşı
Ahmet	Abdullah	-	İkipınar	I. Dünya Savaşı
Ahmet	İsmail	-	İkipınar	I. Dünya Savaşı
Hasan	Polat	-	Şeker	Muharebe Dışı Diğer Şehitler
Hüseyin	Hüseyin	-	Dumlupınar	I. Dünya Savaşı

Kaynak: Pustu, *a.g.t.*, s. 252-253.

Muhacirlerin gelişi Ankara'ya siyasî ve bürokratik kadro açısından da katkı sağlamıştır. 1971-1973, 1973-1977 ve 1989-1994 dönemlerinde Polatlı Belediye Başkanlığı (DYP) yapan Tatar kökenli Fikret Sururi Evirgen (1934-2004) buna iyi bir örnektir. Her ne kadar bununla ilgili bir kayıt tespit edilemese de Çerkesler arasında Ankara vilayetinin ilk belediye başkanı Kütükçü Ali Bey'in de Çerkes olduğu ileri sürülmektedir¹¹⁹.

Muhacir iskânının Ankara'ya bir diğer etkisi ekonomik alandadır. Muhacirlerin ziraat, ticaret ve sanat konusundaki vukufiyetleri ve kente olan katkıları hazırlanan raporlara yansımıştır. Saha araştırmaları sırasında edinilen bilgiler de bunu teyit eder mahiyettedir¹²⁰.

Muhacirlerin gelişinin Ankara'nın ticarî hayatına katkı sağladığı muhakkaktır. Bu sırada kentin ticareti genel olarak gayrimüslimlerin uhdesindedir. Devlet muhacirlerin iskânı ile birlikte bu konuda millileşmenin sağlanmasını amaçlamıştır¹²¹. Muhacirlerin kentin ticarî hayatına katıldığı *Ankara Şer'iyye Sicillerine* de yansımıştır. Kayıtlardan kente yerleşen bir

¹¹⁹ Pustu, *a.g.t.*, s. 254.

¹²⁰ Pustu, *a.g.t.*, s. 255.

¹²¹ BOA., *Y.PRK.UM.*, 27/104, H. Zilhicce 1310/Haziran/Temmuz 1893.

kısım muhacirin esnaflıkla uğraşmaya başladıkları anlaşılmaktadır¹²². Günümüzde de muhacir kökenli vatandaşların çeşitli iş kollarında ticarî faaliyetlerini devam ettirdikleri görülmektedir.

Muhacirlerin ziraî alanda Ankara'ya önemli katkıları söz konusudur. Oldukça çalışkan kişiler olan, esasen bundan başka da bir seçenekleri bulunmayan muhacirler geldikleri yerlerdeki bilgi birikimlerini Ankara'ya taşımışlardır. Özellikle Tatar muhacirler ekim zamanı ve yetiştirilen ürünler konusunda halka rehberlik etmiştir. Muhacirlerin iskânı ile birlikte atıl durumdaki tarım arazilerinin üretime açılmasının yanında yetiştirilen tarım ürünlerinin çeşitliliği de armıştır. Ankara'da domates, fasulye, mısır, nohut, üzüm, biber ve patates gibi tarım ürünlerinin ekimi muhacirlerin iskânından sonra yaygınlık kazanmıştır. Özellikle sebze ekimi konusunda Boşnaklar ve Rumeli muhaciri Türkler kente öncülük etmiştir. Ayrıca muhacirlerin gelişleri ile birlikte reçellik gül, ters lale ve zambak gibi çiçeklerin ekimi kentte yaygınlaşmıştır. Bu konuda da Rumeli muhacirleri başı çekmektedir¹²³.

Ankara'ya yerleştirilen muhacirler ticaret ve ziraatın yanında teknik konularda da şehre katkı sağlamıştır. Tarımda pulluğun kullanılmasının yaygınlaşması muhacirlerin iskânı ile birlikte dir. Bundan önce Ankara halkının daha çok karasaban kullandığı bilinmektedir. Yine ekim sırasında "mivzer" adında bir aletin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında ata bağlanmak suretiyle işlev gören "orak makinesi" denilen bir aletle hasadın gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Bu durum makineleşmenin yaygınlaşmasına kadar devam etmiştir. Makineleşmenin yaygınlaşmasından sonra ise muhacirler yeni duruma kendilerini kolayca adapte etmişlerdir. Bunun yanında dikiş makinesi ve bisikletin Ankara'ya muhacirler tarafından getirildiği iddia edilmektedir¹²⁴.

Ankara'da iskân edilen muhacirler nakliyecilik konusunda oldukça mahirdir. Tatarlar arasında atın yaygın olarak kullanılması ve tekerlekli arabalar konusunda da Boşnakların tecrübesi bu açıdan önemlidir. İfade edildiğine göre bu sayede Boşnak ve Tatar muhacirler köyleri dolaşp halkın elindeki kullanım fazlası tarım ürünlerini alarak Polatlı istasyonuna ulaştırmış ve

¹²² Bkz. A.Ş.S., 1144/30, H. 16 Rebiulevvel 1927; A.Ş.S., 1047/7, H. 20 Safer 1320/29 Mayıs 1902.

¹²³ İkipınar, Kurusarı, Çalseki ve Alacaören (Mahmudiye) köylerinde Hüseyin Çetin (d. 1925), İbrahim Özcan (d. 1934), Mustafa Patir (d. 1938), Cafer Kurtnezir (d. 1942), Hikmet Şevik (1946), Yunus Odabaş (d. 1949) ve Zekiye Ertan (d. 1949) ile yapılan görüşme.

¹²⁴ Taşpınar (Gölbaşı) köyünde Yılmaz Ünver (d. 1936), Muhsin Bilge (d. 1941), Erbay Oral (d. 1962) ve Ramazan Polat (d. 1961) ile yapılan görüşme.

buradan da İstanbul'a sevk edilmesini sağlamışlardır¹²⁵. Yapılan incelemelerde 1900'lü yılların başlarında Ankara'da kayda değer miktarda Boşnak arabacının olduğu arşiv kayıtlarına yansımıştır. Devletin nakliye işleri konusunda bunlardan istifa ettiği anlaşılmaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla Mustafa, Mehmed, Hüseyin, Süleyman, Osman, Ömer, Derviş, İsmail, İbrahim, Sadık ve Hüseyin isimli Boşnaklar bunlardan bazılarıdır¹²⁶.

Muhacirlerin gastronomi hususunda da Ankara'ya katkıları söz konusudur. Ankara'ya iskân edilen muhacirlerin farklı kökenlere mensup oluşu ve değişik coğrafyalardan gelmiş olmaları bunda önemli bir etkidir. Muhacirler gelişleri ile birlikte yemek kültürlerini de Ankara'ya taşımışlardır. Evvelce Ankara halkının ekseriyetle katı yiyecekler ve etle beslendikleri bilinmektedir. Ankara'ya sebze ve meyve kültürünün yerleşmesi daha önce de belirtildiği üzere Rumeli bölgesinden gelen muhacirlerle birlikte. Mutfak kültürü konusunda Boşnak böreği, Boşnak tatlısı, roja tatlısı, kabak böreği, ıspanak böreği, hurmitsa tatlısı, mısır ekmeği Boşnakların; Akkarıştırma (yemek), Karakarıştırma (tatlı), pişmaniye, cızlama, cızmana (yoğurtlu börek), kırma, (kaymaklık börek), muhacir somunu (ekmek), kıvrım, bazlama, muhacir çöreği, gözleme, sütlü kabak tatlısı, sütlaç, kül-çöreği Rumeli muhacirlerinin; çibörek, cantık, göbete, kalakay, sarıburma, mantı, kaşıkbörek, tabak börek, kulaç, tögerek, somun ekmek Tatar ve Nogayların; şıpsı (baste), abista, lepsi, haluj, halvane, Çerkes tavuğu, corne, metaz, velibah, gınış, gubate, ape yeşek, jilig, haliva, şelame, kalmuk çayı Çerkeslerin mutfak kültürüne aittir. Özellikle Tatar ve Nogaylar arasında et ve içkinin oldukça yaygın olduğu bilinmektedir. Bu konuda, "etle/at eti ile rakı Tatar'ın hakkı" sözünü pek çok Tatar ve Nogay köyünde duymak mümkündür. Ayrıca çay, süt, karabiber ve tereyağı ile hazırlanan ve kahvaltılarda içilen Tatar çayı da mutfak kültürü açısından oldukça önemlidir. Bu çayın en önemli özelliği tok tutmasıdır. Boşnaklar arasında ise Boşnak kahvesinin yanında yakın bir zamana kadar yaygın bir şekilde özellikle kahvaltılarda "rusak" adında bir içecek tüketildiği saptanmıştır¹²⁷.

Ankara'da iskân edilen muhacir gruplarının genel olarak her biri için evlilik süreçleri benzer şekilde (söz, nişan, düğün) seyretmiştir. Evlilik kültürü konusunda söylenmesi gereken en önemli husus her bir muhacir grubu için yakın bir zamana kadar dışarıdan kız alıp vermenin neredeyse hiç olmadığıdır. Özellikle Tatarlar ve Nogaylar arasında bu konuda kabileciliğin dahi gözetildiği anlaşılmaktadır. Buna rağmen Tatar, Nogay, Karaçay-Malkar ve Çerkesler arasında bir Kıpçak geleneği olan yedi göbek akraba ile

¹²⁵ Fikret Yalçınkaya (d. 1945) ile yapılan görüşme.

¹²⁶ *BCA.*, 272.0.0.12/36.14.4.

¹²⁷ Pustu, *a.g.t.*, s. 257-258.

evlenmeme yakın zamana kadar devam ettirilmiştir. Bu sebeple aynı kökene mensup muhacirlerin bulunduğu civar köylerden veya vilayetlerden evliliklerin gerçekleştiği görülmektedir. Bazı istisnalar olsa da gelin seçiminde izlenen en temel yöntem görücü usulüdür. Çerkesler arasında ise kız kaçırma hadiselerine daha çok rastlanmaktadır. Ancak günümüzde görücü usulü, köken bağı, yedi göbek akraba olmama gibi hususlar neredeyse terk edilmiştir¹²⁸.

Muhacirlerin gelişi kılık kıyafet konusunda da Ankara'ya renk katmıştır. İskânın ilk yıllarında muhacirlerin kendilerine özgü kıyafetlerini yaygın olarak kullandıkları tespit edilmiştir. Özellikle Çerkes ve Karaçay muhacirlerin kültürlerine özgü giysilerle kayda alınmış fotoğraflarına ulaşılmıştır (bkz: ek-1). Ancak iskândan sonraki yıllarda muhacirlerin yavaş yavaş kılık kıyafet hususunda yerli halka uyum sağladığı görülmektedir¹²⁹.

Muhacirlerin Ankara'ya iskânlarının mimarî alanda da çeşitli yansımaları olmuştur. "Azbar" adı verilen yerleşim tarzı Ankara'ya Tatar ve Nogaylar tarafından getirilmiştir (bkz: ek-4). Yine "makas çatı" diye tabir edilen usul Tatarlara özgüdür. Daha önce düz çatının kullanıldığı Ankara'nın köylerinde Tatarların iskânından sonra makas çatı yaygınlaşmıştır. Boşnakların ve Rumeli muhacirlerinin meskenleri de kapalı avlu tarzındadır. Rumeli muhacirlerinin meskenlerinin beyaz badanalı olması (ilk zamanlar beyaz toprakla sıvanmış olması) ve avlularında çiçek bulunması bunların ayırıcı özelliklerindedir. Mimarî konuda tespit edilen bir diğer husus ise muhacirlerin gelişlerinden evvel yerli halkın çoğunluklar/genelde tuvaletlerinin meskenlerin dışında bulunduğuydur. İddia edildiğine göre Tatarlar meskenlerinin içerisine yaptıkları tuvaletlerle Ankara halkına örnek olmuşlardır¹³⁰.

Sonuç

Göçlerin Türk ve İslâm tarihide oldukça önemli bir yeri vardır. Göçlerin sebepleri ve yönü (içe dönük, dışa dönük) içerisinde bulunulan dönemlere göre farklılık arz etmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde fetihlerin durması ve yenilgilerin artması ile birlikte yaşanan toprak kayıplarının ardından XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren içe dönük bir iskân siyaseti takip edilmeye başlanmıştır. Bu konudaki ilk temel kırılma Kırım Harbi'nin (1853-1856) ardından baş göstermiştir. Bu esnada Kırım'dan önemli miktarda Tatar ve Nogay göç etmek durumunda kalmıştır. 93 Harbi'nin ardından ise kitle göçler zirve noktasına ulaşmıştır. Harbin ardından Rumeli, Kafkasya, Kafkasya'nın kuzeyi ve Girit'ten eski Osmanlı

¹²⁸ Pustu, *a.g.t.*, s. 258.

¹²⁹ Pustu, *a.g.t.*, s. 259; Fotoğraflar için bkz. *İÜNK.*, 90571/8; *İÜNK.*, 90571/1.

¹³⁰ Pustu, *a.g.t.*, s. 268.

tebası önemli miktarda Türk ve Müslüman (Tatar, Nogay, Boşnak, Çerkes, Karaçay-Malkar, Abaza, Çeçen, Arnavut) Anadolu'ya göç etmek durumunda kalmıştır. Göçlerin meydana gelmesinde Balkan Savaşlarının da önemli bir etkisi olmuştur.

Kırım Harbi'nden sonra yoğunlaşan ve Cumhuriyet'in ilanına kadar devam eden süreçte Anadolu'nun birçok yeri muhacir iskânına açılmıştır. Bu sırada Ankara da önemli bir iskân mahallidir. Ankara'ya iskân edilen ilk muhacir grubu XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarında gelen Nogaylardır. Ancak bunlar şehirde kalıcı olamamışlardır. Ankara'da muhacir iskânı için temel kırılma ise Kırım Harbi'dir. Kırım Harbi'nin ardından bir kısım Tatar ve Çerkes muhacir Ankara'ya iskân edilmiştir. Ankara'da iskân edilen muhacirlerin önemli bir çoğunluğunun gelişi ise 93 Harbi'nin ardındanır. Özellikle 1890-1910 yılları arasında etnik temizliğe marzu kalan ve yerlerinden sürülen Tatar ve Çerkeslere ek olarak önemli miktarda Boşnak, Karaçay-Malkar ve Rumeli muhaciri Türkün Ankara'ya iskân edildiği anlaşılmaktadır. Ankara'da iskân edilen muhacirlerin önemli çoğunluğu Kırım kökenli Tatarlardır. Ardından ise Boşnaklar, Rumeli muhacirleri ve Çerkesler gelmektedir. Ankara'da Karaçay-Malkar muhacirlerinin iskânı ile teşkil edilen sadece bir köy bulunmaktadır.

İskân sürecinde Ankara'nın hemen her bölgesine muhacir iskân edilmiştir. Ancak iskânın daha çok günümüz idarî taksimatına göre Ankara'nın güneyinde yer alan Haymana, Polatlı, Gölbaşı, Şereflikoçhisar ve Balâ ilçelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bunun yanında Akyurt, Elmadağ, Kahramankazan, Sincan (Zir), Çubuk ve Pursaklar ilçelerinde de bazı müstakil muhacir yerleşim alanları bulunmaktadır. Bahsi geçen ilçelerde teşkil edilen yerleşim alanlarının önemli bir kısmı demografik yapısını koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır. Adı geçen kazalardaki kadar yoğun olmasa da Ayaş, Beypazarı, Kızılcahamam ve Nallıhan ilçelerinde de muhacir iskânı söz konusudur. Ancak bazı istisnalar olsa da bu ilçelerde iskân edilen muhacirler daha çok mevcut köylere dağıtılmak suretiyle yerleştirilmişlerdir. Bununla doğru orantılı olarak yapılan incelemelerde adı geçen ilçelerde günümüze ulaşan müstakil herhangi bir müstakil muhacir yerleşim alanı tespit edilememiştir.

Bir kısım muhacir yerleşim alanı ise kentleşme ile birlikte şehir içerisinde kaldığından muhacir olma hüviyetini kaybetmiştir. Ankara'nın merkezinde (Şükriye Mahallesi) ve Haymana'da (Haymana Hükümet Könağı'nın karşısında) teşkil edilen Boşnak mahalleleri buna iyi birer örnektir. Ayrıca Çerkes muhacirlerin iskân alanı olan Bala ilçesinin merkezindeki Kartaltepe ve Şereflikoçhisar ilçesinin merkezinde bulunan İstiklal Mahalleleri için de aynı durum söz konusudur. Kentleşme ile birlikte muhacir yerleşim alanları olan Çubuk ilçesine bağlı Dumlupınar, Pursaklar

ilçesine bağlı Alacaören (Mahmudiye), Gölbaşı ilçesine bağlı Taşpınar, Ballıkpınar ve Ahiboz köyleri de yavaş yavaş demografik yapılarını kaybetmeye başlamışlardır. Çubuk ilçesine bağlı Tuğla köyü de demografik yapısı dönüşen köylerdendir. Gölbaşı ilçesi'nde bulunan bir kısım (Hacımuratlı, İkizce, Gökçe höyük, Ballıkpınar) muhacir yerleşim alanı ise hobi bahçesi furyasından etkilenmiş durumdadır. Bu tür bahçelerin yaygınlaştığı diğer muhacir yerleşim alanları ise Çubuk ilçesine bağlı bulunan İki pınar ve Keçiören sınırları dâhilindeki Sarıbeyler (Lezgi) ve Çalseki köyleridir. Günümüzde muhacirlerin iskânı ile teşkil edilmiş olan köylerin bir kısmı terkedilmiş ve bir kısmı yok olmuş olsa da Ankara'da halen elli civarında muhacir yerleşim alanı varlığını devam ettirmektedir. Bu yerleşim alanları demografik olarak yapısını korusa da köylerin pek çoğunun nüfusunun kentleşme ile birlikte azaldığı bir gerçektir.

Sonuç olarak çeşitli coğrafyalardan göç edip Ankara'ya iskân edilen muhacir gruplarının geçmişten günümüze Ankara şehrine siyasî, sosyo-kültürel, ekonomik teknik vb. alanlarda birçok katkısının olduğu ve buraya renk kattığı muhakkaktır.

Kaynaklar

Osmanlı Arşivi

A.) MKT.NZD, 345/48; 366/42; *A.)MKT. MHM*, 507/5; 555/13; 230/97; 760/59; 210/63; 232/22; 499/45; 551/5; 178/68; 516/4; 518/7; 524/21; 528/16; 510/5; *A.)MKT.NZD*, 366/42; 314/24; 328/70; *A.)MKT.UM.*, 432/47.*A.MKT.NZM.*325/68. *A.MKT.UM.*, 390/1; *A.)MKT.UM.*, 450/86; *BEO*, 1760/131941; 613/45967; 722/54101; 431/32270; 16/1189; 47/3465; 7/470; 715/53621; *DH. MKT*, 1730/59, 1936/12; 1988/91; 1942/113; 1961/115; 2038/25; 2276/3; 2521/6; 2799/38; 2802/53; 576/9; 1941/53; 2808/16; 1581/24; 1875/6; 2003/20; 2066/103; 2469/131; 2556/16; 2630/11; 2715/72; 2779/97; 2793/67; 40/25; 579/60; *DH.İD.*, 85/18; *DH.MUİ.*, 2/1/75; 15-1/27; *DH.ŞFR.*, 269/95; 271/96; *HR.İD.*, 17/15; *HR.İM.*, 16/111; *İ.DFE.*, 22/41; *İ.DH.* 01401; 1318/11; 1304/30; 1317/43; 1318/11; *İ.ML.*, 41/35; *İ.ML.*, 57/54; *MV.*, 99/41; *MVL.*, 606/90; 641/19; 643/82; 705/33; 709/26; 711/7; 720/37; *ŞD.* 3205/13; 1341/38; *Y.MTV.*, 312/101; 129/48; 218/79; 53/3; *Y.PRK.AZJ.*, 43/27; *Y.PRK.KOM.*, 1/52; *Y.PRK.KOM.*, 10/99; *Y.PRK.UM.*, 27/10.

Cumhuriyet Arşivi

BCA., 272.0.0.12/36.14.4.

BCA., 272.0.0.74/65.15.1.

BCA., 272.0.0.74/65.15.6.

Ankara Şer 'iyye Sicilleri

A.Ş.S., 1046/263; 1047/7; 1056/116; 1067/178; 1068/17; 1075/62; 1081/20; 1081/67; 1084/123; 1084/78; 1087/19; 1095/48; 1112/71; 1126/101; 1144/30; 1172/147; 1172/150; 1181/223; 1227/24; 1227/26; 1227/49; 1227/50; 1227/85; 1250/118; 1250/150; 1250/34. *A.Ş.S.*, 1250/38; 1270/175; 1270/226; 1270/44; 1270/89; 1272/105; 1272/110; 1272/144; 1272/154; 1272/209; 1238/27; 1238/5; 1238/77.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi

İÜNK., 90571/1.

JÜNK., 90571/8.

Kızılây Arşivi

K.A., 21/117.

Kaynak Kişiler

Adem Alpcan (d. 1960); Ayten Paça (d. 1939); Bayram Gürkan (d. 1940); Belgin Ağır (d. 1960); Cafer Kurtnezir (d. 1942); Cengiz Güngör (d. 1969); Erbay Oral (d. 1962); Fikret Yalçınkaya (d. 1945); Hasan Özcan (d. 1937); Hasan Yılmaz (d. 1931); Hikmet Şevik (1946). Hüseyin Çetin (d. 1925); Hütsrev Gümüş (d. 1959); İbrahim Gülek (d. 1934); İsmet Reçber (d. 1953); Mehmet Çalışkan (d. 1933); Mevlüt Arslan (d. 1946); Kezban Çalışkan (d. 1957); Muhsin Bilge (d. 1941); Muhsin Gümüş, (d. 1950); Murat Sevim (d. 1945); Mustafa Patir (d. 1938); Nail Doğrul (d. 1936); Necmiye Çalık (d. 1944); Nurettin Açık (d. 1938); Nurettin Özbek (d. 1966); Orhan Susamlı (d. 1937); Ramazan Polat (d. 1961); Timur Çalık (d. 1966); Yılmaz Ünver (d. 1936); Yunus Odabaş (d. 1949); Zekiye Ertan (d. 1949). **Eser, Makale ve Tezler**

“Muhacir”, *Ankara Vilayet Gazetesi*, 28 Teşrînievvel 1312/9 Kasım 1896, s. 1.

1864 Kafkas Tehciri: Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün, ed. Mehmet Hacısalihoglu, BALKAR & IRCICA, İstanbul 2014.

ADIYEKE, Ayşe Nükhet, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı 1896-1908*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

AKDAĞ, Mustafa, “Celâli İsyanlarından Büyük Kaçgunluk 1603-1606”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 2, S. 2, Ankara 1964, ss. 1-51.

AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası “Celâli İsyanları (1550-1603)”*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

ARIKAN, Muzaffer, *H. 867 Tarihli Ankara Tahrir Defteri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1958.

BATGİRAY, Melike, *XIX. Yüzyıl Anadolu'sunda Kafkas Rüzgârı “Ankara Vilayeti İskânları”*, TÜBİTAK Destekli Araştırma Projesi 2209 (2013-1), Ankara 2014.

BARDAKÇI, Murat, *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrikesi*, Everest Yayınları, İstanbul 2008.

BARKAN, Ömer Lütfi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler*, (y.y.), (t.y.).

BEYDİLLİ, Kemal, “Yaş Antlaşması”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, ss. 343-347.

BİCE, Hayati, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.

ÇELİK, Gülfettin, “Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası”, *Divan*, İstanbul 1999, ss. 49-110.

EMGİLİ, Fahriye, *Yeniden Kurulan Hayatlar Boşnakların Türkiye'ye Göçleri, (1878-1934)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012.

ERDOĞAN (Özünü), Emine, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi (TÜSOKTRA Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.

- ERDOĞAN (Özünlü), Emine, “Ankara Yörtükleri (1463, 1523/30 ve 1571 Tahrirlerine Göre)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 18, Ankara 2005, ss. 119-135.
- GÜNDÜZ, Tufan, *Allahimane Bosna: Boşnakların Osmanlı Topraklarına Göçü*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012.
- HALAÇOĞLU, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- HALAÇOĞLU, Ahmet, “Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler”, *Türkler*, C. 13, Ankara 2002, ss. 887-895.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “Kolonizasyon ve Şenlendirme”, *Osmanlı*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 669-676.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I*, çev. Halil Bertay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
- İPEK, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.
- İPEK, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006.
- İPEK, Nedim, *Mübedele ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.
- İPEK, Nedim, “93 Muhacereti”, *Osmanlı*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 661-668.
- KARPAT, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikler*, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- KASSAB, Sawsan Agha, “II. Abdülhamit Döneminde, Osmanlı Vilayetleri'ne İskân Edilen Giritli Göçmenler”, *Osmanlı*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 697-702.
- KAYAPINAR, Levent, “Atatürk, Menderes ve Özal Dönemi Bulgaristan'dan Gelen Göçmenler Üzerine Gözlemler”, *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, ed. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu-Mehmet Hacısalihoğlu, ss. 373-395.
- KAYNAK, İhsan Seddar-Koralı, Murat (2016), “Ankara'ya Demiryoluyla Göçler ve İskân Siyaseti (1890-1910)”, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 4 (1) Haziran, ss. 1-12.
- KIRIMLI, Hakan, *Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşmeleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
- KOÇ, Yunus, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı (1300-1900)”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 4, Ankara 1999, ss. 535-550.
- KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıcından 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- MCCARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyım (1821-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- ORAT, Julide Akyüz, “Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri”, *Bilgi*, S. 46, 2008, 37-56.

Pustu, Y. (2020). Osmanlı Döneminde Ankara'ya Muhacir İskânı (1856-1918). ANKARAD, 1(2). s. 591-636.

ORAT, Jülide Akyüz, Tanrıverdi, Mustafa, Arslan, Nebahat Oran, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kafkas Göçleri*, Kars 2011.

ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskân Teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 998, İstanbul 1963.

PUSTU, Yunus, *XX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Ankara'da Göç ve İskân (1856-1918)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2020.

SARINAY, Yusuf, "Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1990)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 17, S. 80, Ankara, ss. 351-388.

SAYDAM, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

ŞİMŞİR, Bilal, *Ankara... Ankara Bir Başkent'in Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1988.

TEKELİ, İlhan, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. IV, Bölüm I. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

Pustu, Y. (2020). Osmanlı Döneminde Ankara'ya Muhacir İskânı (1856-1918). ANKARAD, 1(2). s. 591-636.

Ek-1: Hacımurathlı Köyünde İskân Edilen Çerkes Muhacirler Kendilerine Özgü Kıyafetleriyle (İÜNK, 90571/1)

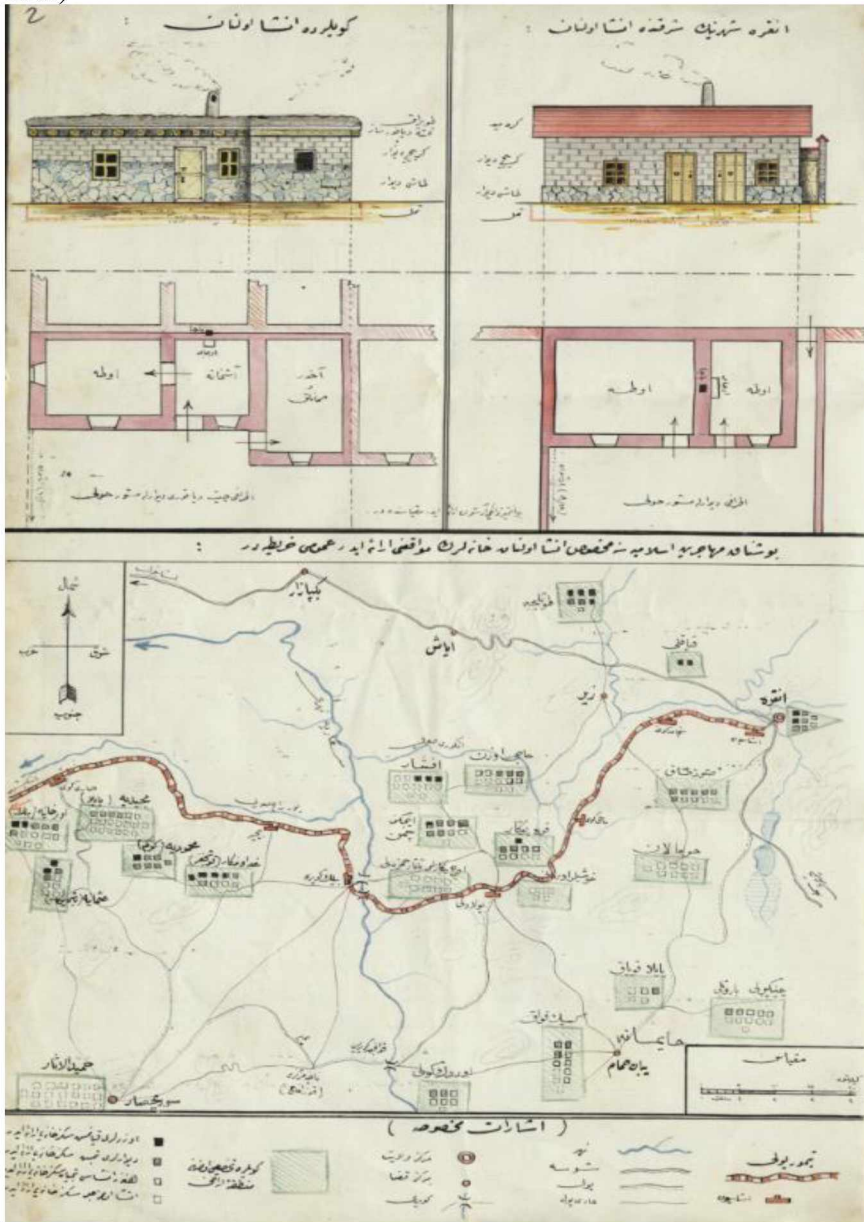

Ek-2: Haymana'nın Çakal Karyesi Civarında İnşa Olunan Meskenler (İÜNK, 90571/2)

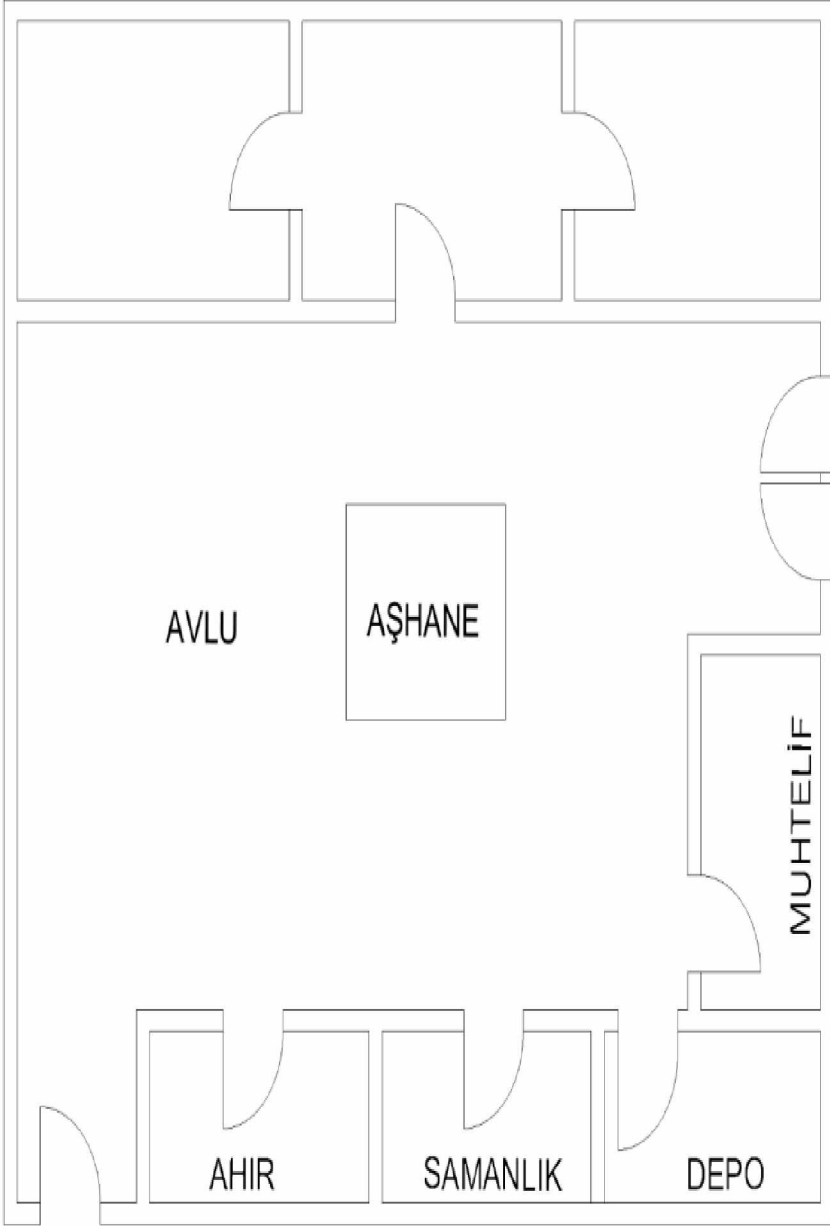

Ek-3: Boşnak Muhacirlerin Ankara'da İskânı İçin İnşası Kararlaştırılan Meskenlerin Planları ve mevkileri (BOA., *Y.MTV.*, 218/79, 6 Temmuz 1318/19 Temmuz

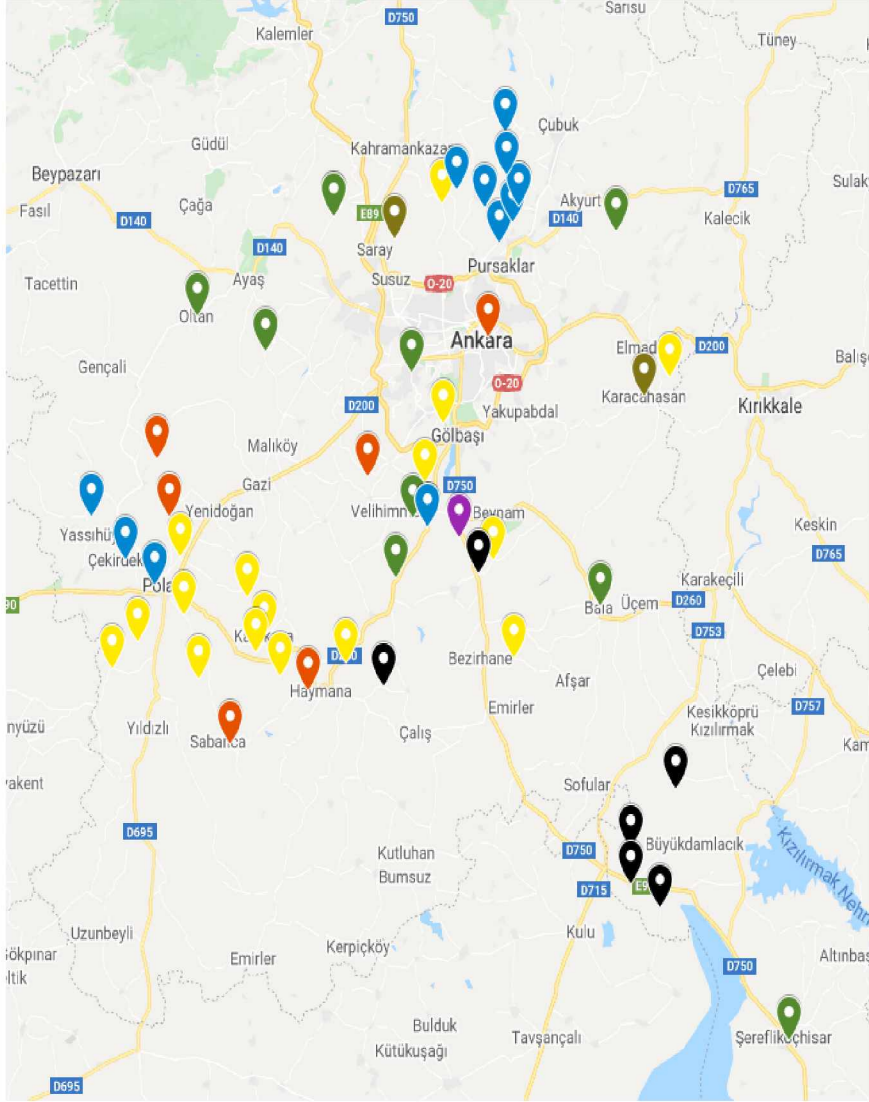
1902)

Ek-4: Tatar ve Nogaylara Özgü Azbar Tarzı Yerleşim Planına Bir Örnek (Y. Pustu, *a.g.t.*, s. 263)

Ek-5: Ankara'da Varlığını Halen Devam Ettiren Muhacir Yerleşim Alanları
(Pustu, *a.g.t.*, s. 321)¹³¹

¹³¹ **Sarı:** Tatar; **Yeşil:** Çerkes; **Siyah:** Nogay; **Turuncu:** Boşnak; **Mavi:** Rumeli; **Mor:** Karacay-Malkar

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE 1821 RUM İSYANININ SAKIZ VE LİMNİ ADALARI'NDAKİ ETKİLERİ VE SONUÇLARI*

Sabri Can SANNAV**

Öz: 1821 yılı başlarında meydana gelen ve Yunanistan'ın bağımsızlığı ile sonuçlanan Mora isyanı kısa bir süre içerisinde başta Sakız ve Limni olmak üzere Ege adalarının tamamına yayılmıştır. İsyanın Sakız'a sıçraması Sisamlı Rumların bu adaya gelmesi ve Sakızlı Rumlar ile iş birliği yapması ile gerçekleşmiştir. İsyan sırasında Ada muhafızlığı görevini Mehmet Emin Vahidî Paşa yürütmektedir. Mehmet Emin Vahidî Paşa bu dönemde adada meydana gelen gelişmeleri ve isyan karşısında aldığı tedbirleri 1822 yılında kaleme aldığı (Tarihçe-i Vak'a-i Sakız) adlı eserinde kendi bakış açısı ile anlatmaktadır. Bu hatırat Mora isyanının Sakız adası bölümüyle ilgili elimizde bulunan oldukça önemli bir kaynaktır. Rum isyanının Limni adasına sıçradığı dönemde ise Adanın muhafızlığını Vezir Nurullah Mehmet Paşa yapmaktadır. Her iki isyan da Osmanlı Donanmasının yardımları ve ana karadan gelen asker takviyesi ile bastırılabilmiştir. Özellikle Sakız'daki isyanın sert tedbirlerle bastırılması ve isyana karıştığı tespit edilenlerin idam ile cezalandırılmaları Avrupa kamuoyunda büyük tepkilere neden olmuş; resim, tiyatro gibi bazı sanat eserlerine esin kaynağı oluşturmuştur. Bu makalede Rum İsyanı sırasında Sakız ve Limni adalarında meydana gelen olaylar Mehmet Emin Vahidî Paşa'nın konu ile ilgili kaleme aldığı eserine ve Osmanlı Arşiv belgelerine dayanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Sakız Adası, Limni Adası, Rum İsyanı, Yunanistan

* Bu Makale 19.10.2017-20.10.2017 tarihleri arasında İzmir'de TTK tarafından gerçekleştirilen "Uluslar arası Ege Adaları Sempozyumu"nda sunulan bildiri metninin düzenlenmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler ve Türkçe Öğretmenliği Bölümü Öğretim Üyesi, sabricsannav@trakya.edu.tr. ORCID: 0000-0002-8878-1563.

THE EFFECTS AND RESULTS OF THE 1821 GREEK REVOLT ON THE CHIOS AND LEMNOS ISLANDS ACCORDING TO ARCHIVAL DOCUMENTS

Abstract: The Greek revolt, which took place at the beginning of 1821 and resulted in the independence of Greece, spread to all of the Aegean islands, especially Chios and Lemnos, in a short time. The spread of the revolt to Chios was realized when the Samos Greeks came to this island and cooperated with the Chios Greeks. During the rebellion, Mehmet Emin Vahidî Pasha was the guardian of the island. Mehmet Emin Vahidî Pasha describes the developments taking place on the island during this period and the measures he took against the rebellion in his work (History-i Vak'a-i Sakız), which he wrote in 1822, from his own point of view. This memoir is a very important source we have about the Chios part of the Peloponnese revolt. During the period when the Greek revolt spread to the island of Lemnos, Vizier Nurullah Mehmet Pasha was the guardian of the island. Both revolts could be suppressed with the help of the Ottoman Navy and the reinforcement of soldiers from the mainland. Especially the suppression of the riot in Chios with harsh measures and the execution of those who were found to be involved in the revolt which caused great reactions in the European public opinion; this inspired some art works such as painting and theater. In this article, the events that took place in Chios and Limni Islands during the Greek Revolt are revealed based on the work written by Mehmet Emin Vahidî Pasha and Ottoman archival documents.

Key words: Ottoman Empire, Chios Island, Limnos Island, Greek Revolt, Greece.

Giriş

1821 Rum İsyanının Ege Adalarına Yayılması

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti içinde diğer Müslüman olmayan halka göre öteden beri özel bir yere sahip olan Rumlar başta Mora, Ege adaları ve Teselya olmak üzere imparatorluğun hemen her tarafına yayılmışlardı. Bunların ticaret, gemi taşımacılığı, bankerlik ve benzeri işlerle uğraşan kesimi özellikle koalisyon savaşları sırasında bir hayli zenginleşmiştir. İstanbul'da oturan Fenerli Rumların devletin bazı idarî işleriyle görevlendirilmeleri ise âdeta gelenek halini almıştır. Kaptanpaşanın nezaretinde bulunan Ege adalarının yönetiminde de yine Fenerli Rumlardan seçilen derya tercümanları etki sahibi idiler. Ayrıca Osmanlı Donanmasında çeşitli hizmetlerde kullanılmak üzere adalı Rum neferleri de istihdam edilmekteydi. Fransız ihtilâliyle beraber Avrupa'da meydana gelen milliyetçilik, bağımsızlık gibi düşünce akımları Rumlar arasında hızlı bir yayılma imkânı bulmuş ve Avrupa'da bulunan Rumların girişimleriyle birçok cemiyetler kurulmuştur. Bu cemiyetler içerisinde en önemlisi Rumları örgütleyerek

isyana hazırlamak amacıyla 1814'te Odesa'da kurulan Filik-i Eteryadır. Bu cemiyet kısa sürede büyüyerek etkinlik alanını başta Ege adaları olmak üzere imparatorluğun pek çok yerine yaymıştır. Bir süredir isyana hazırlanan ancak Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa'dan dolayı buna cesaret edemeyen Rumlar, Tepedelenli Ali Paşa'nın âsi ilan edilmesinden sonra kendileri ile yaptığı ittifaktan da güç alarak 1821 yılında Mora'da başlattıkları isyanı bütün Ege adalarına yaymışlardır¹.

Adalardaki isyan belirtileri ilk olarak Eğriboz Yarımadasında görülmüştür². İsyanın daha sonra Çamlıca, Suluca ve İpsara gibi bazı adalara sıçraması uzun sürmemiştir. Bunlardan Suluca Adası Rumları 15 Nisan 1821'de isyan etmiştir. Gemicilik ve ticaretin oldukça gelişmiş olduğu bu adalar âsi Rumlar tarafından birer üs haline getirilmiştir. Buralarda silahlendirilen büyük tonajlı ticaret gemileri Çanakkale Boğazına rahatça yaklaşabilmekte, Mora'ya, Anadolu kıyılarına ve Girit başta olmak üzere diğer pek çok adaya önemli bir mukavemetle karşılaşmaksızın tacizde bulunabilmekteydiler³. Bu arada Sisam Rumları da adanın hâkim ve voyvodasını hapsedmiştir. Âsiler buraya ziyaret ve ticaret amacıyla gelen 15 kişi ile ele geçirdikleri bir geminin 9 kişilik mürettebatını öldürüp eşyalarını da yağma etmişlerdir. Ayrıca Sisamlılar, civardaki diğer korsan gemileriyle ittifak ederek ticaret gemilerine ve Batı Anadolu sahilleri ile Sakız'a taarruzlarda bulunuyorlardı⁴. Ayvalık sahilleri de âsiler tarafından abluka altına alınmıştı⁵.

Girit'te bazı Rumların isyan teşebbüsünde bulunmaları üzerine, Hanya muhafızı Vezir Lütfullah Paşa'nın Kethüdası Necip Efendi emrinde bir miktar asker buraya gönderilmiş ve henüz başlangıç safhasındaki ayaklanma geçici olarak da olsa bastırılabilmişti⁶. Ancak güçlerini yeniden toparlayan âsiler, Hanya'yı deniz ve karadan zorlamaya başladıkları gibi Resmo Kalesi'ne de saldırıp zarar vermişlerdir. İmroz Adası da eşkiya tecavüzüne uğramış, ancak ada halkının âsilerle işbirliği yapmaması sayesinde

¹ *Türk Hakimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi*, Ed. Cevdet Küçük, Ankara 2002, SAEMK, s. 74-75.

² Ahmet Cevdet (Paşa), *Tarih-i Cevdet*, Matba'a-i Osmâniye, İstanbul 1309, c. XI, s. 151.

³ Zeki Arıkan, "Yunan İsyanının Başlangıcı", *Askerî Tarih Bülteni (ATB)*, Ankara 1987, sayı 22, s. 114.

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Ayniyat Defterleri (AD)*, nr. 576, s. 37. Sisam Adası'ndaki Rum isyanı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ali Fuat Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Sisam Adası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

⁵ BOA, *Hat-ı Hümayun (HH)*, nr. 38309-C.

⁶ Ahmet Cevdet (Paşa), *a.g.e.*, c. XI, s. 160; Cemal Tukin, "Girit", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, c. IV, s. 796.

müdafaası mümkün olabilmıştır. İsyanı katılan Rumların bir kısmı öldürülmüş, kalanları da esir edilerek gemilerine el konulmuştur. Semadirek'te ise durum farklı olmuş, ada halkı âsiler ile birleşerek isyan etmiştir⁷.

Sakız'ı da kısa sürede işgal eden âsiler⁸, Çeşme ile ada arasındaki irtibatı kestikleri gibi, Sakız ve Sisam boğazlarındaki Müslüman tüccar gemilerini de rahatsız etmeye başlamışlardır⁹.

Osmanlı Devleti, Mora'daki isyanın genişlemesi ve adalara yayılmasından sonra bir taraftan reyanın elindeki silahları toplamaya çalışırken, diğer taraftan da Anadolu Sancakbeyleri arasında gerekli değişiklikleri yaparak, bunların belirli sayıda asker toplayarak lüzumlu yerlere gitmelerini uygun görmüştür. Meselâ Sığla Sancağı Mütesellimi İlyaszâde, önce Sakız ve daha sonrasında da Kuşadası ile Sisam'ın muhafazasına tayin edilmiştir¹⁰. Bozcaada'ya da muhtemel bir eşkıya saldırısı ihtimaline karşılık, Boğaz Nâzırı Şefik Paşa tarafından bir miktar asker sevk edilmiştir¹¹.

Ege'de bulunan Rum ticaret gemilerinin birçoğu gerçekte korsanlara karşı silahlı bir vaziyette bulunuyorlardı. İsyanın başlangıcında bu gemiler Mora Yarımadası'na çağrılarak, yeni silahlar ile donatılmışlardır. Böylece Osmanlı Devleti, Rum isyanının henüz başlarında, aniden Ege Denizi'nde âsi bir filo ile karşı karşıya gelmiştir. Esasında bu gemiler düzgün bir deniz savaşına girişebilecek vaziyette değillerdi. Ancak yine de Ege'deki güvenlik ciddi olarak tehdit altına girmiş bulunuyordu. Rum âsi gemileri başta ticaret gemileri olmak üzere yolcu gemilerine ve hacı taşıyan gemilere

⁷ Mübahat Kütükoğlu, "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", *Üçüncü Askerî Tarih Semineri (ÜATS)*, Ankara 1986, s. 135. Girit Adası'ndaki Rum isyanı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ayşe Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Türk Tarih Kurumu (TTK), Ankara 2000.

⁸ Mehmed Emin Vâhidî (Paşa), *Tarihçe-i Vak'a-i Sakız*, nr. 55 [İstanbul Atatürk Kitaplığı'nda tespit ettiğimiz bu yazma eserin başka bir nüshası da İstanbul Arkeoloji Müzesi Kitaplığı'nda bulunmaktadır. Arkeoloji müzesindeki bu nüsha müsvette mâhiyetinde olup üzerinde müellif tarafından bazı tashihler yapıldığı görülmektedir. Atatürk Kitaplığı'ndaki nüsha ise daha özenli bir hatla yazılmıştır. Müsvette nüshasında sayfa numaraları verilmiş olmakla birlikte aynı sayfa numaraları diğer nüshada da bulunmaktadır. Eser 1821 Rum isyanı sırasında Sakız Adası'nda meydana gelen olayları teferruatlı bir şekilde anlatmaktadır. Eserin yazarı dönemin Sakız muhafızı olan Mehmed Emin Vâhidî (Paşa)'dır].

⁹ BOA, HH, nr. 40614.

¹⁰ Sabri Can Sannav, *Yakındönem Tarihimizde Sakız Adası (1821-1923)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 28-31.

¹¹ BOA, HH, nr. 38309-C ; Ahmet Cevdet (Paşa), *a.g.e.*, c. XI, s. 159.

saldırıyorlardı¹². Bu saldırıların gerçekte ne amaçla gerçekleştirildiği de pek belli değildi. Kimin âsi kimin korsan olduğu anlaşılmasa da saldırıların daha çok vurgun amacıyla yapıldığı anlaşılıyordu. Adaların bir çeşit ağaları konumunda bulunan gemi sahipleri ve kaptanlar, ancak kazanç getirecek vurgunlara razı olmaktaydılar. İhtilâl komiteleri gemi kaptanlarını sefere çıkmaya güçlükle ikna ediyorlardı. Âsiler, gemi ve kaptan bulduktan sonra tayfaları topluyor ve bunlara bir miktar para ödüyorlardı. Vurgun yapıldıktan sonra da ganimet kaptan ve tayfalar arasında bölüşülüyordu. Eğer ganimet yetersiz ise bir diğer sefer için gemi ve kaptan bulmak, tayfa toplamak ihtilalciler için güçleşiyordu¹³.

Âsi gemileri daha çok Doğu Akdeniz'de dolaşmaktaydılar. Bunda amaç Mora'da bütün şiddeti ile devam eden Rum isyanını Anadolu'ya yakın olan adalara yaymak ve İstanbul-Mısır deniz yolundan geçecek ticaret gemilerini vurmaktır. Âsi Rumlar her ne kadar Tombasiz adlı kaptanı Ege'deki filonun komutanı yapmışlarsa da âsi gemileri kendi başlarına hareket etmekteydiler. Zira bunlar daha çok kendi menfaatlerinin doğrultusunda seferlere kalkışıyorlardı¹⁴. Ayrıca Rusyalı tüccarlara kâğıt üzerinde satışı yapılan ama gerçekte Rumlara ait olan bazı ticaret gemilerinin üzerlerine Rusya bandırası çekilmekteydi. Böylece ambarları dolu olarak denizlerde serbestçe dolaşma hakkını elde eden bu gemiler aynı zamanda âsilere lojistik destek de sağlamaktaydılar. Buna engel olunması için Boğazlar bu nevi gemilerin geçişlerine kapatılmıştı¹⁵.

Silahlı Rum gemileri Osmanlı gemilerine nazaran küçük çaplı olduklarından küçük koy ve körfezlerde rahatlıkla hareket edebilmekteydiler. Osmanlı gemileri Rum gemilerini takipte güçlük çekmekteydi. Bu bakımdan Rumların bu korsanlık faaliyetlerinin önüne Osmanlı kuvvetleri bir müddet geçememişlerdir.

1. 1821 Rum İsyanının Sakız'daki Etkileri ve Sonuçları

Adalardaki isyan hareketleri hızlı bir şekilde yayılırken Cezâir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin Rodos'tan sonra en önemli adası konumunda bulunan Sakız'a isyanın sıçraması uzun sürmemiştir. Sığla Sancağı mütesellimi

¹² BOA, HH, nr. 40614; Bilal Şimşir, *Ege Sorunu*, TTK, Ankara 1989, c. I, s. XVI. Rum gemilerinin silahlandırılması hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan İslahat Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu*, TTK, Ankara 2001.

¹³ Şimşir, *Ege Sorunu*, TTK, Ankara 1989, c. I, s. XVI vd.

¹⁴ BOA, HH, nr. 38293-A; 40614; 37750-D; AD, nr. 576, s. 37; Şimşir, a.g.e, c. I, s. XVI.

¹⁵ "...bu aralık bunların Bahr-i Sefid ve Siyaha amed şudları dahî men' ile o makûle gerek limanda tevkîf olunmak ve gerek bu günlerde limana gelüb bulunmak Çamlıca ve Suluca nâmiyle şöhret-şi'âr olan çend kat'a sefinelerin geldikleri denize i'âde olunmalarına rihşat virilsün." (bkz. BOA, HH, nr. 39300).

İlyaszâde'ye yazılan bir hükümden anlıyoruz ki; Sakız önlerine gelen bir miktar eşkıya gemisi buldukları mevkiilerde küçük çaplı da olsa çatışmaların meydana gelmesine sebep olmuştur¹⁶.

Sakız Adası'ndaki isyan hareketleri Mora isyanının hemen sonrasında başlamıştır. Sisam'dan 24 gemi ile Sakız'a gelen âsiler, Sakız'ın Paşa Limanı önlerinde yanlarına yerli Rumların bazılarını da alarak çeşitli taşkınlıklar yapmışlardır. Bu gelişme üzerine Sakız Metropolit'i başta olmak üzere kocabaşılar* ile bazı Rum tüccarlar Sakız Muhafızı Mehmed Emin Vahidî Paşa tarafından rehin alınarak olayların büyümesine engel olunmaya çalışılmıştır¹⁷.

Vahidî Paşa'nın Adanın muhafazası için Anadolu'dan adaya ciddi miktarda asker gönderilmesi taleplerine II. Mahmut önce: "...Sakız reâyâsında isyan âlameti yok iken o kadar asker cem' etmek beyhudedir..."¹⁸ diyerek uygun görmemişse de daha sonra işlerin yolunda gitmemesi neticesinde bu talebi uygun bularak Aydın, Saruhan ve İzmir civarından 1750 kadar asker temin edilmesine ferman buyurmuştur¹⁹. Ancak söz konusu askerlerin bir kısmı henüz adaya çıkmamışken Urla ve Çeşme'de "envâ-i habâset" ve "fezâhât" eyleyerek huzursuzluk çıkardıkları gibi Sakız'a ayak basar basmaz da sebepsiz yere 5-6 Rumu katletmişlerdir²⁰.

14 Mart 1822'de (20 Cemaziye'l-âhir 1237) Sisam'dan gelen ve sayıları 6.000'i bulan âsilerin adaya ayak basmaları ile isyan bir anda alevlenerek şiddetini arttırmıştır. Bunun üzerine Müslüman halk kaleye toplanırken surların dışında 50 şehidin verildiği iki saate yakın silahlı çatışmalar meydana gelmiş ve netice alınamayınca asker de kaleye çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. İsyanın bu safhasında yerli Rumların ekserî olarak âsilerin safında yer aldığı ve bunun sonucunda da Sakız Kalesi'nin hızla muhasara edildiği anlaşılmaktadır. Kalenin düşmesi halinde ada gerçek anlamda âsilerin eline geçecek ve bu da Rumların Sisam'dan sonraki ikinci önemli zaferi olacaktı.

Âsiler, muhasaranın bu aşamasında elebaşları oldukları anlaşılan Sakızlı Endünaki Parniya, İpsaralı geminin kaptanı Dimitraki ve Sisamlı Yorgi imzalı bir mektubu Vahidî Paşa'ya ulaştırmışlar ve kalenin üç güne kadar

¹⁶ Zeki Arıkan, a.g.m, s.114.

* **Kocabaşı:** Hristiyan köylerinin muhtarlarına verilen isim (bkz. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1986, s. 188.

¹⁷ Mehmed Emin Vahidî (Paşa), a.g.e, s.28.

¹⁸ BOA, HH, nr. 39134.

¹⁹ BOA. HH, nr. 38570.

²⁰ BOA. HH, nr. 38570-D.

kendilerine teslim edilmesini, eğer edilmez de silah zoru ile alınacak olursa kadın ve çocuklar da dâhil, Müslüman halkı idam edeceklerini belirtmişlerdir. Bu teklifin ret edilmesi ile saldırılar tekrar başlamıştır²¹.

Âsi Rumların gün boyunca süren saldırılarına top ve tüfek atışı ile karşılık verilmiştir. Muhasaranın altıncı gününde asilerin liman tarafına yerleştirdikleri 9 çapındaki bir top surları zorlamaya başlamıştır. Vahidî Paşa bu topun imha edilmesi için Delilbaşı Süleyman Ağa'yı, kendisine yarım kese altın, maiyetindeki 300 askere de yüzer kuruş vermeyi vaat ederek görevlendirmiştir. Süleyman Ağa ve yeniçeriler topu susturdıkları gibi etrafındaki metrisleri de âsilerden temizlemeye muvaffak olmuşlardır. Daha sonra bu bölgeye âsilerce 11 çapında iki top daha yerleştirilmişse de bunlar da aynı yöntemle imha edilmiştir²².

İsyanın başladığı günlerde adada bulunan Fransız Konsolosunun, âsiler ile Osmanlılar arasında arabuluculuk ve yardım teklifinde bulunmasını Vahidî Paşa kesin bir dille reddetmiştir²³. Bunda herhalde, Vahidî Paşa'nın daha önce Fransa elçiliği görevindeyken Napolyon Bonapart ile anlaşma yapmadan dönmesi ve bu nedenle de Fransa'ya karşı olumsuz hisler beslemesi de etkili olsa gerektir²⁴.

Fırkateyn, kurvet, birik, ışkona, şalope gibi hafif gemilerden meydana gelen²⁵ Osmanlı Donanmasının Kaptan-ı Derya Nasuhzâde Ali Paşa* komutasında Koyun Adaları yönünden Sakız'a doğru geldiği haberinin

²¹ Mehmed Emin Vahidî (Paşa), *a.g.e.*, s.30.

²² Mehmed Emin Vahidî (Paşa), *a.g.e.*, s.31.

²³ Mehmed Emin Vahidî (Paşa), *a.g.e.*, s.30 vd.

²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, Ankara; Maarif Vekâleti Yayınları, 1932, 129 nolu dipnot.

²⁵ Fahrettin Seyfi, *1820-1827 Mora İsyanı*, İstanbul 1934, s.12.

* **Nasuhzâde Ali Paşa:** Aslen Arnavud olan Nasuhzâde, uzun müddet tüccar gemilerinde kaptanlık yaptıktan sonra donanmaya intisap ederek Küçük Hüseyin Paşa zamanında kalıyon kapudanı olmuştur. Arnavudluk sahillerini iyice tanımış olduğundan bu sahillerin muhafazası hizmetiyle uzun süre Preveze'deki filotillanın kumandanlığında bulundu. 1820'de (1235) *kapudâne* olarak İstanbul'a geldi ve 1821 Kasım'ında (*Safer* 1237) "Cezâyir" pâyesi ve "vezâret" rütbesiyle *Kapudân-ı derya* olarak tayin edildi. Sakız Adası'nın âsi Rumlardan geri alınması amacıyla donanma ile Sakız önünde bulunurken gazfet yüzünden âsi Rum gemileri tarafından baskına uğratılarak *Kapudân-ı derya* forsu yanmaya başlayıp Ali Paşa ve diğer deniz kumandanları bu esnâda içkili bulduklarından denize dökülerek 18 Haziran 1822'de (28 *Ramazan* 1237) feci bir şekilde ölmüşlerdir. Nasuhzâde'nin cenazesi Sakız Kalesi'ne defnedilmiş ve ondan boşalan Kaptan-ı deryâlığa 26 Haziran 1822'de (6 *Şevval* 1237) Topçu başı Kara Mehmed Paşa atanmıştır [bkz. BOA, *HH*, nr. 38582; nr. 38582-A; nr. 38582-D; nr. 38582-F; nr. 40269; Mehmed Emin Vâhidî (Paşa), *a.g.e.*, s. 50; Ahmed Cevdet (Paşa), *a.g.e.*, c. XII, s. 46 vd; Kazasker Mehmed Hafid, *Sefînetü'l-Vüzerâ*, Neşreden: İsmet Parmaksızoğlu, Şirket-i Mürettebiye Basımevi, İstanbul 1952, s. 67].

alınması²⁶ ve Çeşme'de bekleyen askerlerin de adaya geçirilmesiyle²⁷ ile güç dengesi Osmanlı askeri lehine değişmiş ve kaleden çıkan asker birkaç koldan birden taarruza geçirilmiştir. Yaşanan şiddetli çatışmalardan sonra gerek karadan ve gerekse de denizden iki ateş arasında kalan Rumlar daha fazla mukavemette bulunamayarak bozguna uğramış ve ağır silahlarını bırakarak kaçışmaya başlamışlardır. Çatışmalarda bundan sonraki süreç daha çok kıyıda köşede saklanan âsilere yönelik operasyonlar şeklinde gerçekleşmiştir. Bunlardan teslim olanlar tutuklanarak kaleye nakledilirken teslim olmayarak mukavemette bulunanlar ise yakalandıkları yerde idam edilmişlerdir²⁸.

Yaklaşık yirmi gün süren isyanın sona erdirilmesinden sonra aralarında isyanın bastırılmasındaki bazı anlaşmazlıklardan dolayı husumet olduğu anlaşılan Muhafız Vahidî Paşa ile Kaptan-ı Derya Nasuhzâde Ali Paşa birbirlerini İstanbul'a şikâyet etmişlerdir. Özellikle de Nasuhzâde Ali Paşa'nın şikâyetlerinde; ada muhafızını yerli halka "zulüm yapmak" ve kalenin savunulması sırasında "kıfayetsizlik" göstermek gibi oldukça ağır bir dil kullandığı görülmektedir²⁹. Bu sürtüşmenin kazanan tarafı Nasuhzâde olmuş ve Vahidî Paşa görevinden azledilerek yerine 01 Haziran 1822 (11 Ramazan 1237)'de Abdi Paşa tayin edilmiştir³⁰. Bununla birlikte II. Mahmut her iki devlet adamından da memnun değildir. İlgili *hatt-ı hümayûn*'da bu mesele Padişah tarafından şu şekilde ifade edilmektedir³¹:

"... Kapudan Paşa, Mora'ya gitmeye havf idüüb bi'z-zat Mora'ya azîmeti dergâr iken tekrar sarîhaten ferman istemekten merâm, 'herhangi bir taraftan bir sekte zuhur iderse ben bu vechile me'mur oldum' diyerek işi üstüne almamak olduğu zâhirdir. Vâhid Paşa ise bu makûle işin erbâbı olmadığı ibtidârı başından berû me'mur olduğu işleri yoluyla göremediğinden zâhirdir..."

İsyanın bastırılmasını kabul edemeyen âsiler, 19 Haziran 1822'de (29 Ramazan 1237) üç âsi gemisini donanma gemilerinin arasına sokmayı başarmış ve Nasuhzâde Ali Paşa'nın içinde bulunduğu "Riyale-i Hümayun" gemisini ateşe vererek, geminin alevler içerisinde kalmasına sebep olmuşlardır. Bu hadisede Kapdan-ı Derya şehit düşmüş³² ve cenazesi Sakız Kalesi

²⁶ BOA, HH, nr. 39476-E.

²⁷ BOA, HH, nr. 39476-B.

²⁸ Mehmed Emin Vahidî (Paşa), a.g.e, s.41.

²⁹ BOA, HH, nr. 39124.

³⁰ Mehmed Emin Vahidî (Paşa), a.g.e, s.50.

³¹ BOA, HH, nr. 39112.

³² BOA, HH, nr. 38582; Mehmed Emin Vahidî (Paşa), a.g.e, s.50.

önerilerine defnedilmiştir³³. Kendisinden boşalan Kapdan-ı Deryalığa ise Mehmet Paşa tayin edilmiştir³⁴.

Sakız'ın kesin olarak âsilerin elinden kurtulması 1822 yılının sonlarına kadar sürmüştür. Bununla birlikte Rumlar Mora'da bir Yunan Krallığı kuruluncaya kadar dönem dönem isyan teşebbüslerinde bulunmayı ihmal etmemişlerdir³⁵. Bu isyanların en önemlisinin ada muhafızı Yusuf Paşa'nın 1827 Ekimi sonlarında (*Rebiül'ahir* 1243) Navarin baskını öncesinde yaşadığı söylenebilir. Nitekim bu saldırılarda âsilerce kullanılan yaklaşık 90 geminin 1/3'ü kadarının "izbandit teknesi" olarak adlandırılan silahlı ateş gemilerinden meydana geliyor olması³⁶ saldırıların önemi ve ciddiyeti hakkında yeterli bilgiyi vermektedir.

2. 1821 Rum İsyanının Limni'deki Etkileri ve Sonuçları

Rum isyanının Mora'dan sonra Ege adalarında da yayılma sürecine girmesi ile birlikte, Limni'deki yerli Rumların ileri gelenlerinden bazıları Sakız'da olduğu gibi, adadaki muhtemel bir isyan hadisesine karşılık rehin alınarak İstanbul'a gönderilmişlerdir³⁷. Ancak Limni Rumlarından, fırsat buldukça âsilere yardım edenler olmuştur. Meselâ âsilere barut ve zahire götürürken Kasım 1821'de (*Safer* 1237) İzmir açıklarında ele geçirilen üç geminin Limni'li olan kaptanları, yaptıkları işin bedelini idam edilerek ödemişlerdir³⁸.

Limni'deki Rum isyanı 1822'nin Mart ayında (*Cemâziyelâhir* 1237) başlamıştır³⁹. Civar adalardan gelen 300 kadar âsi, yerli halktan da destek alarak, Silahtar Ağa'nın maiyetinde bulunan 70 asker ile çatışmaya girmiştir. Bu çatışmada bir asker şehit olurken 10 kadar âsi de öldürülmüştür⁴⁰. Bu olayın sonrasında 14 geminin getirdiği yaklaşık 1.000 kişinin desteği ile daha da kuvvet bulan âsiler karşısında ada muhafızı Nurullah Paşa*,

³³ BOA, *HH*, nr. 38582-D.

³⁴ BOA, *HH*, nr. 40269.

³⁵ BOA, *HH*, nr. 40025-A; nr. 40025-B; nr. 39553.

³⁶ BOA, *HH*, nr. 39019.

³⁷ BOA, *AD*, nr. 575, s. 42.

³⁸ BOA, *AD*, nr. 575, s. 109.

³⁹ . Limni Adası'ndaki Rum isyanı hakkında çok daha fazla bilgi için bkz. Sabri Can Sannav, *Yakındönem Tarihimizde Limni Adası*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.

⁴⁰ BOA, *HH*, nr. 39949-G.

* **Vezir Nurullah Mehmed Paşa:** Halil Mahmut Paşa'nın oğludur. 1813 (1228)'de mir-i miranlık rütbesi ile Karasi Mutasarrıfı, 1817 (1233)'de Maden emini oldu. Daha sonra Avlonya Mutasarrıfı iken 1820 (1236)'de azledildi. 1823 (1239)'de vezirlik rütbesini alarak Limni Muhafızlığı'na tayin edildi. Bir iki ay kadar da Ankara ve Kangırı

maiyeti ile birlikte kaleye çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Böylece Limni'nin önemli köylerinden olan Mondros başta olmak üzere pek çok yerleşim merkezi âsilerce ele geçirilmiştir⁴¹. Limni'deki işgal de donanmanın adaya gelmesi ile son bulmuştur. Osmanlı güçleri ile çarpışmayı göze alamayan âsilerden pek çoğu adayı terk ederken, kalanlar ile yerli Rumlardan isyana destek verenler devletten af talebinde bulunmuşlardır⁴².

Limni'deki isyanın bastırılmasından sonra yeni bir sorunla karşılaşmıştır. Balıkesir ve Drama bölgelerinden toplanarak adanın savunulması için Limni'ye gönderilen askerler ganimet elde edemediklerini ileri sürerek ayaklanma başlatmışlardır⁴³. Nurullah Paşa'nın, askerlerin alacağı olan 12.000 kuruşu kendilerine dağıtmasına rağmen ikna olmayarak devlete başkaldıran âsiler, hükümet konağını basıp ateşe vermişler ve pek çok reâyânın da malını yağmalayarak, gasp etmişlerdir. Bu durum karşısında sert önlemlere başvuran Nurullah Paşa, ayaklanmayı bastırmaya muvaffak olmuş ve isyanın sorumlularını idam ettirmiştir⁴⁴. Nurullah Paşa, bu başarısıyla II. Mahmut'un takdirlerine mazhar olmuştur⁴⁵.

Rum isyanı Limni'nin Bozbaba nâhiyesine de sirayet etmiştir. Bu adadaki Rumlar daha çok İpsara Adası Rumlarının etkisinde kalmıştır. İpsara'dan bu adaya teknelerle gelen âsiler, Bozbaba Rumlarının 1821 (1236) yılına mahsuben kendilerine tahakkuk ettirilen cizye vergisini ödemelerine engel oldukları gibi halkı da isyana teşvik etmişlerdir. Mart 1822'de (*Cemâziyelâhir* 1237) donanmanın Bozbaba açıklarında olduğu haberini alan Bozbaba Rumları 1.072 kuruşluk cizye bedellerini üç kocabaşı ile Limni'ye göndererek Nurullah Paşa'dan af talep etmişlerdir. II. Mahmut'un Bozbaba reâyâsının af talebi ile ilgili hatt-ı hümayunu⁴⁶ aşağıdaki gibidir:

“... cezîre-i mezbûre re'âyâsı bu âna kadar isyanlarında ısrar idiüb şimdi Donanma-yı Hümâyun'un Akdeniz'e çıkacağı ma'lumları olmağla istîmân etmişler. Sürhdâ beyan olunan şart mücibince kabul iderler ise rey

Mutasarrıflıklarında bulundu. 1826-1828 (1242-1244) arasında Adana Valiliği vazifesini yapan Nurullah Paşa 1841 (1257) yılında İstanbul'da vefat etti. Mehmed Süreyya mezarının Haydarpaşa'da olduğunu ifade etmektedir (bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmâni*, Matba'a-i Âmire 1308, c. IV, s. 587).

⁴¹ BOA, HH, nr. 39949-F; Limni'de isyan başladığı tarihte 4.000 erkek Rum nüfus bulunurken, Müslümanların toplam sayısı 800 kişiden ibaretti (bkz. BOA, HH, nr. 39949-M).

⁴² BOA, AD, nr. 574, s. 152.

⁴³ “... bizler bu tarafa ganimet için geldik, ârâm edecek hâlimiz kalmamıştır.” (bkz. BOA, HH, nr. 39419).

⁴⁴ BOA, HH, nr. 39419; nr. 39419-A; AD, nr. 575, s. 122.

⁴⁵ “Âferin Nurullah Paşa'ya, zapt-u te'dîp eylemiş.” (bkz. BOA, HH, nr. 39419).

⁴⁶ BOA, HH, nr. 38490.

virilsün, itmezler ise kendileri bilür. Limni 'de olan kocabaşlıları bu tarafa gönderilsün... ”

Kendileriyle yapılan görüşme sonucunda; silahlarını bırakmaya ve önceki yıllardan kalan 4.000 kuruşluk cizye bedellerini ödeyip, içlerinden iki kişinin rehin olarak İstanbul'a gönderilmesine razı gelmişlerdir⁴⁷.

Aynaroz reâyâsının isyana katılması nedeniyle vaktiyle el konularak Limni'deki ambarlara nakledilmiş bulunan zahireleri, bu ada halkının da af dileğinde bulunması sonucunda kendilerine iade edilmiştir⁴⁸.

1 Ekim 1823'de (25 Muharrem 1239) Osmanlı donanması ile âsi tekneleri arasında Limni açıklarında yapılan muharebe Osmanlı Donanması'nın zaferiyle sonuçlanmıştır. Nurullah Paşa, bu zafer sonrasında Kaptan Paşa'ya övgü dolu bir tahrirat yollamıştır⁴⁹. Yapılan bu muharebeden sonra, 2 Ekim 1823'de (26 Muharrem 1239) Bozcaada önlerinde üç gemi bırakılmış ve donanma Midilli'ye doğru yelken açmıştır. Ancak bölgenin boş bırakılmasını fırsat bilen âsiler, irili ufaklı seksen kadar tekne ile Bozcaada önlerine gelerek bu gemileri taciz etmişlerdir. Âsilerin bu tacizlerine gemilerden ve Bozcaada'dan top ateşi ile karşılık verilmiştir. Bu muharebeler donanmanın Bozcaada sularına gelmesine kadar sürmüştür. Kaçan âsi teknelerini takip etmek için donanma gemileri iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan birinci grup İpsara'ya, ikinci grup da Limni taraflarına doğru hareket etmiştir. Bu takip neticesinde Bozcaada önlerinde iki âsi teknesi yakalanmış ve içindekiler idam edilmişlerdir⁵⁰. Nurullah Paşa, İstanbul'a gönderdiği bir tahriratında;⁵¹ Ege'nin fazlasıyla boş bırakılarak âsilere fırsat verildiğini, Boğaz'da bekleyen donanma gemilerinin Ege'ye yelken açarak, adalar arasında “geşt-i güzâr” etmelerinin elzem olduğunu ifade etmiştir.

9 Nisan 1824'de (9 Şaban 1239) Limni'ye altı tekne ile gelen âsiler, adada bazı evleri yağmalayıp, eşyalarını gasp etmiştir. Askerlerin müdahalesi sonucunda kaçan âsilerden ikisi ele geçirilerek, idam edilmiştir⁵².

1824 (1239) yılı içerisinde Limni'ye farklı zamanlarda baskın düzenleyen âsilere karşı savunmanın en önemli zaafının, asker eksikliği olduğu

⁴⁷ BOA, HH, nr. 39399; AD, nr. 575, s. 133.

⁴⁸ BOA, AD, nr. 575, s. 151.

⁴⁹ BOA, HH, nr. 38385 (bkz. Ek-4, s. 211).

⁵⁰ BOA, HH, nr. 40278-A.

⁵¹ BOA, HH, nr. 33907-A.

⁵² “...eşkiyâ-yı makhûre Donanma-yı Hümâyun'un ihrâcını işittiğinde başlarının çâresine bakmak için var kuvvetlerini bazularına alacakları zâhirdir. Cenâb-ı Hak habîb-i kibriyâsı hürmetine ehl-i islâmı her mahalde mansur ve gâlibiyete mahzar ider inşa'allah...” (bkz. BOA, HH, nr. 40200).

söylenbilir. Genellikle ufak çaplı çatışmalardan meydana gelen bu baskınlara karşı koymakta zorlanan Nurullah Paşa, “*mevcut olan asâkirin ek-serîsi hasta ve bî-mecâl ve diğerleri dahî perişân hâl olduklarından*” do-layı kuvvetli bir isyan teşebbüsüne karşı durulamayacağını İstanbul'a gön-derdiği tahrîratlarında belirtmiş, özellikle de Denizli havalisinden toplanan 500 askerın gönderilmesinde geç kalınmamasını istemiştir⁵³. Ayrıca kendi muhafızlık maaşı, askerın iâşe bedeli ve kalenin tamiri gibi nedenlerle 78.000 kuruşluk bir meblağa ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiş⁵⁴ ve bu talepleri II. Mahmut tarafından da uygun görülmüştür⁵⁵. Ayrıca adaya çeşitli tarihlerde Denizli, Kütahya, Bergama, Çandarlı, Armutâbât, Kozak gibi sancak ve kazalardan toplanan asker ve cephâne gönderilmiştir⁵⁶.

1824 (1239)'de 25.000 kuruşluk *atıyye-i seniyye* ile Ankara ve Kangırı sancakları uhdesine verilen Nurullah Paşa görevinden azledilirken⁵⁷, yerine Vezir Mehmet Paşa* getirilmiştir⁵⁸. Çanakkale Boğazı'ndan Limni'ye hareket eden Vezir Mehmet Paşa, Kepez Limanı açıklarındaki fırtına nede-niyle geri dönmek mecburiyetinde kalmıştır⁵⁹. Muhafız Paşa, adaya var-dıktan sonra üç toptan müteşekkil bir tabyanın krokilerini hazırlattırarak inşasını emir buyurmuştur. Sonradan tabyadaki top sayısı padişah ferma-nına uygun olarak altıya çıkartılmış⁶⁰ ve ayrıca deniz tarafında bulunan *Marhoz* isimli tabya da tamir ettirilmiştir⁶¹. Limni Kalesi'ndeki zahirenin azalması nedeniyle Karabiga'daki 2.800 keyl buğdayı da, Rum isyanı

⁵³ BOA, HH, nr. 39177; *Cevdet Askerî (C.AS)*, nr. 19313.

⁵⁴ BOA, HH, nr. 39177.

⁵⁵ “*meclis-i şurâda müzâkere olunup takrîrinde beyân olunduğu üzere tanzim ve icrâsına müsâra'at eyleyesün.*” (bkz. BOA, HH, nr. 39177).

⁵⁶ BOA, C.AS, nr. 45374; 6418; 34814; 34228; 26798; AD, nr. 579, s. 110.

⁵⁷ BOA, HH, nr. 33907.

* **Mehmed Paşa (Kara)**: Nuseyrî olan Mehmed Paşa, sırasıyla kapıcı başı, topçu başı ve Sipahîler ağası olarak görev yaptıktan sonra Rumeli Teftiş-i reâyâ memuriyetine atanmıştır. Haziran 1821'de (*Ramazan* 1236) Biga Mutasarrıflığı ile Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığına tayin edilmiş, Kasım 1821'de (*Safer* 1237) Karadeniz Seraskeri olmuş ve Haziran 1822'de (*Şevval* 1237) *Kaptan-ı Derya*lığa getirilmiştir. Kasım 1822'de (*Rebiülevvel* 1238) Ankara ve Kangırı Valisi olduktan sonra Kasım 1823'de (*Rebiülevvel* 1239) ma'zulen Limni'ye gönderilmiş ve sonrasında Limni Muhafızlığına getirilmiştir. 1828'de (1244) ve-fat eden Paşa'nın mezarı Eyüp'te bulunmaktadır (bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e*, c. IV, s. 287).

⁵⁸ BOA, HH, nr. 30699; nr. 30699-A; nr. 30699-B.

⁵⁹ BOA, HH, nr. 38685.

⁶⁰ BOA, HH, nr. 30699; nr. 39578.

⁶¹ BOA, AD, nr. 580, s. 53.

nedeniyle Boğazdan Ege'ye zahire ihracının yasak olmasına rağmen, hükümdarın hatt-ı hümayunu ile adaya naklettirmiştir⁶².

19 Ekim 1824 (25 *Sâfer* 1240)'de Limni Kalesi'ne üç saat mesâfedeki Kornoz karyesi civarında⁶³, 19 Ağustos 1826 (15 *Muharrem* 1242)'da da Limni'nin farklı bölgelerinde âsi taarruzları olmuşsa da bunlar geri püskürtülmüştür⁶⁴.

20 Ekim 1825 (7 *Rebiülevvel* 1241)'de Limni ve Bozbaba'dan İstanbul'a rehin olarak gönderilen altı kocabaşının, yerlerine başkalarının gönderilmesi şartıyla, geri dönmelerine izin verilmiştir⁶⁵.

1828 (1244) yılında adanın muhafızlığına 3.000 kuruşluk maaş tahsisi ile Tahir Paşa* getirilmiştir⁶⁶. Tahir Paşa'nın Limni'nin güvenliği için seleflerine oranla daha sert tedbirlere başvurması, ada Rumlarının tepkisine yol açmıştır. Adadaki 200 kadar askerin maaşlarını düzenli olarak alamamalarını bahane ederek taşkınlıklarda bulunması da Rumları huzursuz eden bir diğer husus olmuştur⁶⁷. Muhafız Paşa'nın azledilerek yerine, askerine sözü geçen ve halka daha müşfik davranabilecek başka birinin gönderilmesi için Rum nüfusun önde gelenleri tarafından bir âriza tertip edilmiş ve İstanbul'a gönderilmiştir⁶⁸. Bu gelişmeler üzerine Tahir Paşa'nın 29 Temmuz 1829 (27 *Muharrem* 1245)'de azledilerek Akdeniz Boğazı seraskerî maiyetine memur edilmesine⁶⁹ ve yerine, Midilli'de olduğu gibi, "*fukârâ-perver mi 'tedil bir adamın*" voyvoda olarak gönderilmesine hükümdar tarafından hükmedilmiştir. II.Mahmut'un *hatt-ı hümayununda*⁷⁰ mesele şu şekilde ele alınmıştır:

⁶² BOA, HH, nr. 48496.

⁶³ BOA, AD, nr. 580, s. 110.

⁶⁴ BOA, AD, nr. 581, s. 21 vd.

⁶⁵ BOA, HH, nr. 39397.

* **Tahir Paşa:** Aslen Edirne'li olan Tahir (Ağa) Paşa silahşör olup, Kara Mehmed Paşa'nın Kethüdâlığını yapmış ve 1828 (1244) yılında Limni Muhafızlığı'na tayin edilmiştir (bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. III, s. 245).

⁶⁶ *Cevdet Dâhiliye*, (C.DH), nr. 6935.

⁶⁷ 17 Kasım 1829 (18 *Rebiülevvel* 1245)'de Limni muhafazasına memur olan topçu ve arabacı zabıt ve neferlerinin beş aylık tayinlerinin verilmesi, geri kalan kısmının ise mukata'at hazinesinden karşılanması kararlaştırılmıştır (bkz. BOA, C.AS, nr. 24471).

⁶⁸ "...biz Devlet-i Aliyye'nin sâdik reâyâsıyız. Muhafız Paşa'nın ve adamlarının mezâlimine tâkâtimiz kalmadı.Haklarımızda merhamet buyurulub şunlar tek üzerimizden kaldırıl-sun da âhir her kim ta'yin buyurulur ise râzıyız..." (bkz. BOA, HH, nr. 39206).

⁶⁹ BOA, C.AS, nr. 33375.

⁷⁰ BOA, HH, nr. 39206.

“... vâkı`â gerek Midilli ve gerek bu Limni reâyâsının bidâyet-i fesaddan beru şekâvete dâir harekette bulunmamaları cihetle bu makûlelerin cemî`-i evkatta himâyet ve siyânetleri lazımdır. Ancak muhafız ta`biriyle her kime ihâle olursa yine lâyıkıyla reâyânın himâyet ve siyânetleri hâsıl olamayacağı zâhir ve âşikâr olmağla hazır cezîre-i mezkûrenin idâresi darbhâne-i âmirenden rü`yet olunacak olduğundan muhafızlıktan sarf-ı nazarla tıpkı Midilli Cezîresi misüllü fukarâ-perver mu`tedil bir adamın voyvoda ta`yiniyle tanzîmine bakılsa reâyâ hakkında vücuhla hayırlı olacağı zâhirdir. Voyvodalık için münâsiblerinden birkaç adamın isimlerini pusula idüb `arz eylesini darb-hâne nâzırına tenbih edesün ve muhafız-ı sâbık dahî hizmetinde bulunmak için Boğaz Muhafızı müşârunileyhin ma`iyyetine me`mur kılınmak ve nâib-i husûsî dahî efendi dâîmize ifâde olunarak bir müteşerri` nâib gönderilmek üzere icrâlarına bakılsun.”

Tahir Paşa'nın Limni'deki muhafızlık döneminin sona ermesi ile birlikte, adada sükûnetin sağlandığı da söylenebilir. Bunda Rum İsyanının genel gidişatında aldığı şekil kadar, adadaki tedbirlerin de etkisi büyük olmuştur. Limni sularında zaman zaman âsi teknelerine rastlanılmışsa da bunlar tarafından Limni'ye ciddî denilebilecek bir saldırı yapılmadığı anlaşılmaktadır⁷¹.

Rum İsyanının mutlak surette bastırılmasına ramak kalmışken İngiliz, Fransız ve Rus ortak donanmasının Navarin'de, 20 Ekim 1827'de Osmanlı ve Mısır deniz güçlerinden oluşan Osmanlı deniz gücünü, Yunan istiklâlini zorla kabul ettirmek amacıyla, harp ilan etmeksizin yakmaları sonucu Osmanlı donanması büyük yara almış ve Rum isyanı yeni bir safhaya girmiştir⁷². Bu hâdise Avrupa'da büyük bir sevinç meydana getirmiştir⁷³.

Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü durumdan istifade etmek isteyen Rusya savaşı ilan etmiştir. Diplomatik girişimlerle diğer devletlerin tarafsızlığını temin eden Rusya, 14 Nisan 1828'de Osmanlı topraklarına saldırarak, Balkanlar ve Kafkaslar'da arka arkaya başarılar kazanıp, ilerlemiştir. Rusya'nın başarılarından endişeye düşen İngiltere ve Fransa'nın girişimleriyle, Londra'da üç devlet elçilerinin katılımıyla bir konferans toplanmış ve bu konferansın sonunda bir protokol imzalanmıştır. 22 Mart 1829'da imzalanan bu protokole göre, Mora ile Kiklad adalarından oluşan bir Yunan Devleti kurularak, idaresine üç devletin muvâfakatı ile bir kral getirilecekti. Ayrıca Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne yıllık 1,5 milyon kuruş verecek ve topraklarını mecburen terk edecek Müslümanların mülklerinin bedelini de ödeyecekti. Önceleri bu protokolün getirdiklerini kabul etmeyen

⁷¹ BOA, HH, nr. 38940; AD, nr. 581, s. 60; 581, s. 62; 584, s. 55.

⁷² Ahmed Cevdet (Paşa), a.g.e, c. XII, s. 216.

⁷³ Mehmet Saka, Ege Denizi'nde Türk Hakları, Yıldız Matbaası, Ankara 1955, s. 9.

Bâbîâli, süren savaşta Rus birliklerinin batıda Edirne'ye ve doğuda da Erzurum'a kadar gelmeleri ve bir de 20 Ağustos 1829'da Edirne'nin düşmesi üzerine, daha önce reddetmiş olduğu Londra Protokolü'nü kabule hazır olduğunu bildirerek, Rusya'dan barış istemek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine iki devlet arasında Edirne'de sürdürülen müzâkereler sonrasında, 14 Eylül 1829'da *Edirne Antlaşması* imzalanmıştır. Osmanlı-Rus savaşına son veren bu antlaşmayla Osmanlı Devleti, daha önce Yunanistan hakkında belirlenmiş olan esasları kabul etmiştir⁷⁴.

Tartışmalı geçen müzâkerelerden sonra, 3 Şubat 1830'da ilan edilen Londra Protokolüne göre bağımsız bir Yunan Krallığının oluşturulduğu ilan edilmiş ve Osmanlı Devleti bu yeni krallığı 24 Nisan 1830'da tanımak mecburiyetinde kalmıştır⁷⁵. Protokolde yeni devletin kara sınırlarının yanı sıra deniz sınırları da belirlenmiş oluyordu. Buna göre Eğriboz ile Sporat ve Kiklad adalarının bir kısmı Yunanistan'a bırakılıyordu⁷⁶. Rusya, İngiltere ve Fransa arasında yapılan Londra Protokolü sonucunda; 39 derece kuzey enleminin kuzeyindeki adalar ile 26 derece doğu boylamının doğusunda kalan bütün adalar Osmanlı hakimiyetinde kalıyordu⁷⁷.

Yunan Krallığı'na bırakılan Ege adalarının isimleri ise şunlardır⁷⁸: Eğriboz Adası, **Sporat Adalar Grubu**: Çamlıca Adası, Suluca Adası, Şıra Adası, İstandil Adası, İşkinoz Adası, İşkilos Adası, İşkiros Adası, Santorin Adası, Andre Adası, Nakşa Adası, Amurgos Adası, Para Adası, Miknos Adası, Mürted Adası, EGINE Adası, Şeytan Adası, Poros Adası, Kırlangıç Adası, Güvercin Adası, Kardeşler Adası, Belko Adası, Yarasu Adası, Zora Adası, Osuda Adası, İskandil Adası, Pir Adası, Yılan Adası, İstaporya Adası, Delos Adası, Caros Adası, Uzunca Ada, Nepale Adası, Ayayorgi Adası, İstanos Adası, İkaris Adası, Kiros Adası, Defliye Adası, İskino Adası, Ananis Adası, Felakonda Adası, Ferani Adası, Dable Adası, Küçükçamlıca Adası, Engiste Adası, Anafi Adası, Küçük Anafi Adası, Hristiyan Adası, Servi Adası. **Kiklad Adalar Grubu**: Temriye Adası, Serifoz Adası, Küçükpara Adası, İspinos Adası, İskinos Adası, Sifno Adası, Polikandros Adası, Gümüş Adası, Polino Adası, Değirmenlik Adası, Küçükdeğirmenlik Adası, İpsara Adası, Kaleri Adası, Zenari Adası, Yaban Adası, Keçi Adası ve İstifalya Adası.

⁷⁴ *Türk Hakimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi*, s. 81-82.

⁷⁵ M. Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1820-1922)*, Ankara 1988, s. 23-27.

⁷⁶ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul 1995, s. 43 vd.

⁷⁷ Cevdet Küçük, "Ege Adalarında Türk Egemenliği Dönemi", Ege'de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar, Yayına Hazırlayan: Ali Kurumahmut, TTK, Ankara 1998, s. 32.

⁷⁸ Örenç, *a.g.e.*, s. 67 vd.

Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesinden ve yukarıda isimleri geçen adaları sınırlarına katmasından sonra da adalar ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Nitekim 21 Temmuz 1832'de İstanbul'da biri tanzimnâme, diğeri protokol olmak üzere iki belgenin imzalandığı tespit edilmiştir. 8 Temmuz 1833'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan *Hünkâr İskeleyi Andlaşması*'nin 2. maddesi, imzalanan tanzimnâmenin tastik olunduğuna ilişkin hüküm içermekte, ancak protokolden söz edilmemektedir. Söz konusu protokolün 3. maddesi, 24 Nisan 1830'da Yunanistan'a devredilen İşkitos, İşkiros ve Kırlangıç adalarını, bu adalara müzahir Osmanlı eyaletlerinin güvenliği bakımından önemli olmaları nedeniyle, tekrar Osmanlı Devleti'ne iade etmekte idi. Ancak bu protokol, sadece imza aşamasında kalabilmiştir⁷⁹.

Sonuç

1821 yılında önceleri Mora, Teselya ve Ege adalarında başlayan Rum isyanları kısa süre içerisinde Ege ve Akdeniz'in neredeyse tamamına yayılmış ve hemen hemen bütün adaları tehdit eder bir hale gelmiştir. İsyanlar 1829 yılında bağımsız bir Yunan Krallığı kuruluncaya kadar da Osmanlı Devleti'ni meşgul etmeye devam etmiştir. Bunun tabii bir sonucu olarak da Osmanlı Devleti'nin malî yapısı ciddî anlamda zarara uğramış ve söz konusu ayaklanmalar bünyesinde yer alan diğer gayr-i müslim unsurlara da bağımsızlık yolunda olumsuz bir örnek oluşturmuştur. İsyanların bastırılabilmesi için bütün imkânlar seferber edilirken, yeni isyanlara engel olunması için sert tedbirler de alınmıştır. Özellikle yetişmiş devlet adamı eksikliği ve Yeniçeri Ocağı'nın çoğu zaman disiplinsiz davranışları isyanların bastırılmasında en önemli engeli oluşturmuştur. Adalarda isyanların kanlı çarpışmalar ile bastırılması ve af dilemeyen âsilerin idam ile cezalandırılması Avrupa kamuoyunda önemli rahatsızlıklara neden olmuştur. XIX. Yüzyıl şartlarında her bağımsız devletin meşru müdafaa olarak uygulamaya koyabileceği bu türden tedbirlere karşılık, söz konusu Osmanlı Devleti olunca Avrupa'da Türklerin Rumları katlettiği algısı meydana getirilmeye çalışılmıştır. Özellikle de Sakız'daki âsilerin idam edilerek cezalandırılmaları Avrupa'da piyeslere, tiyatro eserlerine hatta tablolara konu edilmiş; adeta Avrupa kamuoyu nezdinde bağımsız bir Yunanistan Krallığı'nın kurulmasının zemini hazırlanmaya çalışılmıştır. Fransız Ressam Eugène Delacroix'in 1824 yılında "Sakız Katliamı" adı ile resmettiği tablosu oldukça meşhurdur⁸⁰.

⁷⁹ Ali Kurumahmut, "Uluslararası Andlaşmalara Göre Ege Adaları'nın Egemenlik Devirleri", *Ege'de Egemenliği Devredilmemiş Adalar*, SAEMK, Ankara 2003, s. 16-17.

⁸⁰ Semra Daşçı, "Delacroix'nın Fırçasından Osmanlılar", *Sanat Tarihi Dergisi* Sayı/ Number: XIV-1 Nisan/ April 2005, s.73.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

Ayniyat Defterleri (AD), nr. 574; nr. 575; nr. 576; nr. 579; nr. 580; nr. 581

Cevdet Dâhiliye, (C.DH), nr. 6935, nr. 24471

Cevdet Askerî (C.A), nr. 19313; nr. 45374; nr. 6418; nr. 34814; nr. 34228; nr. 26798; nr. 33375

Hat-ı Hümayun (HH), nr.38309-C.; nr. 40614; nr. 38293-A; nr. 40614; nr. 37750-D; nr. 39300; nr. 39134; nr. 38570; nr. 38570-D; nr. 38582; nr. 38582-A; nr. 38582-D; nr. 38582-F; nr. 40269; nr. 39476-E; nr. 39476-B; nr. 39124; nr. 39112; nr. 40025-B; nr. 39553; nr. 39019; nr. 39949-G; nr. 39949-F; nr. 39949-M; 39419; nr. 39419-A; nr. 38490; nr. 39399; nr. 38385; nr. 40278-A; nr. 33907-A; nr. 40200; nr. 39177; nr. 33907; nr. 30699; nr. 30699-A; nr. 30699-B; nr. 39578; nr. 48496; nr. 39397; nr. 39206; nr. 38940.

Kitap ve Makaleler

ADIYEKE, Ayşe Nükhet, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Türk Tarih Kurumu (TTK), Ankara 2000.

AHMET Cevdet (Paşa), *Tarih-i Cevdet*, Matba'a-i Osmâniye, İstanbul 1309.

ARIKAN, Zeki, "Yunan İsyanının Başlangıcı", *Askerî Tarih Bülteni (ATB)*, Ankara 1987.

DAŞCI, Semra, "Delacroix'nun Fırçasından Osmanlılar", *Sanat Tarihi Dergisi* Sayı/ Number: XIV-1 Nisan/ April 2005.

GENCER, Ali İhsan, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu*, TTK, Ankara 2001.

HATİPOĞLU, M. Murat, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1820-1922)*, Ankara 1988.

KAZASKER Mehmed Hafid, *Sefinetü'l-Vüzerâ*, Neşreden: İsmet Parmaksızoğlu, Şirket-i Mürettibiye Basımevi, İstanbul 1952.

KURUMAHMUT, Ali, "Uluslararası Andlaşmalara Göre Ege Adaları'nın Egemenlik Devirleri", *Ege'de Egemenliği Devredilmemiş Adalar*, SAEMK, Ankara 2003.

KÜÇÜK, Cevdet, "Ege Adalarında Türk Egemenliği Dönemi", *Ege'de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar*, Yayına Hazırlayan: Ali Kurumahmut, TTK, Ankara 1998.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, "Yunan İsyâmı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", *Üçüncü Askerî Tarih Semineri (ÜATS)*, Ankara 1986.

MEHMED Emin Vâhidî (Paşa), *Tarihçe-i Vak'a-i Sakız*, nr. 55.

MEHMED Süreyya, *Sicill-i Osmâni*, Matba'a-i Âmire 1308.

ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul 1995.

Sannav, S. C. (2020). Arşiv Belgelerine Göre 1821 Rum İsyanının Sakız ve Limni Adaları'ndaki Etkileri ve Sonuçları. ANKARAD, 1(2). s. 637-654.

ÖRENÇ, Ali Fuat, *Yakındönem Tarihimizde Sisam Adası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

SAKA, Mehmet, *Ege Denizi'nde Türk Hakları*, Yıldız Matbaası, Ankara 1955.

SANNAV, Sabri Can, *Yakındönem Tarihimizde Sakız Adası (1821-1923)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

SANNAV, Sabri Can, *Yakındönem Tarihimizde Limni Adası*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.

SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgati*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1986.

SEYFİ, Fahrettin, *1820-1827 Mora İsyanı*, İstanbul 1934.

ŞİMŞİR, Bilal, *Ege Sorunu*, TTK, Ankara 1989.

TUKİN, Cemal, "Girit", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, c. IV.

Türk Hakimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi, Ed. Cevdet Küçük, Ankara 2002, SAEMK.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Kütahya Şehri*, Ankara; Maarif Vekâleti Yayınları, 1932.

ANKARAD, 2020; 1(2): 655-666	ankaradergisi06@gmail.com
e-ISSN: 2717-9052	DOI:

NAMIK KEMAL'İN MEKTUPLARINA DAİR BAZI MÜLAHÂZALAR

Ahmet Metehan ŞAHİN*

*“Zararı yok, doğrunun yar ve muhibbi Allah'tır.”
Namık Kemal*

Öz: Tanzimat Fermanının ilan edilmesinden sonra; dönem içerisindeki aydınların, sanat ve edebiyatta Batıyı örnek almasıyla birlikte birçok farklı tür gibi mektup da Türk edebiyatında yerini almıştır. Tanzimat'tan sonra tür olarak mektubun gelişmesinde şair ve yazarların sürgün edilmesinin rolü küçümsenmeyecek ehemmiyettedir. Bu isimlerden biri de şüphesiz ki Namık Kemal'dir. Kemal; Avrupa, Magosa, Midilli, Sakız ve Rodos gibi çeşitli yerlerden arkadaşlarına, ailesine ve siyasilere çok sayıda mektup göndermiştir. Dili, üslubu ve içeriği düşünüldüğünde, Türk edebiyatında örneği görülmemiş ve alışılmıştan dışı olan bu mektuplar, dönemi içerisinde; edebî, siyasi ve içtimai bir mahiyette değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın öncelikle giriş kısmında mektup türü hakkında kısa bir şekilde bilgi verilecektir. Daha sonra Namık Kemal'in türe verdiği önem/katkı üzerinde durularak Kemal'in hususi mektupları; üslup ve içerik bakımından örnekler verilerek incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Dönemi, Namık Kemal, Mektup.

655

SOME CONSIDERATIONS ON NAMIK KEMAL'S LETTERS

Abstract: After the announcement of the Tanzimat Edict; as the intellectuals of the period took the West as an example in art and literature, letter writing like many different genres took its place in Turkish literature. The fact that the poets and writers had been exiled undoubtedly played a role in the development of letter writing as a genre after the Tanzimat. One of these names is undoubtedly Namık Kemal. Ripeness; he sent many letters to his friends, family and politicians from various places such as Europe, Famagusta, Lesbos, Chios and Rhodes. Considering their language, style and content, these letters, which are unprecedented in Turkish literature and are

* Öğr. Gör., Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Mail: metsahin@kho.edu.tr. ORCID: 0000-0003-2766-6649.

unusual. They are evaluated from a literary, political and social perspective. In this respect, first of all, brief information about the type of letter will be given in the introduction part of the study. Then Kemal's private letters, emphasizing the importance/contribution of Namık Kemal to the genre will be revealed. They will be examined by giving examples in terms of style and content.

Key words: The Tanzimat Period, Namık Kemal, Letter.

Giriş

Tarih boyunca mektup türü insanların haberleşmesinde, his ve düşüncelerini aktarmasında kullanılan önemli bir iletişim aracı olmuştur. Düşünce ve duyguyu ifade etmekle birlikte bir fikri ya da konuyu tartışmak için aracı olarak kullanılan mektuplar da vardır. Emel Kefeli, yalnızca haberleşme amacıyla kullanılan ve 'özel' sıfatı ile isimlendirilebilecek mektupların yanında politik ve edebî türlerinin de olduğunu belirtir.¹

Mektup türü, mektubu yazan kişi ve mektubun yazıldığı dönem hakkında okuyucusuna önemli bilgiler verir. Mektup yazarının his, fikir ve bilinçaltında yatan duyguları ile beraber, mektubun yazıldığı dönem içerisinde cezreyan eden tarihî ve edebî tartışmalar da yine mektuplardan öğrenilir:

"Mektup kimi zaman etkili bir uyarıcı olmuş, kimi zaman tehdit aracı. Kimi zaman insan hayatının tüm safhalarına karşılık gelmiş kimi zaman insanın dahi taşımaktan yüksündüğü, kaçtığı ağır düşünceleri, şaşalı sözleri ve dünyaları taşımıştır. Yani mektup insanın hayatına giren ne varsa hepsine bağrını açmış, hepsini kendi engin dünyasında eritmiş ve birer abide olarak insanların önüne dikmiştir."²

Orhan Okay, konuyu bir adım daha ileri götürerek kumaca olmayan yani gerçekçi olarak nitelediği mektupları birer belge mahiyetinde kabul ettiğini ve mektupların bir eserin oluşum evrelerine ışık tutan vazgeçilmez kaynaklar olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.³

Türk edebiyatında mektuba gereken önemin 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı ile birlikte verilmeye başlandığı görülür. Modern bir toplum olma isteğinin temellendirdiği Tanzimat Fermanı ile birlikte toplumsal, edebî ve siyasî yaşantımızda birçok değişim/dönüşüm olmuş, dolayısıyla daha önceki dönemlerde meydana getirilen edebiyat örneklerine benzemeyen eserler/örnekler Türk edebiyatında görülmeye

¹ Emel Kefeli, Anlatım Tekniği Olarak Mektup, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 9.

² Köksal Alver, "Mektubun Sosyo-Politik Üzerine Bir Deneme", Mektup Özel Sayısı, Hece Aylık Edebiyat Dergisi, Öncü Basımevi, Ankara 2006, s. 73.

³ Mehmet Orhan Okay, "Mektuba, Mektuplaşmaya ve Kartpostala Dair", Mektup Özel Sayısı, Hece Aylık Edebiyat Dergisi, Öncü Basımevi, Ankara, 2006, 32-33.

başlanmıştır.⁴ Bu tarihten itibaren siyâsî, askerî ve kültürel alanlarda olduğu kadar edebiyatta da Batı rol model olarak görülmeğe başlanmış böylelikle de edebiyatımıza roman, hikâye, dergi, makale, tiyatro, eleştiri ve gazete gibi yeni türler dâhil olmuş, sonuç olarak ise mektup da edebiyatımıza giren türler arasında yerini almıştır. Veysel Şahin'e göre bu durum eleştiriye verilen önemi artırmış, böylelikle türün gelişmesine imkân sağlamıştır.⁵

“Tanzimat edebiyatında mektup türü zaman zaman dönemin edebi tartışmalarının yaşandığı bir araca dönüşür. Edebi münakaşa içeren mektuplar gazete veya dergi yoluyla neşredilir. Bunun dışında kalan daha özel meselelerin ele alındığı mektuplar ise gazete ve dergilerde pek yayımlanmaz. Tanzimat'tan sonra ilk mektup örnekleri Akif Paşa'ya aittir ve 1846'da yayımlanır.”⁶

Tanzimat dönemi ve sonrasında hem mektup hem de eleştiri/tenkit türünün gelişmesine en çok katkı sağlayan isimlerin başında ise inançlı bir vatansever olan Namık Kemal gelmektedir. Hayatının yaklaşık on sekiz senesini sevdiklerinden uzakta, gurbette geçiren Kemal, dünyanın muhtelif yerlerinde dostlarına, aile fertlerine ve edebiyat ile meşgul olan arkadaşlarına binlerce mektup yazarak göndermiştir. Önder Göçgün, Kemal'in dil ve edebiyat üzerine görüşlerinin yanında hukuk, din ve siyaset gibi konular hakkındaki düşünceleri, ayrıca eserlerinde bulunmayan hususî yönleri ile samimî duygularının da mektuplarında yer aldığını belirtmektedir.⁷

Ahmet Hamdi Tanpınar, Kemal'in tenkid cinsinden başta gelen eseri olarak “Lisân-ı Osmânînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şamildir”i gösterir ve ayrıca çeşitli tarihlerde yazdığı makaleler ve mektuplarla, mukaddimeleri; *İrfan Paşa'ya Mektup* adlı büyükçe bir tenkidi, Ziya Paşa'nın *Harâbât*'ını karşılayan *Tahrîb-i Harâbât* ile Tâkib, yine onlar gibi Magosa'dan yazarak Recâizâde Mahmud Ekrem'e gönderdiği *Mes Prisons Muâhezenâmesi* ile *Renan Müdafaanâmesi* isimli eserlerinden bahseder.⁸ Yine tenkidi fikirlerinin yer aldığı *İntibah*, *Celâl* ve *Bahâr-ı Dâniş*

⁴ Yunus Balcı, “Tanzimat Dönemi Roman ve Hikâyesi”, Türk Edebiyatı Tarihine Bir Bakış, Kurgan Edebiyat, Editör: M. Kayahan Özgül, s. 41-74, Ankara, 2013, s. 41-42.

⁵ Veysel Şahin, Turkish Studies, “Namık Kemal'in Mektuplarında Dil ve Edebiyat Üzerine Tenkitler”, Volume 3/4, Summer, 2008, s. 688.

⁶ Mehmet Gül, 1860-1896 Dönemi Şair ve Yazarlarımızın Hatıra, Röportaj ve Mektuplarında Türk Dili ve Edebiyatının Meselelerine Dair Görüşleri, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2019, s. 6.

⁷ Önder Göçgün, Namık Kemal, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2009, s. 80.

⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 378.

Mukaddimesi ve Tâlim-i Edebiyat Üzerine Bir Risâle gibi eserlerinde de çeşitli konulardaki eleştirel fikirlerini ortaya koyduğu görülür:

“(…) Namık Kemal’in yeni gelişmekte olan tenkit/eleştiri türü hakkındaki düşünce ve tespitleri, kendisinden sonra gelen birçok düşünür ve sanatçıyı etkileyerek bu alanda kendilerini geliştirmesini sağlamıştır. Bunun nedeni tenkit türünün Tanzimat döneminde ortaya çıkması ve önceden bir teoriye, felsefeye oturtulmamasıdır. (...) Bunun yanında az da olsa tezkirelerde tenkit türünün kullanıldığını söyleyebiliriz. Şuara tezkirelerinde şairler hakkında bilgilerin verilmesi, tenkit alanına girecek değerlendirmeleri de içine alır. Özellikle mesnevi ve divanların mukaddime kısmında, dibace ve hatimlerinde şair/sanatkârın hayatı ve sanatı hakkında bilgilerin verildiği, tenkit edildiği görülür. Bu açıdan tenkidin var olduğunu ancak bir edebî tür olarak vasıflandırılmadığını söylemek yerinde olur.”⁹

Kemal, dönem içerisinde makale ve gazete gibi türlerin yanında yazdığı mektuplarda da tenkidi fikirlerine yer vermiş, böylelikle Türk edebiyatında her iki türün gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Türk edebiyatında, Batı edebiyatının gelişmesi ve dolayısıyla yerleşmesi için küçümsenmeyecek derecede bir çaba harcayan Namık Kemal; ayrıca roman, tiyatro, makale, hikâye ve mektup gibi yeni türlerin de edebiyatımızda tanınmasını ve yaygınlaşmasını sağlamış, bahsedilen türlerdeki eserler onun kaleminde farklı bir simaya bürünerek ortaya çıkmıştır.¹⁰

1. Namık Kemal ve Hususî Mektupları

Namık Kemal, babasına gönderdiği 1867 tarihli bir Paris mektubunda haftada en az 100 mektup yazdığını ifade eder. Ayrıca Ebüzziyâ Mehmed Tevfik, Kemal’in yalnız kendisine yazdığı mektupların sayısının 1500’ü bulduğundan bahseder. Bunların yanında Ömer Faruk Akün, Kemal’in ömrü boyunca yazdığı mektupların, 2500 mektup bırakan J.J. Rousseau ile 10.000 mektubun sahibi olan Voltaire (François Marie Arouet) arasında yerini alabilecek zenginlikte olduğunu ifade etmektedir.¹¹

“Namık Kemal’in mektuplarıyla ilgili çalışmalar mevcuttur. Namık Kemal’in mektuplarını, ilk defa oğlu Ali Ekrem Bolayır, İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra, topluca yayınlamıştır. Ali Ekrem Bolayır’dan sonra Mithat Cemal Kuntay tarafından önce bir makale serisinde sözü edilen bu

⁹ Şahin, a.g.m., s. 690.

¹⁰ Veysel Şahin, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları 214 Dergisi, “Namık Kemal’in Mektuplarında ‘Şiir, Tiyatro ve Gazete’ Üzerine Tenkitler”, Güz (13), Ankara, 2010, s. 2-3.

¹¹ Ömer Faruk Akün, Namık Kemal’in Mektupları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1972, s. VII.

mektuplara, daha sonra Namık Kemal'in hayatıyla ilgili olarak hazırlanan kitapta yer verilmiştir.”¹²

Fevziye Abdullah Tansel, Kemal'in mevcut mektuplarının muhatapları ve sayısı göz önüne alındığında, çoğunun günümüze kadar ulaşmadığını belirtmekte ve bu mektupların bizzat ailesi ve dostları tarafından toprağa gömülerek, yakılarak ve suda eritilerek yok edildiğini ifade etmektedir.¹³ Kemal'in birçok mektubu kaybolmuş olmakla birlikte mevcut mektupları Türk edebiyatının önemli tenkitçilerinden Tansel tarafından hazırlanarak *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*¹⁴ başlığı ile toplam dört cilt (I. Cilt: 1967, II. Cilt: 1969, III. Cilt: 1973, IV. Cilt: 1986) hâlinde Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Akün de *Namık Kemal'in Mektupları*¹⁵ başlığı altında 1972 senesinde Kemal'in mektuplarını yayıma hazırlamış ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları tarafından basılmıştır. Son olarak 2013 yılında Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlarından çıkan ve Ali Akyıldız ile Azmi Özcan tarafından yayına hazırlanan *Namık Kemal'den Mektup Var*¹⁶ başlıklı eserden söz edilmesi gerekir. Kitapta, Kemal'in yetiştirdiği öğrencilerden Hüseyin Hilmi Paşa'nın evrakları arasından çıkan mektuplar ve değerlendirmesi de yer almaktadır. Çalışmada çoğunlukla bu kitapta yer alan mektuplar ele alınmıştır.

Namık Kemal'in mektupları incelendiğinde, mektup yazmaktan son derece keyif aldığı ve içinde bulunduğu sıkıntılı süreçten bir an bile olsa uzaklaşmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Kemal, sürgün yıllarındaki yalnızlığından mektuplar sayesinde kurtulmuş eş, dost ve akrabalarıyla yazdığı mektuplar aracılığıyla sohbet etme imkânı bulmuştur.

“Namık Kemal, mektuplarında bazen sıradan bir insan, bazen bir şair, yazar veya edebiyat tenkitçisi, bazen –tâbiri caizse- bir tarih yazıcısı, bazen de memleketinin kurtuluşu için mücadele etmeye gönül vermiş bir fikir adamı olarak karşımıza çıkar. Bu çok yönlülük mektupların içerik olarak ne denli zengin olduğunun bir göstergesidir. Mektuplar, edebî şahsiyeti ve edebiyatımıza kazandırdığı eserleri ile ön plana çıkmış olan Namık

¹² Ahmet Özer, Namık Kemal'in Mektuplarında Sosyal ve Siyasi Meseleler, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karaman, 2019, s. 13.

¹³ Fevziye Abdullah Tansel, Namık Kemal'in Husûsî Mektupları I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s. XVIII.

¹⁴ Fevziye Abdullah Tansel, (1967, 1969, 1973, 1986), *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

¹⁵ Ömer Faruk Akün, (1972), *Namık Kemal'in Mektupları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

¹⁶ Ali Akyıldız - Azmi Özcan, (2013), *Namık Kemal'den Mektup Var*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Kemal'i, günlük hayatının içinde bir birey, bir evlat, bir arkadaş, bir baba olarak tanıma fırsatı sağlar."¹⁷

Farklı ülke ve şehirlerde bulunan dostlarına, devlet adamlarına ve ailesine mektuplar yazan Kemal'in dili de mektupları yazdığı kişilerin statüsüne, onlarla olan yakınlığına göre değişmekte ve farklılık göstermektedir. Örneğin resmî makamlara yazdığı mektuplarda Türkçe olmayan kelimelere (Arapça ve Farsça) daha fazla yer vermektedir. Bunun sebebi olarak önceleri şekil ve içerik bakımından eski edebiyatın etkisinde kalması gösterilebilir. Leyla Karahan ise Kemal'in fazlaca Arapça, Farsça tamlama kullanmasını hüner gösterme kaygısıyla ilişkilendirmektedir.¹⁸ Kemal'in dost ve arkadaşlarına yazdığı mektupların dili nispeten daha pürüzsüz ve anlaşılırdır.

"Kemal, saraya, âlimlerden, ediplerden kişilere yazdığı mektuplarda dili ağırlaştırmış, Arapça ve Farsça kelimelerin sayısını artırmış, çok fazla benzetme ve sıfat kullanarak sözün uzamasına, genişlemesine sebep olmuştur. (...) Devrine göre değerlendirildiğinde, Namık Kemal'in böyle bir üslup kullanması olağan karşılanabilir. Zaten dikkat edilirse, resmî mektuplarındaki giriş ve sonuç cümlelerinin devrin bu tarz mektuplarında görülen ifadeler olduğu görülecektir."¹⁹

Kemal mektuplarını ve diğer eserlerini oluştururken topluma faydalı olmayı amaçlamış dolayısıyla da bu doğrultuda yazmayı kendisine görev edinmiştir. Döneminde yer alan gençleri yazmaları için yüreklendirmiş ve kendi tecrübelerinden yola çıkarak yönlendirmeye çalışmıştır. Kemal'in Abdülhak Hamit Tarhan'a yazdığı 17 Şubat 1879 tarihli mektubunda geçen şu satırlar yukarıda bahsettiklerimize örnek olarak gösterilebilir:

"Kemal'in elinden hemen düşmek derecesinde bulunan kalemi vatan yolunda şehit olmuş bir alemdarın başı ucuna dikilecek bayrak gibi hak-i sefaletten ref'edecek iki kardeşim var ki Ekrem ile sensin. (...) Beni, önünüzde görüyorsanız gayret edin. Sizden kan istemiyorum. Çünkü, pek kolay bezledeceğinizi bilirim. Birkaç damla mürekkep istiyorum."²⁰

Görüldüğü üzere Kemal, içten bir şekilde Tarhan ve Rezaizade Mahmut Ekrem'e olan güveninden ve muhabbetinden bahsetmiş her ikisinin de

¹⁷ Zeynep Gözde Kozlu, (2020), "Namık Kemal'in Mektupları Üzerine Bir Değerlendirme", *Söğüt-Türk Edebiyatı Dergisi*, Sayı: 5, s. 91.

¹⁸ Leyla Karahan, "Namık Kemal'in Mektuplarından Dönemin, Türün ve Yazarın Diline Dair Notlar", Bengü Belak-Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Ed. Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2013, s. 234.

¹⁹ Funda Kara, Namık Kemal'in Mektuplarında Söz Dizimi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2001, s. 25-26.

²⁰ Fevziye Abdullah Tansel, Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid, Akçağ Yayınları, 2005, s. 53-54.

kendisinden sonra bayrağı taşıyacak kişiler olduğunu söyleyerek gayret göstermeleri gerektiğini belirtmiştir. Bu ve bunun gibi dostlarına/arkadaşlarına yazdığı mektuplarda dönem içerisindeki mevzuları edebiyattan siyasete varıncaya kadar çok yönlü bir bakış açısı, kendine has üslubu ve hisleriyle dile getirmiştir.

“Namık Kemal’in mektupları, bir dönemin sosyal ve siyasi olaylarına; şiir, roman, nesir, dil, imla, alfabe vb. konulardaki edebî tartışmalarına ışık tuttuğu gibi, sevinç ve mutluluklarıyla, öfke ve kızgınlıklarıyla, çaresizlikle, üzüntüleriyle, heyecanlarıyla okuyucuya bambaşka bir Namık Kemal de tanıtmış olur. Mektuplarda edebiyatçı bir Namık Kemal vardır, vatansever bir Namık Kemal vardır, muhalif bir Namık Kemal vardır, evlat, baba, dost Namık Kemal vardır.”²¹

Karahan’ın da söylediği gibi mektuplarda çok yönlü düşünen ve davranan bir Namık Kemal görülür. Ayrıca yaşadığı dönemde cereyan eden olaylara sessiz kalmadığı, mevcut problemleri her zaman millî ve manevi bir bakış açısıyla çözmeye çalıştığı, etrafında yer alan dost ve arkadaşlarını ise bu doğrultuda yönlendirdiği anlaşılır.

Kemal, hayatının her alanında (siyasî, içtimai, edebî) mektuplara ve mektup yazmaya ayrı bir önem göstermiş, yazdıkça ustalaşmış ustalaştıkça da daha gayretli yazmaya hayatının sonuna kadar devam etmiştir. Kemal’in yazdığı özel mektuplarda ilk dikkat çekici detay muhataba karşı takındığı içten ve samimi üsluptur. Süleyman Hüsnü Paşa’ya yazdığı 12 Ocak 1879 tarihli mektubuna “Gerçekten devletlü paşam kardaşım efendim hazretleri”²² şeklinde nazik ve güzel sözlerle başlamıştır. Aynı şekilde Ziverpaşazâde Bahâ Bey’e yazmış olduğu 25 Temmuz 1879 tarihli mektubunda Bahâ Bey’e “Birader”²³ kelimesi ile hitap etmekte, yine Hüseyin Hilmi Efendi’ye 28 Mayıs 1882 tarihinde yazmış olduğu mektubuna ise “Fütüvvetlü efendim”²⁴ iltifatı ile giriş yaptığı görülmektedir.

“Zaman zaman zikredildiği üzere neşredilen mektupların büyük bir kısmının muhatabı Hüseyin Hilmi Efendi’dir. Namık Kemal Midilli’ye ayak basar basmaz yanına gidip gelmeye başlayan birkaç gençten birisi olan Hüseyin Hilmi ile olan münasebeti âdeta bir baba-oğul ilişkisiydi; zaten kendisi de zaman zaman ona yazarken “evlâd”, “evlâdım” gibi hitaplarla mektuba başlardı.”²⁵

²¹ Karahan, a.g.m., s. 232.

²² Akyıldız - Özcan, a.g.e., s. 8.

²³ Akyıldız - Özcan, a.g.e. s. 19.

²⁴ Akyıldız - Özcan, a.g.e., s. 47.

²⁵ Akyıldız - Özcan, a.g.e., s. XLI-XLII.

Kemal için özel yaşantısında olduğu kadar mektuplarında da mizah özel bir yer tutmaktadır. Bahâ Bey'e yazdığı 25 Temmuz 1879 tarihli mektubunda Kemal, kendisinin resmini yaptırdığından bahseder ve memnuniyetsizliğini şu alaycı sözlerle ifade eder: "Burada bir fotoğraf var idi, bir kere resmimi yaptırdım, resim yerine bihi sezadır²⁶ bir şebek tasviri yapıp Vehbi'ye vermek mısramna nazîreler yaparcasına beni sünbül kökünde çıkmış bir çalı parçasına benzetti. Ben çirkinim, resim ise câlib-i ikrâh²⁷ idi."²⁸ Aynı şekilde genç ve samimi dostu Hüseyin Hilmi Efendi'ye gönderdiği 13 Şubat 1886 tarihli mektubunda Hilmi Efendi'den kayısının nasıl kurutulacağına dair kendine has olan eğlenceli ve mizahî üslubuyla tarif istemektedir:

"Sen kayısı meselesini kendin gibi murdar, musibet bir niyetle sormuşsun. Kayısının kurutması güneşe sermekten ibaret değil. Kireç suyuna sokuyorlar, bilmem ne halt ediyor. Buradaki kayısı da sizin o kuruyan kayısının cinsidir. Fakat burada öyle güzel, öyle sarı olmuyor, nasıl yapıyorlarsa şunu adam gibi tahkik et, bir tarife al da gönder."²⁹

Namık Kemal, 18 Aralık 1879 tarihinde Midilli'ye mutasarrıf olarak tayin edilir ve şiddetli bir zatürre geçirir. 15 Ekim 1884'de Rodos'a gönderildiğinde, buranın güzel havası sayesinde biraz da olsa düzelir. Ancak Sakız Mutasarrıflığı görevine getirildikten sonra hastalığı tekrar nükseder ve yakasını bir türlü bırakmayan zatürre sebebiyle 2 Aralık 1888 yılında hayata gözlerini kapar.³⁰ Mektuplarında da Hilmi Efendi'ye hastalığından ve sağlığının bozulduğundan bahseder: "Hastalık biraz da zayıflatmış. Aynıyle tahta bitine benzedim. (...) İki günden beridir pek canım sıkılıyor. Âdetâ hastalığın nüksünden korkuyorum."³¹ Hilmi Efendi'ye yazdığı 20 Mart 1884 tarihli bir diğer mektubunda ise: "Tütün, yağ, şişeler hepsi vâsıl oldu. Tütün öksürtmeze benziyor, bakalım. Okaluptist işret olarak istenilmedi. Geceleri bir mide öksürüğü geliyor, hem de dört ile beş arasında geliyor, önünü almak için muttasıl Valaryanat dö Kinin kullanmağa mecbur oluyoruz (...)"³² Ölümünden iki sene evvel Hilmi Efendi'ye gönderdiği 1 Kasım 1886 tarihli mektubunda keyifsizliğinden ve hastalığından dolayı mektuba geç cevap verdiğinden söz eder:

²⁶ Uygundur.

²⁷ Tiksinme, iğrenme uyandıran.

²⁸ Akyıldız - Özcan, a.g.e., s. 23.

²⁹ Akyıldız - Özcan, a.g.e., s. 218.

³⁰ Göçgün, a.g.e. s. 17-18.

³¹ Akyıldız - Özcan, a.g.e. s. 134.

³² Akyıldız - Özcan, a.g.e. s. 142.

“Keyifsizliğin ehemmiyeti yok, fakat eziyeti çok idi. Diş etlerinde bir ıztırap ile yarım baş ağrısından ibaret idi. O sırada bir de basur yakaladı. Hayliden hayli meşakkat verdi. İnsan ehemmiyetli hasta olduğu zaman yazı yazabiliyor da, ağırlı sancılı hastalıklarda yazamıyor. Şimdiye kadar mektupsuz kaldığına sebep odur.”³³

Kemal, ömrü boyunca tutuklanmalar, sürgünler ve geçim sıkıntısı gibi çeşitli zorluklarla uğraşmak zorunda kalmış, hayatı mücadeleler içerisinde geçmiştir. İşte bu buhran durumlarından birinde kaleme aldığı 9 Aralık 1883 tarihli mektubunda Hilmi Efendi'ye yine rahatsız olduğundan ve ailevi sorunlardan dolayı içinde bulunduğu sıkıntılardan bahseder. Mektubun sonunda ise muhataba küçük bir tavsiyede bulunur:

“Bizim çocuk çocuk işte gidiyor. İki aydan beri hastalıklarından, seyahatlerden, filânlardan çektiğimi ben bilirim. Şimdi bir de gözüme hafifçe şişlik geldi. Başım da ağrıyor. Sana uzun bir şey yazamayacağım. Biz Doktor Kostan'a bir şey vermedik. Çünkü ne verilmek münasip olacağını ve İzmir'de edeceği himmet üzerine de ne ilâve edilmek lâzım geleceğini kestiremedik. Bunun miktarını tayin et de yaz, gönderelim. Vallahi bu hâllere bakıyorum da 'evlenme' diyeceğim geliyor.”³⁴

Kemal'in muzdarip olduğu, şikâyet ettiği bir diğer konu ise yalnızlıktır. Hayatının uzun bir kısmını sevdiklerinden uzak olarak, muhtelif yerlerde geçirmiştir. Bu sıkıntı verici zamanlarda sığındığı iki şey vardır; birisi kitaplar, diğeri ise eş ve dostlarına yazdığı mektuplardır. 1 Kasım 1885 tarihli Hilmi Efendiye gönderdiği mektupta aciziyetinden bahseder: “Yalnız bu günlerde bir hâl musallat oldu, canım hiç yazı yazmak istemiyor da ona sıkılıyorum. Bereket versin kitap okumaktan nefret yok. Eğer kitap da okuyamasam bu mübârek memlekette ne yapardım bilmem. Baki duâ.”³⁵ Aynı şekilde 15 Haziran 1886 tarihli mektubunda sosyal yalnızlığının ruhi bunalımlara sebep olduğu görülür: “Bir müddetten beri de Sakız'da idim. İçeridekiler hasta, Ekrem'le Sakız'a gittiler. Rıfat'ın haremi hâmile, buraya geldi. Ben kaldım yalnız başıma. Ruh sıkıntısından elim hiçbir işe varmıyor.”³⁶

Kemal, ömrü boyunca yaşadığı tüm olumsuzluklara, yıpratmalara ve sorunlara rağmen hayatının hiçbir döneminde okumaya ve yazmaya küsmedi. Her ne kadar ara verdiği zamanlar olmuş olsa da, faaliyetlerine tekrar başladığında eskisinden daha iyi, daha azimli ve daha kararlı idi. Yaşadığı tüm zorluklar onu daha çok güçlendirdi. Magosa'da Kemal'i ilk gün Topçular

³³ Akyıldız - Özcan, a.g.e. s. 227.

³⁴ Akyıldız - Özcan, a.g.e., s. 121.

³⁵ Akyıldız - Özcan, a.g.e., s. 212.

³⁶ Akyıldız - Özcan, a.g.e. s. 222.

Kışlasında bulunan bir zindan odasına yerleştirdiler. Biraz zaman sonra ise Mutasarrıf Veys Paşa'nın yakın ilgisi ile; penceresi ve terası bulunan bir odaya nakledildi. İçinde bulunduğu sıkıntılı sürece rağmen burada büyük bir şevk ile çalışmalarını sürdürdü ve Magosa'yı, yazı hayatının en verimli ortamlarından biri hâline getirmeyi bildi. Nitekim Magosa'da; asıl adı "Râz-ı Dil"³⁷ olan ikinci tiyatro eseri *Gülnehâl*'i tamamladı. *Akıf Bey, Zavalı Çocuk ve Kara Belâ*'yı bitirdi. On beş perdelik, en büyük tiyatro eseri olan *Celâleddin Harzemşah*'a başladı. Tüm bunların yanında; *Kanije, Sillistre Muhasarası, Nevruz Bey'in Tercüme-i Hâli, Rüyâ, İntibah, Tahrîb-i Hârâbat, Takîb-i Hârâbât, İrfan Paşaya Mektub, Mes Prisons Muâhazesi, Bahâr-ı Dâniş Tercümesi ve Mukaddimesi, İslâm Tarihi*'ni de Magosa'da kaleme aldı. Eş, dost ve akrabaları ile de sürekli mektuplaşan Kemal, edebî değeri yüksek birçok mektubunu bu vesile ile edebiyat tarihimize kazandırdı.³⁸ Kemal, 2 Aralık 1888'de, kırk sekiz yaşında vefat etti. Naaşı ilk olarak Sakız Adası'nda bir caminin mezarlığına defnedildi. Vasiyeti üzerine Ebüzziya Tevfik'in Padişah'a müracaat ederek aldığı izinle Kemal'in cenazesinin Gelibolu'ya nakledilmesini sağladı ve Gelibolu'da şehzade Süleyman Paşa'nın Bolayır'daki türbesinin yanına defnedildi.³⁹

Sonuç

Yarım asrı bile bulmayan kısa yaşantısına Türk edebiyatının önemli eserlerini sığdıran Namık Kemal, mektup türüne büyük önem vermiş dolayısıyla da türün gelişmesinde öncü rol oynamıştır. Ömer Faruk Akün, Türk edebiyatında mektup türünün gelişmesinde, özellikle kalıplaşmış biçim ve şekillerin dışına çıkarak mektubun içten ve samimi bir ifade vasıtası hâline gelmesinde Kemal'in yaptığı tesire edebiyat tarihçilerinin özel olarak yer vermesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁰ Kemal'in mektuplarında; şakalar, kaygılar, eleştiriler, maddi sıkıntılar, dönem içerisindeki problemler gibi birçok farklı konu yer almaktadır. Ayrıca cereyan eden olaylara karşı verdiği tepkiler, söylediği sözler, yaptığı eleştiriler ve psikolojik yapısı da mektuplarının içeriğinde mevcut olan bilgilerdendir. Mektuplarında içten bir dil kullanan Kemal, söylediklerinde de son derece samimi ve yapmacıklıktan uzaktır. Dost ve arkadaşlarını her zaman iyiye, doğruya ve millî olana yönlendirmeye gayret etmiş nerde olursa olsun öğrenirken öğretmeyi kendisine amaç edinmiştir. Sadece kendi sorun ve sıkıntılarıyla ilgilenmemiş memleketinden uzakta olduğu zamanlarda bile ülkesinin derdiyle

³⁷ *Gönüldeki Sır

³⁸ Göçgün, a.g.e. s. 49.

³⁹ Osman Alacahan, "Namık Kemal (Hayat Hikâyesi, Fikri Mücadelesi ve Eserleri)", Namık Kemal -Hayatı-Düşünceleri-Eserleri-, Tekirdağ 2020.

⁴⁰ Akün, a.g.e., s. VII.

dertlenerek problemlere bir çözüm yolu bulmak için kafa yormuştur. Sonuç olarak Namık Kemal, her adımını vatanın ve milletin bekası için atmış söyledikleri ve yazdıklarıyla da bu inanca ömrünün sonuna kadar hizmet etmiştir.

Kaynakça

- AKÜN, Ömer Faruk, *Nâmık Kemal'in Mektupları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1972.
- AKYILDIZ, Ali-Özcan, Azmi, *Namık Kemal'den Mektup Var*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.
- ALACAĞAN, Osman "Namık Kemal Hayat Hikâyesi, Fikri Mücadelesi ve Eserleri", *Namık Kemal -Hayatı-Düşünceleri-Eserleri-*, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Yayınları, Tekirdağ 2020.
- ALVER, Köksal, "Mektubun Sosyo-Politiği Üzerine Bir Deneme", *Mektup Özel Sayısı*, Hece Aylık Edebiyat Dergisi, Öncü Basımevi, Ankara 2006.
- BALCI, Yunus, "Tanzimat Dönemi Roman ve Hikâyesi", *Türk Edebiyatı Tarihine Bir Bakış*, Kurgan Edebiyat, Editör: M. Kayahan Özgül, s. 41-74, Ankara 2013.
- GÖÇGÜN, Önder, *Namık Kemal*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2009.
- GÜL, Mehmet, *1860-1896 Dönemi Şair ve Yazarlarımızın Hatıra, Röportaj ve Mektuplarında Türk Dili ve Edebiyatının Meselelerine Dair Görüşleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2019.
- KARA, Funda, *Namık Kemal'in Mektuplarında Söz Dizimi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2001.
- KARAHAN, Leyla, "Namık Kemal'in Mektuplarından Dönemin, Türtin ve Yazarın Diline Dair Notlar", *Bengü Belak-Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, Ed. Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2013.
- KEFELİ, Emel, *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002.
- KOZLU, Zeynep Gözde, "Namık Kemal'in Mektupları Üzerine Bir Değerlendirme", *Söğüt-Türk Edebiyatı Dergisi*, Sayı: 5, s. 91, 2020.
- OKAY, Mehmet Orhan, "Mektuba, Mektuplaşmaya ve Kartpostala Dair", *Mektup Özel Sayısı*, Hece Aylık Edebiyat Dergisi, Öncü Basımevi, Ankara 2006.
- ÖZER, Ahmet, *Namık Kemal'in Mektuplarında Sosyal ve Siyasi Meseleler*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2019.
- ŞAHİN, Veysel, "Namık Kemal'in Mektuplarında Dil ve Edebiyat Üzerine Tenkitler", *Turkish Studies*, Volume 3/4 Summer, 2008.
- ŞAHİN, Veysel, "Namık Kemal'in Mektuplarında 'Şiir, Tiyatro ve Gazete' Üzerine Tenkitler", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları 214 Dergisi*, Güz (13), Ankara 2010.

Şahin, A. M. (2020). Namık Kemal'in Mektuplarına Dair Bazı Mülâhâzalar. ANKARAD, 1(2). s. 655-666.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

TANSEL, Fevziye Abdullah, *Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

TANSEL, Fevziye Abdullah, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

ÇEVİRİLER / TRANSLATIONS

ANKARAD, 2020; 1(2): 669-682	ankaradergisi06@gmail.com
e-ISSN: 2717-9052	DOI:

**ERNST WERNER, IAONNIS KANTAKUZINOS,
UMUR PAŞA VE ORHAN***

Çeviren: Derya Koray DÜŞÜNCELİ**

14. yüzyıl, Bizans ve bunun ötesinde tüm Balkanlar¹ için bir dönüm yüz-yılıydı. Balkanlarda büyük ölçekte iç ve dış kaynaklı krizler ve çalkantılar çağı yaşıyordu. Bir yanda Bizans'taki feodal düzenin parçalanması, diğ-er yanda aceleyle büyük bir Sırp İmparatorluğu kurulma girişimi. Kırsal ve kentsel kitlelerin ayaklanması sınıf mücadelelerine daha önce görülme-miş bir dinamik kazandırdı. Görünüşe göre halkın gücü yalnızca içerideki korkunç dönüşümün üstesinden gelmekle kalmayıp aynı zamanda dış ticaret sermayesinden ekonomik kurtuluşu sağlamak için de tasarlanmış gi-biydi. Ancak bu arada, tarihsel sahnede güçler oyununu giderek daha fazla belirleyen Türk devri adından yeni bir aktör ortaya çıkmıştı. Bu gücün Bi-zans ile Batı, İmparator ile Çar, merkezi güç ile taşra soyluları, yoksullar ile zenginler büyük toprak beylerinin arasındaki mücadeleden galip çıktığı-ını biliyoruz. Ancak bugüne kadar bu felaketin en derin nedenlerinin ne-rede yattığını, hangi öznel ve nesnel faktörlerin bir araya gelerek etkili ol-duğu hususundaki son netliği henüz bilmiyoruz. Esasen, konunun en iyi uzmanlardan biri olan ve 1937'de vefat eden Franz Babinger'in yargısı bu-gün hala esasen geçerlidir: 14 ve 15. yüzyıllar, Orta Çağ'da Avrupa tari-hinde en muğlak ve en az çalışılmış olanlardır. Bu nedenle dönemin aydın-latılmasına hizmet eden her katkı sadece minnettarlıkla karşılanabilir.

Rumen Bizans uzmanı E. Frances, imalı bir makalesinde ünlü Gordion kör düğümünü tek bir kılıç darbesiyle kesmeye çalıştı. Frances, Türklere Av-rupa'nın yolunu açmaktan tümüyle Bizans soylularını sorumlu tutar. Tahtı ele geçiren ve taht gasıbı olarak adlandırılan İaonnis Kantakuzinos, Ana-dolu'dan Balkanlar'a kadar olan ordulara liderlik ediyordu, kendisinin ve Türk Beyliği olan Aydınoğulları'nın yönetimindeki Bizans-Türk

* Bu metnin orijinali şu künyeyle yayımlanmıştır: E. Werner, "Johannes Kantakuzenos, Umur Pasha und Orchan", Byzantinoslavica, XXVI, Prague 1955, s. 255-276.

** Arş.Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, kdusunceli@ankara.edu.tr. ORCID: 0000-0001-5491-5095.

¹ Bölge için bazı yayınlarda Güneydoğu Avrupa terimi de kullanılmaktadır.

imparatorluğu üzerine spekülasyonlarda bulunuyordu. Ancak Kantakuzinos münferit bir olay değildi. Bizans soyluları Anadolu'da Türklere teslim oldu, kendi hükümetlerinin tüm savunma önlemlerini sabote etti ve en sonunda Osmanlıların en güçlü Türk emirlerine katıldılar. Bizans soyluları, anavatanlarına ihanet etme pahasına kendi sınıflarını kurtarmaya çalıştı. Frances bu görüşünde yalnız değildi. Sovyet Bizans uzmanları Z. V. Udal'cova ve M. J. Sjuzumov da Frances ile ana noktaları paylaşan iki temsilcidir. N. Jorga'ya göre İslami himayedeki Osmanlı İmparatorluğu, Bizans devletinin devamı niteliğindedir. Sonuç olarak 16. yüzyıl hümanistlerinin eski düşüncesi yeniden uyarlandı, buna göre Osmanlı İmparatorluğu ve devlet teşkilatı, Bizans'ın tarihsel bir devamından başka bir şey değildi. Kantakuzinos ve Umur arasında kurulan ittifak öne sürülen bu görüşe yönelik erken bir kanıt niteliğindedir. Son yıllarda olduğu gibi P. Lemerls ve ekolünün araştırmaları ve Türk tarih yazımının sunduğu yeni sonuçlar sayesinde daha fazla bilgi elde edildi. Bizans Soylular Partisi'nin bir destekçisi olarak Kantakuzinos'un mülkiyetini ve iktidarı korumak adına kasıtlı ve sistematik olarak İmparatorluğu Türklere teslim edip etmediği sorusunu bir kez daha irdelemek faydalı görünüyor.

1. Soyluların Vatana İhaneti mi?

Bizans İmparatoru Kantakuzinos'un Aydınöglu Gazi Umur Bey ile yakın ilişkileri vardı. Kantakuzinos'un isteği üzerine Emir 1334 yılında Alaşehir'in (o zamanki adıyla Filadelfiya) Hristiyan sakinlerden vergi almaktan vazgeçti çünkü Emir düşmanı ile ittifak yapmak istiyordu. Bu ittifak İmparator II. Androdikos'un bilgisi dâhilinde gerçekleşti. Aynı yıl II. Androdikos Saruhan Beyliği'nden Cenevizlilere karşı kullanmak için askeri destek istedi, bu hedefine ulaşmak için de sarayında tuttuğu Saruhanlı rehinelere baskı aracı olarak kullanmaktan çekinmedi. 1337'de Aydınöglularıyla askerleri iş birliği yaparak asi Arnavutlara karşı mücadele etti. II. Androdikos'a göre Türkler hafif silahları ve hareket kabiliyetleri bakımından dağ savaşına Yunan atlı birliklerinden daha yatkın görünüyordu. Türklerle birlikte ülkeyi Dıraç'a kadar yağmaladılar. Kantakuzinos imparator olduktan sonra da Türklerle iyi ilişkilerini ve iş birliğini sürdürdü. Ağırıklı olarak Umur'la olan bağlantılarını kullandı. Kantakuzinos Umur'u dosttan çok kendisinin kölesi olarak görüyordu. Umur ise İmparator'un davasına kendi davası gibi sahip çıkıyordu. İmparatorun muhalifleri de Umur hakkında aynı izlenime sahipti. Nikiforos Grigoras, Umur'un Kantakuzinos'a derin bir dostlukla bağlı olduğunu, ona ve onun mirasçılara yaşadığı süre boyunca gönüllü olarak yardım ve hizmet etmeye kararlı olduğunu yazar. Kantakuzinos'a göre Paşa'nın ona olan bağlılığı zaten aşikârdı. 1343'te Selanik kuşatması sırasında, Emir Paşa'nın atından inerek kendini adanmış şekilde İmparator'a yaklaştığı ve İmparator'un ayaklarına kapanarak selamladığı rivayet edilir. Türk halkı kendi veya müttefiklerinin topraklarındaki halka hiçbir zaman zarar vermezdi. Ancak Emir Paşa köylülere esir düşüp köle edilmelerine karşı kentlere ve daha kalıcı yerlere çekilmelerini salık verdi. 1341'de Türklerle yapılan ittifak, Kantakuzinos için yalnızca

ganimet ve paraya dayanan bir ittifak gibi görülse de bu ittifak aslında onun için iç savaş sırasında giderek daha zorunlu bir hal aldı. Mevcut tüm güç imkânlarıyla Kantakuzinos'a karşı duran sadece İmparatoriçe Anna ve Patrik değil, aynı zamanda asillerin egemenliğine karşı çıkan ve böylece iç savaşa bir sınıf mücadelesi niteliği kazandıran kentlerdeki Halk Partisi'ydi. Patrik Iaonnis Kalekas ve *megadük* Apokafkos'un yürüttüğü diplomasi Bulgaristan'dan İvan Aleksandr ve Sırbistan Çarı Stefan Duşan'ın İmparator'a karşı cephe almasına neden oldu. Şayet Umur'un birliklerinin müdahalesi olmasaydı Dimetoka kenti 1344'te düşer ve İmparator'un Karaferya'ya kaçıışı başarısız olurdu. Haçlı filosu tarafından tehdit edilen ve İzmir Limanı'nı düşmana teslim eden Aydın Beyliği'nin düştüğü duruma rağmen Umur Kantakuzinos'a destek sağlamaya devam etti. İmparatoriçe Anna, 1346'da Kantakuzinos'a karşı Saruhan Bey ile anlaşma yaptı, bunun üzerine Umur birliklerinin yanı sıra Saruhan'dan Trakya'ya 200 kişilik iki birlik gönderdi. Bu birlikler Saruhan Türklerini ya kendi tarafına geçmelerine ikna edecekler ya da onları durduracaklardı. Grigoras'ın anlattıklarına göre imparatoriçenin generali Vatacis, Türk askerlerini dizginlemeyi başaramadı çünkü Kantakuzinos yandaşlarıyla birlikte güvenli kalelere çekilmişti, böylece açgözlü ve yağma yanlısı Türkler önlerinde hiçbir şey bulamamış ve kısa sürede açlık çekmişti. Bu duruma öfkelenen Türkler, Vatacis'i öldürüp İmparator'un tarafına geçtiler. Meşru Parti ise Apokafkos'un ölümünden sonra bir daha Türk yardımlarından yararlanmadı. 1343'te *megadük* bu konuda geri adım atmak zorunda kaldı. Kantakuzinos, Anna'ya gönderdiği bir elçiyle Apokafkos'u Trakya halkına kölelik, ölüm ve sefalet getiren yolu ilk kez açmış olmakla suçlar. Fakat barbar işgalini Kantakuzinos'un Apokafkos'a yüklemeye hakkı yoktu çünkü kendisi de Türklere ve Romalılara karşı aynı anda savaşamayacağından aynı yöntemleri kullanmak zorunda kalmıştı. Bu konuda M.E. bize yol gösteriyor ancak yalnızca kimin suçlu olduğu sorusuna cevap vermek asıl cevaplanması gereken sorunun çözümünde bizi bir adım öteye götürmüyor. Bizans imparatorları ve devlet adamları ihtiyaç duyduklarında her zaman barbarca desteğe başvurmuşlardır. Bu durum 14. yüzyılda olağandı. Öte yandan, Kantakuzinos'un başını çektiği soyluların, merkezi hükümet tarafından tehdit edildiklerinde konumlarını korumak için imparatorluğu barbarlara devretmek istedikleri kesin olarak kanıtlanılabileydi bu yeni bir şey olurdu. IV. Haçlı Seferi'nin arifesinde imparatorluk yönetiminin egemen sınıfın geniş çevrelerinin artan ayrıcalıklarına karşı sert bir mücadele yürüttüğü kuşkusuzdur. Eyalet soylularının gücünün artmasıyla birlikte sıkı merkezileşme daha da önem kazandı. Apokafkos ve Kalekas Bizans'ı batı ve doğu düşmanlarına karşı istikrara kavuşturmak ve onu dirençli kılmak için kent hareketlerinin yardımıyla devlet mekanizmasını merkezileştirme hareketine başlamanın zamanının geldiğine inanıyordu.

Soylular ise bu girişimlere karşı direnç gösterdi. Onların istediği merkezle bağlantısı zayıf bağımsız iktidar alanları geliştirmekti. İmparatorluktaki kargaşa, Türklerin yıkıcı seferleri ile birleştiğinde tarımı verimsiz, hatta

bazı yerlerde imkânsız hale getirdi. Bu durumdan etkilenenlerin sığır yetiştiriciliği yaparak kaybı telafi etmeye çalıştıkları bilinmektedir. Benzer bir durum Arap istilası altındaki İspanya'da da gerçekleşmiştir. O zamanlar düşmandan kaçarken emniyete alınabilen hayvan sürüleri ve mücevherat toprak sahipliğinden daha değerliydi. Kantakuzinos'un sahip olduğu dev hayvan sürüleri bunu kanıtlar nitelikteydi. Frances 1278 ile 1294 yılları arasında İzmir yakınlarındaki Lembiotissa manastırına soylular tarafından yapılan büyük toprak bağışlarını tarımdaki düşüşe bağlar.

Anadolu'dan gelen bu örnek genelleştirilmemeli ve bundan çok geniş kapsamlı sonuçlar çıkarılmamalıdır. Aksine 14. yüzyılın ortalarından beri manastır ve kilise topraklarının sadece Bizans'ta değil, aynı zamanda %20'ye varan bir kısmının kamulaştırıldığı Sırbistan'da da görülmüştür. Bununla beraber, Kantakuzinos, Palamas çevresindeki Rahipler kendisine güçlü destek verdiğinden kilise ve manastır mülklerine ayrıcalık tanıyan eski politikasını sürdürdü. Günümüzde bu bağlantıyı H.-G. Beck tümüyle rastlantı olarak niteler: Tartışmaya yol açacak politik ya da sosyo-politik herhangi bir çelişkidenden bahsedilemez. Buna karşılık, O. Tafrali, daha 1912'de Hezikhast keşişleriyle büyük toprak sahiplerinin, siyasal ve toplumsal nedenlerle iş birliği yaptıklarına ve kentli halk hareketlerine, Barlaamcıların aydın teolojisine karşı aynı cephede yer aldıklarına dikkat çekmişti. D. Angelov da benzer görüşten yola çıkarak Hezikhastların halkın siyasal faaliyet yerine mistik içe kapanma öneren niteliğiyle sınıf mücadelesinde gerici rol oynadıklarını vurgular. B.T. Gorjanov, Hezikhast'ın Bizans'ta var olan tüm ilericiye karşı savaştığı konusunda Halk Partisi (Zealotlar) ile Palamasçılar arasında aşılabilir bir boşluk olduğunun altını çizer. Bu sıfatla yönetici sınıfın, bir başka ifadeyle, Kantakuzinos'un Asiller Partisinde aktif rol aldılar. Şüphesiz her iki parti arasında bir yakınlıktan bahsedilebilir. Amaçları ve görüşleri saf tesadüflere inanan kadar yakındı. Ama bu, Kantakuzinos'un ve yandaşlarının ve Palamas'ın görüşlerinin her durumda örtüştüğü sonucuna varabileceğimiz anlamına gelir mi? Pek olası değil. Sjuzumov bu soruya olumlu yanıt verir.

Sjuzumov kanıt olarak Palamas'tan gelen ve esareti sırasında Osmanlılarla yaşadıklarını aktaran ve yeşil yonca üzerindeki Türk egemenliğine övgüde bulunduğunu mektubu gösteriyor. Bu mektupta Orhan'ın vurguladığı hoşgörülü din politikasından etkilendiğinden bahseder, Orhan'ın buyruğunun altını çizer ve Müslümanların Hristiyan devletler üzerinde yükselme olasılığından korkar, ayrıca Türkleri Hristiyanlığa döndürme umudu taşıdığını belirtir. Sjuzumov böylesi bir tavrı esaret ideolojisi olarak tanımlar. Ancak Kantakuzinos bu tavrı paylaşmakta mıydı? Bizans soyluları, bu ikileminden çıkış yolu olarak kendilerini kayıtsız şartsız Türklere adanmaktan başka bir yol bulamadı. Frances, bu tezi desteklemek için birkaç örnek veriyor. Bizans'taki Türk Karşıtı Parti, daha 1366'da Patrik Kalistos'u zehirle ortadan kaldırmak için 1363'te planlanan Macar müdahalesine karşı çıkmayı başardı çünkü Osmanlılara karşı bir Balkan ittifakı örgütlemek istiyordu ve hatta 1401'de Peloponnes'teki Hexamilion duvarını

ortadan kaldırmayı ve Osmanlıların güneye giden yolu açmaya çalışıyordu. Z.V. Udal'cova araştırmalarında aynı konu üzerine 15. yüzyıla ilişkin olgular bir araya getirilmiştir. Sırbistan'da Kosova Ovası'ndaki ilk savaştan sonra despot Lazar'ın küçük oğlu Vuk'un önderlik ettiği ve kardeşi Stefan'ın imparatorluğu kendisiyle paylaşmasını sağlayan bir Türk Karşıtı Partisi vardı. Her şeyden önce, belirtilen tüm gerçeklerin imparatorun istifasından sonra yalan olduğu dikkat çekicidir. Kantakuzinos'un müttefiki Umur'a yardımlarına karşılık olarak herhangi bir kasaba ya da bölge teklif ettiğine dair tek bir veri yoktur. Aksine III. Andronikos'un ölümünden kısa bir süre önce onu harekete geçiren çok daha farklı ve görünüşte vatansever planlara sahipti. Kendi ifadesine göre savaş konseyinde şunları söylediği söyleniyor: Tanrı'nın yardımıyla Mora'da yaşayan Latinleri krallığa tabi kılmayı başarılırsak, Atikka ve Boetia'da yaşayan Katalanlar kendi arzularıyla veya zorla bize katılacaklardır. Tıpkı eski zamanlarda olduğu gibi Romalıların gücü Mora'dan Bizans'a kadar uzanacak ve Sırplardan ve diğer komşu barbar halklardan uzun zamandır bize yaptıkları tüm hakaretlerin hesabını sormak kolaylaşacaktır. Onun gözünde planlarını asıl tehdit eden Aydınogulları değil, Sırplar ve Latinlerdi. Osmanlıların Balkanlar'da yerleşmesinden önce İmparatorun bel bağladığı soyluların büyük çoğunluğu teslim olmayı pek düşünmüyorlardı. Peki Bizans soylularının düşündükleri neydi? Bir Yunan imparatorunun yönetimindeki bir federal devlet kurulmasıydı, bir Türk sultanı yönetimindeki merkezi bir despotluk kurulması değil. 1341 ve 1354 yılları arasında zarlar henüz atılmamıştı. Kentlerdeki devrimci halk hareketi soyluları derinden korkutmuştu ve Selanik ve Edirne'deki yolunmuş büyük toprak sahipleri güçlü adamı bekler hale gelmişse de Kantakuzinos'un programı, sınıf çıkarlarının bir Yunan hükümdarının güvencesi altına alınacağına dair onlara söz vermişti. Bizans soylularının yeni bir devletle ilgili sahip olduğu emareler, Teselya yüksek rütbeli soylularının özgürlüklerinden rahat bir şekilde anlayabiliriz. Michael Gabrielopoulos tarafından Phanar (Fener-İstanbul) sakinlerine verilen Haziran 1343 tarihli bir karamamede, hükümdar onlara toprakları üzerinde özgürce tasarruf hakkı tanıyor, vergi ve zorunlu ikametden muaf tutuyor ve askeri yükümlülüklerinin sınırını tam olarak çiziyordu. Karamame, devletlerarası bir antlaşma biçiminde düzenlenmiş ve imzalanmıştır. Gabrielopoulos'un ölümünden sonra, Teselyalılar Kantakuzinos'a elçilerini göndermiş, hemen hemen aynı özgürlükleri içeren ve İmparator'un özel buyruğuna yansıyan yeni bir antlaşma müzakere etmişlerdir. İmparator bu tavizle değerli zırlı binicileri güvence altına almış oldu. Şarklı bir despot ise bu tür tavizler vermeye pek sıcak bakmazdı. Ayrıca başka bir şey daha vardı: aşağı yukarı toplumun tüm sınıflarını ve katmanlarını etkisi altına alan Batı'ya karşı düşmanlık. 1339'da Avignon'da Basileus adına Kilise Birliği için XII. Benedikt ile görüşen Kalabriyen Keşiş Barlaam bunu gerçekçi bir dille şu şekilde ifade etti: Greklerin kalplerini sana karşı katılaştıran şey dogmatik sorunlardaki farklılıklar değil, Greklerin Latinlerden çeşitli zamanlarda gördükleri ve hala da görüyor oldukları kötülükler

karşısında onların Latinler hakkındaki tüm düşüncülerine egemen olan nefrettir. Bu nefret oradan kaldırılmadıkça sizin birlikçi girişiminiz başarılı olmayacaktır. Daha sonra başka bir yerde, Yunanlıların güveninin ancak fetihlerini durdurulmasına yönelik olarak Türklere derhal etkili desteğin sağlanmaya başlanmasıyla kazanılabileceğini söyledi. Ortak bir düşmanla birlikte savaşmak Yunanlılar için son derece önemli olacaktır. Bizans'a kesinlikle bağlı kalan sözde saray soyluları başta olmak üzere bir dizi devlet adamı ve aydın, asıl rakibin Türkler olduğu konusunda ortak bir anlayışa sahipti. 1280 yılında İmparator II. Andronikos'un sarayına dönen Theodoros Metokhites, İznik'ten geldiği için kendi deneyimlerinden çok iyi tanıdığı Anadolu'daki Türklerin ne denli tehlikeli olduklarını vurgulamıştır. Geleneksel dünya görüşünün resmi iyimserliğinden kasıtlı olarak kopan ve "Stoacı bir hazır bulunuşluk ile kaderci bir hareketsizliğe" eğilim gösteren felsefesi, imparatorluğun maddi ve manevi tüm rezervlerini tehlikeli düşmana karşı seferber etmeye yetmedi. En sevdiği öğrencisi tarihçi Nikiforos Grigoras, Türklere karşı hep nefretle doluydu. Türklerin 1340'ta Trakya ve Mezya'yı nasıl altüst ettiklerini, gece gündüz demeden yağmalayıp ölü ve canlı ganimetleri Anadolu'ya nasıl taşıdıklarını, "onlara karşı koyacak kimse bulunmadığını" acılar içinde tasvir eder. Bu nedenle, Türkleri ülkeye sokan İmparator Kantakuzinos'u acımasızca eleştirir. Grigoras'ın kafasında Bizanslı tüm partilerin ortak bir savunma cephesi oluşturması vardır. O, popüler halk hareketlerine ve kent demokrasisine öğretmeni Metokhites gibi az sempati duyuyordu. II. Andronikos döneminde en etkili danışmanlardan biri olan devlet adamı ve hümanist Nikephoros Chumnos, kendi öz güçlülerini yansıtmaya fikrini çok daha net bir şekilde dile getirdi. Anadolu'daki Türk saldırısına karşı verilen mücadeleyi, Perslerin Antik Çağ'da geri püskürtülmesinin muadili olan bir kültür misyonu olarak görüyordu. Zaten tersine dönen Katalan yardımını reddetti ve görmezden geldi ve Bizanslıların manevi üstünlüğünü bir kez daha diğer halklara yaymanın Türk barbarlarına karşı zaferi de beraberinde getireceğine inanıyordu. Peki bunun için gerekli kuvvetler nereden gelmeli ve nasıl organize edilmeliydi? Cevap bulamadıkları soru buydu. II. Andronikos zamanında Anadolu'daki barbarlara karşı köylülerin savunmasına liderlik eden sözde Ivajlo gibi halktan gelen adamlar, merkezi otorite tarafından hoş karşılanmadı ve şüphayle bakıldı ve sonunda zindana atıldı. Elbette bu köylü milislerin fazla bir şey beklenilemezdi ancak hükümet tarafından tam anlamıyla teşvik edilip organize edilmiş olsalardı dirençli bir savunma için temel oluşturabilirdi. 150 yıl sonra Hünyadi Yanoş'un köylü milisleri destekleyen politikaları sayesinde Belgrad'ı 1456'daki Türk işgalinden kurtarılmasını sağladığı ve aynı zamanda Türklerin Buda'ya giden yolunu engellediği bilinmektedir.

Türk Karşısı Saray Partisi ise köylü milislerin bu başarısını umursamadı. Egemen sınıfın bir bütün olarak bu umursamazlığı alt sınıfları hainliğe teşvik etti. 1284 yılında Bizans deniz filosunun çoğu dağıtıldığında birçok Yunan denizcisi Türk Deniz Emirlikleri'ne katıldı ve korsan olarak

operasyonlara katıldı. Osmanlılar ise sınır bölgelerinde ağırlıklı olarak Anadolu köylülerinden ve çobanlarından oluşan hafif bir süvari olan Akıncılarla hareket ediyordu. Efendileri tarafından ezilen ve yeterince korunmadıklarına inanan Giritli Vilani, daha özgür ve daha iyi bir yaşam umdukları Türklere 1358’de kaçtı. Bu sebepten Senyör Sanudo 1330’da Morali “ayrılıkçı”ların Türklere olan etkileşiminden yakındır. Kardinal Bertrand v. Ostia’ya yazdığı mektupta, Latinlerin yardım etmemesi durumunda Türklerin tüm Yunanistan’ı fethedeceğinden korktuğunu ifade eder. Ama bu yardımlar nasıl gelecekti? Roger de Flor komutasındaki Katalan birliği 1304 yılında Alaşehir yakınlarında Türkleri yenilgiye uğrattı ancak daha sonra Anadolu’nun Bizans bölgesinde tam anlamıyla bozguna uğradılar. Erkek ve kadınlar köle olarak, aile mülkleri ise özel amaçlar için kullanıldı; bunları en aşağılık küfürler izledi. Elde ettikleri ise bunca korkunç haksızlığa uğratılan yoksulun yoksulu insanların döktüğü gözyaşları oldu. Liderleri Roger’in ölümünde sonra arta kalan birlikler Türklere birlikte hareket ettiler. Selanik yöresinde öylesine yağmaya giriştiler ki sonunda bu topraklarda horoz ötmeye başladı. Bu dönemde Halkidiki’deki nüfus azalması %25 ile %45 arasında değişmektedir. Örneğin; Türk ve Katalan birliklerinin Hilandar manastırı ve çevresinde yaptıkları katliamları sonucunda azalan nüfusu aradan on yıl geçtikten sonra bile toparlanamamıştır. Türkler tarafından çıkarları ciddi biçimde tehdit edilen Venedik’in ne askeri ne de barbarlara karşı duracak siyasi gücü vardı. Türkleri mümkün olduğunca denizden uzak tutmaya, Türk fetihlerine karşı adeta bir set çekmeye çalıştılar. Türklerle, özellikle de Osmanlılara karşı kendi güçlerini dengelemek ve denizleri korsanlardan uzak tutmak istiyorlardı. Son olarak, Papalık sözü konusu olduğunda, yardım etmek için iyi bir iradeye sahip olduğu başından beri inkâr edilemez. Papa V. Clemens (1305-1314) bir hacı seferinin düzenlemesi için 300.000 altın florini gözden çıkarmıştı. VI. Clemens birliği İzmir’e karşı örgütlemiş ve kadirge inşaatına kaynak sağlamıştır. 1344’teki başarılı girişim, 1347’deki deniz zaferi ve 1348’de Umur’un ölümü, Anadolu’da bulunan Yunan nüfusu arasında yeni umutlar doğurmuştu. Latin taarruzunun barbar akınını durduracağına inanılıyordu. İzmir limanının alınmasıyla Yunanlılar Doğu sorununun çözüldüğü yanılsamasına kapıldılar. 1352’de Filedefiya’dan bir elçi Papa VI. Innocentius’a gitti ve bütün mal varlıklarını Papa’ya aktarmak ve sadece inançlarını korumak istiyorlardı. Papa’nın Yunan cevabı ise yıkıcıydı: Yunanlılar, edebi sıkıntılardan kurtulabilmeleri için bölücülükten vazgeçmeli ve Roma’nın öncülüğünü kabul etmeliydiler. Manevi kurtuluşlarını dünyevi sıkıntılarının üstünde tutacaklarını umuyordu. Zaten doğru imana sahip olsalardı, Tanrı (!) onlara 1000 Türk’ü yenecek gücü de verirdi!

Avignon Papalığının Avrupa siyasetine dahil olması gücünü şark sorununa çevirmesine izin vermedi. Bu yüzden az ya da çok boş vaatler ve acınası dayanışma bildirimleri ile ortada kaldılar. Fransa, İngiltere ve İspanya gibi büyük Avrupa güçleri de kendi sorunlarıyla fazlasıyla meşgulüldüler. Böylelikle, 100 yıl sonra Batı’nın Türkleri sürüp atmayı ciddi bir şekilde

düşünmediği kanısına yol açacak olan gelişme daha 14. yüzyılda başlıyordu. Batı'dan umudu kesen İtalyan Denizci Cumhuriyetleri Türk İmparator ile anlaştılar.

Böylece Bizans tek başına kaldı. Doğuda Anadolu Emirliği, kuzeybatıda Sırp genişlemesi ve Batıda Venedik ve Cenova gibi İtalyan Denizci Cumhuriyetleri'nin boğucu hakimiyeti arasına sıkışmıştı. İçeride ise üç ayrı gelişme eğilimi birbirleriyle mücadele halindeydi: Federalizm, Mutlakiyetçilik ve Kentel Cumhuriyetleşme. Birinci ve ikinci girişim her ne kadar hiçbir şekilde görüş olarak birbirlerine benzemeseler de ortak düşman olarak gördükleri feodal bölünmeye karşı geçici olarak Apokafkos döneminde birleştiler. Kentler devlet cumhuriyetine götürürdü ama mutlakiyetçiliğe değil. Gorjanov, Selanik'teki Zealotlar ile Apokafkos arasındaki bağın bir hata olduğu görüşündedir, çünkü uygulamada feodal tepkinin tohumlarını içeren ikili kural oluşturuyor. Öte yandan, Zealot ilkesinin tutarlı bir şekilde uygulanması -herhangi bir ayrıcalık olmaksızın tüm vatandaşların özgürlüğü ve eşitliği- mümkün olamazdı çünkü bu fikirler zamanlarının çok ilerisindeydi.

Halk kitlelerini silahlandırmak Apokafkos-Kalekas grubu için "federal yanlıları" kadar uzaktı. Her iki grubun da Türk paralı asker alımı yapması bunun yeterli kanıtıdır. Burada ortaya çıkan tek soru, kurbanların kendilerini paralı asker olarak mı hissettiği ya da her iki tarafta da trajik bir hata, felakete yol açacak siyasi bir yanlış hüküm olup olmadığı idi. Bunu anlamak için önce Aydınolu Umur Paşa'ya dönelim.

2. Aydınogulları'nın Köle Ticareti

İzmir limanı ile birlikte kıyı emirliği, 1080-1090 yıllarında Selçuklular ve Bizanslılar arasında şiddetli mücadeleye sahne oldu. Padişahlar kendilerini savunmak için Oğuz boylarından Türkmenleri kullanırken İmparator Peçenekleri, Kumanları ve Oğuzları kullanmıştır. Ancak bu sınır bölgeleri kısa sürede iki büyük güçten uzaklaştı ve hem Bizans hem Türk tarafı kendi yoluna gittiler. 13. yüzyılın ortalarından itibaren sınır bölgesi emirlik haline geldi. O dönemde Aydınogulları, Kütahya ve Denizli çevresine yerleşmiş olan Germiyan'a bağlıydı. Batı Anadolu'nun fethini tamamladılar. Saruhan, Karesi ve İnanç gibi tüm kıyı beylikler Germiyan'a tabiydi. Aydın adı bir aşiretten değil, bir aşiret şefinden gelmektedir. Aydınolu Mehmed Bey (1308-1334) tarihsel olarak somut ve etkili olan ilk beydir. Germiyanolu Yakub Bey'in subaşıydı. Mehmed, Emir v. Menteşe ve onun damadı Sasa Bey ile Aydın'ı fethetti. 1307-1308'de Emir Sasa Bey'i öldürttü ve beyliği kendine tahsis etti. Hem Mehmed Bey'in hem de oğlu Umur'un (1334-1348) yönetimindeki korsanlık faaliyetleri, emirliğin ana gelir kaynaklarından biriydi. Yunan akını buralarda özellikle güçlüydü. Bu kıyı bölgeleri Bizans döneminde filoya asker alımının ana üssüydü. 1284'teki deniz donanmanın silahsızlanmasının ardından Yunan denizcilerin artık korsan olarak Türk bayrağı altında Yunan sularını işgal eden Menteşe Emirliği'ne katılımı arttı. Yerli kıyı nüfusu ve Türk deniz gazileri

sadece Menteşe'nin değil, Aydın'ın da deniz gücünün temelini oluşturuyordu. Umur'un gücünün ana temeli ise İzmir idi. Liman, transit ticarete hizmet ettiği gibi el sanatları üretiminin (altınla iç içe dokunmuş ipek kumaşlar) merkeziydi. Bu da emire güçlü bir filoyu sürdürmek için mali imkân sağladı. Arap tüccar Ibn Battuta, Umur'un öncelikle köle elde etmek için yola çıktığını ifade eder. Köle ticaretinden elde ettiği ganimeti cömertçe halka dağıttı. Elimizde Türk tarafında ilk elden kaynaklardan alınan ve bize Aydınoğlu Umur Bey zamanı hakkında bazı bilgiler veren Düsturname-i Enveri kitabı var. Kitabın odak noktası emirin icraatlarıdır. Yazar, kitabında kahramanı Gazi olarak adlandırdığı Umur Bey'i yalnızca kutsal savaşı düşünen dindar bir savaşçı olarak tasvir ediyor. Kitapta ayrıca Umur'un 1342'de Kantakuzinos ile karşılaştığında, imparatorun kendisini davet ettiği ziyafete katılmak yerine dua etmeyi tercih ettiğini ve oruç tutarak savaşa hazırlandığı belirtiliyor. Wittek, Umur'un taşıdığı bu savaşçı ruhunun kara ve deniz savaşlarında elde edeceği gazilik unvanı için önemli bir özellik olduğunu vurgular. Umur din ve askeri işleri birleştirmişti. Bu 13. yüzyılın sonunda Türkmen emirlerine verilen ve savaşçı dervişlerden aldığı Paşa unvanından anlaşılıyordu.

Ancak Umur'un temel özelliği insanları tuzaga düşürmekti. Düsturname-i Enveri'de, Sakız Adası'nda veya 1334/35 Monemvasia'da veya 1341'de Eflak'ta olmak üzere her iki cinsiyetten gençleri yakalandığı birçok yerde geçmektedir. Alexandrescu-Dersca Umur'un bu köleleri Lidya'nın harap bölgelerini yeniden canlandırmak için kullandığından şüpheleniyor. M. E. ise Umur'un köle satarak karlı bir ticaret yaptığına düşünüyor. Örneğin Giritli feodal beyler, atlarının çoğunu kıyı emirliklerinden ithal etmekle kalmıyor, aynı zamanda işçilere ihtiyaç duydukları için çok sayıda Slav ve Yunan kölelerini de ithal ediyorlardı, diğer yandan Rodos gibi büyük köle pazarında köleleri satarak yüksek karlar elde ediyorlardı. 1393'te Senato, Girit'in işgücü sıkıntısı çektiğinden 50 yaşındaki kölelerin bile satın alınması için büyük miktar parayı kullanıma sundu. Umur'un Kantakuzinos ile anlaşması ona Avrupa'da toptan insan ticareti yapabilmesi için eşsiz bir fırsat sundu. Umur'un Bizans İmparatorluğunu ya da diğer Avrupa şehirlerini ele geçirme gibi hırsları yoktu. Methiyesi Kantakuzinos'un "kölesi" olduğunu iddia etse de imparatorun tam tersi bir iddiayı gerçek değerine almak kadar, bundan devlet hakkında bir sonuca varmak yanlış olur. Kişisel dostluğu göz ardı etmemiş iki adam arasında bir çıkar ilişkisi vardı. Kantakuzinos'un askeri olarak emire ne kadar bağımlı olduğunu görmüş-tük ancak birlik Umur için de değerliydi çünkü ona sadece ganimet değil, aynı zamanda bir Yunan-Latin iş birliğine karşı koruma da sağladı. Kantakuzinos, 1347 sonbaharından Aydınoğullarına karşı Hristiyan saldırılarına katılmak zorunda kaldığında itibarını kaybetmemek adına önceden diplomatik adımlarını gizlice Paşa'ya bildirdi ve Sırlara karşı Umur'dan daha fazla yardım istedi.

Sonuç olarak, Umur, Kantakuzinos'u ve partisini hayal kırıklığına uğratmadı, aksine onlara ihtiyacı olan tek ve önemli şey olan asker desteği

sağladı. Umur Yunan-Latin halkından yüklü miktar ödeme aldı ancak kendisi için çizilen sınırları asla aşmadı. Özünde, federal hükümet eski tarz bir ücret sözleşmesinden başka bir şey değildi, sadece biçimi yeni koşullara uyarlanmıştı. Böylece vatan satılmadı, vatana ihanet ihtimali ortadan kaldırıldı.

3. Osmanlı fethi – Bizans sefaleti

Kantakuzinos, Anadolu emirleri arasında yeni bir müttefik aradığında durum tamamen değişmişti. Çünkü Umur Bey, Latin birliği birliklerince kendi beyliğinde mahsur kaldı ve en nihayet İzmir limanı savaşında öldü. Bunun üzerine Kantakuzinos Anadolu'da kendine yeni müttefikler aramak zorunda kaldı ve Anadolu'daki en güçlü Türk kara gücü Orhan'a yöneldi. Şüphesiz, Umur'la olduğu gibi Orhan'la da benzer bir anlaşmaya varmaya hazırdı. Orhan'ı olabildiğince yanında tutmak için güzel kızı Theodora'yı gelin olarak verdi. Grigoras, Bizans diploması tarihinde görülmemiş bu sıra dışı adımı, bu evliliği uzun süredir isteyen ve Kantakuzinos'un istediğini geri çevirmeye cesaret edemeyen Anadolu beylikleri arasında en güçlü adam olmasıyla açıklıyor.

Rakibi Apokafkos'un 1345 yılında Orhan'ı kendi safına çekmek için ve desteğini almak için hediyeler yüklü bir elçi gönderdiğini biliyoruz. Ancak Orhan'ın çok farklı planları vardı. O, Umur'a benzemiyordu. Oğlu Süleyman'ı, Stefan Duşan'a karşı kayınpederine yardım etmek için 1347'de 10.000 adamla Avrupa'ya gönderdiğinde Osmanlılar zaten Bizans topraklarını sanki düşman topraklarındaymışçasına yağmalamaya başladılar ve Sırp-Bizans meselesini hiç umursamadılar. Bizans komutanı Michael Kantakuzinos'a danışmadan Çanakkale Boğazından Bitinya'ya ganimetle yüklü geri döndüler. N. Jorga Osmanlı birlikleri kendilerini en yüksek teklifi verene satan paralı çeteler olarak tanımlıyor. Osmanlıların ne Balkanlar'ı ele geçirme ne de orada yeni bir devlet kurma peşindeydiler, onların tek isteği av içgüdülerini tatmin etmektir.

İkinci söylediği doğal olarak Anadolu'da Osmanlı gücünün başlangıcı için de geçerlidir. Sıradan askeri birlikler Balkanlar da av da aradı ama yine de ilerlemenin karakteri, Saruhan ve Aydın'dan gelen Türk akınlardan temelde farklıydı.

Osmanlı genişlemesi, sıradan bir askeri fetih ya da iktidar değişikliği değil, gerçek anlamda bir fetihtir. Bu ilerleme kaynağını Anadolu'dan değil aksine Orta Asya'dan alan büyük bir halk göçü, bir sömürgeleştirme hareketiydi. Bu nüfus değişiminin aşamalarını ayrıntı olarak incelemek bu makalenin amacı değil. Durumu açıklığa kavuşturmak için sadece birkaç örnek ele aldık. R. Grousset bir keresinde bozkırın bir bakıma Asya'nın Germenleri olduğunu ve deyim yerindeyse kültürel imparatorluklarına sultanlarını ve kutsal oğullarını vermeye mahkûm olduğunu yazmıştı. Göçebeler ve yarı göçebeler, dalgalar halinde ekili arazilere, feodal devletlere karşı hareket ettiler. Ömer Lütfi Barkan'a göre göçebeler erken Osmanlı devletinin en önemli unsuruydu. Isparta ve Denizli bölgesinde Moğol istilasından

önce 200.000 Türkmen çadırı vardı. Ankara ile Kastamonu arasında göç eden Kayı'nın sayısı ise 30.000 çadır kadardı. 1071'den (Malazgirt Savaşı) sonraki yıllarda 10.000 Türkmen Anadolu'ya akın etti. 1185 ile 1187 yılları arasında Horasan'dan yeni bir göçebe dalgası ülkeye ulaştı. Göçebe seli, Orta Asya'daki Moğol zaferinden ve İslam dünyasına boyun eğdirilmesinden sonra zirveye ulaştı. 70.000 Harezmili göçebe Anadolu'ya göç etti. Bunları Cengiz Han'ın ölümünden sonra Azerbaycan ve Anadolu'ya yerleşen yeni kitleler takip etti. Bu göçebe Türklerin Ermeni-Bizans nüfusu tarafından asimile edilmesi söz konusu olamazdı. İranlı dervişler de göçebelerle birlikte ülkeye geldi. 10. yüzyılda Türklere İslam'ı tanıtmışlar, pagan-şaman fikirlerinden yola çıkarak onlara "ikinci dereceden" bir İslam öğretmişlerdi. İranlı dervişlerin Şii eğilimleri meşhurdur. İranlı dervişler Anadolu'da sadece misyonerlik yapmamışlar, aynı zamanda Türkmen aşiretlerin İslami halk kültürüyle temas kurmasını sağlayan örgüt görevini üstlenmişlerdir. Ayrıca kolonileşmede de etkin rol oynadılar. Çorak ve boş arazilere yerleştiler. Latin Benedikt Tarikatı ve Sistersiyenler gibi genişlemeden öncede de sonrada varlardı.

Osmanlı hükümdarları en azından Orhan'dan beri bu hareketin ön saflarında yer aldılar. Göçebe nüfus baskısı ve Anadolu'daki ekonomik kriz ülkeyi harekete geçirmişti. Askerler ve yetkililer her taraftan hükümdara baskı yaptı ve gergin durumdan bir çıkış yolu olduğunu belirttiler. Osmanlı'nın ilk devlet teşkilatının Orhan'ın altında başlaması muhtemelen tesadüf değildi. Kendisinden sonra en yüksek gücü elinde bulunduran vezir görevi gören Paşalık sistemini kurdu. 1359 yılına kadar Paşa lakabını kullanan en büyük oğlu Süleyman'dı. Muhtemelen Müslüman ilahiyatçıların ve alimlerin etkisiyle, fethedilen alanlar vilayetlere ve sancaklara bölündü. Başlarında bir subaşı veya bir Sancakbeyi vardı. Sınır bölgelerini uç beyler komuta ediyordu. Yargı yetkisi yerel olarak kadılar tarafından kullanılırdı. Hem atlı hem de piyadelerden oluşan ve daimî bir orduya giden ilk adımı temsil eden yaya adında özel bir kuvvet organize ederdi. Umur ve Kantakuzinos ile Kantakuzinos ve başkentteki muhaliflerinin karşı karşıya oldukları tehlikenin boyutunu ne ölçüde anladıklarını bilmiyoruz. Muhtemelen her ikisi de ganimet ve ödeme vaatleri karşılığında Türk ordusunu planları için kullanabileceklerine dair aldatıcı bir umut taşıyorlardı. İmparatorluğu teslim edeceği Kantakuzinos'un bile aklına gelmemişti. Ama rüzgârın artık başka yönden estiğini hızlı bir şekilde anladı. 1352'de Süleyman, Gelibolu yarımadasındaki Çimpe Kalesi'ni işgal etti. 1354 baharında özellikle Trakya'nın kıyı bölgelerini vuran ve neredeyse tüm surları yıkan büyük depremin ardından Süleyman, büyük çaplı askeri ve kolonileşmeye hareketleri başlattı.

Kantakuzinos Orhan'ı protesto etmek için harekete geçti ancak parti mücadelesi ve İtalyan Denizci Cumhuriyetleri'ne karşı olan muhalefete bağlı olduğu için hiçbir savunma önlemi alamadı. Süleyman'ın Gelibolu işgali Kantakuzinos'a darbe vurdu. Türkler ele geçirdikleri duvarları eskisinden daha sağlam ve güçlü bir şekilde onardı ve genişletti. Süleyman Türkleri

buraya yerleştirdi ve burada kolonileştirdi. Her yerde kadın ve çocuklarla birlikte Trakya'da sömürgeci olarak ortaya çıkan aşiret yoldaşlarının önünü açtı. Mali sıkıntıya rağmen İmparator, en azından Gelibolu'nun yeniden boşaltılması karşılığında büyük meblağlar teklif etti. Elbette Gelibolu'yu bırakmak ne Süleyman ne de Orhan için söz konusu bile olamazdı. İmparator'un durumu vahimleşiyordu. V. Ioannis'in bir Ceneviz Korsanı ile ittifak kurduktan sonra Grigoras'ın söylediği gibi, Kantakuzinos'un krallığı kendi elleriyle Orhan'a verdiği apaçık ortadadır. Her halükârda, tahtını bırakmak ve siyasetinin başarısız olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Oynadığı kumar başarısız olmuştu. Kariyerinin sonunda ise İtalyanların kendi konumlarını koruyup pekiştirmiş olduklarını er ya da geç kabul etmek zorunda kalmıştı. Venedik'e güvenerek Cenevizlilerle mücadeleye girdi. Ülkesinde getirdiği ithalat vergisi Cenevizlilere diz çöktürmeyi başaramadı, aksine bu vergi ülke içindeki gıda fiyatları artmasına yol açtı. 1353'lerde Ceneviz tüccarlarından gelen tüm mallar yine gümrük muafiyeti uygulamak zorunda kaldı. Venedik ayrıca tahılını Bizans'ta uygun fiyata satmaya başladı. Yavaş yavaş büyük Bizans kentlerinin tüm pazarlarını Venedikliler ve Cenevizliler tarafından ele geçirildi. Kayıp filonun yerini hiçbir şey alamadı. Bu durumda bile Orhan ile girdiği riskli ittifak işe yaramadı. Aksine İmparator ve Venedik ile savaşan Cenevizliler, Bizans örneğini takip ederek Osmanlılarla bir anlaşma imzaladılar. Orhan'a askerlerini Venedik yönetimindeki Mora'ya göndermesi için savaş malzemesi sağladı, aynı zamanda Süleyman ve atlıları da Trakya'yı ziyaret etti. Venedikliler, 1333'te Girit'teki yerel makamlara tahıl ve at ithalatı müzakere etmek üzere Osmanlı hükümdarlarıyla bir anlaşma imzalamalarını yetkili kıldıklarında bu politikada rakiplerinden çoktan öne geçmişlerdi. 1341'de Kantakuzinos'un tasarladığı cesur plan ve projelerden geriye hiçbir şey kalmamıştı.

Bizans'ın iktisadi ve toplumsal varlığı 13 yıl öncesine göre azalmış, dış siyasal konumu zayıflamıştı. Ancak "mutlakiyetçi"lerin siyaseti de başarısız olmuştu. Apokafkos ve Kalekas, soylulara diz çöktürmeye veya tasfiye etmeye saray aristokrasisi ve kentli Halk Partisi'nin yeteceğine inanıyordu. Bu hesaplama da bir işe yaramadı. Santrifuj kuvvetler tahmin edilenden çok daha güçlüydü. Her şeyden önce, maddi kaynaklarını savaşa hazır paralı askerleri işe almak için kullanacak dikkate alınmamalıydı. Hükümetin alt sınıflarla birleşmesi de ılımlı güçleri gücendirdi ve onları muhaliflerin kampına sürükledi. Bu tutum, "Bir Zengin ile Bir Yoksul Arasında Diyalog" adlı kitapta ifade edilmektedir. Yazar, Aleksios Makrembolites, başlangıçta sosyal görüşleriyle Halk Partisi'nin yanında yer aldı ve onun toplumsal görüşlerini savundu. 1346'ın sonunda ise Kantakuzinos'un safına geçti. Ona göre ordunun mevcut sosyal koşulları zor kullanarak değiştirmektense yoksul ve zengin arasındaki toplumsal çelişki evlenme yoluyla aşılabilirdi. Elbet ki Apokafkos imparatorlukta egemen sınıfların devrilmesi ya da "zengin"lerin paroikoi ve penetes lehine soyluların mülksüzleştirilmesini düşünmedi. Michael adını ancak babasının ölümünden sonra

alan ve Bulgar bir Çar'ın kızıyla evlenen Zealotlar lideri Michael Palaeologos'un Nea Patra'nın Despotunun oğlu olduğu doğruysa da Zelot Partisi'nin *megadükü* önlemini almıştı. Michael'in oğlu Konstantin, Apokafkos'un arkadaşıydı. Meşrutiyetçiler kazansaydı, bu koşullar altında anlaşma çok çabuk bozulurdu çünkü Zealotlar krize radikal bir çözüm istiyorlardı. Bundan bağımsız olarak, Selanik benzeri daha fazla şehir olsaydı bu anlaşma o zaman devleti güçlendirmenin en umut verici yolu olurdu! Ancak bu şekliyle, tutarlı ve uzlaşmaz anti-feodal halk yönetimi ne başkente ne de Edirne'de tam karşılı olmayan benzersiz bir fenomen olarak kaldı. Burada gerçekleşen neredeyse eşsiz bir büyük şehrin kaderidir. Açık savaşta feodal asaleti yenmek için yalnızca bir veya iki şehrin gücü yeterli değildi. Ülkedeki köylü eylemleri başlangıçta bazı başarılarla sahip olsa da askeri bir sonuca ulaşamadı. Apokafkos'un yaptığı sadece paralı asker alımıydı ve böylece düşmanın iç savaşın başından beri kullandığı yöntemin aynısıydı. Yerel yöneticilere taviz vererek karşı cephenin bölünmesi ise Dük'ün aklına gelmiş gibi görünmüyordu. Bu savaşta her şeyi başarmak istiyordu ama hayatı da dahil olmak üzere her şeyini kaybetti.

Osmanlıların bu karışık durumdan yararlandığı için onları suçlamak yersizdir. Aynı durumda Bulgar ve Sırp çarları da Osmanlı'nın yaptığını yapardı. Bu davranışın ardında yatan nedenleri aramak ve kimin suçlu olduğu sorusuna cevap bulmak, tarihi kişiliklerin bireysel amaçlarını ve niyetlerini anlamakta yardımcı olabilir ancak tarihi olayları açıklamada faydası olmaz. Frances ve Sjuzumov imparatorluğun çöküşünün nedenini, feodal soylularının ve dolayısıyla yönetici sınıfın başarısızlığından ziyade kişilerde buluyor. Bu kişilerin Türklerle yaptıkları anlaşmalar vatana ihanet anlamı taşıyordu. Egemenler, sırf kendi sınıflarını kurtarmak adına kendi devletlerini feda etmekten çekinmediler. Bu görüş gerçeğin bir tarafını aydınlatmış olabilir ancak tamamını değil. Baktığımızda devletin feodal soylular tarafından barbarlara devredilmesi söz konusu değildi. Frances'in şiddetle eleştirdiği ve İmparator'un bizzat Gelibolu Yarımadası'na Türklerin yerleşmelerine izin verilmesi bile Bizans tarihinde yüzyıllardan beri uygulanan ve yüzyıllardır örneğine rastlanan bir pratikten başka bir şey değildi. Feodal Parti devleti teslim etmek yerine kendi ideallerine göre yönetmek ve hükmetmek istiyordu. Ancak objektif olarak Türklerin Avrupa'ya geçişini kolaylaştırmış oldular. Merkezileşme mücadelesi tüm Avrupa feodal devletlerinde yoğun ve şiddetliydi. Gördüğümüz kadarıyla bu doğal bir süreçti. Devrimci halk kitleleri hiçbir yere dahil edilmedi. Latin dünyasındaki alt sınıflardan duyulan korku Yunan ve İslam dünyasındaki duyulan korkudan az değildi. Bizans'ın tarihsel trajedisi içerideki krizin dış tehditle çakışmasıydı. Üç ayrı gelişme eğiliminin -Federalizm, Mutlakiyetçilik, Kentsel Cumhuriyetleşme- çatışması Türklerin batıya ilerlemesi ile aynı zamana rastladı. Egemen sınıfın tüm fraksiyonlarıyla birlikte durumu yanlış değerlendirdiği inkâr edilemez. Ancak Osmanlılar Avrupa'nın yolunu davetsiz de bulurdu.

Düşünceli, D. K. (2020). Ernst Werner, Iaonnis Kantakuzinos, Umur Paşa ve Orhan. ANKARAD, 1(2), 669-682.

Buradan çıkarılacak sonuç: devletin iç gelişim süreci önemlidir ancak dış etkenler göz ardı edilmemelidir. Tarih dediğimiz şey insanların aynı zamanda hem oyuncu hem yazar olduğu düzenli ve doğal bir süreçtir. Ancak tarih düz bir çizgide değil, bazen devasa adımlarla bazen zikzaklarla bazen de kıvrımlarla yol alır [Karl Max]. Tarihsel materyalizmin geç Bizans dönemi gibi çelişkili tarihsel dönemlere uygulanması, yukarıda atıfta bulunduğumuz çalışmaların da bir kez daha gösterdiği gibi birinci dereceden bir denklem değildir. Umarız ki yapılan bu çalışma da sizler için bir denklem olmamıştır.

ANKARAD, 2020; 1(2): 683-688	ankaradergisi06@gmail.com
e-ISSN: 2717-9052	DOI:

ANTOANETA ALİPİYEVA*, KARMA BALKANLAR. İBRAHİM KAMBEROĞLU'NUN GERİ DÖNEN ŞİİRLERİ**

Çeviren: Nebiye İBRAHİM AKBIYIK**

İbrahim Kamberoğlu'nun şiirinin vatanına dönmesi fikrini ilk paylaşan dostum Vihren Çernokojev'e¹ ithafımdır.

Bulgaristan, İbrahim Kamberoğlu'nun *Gitmeden Önce*² adlı şiir kitabıyla, [vatanından] kovulan şairlerden birisiyle tanışmaktadır. Kitabın önsözünü

* Bulgar edebiyatı uzmanı Prof. Dr. Antoaneta ALİPİYEVA, Belgrad Üniversitesi Filoloji Fakültesi Sırp Dili ve Güney Slav Dilleri Bölümünde yabancı öğretim üyesi olarak Bulgar Dili ve Edebiyatı derslerini vermektedir.

** Bu çalışma; Prof. Dr. Zeynep Zaferin, İbrahim Kamberoğlu'nun Türkiye'de yayımlanan *Ömrümün Öte Yakası* (Ankara, 2002) ve *Ömrümün Önsözü* (İstanbul, 2018) adlı şiir kitaplarında yer alan şiirlerden ve basılmamış bir takım başka şiirlerden oluşan ve Kasım 2020'de Bulgaristan'da Ибраһим Камбероглу, Преди да си тръгна. Поезия [Gitmeden Önce. Şiirler Kitabı], прев. Зейнеп Зафер, изд. "Кралица Маб", София 2020 künyeli kitabın Литературен вестник [Literaturen vestnik/Literatür Gazetesi], sayı 43 (2020)'de "Смесените Балкани, Завърналата се Поезия на Ибраһим Камбероглу" orijinal başlığı ile yayımlanan kritiğidir.

** Emekli Türkçe öğretmeni.

¹ Bulgar edebiyatı uzmanı, Bulgar Bilimler Akademisi Edebiyat Enstitüsünde yıllarca çalışan Doç. Dr. Vihren Çernokojev (1951-2018), özgürlükçü düşüncüyü sınırlandıran sosyalist dönemin baskılarına karşı çıkan, Türklerin ve Pomakların zorunlu asimilasyonunu açıkça kınayan ve edebiyat eleştirmenleri arasında bu konuda en çok çalışması bulunan duyarlı bir araştırmacıdır. Bu konuda yaptığı en değerli çalışmasında şair İbrahim Kamberoğlu ilk defa Bulgaristan'da tanıtılmıştır. Bkz. Зафер, З.- Чернокоев, В. Когато ми отнеха името. Антология, София 2015.

² Ибраһим Камбероглу, Преди да си тръгна. Поезия [Gitmeden Önce. Şiirler Kitabı], прев. Зейнеп Зафер, изд. "Кралица Маб", София 2020. Prof. Dr. Zeynep Zaferin çevirisiyle Kasım 2020'de Bulgaristan'da çıkan bu şiir kitabı, İbrahim Kamberoğlu'nun Türkiye'de yayımlanan *Ömrümün Öte Yakası* (Ankara, 2002) ve *Ömrümün Önsözü* (İstanbul, 2018) adlı şiir kitaplarında yer alan şiirlerden ve basılmamış bir takım başka şiirlerden oluşmaktadır.

yazan ve şiirlerin çevirisini yapan Prof. Dr. Zeynep Zafer³, politikanın acılarını sırtlamış bir Bulgaristan Türk'ünün özgeçmişini takdim etmektedir. Ancak sanat konu olduğunda [sanatçının] özgeçmiş, üretilmiş olana ne engel olmalı ne de yardım etmeli kanaatindeyim. İşte Kamberoğlu olayı tam da böyledir. Onun kısa eserleri Doğu'nun duygusallığını, düşüncenin renkli gökkuşağını, doğmuş olmanın sevincini ve ışığını yaratan bilgeliğin vermiş olduğu sarhoşluğu çevrelemekte ve kabul ettirmektedir. Zeynep Zafer, bu şiirler manzumesinin otobiyografik olduğunun altını çizerek yaşanan dramı öne çıkarmaktadır. Elbette bu şekilde anlatılmış kişisel eserler vardır ki onlar kaybedilmiş vatan hayalinin acısını taşırlar. Yaşanmış olan, Bulgaristan menşeli somut özellikler, farklı şiirlerin yaratılmasına neden olmuştur. [Vatanından] kovulmuş olan [şair] suçlamıyor, nefret etmiyor. [Duyulan] acı sadece cevapsız olan soruları besliyor: neden toplumların ortak stratejileri her birimizdeki insanlık [duygusuna] saygı göstermiyor; neden tarihin büyük öyküsü, bireylerin küçük dramlarına karşı bu kadar ilgisiz; neden insan toplumsal konuları görmeye meyilli oluyor da, *kanadı kıran, sazı alıp götürən, sözü kesen, gülüşü çalan* trajedi karşısında sağır kalıyor. İnsanın vatanından ayrılması daimi bir konudur, bitmeyen duygusal bir acı, her kişinin günlük yaşamında sonu olmayan bir imkândır. Ve yapılan haksızlığın hatırasından doğan bir yaradır.

evet orada doğdum

inkar edemem vatan da bildim

ama hiçbir zaman vatanım olmadı

(Çocuklarla Hasbihal)

İbrahim Kamberoğlu, ana teması ayrı olayların nesnellğinde yer almayan bir şairdir. Tam anlamıyla gerçek bir Doğu şairidir. Anı sonsuzluğa, yaşamı rüyaya, insanı dalgınlığa, küçük tesadüfleri derse ve bilgeliğe dönüştüren üslup sahibi duygusallığın şairidir. *Anlık/Özlük* [lafzı] sadece şekli değil, aynı zamanda birbirinden ayrı şiirlerde işlenmiş fikirleri de etkileyen anahtar kelimedir. Pek çok durumda [şiirlerdeki] simalar/karakterler, nesneden sevinç duygusunun aydınlık tadını çıkaran metafor ve mecazı mürsellerden ibarettir. Açık renkli tonlarla çalışan İbrahim Kamberoğlu, hayali hayatın alternatifine çeviren bir yazardır. Batıya nazaran Doğu [dünyası], her düşüncüyü hayal, şiir, sonsuzluğun uykulu derinliklerine bir dalış olarak görmektedir.

³ Зафер, З. “Няколко думи за автора” [Nyakolko dumı za avtora], *İbrahim Kamberoğlu, Преди да си тръгна. Поезия* [İbrahim Kamberoğlu. Predı da sı trıgna. Poeziya/Gitmeden önce. Şiirler Kitabı], прев. Зейнеп Зафер, изд. “Кралица Маб”, София 2020, с. 5-6.

Hayat, *bir tabak gökyüzü getir bana/yanında iki bardak bulut/biri yağmurlu olsun*” (Kuşkunun Ölüm Öncesi) [mısraları] ile kanıtlanan sonsuzluğun yer aldığı yalnızlık akşamında yoğunlaşmaktadır. Kuşku, hayal ile eşit ağırlık kazanır/eşitlenir. Her tutku, derin düşünceyi güzellik felsefesine dönüştüren duygusallığın tam kanıtı olan kadın siması görünümündedir.

*İstediğim yalnız iki damla su
gözüm yok kimsenin cakasında
ölüm kabulümdür her zaman
bir güzelin yakasında*

(Gülün Düşü)

Aklımı aldın kadın/iyi günlerde kullan” (Başlıksız), *aklım sende kaldı/ona iyi bak* (Ona) gibi kısa metaforlar, güzelliği kadınlığın renk yelpazesindeki hassas duygusallığa, aşktan duyulan sonsuz hayranlığa, ruhun aydınlık sayesinde ulaştığı doyumun dalgınlığına götürmektedir. *Allah Belamı Versin* şiirinin *Allah belamı versin* nakaratı, ideal ruh ile karşılaşmasından doğan yıldız darbesidir. Hayat güzelliklerle doludur ve eğer bunları göremez, onlara boyun eğmez ve hayranlık duymaz isem *Allah belamı versin*.

Gerçek ıstırap, ahenk bozulduğu an gelmektedir. O zaman insan şiddet uygulayarak yapılan suçu hisseder. Bu suç, ayrılık veya sevdiğini kaybetmek, masumiyete ve aşka çirkin saldırı [şeklinde] olabilir. *Düğün* şiirinde tam da bu gerçekleşmektedir. Tüccar damat, sahip olduğu sıradanlığın ve bağılılığın kurbanı olan harika bir kızla evleniyor. Aşk, hayranlık ve neşe olmaktan çıkıyor ve sahip olunan bir metaya, *darağacında sallanan urgana* dönüşüyor. O vakit kızgınlıktan nefesi kesilmiş, güzelliğin gasp edildiği acımasızlık karşısında hayat sanki durmaktadır. Yara almış yaşamı yaşadıktan sonra, travmayı yamamaya, yarayı unutmaya ve tedavi etmeye gücün kalmıyor: *şeytan alıp götürseydi gençliğimi/satamaz getirirdi* (Gençliğim). Ahenge her el uzatma teşebbüsünden *ay bile utanıyor*. Kendi küstahlığından, *utançtan hiçkırın* ise insandır.

Hristiyanlar af sayesinde kurtulmayı çabalıyorlarsa, İbrahim Kamberoğlu yaralarını bilgelikle aşıyor: *kimseye/yukarıdan baktığım yok/son katta oturuyorum sadece*” (Zorunlu Açıklama). Genelme pozisyonu hayatın tüm varoluşçu, siyasi, tarihi görüntülerindedir. Siyasi özelliğin görüldüğü eserleri vardır lâkin şair bu özellikte de evrensel mukabilini bulmayı başarmıştır. Türk okuru günlük hayatında yer alan somut gerçeklerin farkına varacak ise de yabancı okur daha çok ima edilen zorbalığın genel meşruluğuna yönelecektir. *Güzün Getirdikleri* şiirinde doğa ve kent peyzajında “*üşüyor ışıkları*” ile insanın rezilliğini aydınlatıyor: *darağacı kurulmuş caddelerde/ıdamını bekliyor/ uslu uslu kişiliğimiz*”. Tam da bu durumda akan

zamanın, nihayete ulaşmak adına ahlaki normlarını oluşturması ve onlar sayesinde çözüm bulması gereken kısacık hayatın/ömrün fikri ortaya çıkmaktadır. Bu normlarda hüküm yok, tevazu vardır:

*önce çocukluğumu yitirdim.
şimdi de ömrümü yitirdim
Allahım
ne dağınık biriyim*

(Yitik Şiir)

Ya da:

*bakın şu işe
geldi oturdu baş köşeme
kırk yıllık dost gibi*

(Dert)

Hayat nasıl olursa olsun, o daima ölümle bağlantılıdır. Bir düğümde birleşmiş, hayat ve ölüm birbirlerini tamamlıyor, yaşamın mantığını oluşturuyorlar. Yaşamın doğa kanunlarını öne çıkarmak için önemsiz şeyleri yok ediyorlar. Başlangıç ve final iki durak, onların arasında ise sayısız buluşmalar ve ayrılıklar, kırgınlıklar ve sevinçler bulunmaktadır. İbrahim Kamberoğlu'nda yaşam bir bütündür, onun için de hayat ile ilgili kararlar binlerce yıl denenmiş bilgeliğin kanunlarıdır. İnsan geçicidir, bunu şiirleri söylüyor ve bu alelade hakikat içerisinde anlar önemi ortaya çıkıyor. Bu şairin lirik şiirleri hayat fikrine ve yaşamın esansına dönüşme iddiasında olan anlar ile dokunmuştur. :

*gidenleri bir düşün
gelenlere iyi bak
çılgın bir koşudur ölüme
yaşamak.*

(Yaşam)

Anlar, günlük yaşamın parçalarıdır. Onun için yaşam ve ölüm her şeyden önce günlük [hayatta] genellemelerini elde ediyorlar. Onlarda evrensel mantığın adanmışlığı, insanın mukadderata isyan etmeyecek ve karşı gelmeyecek kadar seçebilme hakkına sahip olma inancı yer almaktadır. Doğunun en sıcak renk yelpazesinde, onun en bütünsel biçimlerinde eski kanunların teslimiyeti yerleşmiştir. *Dipnot* şiirinde hayat ve ölüm, kahramanlıktan ve hamasetten o kadar uzak ki, sıradanlığa dönüşüyorlar. Sıradanlık, yüce olanı bedensel adanmışlığı acısız kabullenme noktasına indiriyor ve tevazu içinde el ele tutunmuş yaşam ve ölümü takip ediyor.

*bilen bilir dağımın tekiyim
eşim komşu kadına
anlatırken duydum
biraz unutkanmışım
son zamanlar
bunca dert arasında
ölmeyi unutursam
hatırlatın dostlar*

(Dipnot)

Yaşam ve ölüm birer *dipnot*'tur. Ezeli ahenge uzanmanın suç olduğu konusunda bir hatırlatmadır. Bunun için pişmanlık duymadan ancak muhasebe yaparak sadelikle yaşamak, yine sadelikle ölmek gerekir.

İbrahim Kamberoğlu'un, tartışmasız bir şekilde Bulgaristan'la bağları vardır ve yapıtlarının bir kısmı çağrışimli olarak Bulgaristan'ı Vatan kabul ediyor. Lirik nesne ise kendisini Bulgaristan'ın evladı olarak algılıyor. Ama bu sanatçının şiiri, Bulgar şiir sanatının geleneksel yelpazesinde yer almamaktadır. Onun şiirleri daha çok Doğu motiflidir ve bölge duygusallığına daha yakındır. Ancak aynı zamanda Bulgar kültürüne de yabancı değildir. İbrahim Kamberoğlu, tam anlamıyla bir Balkanlı sanatçıdır, rengârenk Balkan topluluğunda birleşen o coğrafyanın çeşitli kültür oklarından birisidir. Yalnız bu şair hiçbir şeyi ve hiç kimseyi birbirine karşı konumlandırmıyor. Kendi dramatik kaderine rağmen, İbrahim Kamberoğlu sayısız Balkan duygusallıklarını, halkları, dinleri barıştırıyor, birleştiriyor, tamamlıyor. Bulgar ve Hristiyan özellikli olmaksızın İbrahim Kamberoğlu'nun şiirleri bizden bir parçadır, çünkü tanıdık süjeleri paylaşıyor ki, bunlar bizde birikmiş kültür katmanlarıdır, onları reddedersek haksızlık olacaktır. Bu anlamda İbrahim Kamberoğlu'nun şiir sanatına ilişkin vatana "dönüyor" düşüncemiz tam yerindedir. Onun şiirleri, bir kez daha bu topraklarda benzerliğin tek boyutlu olmadığını, melez bir yapıya sahip olduğunu kanıtlamaktadır.

Kusursuz çeviri, Bulgar ve Türk kültürünü tanıyan ve hisseden Prof. Dr. Zeynep Zafer'e aittir. O, Bulgar ve Türk kültürünü mükemmel tanıyan ve hisseden bir kişidir. Bu ona mecazların inceliklerini yakalama, İbrahim Kamberoğlu şiirinin hafif ve doğal duygusallıklarını bütün inceliğiyle yansıtmaya imkânı veriyor. Benzer bir çeviri kolay iş değildir, çünkü çevirmen Bulgar okuruna Türklere özgü ritüelleri aktarmak zorundadır. Çeviri, bizim dünya görüşümüze daha uzak olan Türk geleneklerine yönlendiren çağrışımları/imaları, karakterleri telkin etmelidir. Prof. Dr. Zeynep

Akbıyk, N. İ. (2020). Antoaneta Alipiyeva Karma Balkanlar. İbrahim Kam-beroğlu'nun Geri Döner Şiirleri. ANKARAD, 1(2), 683-688.

Zafer'in çevirisi gerçekten iki farklı kültürü kaynaştırmayı başarıyor ve bu sayede İbrahim Kamberoğlu Bulgarlara yakın ve anlaşılır oluyor.

KİTAP TANITIMI/ BOOK REVIEW

ANKARAD, 2020; 1(2): 691-696	ankaradergisi06@gmail.com
e-ISSN: 2717-9052	DOI:

EDİTÖR İLKER ALP, İBRAHİM KELAĞA AHMET, *Balkan Savaşları ve Edirne*, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, Edirne 2020, I. Cilt ISBN 978-975-374-261-0, II. Cilt ISBN 978-975-374-262-7.

Erhan VATANSEVER*

Kuzeydoğu Marmara bölgesinde kurulmuş olan Osmanlı Beyliği'nin imparatorluk vasfını kazanmasında Balkanların, oldukça önemli bir yeri vardır. Bölgenin Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesiyle birlikte batılı tarihçilerin "Pax-Ottomana" olarak isimlendirdikleri ve temelinde Türk hoşgörüsü ile birlikte yaşama anlayışı olan; çok dinli ve çok uluslu kültürlerin katkısı ile beş yüz yıl süren bir "Osmanlı Barış Sistemi" kurulmuştur. Söz konusu bu süre zarfında Hırvatlar, Bulgarlar, Sırlar, Yunanlılar, Karadağlılar, Makedonlar, Boşnaklar, Romenler, Arnavutlar ve Türkler Balkan topraklarında yüzyıllarca huzur ve barış içinde bir arada yaşamışlardır. Balkan topraklarındaki bu huzur ve barış ortamı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle de Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik hareketleri ve çeşitli sosyo-ekonomik etkenlerden dolayı bozulmaya başlamıştır. İmparatorluğun en uzun yılı olarak isimlendirilen bu dönemde, Balkanlar'da ortaya çıkan isyanlar ve savaşlar sonucunda bağımsız ya da yarı bağımsız devletler meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki ilk büyük yenilgisi Doksanuç harbi olarak isimlendirilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'dır. Bu savaş sırasında 350.000'den fazla Türk hayatını kaybetmiş, bir milyon civarında Türk ise, zulüm ve katliamdan kurtulmak için göç etmek zorunda kalmıştır. Savaş sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ve sonrasındaki gelişmeler ile Osmanlı Devleti, Balkan topraklarının büyük bir kısmını kaybetmek zorunda kalmıştır. Kaybedilen bu topraklar üzerinde Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Romanya ve Karadağ gibi yeni devletler ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılda yaşadığı büyük toprak kayıpları ile gittikçe zayıflayan Osmanlı Devleti, 20. yüzyılın başında kendini Balkan Savaşları'nın içinde bulmuştur. Balkan Savaşları'nda Osmanlı ordusunun büyük bir bozguna uğraması, Balkanlar'da yaşayan Türk ve diğer Müslüman halklar için büyük bir felaketi beraberinde getirmiştir.

* Araştırma Görevlisi Doktor, Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-2155-1907, erhanvatansever@trakya.edu.tr.

Vatansever. E. (2020). Editör: İlker Alp, İbrahim Kelağa Ahmet, Balkan Savaşları ve Edirne, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, Edirne 2020, I. Cilt ISBN 978-975-374-261-0, II. Cilt ISBN 978-975-374-262-7. ANKARAD, 1(2), 691-696.

İşte tam bu noktada literatüre eklenen *Balkan Savaşları ve Edirne* eseri bu alana yeni bir bakış açısı katmıştır. *Balkan Savaşları ve Edirne* Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları'ndan 2020 yılında yayımlanmıştır. İki ciltten oluşan eserin editörleri İlker Alp ve İbrahim Kelağa Ahmet'tir. Yazarları ise Hikmet Öksüz, Nuri Yavuz, Ayşe Kayapınar, Zeynep Zafer, Mustafa Keskin, İlker Alp, Mehmet Okur, H. Burcu Özgüven, Gülay Apa Kurtişoğlu, Kader Özlem, Sabri Can Sannav, Yavuz Güner, Veysi Akın, Koray Hasan, Erhan Vatansever, Atilla Birbir, Tarık Sarıoğlu, Hakan Şallı, Aslı Zencirkıran ve Saygın Alkan'dır. İlk ciltte Balkan Savaşları'nın ortaya çıkması ve Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını kaybetmesinin sebeplerini ve seyrini ele alan bölümler yer almaktadır. İkinci ciltte ise Balkan Savaşı özelinde Edirne ile ilgili bölümler yer almaktadır. Eserin girişinde editörler tarafından bir takdim yazısı kaleme alınmıştır. Söz konusu takdim kısmında savaş öncesi Balkanlar ile ilgili genel bir değerlendirmenin ardından I. ve II. Balkan Savaşı'nın sebepleri üzerinde durulmuştur.

İlk ciltte "*Osmanlı Devleti'nin Balkan Hâkimiyetini Kaybetmesi Üzerine Bir Değerlendirme*" başlığı altında alanında birçok önemli çalışması olan Hikmet Öksüz tarafından Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yaşadığı geri çekilişin sebepleri, iç ve dış gelişmeleri kapsayan geniş bir perspektif ve konuyla ilgili haritalar verilerek ele alınmıştır. Uluslararası ilişkiler alanında Balkanlar üzerine önemli çalışmaları olan Kader Özlem tarafından kaleme alınan "*II. Balkan Savaşı'nın Gelişim Süreci ve Bükreş Antlaşması'nın Analizi: Bulgaristan Özelinde Bir Değerlendirme*" başlığı altında II. Balkan Savaşı sonunda Balkanlar'da ortaya çıkan yeni düzen ve yeni sınırların beraberinde getirmiş olduğu ve bölgede uzun süre devam edecek olan travmalar akıcı ve anlaşılır bir dil ile ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin yakın zamana kadar kendi hâkimiyetinde olan dört küçük devlet karşısında mağlup olmasının en büyük sebeplerinden bir tanesi askeri olarak hazır olmamasıdır. Alanında önemli çalışmaları olan Nuri Yavuz, "*Birinci Balkan Harbinde Şark Ordusu*" başlıklı yazısıyla Osmanlı Devleti'nin yıkılışını hızlandıran Balkan Savaşı'na Osmanlı ordusunun neden hazırlıksız yakalandığı sorusuna birçok arşiv belgesi ile açıklık getirmektedir. Ege Adaları konusunda önemli çalışmaları olan Sabri Can Sannav, "*I. Balkan Savaşı'nda Ege Adalarının Yunanistan Tarafından İşgali*" başlıklı yazısıyla Balkan Savaşları denildiğinde belki de en az çalışılan konulardan olan deniz savaşlarını ve Yunanistan'ın Ege adalarını nasıl işgal ettiğini arşiv belgeleri, haritalar ve fotoğraflar kullanarak anlaşılır bir dil ile ele almaktadır. Bağımsızlık mücadelelerine 1821 yılında başlayan Yunanlılar, bu amaçlarına 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması'yla

Vatansever. E. (2020). Editör: İlker Alp, İbrahim Kelağa Ahmet, Balkan Savaşları ve Edirne, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, Edirne 2020, I. Cilt ISBN 978-975-374-261-0, II. Cilt ISBN 978-975-374-262-7. ANKARAD, 1(2), 691-696.

ulaşmışlardır. Bağımsızlık ile yetinmeyen Yunanistan'ın, kendine ait olduğunu iddia ettiği Makedonya ve Trakya'yı elde etmek için Balkan Savaşı'na nasıl girdiği konusu, Koray Hasan tarafından keleme alınan “*Yunan Kaynaklarına Göre Balkan Savaşları'nda Türk-Yunan Cephesi*” başlıklı yazıda Yunan kaynakları kullanılarak ele alınmaktadır. Tarihimizdeki en büyük travmalardan olan Balkan Savaşları'nda, en çok etkilenen hiç şüphesiz bölgede yaşayan Türk ve Müslüman halk olmuştur. Balkanlar üzerine çalışmaları olan Erhan Vatansever tarafından kaleme alınan “*Balkan Savaşları'nda Türk Göçleri*” başlıklı yazıda savaş sırasında kaybedilen vatan topraklarından işkenceye, ölüme ve tecavüze uğramamak için kaçmak zorunda kalan göçmenlerin durumları arşiv belgeleri ve görgü tanıklarının hatıraları kullanılarak okuyucuya aktarılmaktadır. Balkanlar ile ilgili önemli çalışmalar yapmış olan ve birçok farklı dil bilen Ayşe Kaya-pınar tarafından kaleme alınan “*Bulgarca Yazılmış Hatıratında Balkan Savaşları*” başlıklı bölümde, Balkan Savaşları'nın önemli aktörlerinden olan Bulgaristan'ın savaşa neden girdiği, ne amaçladığı, ne gibi hazırlıklar yaptığı ve Balkan Savaşları'nın Bulgaristan için ne gibi sonuçlar ortaya çıkardığı gibi konular Simeon Radev, Oton Barbar ve Nikola Dodov gibi Bulgar yazarların günlükleri üzerinden oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Bulgar Edebiyatı alanında birçok önemli çalışmalara imza atan Zeynep Zafer, “*İki Bulgar Yazarın Eserlerinde Balkan Savaşları*” yazısında, eserlerinde Türklere olan nefretini her fırsatta dile getiren İvan Vazov ve Türklere daha ılımlı yaklaşan Yordan Yovkov'un eserleri üzerinden Balkan Savaşları'nı ele almaktadır. Balkan Savaşları sırasında bölgede yaşanan Müslüman halk akla hayale gelmeyecek birçok mezalim ile karşı karşıya kalmıştır. Yaşanan bu mezalimleri en iyi anlatan eserlerden olan ve 1913 yılında İstanbul Mahmud Bey matbaasında basılan *İslâmiyet'in Enzâr-ı Basîretine Âlem-i İnsaniyet ve Medeniyetin Nazar-ı Dikkatine* isimli eser alanında birçok önemli çalışması bulunan Mustafa Keskin tarafından hazırlanıp sadeleştirilmiştir. Balkan Savaşları sonunda Selanik, Yanya, Kavala, Ege Adalarının büyük bir kısmını ve Girit'i ele geçiren Yunanistan hiç şüphesiz savaştan en kazançlı çıkan devlet olmuştur. Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı alanında çalışmalar yapan Atilla Birbir, Balkan Savaşları'nı, savaşın en kazançlı devleti olan Yunanistan basını üzerinden ele almıştır.

Eserin ikinci cildinde Balkan Savaşları sırasında Edirne kuşatması ele alınmaktadır. Türkiye'nin Balkan Yarımadasındaki üç şehriden biri olan Edirne, tarih boyunca Avrupa'yla Asya'yı birbirine bağlayan karayollarından dolayı önemli bir yere sahip olmuştur. Sanat Tarihi alanında önemli çalışmalara imza atan Yavuz Güner, “*Edirne'nin Tarihi Coğrafyası*” başlıklı yazısı ile düşman işgaline uğraması durumunda İstanbul'un da

Vatansever. E. (2020). Editör: İlker Alp, İbrahim Kelağa Ahmet, Balkan Savaşları ve Edirne, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, Edirne 2020, I. Cilt ISBN 978-975-374-261-0, II. Cilt ISBN 978-975-374-262-7. ANKARAD, 1(2), 691-696.

düşman işgaline uğraması demek olan Edirne'nin Osmanlı Devleti için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Asya'dan Avrupa'ya açılan bir kapı konumundaki Edirne, bu özelliğinden dolayı tarih boyunca birçok istilaya uğramış farklı dil, din ve kültürlerin bir arada yaşadığı kozmopolit bir yapıya kavuşmuştur. Edirne üzerinde doktora tezi olan Tanık Sarıoğlu tarafından kaleme alınan "*Balkan Savaşları Öncesinde Edirne'nin Sosyo-kültürel Durumu*" başlıklı yazıda Edirne'nin bu kozmopolit durumu açık ve anlaşılır bir dil ile ortaya konmaktadır. Şükrü Paşa komutasındaki Edirne, I. Balkan Savaşı sırasında kendisinden kat kat fazla olan düşman karşısında uzun süre kahramanca direnmesine karşın 26 Mart 1913 tarihinde teslim olmak zorunda kalmıştır. Balkan Tarihi denilince ilk akla gelen ve Balkanlar üzerine birçok önemli çalışmaya imza atan İlker Alp tarafından kaleme alınan "*Edirne'nin İşgali ve Tunca Adası (Sarayıçi) Soykırımı*" başlıklı yazıda Edirne'nin düşman işgaline uğramasından sonra şehirde meydana gelen soykırımlar arşiv belgeleri ve resimlerle açık bir şekilde irdelenmektedir. Edirne, savaş sırasında askerlere ve sivil halka karşı yapılan mezalimin en ağır uygulandığı yerlerden biri olmuştur. Birçok önemli çalışması bulunan Mehmet Okur tarafından kaleme alınan "*Tanıkların Dilinden Balkan Savaşları'nda Edirne'nin İşgali ve Gelişen Olaylar*" başlıklı yazıda işgalle beraber şehirde yapılan yağmalar, halka ve askerlere yönelik yapılan mezalimler ve binlerce Türk askerinin planlı bir şekilde nasıl katledildiği, olaylara şahit olan ve şahitliğinden şüphe edilmeyen Fransız yazar Paul Christoff'un günlüklerinden aktarılmaktadır. Balkan Savaşları'nda Edirne'nin kaderini belirleyen, Bulgarlarla yapılan savaşlar olmuştur. Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesinin ardından Bulgarlar, Istranca Dağları, Kırklareli ve Meriç nehrini aşarak Mustafapaşa üzerinden saldırıya geçmişlerdir. Şark ordusunun Bulgarlar ile yaptığı savaşı kaybedip Çatalca hattına çekilmesi üzerine Edirne düşman tarafından kuşatma altına alınmıştır. Yakın dönem Edirne ve Trakya tarihi ile ilgili birçok önemli çalışması bulunan Veysi Akın tarafından kaleme alınan "*Edirne Müdafii Şükrü Paşa: Muhasara ve Esaret Günleri*" başlıklı yazıda kuşatma sırasında Edirne'nin nasıl altı ay dayandığı, şehrin nasıl teslim olduğu ve Balkan Savaşı sırasında gösterdiği başarılı kale savunmasıyla Edirne Müdafii olarak tanınan Şükrü Paşa'nın Bulgar esaretinde neler yaşadığı hakkında oldukça doyurucu bilgilere yer verilmektedir. Edirne üzerine çalışmalar yapmakta olan Hakan Şallı'nın kaleme aldığı "*İkdam Gazetesi Harp Muhabiri Yusuf Kenan Bey'in Edirne Kuşatması Tefrikaları*" başlıklı yazıda dönemin popüler bir yazın türü olan günlük ve hatıra gibi otobiyografik metinler üzerinden kuşatma sırasında Edirne'de yaşananlar akıcı bir şekilde okuyucuya aktarılmaktadır. Kuşatma sırasındaki

Vatansever. E. (2020). Editör: İlker Alp, İbrahim Kelağa Ahmet, Balkan Savaşları ve Edirne, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, Edirne 2020, I. Cilt ISBN 978-975-374-261-0, II. Cilt ISBN 978-975-374-262-7. ANKARAD, 1(2), 691-696.

Edirne'nin beklenenden daha uzun bir süre direnmesinin en önemli sebeplerinden bir tanesi şehirde bulunan tabyalarlardır. Yavuz Güner tarafından kaleme alınan "*Edirne Savunma Hattı: Tabyalar*" başlıklı yazıda Edirne'de bulunan tabyaların durumları ile ilgili önemli bilgiler verilmektedir. Şehirler, insanların savaşlarda uğradığı soykırıma hem tanıklık etmekte hem de insanlarla kader birliği yaparak yok olmaktadır. Bu noktada sanat tarihi alanında önemli çalışmalar yapmış olan Gülay Apa Kurtişoğlu tarafından kaleme alınan "*Balkan Savaşları'nda Edirne ve Çevresinde Bombalanan Mimari Eserler*" başlıklı yazıda Balkan Savaşları sırasında Edirne'nin yaşadığı yıkım ve uğradığı hakaretler açık bir şekilde gözler önüne konmaktadır. 19. yüzyıl ile birlikte savaş alanlarında yeni bir silah türü olan hava araçları görülmeye başlanmıştır. Bu hava araçlarından bir tanesi zeplinlerdir. Mimarlık alanında önemli çalışmalar yapmış olan H. Burcu Özgüven, Aslı Zencirkıran ve Saygın Alkan tarafından kaleme alınan "*Edirne Balon Hangarı*" başlıklı yazıda 1912-1913 yılları arasında askeri amaçlarla inşa edilen ve askeri tarihimizde ender rastlanan yapılardan olan Edirne Balon Hangarı ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır.

Sonuç olarak, eserde yaklaşık beş yüz yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalan Balkan coğrafyasında yüz sekiz yıl önce yaşanmış Balkan Savaşları ve savaşın Edirne'yi nasıl etkilediği akademik bir dil ile doyurucu bir şekilde ortaya konulmuştur. Eserin yazar kadrosunun Tarih, Uluslararası İlişkiler, Bulgar Dili ve Edebiyatı, Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı, Sanat Tarihi ve Mimarlık gibi birçok bilim dalında uzman olan yazarlardan oluşması Balkan Savaşları ve Edirne konusunun geniş ve çok yönlü bir şekilde ele alınmasını sağlamıştır. Bu açıdan eserin bilimsel katkısı son derece önemlidir. İki ciltten oluşan eserin ilk cildi I. ve II. Balkan Savaşı'na ayrılmıştır. Burada; Osmanlı Devleti'nin Balkanlar üzerindeki nüfuzunun kaybolması ve bu nüfuz kaybı sonucu ortaya çıkan savaşın sebepleri ve seyri, orduların durumları, cepheler, savaş sırasında sivil halka yapılan mezalimler, yaşanan göçler, savaş sonunda yapılan antlaşmalar ve bu antlaşmalar ile oluşan yeni sınırlar belgeler, savaş anıları ve dönemin basınının gözü ile ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Eserin ikinci cildinde ise tamamen Balkan Savaşları'nın Edirne'yi nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur. Edirne'nin savaş sırasında sahip olduğu önemin daha iyi anlaşılabilmesi için ilk olarak Edirne'nin tarihi coğrafyası ve sosyo-kültürel yapısı derinlemesine ele alınmıştır. Verilen bu bilgilerin ardından şehrin savunma sistemleri, şehrin müdafaası, Edirne Müdafii olarak bilinen Şükrü Paşa'nın şehrin savunmasına katkıları hatıratlar, basın ve belgeler ışığında ortaya konmaktadır. Yine eserde şahitlere ve dönemin basınına dayanılarak savaş sırasında şehirde yaşananlar, şehrin işgal

Vatansever. E. (2020). Editör: İlker Alp, İbrahim Kelağa Ahmet, Balkan Savaşları ve Edirne, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, Edirne 2020, I. Cilt ISBN 978-975-374-261-0, II. Cilt ISBN 978-975-374-262-7. ANKARAD, 1(2), 691-696.

edilmesi, işgal sırasında sivil halka yapılan mezalimler ve kuşatma sırasında zarar gören mimari eserler açık ve anlaşılır bir şekilde ortaya konmaktadır.

Eserde belgelere, hatıratlara ve dönemin basınına dayanılarak verilen bilgiler sayesinde bizlerin Balkan Savaşları'nı daha iyi anlamamıza ve daha iyi analiz yapmamıza önemli katkılar sağlayacağı açıktır. Eserin, günümüzde bünyesinde hala büyük sorunlar barındıran Balkan coğrafyasının daha iyi anlaşılması noktasında da yapılan araştırmalara destek sağlayacak önemli bir eser olarak bilim dünyasına kazandırıldığı açıktır.

BELGELER-DOCUMENTS

ANKARAD, 2020; 1(2): 699-709	ankaradergisi06@gmail.com
e-ISSN: 2717-9052	DOI:

NAFİ ATUF, MAÂRİF TARİHİMİZDEN İLK ERKEK VE KIZ İDÂDİLERİ

Günümüz Türkçesine Aktaran: Elif BAKSI*

Öz: Osmanlı Devleti'nde en önemli orta öğretim kurumlarından biri idâdîdir. Kemal Efendi'nin nâzırlığı zamanında sıbyan mekteplerinde meydana gelen yenilikler iyi sonuçlar vermekteydi. Ancak bu mekteplerin üzerinde eğitim verebilecek kurumlar yoktu. 1868 yılında Avrupa liselerine denk Türkçe ve Fransızca'nın okutulduğu Mekteb-i Sultânî ismindeki Galatasaray Mektebi açılrsa da vilayetlerin de yüksek okullara öğrenci yetiştirecek düzeyde mekteplere ihtiyacı vardı. Bu nedenle idâdîlerin açılması artık zorunlu hale gelmiştir. 1869 Maârif-i Umumiye Nizamnâmesinde idâdî mekteplerine yer verilmiştir. Kız ve erkek öğrenciler için açılması ve sayılarının artırılması konusunda destek sağlanmıştır. Çevirisi yapılan makale, eğitim alanındaki çalışmalarıyla Türk Eğitim Tarihi'ne katkılarda bulunan Nafi Atuf Kansu'nun kaleme aldığı mâarif tarihimizden ilk erkek ve kız idâdîlerini konu almaktadır. Eser, Türk Ocakları Merkez Heyeti'nin Teşrin-i sâni 1340 tarihinde yayımladığı Türk Yurdu Dergisi'nin 1. cild, 1. sayısında okurlarla buluşmuştur.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Maârif, İdâdî, Eğitim Tarihi, Kız, Erkek.

FIRST BOY AND GIRL HIGH SCHOOLS FROM OUR EDUCATION HISTORY

Abstract: High schools (idâdî) are one of the most important secondary education institutions in the Ottoman Empire. The changes that took place in Ottoman elementary primary schools during Kemal Efendi's ministry were giving good results. However, there were no institutions that could provide education above these schools. Although the Galatasaray School, named Mekteb-i Sultânî, where Turkish and French were taught, equal to European high schools, was opened in 1868, the provinces also needed schools at a level to train students for higher schools. For this reason, it has become compulsory to open high schools. High schools are mentioned in the 1869 General Education Regulation. Support has been provided to open up and increase their numbers for girl and boy students. The

* Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, ebaksi@nku.edu.tr. ORCID: 0000-0003-2680-4114

Baksı, E. (2020). Maârif Tarihimizden İlk Erkek ve Kız İdâdîleri, Nafi Atuf. ANKARAD, 1(2), 699-709.

translated article focuses on the first boys and girls high schools from education history, written by Nafi Atuf Kansu, who contributed to the Turkish Education History with his studies in the field of education. The study met with the readers in the 1st volume, 1st issue of the Turkish Dormitory Journal, published by the Central Delegation of Turkish Seedbed in Tesrînisani 1340.

Keywords: Ottoman State, Education, High School, Education History, Girl, Boy.

Türk Yurdu

Türk Ocakları Merkezi Hey'eti tarafından neşr olunur.

Numara 1

Teşrîn-i Sâni 1340

Cild 1

Maârif Tarihimizden İlk Erkek ve Kız İdâdîleri

İlk idâdî mektebine Kemal Efendi'nin mekâtib-i umumiye nâzırlığı (1264) zamanında tesâdüf ediyoruz. Sıbyan ve rüşdiye mekteplerinde vücuda getirilen tecdidat iyi neticeler veriyor; bir taraftan mektep kütütları, talimatnâmeleri ihzar, diğer tarafta bu mekteplere muallim yetiştirilmek üzere dârümualliminler tesis olunuyordu.

Kemal Efendi'nin nâzırlığına kadar sıbyan ve rüşdiye mekteplerimizin fevkinde umûmî mekteplerimiz yoktu; yeni mekteplerin netâyic-i hasenesinden cesaret alan Kemal Efendi 1266'da o zamana kadar fevkalâde ad olunacak bir tarz tahsili kâfil olmak üzere bir nev'i lise hükmünde olan dârülmaârif mektebini kısm-ı idâdîyi şâmil olmak üzere – elyevm İstanbul'da dârümualliminin bulunduğu binada – açmıştır. Filvâki, bu mektep o zamanki rüşdiyelerin fevkinde ve dârü'l-fünuna talebe ihzar edecek kuvvette tesis olunuyordu.

1266 senesinde neşr olunan 425 numaralı Takvim-i Vekayi nüshasında şöyle yazılıyordu: “Mekteb-i celil-i mezkûr ebniyesinin derkâr olan vüs'at ve cesâmeti ve muallimeyn ve hademesinin teaddüdü cihetiyle mekâtib-i rüşdiyeye mahsus ulûm ve fûnunun mâfevkinde olarak tahsil-i fen-i kitâbete medar olacak bazı fûnun ve maârif-i tâlim ve tâallüm olunmak ve derdest inşâ olan dârülfûnun ebniyesinin dâhi bi-lutfihi'l kerîm hüsn-ü hitâmından sonra gerek oraya ve gerek aklâm-ı feyz aksama alınacak şâkirdanın suret-i tertib ve tahdidi meclis-i umûmî-yi maârifte” tezekkür edilmiş ve mezkûr mektebin rüşdiyelerin fevkinde üç senelik bir tahsile hâiz olması kabul olunmuştu.

Bu mekteb, gerek müddet-i dersiyesi, gerek mevad-ı dersiyesi itibariyle pek zayıftı. Dârülfünun, mekteb-i tıbbiye açılmış, bunlarda o zamana göre âlî bir tahsil verilmemekte idi. Binâenaleyh “dârülmaarifin”un pek mütevâzî orta tahsili bu yüksek ihtisas mektepleri için kâfi gelemezdi.

“Hidemât-ı devletin her nev’ine kesb-i liyakat eylemek üzere Avrupa lise-lerine muâdil ve Fransa mektepleri programlarına mutâbık olup Türkçe ile Fransızcanın aynı derecede tedris edilmesi gayesiyle ve “mekteb-i sultânî” ünvanıyla müceddeden tesisi karargir olan Mekteb-i Galatasaray’ın da küşad ve nizamnâmesinin neşriyle beraber talebe kayıt ve kabulünde 1285 senesi muharreminin dördüne ve 1284 Nisanının on beşine müsâdîf olan pazartesi günü mübâşeret edilmiştir.”

Saffet Paşa tarafından vücuda getirilen 1286 cemâaziye’l-evvel Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi bütün mektepleri olduğu gibi idâdî ve sultânîleri de tensik etmiş, bunlar hakkında ahkâm koymuştur. Bu nizamnâme ikinci maddesiyle merâtib-i tahsîliyyeyi üçe ayırmaktadır: Birincisi sıbyan ve rüşdiye, ikincisi idâdî ve sultânîye mekteplerine, üçüncüsü mekâtib-i âlîyeye mahsus olan derslerdir. Taksiminde idâdîye ve sultânîye mektepleri ayrı olmakla beraber hakîkatte idâdîye mektebi sultânîyenin – bugünkü tâbir-i vecihle – birinci devresidir.

“Mekâtib-i sultânîde okunacak dersler iki kısımdır. Biri kısım-ı âdî, diğeri kısım-ı âlîdir. Kısım-ı âdî, mekâtib-i idâdîyede okutturulan derslerdir. Kısım-ı âlî dahî iki sınıfa münkasım olarak biri edebiyat, diğeri ulûm ve fûnundur.” İdâdîye mektepleri ile sultânîyelerin kısım-ı âdisinde tahsil üç, mekâtib-i sultânîyenin kısım-ı âlisinde de tahsil üç senedir.

İdâdî mekteplerinde: “Mükemmel Türkçe kitâbet ve inşâ, mebâdî-yi ilm-i servet-i milel (iktisat), hesap ve defter tutmak usulü, Fransızca, coğrafya, hendese ve ilm-i mesaha, kavânin-i Osmaniye, tarih-i umûmî, hikmet-i tıbbiye, mantık, ilm-i mevâlid, kimya, cebir, resim” sultânî mekteplerinde de “edebiyat sınıfında: Türkçe fen kitâbet ve inşâ, Arabî ve Farsî’den edebiyata müteallik müellefat, maânî, Fransızca, ilm-i servet-i milel, hukuk-i milel, tarih- ulûm sınıfında: hendese-i resmîye, menâzır, cebir, cebirin hendeseye tatbiki, müsellesat-ı kürevîye ve müstevîye, heyet, hikmet-i tıbbiye, kimyânın muhtasar bir surette sanâyi ve zirâate tatbiki, ilm-i mevâlîye, feni tahtit-i arâzi” dersleri vardı.

1310 senesi tâli mekteplerin hayatında büyük tahvil senesi oldu. Bu sene zarfında mekâtib-i umûmiye hakkında Maârif-i Umûmiye Nezâretince yapılan islâhatı hâvi tebliğ-i resmîde taşra mekâtib-i idâdîsi leylî ve nehârî iki kısma ve vilâyetin ehemmiyet hâline ve mâliyesine göre mekâtib-i leylîyenin dâhilî talebesi elli ve yetmiş beş, yüz ve yüz elli olmak üzere dört dereceye taksim olunmuş ve sancak mektepleri vilâyet mekâtib-i leylîyesinin

son iki sınıf-ı âlîsine mahreç olarak nehârî halinde bil-ibka yönden evvel leyli halinde idare olunanlarla beraber şimdilik on sekiz vilâyet merkezleri mekâtibinin leyli olarak müceddeden ve ibkaen teşkil ve küşâdına karar” verildiği bildirilmekte idi.

Bu tebliğ-i resmî ile neşr edileceği ve ad olunan ve filvâkî ufak tefek bazı tâdîlâtla idâdî mekteplerin de tatbik edilen mekâtib-i idâdîye talimatnâmesi ile iki nev’i idâdî ihdas edilmiş oldu.

Bir kısmı, vilâyet merkezlerindeki idâdîler, diğer kısmı da livâ merkezlerindeki idâdîler.

Bu idâdîlerin teşkilatlarını iyice anlamak için mezkûr talimatnamenin kırk dördüncü maddesini okumak lazımdır. Bu maddede şöyle deniliyor:

Yedi senelik mekâtib-i idâdîyenin ilk üç senesi ile bazı yerlerde bulunan şübeler rüşdî ve diğer dört senesi idâdî derecesindedir. Mekâtib-i ibtidâiyeden musaddak şehadetnâmelerle bila imtihan mürâcaat edenler birinci ve mekâtib-i rüşdiye ile idâdîlerin kısm-ı rüşdîlerinden şehadetnameye hâiz olanlar kezâ bila-ımtihan dördüncü seneye kayd ve kabul olunur.

Beş senelik mekâtib-i idâdîyenin kezâlık ilk üç senesi idâdî ise de bu nev’i mekteplerde beşinci sene tahsîlâtı ikmal edenlere verilecek idâdî şehadetnâmesinde yalnız iki senelik tahsîlât kayd edilecek ve ancak yedi senelik idâdîlerin yedinci ve dersââdet idâdîlerinin dördüncü senelerinden neşet edenlere tam idâdî şehadetnâmesi itâ kılınacaktır.

Beş senelik idâdîleri ikmal edenler, aldıkları şehadetnâmeleri ibraz ettikleri halde yedi senelik idâdîlerin altıncı ve dersââdet idâdîlerinin üçüncü senelerine ve yedi senelik idâdî şehadetnâmesine hâiz olanlar nizâmat mahsusasına tevfi ken evkat muâyenesinde dersââdet mekâtib-i âlîyesine kabul olunurlar.”

1286 Maârif-i Umûmîye Nizamnâmesiyle ve ‘ad olunan mekâtib-i sultânîyeden yalnız biri İstanbul’da Galata Sarayı Sultânîsi açılmış, İstanbul’da ve taşralarda rüşdiye sınıfları hesaba katılmamak üzere ikişer ve dörder senelik idâdîler vücuda getirilmiştir. 1911 senesinde basılan *Dicti-onnaire de pedagogie* nın bahs ettiği idâdîler bu idâdîlerdir.

İlk kız idâdîsi:

Osmanlı İmparatorluğu’nda kız tahsili dârü’l-muallimat tahsilini geçememişti. İstanbul’a münhasır olan dârü’l-muallimatta pek az kız tahsil ediyordu. Meşrûtiyetle beraber kadınlık tahsiline ehemmiyet vermek lüzumu da girdi. Tevfik Fikret’in:

Elbet sefil olursa kadın, alçalır beşer

Mısra'ı her münevverin kafasında yer tutmuştu. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun en münevver merkezinde, İstanbul'da bile taassub o kadar korkutuyordu ki asrî bir millet için en basit bir hakikat olan kadın tahsil ve terbiyesi meselesi ciddi bir surette ortaya atılamıyordu. Bilimi o vaktin ricaline düşünüyordlardı. Fakat şu fikrayı okursanız, kadın tahsilinde heralde pek korkak hareket ettiklerini teslim etmiş olursunuz:

“Kız mektepleri için nezâret (meşrutiyette Maârif Nezâreti) az çalışabiliyordu. Taassubdan korkuyordu. Bunun için kız mekteplerine muallim girecek olan erkeklerin mutlaka fazla yaşlı, çirkin olması bulunduğu anane-i idariyeyi muhâfaza ediyordu. Biraz genç, mukteda muallimlere kız mekteplerinde iş verilmiyordu. Filvâkî dârü'l-muallimat programında da bazı ıslâhat yapıldı. Bahusus 1322'de vesâit tedrîsiyesi çoğaltılmak programlarında daha esaslı tâdîlât yapılmak suretiyle dârü'l-muallimat hayatında bir tahvil oldu.

Fakat nezâret yine korkarak hareket ediyordu. Hatta o kadar ki bu defa bir emirle müdürün dahi dârü'l-muallimatın içerisine girmesi birdenbire men olunmuştu. Müdür, asıl mektep binasından ayrı dairede, yalnız mektebin mubâyaaatı ve hâricî işleri ile meşgul olacaktı. Muallimler de o dairede bulunacaklar ve binaya yalnız ders için gireceklerdi. Muallim binanın kapısından girince kendisine bir mubassire refâkat ediyordu. Muallim dersinden çıkar çıkmaz yine bu mubassirenin kapıya kadar refâkatiyle binayı terk ediyordu.¹

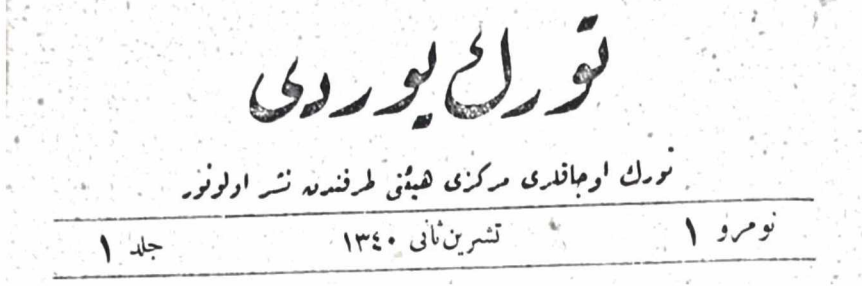
Bu sene zarfında korkak bir adımla ve işittiğime göre o zaman Ankara maârif müdürü olan ve şimdi Anadolu maârif kütüphanesi sahibi Edip Bey'in teklifiyle İstanbul'da bir inas idâdîsinin temeli kuruldu. Bu mektebin suret-i tesisi hakkında aldığım mâlûmat şudur: 10 Temmuz 1327'de Aksaray yangınında Laleli Türbesi civarındaki dârü'l-muallimat binası da yanmıştı. Dârü'l-muallimat o zaman nehâfî idi. Fakat bu mektepten çıkan hanımların ekserisi vilayetlerde açılan kız mektepleri muallimeliklerine tâlip olmamalarına ve pek çok münhâlâta muallime bulunmamasına mebni maârif nezâretince vilayetlerden burada muallime yetiştirmek üzere vilayet inas mekâtib-i rüşdiyesi mezunları getirilmiş ve bunların da dârü'l-muallimatın şubesi olmak üzere Çarşamba'da Sadi Paşa konağında bulunan kız sanâyi mektebinden tedris ve beytûtetleri temin edilmişti.

Yangına müteâkib asıl dârü'l-muallimat teşkilatı idâdiye ve leyli kız sanâyi mektebi de leyli dârü'l-muallimata kalb edilmiş ve bu suretle ilk inas idâdîsi tesis olunmuştu.

¹ Muallim mecmuası sene: 1303 sayı: 1

Baksı, E. (2020). Maârif Tarihimizden İlk Erkek ve Kız İdâdîleri, Nafi Atuf. ANKARAD, 1(2), 699-709.

Nafi Atuf

معارف تاریخزدن

ایک ارکک و قیز اعدادیلمی

ایک اعدادی مکتبه کال اقدینک مکتب عمومی ناطرلفی (۱۲۶۵) زمانده تصادف ایدیوروز. صیان و رشده مکتبلرنده وجوده کتیریلن تجدیداتی نتیجه لر وریور؛ بر طرفدن مکتب کتابلی، تعلیماتنامہ لری احضار، دیگر طرفدن ده بو مکتبلره معلم بیتدیرمک اوزره دارالمعلمینر تأسیس اولونوبوردی .

کال اقدینک ناطرلفه قدار صیان و رشده مکتبلر مرکز فوقنده عمومی مکتبلر مز یوقدی؛ یکی مکتبلرک نتایج حسنندن جسارت آلان کال اقدی «۱۳۶۶» ده اوزمانه قدار فوق العاده عد اوله جق بر طرز تحصیل کافل اولمق اوزره بر نوع ایسه حکمنده اولان دارالمعارف مکتبئی قسم اعدادی بی شامل اولمق اوزره - ایوم استاسولده دارالمعلمینک بولوندی بناده - آچشدیر. فی الواقع، بو مکتب اوزمانکی رشده لریک فوقده و دارالفنون مکتبه احضار ایده جک قونده تأسیس اولونوبوردی .

۱۲۶۶ سنه نشر اولونان ۴۲۵ نومرولو تقویم وقایع نسخهنده شویله یازیلوبوردی: «مکتب جنبل مذکور ایهنسک درکار اولان وسعت و جسامتی و معامدن و خدمه سنک تعددی جهنیه مکتب رشده به مخصوص علوم و فنونک مافوقده اوله رقی تحصیل فن کتایه مدار اوله جق بعض فنون و معارف تعلیم و تعلم اولونمق و در دست انشا اولان دارالفنون ایهنسک دخی بلطفه الکریم حسن ختامندن صوکره کرک اورابه و کرک افلام فیض اقسامه آینه جق شا کردانک صورت ترتیب و تجدیدی مجلس عمومی معارفده «تذکر ایدنش و مذکور مکتبک رشده لریک فوقده اوچ سنه لک بر تحصیل حائز اونیسی قبول اولونمشدی .»

بو مکتب، کرک مدت درسیسی، کرک مواد درسیسی اعتبارله یک ضعیفی. دارالفنون، مکتب طیه آجیلنش، بونلرده اوزمانه کوده عالی بر تحصیل و بریلکده.

ایدی . بناء علیہ « دارالمعارف » لك بك متواضع اورنا تحصیل بو بؤكك اخصاص
مكتبیری ایچون کافی کله مندی .

« خدمات دولتك هر نوعه كس لیاقت الك اوزره آوروپا لیه لرینه معادل وقرانه
مكتبیری پروگرام لرینه مطابق اولوب توركه ايله فرانسوزجه ك عینی درجه ده تدویر ایلدی
ناپسیله و « مكتب سلطانی » عنوانینه مجرداً تأسیسی فرار کیر اولان مكتب غلظه سر ایسته
کفاده و اظامنامه سنك نشرطه برابر طبعه قید و قبولته ١٢٨٥ سنه سی محرمنك دوربت
و ١٢٨٤ نیسانك اون یفته مصادف اولان بازار ابرته سی کونی مباشرت ایشلدی . »

صنوت پاشا طرفندن وجوده کتیریلان ١٢٨٦ جمادی الاول معارف عمومی
نظامنامه سی بوتون مكتبیری اولدینی کی اعدادی و سلطانی لری ده نسبی ایش
بونلر حقیقه احکام قویشدی . بونظامنامه ایکنجی ماده سیله مراتب تحصیلینی اویجه
ایرتمده در : برنجیسی سییان ورشده ، ایکنجیسی اعدادیه و سلطانیه مكتبیریه ،
اوینجیسی مكاتب عالییه مخصوص اولان درس لرده . تقسیمده اعدادیه و سلطانیه
مكتبیری آیری اولقله برابر حقیقه اعدادیه مكاتبی سلطانیه ك - بو کونکی تعبیری
وجهله - برنجی دوره سیدر .

« مكاتب سلطانیه ده اوقوناجق درس لر ایکی قسمدر . بری قسم عادی و دیگر
قسم عالیدر . قسم عادی ، مكاتب اعدادیه ده اوقوندریلان درس لرده . قسم عالی ده
ایکی صنفه منقسم اوله رفی بری ادبیات ، دیگرکی علوم و فنوندر . « اعدادیه مكتبیری
ایله سلطانیه لر ك قسم عادی سنده تحصیل اویچ ، مكاتب سلطانیه ك قسم عالی سنده
تحصیل اویچ سنه در . »

اعدادی مكتبیریه : « مکمل تورکجه کتبات و انشاء ، مادی علم ثروت ملل
(اقتصاد) ، حساب و دفتر طوتمق اصولی ، فرانسوزجه ، جغرافیا ، هندسه و علم
مساحه ، قوانین عثمانیه ، تاریخ عمومی ، حکمت طبیعی ، منطق ، علم موالیده ،
کیما ، جبر ، رسم سلطانی مکتبیریه ده ادبیات صنفده : تورکجه فن کتبات و انشاء
عربی و فارسیدن ادبیات متعلق مؤلفات ، معانی ، فرانسوزجه ، علم ثروت ملل ،
حقوق ملل ، تاریخ - علوم صنفده : هندسه رسمییه ، مناظر ، جبر ، جبرک
هندسیه تطبیقی ، ماثانات کروییه و مستوییه ، هیئت ، حکمت طیه ، کیما لک مختصر
برسورده . صنایع و زراعت تطبیقی ، علم موالیه ، فن تحلیط اراضی ، درس لری واردی .

۱۳۱۰ سنهسی نالی مکتبلرک حیاتنده بویوک نچون سنهسی اولدی . بوسنه طرفده مکتب عمومی حقتده معارف عمومی نفاذیجه پایلان اصلاحاتی حاوی تبلیغ رسیده . مکتب اهدادیهسی لیل ونهاری ایکی سنه و ولایتک اهمیت حایه و مالیته کوره مکتب لیلهک داخل طبعیسی الهی و نفسی بنی ، بوزو بوزانی اولوق اوزره دوت درجهیه تقسیم اولوقسن و سحاق مکتبلی ولایات مکتب لیله سنک سوک ایکی سنف هابسته هرجه اولوقنی نهاری حانده بالاغا بوندن اول لیل حانده اداره اولوقنلرله برابر شیدیت اون صکر ولایت مرکزی مکتب لیل اولوقنی محدود اواغاه تشکیل و کفایت لرااره و برلرکی بیلدیرنکده ایدی .

بوتلیغ رسمی ایله نشر ایدیلرکی وعد اولونان وفی الواقع اولوق نلک بعض تعدیلاته اعدادی مکتبلرکده تفسیق ایدیلان مکتب اعدادیه تعلیماتسی ایله ایکی نوع اعدادی احداث ایدیش اولدی .

برقسی ، ولایت مرکزی لرنده کی اعدادیلر ، دیگر قسمی ده لوا مرکزی لرنده کی اعدادیلر .

بو اعدادیلرک تشکیلاتیرنی ایجه آکلامق ایچون مذکور نظامنامهک فرق درونجی مادهسی اوقومق لازمدر . بوماده ده شویله دیلیبور :

• بی سنهک مکتب اعدادیهک ایشت اوچ سنهسی ایله بعض برلره بولونان شویله لر رشدی و دیگر دوت سنهسی اعدادی درجه سنده در . مکتب ابتداییه دن مصدق شهادتنامه لره سرحاصت ایدیلر بلا امتحان برنجی و مکتب رشده ایله اعدادیلرک قسم رشده لرندن شهادتنامه حاش اولالیر کمال امتحان دورونجی سنهیه قید و قبول اولونور .

بش سنهک مکتب اعدادیهک کدک ایشت اوچ سنهسی اعدادی اسنده بو نوع مکتبلرده بشن سنه تحصیلاتی اکل ایدیلر و برلرک اعدادی شهادتنامه سنده بالکیز ایکی سنهک تحصیلات لید ایدیلرک و آتینج بی سنهک اعدادیلرک بدنجی و درسمات اعدادیلرک دورونجی سنه لرنن نشات ایدیلر نام اعدادی شهادتنامهسی اعلی قلمه قلدیر . بش سنهک اعدادیلری اکل ایدیلر ، آمللری شهادتنامه لری ابراز ایدیلرکی حانده بی سنهک اعدادیلرک آتینج و درسمات اعدادیلرک اوچین سنه لرنه و بی سنهک اعدادی شهادتنامه حاش اولالیر نظامک مخصوصه سنه توفیق اوقت مینسنده درسمات مکتب غالبه قبول اولونور .

۱۳۸۶ معارف عمومی نظامنامه سبله وعد اولونان مکتب سلطانیه دن بالکیز بی استانیولده غلطه سرای ساحایی آجیلرک ، استانیولده وطنر لره رشده

سنلری حساب قایلماق اوزده بکیشر و دوردر سنک اعدادیلر وجوده کتبلندیر.
۱۹۱۱ سنسده باسیلان Dictionnaire de pédagogie تک تحت ابتدکی
اعدادیلر ، بو اعدادیلردر .

ایلاک قیز اعدادیلری :

عنهانی امپراطورلنده قیز تحصیل ، دارالعلمان تحصیل کیمه مندی .
استابوله منحصر اولان دارالعلمانده تک آرقیز تحصیل ایدیلوردی . مشروطیته
برابر فادینق تحصیلیه اهمیت و برملک لرومده کپردی . توفیق فکرک :

ایلاک سغیل اولورسه فادین ، آچالغیندر

مصر اعی هر مورک فادسده بر ملونشندی . آنحاق عنهانی امپراطورلک تک
نور مرکزنده ، استابوله بیله نصب اوفدار فورقودوروردی که عصری برملت
ایچون تک بسط بر حقیقت اولان فادین تحصیل و تربیه سی منکسی حدی بر صورتده
اورنایه آیلایما یوردی . بیلیم اووقلک رجالی نه دوشونوبورلردی ؛ فقط شو قنردی
اوقورسه کبر ، فادین تحصیلنده هر حالده تک فورقق حرکت ایشدک لری تسلیم ایش
اولورسکیز :

• فیز مکشیری ایچون نظارت (مشروطیته معارف نظارت) آرز چا باشاییلوردی .
نقصیدن فورقوبوردی . چون ایچون فیز مکشیرنه معلم کیره حک اولان ارکک لرنه مطلقا
فضله باشلی ، چیرکین اولماسی بونده کی معنه اداریهی محافظه ایدیلوردی . بر آرز کج ،
مفتد معطلره فیز مکشیرنده ایش و بر نه یوردی . فی الواقع دارالعلمان پروغرامنده ده
بعض اصلاحات پاییلدی . باخصوص ۱۳۲۷ ده وساطت تدربیه سی چوغالینق ، پروغراملنده
داها اساسلی تعدیلات پاییلدی صورتیله دارالعلمان جاسده بر تحول اولدی .
فقط نظارت بیه فورقاران حرکت ایدیلوردی . منی اوقدار که بدنه بر اسله مدرک
دشی دارالعلمانک امپریسته کیره سی بردن بره منع اولونشندی . مدیر ، اصل مکش
باشندن آبری دائرده ، یانکیز مکشیرک صاهمانی و خازن ایفایله مشغول اوله جفدی .
معللرده او دائرده پولونایملر و بنایه یانکیز درس ایچون کیره جکوردی . معلم یانک
قاپوسدن کیره کیمه بر مصره رهلت ایدیلوردی . معلم درسدن چیلار چیلار
بیه بو مصره تک قاپیه قادر رقابله بنای ترک ایدیلوردی . (۱۱)

بوست طرفده فوروقی برآدمجه، و اینستدیکمه کوره اوزمان آفره معارف مدیری اولان وشمیدی آناتولی معارف کتبخانهسی صاحبی ادیب بکک تکلیفیه استانبولده بره انان اعدادیسی « مک تلی قورولدی . بومکتبک صورت تأسیسی حفته آدیقم معلومات شودر : ١٠ نومز ١٣٣٧ ده آقسرائ پانفتیده لالهلی تربیسی جوارنده کی دارنعللمات بناسی ده پانفتیدی . دارنعللمات اوزمان نهاری ابدی . فقط بومکتبدن چیستان خانلرک اکثریسی ولایتلرده آجیلان قیز مکتبلری معلمه لکتریه طالب اولمامالریسه و بک جوق منحلانہ معلمه بولونمامانه منی معارف نظارتجه ولایتلردن بوراده معلمه یتیشدیرمک اوزره ولایات انان مکاتب رشدهسی مآذونه لری کتیریش و بونلرکده دارنعللماتک شعبسی اولوق اوزره چهارشنبهده سمدی پاشا قوناعنده بولونان قیرصایع مکتبدن تدریس و یتوتشلری تأمین ایدنشدی .

یاتفنی متاف اصل دارنعللمات تشکیلاتی اعدادی به وللی قیز صایع مکتبیدی لیلی دارنعللماته قنب ایدنیش و بوسورته ابک انان اعدادیسی تأسیسی اولونمشدی .

تافع عطف

ANKARAD, 2020; 1(2): 711-715	ankaradergisi06@gmail.com
e-ISSN: 2717-9052	DOI:

BAŞ KUMANDAN VEKİLİ VE HARBİYE NAZIRI ENVER PAŞA HAZRETLERİ VE DÖRDÜNCÜ ORDU- YI HÜMAYUN KUMANDANI VE BAHRİYE NAZIRI CEMAL PAŞA HAZRETLERİNİN BEYRUT'A ZİYARETLERİ

BEYRUT VİLAYET GAZETESİ

(ЦДИА, Фонд No: 321К, Опис No: 1, Архив е-ца No:
2361)

(Bulgaristan Merkez Devlet Tarih Arşivi)

(Pazar, Fi 7 Şubat, Sene 1331-20 Şubat 1916 Pazar)

Günümüz Türkçesine Çeviren

Ökkeş NARİNÇ*

Öz: Osmanlı Devleti'nin egemenliğine Yavuz Sultan Selim döneminde giren Beyrut'un 1888'de vilayet olarak yapılandırılmasıyla birlikte, vilayet adına bir gazete çıkarılması zorunlu olmuştur. Bu sebeple Beyrut Vilayet Gazetesi 22 Aralık 1888'de yayın hayatına başlamıştır. Gazete, Beyrut vilayet matbaasında basılmıştır. Gazetede, Beyrut vilayet matbaası Nazırı Mektubi başkanlığına bağlı, müdür ve muharrir, iki adet Arabî mütercim, muhasebe memuru, ser-müretteb ile üç müretteb ve makineci, mevzi memuru ve mürekkepçi olmak üzere toplam 11 kişi görev yapmıştır. Zamanla bu görevlilere litografya memuru ve iki salname memuru da eklenerek matbaada çalışanların sayısı 14 olmuştur. Bu gazete, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Tirajı belli olmayan gazete, Arapça ve Türkçe olarak basılmıştır. Haftada bir çıkarılan gazete toplamda sekiz sayfa olup, gazetenin dört sayfası Arapça, dört sayfası da Türkçe olarak yayınlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Beyrut, Beyrut Vilayet Gazetesi, Enver Paşa, Cemal Paşa.

* Dr. Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Tarih Bölümü,
onarinc@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9486-8956.

Narınç, Ö. (2020). Baş Kumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa Hazretleri ve Dördüncü Ordu-yı Hümayun Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerinin Beyrut'a Ziyaretleri (20 Şubat 1916). ANKARAD, 1(2), 711-715.

VISITS OF DEPUTY COMMANDER AND MINISTER OF DEFENSE ENVER PASHA AND THE FOURTH ARMY COMMANDER AND MINISTER OF HARDWARE CEMAL PASHA TO BEIRUT

Abstract: With the restructuring of Beirut as a province in 1888, which came under the rule of the Ottoman Empire during the reign of Yavuz Sultan Selim, it became necessary to publish a newspaper on behalf of the province. For this reason, Beirut Vilayet Newspaper started its publication life on December 22, 1888. This newspaper was published in the Beirut provincial printing house. A total of 11 people, including directors and writers, two Arabian translators, accounting officers, crew members, and three crew members and mechanics, position clerks and inking workers, under the Presidency of the Beirut provincial printing house ministerial letter. Over time, lithographers and two salname officers were added to these officials and the number of people working in the printing house reached 14. This newspaper continued its publication life until the last period of the Ottoman Empire. The newspaper, whose circulation is unknown, has been published in Arabic and Turkish. Published once a week, the newspaper has a total of eight pages, four pages of in Arabic and four pages in Turkish.

Key Word: Ottoman State, Beirut, Beirut Vilayet Newspaper, Enver Pasha, Cemal Pasha.

712

Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa Hazretleri ve Dördüncü Ordu-yı Hümayun Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerinin Beyrut'a ziyaretleri

Bugün Beyrut'u ziyaret buyuruyorlar

Müşarü'l-ileyhmanın istikballerinde icra edilecek merasime mahsus program.

- 1- Bugün ba'de'z-zevâl saat üçte merasime Furn El Şebak'dan itibaren başlanacaktır.
- 2- Bi'l-umum me'murîn, eşraf ve müttehizân-ı memleket saat üçte Furn El Şebak'da Süvari Karakolu önünde hazır bulunacaklardır.
- 3- Kumandan Paşalar Hazretinin teşriflerini müteâkib belediye namına belediye azâsından Ömer Davuk Efendi Türkçe beyan-ı hoş âmedi edecek ve biri kız diğeri erkek olmak üzere iki mektep talebesi (buke) takdim edecektir.
- 4- Furn El Şebak'da merâsim için tahsîs olunan mahale dahil olacak zevâtın yerleri teşrifatçılık vazifesini der-uhde eden beğler tarafından ta'yin olunacaktır.

Narinç, Ö. (2020). Baş Kumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa Hazretleri ve Dördüncü Ordu-yı Hümayun Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerinin Beyrut'a Ziyaretleri (20 Şubat 1916). ANKARAD, 1(2), 711-715.

- 5- Teşrifatçılık vazifesi, Umûr-ı Ecnebiye Müdürü Kudret, Mekteb-i Tıbbiye Müdürü Reşad, Yübaşı Faik ve Muhiddin ve Belediye Ser Müfettişi Jan Besteris ve Mu'teberândan Musa Corci Sersak Beğlerle Belediye azasından Hasan Kadı ve Arif Deyab Efendilere tevdi' olunmuştur.
- 6- Merasim hitam bulduktan sonra Kumandan Paşalar Hazerâtıyla refâkat ve ma'iyetlerinde bulunan zevâtın merbut liste mucibince arabalara rükublarına teşrifatçılar delalet edecek ve arabalar listedeki sıra dairesinde hareket ettirilecektir.
- 7- Arabaların önünde polis ve jandarma ve asker süvarileri bulunacak ve alayın nihayetinde bir mikdar süvari bulunacaktır.
- 8- Süvari kışlasında ve buradan itibaren otel Gasman'a kadar olan güzergahta planında gösterildiği vechle bi'l-umum asker ve mekâtib talebesi ahz-ı mevki' edeceklerdir.
- 9- Ahali vesaire güzergahta gösterilen mevki'lerde ahz-ı mevki' edeceklerdir.
- 10- Paşalar Hazerâtı muvasalat buyurduktan sonra akşam yemeğine davetli bulunan zevât ta'yin olunan saatte otele gelecek ve orada resm-i kabul yapılacaktır.
- 11- Gerek istikbal merasimine, gerekse yemeğe iştirak edecek sivil zevâtın mutlaka siyah redingot ve siyah boyun bağı ve parlak fotinle ve ulemâ-yı kiramin siyah cübbe ile hazır bulunmaları ve mu'in olan zevâtın ma'adâ kimsenin nutk-ı irad etmemeleri rica olunur.
- 12- Gece asker ve mekâtib talebesi tarafından fener alayları yapılacaktır.
- 13- Şehir gündüz Osmanlı ve Alman ve Avusturya bayrakları ve gece fenerlerle tamamen donatılacaktır.¹
- 14- Ertesi sabah sekizde hükümet dairesinde bir resm-i kabul yapılacak ve başkaca tanzim olunan programı dairesinde bi'l-umum me'murîn, ilmiye ve mülkiye ve askeriye ve ulemâ ve eşraf ve müt-tehizân-ı memleket ve ticaret heyetleri ve tüccar ve müessesât direktörleri ve adetleri beşeri geçmemek üzere mekteplerden teşkil olunacak talebe heyetleri vesair zevât iştirâk edeceklerdir.

¹ Belgede programın bu maddesinde "Osmanlı ve Alman ve Avusturya bayrakları" ile "donatılacaktır" ifadesinin altı çizilmiştir. Söz konusu gazete İstanbul'daki Bulgar Ortaelçisi tarafından Bulgar Dışişleri Bakanlığına gönderilmiştir. Beyrut'a ziyaretin yapıldığı tarihte I. Dünya Savaşı devam etmektedir. Osmanlı Devleti savaşta, Almanya, Avusturya-Macaristan ile olduğu gibi Bulgaristan ile de müttefiklerdir. Beyrut sokaklarına Almanya ve Avusturya-Macaristan bayrakları asılmış fakat Bulgaristan bayrağı asılmamıştır. İstanbul'daki Bulgar Ortaelçisinin bu durumun oluşturduğu rahatsızlık nedeniyle Bulgar Dışişleri Bakanlığın ilgili gazeteyi gönderdiği düşünülmektedir.

Narınç, Ö. (2020). Baş Kumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa Hazretleri ve Dördüncü Ordu-yı Hümayun Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerinin Beyrut'a Ziyaretleri (20 Şubat 1916). ANKARAD, 1(2), 711-715.

- 15- Kumandan Paşalar Hazerâtı pazartesi sabahı resm-i kabul için hükümete teşrifleri zamanında cami-i kebirde Yahya Hazretlerini ziyaret edeceklerinden bi'l-umum ulemâ vesair arzu eden zevât cami-i kebirde sabahleyin zevâli yedi buçukta hazır bulunacaktır.
- 16- Resm-i kabulden sonra avdet aynı yolu takip edeceği cihetle bir gün evvelki tertibât, sabahleyin saat yediden itibaren tanzim olunacak ve arabalarla aynı tertibât dairesinde hareket olunacağından memleketin eşraf ve hanedanı ve me'murîn vesaire Furn El Şebak'da resm-i teşyi' ifa edeceklerdir.

Yarın Daire-i Hükümette icra olunacak kabul merasimi programıdır:

Madde 1- Resm-i kabul kibelü'z-zuhur saat sekizde daire-i hükümetin büyük salonunda icrâ olunacaktır.

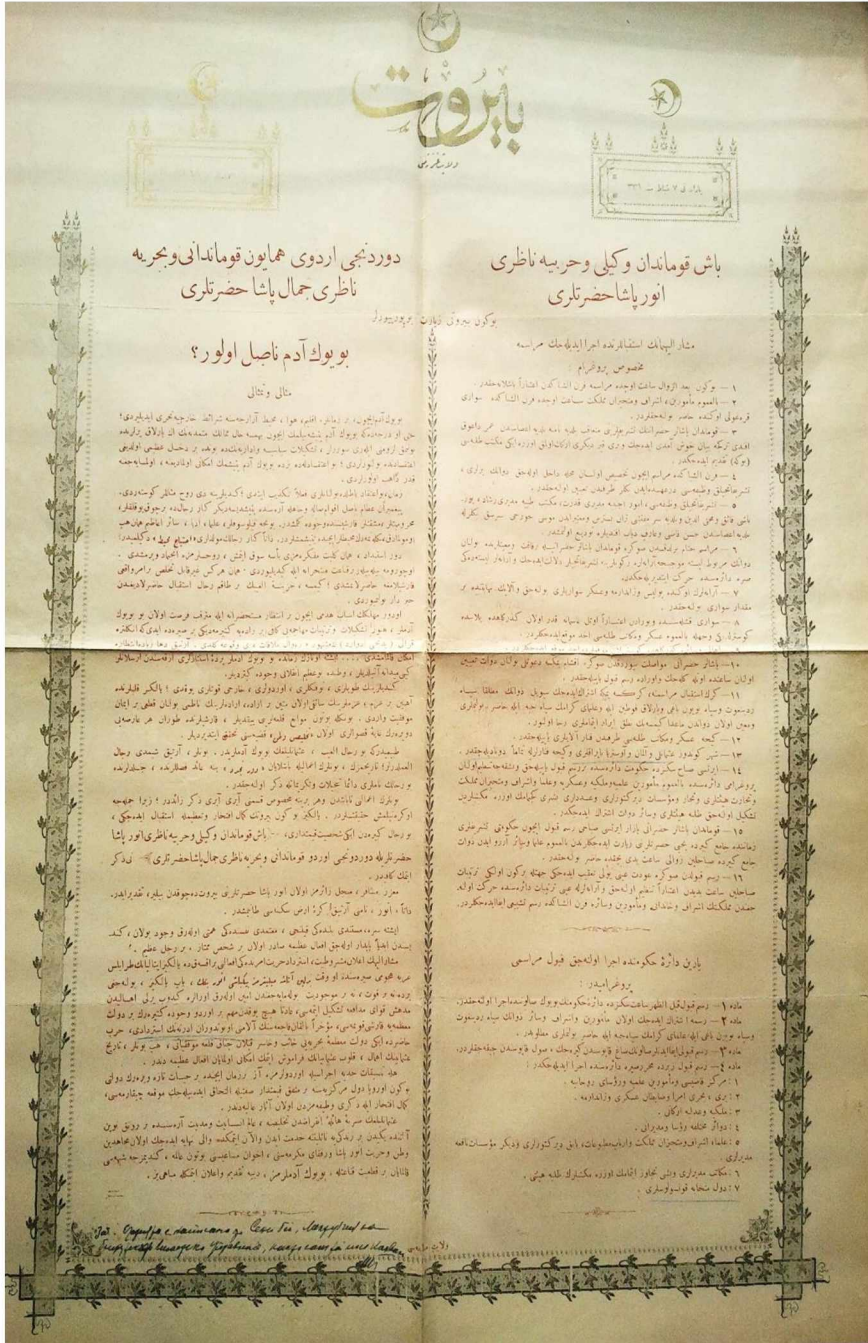
Madde 2- Resme iştirak edecek olan me'murîn ve eşraf vesair zevâtın siyah redingot ve siyah boyun bağı ile ulemâ-yı kirâmın siyah cübbe ile hazır bulunmaları matlubdur.

Madde 3- Resm-i kabulü ifâ edenler salonun sağ kapısından girecek, sol kapısından çıkacaklardır.

Madde 4- Resm-i kabul zeylde muharrer sıra dairesinde icrâ edilecektir:

- 1- Merkez Kadısı ve me'murîn-i ilmiye ve rüesâ-yı ruhaniye.
- 2- Berri ve bahri ümerâ ve zâbitan-ı askeri ve jandarma.
- 3- Mülkiye ve adliye erkânı.
- 4- Devâir-i muhtelif rüesâ ve müdirânı.
- 5- Ulemâ, eşraf ve müttehizân-ı memleket ve erbâb-ı matbuât, bank direktörleri ve diğer müessesât-ı nâfia müdürleri.
- 6- Mekâtib müdürleri ve beşi tecavüz etmemek üzere mekteblerin talebe heyeti.
- 7- Düvel-i mütehabbe konsolosları

Nariç, Ö. (2020). Baş Kumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa Hazretleri ve Dördüncü Ordu-yı Hümayun Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerinin Beyrut'a Ziyaretleri (20 şubat 1916). ANKARAD, 1(2), 711-715.

Sayı / Number : 2	Kış / Winter 2020
e-ISSN: 2717-9052	ankaradergisi06@gmail.com

ANKARA ANADOLU VE RUMELİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

1- Yayınlanması istenen makalenin Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Yönetim Kurulu tarafından belirlenen yazım kuralları çerçevesinde yazılmış olması şarttır. Eserdeki imlâ ve bilgi hatalarını düzeltmek yazarın sorumluluğundadır.

2. Yayınlanması için gönderilen makaleler ilk önce ön değerlendirmeden geçirilir. Daha sonra intihal taraması yapılarak dergide yayımlanması noktasında uygun olup olmadığı kontrol edilir.¹ Daha sonra makale Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu tarafından incelenmek üzere hakemlere gönderilir.

3. Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu hakemlerden gelen raporları inceleyerek makalenin yayımlanıp yayımlanmayacağına karar verir. Editör Kurulu hakem raporlarından bağımsız olarak makaleyi yayımlamama hakkını saklı tutar.

4. Hakemler tarafından düzeltme istenen makaleler yazarlarına geri gönderilir. İstenen sürede geri dönmeyen yazarların Editör Kuruluna ulaştırılmayan çalışmaları yayından düşürülür.

5. Editör Kurulunda onaylanan çerçeve dâhilinde düzeltmesi yapılan makaleler Yönetim Kurulu'na sevk edilir.

6. Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Yönetim Kurulunca yayımlanması onaylanan makaleler yayımlanmak üzere sıraya alınır.

7. Yazar, Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu tarafından kendisine tebliğ edilen (makale düzeltme süresi, yazım kuralları vs.) hususlarını zamanında yerine getirmek zorundadır. Aksi takdirde makale basım süreci durdurulur ve o tarihe kadar tahakkuk eden (dizgi ve mizanpaj giderleri. vs.) harcamalar yazardan tahsil edilir.

YAZIM KURALLARI

Yayın Dili: Derginin yazım dili Türkçedir. Bununla birlikte İngilizce, Almanca, Fransızca, ve Rusça yazılar da yayımlanabilir.

¹ İntihal süreci hakkında bilgi almak için www.ankaradergisi06.com sitemizdeki “İntihal Raporu” sayfasına bakınız

Yazım kuralları: Dergimize gönderilecek yazıların aşağıdaki biçimsel özellikleri taşıması yayım birliği açısından zorunludur.

Türkçe Başlık: İçerikle uyumlu, 10-12 sözcüğü geçmeyecek biçimde büyük koyu harflerle, yazılmalı ve sayfa ortasında yer almalıdır. Başlık 11 Punto , Aralık önce 20 nk, sonra 12 nk olmalıdır. Sağ ve sol 1cm içeride yazılmalıdır.

İngilizce Başlık: İçerikle uyumlu, 10-12 sözcüğü geçmeyecek biçimde büyük koyu harflerle Türkçe Öz'ün altında, 11 punto, önce ve sonra 3 nk boşluk bırakılacak şekilde sağ ve sol 1 cm içeride yazılmalıdır.

Yazar adı ve adresi: Yazar(lar)ın adı (küçük) ve soyadı (büyük), başlığın altında ortalanmış olarak 11 puntuyla yazılmalı; unvanı, çalıştığı kurum, haberleşme, e-posta adresleri ve ORCID ise normal karakterde harflerle dipnot olarak belirtilmelidir.

Örnek:

**İKİ KOMŞU'NUN İLK İTTİFAKI 1915-1918
(OSMANLI DEVLETİ-BULGARİSTAN)***

Ökkeş NARİNÇ **

Öz: Birinci Dünya Savaşının yaklaştığı süreçte Bulgaristan ve Osmanlı Devleti savaşa girmeyi düşünmeyip, tarafsız kalma politikası takip etmekteydi. Zaten tarafların birbirlerine savaş ilan ettiği dönemde de (Temmuz-Ağustos 1914) her iki ülke tarafsız kaldıklarını dünya kamuoyuna ilan etmişti. Fakat savaşın başlaması ile aralarındaki pozitif diplomatik iletişimin de etkisi ve devlet erkanı içerisinde gerek askeri alanda gerekse de diplomasi alanında görev yapan üst

718

* Bu Makale 24.10.2018-26.10.2018 tarihleri arasında Kahramanmaraş'ta gerçekleştirilen "Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı I. Dünya Savaşı'nın Sonu, Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları, Uluslar arası Sempozyumu"nda sunulan bildiri metninin düzenlenmiş halidir.

** Dr. Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, onarinc@nku.edu.tr. ORCID: 0000-0002-9486-8956.

** Arş. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Tarih Bölümü, email: onarinc@nku.edu.tr

düzy görevlilerin de katkısı ile Almanya, Osmanlı Devleti'nin savaşa giriş sürecini hızlandırmıştır (2 Ağustos 1914 gizli anlaşma). Osmanlı Devleti 11 Kasım 1914 tarihinde Padişah Mehmed Reşad'ın manifestosu ile de savaşa resmen katılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Bulgaristan.

THE FIRST ALLIANCE OF TWO NEIGHBOURS 1915-1918 (OTTOMAN STATE-BULGARIA)

Abstract: In the process of the First World War, Bulgaria and the Ottoman State did not consider entering the war, but followed the policy of neutrality. Already in the period when the parties declared war on each other (July-August 1914), both countries declared to the world public that they were neutral. However, when the battle began, Germany accelerated Ottoman State's entry into the war with the effect of positive diplomatic communication among them and the contribution of senior officials working in the field of military affairs as well as diplomacy with in the state enterprise. (August 2, 1914 secret agreement) The Ottoman State officially participated in the war with the manifesto of Sultan Mehmed Reşad on 11 November 1914. Bulgaria extended the process of neutrality until 6 September 1915 in order to provide the best conditions.

Key words: First World War, Ottoman State, Bulgaria.

Ana metin: Yazı Microsoft Word yazılım programı ile boyutları 17 / 24 cm olan sayfa üzerinde Times New Roman 11 punto ile tek satır aralıklı ve üstten 2,5 cm, alttan 2,5 cm, soldan 2,5 cm, sağdan 2,5 cm kenar boşlukları ve 30 sayfayı geçmeyecek biçimde tek sütun halinde hazırlanarak teslim edilmelidir. Paragraflar 0 cm girinti ile başlamalıdır. **Ana metin,** özet bölümünün hemen altından 3 nk boşluk bırakılarak başlamalıdır.

Bölüm başlıkları: Yazıda yer alan konu başlıkları Giriş, Sonuç ve Kaynakça hariç, numaralandırılarak koyu ve sol marjdan başlamak üzere yazılmalıdır.

Şekil ve Tablolar: Şekil adı, şeklin altında, tablo başlığı tablonun üzerinde yer almalıdır. Şekil ve tablo numaraları 1, 2, 3, ... gibi verilmelidir.

Alıntı ve Göndermeler: Chicago usulünde (klasik usulde) sayfa altı numaralandırılmış dipnot şeklinde yapılmalıdır. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez; sayfa numarası ya da numaraları, yalnızca doğrudan alıntılarda tam olarak verilir. 3 satırı geçen alıntılara, ana metne göre sadece soldan 1 cm girinti verilmelidir. Dipnotlarda ise kaynak ilk kez kullanıldığında isim soyisim, eser adı, varsa cilt ve sayı, varsa çeviren adı, yayınevi, basım yeri, basım tarihi ve söz konusu

bilginin alındığı sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Aynı eser bir çok defa kullanılacak ise yazar soyadı, a.g.e (adı geçen eser)- a.g.m. (adı geçen makale), ilgili sayfa numarası şeklinde dipnot düşülmelidir. (Örn: Kayapınar, a.g.e., s. 356).

Ana Başlık Boyutu 11 pt, ortalanmış, kalın

Kağıt Boyutu 17 x 24 cm

Ana Metin Üst Kenar Boşluk 2,5 cm

Alt Kenar Boşluk 2,5 cm

Sol Kenar Boşluk 2,5 cm

Sağ Kenar Boşluk 2,5 cm

İlk satır girinti 0 cm

Yazı Tipi Times New Roman

Yazı Tipi Stili Normal

Normal Metin Boyutu 11 pt

Paragraf Aralığı 3 nk

Satır Aralığı Tek

Dipnot Metni Boyutu 9 pt

Alıntı Metni Boyutu 10 pt

Alıntı Kenar Boşlukları Soldan 1 cm

Öz Yazı Tipi Times New Roman

Öz Yazı Tipi Stili Normal

Öz Kenar Boşlukları Sağdan- Soldan 1 cm

Öz Metin Boyutu 10 pt

Öz Başlığı 10 pt, İki Yana Yaslı, Kalın

Örnekler:

Kitap: Halil İncılık, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, 11. bs., s. 115.

Sonraki atıflarda: İncılık, a.g.e., s. 123.

Yazarın birden fazla eseri olması halinde, sonraki dipnotlarda:

İncılık, Klasik Çağ, s. 123.

Makale: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mü-talea”, Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), s. 101.

Kaynakça: Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça 9 punto yazılmalıdır.

Sadece metin içinde atıfta bulunulan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir:

İNALCIK Halil, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, “Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea”, Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), ss. 99-106.

Çeviriyazı Metinlerde Uyulacak Esaslar

Çeviriyazı bir metnin Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi yayınları arasında yer almadan önce aşağıdaki hususlara riayet edilerek hazırlanmış olması veya bunlara göre düzeltilmiş olması gerekmektedir.

a) Tanzimat sonrası matbu metinlerde:

1. Bu tür metinlerde ilmî transkripsiyon değil transliterasyon veya başka bir deyişle “hafifletilmiş transkripsiyon” uygulanır. Bundan sonra kullanılacak olan “transkripsiyon” kavramı Türkçede kullanılmayan harfler de dâhil bütün harfleri aynen bir başka alfabe ile yansıtmayı; transliterasyon ise daha çok kelimenin bütünlüğünü koruyarak herhangi bir sadeleştirme yapmadan aktarmayı anlatmaktadır.

2. Uzun bütün heceler â, û, î harfleriyle yazılmalıdır.

Ör. hâkimiyet; rûberû; cerîde ... Kalın okunması gereken ve anlam karışıklığına da yol açabilecek kelimelerde bulunan uzun a sesi için, bu durumu önlemek üzere “â” şeklindeki imlâ tercih edilebilir.

Ör. Gâzî; mukâyese; tekâbül , kânûn... Bu durum, benzer yazılışa sahip Arapça ve Farsça kelimelerdeki okuma yanlışlarını da önleyecektir.

Ör. “Yasa” anlamındaki “kânûn” ile “Ocak ayı” anlamındaki “İkin-cikânûn” (Kânûnisânî) kelimelerinde olduğu gibi...

3. Kelimelerin orijinal sesleri korunmalı, transkripsiyondaki hafifletme işlemi imlâ ile sınırlı kalmalıdır.

Ör. Aptülhak Hamit (-) → Abdülhak Hâmîd (+)

4. Arapça terkiplerin yazımında İSAM DİA’nde ve MEB. İslâm Ansiklopedisi’nde benimsenen yazım kuralları uygulanmalıdır.

Ör. Muhîtü’l-Maârif; Muînü’d-devle ...

5. Farsça terkiplerde terkip tiresi her seferinde yazılmalıdır. Ör. Devlet-i Aliyye; hüsn-i muâmele, müdür-i umûmî ... Farsça terkiplerdeki terkip –i’si “-ü” şeklinde yazılmamalıdır.

Ör. müdür-ü umûmî (-); hüsn-ü muâmele (-); umûr-u mâliye (-) → umûr-ı mâliye (+) ... “Ve” kelimesine karşılık gelen “ü”ler ise aynen korunur ve kendisinden önceki ve sonraki kelimeye bitiştirilmeden yazılır.

6. Osmanlıca matbu metinlerde Batı sahasına ait şahıs ve şehir adları genellikle okunduğu gibi yazılmaktadır. Tanzimat sonrasına ait bir metnin çeviriyazısında bu tür kelimeler orijinal dildeki imlâsına uygun yazılmalıdır.

Ör. “Mısır’da kalan Fransızların umûr-ı mâliye müdür-i umûmîsiPosiyelk’a gönderdiği mektup (...)” (-). “Mısır’da kalan Fransızların umûr-ı mâliye müdür-i umûmîsiPoussielque’a gönderdiği mektup (...)” (+) Türkçede yaygın olarak kullanılan yabancı yer ve şahıs adlarında ise Türkçe kullanımını esas alınır.

7. Masdar-ı ca’lîler -günümüz Türkçesinde sık kullanıldığı için tek y ile yazılanlar hariç- çift y ile yazılmalıdır.

Ör. Osmâniyye; Cülûsiyye; şahsiyye ... Sık kullanılanlara ör. Bahriye; Mülkiye...

8. Nisbet -î’ si ile biten kelimelerin sonuna Türkçe olarak ismin -e hâli geldiğinde masdar-ı ca’lîlerle karışmaması için “î” şeklinde yazılmalı fakat bu imlâ masdar-ı ca’lîlerde kullanılmamalıdır:

Ör. “Âmâl-i millîye uygun olarak ...” (Burada millî kelimesinin sonundaki -ye, ismin -i hâlini gösterir). “Âmâl-i milliyeye uygun olarak ...” (“Âmâl-i Millîyeye” imlâsı yanlıştır).

9. Osmanlıca matbu eserlerde vurgulanmak istenen kelimeler ve özel adlar çoğunlukla parantez içine alınarak vurgulanır. Oysa bugün bunun yerine çift tırnak içine alarak vurgulama tercih edilmektedir. Bu bakımdan;

a) Sadece vurgulanması gereken bir (veya birkaç) kelime varsa parantez yerine tırnak içinde yazılmalıdır.

Ör. “(...) nâm-ı âlîleri (Nizâm-ı Cedîd) tesmiye olundu.” (-) “(...) nâm-ı âlîleri “Nizâm-ı Cedîd” tesmiye olundu.” (+)

b) Vurgulanmak istenen bir kitap adı ise sadece italik yazılması vurgu için yeterlidir.

Ör. “Tameşvarî (Hadîkatü’ş-Şu‘arâ) / “Hadîkatü’ş-Şu‘arâ” nâm eser-i bihemtâsında (...)” (-). “TameşvarîHadîkatü’ş-Şu‘arânâm eser-i bihemtâsında (...)” (+).

c) Osmanlı alfabesinde büyük - küçük harf ayrımı olmadığı için şahıs, kurum veya yer adı cinsinden özel isimlerde ayrıca tırnak içine almak biçiminde özel bir vurguya gerek yoktur; baş harflerinin büyük yazılması yeterlidir.

Ör. “Şeyhülislâm’ınüstâdı (Münîr Efendi) de çağırılıp meydâna getirildi.” (-) “Şeyhülislâm’ınüstâdıMünîr Efendi de çağırılıp meydâna getirildi.” (+) Dolayısıyla bu gibi durumlarda Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış

metinlerde kullanılan parantezler hiç kullanılmamalıdır. Elbette açıklama ve ek bilgi mahiyetindeki cümle veya kelime gruplarında parantez kullanılacaktır.

10. Ana metin içinde geçen Türkçe dışındaki dillerden iktibas edilmiş cümlelerin, metin içine tercüme aktarılmalı, gerekiyorsa dipnotlarda orijinal yazılışları kaynak bilgisinden önce verilmelidir.

11. Günümüz Türkçesinde kullanılmayan Farsça kelimelerin imlâsında, günümüzde kullanılanlarda olduğu gibi Türkçe telâffuz esas alınmalıdır.

Ör. nohoft (-) → nühüft (+); dovvom (-) → düvvüm (+) ...

12. Osmanlı Türkçesiyle basılı bir metinde geçen her tür Arapça kelimenin yazımında da yaygın Türkçe telâffuz esas alınmalıdır.

Ör. Rasûl (-) → Resûl; a'ÿân → âÿân ...

13. Arapça kelimelere mahsus bir ses olan ayn harfi, anlam karışıklığına veya okuma hatasına sebep olmadıkça imlâyâ yansıtılmamalıdır.

14. Tanzimat sonrası matbu metinlerde transkripsiyon değil transliterasyon esas alınacağı için isimleşmiş veya çok kullanıldığı için âdeta birleşmiş Arapça, Farsça terkiplerde kullanılacak apostrof ve tire işaretleri kaldırılmamalıdır.

Ör. Abdü'l-Hamîd (-) → Abdülhamîd (+)

Kânûn-i sâni (-) → Kânûnisâni (+);

Teşrîn-i sâni (-) → Teşrînisâni (+);

Rebîu'l-evvel → Rebûlevvel

Cemâziye'l-âhir → Cemâziyelâhir;

Zi'l-ka'de → Zilkâde

Şeyhü'l-İslâm (-) → Şeyhülslâm (+) vb.

15. Türkçe kelimelerin -özellikle fiil kökenli kelimelerin- sonlarında Osmanlı metinlerinde genellikle b harfi ve diğer bazı kelimelerde c ve d harfleri kullanılırsa da çeviriyazı çalışmalarında p, ç, t şeklindeki sertsessiz harfler kullanılmalıdır. Yine özellikle fiil kökenli kelimelerde Eski Türkçeye ait telaffuzun Anadolu sahasındaki bir devamı olarak Osmanlı imlâsına yansıyan “ü” sesleri “i”, “ı” sesleri ses uyumuna göre düzeltilmeli; kapalı e harfi de denen ve genellikle “i” harfiyle yazılan ses ise “e” harfiyle yazılmalıdır.

Ör. idüb (-) → edip (+); konub (-) → konup (+); bitüb (-) → bitip (+); içün (-) → için (+); ağac (-) → ağaç (+); yiğid → (-) yiğit (+); geçid (-) → geçit (+) ...

b) Tanzîmat sonrası yazma Arşiv belgelerinde: Bu tür metinlerde ilmî transkripsiyon usûlü uygulanır.

c) Tanzimat öncesi matbû veya yazma metinlerde:

Bu tür eserlerin çeviriyazıları hazırlanırken İSAM DİA ve MEB İslâm Ansiklopedisi'nde uygulanan ilmî transkripsiyon usûlü kullanılmış olmalıdır. Bu iki Ansiklopedi arasında herhangi bir uyumsuzluk olursa DİA esas alınır. Kuruma Tanzimat öncesi bir metnin yayını teklif edilirken transkripsiyon alfabesine mahsus harfler bir liste hâlinde eserin başında gösterilmeli; metin boyunca da özellikle Türkçede bulunmayan harflerin yazımında bu alfabe esas alınmalıdır.

d) Rusça, Bulgarca, Yunanca vb. alfabesi farklı dillerde transliterasyon kullanılmalı, kelimelerin aktarımı Türkçe telaffuza göre olmalıdır.²

² Yayın ilkeleri Belleten Dergisi örneğinde hazırlanmıştır

ANKARA ANADOLU VE RUMELİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ANKARA'S JOURNAL OF ANATOLIA AND RUMELIA STUDIES